40-TO’PLAM

Ta'limda raqamli texnologiyalarni tadbiq etishning zamonaviy tendensiyalari va rivojlanish omillari

ILMIY KONFERENSIYA

Digital technologies in education modern application trends and development factors

SCIENTIFIC CONFERENCE

2025

TA'LIMDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TADBIQ ETISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy masofaviy konferensiya materiallari

Bosishga ruxsat etildi. 27.01.2022 y.
Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog‘i 11.0, Adadi 100. Buyurtma № 100
Bahosi kelishuv asosida

“Poligraf Super Servis” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Farg’ona viloyati Farg’ona shahri, Aviasozlar ko’chasi 2-uy.

ФЛАВОНОИДЫ И ФЕНОЛЫ

Хасанова Гулбахор Рахматуллаевна ассистент
Самаркандского Государственного медицинского университета
Кафедра Фармакогнозия и фармацевтических технологии.
Маллаева Мавжуда Бахрамовна
Кафедра общий гигиена и экология
Студент 2 курса факультета медико-профилактического
Абдусамадов Азизбек.

Аннатация: Фрукты и чаще всего пищевые, лекарственные растения являются источниками фенольных соединений.

Ключевая слова: катехины, вяжущий ,пирогаллол ,фотосинтез, полифенол.

Abstract: Fruits and most often food and medicinal plants are sources of phenolic compounds.

Key words: catechins, astringent, pyrogallol, photosynthesis, polyphenol.

К фенольным соединением относятся вещества, молекулы которых содержат один или несколько ароматических (бензольных) колец, несущих гидроксильные группы. В настоящее время известно более 2000 разных фенольных соединений

По химической структуре фенольные соединения в основном бывают с одним, двумя и более ароматическими кольцами. К первой группе фенолов относятся диокси-, триоксибензолы и их производные (простые фенолы), фенолокислоты, фенолоспирты, ацетофенолы и др. Фенолы оказывают обезболивающее, обеззараживающее, противовоспалительное действия.

К диоксифенолам относятся гидрокатехины и гидрохиноны, которые обладают противовоспалительным и антимикробным действием. К триоксифенолам относятся пирогаллол и флюроглюцин, обладающие вяжущим и противовоспалительным действиями.

Вещества, в ароматическом кольце которых имеется несколько гидроксильных групп, называются полифенолами. Они играют важную роль в таких физиологических процессах растительного организма, как фотосинтез, дыхание, рост и развитие, устойчивость, защитные свойства и др. Полифенолы содержатся в листьях, цветках, плодах и др. частях растений. Многие из них являются достаточно стойкими. Содержание полифенолов в растениях достигает 10 и более процентов. Фармакологически большинство фенолов обладают желчегонным, противовоспалительным, кровоостанавливающим, сахаропонижающим и другими свойствами. Флавоноиды (от лат. слова flavus – желтый) – органические безазотистый фенольные соединения гетероциклического ряда, содержащие два фенольных кольца, имеющих желтый цвет. Химически они состоят из гликозидов и агликонов (несахаристых веществ). В качестве гликозидногр компонента они чаще всего содержат О-гликозиды, С-гликозиды, ацилированные илй комбинированные гликозиды. Сахаристую часть указанных гликозидов чаще всего составляют моносахариды (Д – глюкоза, Д – галактоза, Д – ксилоза, L – рамноза), иногда – дисахариды (рутиноза, софороза) или трисахариды. Несахаристую часть флавоноидов составляют производные L – пирана (катехины, антоцианы) или у – пирана (флавоны, изофлавоны, флавонолы и др.). Основой окраски большинства плодов являются антоцианы.

Широко распространены и флавоноловые гликозиды. В листьях из флавоноидов преобладают флавоноловые гликозиды; антоциановв них сравнительно мало. В семенах флавоноиды могут находиться в свободном и связанном состояниях, например,флавонол кверцетин. Функция флавоноидов в семенах неясна .Высказано предположение , что они могут быть ингибиторами прорастания.Методы исследования флавоноидов:Для доказательства наличия фенил-бенз-у-пиронового ядраи идентификации отдельных типов флавоноидов используют реакции восстановления, хроматографические методы исследования, щелочную деструкцию.

Применяя разные восстановители, получают различные производные флавоноидов.

Р е а к т и в В и л ь со н а (0,5 г борной кислоты и 0,5 г безводной лимонной кислоты в 20 мл безводного метанола). Приобработке хроматограммы и после высушивания при температуре100-11 О о с зелено-желтая флюоресценция в УФ-свете указываетна наличие 5-0ксифлавонов и 5-0КСИ- и 5-метокси флавонолов;желтая флюоресценция - на присутствие 5-0КСИ и 5 – метокси халконов.

2% раствор хлорокиси циркония в метаноле. Хроматограммы обрабатывают реактивом : а) желтая окраска (видимый свет) или зеленая флюоресценция (УФ-свет)указывают на наличие 5-0ксифлавонов и 5-0ксифлавонолов;б) пятна, имеющие желтую окраску, вырезают и обрабатывают5 % водным раствором лимонной кислоты; исчезновение желтой окраски или зелено-желтой флюоресценции указывает на присутствие3-гликозидов флавонолов, 5-0ксифлавонов;

Р е а к т и в М а р т и н и - Б е т т о л о (раствор пятихлористой сурьмы В четыреххлористом углероде) . Желтая или желтооранжевая окраска указывает на наличие флавонов, флавонолов,флаванонов и изофлавонов; красная или красно-фиолетовая халконов (предварительное определение).

В настоящее время количество выделенных и химически идентифицированных флавоноидов достигает свыше 2 тыс. наименований. Лечебные свойства многих фруктово-ягодных и овощных культур, а также лекарственных растений проявляются благодаря содержанию в них флавоноидов.

Флавоноиды содержатся в составе из лекарственных растении:

Лист чая

Цветки василька синего

Трава фиалки трехцветной и фиалки полевой

Кожура плода Jлимона

Плод аронии черноплодной свежий –

Цветки боярышника

Бутоны софоры японской

Трава пустырника

Трава водяного перца –

Трава горц а почечуйного –

Трава спорыша

Корень шлемника байкальского

Трава астрагала шерстисто цветкового

Цветки бессмертникаКорень стальника-

Корень солодки

Трава зверобоя

Лист чая

Из фруктов и овощей: укропа, лука, петрушки, фенхеля, кориандра, капусты, сливы, абрикоса, вишни, шиповника, лимона, яблок, мяты, и др. Флавоноиды не относятся к жизненно необходимым для организма веществам. Однако благодаря своей химической структуре – сочетанию гликозидов с фенольными соединениями и особенно содержанию в них гидроксильной и карбоксильной групп – они обладают широким спектром фармаколог гического действия. Установлено, что многие флавоноиды обладают капилляроукрепляющим и противовоспалительным действием. Такие флавоноиды, как кверцетин, кверсалин, рутин и некоторые другие относятся к Р-витаминоподобным веществам. Противовоспалительные и капилляроукрепляющие свойства лимона, шиповника, укропа и др. растений проявляются благодаря содержанию в их составе указанных флавоноидов. 6 настоящее время на основе флавоноидов созданы такие гепатозащитные препараты, как карсил, легален, а также противовоспалительный и

спазмолитический ликвиритон и др. Флавоноиды зверобоя, мяты и бессмертника обладают хорошим желчегонным действием. Многие флавоноиды обладают кардиотропным, антиоксидантным, кровоостанавливающим, противоопухолевым и мочегонным, действиями Нами установлено, что некоторые флавоноидо-содержащие растения обладают выраженным сахаропонижающим действием.

Литературы

1.Raxmatullayevna, X. G., Azizjon o'gli, S. B., & Abdumajidovna, X. M. (2024). SHAKARNI
KAMAYTIRADIGAN O'SIMLIK. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 36-45.
2.Rakhmatullaevna, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. American Journal of Language, Literacy and
Learning in STEM Education (2993-2769), 2(3), 1-7.
3.Raxmatullayevna, X. G., & Zafarovich, B. B. (2024). OG'IZDAN BADBO'Y HID KELISHI. Ta'lim
innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 46-55.
4.Хасанова, Г. Р., & Соатова, М. З. (2024). ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА АЛЫЧА (PRUNUS CERASIFERA
EHRH). Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 28-35.
5.USMONOVA, M., ERNAZAROVA, M., QO'YLIYEVA, M. U., & XASANOVA, G. DORIXONA
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH, DORILAR SAQLASH CHORA TADBIRLARI.
6.Xasanova, G. R. (2023). MINERAL MODDALARNING INSON HAYOTIDAGI AXAMIYATI. Journal of
new century innovations, 26(4), 102-108.
7.Xasanova, G. R., Abluraxmonova, D., & Eshmuxammatova, D. (2023). BUYRAKLAR TO'GRISIDA
FIKRLASHAMIZ. Journal of new century innovations, 25(1), 38-46.

8.Raxmatullayevna, X. G. (2023). DORIVOR O'SIMLIKLARDAN AJRATIB OLINGAN ODDIY
EKSTRAKTLARNING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI HAQIDA. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(5), 44-48.
9.Xasanova, G. R., & Salohiddin o'gli, M. M. (2023). SHIFOBAHSH CHOY HISLATLARI. Journal of new
century innovations, 25(1), 47-53.
10/Karomatov, N. T. (2023). DAFNA BARGI EFIR MOYI (ЛАВР-LAURUS). ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(2), 126-129.
11.Хасанова, Г. Р. (2023). ШИФОБАХШ АНОР-PUNICA GRANATUM L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(5), 33-36.
12.Xasanova, G. R., & Ernazarova, M. E. (2022). SHIFOBASH QOQI O'TINING FOYDALI
JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2),
989-991.
13.Yakubova, S. R., & Xasanova, G. R. (2022). KAMQONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. Oriental
renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 897-900.
14.Хасанова, Г. Р., Усманова, М. Б., & Нажмитдинов, Х. Б. (2022). ВИТАМИНГА БОЙ ЛОВИЯ
(PHASCOLUS) ЎСИМЛИГИНИНГ УМУМИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative,
educational, natural and social sciences, 2(9), 333-336.

15.Махмудова, А. Ш. К., Гайбуллаева, К. Ф. У., & Хасанова, Г. Р. (2022). СОҒЛОМ ОВҚАТЛАНИШ
ТАРЗИ. Ta’lim fidoyilari, 24(17), 571-575.
16.Хасанова, Г. Р., & Усмонова, М. Б. (2022). Применение фасоли (phascolus) в медицине. Science and
Education, 3(11), 117-125.
17Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. (2022). № Special Issue 4-2. URL:
https://cyberleninka. ru/article/n/shifobash-qoqiotining-foydali-jihatlari, 3.
18.Daminovich, K. N., Raxmatullayevna, X. G., & Sherali o’g'li, A. M. (2024). ODDIY ZIRK-BERBERIS
VULGARIS L. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 185-191.
19.Raxmatullayevna, X. G., Mustafo o’gli, O. S., & Laylo, K. (2024). OLMA VA BOSHQA SIRKA
TURLARINING DORIVOR XUSUSIYATLARI HAQIDA. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 192-
20.Rakhmatullaevna, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. American Journal of Language, Literacy and
Learning in STEM Education (2993-2769), 2(3), 1-7.
21.Khasanova, G. R., & Olimov, S. M. (2022). Ordinary mountain Basil-origanum vulgare.
22.Kodirov, N. D., & Khasanova, G. R. (2023). Characteristics of the Almond (Amygdalus L.). American
Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(8), 188-193.
23. Khasanova Gulbahor Eshonqulov Azizbek Muhammadiyev Akobir The Role of Medicinal Plants in the
Development of the Pharmaceutical Industry in Uzbekistan

AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN
(E): 2993-2769
24. Khasanova Gulbahor Sobirov Hasan Ahadov Ilgor Medicinal Properties of Alycha (Prunus Cerasifera Ehrh)
AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN
(E): 2993-2769
25. Шукурова Д.Й.Хасанова Г.Р.Олимов С Таркибида эфир мойи бўлган доривор ўсимликлар ва
маҳсулотлар. Экономика и социум>>№ 11(90)2021.ISSN 2225-1545 11-сон 20-21 ноябр 2021й.
26. Khasanova Gulbahor. Mamatova Zarnigo Murzabekov Suhrob Saffron or Crocus (Zafaron) – Crocus
Sativus L . AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03,
2024 ISSN (E): 2993-2769
27. Хасанова Г.РКодиров Н.ДЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, СОДЕРЖАЩИЕ ФИТОНЦИДЫ
ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СПЕЦИАЛНЫЙ ВЫПУСК ISSN 2181-1008 Doi Journal 10.26739/2181-1008.
28. Хасанова Г.Р The Importance of Essential Oils for Plants and Methods of Their Separation AMERICAN Journal of Language, Literacy andLearning in STEM Education Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E): 2993-2769
29. Raxmatullayevna, X. G., & Daminovich, K. N. (2024). ARFAZETIN YIG'MASI VA UNING ALOHIDA
TARKIBIDAGI POLISAXARIDLARNI O'RGANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ

ИДЕИ В МИРЕ, 46(8), 12-19.

30 Хасанова, Г. Р. (2024). РАСТИ́ТЕЛЬНЫЕ СА́ХАРОСНИЖА́ЮЩИЕ РАСТЕНИЕ. ОБРАЗОВАНИЕ

НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 46(8), 20-30.

ПЕТРУШКА КУДРЯВАЯ– RETROSLLINUM CRISRUM (MILL.)

Хасанова Гулбахор Рахматуллаевна

Самаркандский Государственный медицинский университет.

Кафедра Фармакогнозия и фармацевтических технология

Самаркандский Государственный медицинский университет

Утамуродова Нигора Абдурахмановна

Кафедра общий гигиена и экология

Рахмонова Камола Комилжоновна

Кафедра неонтология

Аннатация: Во многих уголках планеты петрушка считается одной из самых популярных пряных трав. Свежая зелень этой чудесной приправы является незаменимым компонентом самых разнообразных блюд, так как именно она придает готовому кушанью пикантную, ароматную нотку и характерный вкус.

Ключевая слова: плод, эфир, гликозид, аромат, крем, отвар.

Annation: In many parts of the planet, parsley is considered one of the most popular herbs. The fresh herbs of this wonderful seasoning are an indispensable component of a wide variety of dishes, since it is they that give the finished dish a piquant, aromatic note and characteristic taste.

Key words: fruit, ester, glycoside, aroma, cream, decoction.

Одно-двулетнее растение из семейства зонтичных – Umbelliferae высотой 50–80 см. Корень мясистый, стержневой, цилиндрический. Листья темно-зеленые, сверху блестящие, прикорневые и нижние стеблевые длинночерешковые, пластинка в очертании яйцевидно-треугольная; верхние стеблевые листья дважды тройчато-рассеченные. Цветки мелкие, белые, собраны в сложные зонтики. Плоды длиной 2,5–3,0 мм, яйцевидные, серовато-бурые. Цветет в июне-июле. Родина – Средиземноморье. В культуре произрастает в Европе, Азии, Америке, Австралии. В

СССР разводится повсеместно как овощное, пряное и лекарственное растение. Петрушка обладает приятным своеобразным ароматом.

Химический состав. В растении содержится эфирное масло (в листьях – 0,08, в корнях – 2,6 %). Эфирное масло петрушки состоит из пинена и апиола (петрушечной камфары), фенолов, гликозида апигенина.

Содержание витаминов в надземной части растения в мг %: А 1,7, Е 1,8, С 150, В1 0,05, В2 0,05, В6 0,18, В150,05, ниацина 0,7. Содержание в мкг %: биотина 0,40, фолиацина 110. Петрушка содержит флавоноиды, микро- и макроэлементы, особенно в ней много калия, железа и фосфора. В плодах содержится 2–7 % эфирного и около 20 % жирного масла. В цветках содержатся флавоноиды кверцетин и кемпферол.

Хозяйственное значение. Петрушка выращивается как эфиромасличное, пищевое и лекарственное растение. Ее широко применяют как пряность в кулинарии, консервной и овощесушильной промышленности, в свежем или сушеном виде – как приправу к супам и гарнирам, в салатах и мясных блюдах.

В народной медицине свежая зелень, корни и семена петрушки используются в качестве средства, улучшающего аппетит, способствующего отхождению газов (В. И. Завражнов и соавт., 1975). Петрушка считается популярным средством при лечении желчнокаменной и почечнокаменной болезней, сердечных отеках, нарушениях менструального цикла, при лечении простатита (С. Я. Соколов и соавт., 1985). Свежий сок, а также кашица из надземной части растения местно применяются при ушибах, опухолйх, укусах насекомых, для удаления веснушек и Пигментных пятен.

В древней медицине петрушкой кормили (Древняя Греция) коней, впрягаемых в колесницы, чтобы физически они стали более крепкими и выносливыми. Абу Мансур (X в.) считает полезным применение петрушки при выведении камней из почек и мочевого пузыря, при водянке и слизистой лихорадке.

По описаниям Авиценны, петрушка помогает, от кашля, астмы, полезна для печени и селезенки, гонит мочу и месячные, вредна для беременных. Торная петрушка дробит камни. Ибн Сина, цитируя своих предшественников, пишет: «Некоторые утверждают, что петрушка возбуждает похоть; говорят, что даже следует запрещать ее кормящей матери, дабы молоко ее не испортилось вследствие возбуждения похоти».

Чем полезен для лица

Экстракт петрушки применяется для отбеливания кожи, обесцвечивания пигментных пятен, веснушек. Также все косметические средства из петрушки обладают набором следующих полезных свойств: разглаживают морщинки (аскорбиновая кислота), улучшают цвет лица (никотиновая кислота, железо, магний), увлажняют (калий), омолаживают, заставляя коллаген вырабатываться быстрее и замедляя процессы старения в клетках (флавоноиды), восстанавливают микроповреждения, устраняют шрамы и пятна после прыщей и угрей (пектиновые вещества), делают кожу упругой и эластичной (фитонциды).Экстракт петрушки является прекрасным средством для ухода за нежной кожей вокруг глаз - он оказывает мягкое противоотечное действие на веки и эффективно уменьшает темные круги под глазами, поэтому часто его можно встретить в средствах для век.

Как убрать пигментные пятна на лице с помощью петрушки?

Как приготовить и использовать:

мелко нашинкуйте петрушку и выдавите чеснок через пресс;

смешайте кашицу с яичным белком;

тщательно очистите кожу;

нанесите полученную смесь;

время экспозиции — 15 минут;

удалите с помощью воды и увлажните кожу кремом.

Чем полезен для тела

Экстракт петрушки защищают кожу от чрезмерного солнечного загара, ультрафиолетового ожога (каротин), очищает от воспалений (тиамин, пектин), обновляет кожные клетки (рибофлавин), делает кожу ровной и гладкой (ретинол).

Чем полезен для волос

Экстракт петрушки помогает улучшить внешнее и внутреннее состояние волос на уровне их структуры. Высокая концентрация витамина А позволяет сохранять волосы здоровыми и молодыми. Холин способствует глубокому увлажнению волос, в витамин С – аскорбиновая кислота работает на укрепление волос, останавливает их выпадение. Витамины В-группы помогают исцелить повреждённую кутикулу, восстанавливая структуру каждого волоска после химической завивки или стойкого окрашивания.

Паста для волос:

Вскипятите воду в кастрюле на сильном огне.

Положите листья петрушки в кипящую воду на 20 минут.

Пропустите все это через блендер, чтобы получить однородную пасту.

Нанесите эту пасту на вымытые шампунем и чистые волосы так же, как вы наносите пасту из хны.

Эта паста из петрушки является кондиционером для волос.

Он помогает сбалансировать работу сальных желез, лечит любые проблемы с кожей головы и стимулирует рост волос.

Оставьте на голове на 1 час.

Смойте водой.

Не мойте волосы снова.

Наслаждайтесь шелковистой и гладкой текстурой ваших волос!

Современная медицина рекомендует петрушку при гиперацидных гастритах, кишечной колике, мочекаменной, желчнокаменной болезнях, нарушениях менструальных циклов (Д. Йорданов и соавт., 1968).

Способы применения: 1) 1 чайную ложку истолченных семян петрушки залить 1 стаканом кипяченой воды комнатной температуры, настоять в течение 8 час., процедить, принимать по 0,5 стакана 3–4 раза в день за 20 мин. до еды (как желчегонное, ветрогонное и мочегонное средство).

2) 2 столовых ложки измельченных корней залить 2 стаканами кипятка, настоять в течение 2–5 час., процедить, принимать по 2 столовых ложки 4 раза в день за 20 мин. до еды при почечнокаменной болезни.

Меры предосторожности. Противопоказанием к применению петрушки считается беременность. Петрушка особенно опасна для слабых беременных женщин, у которых бывают частые выкидыши. Польза петрушки для здоровья

Мочегонное свойство. Листья, корни и семена петрушки обладают свойством активизировать мочеток. Данное действие сопровождается увеличенным выделением хлористого натрия и выведением солей из организма.

Польза для желудочно-кишечного тракта. Эфирные масла, которыми богата петрушка, способствуют активизации системы пищеварения, они являются неким катализатором, благодаря которому начинает выделяться слюна, желудочный сок, ферменты, а также усиливается перистальтика кишечника. Помимо этого, петрушка богата клетчаткой, которая также стимулирует работу желудочно-кишечного тракта.

Нормализация уровня сахара. Повышение уровня сахара в крови может быть спровоцировано не только сахарным диабетом. Нередко причиной данного явления служит нездоровое питание или отсутствие физических нагрузок. Повышение уровня сахара в крови может стать причиной серьезных проблем со здоровьем и увеличить риск развития резистентности к инсулину, метаболического синдрома, сердечно-сосудистых заболеваний. Ученые провели ряд исследований, которые показали, что содержащиеся в петрушке антиоксиданты могут эффективно и без вреда для здоровья понижать уровень сахара в крови. Поэтому для поддержания

здорового уровня сахара в крови специалисты рекомендуют вносить в сбалансированный рацион петрушку.

Польза для сердечно-сосудистой системы. Петрушка богата растительными соединениями (например, каротиноидами), которые, по мнению специалистов, весьма полезны для здоровья сердца. Было установлено, что диеты, богатые каротиноидами, снижают риск развития сердечно-сосудистых заболеваний (ишемической болезни сердца, хронически повышенного кровяного давления) и понижают уровень «плохого» холестерина.

Петрушка также является источником фолиевой кислоты. Данное вещество, как предполагают специалисты, снижает риски развития сердечных заболеваний за счет снижения уровня аминокислоты гомоцистеина. Некоторые ученые полагают, что высокий уровень гомоцистеина напрямую связан с повышенным риском сердечных заболеваний.

Полезные свойства корня петрушки

Корень петрушки богат антиоксидантами, оказывающими мощный благоприятный эффект на здоровье. Антиоксиданты из корня петрушки снижают уровень оксидантного стресса и борются со свободными радикалами (повышенное содержание которых связано с развитием хронических воспалительных процессов).

Корень петрушки содержит соединения миристицин, апиол и фуранокумарин. Эти вещества обладают антиоксидантным и противовоспалительным свойством.

Стоит также отметить, что некоторые витамины и минералы из корня петрушки регулируют воспалительную реакцию организма, к ним относятся витамин С, цинк и магний. Регулярное употребление петрушки в совокупности с другими полезными продуктами поможет уменьшить воспаления и помочь предупредить развитие определенных хронических заболеваний, включая болезни сердца, рак и остеопороз.

Всего в 100 г сырого корня петрушки содержится больше половины рекомендованной суточной нормы витамина С и практически 20% суточной нормы клетчатки. Витамин С отвечает за борьбу с чужеродными бактериями,

попадающими в организм, он защищает иммунную и нервную систему. Клетчатка же, в свою очередь, поддерживает рост здоровых бактерий в пищеварительном тракте.

Меры осторожности: Петрушка может навредить лишь в том случае, если человек страдает от определенных проблем с почками и печенью. Таким людям можно употреблять данную зелень в строго ограниченном количестве и только после разрешения врача.

Специалисты рекомендуют полностью исключить петрушку из рациона при панкреатите и нефритах.

Из-за мочегонного свойства петрушка может также навредить людям с подагрой и мочекаменной болезнью.

Литература

1.Raxmatullayevna, X. G., Azizjon o'gli, S. B., & Abdumajidovna, X. M. (2024). SHAKARNI
KAMAYTIRADIGAN O'SIMLIK. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 36-45.
2.Rakhmatullaevna, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. American Journal of Language, Literacy and
Learning in STEM Education (2993-2769), 2(3), 1-7.
3.Raxmatullayevna, X. G., & Zafarovich, B. B. (2024). OG'IZDAN BADBO'Y HID KELISHI. Ta'lim
innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 46-55.
4.Хасанова, Г. Р., & Соатова, М. З. (2024). ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА АЛЫЧА (PRUNUS CERASIFERA
EHRH). Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 18(5), 28-35.
5.USMONOVA, M., ERNAZAROVA, M., QO'YLIYEVA, M. U., & XASANOVA, G. DORIXONA
FAOLIYATINI TASHKIL ETISH, DORILAR SAQLASH CHORA TADBIRLARI.

6.Xasanova, G. R. (2023). MINERAL MODDALARNING INSON HAYOTIDAGI AXAMIYATI. Journal of
new century innovations, 26(4), 102-108.
7.Xasanova, G. R., Abluraxmonova, D., & Eshmuxammatova, D. (2023). BUYRAKLAR TO'GRISIDA
FIKRLASHAMIZ. Journal of new century innovations, 25(1), 38-46.
8.Raxmatullayevna, X. G. (2023). DORIVOR O'SIMLIKLARDAN AJRATIB OLINGAN ODDIY
EKSTRAKTLARNING SHIFOBAXSH XUSUSIYATLARI HAQIDA. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(5), 44-48.
9.Xasanova, G. R., & Salohiddin o'gli, M. M. (2023). SHIFOBAHSH CHOY HISLATLARI. Journal of new
century innovations, 25(1), 47-53.
10/Karomatov, N. T. (2023). DAFNA BARGI EFIR MOYI (ЛАВР-LAURUS). ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(2), 126-129.
11.Хасанова, Г. Р. (2023). ШИФОБАХШ АНОР-PUNICA GRANATUM L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 15(5), 33-36.
12.Xasanova, G. R., & Ernazarova, M. E. (2022). SHIFOBASH QOQI O'TINING FOYDALI
JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2),
989-991.
13.Yakubova, S. R., & Xasanova, G. R. (2022). KAMQONLIK HAQIDA TUSHUNCHA. Oriental

renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 4-2), 897-900.

14.Хасанова, Г. Р., Усманова, М. Б., & Нажмитдинов, Х. Б. (2022). ВИТАМИНГА БОЙ ЛОВИЯ
(PHASCOLUS) ЎСИМЛИГИНИНГ УМУМИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative,
educational, natural and social sciences, 2(9), 333-336.

15.Махмудова, А. Ш. К., Гайбуллаева, К. Ф. У., & Хасанова, Г. Р. (2022). СОҒЛОМ ОВҚАТЛАНИШ
ТАРЗИ. Ta’lim fidoyilari, 24(17), 571-575.

16.Хасанова, Г. Р., & Усмонова, М. Б. (2022). Применение фасоли (phascolus) в медицине. Science and
Education, 3(11), 117-125.

17Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. (2022). № Special Issue 4-2. URL:
https://cyberleninka. ru/article/n/shifobash-qoqiotining-foydali-jihatlari, 3.

18.Daminovich, K. N., Raxmatullayevna, X. G., & Sherali o’g'li, A. M. (2024). ODDIY ZIRK-BERBERIS
VULGARIS L. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 185-191.

19.Raxmatullayevna, X. G., Mustafo o’gli, O. S., & Laylo, K. (2024). OLMA VA BOSHQA SIRKA
TURLARINING DORIVOR XUSUSIYATLARI HAQIDA. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 19(2), 192-

20.Rakhmatullaevna, K. G. (2024). Herbal Sugar-Lowering Plant. American Journal of Language, Literacy and
Learning in STEM Education (2993-2769), 2(3), 1-7.

21.Khasanova, G. R., & Olimov, S. M. (2022). Ordinary mountain Basil-origanum vulgare.

22.Kodirov, N. D., & Khasanova, G. R. (2023). Characteristics of the Almond (Amygdalus L.). American
Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769), 1(8), 188-193.

23. Khasanova Gulbahor Eshonqulov Azizbek Muhammadiyev Akobir The Role of Medicinal Plants in the
Development of the Pharmaceutical Industry in Uzbekistan
AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN
(E): 2993-2769
24. Khasanova Gulbahor Sobirov Hasan Ahadov Ilgor Medicinal Properties of Alycha (Prunus Cerasifera Ehrh)
AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03, 2024 ISSN
(E): 2993-2769
25. Шукурова Д.Й.Хасанова Г.Р.Олимов С Таркибида эфир мойи бўлган доривор ўсимликлар ва
маҳсулотлар. Экономика и социум>>№ 11(90)2021.ISSN 2225-1545 11-сон 20-21 ноябр 2021й.
26. Khasanova Gulbahor. Mamatova Zarnigo Murzabekov Suhrob Saffron or Crocus (Zafaron) – Crocus
Sativus L . AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03,
2024 ISSN (E): 2993-2769
27. Хасанова Г.РКодиров Н.ДЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, СОДЕРЖАЩИЕ ФИТОНЦИДЫ

ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СПЕЦИАЛНЫЙ ВЫПУСК ISSN 2181-1008 Doi Journal 10.26739/2181-1008.

28. Хасанова Г.Р The Importance of Essential Oils for Plants and Methods of Their Separation AMERICAN Journal of Language, Literacy andLearning in STEM Education Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E): 2993-2769

29. Raxmatullayevna, X. G., & Daminovich, K. N. (2024). ARFAZETIN YIG'MASI VA UNING ALOHIDA

TARKIBIDAGI POLISAXARIDLARNI O'RGANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ

ИДЕИ В МИРЕ, 46(8), 12-19.

30 Хасанова, Г. Р. (2024). РАСТИ́ТЕЛЬНЫЕ СА́ХАРОСНИЖА́ЮЩИЕ РАСТЕНИЕ. ОБРАЗОВАНИЕ

НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 46(8), 20-30.

КРАПИВА ДВУДОМНАЯ– URTICA DIOICA L

Хасанова Гулбахор Рахматуллаевна ассистент

Самаркандского Государственного медицинского университета

Кафедра Фармакогнозия и фармацевтических технологии.

Маллаева Гулзода Бахрамовна.

Дустликский техникум общественного здоровья имени Абу Али Ибн Сино

Ташкентский педиатрический медицинский институт

Студент 5 курса факультета педиатрия

Ботиров Хуршедбек Тулкинович

Аннатация: По рецептам природы тысячи растений работают на нас. В них происходит образование десятков биологически активных или целебных веществ (витамины, органические кислбты, ферменты, макро- и микроэлементы и ряд других), которые являются необходимыми факторами для нормального роста и развития организма человека.Среди них мы расмотрим про растение «крапива»

Ключевая слова: кровоостанавливающий ,жгучий , витамины, сок, мазь ,состав.

Abstract: According to nature's recipes, thousands of plants work for us. They produce dozens of biologically active or healing substances (vitamins, organic acids, enzymes, macro and microelements, and a number of others), which are essential factors for the normal growth and development of the human body.Among them, we look at the nettle plant

Keywords: hemostatic , burning , vitamins, juice, ointment , composition.

Научное название происходит от латинского слова «urere», что означает жечь.

Крапива двудомная – многолетнее, травянистое растение высотой до 170 см. Корневище ползучее, в узлах покрыто пучками придаточных корней. Стебли прямостоячие, слабочетырехгранные, бороздчатые, покрытые длинными жгучими волосками. Листья супротивные, черешковые, яйцевидно-ланцетовидные, по краю

крупнозубчатые, длиной до 17 см, покрыты жгучими волосками. Цветки мелкие, зеленоватые, с простым четырехраздельным околоцветником, собранным в ветвистые прерывистые колосья, выходящие из пазух листьев. Цветет с июня до октября. Плод – яйцевидный или эллиптический орешек желтоватого цвета. Произрастает почти по всей Европейской части СНГ, На Кавказе, в Средней Азии, Западной Сибири, на Дальнем Востоке, растет в садах, лесах, кустарниках вблизи жилья, по берегам рек, озер, по канавам, вокруг ручейков, родничков, вдоль дорог, на лесных вырубках, в оврагах и т.д. Химический состав. В клеточном соке волосков крапивы содержится муравьиная кислота, гистамин и ацетилхолин. В листьях содержится хлорофилл (5 %), ксантофилл, ситостерин, фитонциды, дубильные вещества и гистамин.

Листья являются своеобразным природным поливитаминным концентратом. В них содержится до 170 мг аскорбиновой кислоты, каротина, витамины группы В, К (400 биологических единиц в 1 г). В 100 г крапивы содержится 41 мг железа, 1,3 мг меди, 8,2 мг марганца, 4,3 мг бора, 2,7 мг титана, 0,03 мг никеля; в листьях — до 8 % хлорофилла, сахар, порфирины, ситостерин[13], фенольные кислоты, дубильные вещества, фитонциды, гликозид уртицин, органические кислоты сырого протеина 22,2 %, чистого белка 16,7 %, жира 2,15 %, клетчатки 35,6 %, безазотистых экстрактивных веществ 22,1 %, золы 17,8 %, аскорбиновой кислоты 49—72 мг% (время сбора — середина мая)·, 10 % крахмала, около 1 % сахаров, много солей железа и калия.

Хозяйственное значение. Все виды крапивы считаются съедобными. Из молодых побегов готовят супы, салаты, самбусу, из листьев – безвредный зеленый краситель окраску для шерсти, из корней — жёлтую, который широко применяется в пищевой и медицинской промышленности. Из волокон стеблей прежде пряли верёвки и ткали грубый холст,. Листья применяют при изготовлении многих косметических средств].

В народной медицине широко применяются листья, цветы, свежий сок, корни и семена крапивы. Водные извлечения типа настоев и отваров, а также свежесобранный сок применяются при гастрите, кровотечениях, заболеваниях печени, мочевого пузыря (почечнокаменная болезнь), туберкулезе, коклюше, ревматизме, подагре, водянке. Узбекская народная медицина рекомендует сок и чай из листьев крапивы при рвоте, желудочных болях и изжоге. При ревматизме, подагре, наружных кровотечениях (из десен, носа и др.), кожных заболеваниях (фурункулез, экзема, дерматиты, раны, ожоги и др.) свежий сок и водные извлечения из крапивы применяются внутрь, а также местно для промывания за старелых ран (язвы, фурункулы), пораженных экземой участков кожи, полоскания полости рта, натирания больных суставов. Свежим соком и настоем из листьев или семян моют голову при выпадении волос и перхоти, В ряде случаев после мытья головы натирают корни волос настоем из травы крапивы а также сок свежей крапивы улучшает обмен веществ. В народной медицине листья и стебли употребляют для лечения радикулитов и болезней суставов[6].

Фармацевтическая промышленность выпускает препарат «Уртифиллин», который применяют для заживления ран и лечения ожогов. Вытяжки из листьев крапивы входят в состав многих препаратов, в том числе «Аллохола».

В плодах обнаружено до 22 % жирного масла.

В болгарской народной медицине водные извлечения из корней и листьев крапивы двудомной и жгучей широко применяются при нарушении процесса пищеварения и поносах, при кровохаркании, носовых кровотечениях, длительных и сильных менструациях, уремии, геморрое (как мочегонное средство), ревматизме, сыпях на коже, диабете, нервных припадках (эпилепсия, истерия), хроническом бронхите и других заболеваниях дыхательных органов, при желтухе и заболеваниях печени, наружно для ванн при отеках, ранах, от опрелостей, ушибов и др.

Способы применения: 1. Собирают молодые листья или цветы крапивы и после промывания пропускают через мясорубку. Затем выжимают сок через двухслойную

марлю или с помощью соковыжималки. Применяют внутрь по 1 столовой ложке 3 раза в день после еды при малокровии или при кровотечении. Сок хранится в холодильнике в течение 2–3 суток.

2. 2 столовых ложки крапивы (20 г) заливают двумя стаканами воды, кипятят на слабом огне в течение 15 мин., процеживают и охлаждают, пьют по 1 столовой ложке 3 раза в день. В домашних условиях листья крапивы часто заваривают как чай.

3. Столовую ложку семян или измельченных корней крапивы заливают 1 стаканом воды, кипятят на слабом огне 30 мин., процеживают, охлаждают. Принимают по 1 столовой ложке 3–4 раза в день

Это растение, обладающее антиоксидантными и противомикробными свойствами, содержит железо, гистамин, витамин С, хлорофилл и ацелтилкон. Поэтому она также обладает болеутоляющим действием. Полезные свойства крапивы можно перечислить следующим образом; Очищает организм от токсинов, так как содержит витамины С.

Салат из крапивы

200 г листьев молодой крапивы опустить в кипящую воду на 5 минут, откинуть на дуршлаг, нашинковать и положить в салатник. 25 г толченых ядер грецких орехов развести в 1/4 стакана отвара крапивы, добавить чайную ложку уксуса, перемешать и полученной смесью заправить крапиву с 3О г зеленого лука.

Салат из крапивы и подорожника

Ошпариваем очищенные от «зубчиков» молодые листья крапивы и подорожника. Сушим, режем их, затем смешиваем с измельченным луком и тертым хреном. Режем укроп и яйца. Смешиваем все компоненты со сметаной и укропом, посыпаем яйцами.

Салат с крапивой и зеленым луком

Такой целебный салат с крапивой и зеленым луком станет прекрасным витаминным блюдом для поддержания вашего здоровья, особенно ранней весно

Салат с дикорастущими травами

Вы можете приготовить крапивный чай из свежесобранных листьев или купить его в сушеном виде (или в пакетиках для удобства). Листья крапивы также можно использовать в кулинарии — попробуйте обжарить их в качестве гарнира, добавить в супы или сделать песто.

Перебрать и промыть листья молодой крапивы, щавеля, одуванчика и подорожника. Мелко нарезать их вместе с зеленым луком и петрушкой, все перемешать. Можно добавить морскую соль с толченым кунжутом.

Вы можете приготовить крапивный чай из свежесобранных листьев или купить его в сушеном виде (или в пакетиках для удобства). Листья крапивы также можно использовать в кулинарии — попробуйте обжарить их в качестве гарнира, добавить в супы или сделать песто

В древней медицине по описаниям ибн Сины натура крапивы (семена и листья) горячая и сухая и действует согревающе. Крапива в смеси с ячменной водой или отваренная в ячменной воде прочищает грудь, удаляет находящиеся в груди густые соки. Толченые листья крапивы прекращают кровотечение из носа, а крапивное семя помогает от потери обоняния. Крапива возбуждает похоть, особенно ее семя, уваренное с вином. Лекарственная повязка из смеси крапивы с уксусом способствует созреванию и вскрытию нарывов. Семена ее в виде лекарственной повязки помогают от рака.

По сведениям Адо из Мена, натура крапивы очень горячая. Семена крапивы, с медом рекомендуются в качестве противокашлевого, а в смеси с вином – возбуждающего средства (потенция) и действуют как мочегонное. Корень крапивы в виде кашицы или в смеси с маслом Считается лучшим средством для лечения подагры и самых разнообразных суставных болей.

В современной медицине крапива двудомная применяется в практической медицине Франции, Германии, Польши и ряде других стран.

По сведениям известного немецкого фитотерапевта К. Канта (1913), крапива является эффективным средством при кровотечениях из легкий, слизистой, оболочки носа, матки, геморроидальных шишек и почек. Как отхаркивающее, она рекомендуется при катарах верхних дыхательных путей, как противопоносное – при лечении дизентерии. Наружно – в виде примочек из отвара при ушибах, ревматизме, воспалениях желез. помогает ускорить сжигание калорий; • ускоряет обмен веществ; • уменьшает количества сахара в крови при лечении сахарного диабета; • в виде масок устраняет ...

Настой и жидкий экстракт крапивы двудомной применяют в качестве кровоостанавливающего средства при почечных, маточных и кишечных кровотечениях. Препараты из крапивы также применяются при атеросклерозе, анемии, холециститах, язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки. Листья крапивы включены в состав витаминных желудочных и кровоостанавливающих сборов .

Противопоказание. Не рекомендуется использовать крапиву при индивидуальной непереносимости, при склонности к сгущению крови – при приеме антикоагулянтов, при наличии тромбофлебита. С осторожностью нужно употреблять крапиву при беременности, желчнокаменной и мочекаменной болезнях.

Литературы

1.Xasanova, G. R., Ernazarova, M. E., & SHIFOBASH, Q. O. (2022). № Special Issue 4-2. URL:
https://cyberleninka. ru/article/n/shifobash-qoqiotining-foydali-jihatlari, 3.

2. Шукурова Д.Й.Хасанова Г.Р.Олимов С Таркибида эфир мойи бўлган доривор ўсимликлар ва
маҳсулотлар. Экономика и социум>>№ 11(90)2021.ISSN 2225-1545 11-сон 20-21 ноябр 2021й.

3. Khasanova Gulbahor. Mamatova Zarnigo Murzabekov Suhrob Saffron or Crocus (Zafaron) – Crocus
Sativus L . AMERICAN Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 03,
2024 ISSN (E): 2993-2769
4. Хасанова Г.РКодиров Н.ДЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЯ, СОДЕРЖАЩИЕ ФИТОНЦИДЫ
ЖУРНАЛ ГЕПАТО-ГАСТРОЭНТЕРОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ СПЕЦИАЛНЫЙ ВЫПУСК ISSN 2181-1008 Doi Journal 10.26739/2181-1008.
5. Хасанова Г.Р.Усманова МБ Geksikon shamchasini tayorlashda uning asosni almashtirish. SCIENGE
AND EDUCATIONISSN 2181-0842. VOLUME 3, ISSUE 11 Ноябрь 2022
6. Хасанова Г.Р The Importance of Essential Oils for Plants and Methods of Their Separation AMERICAN Journal of Language, Literacy andLearning in STEM Education Volume 02, Issue 05, 2024 ISSN (E): 2993-2769
7. Raxmatullayevna, X. G., & Daminovich, K. N. (2024). ARFAZETIN YIG'MASI VA UNING ALOHIDA
TARKIBIDAGI POLISAXARIDLARNI O'RGANISH. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ
ИДЕИ В МИРЕ, 46(8), 12-19.
8. Хасанова, Г. Р. (2024). РАСТИ́ТЕЛЬНЫЕ СА́ХАРОСНИЖА́ЮЩИЕ РАСТЕНИЕ. ОБРАЗОВАНИЕ
НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 46(8), 20-30.
9. Хасанова, Г. Р. (2024). РОЛЬ ОРГАНИЧЕСКИХ КИСЛОТЫ В ЖИЗНЕ РАСТЕНИЯХ. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 46(8), 6-11.
10. Olimov Sardor Mustafayevich, & Khasanova Gulbahor Rakhmatullaevna. (2024). PHYSALIS

ALKEKENGI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 52(1), 150–154. Retrieved
from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/16057
11. Kodirov Nizom Daminovich, & Xasanova Gulbahor Raxmatullayevna. (2024). ФИЗАЛИС
ОБЫКНОВЕННЫЙ – PHYSALIS ALKEKENGI L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ
ИДЕИ В МИРЕ, 52(1), 131–137. Retrieved from https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/16053
12. Olimov Sardor Mustafayevich, & Khasanova Gulbahor Rakhmatullaevna. (2024). HEALING
PROPERTIES OF APPLE AND OTHER TYPES OF VINEGAR. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И
ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 52(1), 124–130. Retrieved from
https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/16052
13. STUDY OF POLYSACCHARIDES CONTENT IN. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ. http://www.newjournal.org/
Выпуск журнала №-52 Часть–2_ Сентябрь –2024стр 108-114 Khasanova G.R.Shunqarov T.M
14. БОЯРЫШНИК– CRATAEGUS L ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ.
http://www.newjournal.org/
Выпуск журнала №-52 Часть–2_ Сентябрь –2024 Хасанова Г.Р. Шукурова Д.Р.
15.
16.Rakhmatullaevna, K. G., Qodirovich, X. J., Sharofitdinovich, N. X., & Laylo, K. (2024). COMMON FLAX–UNUM USITATISSIMUM L. EDUCATION AND SCIENCE YESTERDAY AND TODAY, 1(1).

17. Хасанова, Г. Р. (2024). БАРБАРИС ОБЫКНОВЕННЫЙ (ЗИРК)–BERBERIS VULGARIS L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 55(1), 145-153.

18. Хасанова, Г. Р., & Шунқоров, Т. М. (2024). ЛЕКАРСТВЕННЫЕ РАСТЕНИЕ ПРИМЕНЯЕМЫЕ ПРИ ЗАБОЛЕВАНИЕ ПОЛОСТИ РТА. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 55(1), 154-163.

19. Rakhmatullaevna, K. G., Olmosovich, A. M., Mashrabovna, A. N., & Sobirovna, O. D. (2024). PHYTONCIDES. Worldwide Cross-Disciplinary Research, 1(1).

20. Хасанова, Г. Р., Рузибаева, К., Боймурадова, Н., & Абдухалимова, Д. (2024). ЗАЩИТИМ РАСТИТЕЛЬНОГО МИРА. Worldwide Cross-Disciplinary Research, 1(1).

21. Хасанова, Г. Р., Бахитов, Ш., Мухаммадова, З. Г., & Хасанов, М. А. (2024). ТЫ́КВА ОБЫКНОВЕННАЯ (COMMUNIA CUCURBITA). SCIENTIFIC AND PRACTICAL RESEARCH OF THE 21ST CENTURY, 1(1).

22. WILD PLANTS AS AN OBJECT OF STUDY, LIFE SAFETY, USE IN MEDICINE AND INDUSTRY

MODERN EDUCATION AND DEVELORMENT ISSN 3060-4567. Khasanova Gulbahor Rakhmatullaevna. Часть–4_ Январь –2025 Выпуск журнала №-18 Стр111-121.

23. Хасанова, Г. Р., Тошпулатов, Ш. Ш., Расулов, К. Г., & Мамиров, Д. У. (2025). КОРИАНДР ПОСЕВНОЙ–CORIANDRUM SATIVUM L. Modern education and development, 18(4), 80-92.54. Raxmatullayevna, X. G., Ko'chimova, F. S., Jumaboyeva, S. E., & Xushvaqtovich, Q. D. (2025). SARIQ PARPIGUL-GENTIAN LUTEA L. Modern education and development, 18(4), 69-79.

25. Хасанова, Г. Р., Беканов, Б. С., Бахитов, Ш. Т., & Ходжаева, Ж. К. (2025). ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА КАЛАНХОЭ. Modern education and development, 18(4), 93-110.

26.Хасанова, Г. Р., Кунгратова, М. И., Исломов, О. И., & Норкулова, Х. Ш. (2025). ЗВЕРОБОЙ ПРОДЫРЯВЛЕННЫЙ–HYPERIGUM PERFORATUM L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 62(5), 130-144.

27. Хасанова, Г. Р., Шункоров, Т. М., Икрамова, Н. Б., & Абдурахмонов, И. (2025). ХУРМА–DIOSPYROS L. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 62(5), 145-157.

28.Хасанова, Г. Р., Абдуллаева, А. З., & Икрамова, Н. Б. (2025). ЧАГА ИЛИ БЁРЕЗОВЫЙ ГРИБ–JNONOTUS OBLIQUUS (PERS.) PILL. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 62(5), 116-129.

29.Хасанова, Г. Р., Рахманова, Н. И., & Иззатуллаева, С. Т. (2025). ОБЛЕПИХА КРУШИНОВИДНАЯ–HIPPOPHAE RHAMNOIDES L. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 38(1), 164-174.

30.Хасанова, Г. Р., Рахманова, Н. И., & Сатторов, Ш. И. (2025). ЗИРА–BUNIUM PERSICUM. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 38(1), 174-183.

UMUMTA’LIM MUASSASALARI O‘QITUVCHILARINING INKLYUZIV TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

Muxabbat Nazaraliyevna Toshmurodova

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Xorijiy Tillar Ta’limi Kafedrasi Katta O‘Qituvchisi

Annotatsiya. Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati asoslanadi hamda ularni shakllantirish yo‘llari ochib beriladi. Kompetensiyaviy yondashuvning inklyuziv ta’lim jarayonidagi ahamiyati va samaradorligini oshirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, o‘qituvchi tayyorgarligi, metodik kompetensiya, ta’lim jarayoni boshqaruvi.

Аннотация. Обоснована необходимость развития профессиональных компетенций педагогов в условиях инклюзивного образования, раскрыты пути их формирования. Разработаны рекомендации по повышению эффективности и значимости компетентностного подхода в инклюзивном образовательном процессе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, компетентностный подход, подготовка учителей, методическая компетенция, управление образовательным процессом.

Abstract. The necessity of developing teachers' professional competencies in the context of inclusive education is substantiated, and ways of their formation are revealed. Recommendations for improving the efficiency and significance of the competency-based approach in the inclusive educational process have been developed.

Keywords: inclusive education, competency-based approach, teacher training, methodological competence, educational process management.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimi har bir shaxs uchun teng imkoniyatlarni ta’minlash va har tomonlama rivojlanishiga sharoit yaratish vazifasini o‘z zimmasiga oladi. Shu jihatdan inklyuziv ta’lim tizimi hozirgi kunda nafaqat pedagogika sohasi, balki

ijtimoiy muhitni rivojlantirishda ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta’lim modeli barcha o‘quvchilarga, ularning jismoniy, psixologik va kognitiv imkoniyatlaridan qat’i nazar, umumiy ta’lim muassasalarida ta’lim olish imkonini beradi. Ushbu yondashuv nafaqat ta’lim oluvchilarning huquqlarini himoya qilish, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va faol ijtimoiylashuvi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan.

Inklyuziv ta’lim jarayonining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi bevosita pedagoglarning ushbu sohaga tayyorgarlik darajasiga bog‘liqdir. O‘qituvchilar inklyuziv muhitda samarali faoliyat yuritishlari uchun zarur bo‘lgan maxsus bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarga ega bo‘lishlari talab etiladi. Aynan shu sababli, umumta’lim muassasalarida o‘qituvchilarni inklyuziv ta’lim sharoitlariga tayyorlashning metodik asoslarini ishlab chiqish, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va bu jarayonni tizimli ravishda boshqarish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalarga, ularning individual ehtiyojlari va imkoniyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish imkoniyatini ta’minlovchi tizimdir. Bu ta’lim modeli maxsus ehtiyojli bolalarning umumiy o‘quv muhitida o‘qishini qo‘llab-quvvatlaydi. Kompetensiyaviy yondashuv esa o‘qituvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini aniq natijalarga yo‘naltirishga qaratilgan ta’lim metodikasi bo‘lib, inklyuziv ta’lim sharoitida pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’lim va kompetensiyaviy yondashuvning mohiyatiga doir ilmiy tadqiqotlar so‘nggi yillarda pedagogika va ta’lim jarayonini takomillashtirish borasida keng qamrovli yondashuvlar qatorida muhim o‘rin tutmoqda. Quyida ushbu mavzu bo‘yicha asosiy ilmiy manbalar tahlili keltirilgan:

1. **Ainscow, M. (2005).** Muallif ta’kidlaganidek, inklyuziv ta’lim tizimlarini ishlab chiqishda asosiy o‘zgarish omillari pedagogik kompetensiyalarning rivojlanishi bilan bog‘liq. Bu jarayonda ta’lim metodologiyasining yangi tamoyillari ta’lim jarayonining muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

2. **Florian, L. (2008).** Tadqiqotda inklyuziv ta’limning maxsus yoki umumiy ta’lim ichidagi o‘rni muhokama qilinib, inklyuziv yondashuvning kelajakdagi tendensiyalari haqida fikr bildirilgan.

3. **Booth, T., & Ainscow, M. (2011).** Mazkur manbada ta’lim muassasalarida inklyuziv jarayonlarni rejalashtirish va rivojlantirishning tizimli metodlari taqdim etilgan.

Ushbu tahlil shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim va kompetensiyaviy yondashuvni samarali joriy etish uchun nazariy va amaliy tadqiqotlarning o‘zaro bog‘liqligi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlar pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish hamda maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga moslashish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha innovatsion metodlarni ishlab chiqishda davom etmoqda.

O‘qituvchilarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligi quyidagi asosiy omillar orqali shakllantiriladi:

- **Pedagogik bilim va tushunchalar** – inklyuziv ta’lim nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha yetarli bilimga ega bo‘lish;
- **Metodik kompetensiyalar** – turli o‘quv uslublarini qo‘llay olish, individual va differensial yondashuvlarni amalga oshirish;
- **Psixologik tayyorgarlik** – maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘lish;
- **Texnologik savodxonlik** – zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalana olish;
- **Hamkorlik kompetensiyasi** – ota-onalar, jamiyat va boshqa ta’lim subyektlari bilan samarali ishlash.

Yuqoridagi pie chart o‘qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligini shakllantirish omillarini ulushlar bilan ifodalaydi. Quyida har bir omilning keng ko‘lamli tushuntirishi keltirilgan:

1. **Pedagogik bilim va tushunchalar (25%)**
   - Inklyuziv ta’limni samarali olib borish uchun o‘qituvchilar inklyuziv ta’lim nazariyasi va amaliyoti haqida yetarli bilimga ega bo‘lishi lozim.
   - Bu bilimlar pedagogik asoslar, maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlash tamoyillari va inklyuziv metodlarni o‘z ichiga oladi.
   - O‘qituvchilar turli xil ta’lim dasturlarini moslashtirish va mos pedagogik uslublardan foydalanishni bilishi kerak.
2. **Metodik kompetensiyalar (20%)**
   - Differensial va individual yondashuv metodlarini qo‘llay olish pedagog uchun muhim jihat sanaladi.
   - Inklyuziv ta’lim sharoitida har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos keladigan metodlarni tanlash va qo‘llash malakasi zarur.

- Samarali dars dizayni, interaktiv o‘qitish metodlari va ko‘rgazmali vositalardan foydalanish metodik kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismidir.

3. **Psixologik tayyorgarlik (20%)**

- O‘qituvchi o‘quvchilarning turli ehtiyoj va imkoniyatlarini tushunishi va ularga mos yondashuvni shakllantirishi kerak.
- Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda sabr, tushuncha va moslashuvchanlik asosiy omillardan biridir.
- Inklyuziv muhit yaratishda ijobiy psixologik muhit shakllantirish va bolalarning ijtimoiy integratsiyasini qo‘llab-quvvatlash muhimdir.

4. **Texnologik savodxonlik (15%)**

- Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish inklyuziv ta’limni yanada samarali tashkil etishga yordam beradi.
- O‘qituvchilar ta’lim jarayonida maxsus ta’lim dasturlari, vizual materiallar, interaktiv vositalardan samarali foydalanishi lozim.
- Masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali ta’lim sifati oshiriladi.

5. **Hamkorlik kompetensiyasi (20%)**

- O‘qituvchilar ota-onalar, psixologlar, logopedlar, maxsus pedagoglar va jamiyat bilan samarali hamkorlik qilish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi kerak.
- Inklyuziv ta’limda jamoaviy ishlash muhim bo‘lib, pedagoglar hamkasblari bilan doimiy tajriba almashib borishlari lozim.
- Ta’lim muassasalari va maxsus markazlar o‘rtasidagi hamkorlik inklyuziv ta’limni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umumta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismi bo‘lib, pedagoglarning tayyorgarligini oshirish bu jarayonning samarali amalga oshirilishini ta’minlaydi. O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish ularning inklyuziv ta’lim muhitida samarali faoliyat olib borishiga,

o‘quvchilarning ehtiyojlarini to‘liq qondirishga va umumiy ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Ainscow, M. (2005). Developing inclusive education systems: what are the levers for change? *Journal of Educational Change*, 6(2), 109-124.

2. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: CSIE.

3. Florian, L. (2008). Inclusion: Special or inclusive education: Future trends. *British Journal of Special Education*, 35(4), 202-208.

4. Nazarova, Z. (2017). Inklyuziv ta’limning rivojlanish tendensiyalari. *O‘zbek pedagogika jurnali*, 3, 45-52.

5. O‘rinboyev, M. (2021). Kompetensiyaviy yondashuv asosida inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalalari. *Ta’lim va taraqqiyot*, 2(4), 33-41.

TA’LIM SOHASIDA INNOVATSION MENEJMENTNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

F.B.Egamberdiyev

ISFT institute Fililogiya va tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’lim tizimida innovatsion menejmentning ahamiyati, uni rivojlantirish usullari va samaradorligini oshirish yo‘llari yoritilgan. Innovatsion boshqaruv orqali ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va ilg‘or tajribalarni qo‘llash bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar:

Innovatsiya, menejment, ta’lim tizimi, raqamli texnologiyalar, samaradorlik, kreativ yondashuv.

Kirish

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashgan sharoitda ta’lim tizimining raqobatbardoshligini ta’minlash, mehnat bozorining o‘zgaruvchan talablariga javob beruvchi yuqori malakali va kreativ fikrlovchi kadrlarni tayyorlash dolzarb masalalardan biriga aylandi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ta’lim sohasida zamonaviy boshqaruv tamoyillari asosida shakllantirilgan innovatsion menejment tizimini rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion menejment bu — ta’lim jarayonini strategik boshqarishning ilg‘or shakli bo‘lib, unda yangicha metodologiyalar, interaktiv texnologiyalar, kreativ yondashuvlar va zamonaviy boshqaruv konsepsiyalari uyg‘un holda qo‘llanilib, ta’lim sifatini oshirish va uning natijadorligini ta'minlashga yo‘naltirilgan kompleks faoliyat majmuasidir. Innovatsion menejmentning asosiy vazifasi — ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, o‘quv jarayonining moslashuvchanligini oshirish, zamonaviy kasb va ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o‘quv dasturlarini ishlab chiqish hamda ilg‘or pedagogik tajribalarni keng joriy etishdan iboratdir (Islomova, 2021; Altbach et al., 2019).

Shuningdek, innovatsion menejment ta’lim muassasalarida raqamlashtirish jarayonlarini tezlashtirish, sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalarini joriy qilish, o‘qitishning adaptiv va shaxsga yo‘naltirilgan modellarini ishlab chiqish orqali o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim berishni tashkil etish imkonini yaratadi (OECD, 2020).

Bundan tashqari, innovatsion menejment jarayonida ta’lim sifati monitoringi, ichki va tashqi baholash tizimlari, xalqaro reyting ko‘rsatkichlariga moslashuv, pedagogik xodimlarning ilmiy va innovatsion salohiyatini rivojlantirish ham muhim o‘rin tutadi. Zero, ushbu yondashuv orqali ta’lim muassasalarining global miqyosdagi raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro hamkorliklarni kengaytirish va ilm-fan yutuqlarini ta’lim amaliyotiga tatbiq etish mumkin bo‘ladi (World Bank, 2021).

Ta’limda innovatsion menejment tushunchasi

Innovatsion menejment tizimi ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishish va zamonaviy talablarni qondirish uchun kompleks yondashuvlarni talab etadi. Bu borada quyidagi asosiy strategik yo‘nalishlarni ilmiy asosda shakllantirish muhim hisoblanadi:

1. **Raqamli texnologiyalarni joriy etish.**

Raqamli texnologiyalar asosida ta’lim jarayonlarini optimallashtirish, o‘qitish samaradorligini oshirish va boshqaruv faoliyatini avtomatlashtirish imkonini beradi. Jumladan, elektron ta’lim platformalari, masofaviy o‘qitish tizimlari, sun’iy intellekt asosidagi individual ta’lim dasturlari, virtual laboratoriyalar va raqamli test tizimlarining joriy qilinishi ta’lim sifati oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy raqamli infratuzilmani yaratish orqali ta’lim jarayonining ochiqligi va shaffofligini ta’minlash mumkin.

2. **Ilg‘or pedagogik metodlarni qo‘llash.**

Innovatsion menejment doirasida ta’lim jarayoniga konstruktivistik yondashuvlar, kompetensiyaga asoslangan ta’lim, STEAM-ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, dizayn-o‘ylash metodologiyasi kabi ilg‘or pedagogik texnologiyalarni integratsiya qilish dolzarb hisoblanadi. Mazkur metodlar talabalarning mustaqil fikrlash,

ijodkorlik va amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, interaktiv va kollaborativ ta’lim muhitini shakllantirish orqali bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga erishiladi.

3. **Kadrlar salohiyatini oshirish.**

Ta’lim muassasalari rahbarlari va pedagog kadrlarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish, ularning kasbiy malakasini oshirish hamda yangicha boshqaruv texnologiyalarini o‘zlashtirishini ta’minlash innovatsion menejment samaradorligining asosiy omillaridan biridir. Bu borada muntazam malaka oshirish kurslari, xalqaro tajriba almashinuv dasturlari, innovatsion laboratoriyalar va ilmiy-amaliy seminarlarni tashkil etish zarur. Shuningdek, raqamli savodxonlik va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan maxsus dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

4. **Ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini yo‘lga qo‘yish.**

Innovatsion menejment konsepsiyasining muhim tarkibiy qismi – bu ta’lim jarayonini real ishlab chiqarish jarayonlari bilan uyg‘unlashtirishdir. Ushbu yo‘nalishda dual ta’lim tizimi, ishlab chiqarish amaliyotlari, texnoparklar, startap-loyihalar va ilmiy-innovatsion markazlar faoliyatini kengaytirish talab etiladi. Mazkur integratsiya natijasida talabalarda amaliy ko‘nikmalar shakllanadi, ish beruvchilarning ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlanadi va ilmiy ishlanmalar ishlab chiqarishga tatbiq etiladi.

Innovatsion menejment samaradorligini oshirish omillari

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri innovatsion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish va uni xalqaro standartlarga moslashtirishdan iborat. Ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar ta’lim sohasida innovatsion boshqaruvning samaradorligi ko‘p jihatdan quyidagi strategik omillarga bog‘liqligini ko‘rsatadi:

1. Kadrlarning innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish

Innovatsion boshqaruvning muvaffaqiyati, avvalo, ta’lim muassasalari rahbarlari va pedagog xodimlarning yangicha fikrlash qobiliyati, texnologik yangiliklarni qabul qilishga tayyorligi hamda amaliyotga tatbiq etish malakasiga bog‘liq. Shu bois:

- Innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirish maqsadida doimiy **kasbiy rivojlanish** va **qayta tayyorlash dasturlari**ni amalga oshirish zarur. Bu jarayonda zamonaviy boshqaruv texnologiyalari, loyihalarni boshqarish (Project Management), dizayn-o‘ylash (Design Thinking), ilg‘or pedagogik texnologiyalar bo‘yicha trening va seminarlar tashkil etilishi lozim.
- Pedagog kadrlarning **ilmiy-tadqiqot faoliyati**ga jalb etilishi, ularning innovatsion loyihalarda ishtiroki rag‘batlantirilishi zarur.
- Ta’lim muassasalarida rahbarlar va pedagoglar uchun **innovatsion liderlik kompetensiyasini rivojlantirish** dasturlari ishlab chiqilishi va qo‘llanilishi muhimdir (Tadjibayeva, 2022).

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion kompetensiyaga ega pedagoglar ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishib, kreativ muhit shakllanishiga asos bo‘ladilar (UNESCO, 2021).

2. Ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar va dasturlarni keng joriy etish

Innovatsion boshqaruvning asosiy yo‘nalishlaridan biri — ta’lim jarayonini raqamlashtirish va uni ilg‘or axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan boyitishdan iborat. Bu borada quyidagilar dolzarb hisoblanadi:

- **Elektron ta’lim resurslari**, masofaviy ta’lim platformalari, sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari orqali individual o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish;
- Virtual laboratoriyalar, 3D-modellashtirish va simulyatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali fanlarni chuqur o‘rgatish;
- Mobil ilovalar va interaktiv o‘yinlar yordamida bilimlarni mustahkamlash va kreativ fikrlashni rivojlantirish;
- **Big Data**, **Learning Analytics** kabi ilg‘or texnologiyalar yordamida o‘quv jarayonini tahlil qilish va natijadorlikni oshirish tizimlarini yaratish.

Xalqaro tajribalar ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’limga muvaffaqiyatli integratsiya qilingan taqdirda, bilimlarning mustahkamligi, o‘quvchilarning motivatsiyasi va kreativlik darajasi oshadi (OECD, 2020).

3. Ijtimoiy sheriklik va xalqaro tajribalarni o‘rganish

Innovatsion boshqaruv samaradorligini ta’minlash uchun ta’lim tizimi davlat, xususiy sektor, nodavlat tashkilotlar va xalqaro institutlar bilan yaqin hamkorlikda ishlashi zarur. Bu borada:

- Mahalliy va xalqaro ta’lim tashkilotlari, biznes-strukturalar, ishlab chiqarish korxonalari bilan **ijtimoiy sheriklik mexanizmlarini** rivojlantirish;
- Xalqaro grantlar, qo‘shma ilmiy loyihalar, akademik almashinuv dasturlari orqali xorijiy tajribalarni o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish;
- Chetdan ilg‘or mutaxassislarni jalb qilish va xorijda pedagog kadrlarning malakasini oshirishni yo‘lga qo‘yish;
- Qayta tayyorlash va tajriba almashish uchun dunyoning yetakchi universitetlari bilan hamkorlikda malaka oshirish markazlarini tashkil etish.

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, xalqaro tajriba va hamkorlik ta’lim tizimining innovatsion rivojlanishini tezlashtiradi va yangi boshqaruv yondashuvlarini shakllantirishga yordam beradi (World Bank, 2021).

4. Innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish tizimini shakllantirish

Ta’lim sohasida innovatsion menejmentning muvaffaqiyati, shubhasiz, kreativ tashabbuslarni aniqlash, qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish tizimining mavjudligiga bog‘liq. Buning uchun:

- Ta’lim muassasalarida **Innovatsion rivojlanish fondlari** tashkil etilishi va ular orqali istiqbolli loyihalarni moliyalashtirish;
- Pedagoglar va talabalar uchun “Eng yaxshi innovatsion loyiha”, “Yilning eng kreativ tashabbusi” kabi tanlovlar, grant dasturlari va stipendiyalar tashkil qilish;

• Innovatsion g‘oyalarning amaliyotga tatbiq etilishi jarayonida metodik va texnik yordam ko‘rsatish;

• Startap tashabbuslarni rivojlantirish uchun texnoparklar, inkubatsiya markazlari va venture kapital jalb qilish imkoniyatlarini yaratish.

Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion tashabbuslarni tizimli rag‘batlantirish pedagog va talabalarning ilmiy-ijodiy faolligini oshiradi va ta’limda yangiliklar sonini ko‘paytiradi (Karimov, 2023).

Innovatsion menejment samaradorligini oshirish yo‘llari

Ta’lim sohasida innovatsion menejment samaradorligini oshirish bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida ustuvor vazifa sifatida namoyon bo‘lib, bu borada kompleks strategik yondashuvlarni ishlab chiqish va amalga oshirish zarurati mavjud. Quyida innovatsion boshqaruvni rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy yo‘nalishlar ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi:

1. Raqamli transformatsiya

Zamonaviy ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari nafaqat texnik infratuzilmani modernizatsiya qilish, balki ta’lim jarayonining mazmuni va shakllarini tubdan yangilashni taqozo etadi. Raqamli transformatsiya quyidagi omillar orqali amalga oshiriladi:

• **Onlayn ta’lim platformalari** (LMS - Learning Management System) asosida masofaviy va aralash (blended learning) shakllarini keng joriy qilish;

• **Elektron boshqaruv tizimlari** – elektron jurnal va kundaliklar, avtomatlashtirilgan baholash tizimlari orqali ta’lim jarayonining shaffofligini ta’minlash;

• **Sun’iy intellekt texnologiyalari** yordamida individual ta’lim trayektoriyalarini yaratish va talabalar bilimini adaptiv tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish;

• Raqamli kontent, jumladan, video darslar, virtual laboratoriyalar va interaktiv testlar yordamida ta’lim materiallarini boyitish.

Ilmiy tadqiqotlar natijasida isbotlanganki, raqamli texnologiyalarni kompleks joriy etish ta’lim jarayonining moslashuvchanligi va sifat ko‘rsatkichlarini sezilarli oshiradi (Islomova, 2021).

2. Kreativ muhit yaratish

Innovatsion menejmentning yana bir muhim vazifasi bu – ta’lim muassasalarida ijodiy va innovatsion faoliyat uchun qulay muhit yaratishdan iborat. Kreativ muhit quyidagi omillar asosida shakllantiriladi:

- O‘qituvchi va talabalarning ilmiy-ijodiy salohiyatini rivojlantirish maqsadida **startap-loyihalarni qo‘llab-quvvatlash** va grant dasturlarini tashkil etish;
- **Innovatsion laboratoriyalar**, kreativ markazlar va ilg‘or tajriba almashinuvi maydonlarini faoliyatga jalb etish;
- Tanqidiy fikrlash, kreativ tafakkur va dizayn-o‘ylash (Design Thinking) metodologiyasiga asoslangan treninglar tashkil qilish orqali yangicha yondashuvlarni rivojlantirish;
- Pedagoglar uchun kreativlik va innovatsiya bo‘yicha malaka oshirish kurslarini yo‘lga qo‘yish.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, kreativ muhit mavjud bo‘lgan ta’lim muassasalarida talabalar va pedagoglarning tashabbuskorlik ko‘rsatkichlari, yangi ilmiy ishlanmalar va amaliy loyihalarga jalb qilinish darajasi yuqori bo‘ladi (Jo‘rayev, 2022).

3. Ta’lim sifatini monitoring qilish

Ta’lim jarayonlarining sifatini doimiy monitoring qilish tizimi innovatsion menejment samaradorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu yo‘nalishda quyidagi mexanizmlar qo‘llanilishi maqsadga muvofiqdir:

- Ta’lim jarayonining barcha bosqichlarini **raqamli indikatorlar** asosida baholash va avtomatlashtirilgan tahlil qilish tizimlarini joriy qilish;
- Talabalarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini muntazam nazorat qilib boruvchi **diagnostik monitoring tizimlari**ni ishlab chiqish;

• Milliy va xalqaro reyting tizimlarida faol ishtirok etish orqali ta’lim sifatini tashqi ekspertiza asosida baholash;

• Ichki audit va akkreditatsiya jarayonlarini innovatsion yondashuvlar asosida amalga oshirish.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, sifat monitoringining zamonaviy uslublarini joriy qilgan oliy ta’lim muassasalari bilimlar sifatini doimiy ravishda oshirib, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga erishmoqda (UNESCO, 2020).

4. Hamkorlikni rivojlantirish

Innovatsion menejment samaradorligini oshirishda milliy va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Xususan:

• Taniqli xorijiy universitetlar bilan qo‘shma ta’lim dasturlarini yaratish va ikki diplomli tizimlarni yo‘lga qo‘yish;

• Ilmiy-tadqiqot va innovatsion loyihalarda xorijiy hamkorlarni jalb qilish hamda grant mablag‘larini o‘zlashtirish;

• Yirik korxonalar, ishlab chiqarish klasterlari va texnoparklar bilan hamkorlik asosida amaliyot va stajirovkalarni tashkil qilish;

• Yillik xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyalar, forumlar va seminarlarni tashkil etish orqali ilg‘or tajribalarni o‘rganish.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xalqaro hamkorlikni rivojlantirgan ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyat faolligi va ilmiy ishlanmalar soni yuqori bo‘lib, mazkur tajriba mamlakat iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishiga ham xizmat qiladi (World Bank, 2021).

Xulosa

Bugungi globallashuv, raqamli iqtisodiyot va innovatsiyalar asrida ta’lim tizimining raqobatbardoshligini ta’minlash, xalqaro standartlarga mos, yuqori malakali, ijodkor va innovatsion fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Shu munosabat bilan, ta’lim tizimida innovatsion menejmentni rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish nafaqat zamonaviy ta’lim

sifatini ta’minlash, balki mehnat bozorining dinamik va tezkor o‘zgaruvchan talablariga moslashuvchan holda javob beradigan kasbiy tayyorgarlikni tashkil qilishning muhim strategik vositasidir.

Innovatsion menejment konsepsiyasi ta’lim jarayonining barcha bosqichlari va ishtirokchilarini qamrab oluvchi kompleks boshqaruv tizimi bo‘lib, u ilg‘or boshqaruv texnologiyalarini joriy etish, raqamli pedagogik platformalarni kengaytirish, kreativ va interaktiv ta’lim metodlarini qo‘llash, ta’lim mazmunini modernizatsiya qilish hamda ilmiy-innovatsion faoliyatni faollashtirish orqali yuqori samaradorlikka erishishni maqsad qiladi. Jumladan, ta’lim muassasalarida innovatsion boshqaruv tamoyillarini amaliyotga joriy etish natijasida fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, startap va tadbirkorlik ko‘nikmalariga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlash hamda uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish imkoniyatlari kengayadi (Islomova, 2021; Tadjibayeva, 2022).

Shuningdek, innovatsion menejment mexanizmlari asosida ta’lim jarayonlarini takomillashtirish orqali yuqori malakali va xalqaro mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan mutaxassislar tayyorlash imkoniyati sezilarli darajada oshadi. Bu jarayonda zamonaviy o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, ilg‘or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, masofaviy va aralash ta’lim shakllarini rivojlantirish, sun’iy intellekt, big data, blokcheyn va boshqa innovatsion texnologiyalarni ta’limga integratsiya qilish muhim o‘rin tutadi (OECD, 2020; European Commission, 2021).

Bundan tashqari, innovatsion menejment ta’limda sifat monitoringi tizimlarini kuchaytirish, xalqaro reytinglarda yuqori natijalarga erishishga yo‘naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqish, pedagogik kadrlarning malaka oshirish tizimini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish va ta’lim muassasalarining global ta’lim makonida faol ishtirok etishini ta’minlashga xizmat qiladi (World Bank, 2021).

Xulosa qilib aytganda, ta’lim tizimida innovatsion menejmentni rivojlantirish — bu bugungi kunda ta’lim sifatini oshirish, zamonaviy talablarni qondirish, xalqaro raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash va barqaror rivojlanishga erishishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shu bois, mazkur yo‘nalishni izchil takomillashtirish

va uni ilmiy-amaliy jihatdan qo‘llab-quvvatlash ta’lim siyosatining strategik vazifasi sifatida qaralishi lozimdir.

References

1. Islomova, D. (2021). *Innovatsion boshqaruv va raqamli transformatsiyaning ta’lim sifatiga ta’siri*. Toshkent: “Fan va taraqqiyot” nashriyoti.
2. Jo‘rayev, A. (2022). *Ta’lim muassasalarida kreativ muhit yaratish va uni rivojlantirish tamoyillari*. “Pedagogika va innovatsiya” jurnali, 4(2), 35-42.
3. Karimov, F. (2023). *Innovatsion loyihalarni boshqarish va rag‘batlantirish tizimi: O‘zbekiston tajribasi*. “Ijtimoiy fanlar va zamonaviy ta’lim” jurnali, 5(1), 50-58.
4. UNESCO. (2021). *Education and Innovation: Enhancing Teaching and Learning in the Digital Era*. Paris: UNESCO Publishing. Retrieved from https://unesdoc.unesco.org
5. OECD. (2020). *Innovating Education and Educating for Innovation: The Power of Digital Technologies and Skills*. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/9789264265097-en
6. World Bank. (2021). *Transforming Education for the Future: Lessons from Global Higher Education Reforms*. Washington D.C.: World Bank Group. Retrieved from https://www.worldbank.org
7. Tadjibayeva, M. (2022). *Innovatsion liderlik va menejment: Ta’lim boshqaruvida zamonaviy yondashuvlar*. “Oliy ta’lim va ilmiy izlanishlar” jurnali, 6(3), 22-29.
8. Qodirova, N. (2020). *Ta’lim menejmentida ilg‘or tajribalar va ularning amaliy tatbiqi*. Toshkent: “Ilm ziyo” nashriyoti.
9. European Commission. (2021). *Digital Education Action Plan (2021–2027): Resetting education and training for the digital age*. Brussels: European Union. Retrieved from https://ec.europa.eu
10. Anderson, T., & Dron, J. (2017). *Teaching Crowds: Learning and Social Media in Higher Education*. Edmonton: AU Press.

11. Xamidov, B. (2021). *Oliy ta’limda innovatsion menejment tizimlari va ularning samaradorligi*. “Innovatsion rivojlanish” jurnali, 3(4), 41-49.
12. Altbach, P. G., Reisberg, L., & Rumbley, L. E. (2019). *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*. UNESCO Publishing.
13. Salikhova, M. (2020). *Ta’limda raqamli transformatsiya va kreativ yondashuvlar*. “Axborot texnologiyalari va ta’lim” jurnali, 2(1), 18-26.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMI: HOLATI, MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Qurbonov Adxamjon To’lanboy o’g’li

Namangan to’qimachilik sanoati instituti ilmiy izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida zamonaviy ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli ta’lim tizimining ahamiyati, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining roli keng yoritiladi. Maqolada O‘zbekistonda ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, mehnat bozorining talablariga javob beradigan malakali mutaxassislarni tayyorlash hamda uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirishning istiqbollari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Zamonaviy ta’lim, innovatsion pedagogika, raqamli ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xalqaro ta’lim standartlari, uzluksiz ta’lim, ta’lim islohotlari, malakali kadrlar tayyorlash, pedagogik strategiyalar.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimi mustaqillik yillarida tubdan isloh qilinib, xalqaro standartlarga mos ravishda modernizatsiya qilinmoqda. Ta’lim sohasi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida asosiy omillardan biri bo‘lib, uning uzluksiz takomillashtirilishi va innovatsion yondashuvlarni joriy etish dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim jarayonining muhim jihatlaridan biri – innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish, raqamli ta’lim tizimini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishdir. Bugungi kunda O‘zbekistonda ta’limning barcha bosqichlarida o‘quv jarayonini takomillashtirish, amaliy bilim va ko‘nikmalarni

oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’limdan tortib oliy ta’limgacha bo‘lgan bosqichlarda yangi pedagogik metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va masofaviy ta’lim tizimlari faol joriy qilinmoqda. Davlat rahbariyati tomonidan imzolangan qarorlar va farmonlar asosida ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish va ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash borasida keng qamrovli dasturlar ishlab chiqilmoqda. Ushbu islohotlar natijasida ta’lim muassasalarida xalqaro baholash tizimlari joriy etilib, talabalar va o‘quvchilarning kasbiy tayyorgarligi mehnat bozori talablariga muvofiq tarzda shakllantirilmoqda.

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida zamonaviy ta’lim tizimining rivojlanish bosqichlari, amalga oshirilayotgan islohotlar, innovatsion texnologiyalarning tatbiqi va ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim tizimining istiqbollari va mavjud muammolar ham muhokama qilinadi.

O‘zbekiston Respublikasida zamonaviy ta’lim tizimi milliy va xalqaro tendensiyalarni o‘zida mujassam etgan holda, uzluksiz rivojlanish yo‘lidan bormoqda. Mustaqillik yillarida mamlakatda ta’lim tizimini tubdan isloh qilish bo‘yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Davlat ta’lim siyosati asosida maktabgacha ta’limdan tortib oliy ta’lim va undan keyingi ta’lim darajalarigacha bo‘lgan barcha bosqichlarda sifatni oshirish, ta’limni modernizatsiya qilish, ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilandi. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Prezidenti tomonidan imzolangan qarorlar va farmonlar orqali ta’lim muassasalari moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish va ta’lim jarayonini raqamlashtirish bo‘yicha muhim qadamlar tashlandi.

Mamlakatda ta’lim jarayoni xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda. Jahonning rivojlangan davlatlari tajribasidan kelib chiqib, zamonaviy o‘quv dasturlari ishlab chiqilmoqda va amaliyotga joriy etilmoqda. Maktabgacha ta’lim tizimi qamrovini oshirish maqsadida davlat-xususiy sheriklik asosida yangi bolalar bog‘chalari ochilmoqda. Yangi pedagogik texnologiyalar va dasturlar bolalar rivojlanishining

individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tatbiq etilmoqda. Umumiy o‘rta ta’lim tizimida fanlar chuqurlashtirilgan holda o‘qitilmoqda, o‘quvchilarning tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion metodlar keng qo‘llanilmoqda. Shuningdek, interfaol va raqamli ta’lim muhitini shakllantirish maqsadida barcha maktablar internet va zamonaviy kompyuter texnologiyalari bilan jihozlanmoqda.

Kasb-hunar va o‘rta maxsus ta’lim tizimi bugungi kunda mehnat bozorining ehtiyojlariga mos ravishda takomillashtirilmoqda. Korxonalar va kasb-hunar ta’limi muassasalari o‘rtasidagi hamkorlik kuchaytirilmoqda, bu esa yosh mutaxassislarga real ish sharoitida bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini bermoqda. “Dual ta’lim” tizimi, ya’ni o‘qish va amaliyot uyg‘unligiga asoslangan model asta-sekin joriy etilib, talabalar amaliy bilim va kasbiy ko‘nikmalarga ega bo‘lishmoqda. Shu bilan birga, kasb-hunar kollejlari va texnikumlarda yangi yo‘nalishlar bo‘yicha mutaxassisliklar ochilib, ishlab chiqarish sohasiga malakali kadrlar yetkazib berish tizimi yo‘lga qo‘yilmoqda.

Oliy ta’lim tizimida ham katta islohotlar amalga oshirilmoqda. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ko‘plab yangi universitetlar ochildi, xorijiy oliy ta’lim muassasalarining filiallari tashkil etildi. Ta’lim jarayoniga zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar, masofaviy ta’lim tizimlari joriy qilinmoqda. Oliy ta’lim muassasalari xalqaro tashkilotlar, yetakchi universitetlar bilan hamkorlikni kengaytirib, ikki tomonlama diplom berish, akademik almashinuv dasturlarini rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Shu bilan birga, oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimi joriy qilinib, talabalar bilimini baholashning xalqaro standartlari asosida ishlashiga imkoniyat yaratilmoqda.

Raqamli ta’lim tizimining rivojlanishi ham zamonaviy O‘zbekiston ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Onlayn ta’lim platformalari, masofaviy kurslar, elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar va sun’iy intellektdan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil etish kabi innovatsion texnologiyalar keng joriy qilinmoqda.

Ayniqsa, pandemiya davrida onlayn ta’lim tizimining samaradorligi namoyon bo‘ldi va bu kelajakda ham raqamli ta’limni rivojlantirish zarurligini ko‘rsatdi.

Shu bilan birga, ta’lim tizimining samaradorligini oshirish uchun hali ham yechimini kutayotgan muammolar mavjud. Jumladan, o‘quv dasturlarining tez-tez o‘zgarishi, o‘qituvchilarning malakasini oshirish zarurati, ta’lim muassasalarining barcha hududlarda bir xil darajada texnik jihatdan jihozlanmagani kabi muammolar ta’lim sohasida islohotlarni yanada chuqurlashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi uyg‘unlikni oshirish maqsadida kadrlar tayyorlash jarayonini real iqtisodiy talablar bilan bog‘lash muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimi rivojlanishining istiqbollari yuqori. Kelajakda ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti asosida innovatsion ta’lim metodlari joriy etilishi, ta’lim jarayonining raqamlashtirilishi va xalqaro standartlarga moslashishi davom etadi. Ta’lim tizimida o‘quv jarayonining sifatini oshirish, amaliyot bilan bog‘liq yangi o‘qitish usullarini joriy qilish hamda xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali mamlakatning global maydondagi ta’lim salohiyati yanada ortadi. Zamonaviy ta’lim tizimi orqali malakali kadrlar tayyorlash, yosh avlodning ijodiy va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish davlat taraqqiyotining asosiy ustunlaridan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida zamonaviy ta’lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar natijasida ta’lim sifati sezilarli darajada yaxshilanmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalarning keng joriy etilishi, raqamli ta’lim tizimining rivojlanishi va xalqaro tajriba asosida yangi dasturlar ishlab chiqilishi mamlakatda zamonaviy bilim va kasbiy malakaga ega mutaxassislarni tayyorlash imkoniyatlarini oshirmoqda.

Bugungi kunda ta’lim tizimi nafaqat nazariy bilim berishga, balki amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham qaratilgan bo‘lib, bu esa mehnat bozori talablariga javob beradigan yuqori malakali kadrlarni yetishtirish imkonini bermoqda. Shuningdek, o‘quv jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ta’lim

muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash ta’lim sifatini yanada oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ta’lim sohasida hali ham dolzarb bo‘lib turgan muammolar mavjud bo‘lib, ularga ta’lim jarayonida fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, zamonaviy pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va innovatsion ta’lim resurslarini keng joriy etish kabi masalalar kiradi. Bu muammolarni bartaraf etish orqali O‘zbekiston ta’lim tizimini jahon standartlari darajasiga ko‘tarish va global ilmiy-ta’lim maydonida munosib o‘rin egallashga erishish mumkin.

Kelgusida ta’lim sohasidagi islohotlarning izchilligi va samaradorligini ta’minlash, zamonaviy texnologiyalarni o‘quv jarayoniga keng joriy etish va ta’limning uzluksiz rivojlanishiga sharoit yaratish asosiy ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qoladi. Shu sababli, ta’lim jarayonining sifat va samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish muhim vazifa bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari: Ta’lim tizimini isloh qilish bo‘yicha rasmiy hujjatlar.

2. O‘zbekiston Respublikasi Ta’lim kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2023.

3. Navoiyev B., Yo‘ldoshev A. Innovatsion pedagogika va ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan, 2022.

4. Azizova D. O‘zbekistonda raqamli ta’lim tizimi va uning rivojlanish istiqbollari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021.

5. Xalqaro ta’lim tizimlari va standartlari: PISA va TIMSS tadqiqotlari bo‘yicha tahliliy ma’lumotlar.

6. UNESCO. Education for Sustainable Development: Policy and Practice. – Paris, 2020.

7. OECD. The Future of Education and Skills 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019.

INGLIZ TILI DARSLARIDA KBIT TEXNOLOGIYASI ORQALI NOFILOLOGIK TALABALARNING KREATIVLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Seilxanova Rita Nurniyazovna

Qoraqalpoq davlat universiteti o'qituvchisi

rita.8211@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitish jarayonida nofilologik talabalarda kreativ kompetensiyani KBIT texnologiyasi orqali rivojlantirish masalalari muhokama qilingan. Ushbu texnologiya orqali ta'lim jarayonida ingliz tilini o'qitishda kreativ kompetensiyani rivojlantirishning natijalari, bosqichlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tilini o'qitish, kreativ kompetensiya, model, metodika, bosqichlar, tayyorgarlik, universallik.

Аннотация. В данной статье обсуждаются вопросы развития креативной компетенции у студентов-нефилологов в процессе обучения английскому языку с помощью технологии КБИТ. Речь идет о результатах, этапах развития креативной компетенции в обучении английскому языку в образовательном процессе посредством данной технологии.

Ключевые слова: обучение английскому языку, креативная компетенция, модель, методика, этапы, подготовка, универсальность.

Abstract. This article discusses the development of creative competence among non-philology students in the process of teaching English using KBIT technology. We are talking about the results, stages of developing creative competence in teaching English in the educational process through this technology.

Keywords: English language learning, creative competence, model, methodology, stages, preparation, versatility.

Ingliz tili darslarida talabalarga **KBIT texnologiyasi** asosida muammoli topshiriqlar beriladi. Bu topshiriqlarni bajarish jarayonida talabalardan faollik talab etiladi, ulardagi kreativlik kompetensiyasini rivojlantirishga olib keladi. Masalan, Al Xorazmiy nomidagi TATUning Nukus filiali Chet tili fanining "My favorite website," "Social media. Writing a blog," "Online education. So, such, enough, too," "IT specific vocabulary. Both, neither, none, all" mavzulari bo‘yicha talabalar mustaqil muammoli mashqlarni bajarish imkoniyatiga ega.

1-turdagi muammoli vaziyat. Muammoli vaziyat yangi ma’lumot va talabalarda o‘tgan tajribalar natijasida shakllangan bilim, ko‘nikma va malakalar ziddiyati tufayli yuzaga keladi. Bunday vaziyatda o‘qituvchining vazifasi talabalarni yangi tushuncha kiritish zarurligiga yo‘naltirish va paydo bo‘lgan ziddiyatli vaziyatni bartaraf etish uchun mavjud tushunchani prinsipial jihatdan o‘zgartirishdan iborat. Masalan, "My favorite website," "Social media. Writing a blog," "Online education. So, such, enough, too," "IT specific vocabulary. Both, neither, none, all" mavzulari bo‘yicha tayyorlangan matn o‘qituvchi tomonidan tayyorlanadi, bu muammoli vaziyatlardan chiqish yo‘llari haqida improvizatsiya qilinib, ingliz tilida javob berishi so‘raladi. Har bir berilgan topshiriqni bajargan talaba baholanadi.

2-turdagi muammoli vaziyat. Muammoli vaziyatda ingliz tili bo‘yicha grammatik masalalarni yechish uchun mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirish, fan uchun zarur bo‘lgan masala ko‘rinishida aniqlanishi lozim.

3-turdagi muammoli vaziyat. Muammoli vaziyat ingliz tilida qo‘llaniladigan ma’lum obyektlar va tushunchalarning sinonimlarini topish, o‘xshatish orqali yuzaga keltiriladi.

4-turdagi muammoli vaziyat. Standart o‘quv masalalarini hal qiluvchi muammoga yo‘naltirilgan o‘qitish, shuningdek, umumiy masalaning qo‘yilishi, muammoni hal qilish. Masalan, "IT specific vocabulary. Both, neither, none, all" mavzusi bo‘yicha o‘qituvchi

tomonidan tayyorlangan matndagi muammoni hal qilish holatlarining algoritmini (rejasini) tuzish, algoritmni amalga oshirish, natijani o‘rganish va tadqiq qilish.

5-turdagi muammoli vaziyat. Zamonaviy ijtimoiy trendlar va ularning tarbiyaviy va salbiy jihatlari bo‘yicha nutq tayyorlash. Tayyorlangan so‘zlarning sinonim va antonimlarini ko‘rsatib berish. Yuqorida qayd etilgan 5 turdagi muammoli vaziyatni rivojlantirishda motivatsion-qadriyatli, kognitiv, praksiologik komponentlarga e’tibor qaratish lozim bo‘ladi.

Y.R.Varlakova [1] ham refleksiyani nofilologik talabalar kreativligining alohida komponenti sifatida qarab, faqat quyidagilarni ta’kidlaydi:

motivatsion-qadriyatli - ta’lim jarayoni subyektining o‘z bilimlari, ko‘nikmalarini egallash va amalga oshirishga, bo‘lajak kasbga qadriyatli munosabatda bo‘lishga shaxsiy munosabati;

kognitiv - talabaning bilim va ko‘nikmalari tizimi, uning samaradorligiga va kreativlikning rivojlanishiga ta’sir etuvchi bilish faoliyatining muayyan xususiyatlari;

praksiologik - kasbiy faoliyatni amalga oshirishga ijodiy yondashish qobiliyati.

Kreativ kompetensiyaning I.E.Bryakova tomonidan taklif etilgan komponentlarining to‘liq ta’rifi quyidagicha deb hisoblanadi: aksiologik (inson o‘zligiga ijodiy yondashuv qadriyat sifatida), motivatsion (ijodiy o‘zaro ta’sirga bo‘lgan ehtiyoj, bu ehtiyojni talabaga yetkazish istagi), kognitiv (dialog orqali ijodiy o‘zaro munosabatda bo‘lish qobiliyati), operativ (to‘plangan tajribadan ijodiy foydalanish va yangi usullarni yaratish qobiliyati); refleksiv (o‘z ijodiy faoliyati haqida o‘ylash; ta’lim jarayonida o‘qituvchi sifatidagi roli haqida o‘ylash) [2]. Bunda filolog-talabalarning kreativlik kompetensiyasini o‘rganib, KK strukturasida bir qator o‘ziga xos kompetensiyalar: adabiyotshunoslikka oid, lingvistik, madaniyatshunoslikka oid va boshqalarni aniqlaydi. Shuning uchun I.E.Bryakova ta’riflagan kreativlik kompetensiyasining komponentlari profil yo‘nalishga ega bo‘lib, to‘liq tayyorgarlik yo‘nalishi uchun universal emas.

Shunday qilib, qayd etilgan tadqiqotlar, shuningdek, I.E.Bryakova, V.N.Petrova, A.V.Xutorskiy, E.E.Sherbakova va boshqalarning ishlarini tahlil qilish asosida har qanday

tayyorgarlik sohasidagi pedagog kreativ kompetentligining to‘rt komponentini ajratamiz: kognitiv, motivatsion, faoliyatli, refleksiv. Har bir komponentni alohida tasvirlab o‘tamiz.

Kognitiv komponent [lot. cognitio bilim, tushunish], ya’ni bilish, fikrlash bilan bog‘liq. Bilim - bu anglangan, tushunib olingan, xotirada saqlanadigan va zarur paytda turli masalalarni yechish uchun esga olinadigan axborotdir [3]. Kreativ kompetensiyaning bu tarkibiy qismi o‘qituvchining kreativ faoliyati haqidagi psixologik-pedagogik va metodik bilimlar yig‘indisini (mustaqil ta’lim doirasida ham, kasbiy amaliyot doirasida ham) o‘z ichiga oladi.

Motivatsion komponent. Ilmiy psixologik-pedagogik adabiyotlarda motivatsiya ushbu xulq-atvor, yo‘nalishi va faolligini asoslovchi psixologik xarakterdagi sabablar yig‘indisi sifatida belgilanadi. O‘qituvchining kasbiy kompetentligining motivatsion komponenti V.A.Adolf, I.A.Zimnyaya, L.A.Xalilova va boshqalarning tadqiqotlarida ajratib ko‘rsatilgan. Bunda motivatsion tavsifi mualliflar tomonidan o‘zini o‘zi rivojlantirish va o‘zini o‘zi ro‘yobga chiqarish, bilimlarni eng chuqur va to‘liq o‘zlashtirish; axborot texnologiyalarini har tomonlama egallashga intilish; muayyan vaziyat sharoitida faol usullar va mustaqil harakatlarni topish zarurati sifatida tushuniladi. Bizning fikrimizcha, kreativ kompetensiyaning motivatsion komponenti o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi tarkibi sifatida pedagogning ijodiy faoliyatiga tushunarli ijobiy munosabatini, ta’lim jarayonining barcha subyektlari bilan ijodiy hamkorlikka bo‘lgan ehtiyojini va bu ehtiyojni talabaga yetkazishga intilishini bildiradi. Bu komponentni rivojlantirish, ayniqsa, nofilologik talabalarda kreativlik kompetensiyasini rivojlantirishning birinchi bosqichida muhimdir.

Faoliyatli komponent. Har qanday kompetensiyani, shu jumladan, kreativ kompetensiyani rivojlantirish faqat faoliyatni amalga oshirish jarayonida mumkin, bu "kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalarining o‘z ta’riflaridan kelib chiqadi. Chunki zarur bo‘lgan bilim va ko‘nikmalar, shuningdek, o‘z kasbiy faoliyatida kreativlikni namoyon etish tajribasi amaliyotda oshiriladi. Shunday qilib, nofilologik talabalarning

kreativ kompetensiyasining faoliyatli komponenti deganda talabalarning quyidagi sifatlari va ko‘nikmalari yig‘indisi tushuniladi:

- muammoni shakllantira olish, yechish rejasini ishlab chiqish va uni amalga oshirishga ijodiy yondasha olish;

- darslik bilimlari orqali talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish metodikasini egallash;

- to‘plangan tajribadan ijodiy foydalana olish va o‘qitish hamda tarbiyalashning yangi metodikalarini yarata olish;

- pedagogik faoliyatda so‘z va obrazli kreativlikning namoyon bo‘lishi.

Masalan, adabiyot o‘qituvchisi uchun kreativ kompetensiyaning faoliyatli komponenti quyidagilardan iborat: badiiy asarni tahlil qilishning o‘ziga xos metodikalarini egallash; talabalarning adabiy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodikalarini egallash; to‘plangan tajribadan ijodiy foydalana olish va yangi metodikalarni yarata olish [4]. Shuningdek, axborotni ko‘rgazmali namoyish etishning o‘ziga xos shakllari (jadval, grafika, diagramma va h.k.), kasbiy masalalarni yechish doirasida mutaxassislik haqidagi bilimlar.

Refleksiv komponent (keyinchalik lotincha reflexio - orqaga murojaat). O‘z faoliyati natijalarini va o‘zining rivojlanish darajasini, shaxsiy yutuqlarini ongli nazorat qilishni bilishda; kreativlik, tashabbuskorlik, hamkorlikka yo‘nalganlik, hamkorlik, o‘z-o‘zini tahlil qilishga intilish kabi fazilat va xislatlarning shakllanganligida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Брякова И.Я. Методическая система формирования креативной компетентности студентов-филологов педагогического вуза: автореф. дис. … док. пед. наук. – 2010. –52 с.

2. Брякова И.Я. Методическая система формирования креативной компетентности студентов-филологов педагогического вуза: автореф. дис. … док. пед. наук. – 2010. –52 с.

3. Современный словарь по педагогике / сост. Е.С.Рапацевич. – Минск: Современное слово, 2001. – 928 с.

4. Брякова И.Я. Методическая система формирования креативной компетентности студентов-филологов педагогического вуза: автореф. дис. … док. пед. наук. – 2010. –52 с.

BUXORO MEHMONXONALARI NOMLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Rustamov Akbar Sayfulloyevich
Buxoro viloyati hokimining davlat tili masalalari bo‘yicha maslahatchisi,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
(O‘zbekiston)
e-mail: akbar2683@umail.uz, akbar.rustamov.1983@mail.ru
тел: 97 301 -66-67

Buyuk ipak yo‘li chorrahasida joylashgan Buxoro qadimdan jahon jamoatchiligining hayrati va havasini qozonib kelgan. Xususan, tarixning turli davrlarida shakllangan davlatlar poytaxti, o‘ziga xos ilm va ma’rifat markazi maqomi, yuqorida ta’kidlanganidek savdo yo‘llarining chorrahasi sifatida shahar doimo turli davlatlardan kelgan sayohatchi, tijoratchi hamda talabalar bilan gavjum bo‘lgan.

Bu esa azaldan hududda turizm servisi rivojlanishiga o‘ziga xos omil bo‘lib xizmat qilgan. Uzoq mamlakatlardan kelgan savdo karvonlari egalari hamda boshqa sayyohlarga sifatli xizmat taqdim etish maqsadida mehmonxonalarning o‘sha paytdagi muqobili hisoblangan karvonsaroylar, musofirxona-taqyalar, shahar atrofida esa rabotlar barpo etilgan.

O.A.Suxareva “Buxoro XIX asar va XX asr boshlarida” nomli asarida o‘sha davrda mavjud bo‘lgan 62 ta karvonsaroyning birma-bir nomlarini keltirib o‘tadi.

Buxorodagi karvonsaroylarning aksariyatini mahalliy savdogarlar ijaraga olgan. Karvonsaroylar turli yurtlardan kelgan mehmonlar, savdogarlar uchun boshpana, mehmonxona vazifasini ham o‘tagan. Karvonsaroylar, odatda, ma’lum bir yerdan kelgan savdogar yoki musofirlarga xizmat ko‘rsatgan. Masalan, ular savdogar yoki mehmonlarning aniq bir qo‘nim makoni bo‘lgan, ular uchun doimiy xizmat ko‘rsatuvchi maskan vazifasini o‘tagan, ya’ni ayni bir joyning odamlari uchun muntazam qo‘nalg‘a

vazifasini o‘tagan. Shundan kelib chiqib, karvonsaroylar nomlangan. Xorazmlik savdogar va musofirlarga xizmat qiluvchi karvonsaroy “Saroyi Urganjiho”, toshkentlik savdogarlar, asosan, mayiz keltirgani uchun ular qo‘nim topgan joy “Saroyi mayizi Toshkandiho” deb atalgan.

XIX asrdagi yirik karvonsaroylardan biri Hokim oyim karvonsaroyi bo‘lib, bu nom uning ma’lum bir shaxs nomiga qo‘yilganligidan dalolat beradi.

Buxoroda yirik karvonsaroylardan tashqari kichik karvonsaroylar ham faoliyat yuritgan. Bu zamonaviy shahar ergonimiyasida uy mehmonxonalari(hostel) vazifasini o‘tagan. Bunday karvonsaroylar uchun, odatda, yo‘l bo‘yi xaritasi tizimiga amal qilingan. Yo‘l bo‘ylaridagi uy sohiblari ushbu xizmatlarni ko‘rsatish uchun hovli-joylarini shunga moslashtirib qurishgan. Hozirgi kunda ham bu an’ana davom etib kelyapti.

Bundan tashqari Buxoroda chetdan kelgan musofirlar uchun maxsus yotoqxonalar qurilgan. Bunday yotoqxonalar taqiya deyilgan. Taqiyalar hujralardan iborat bo‘lgan hovlilardir. Takiya yoki taqiya so‘zi aslida bosh kiyimi ma’nosini ifodalagan, bundan shunday xulosa qilish mumkinki, so‘z ma’nosining kengayishi natijasida u boshpana, yotoqxona semasini ham metaforik, ham metonimik yo‘l asoida ko‘chirilishi bilan paydo bo‘lgan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, ayniqsa 2016-yildan boshlab olib borilgan ochiq siyosati natijasida O‘zbekistonda sayyohlar oqimi keskin ko‘paydi. Natijada esa hududda turistlarga munosib yashash sharoitlarini taqdim etish uchun yangi mehmonxonlarga ehtiyoj tug‘ildi. Yangilanish nafaqat joylashtirish vositalarining soni, ularning xizmat sifati, turi va darajasiga nisbatan ham tatbiq etildi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yilning 1-yanvar holatiga ko‘ra Buxoro viloyatida 610 ta barcha turdagi joylashtirish vositalari ro‘yxatga olingan.

Albatta ushbu 610 ta mehmonxona, hostel, oilaviy mehmon uyi va boshqalarning har birining o‘z nomi, ushbu nomlar har birining o‘z nomlanish tarixi va izohi bor.

Shu bois ushbu nomlar shunchaki atash funksiyasini bajaribgina qolmay, mehmonxoa xizmati haqida ma’lumot berish, reklama, yodgorlik, estetik, mulkni himoya qilish vazifalarini o‘zida ifodalaydi.

Atash yoki **nomlash funksiyasi** bu barcha o'ziga xos nomlarning asosiy, asosiy til funksiyasidir. Har bir biznes subyekti o'z nomini talab qiladi, shunda boshqalar ushbu muassasani tanib olishlari, tan olishlari (aniqlashlari) va uni boshqa turdoshlaridan farqlashlari mumkin. Xuddi shunday Buxoroda mehmonxonalarning ko‘pligi ushbu muassasalarning turli nomlarga ega bo‘lishini talab qiladi:

Grand Buxoro, Orom, Old Siti, Afrosiyob, Ark va h.k. Shunday qilib ergonimlarning, aniqrog‘i mehmonxona nomlarining bu funksiyasini **identifikatsiyalash-differensiatsiyalash** sifatida tavsiflash mumkin.

Ma’lumki, har bir nom o‘z ma’lumotlari bilan to‘ldirilgan. Shunday qilib, ergonimlar kompaniyaning joylashgan joyini ko'rsatib, odamni yo'naltirishi mumkin: **Grand Buxara** – Buxoro shahrida, Olot plaza – Olot tumanida, Ko‘kaldosh – qadimiy Ko‘kaldosh madrasasi binosi yaqinida, Zargaron – Zargaron guzarida joylashgan. Biroq ko‘pincha mehmonxona ergonimlari boshqa turdagi ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi:

1) obyektning o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida hisobot (xizmatlar turiga ishora): **Orom**, Al Hayat, Dera (fr. uy) hotel, Villa oasiz va b.q.

Bunda:

Mehmonxona xizmati turi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rsatilishi mumkin: **Hotel, Hausu, Mehmonxona**;

metafora bilan: **Orom**, **Toji sar**, **Fayz, Shodlik**;

metanimiya bilan: **Shohona**, **Mumtoz, Paradays, Saodat**;

assotsiativ ravishda: **Qamar Hotel**, **Mehmonxona Amina Boutique**, **Zargaron Hotel Boutique** va boshqalar;

Biroq hozirgi vaqtda ma’lumot beruvchi funksiyani bajarmaydigan, semantik jihatdan faqat tadbirkorning o‘zi yoki tor doiradagi mijozlar uchun qimmatli bo‘lgan ko‘plab nomlar paydo bo‘ldi. Masalan, **Mufarshox (Muhiddin, Farrux, Shohrux)**

abbroergonimi oila a’zolari ismlarining bosh bo‘g‘inlarini anglatadi.

Bunday mehmonxona nomlarini quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1) yetakchilikka qaratilgan nomlar (**Royal Bukhara**, **Sarbon Plaza, Shakh Hotel, Shohnishin Boutique**);

2) mashhur shaxslar (tarixiy shaxslar, doston va asar qahramonlari) ismlari – **Temur, Sohibqiron, Afrosiyob, Siyavush, Rustam, Suxrob-Borzu**);

3) mehmonxona egasi uchun qandaydir ma'noga ega bo'lgan yulduz yoki samoviy predmetlar, burjlar nomi (**Shams, Qamar, Mercuri, Zehra**). E'tibor bering, ikkinchi va uchinchi bandlarning nomlari mehmonxona sohibi uchun o'ziga xos "jozibador" bo'lgan;

Reklama funksiyasi. Bunday nomlar mehmonxona funksiyasi bilan reklama xarakterini birlashtiradi: **Grand Emir Residence, Gold Buxara, Firdavs, Rayyan, Paradays, Dream plaza**.

Estetik funktsiya. Bunday nomlar kishida ijobiy kayfiyat uyg'otadi:

- Landshaftni ifodalaydigan nomlar: **Bahor, Oasis, Garden, Firdavs, Edem;**
- Gul yoki go‘zal o‘simliklar nomlari: **Anor, Basilic (Rayhon), Yasmin, Lianali**
- Qush nomlari**: Humo, Aist, Abobil, Hudhud, Kolibri.**

Shunday qilib, Buxoro mehmonxonalari nomlarining vazifalari har xil. Lekin ularning barchasi hududning onomastik makonida muhim ahamiyatga ega. Ergonimga qanchalik ko'p funktsiyalar kiritilishi mumkin bo'lsa, tadbirkorlik subyekti o'zining asosiy maqsadiga - mijozning e'tiborini jalb qilishga tezroq erishadi.

Shu bilan birga boshqa onomastik birliklar kabi mehmonxona nomlari ham muayyan hududning e’tiqodi, dunyoqarashi, intilishlarini o‘zida aks ettiradi.

Masalan, mehmonxona nomlari tahlil qilinganda bino sohibining ota-onasi, farzandlari nomlari yoki qarindosh nom-atamalari (Volidam, Son (o‘g‘li) kabi) nomlar 32 foizni tashkil etishi oydinlashdi. Bu esa mamlakatda azaldan oilaviy munosabatlarning qadriyat darajasiga ko‘tarilganligi, har bir masalaga birinchi navbatda oila manfaati nuqtayi nazardan yondashilganligini ko‘rsatadi.

Buxoro mehmonxonalari nomlarida ajralib turuvchi yana bir jihatda hudud

aholisining e’tiqodda sobitligidir.

Xususan, Abobil, Firdavs, Kavsar, An nur kabi nomlar orqali hudud aholisining Islom diniga e’tiqod qilishi, Fayz, Baraka, Saodat, Toji sar kabi nomlar orqali mehmonxona xizmatini faqatgina foyda olish uchun emas, mehmon-musofirlarga sharoit yaratish orqali savobga erishish niyati anglashiladi.

Buxoro mehmonxonalari etimologik-lug‘aviy tarkibi ham nihoyatda rang-barang. Tijorat inson faoliyati sohalaridan biri bo'lib, u orqali odamlarning madaniyatlararo almashinuvi amalga oshiriladi. Shu bois ham doimiy, savdo va servis aloqalari viloyat ergonomikasiga ta'sir ko'rsatib, hudud hayotiga chuqur kirib bordi.

Buning natijasida mehmonxona nomlarini shakllantirishda o‘zlashma so‘zlardan foydalanish misli ko'rilmagan darajada keng tarqaldi.

Ma’lumki, o‘zbek tili o‘z tarixi davomida arab va forsiy tillari bilan juda chuqur aloqada bo‘lgan. Natijada ushbu tillardagi ko‘pgina so‘zlar so‘zlashuv va adabiy tildan o‘rin olgan. Buxoro mehmonxona nomlarida ana shunday o‘zlashma so‘zlar bilan birgalikda ingliz, fransuz, ispan, qadimgi yunon va lotin tillaridagi so‘zlardan ham foydalanilganligiga guvoh bo‘lish mumkin.

Quyida Yevropa tillaridan olingan mehmonxona nomlarining har bir turiga misollar keltirilgan:

a) ingliz tilida: **Friends, Gold star, Garden, House, Art, Dream, Travel, Heritage, Magic, City**;

b) fransuz tilida: **Boutique, Hotel, Alliance, Basilic, Emerald, Liana, Terrace, Royal;**

d) ispan tilida: **Palace, Fernando**;

e) lotin, qadimgi yunon tilida: **Villa, Superior, Express Oasis, Crystal, Nostalgiya, Panorama, Safiya**;

g) rus tilida: **По пути**.

Xulosa shuki, har bir shaharning qiyofasi, o‘ziga xosligi hudud aholisining lisonini tashkil etuvchi yozma s matnlarining butun majmuasini tashkil qiladi.

Ma’lum hudud ergonimiyasidagi nomlar lug‘aviy ma’nosini o‘rganish o‘sha hudud tarixi, madaniyati, an’analari bilan yaqindan tanishishga yordam beradi.

Shu nuqtayi nazardan hududiy ergonimik birlik sifatida mehmonxona nomlari izohini o‘rganish tegishli hudud lingvomadaniy qiyofasi, tarixi, an’analari, buguni va ijtimoiy qiziqishlar ko‘lamini anglashda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi qonuni//”Xalq so‘zi”gazetasi, 1999 yil, 14 sentyabr.

2. Mamatqulov X.M. Xizmat ko‘rsatish sohasiga oid atamalar va iboralar izohli lug‘ati. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2010. – 398 b.

9. To‘xliyev N., AbdullaevaT. Ekologicheskiy turizm: suщnost, tendensii i strategiya razvitiya. –T.: O‘zbekiston, 2006. – s. 200.

10. Tuxliyev N., Abdullaeva T. Osnovы bezopasnosti v turizme. T.: Gos.nauch.izd-vo O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 367 s.

11. Tuxliyev I.S., Qudratov G‘.X., Pardaev M.Q. Turizmni rejalashtirish. Darslik. – T.: “Iqtisod-moliya” nashriyoti. 2010. – 238 b.

12. Tuxliyev I.S., Pardaev M.Q. Turizm bozorining shakllanishi, rivojlanishi va o‘ziga xos xususiyatlari. – T.: “NOSHIRLIK YOG’DUSI”, 2010. – 74 b.

OLMALIQ KMK”AJNING YASHIL IQTISODIY FAOLIYATINI BAHOLASH

Ramatov Azamat

Toshkent davlat transport universiteti Universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. O‘zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanish yo‘nalishidagi strategik maqsadlari doirasida sanoat tarmoqlarining ekologik jihatdan samarali va yashil iqtisodiyot tamoyillariga mos faoliyat yuritishi muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, “Olmaliq KMK” AJ milliy iqtisodiyotning yirik sanoat subyektlaridan biri sifatida resurslarni tejash, chiqindisiz ishlab chiqarish tizimlarini joriy qilish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish orqali yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida yetakchi rol o‘ynamoqda.

Kalit so’zlar: Ekologik omillar, yashil ishlab chiqarish, ekologik transformatsiya, tog‘-kon va metallurgiya sanoati.

2030-yilgacha O‘zbekiston sanoat korxonalarining energetik samaradorligini 20% ga oshirish, chiqindilarni qayta ishlash darajasini 40% gacha yetkazish hamda sanoat tarmoqlarida suv resurslaridan foydalanish samaradorligini 30% ga oshirish bo‘yicha milliy maqsadlar belgilangan bo‘lib, “Olmaliq KMK” AJning chiqindisiz ishlab chiqarish va suv resurslarini muhofaza qilish bo‘yicha amalga oshirayotgan chora-tadbirlari ushbu maqsadlarga muvofiq holda olib borilmoqda[1].

Bundan tashqari, O‘zbekistonning xalqaro ekologik majburiyatlari, jumladan “Yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha milliy strategiya” va “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risidagi Qonun” doirasida “Olmaliq KMK” AJ tabiiy resurslardan foydalanishning samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash tizimlarini takomillashtirish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini uglerod emissiyasini kamaytirish tamoyillariga moslashtirish bo‘yicha keng qamrovli chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Ushbu tashabbuslar sanoat

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni, 2030-yilgacha mo‘ljallangan O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi

korxonasining uglerod izini kamaytirish, yashil energiyadan foydalanish ulushini oshirish va barqaror ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirish yo‘nalishlaridagi strategik maqsadlari bilan hamohang bo‘lib, O‘zbekistonning Parij Kelishuvi bo‘yicha qabul qilgan majburiyatlariga mos ravishda 2025-yilgacha issiqxona gazlari chiqindisini 10% ga kamaytirish va sanoat tarmoqlarida uglerod neytralligiga bosqichma-bosqich erishish maqsadlariga xizmat qiladi[2].

“OLmaliq KMK**” AJda** yashik iqtisodiyot doirasida olib boriladigan chora-tadbirlar yuqoridagi tashabbuslardan tashqari korxonaning "Tabiiy resurslarni boshqarish bo‘yicha siyosat", "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish siyosati", "Biodiversitetni boshqarish siyosati", hamda "Sanoat chiqindilarini boshqarish siyosati" kabi ekologik barqarorlikka oid yo‘nalishdagi rasmiy hujjatlar mavjud edi. Ushbu hujjatlar yashil iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha korxonaning uzoq muddatli strategiyasini belgilab beradi (2.3-jadval).

2.3-jadval

“Olmaliq KMK” AJning “yashil iqtisodiyot” doirasida bajarilgan ishlar

Yo‘nalish	**Bajarilgan ishlar**	**Natija**
Resurslarni tejash va boshqarish	Chiqindilarni qayta ishlash va utilizatsiya qilish texnologiyalarini joriy etish	Resurslarning qayta ishlash ulushi oshdi, chiqindilar miqdori kamaydi
Atrof-muhitni ifloslanishdan himoya qilish	Atmosferaga chiqindilarni nazorat qilish uchun maxsus filtrlar o‘rnatildi	Zaruriy me’yoriy ko‘rsatkichlar ta'minlandi
Energiya samaradorligini oshirish	Energiyatejamkor texnologiyalar tatbiq qilindi	Elektr energiyasi sarfi qisqardi va ishlab chiqarish xarajatlari kamaydi

[2] O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 4-noyabrdagi Qonuni №3РУ-739, “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun, 2022-2030-yillarga mo‘ljallangan Yashil Iqtisodiyot Strategiyasi

Bioxilma-xillikni asrash	Ekologik xavfsizlikni ta'minlovchi yer ekotizimlarini tiklash loyihalari	Mahalliy flora va faunaning holati yaxshilandi
Mahalliy aholi bilan ishlash	Jamoatchilikni ekologik loyihalarga jalb qilish va kompensatsiya to‘lash	Jamoatchilik bilan aloqalar mustahkamlandi va loyihalarga rozilik olindi

Olmaliq KMK AJ tomonidan yashil iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha amalga oshirilgan keng qamrovli tashabbuslar sanoat ishlab chiqarishining ekologik barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Chiqindilarni qayta ishlash va utilizatsiya qilish texnologiyalarining joriy etilishi natijasida resurslarning ikkilamchi aylanishi kuchayib, sanoat chiqindilarining atrof-muhitga salbiy ta’siri sezilarli darajada kamaygan. Atmosfera ifloslanishini minimallashtirish maqsadida gaz chiqindilarini filtrlash tizimlari modernizatsiya qilinib, ekologik me’yorlarga mos keluvchi emissiya darajalari ta’minlandi, bu esa sanoat jarayonlarining barqarorligini oshirishga yordam berdi. Shu bilan birga, energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha energiyatejamkor texnologiyalarning tatbiq etilishi elektr energiyasi iste’molini optimallashtirib, ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qildi. Bundan tashqari, bioxilma-xillikni saqlab qolish va ekotizim barqarorligini ta’minlash maqsadida yer degradatsiyasiga qarshi kurashuvchi reabilitatsiya loyihalari amalga oshirilgan bo‘lib, natijada hududiy flora va fauna muhofazasi yaxshilangan.

Mahalliy hamjamiyat bilan o‘zaro muloqotni kuchaytirish, ekologik loyihalarga aholining jalb etilishini oshirish va sanoat faoliyatining ijtimoiy ta’sirini yumshatish maqsadida jamoatchilik bilan ochiq muloqot platformalari yaratilib, ekologik kompensatsiya tizimi amaliyotga joriy etildi, bu esa korxona va mahalliy aholi o‘rtasida ekologik barqarorlikka asoslangan hamkorlikni mustahkamladi. Barcha ushbu chora-tadbirlar sanoatning uzoq muddatli ekologik va iqtisodiy transformatsiyasini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, yashil iqtisodiyotning asosiy yo‘nalishlari bilan hamohangdir. Buning

uchun shuningdek grinometrik tahlil orqali uning tashabbuslarining samaradorligini baholash mumkin (2.4-jadval).

2.4-jadval

“Olmaliq KMK” AJning yashil ishlab chiqarish samaradorligi (2019-2024)[3]

Ko’rsatkichlar	O’l.birligi	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Iqtisodiy samaradorlik	foiz	1,776045	1,46103	2,036393	1,881894	1,831765	2,007787
Umumiy foyda	mlrd so'm	19077,8	21048,9	29097,2	28173	29907	34631
Resurs investitsiyasi	mlrd so'm	259,407	233,482	260,787	248,377	250,49	249,6269
Investitsion xarajatlar	mlrd so'm	12604,7	11686,3	12503	10931,7	11302	10797,54
Soliq imtiyozlari	foiz	0	0	0	0	0	0
Umumiy xarajatlar	mlrd so'm	10305,4	13405,8	16416,5	18191	20016	21733
Real investitsiya	mlrd so'm	17559,4	20231,7	20846,3	18992,41	20881,2	21323,5

Jadval ma’lumotlari asosida iqtisodiy samaradorlikning 2019-2024 yillar oralig‘ida sezilarli o‘zgarishlarga duch kelganini kuzatish mumkin. 2019-yilda ushbu ko‘rsatkich 1,776 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yilda 1,461 foizgacha kamaygan. 2021-yilda iqtisodiy samaradorlik keskin o‘sib, 2,036 foizga yetgan, biroq 2022-2023 yillarda ushbu ko‘rsatkich mos ravishda 1,88 va 1,83 foizgacha pasaygan. 2024-yilda esa iqtisodiy

[3] Muallif hisob-kitoblariga ko’ra shakllantirilgan

samaradorlik yana o‘sib, 2,007 foizga yetgan. Ushbu tendensiyalar korxonaning umumiy samaradorligi investitsiya strategiyasiga va tashqi iqtisodiy omillarga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Kelgusida barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun resurslardan yanada samarali foydalanish, yashil texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish maqsadga muvofiq sanaladi.

Umumiy foyda hajmi yillar davomida o‘sib borgan bo‘lib, 2019-yilda 19,077,8 milliard so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yilda 21,048,9 milliard so‘mga yetgan. Ushbu ijobiy tendensiya 2021-2024 yillarda ham davom etib, 2024-yilda umumiy foyda 34,631 milliard so‘mga yetgan. Bu o‘sish ishlab chiqarish hajmlarining oshishi, mahsulot tannarxining samarali boshqarilishi va bozordagi talabning ortib borishi bilan bog‘liq. Xalqaro tajribaga ko‘ra, bunday iqtisodiy natijalarga erishish uchun diversifikatsiyalangan ishlab chiqarish tizimi va raqobatbardosh mahsulotlarni yaratish zarur. “O‘zbekiston 2030” strategiyasi doirasida sanoat korxonalarining global bozorga chiqish salohiyatini oshirish va innovatsion ishlab chiqarish tizimini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanmoqda.

Resurs investitsiyalari hajmi 2019-yilda 259,4 milliard so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yilda 233,5 milliard so‘mgacha pasaygan. 2021-yilda ushbu ko‘rsatkich 260,7 milliard so‘mga yetib, keyingi yillarda nisbatan barqaror darajada saqlangan. 2024-yilda ushbu investitsiyalar hajmi 249,6 milliard so‘mni tashkil qilgan. Resurs investitsiyalarining bunday nisbatan o‘zgaruvchan tendensiyasi ishlab chiqarish jarayonlarida energiya va xomashyo samaradorligini oshirishga qaratilgan siyosatning muhimligini anglatadi. Barqaror yashil ishlab chiqarish tamoyillarini saqlab qolish va ekologik toza texnologiyalarni kengaytirish uchun resurs investitsiyalarini yanada ko‘paytirish va xorijiy hamkorlar bilan texnologik almashinuvni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Investitsion xarajatlar hajmi 2019-yilda 12,604,7 milliard so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yilda 11,686,3 milliard so‘mgacha kamaygan. 2021-yilda investitsion xarajatlar yana 12,503 milliard so‘mga oshgan bo‘lsa-da, 2022-2024 yillarda ushbu ko‘rsatkich pasayish

tendensiyasini namoyon etgan. 2024-yilda investitsion xarajatlar 10,797,5 milliard so‘mgacha tushgan. Ushbu pasayish yangi texnologik loyihalar va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish bo‘yicha investitsiya hajmining qisqarishini anglatadi. Rivojlangan sanoat mamlakatlari tajribasiga ko‘ra, investitsiya hajmining doimiy pasayishi korxonaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Shu bois, investitsion strategiyani takomillashtirish, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va mahalliy kapitaldan yanada samarali foydalanish talab etiladi.

Umumiy xarajatlar hajmi 2019-yilda 10,305,4 milliard so‘mni tashkil qilgan bo‘lsa, 2020-yilda ushbu ko‘rsatkich 13,405,8 milliard so‘mgacha oshgan. Ushbu tendensiya keyingi yillarda ham davom etib, 2024-yilda umumiy xarajatlar 21,733 milliard so‘mga yetgan. Xarajatlarning doimiy o‘sishi ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi, energiya resurslari va xomashyo narxlarining oshishi, shuningdek, texnologik modernizatsiya jarayonlariga bog‘liq bo‘lishi mumkin. Moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun xarajatlarni optimallashtirish strategiyasini ishlab chiqish, energiya tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish talab etiladi.

Real investitsiyalar hajmi 2019-yilda 17,559,4 milliard so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2020-yilda 20,231,7 milliard so‘mgacha oshgan. Ushbu ko‘rsatkich 2021-yilda 20,846,3 milliard so‘mga yetgan bo‘lsa-da, 2022-yilda qisqa muddatli pasayish kuzatilib, 18,992,4 milliard so‘mni tashkil qilgan. 2023-2024 yillarda real investitsiyalar yana o‘sib, mos ravishda 20,881,2 va 21,323,5 milliard so‘mga yetgan. Bu esa korxonaning barqaror investitsion siyosati yuritayotganligini va uzoq muddatli rivojlanishga yo‘naltirilganligini ko‘rsatadi. Rivojlangan sanoat mamlakatlari bilan hamkorlikni kengaytirish, xorijiy texnologiyalar va moliyaviy resurslarni jalb qilish orqali real investitsiyalarning yanada ortishini ta’minlash tavsiya etiladi.

Resurslardan foydalanish hajmi (Rt) sezilarli o‘zgarishlarga duch kelgan. 2019–2021 yillarda resurs iste’moli o‘zgarib, 41,977 ming tonnadan 40,000 ming tonnaga pasaygan. 2022-yilda bu ko‘rsatkich yana ortib, 43,680,2 ming tonna ga yetgan. Biroq 2023–2024

yillarda sezilarli o‘sish kuzatilgan: 424,109 ming tonna va 463,744 ming tonna. Ushbu keskin o‘sish ishlab chiqarish jarayonlarining resurs talabchanligini ko‘rsatadi. Kelajakda resurs sarfini kamaytirish va muqobil xomashyo manbalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish asosiy maqsad bo‘lishi lozim.

Ekologik xarajatlar ulushi (Er) 2019-yildan 2024-yilgacha 8041 mln so‘mdan 35,026 mln so‘mga ortgan, bu 4,3 baravarga ko‘payish deganidir. Ayniqsa, 2020-yildan 2021-yilga o‘tishda ekologik xarajatlarning 2,8 baravarga oshishi ekologik standartlarga rioya qilish bo‘yicha bosimning ortganligini ko‘rsatmoqda. 2022–2024 yillarda ekologik xarajatlar yuqori darajada barqaror qolgan, bu esa atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha faoliyatning izchil olib borilayotganligini bildiradi. Shu bois, ekologik investitsiyalarni yanada kengaytirish va uglerod kompensatsiya mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

“Olmaliq KMK” AJ yashil o‘sish ko‘rsatkichlarida barqarorlikka erishish yo‘lida harakat qilmoqda, ammo iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanat hali ham to‘liq ta’minlanmagan. Iqtisodiy va ekologik samaradorlikni oshirish uchun energiya samaradorligi, ekologik innovatsiyalar va resurslarni qayta ishlash texnologiyalariga investitsiyalarni ko‘paytirish zarur. Yashil iqtisodiyot tamoyillariga mos keluvchi strategiyalar ishlab chiqilsa, kompaniya uzoq muddatli barqaror o‘sishga erisha oladi. Ekologik talablar va ishlab chiqarish ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash – kompaniya uchun strategik yo‘nalish bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 4-noyabrdagi Qonuni №3РУ-739, “Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonun, 2022-2030-yillarga mo‘ljallangan Yashil Iqtisodiyot Strategiyasi
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son farmoni, 2030-yilgacha mo‘ljallangan O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi
3. UN Sustainable Development Goals, un.org
4. Muallif hisob-kitoblariga ko’ra shakllantirildi

5. Bobojonova Zarnigor Shokirovna. “Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” ilmiy jurnali. № 12/5 (109). ISSN 2091-573 X. Xiva-2023. – B. 39-42

6. Bobojonova Zarnigor Shokirovna. Journal of “Management Value & Ethics”. Volume 14, No. 03. ISSN-2249-9512. India - 2024. - P. 182-187

7. Bobojonova Zarnigor Shokirovna. "Moliya bozorini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari, zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari". Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to’plami. Toshkent-2022. – C. 942-946.

UYUSHMAGAN YOSHLAR BILAN ISHLASH.

Sayyora Ernazarova

“Ma’rifat” targ‘ibotchilar jamiyati a’zosi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, uyushmagan yoshlar bilan ishlashhamda ularning bo‘sh vaqtlarini samarali tashkil etish haqida tushunchalar berilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, uyushmagan yoshlar, intellectual, ijtimoiy faollik, ommaviy madaniyat,

Uyushmagan yoshlar deb - o‘z xatti-harakati bilan davlatga, jamiyatga, oilasiga, shaxslararo va o‘zaro munosabatlarda yetarli darajada foydalilik koeffitsentini bermaydigan, umuman hayotga bee’tibor, befarq yoshlarga nisbatan aytiladi.

«Uyushmagan yoshlar» – o‘z maqsadini individual tarzda, davlat va jamiyatda yaratilgan imkoniyatlardan foydalanmasdan, primitiv, nofaol tarzda samarasiz amalga oshirayotgan, hech qaerda o‘qimaydigan, ishlamaydigan yoshlar guruhini anglatadi. Bu toifadagi yoshlar o‘z maqsadini davlat va jamiyat manfaati bilan uyg‘unlashtirish ko‘nikmasiga ega bo‘lmaydi. Ularda ijtimoiy faollik, huquqiy, siyosiy ong va madaniyat darajasi past bo‘ladi.

Mamlakatimizda jismonan sog‘lom, ma’nan yetuk va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni shakllantirish, yoshlarni tashqi tahdidlar va “ommaviy madaniyat”ning zararli ta’siridan muhofaza qilish, yoshlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga har tomonlama ko‘maklashish va shart-sharoitlarni yaratish dolzarb ijtimoiy-siyosiy masala hisoblanadi. Bozor iqtisodiyotini shakllantirish jarayoniga xos bo‘lgan murakkab, ziddiyatli holatlar yoshlar hayotiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. Davlat mana shunday marakkab o‘zgarishlar sharotida yoshlarni ayniqsa uyushmagan yoshlar qatlamini har tomonlama qullab- quvvatlash, ularda hayotiy pozitsiyani aniq belgilab olish

ko‘nikmasini shakllantirish hamda mehnatga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish uchun munosib shart-sharoitni yaratish dolzarb ahamiyatga ega.

“2022-2026 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning taraqqiyot strategiyasiali to‘g‘risida”gi 28-yanvar 2022 yildagi Farmonida qayd etilgan vazifalar yosh avlodning ta`lim-tarbiyasini rivojlantirishorqali barkamol yoshlarni ma`naviy-axloqiy salohiyatini yuksaltirish, ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishga qaratilgan. Qolaversa, Respublika Prezidetnti Sh.M.Mirziyoyev ta`kidlaganidek, “…yosh avlodimizning fuqarolik pozitsiyasi va faolligini kuchaytirish, uni mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni puxta egallab, xalqaro maydonda raqobatga kirisha oladigan barkamol shaxslar etib tarbiyalash, ularning bandligini ta`minlash, hayotga o‘z o‘rnini topishi, jamiyatning munosib a`zolariga aylanishi, mehnat va turmush sharoitlarini yaxshilash muammosi shu kunning o‘ta dolzarbijtimoiymuammosi hisoblanadi”

Ushbu muammoni hal etishda uzluksiz ta`lim turlarining o‘rni salmoqlidir. Zero, o‘quv dasturlariga hayot va kelajak faoliyat uchun zaruriy bilimlar bilan qurollanadilar, amaliy ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ladilar, o‘zlashtirilgan ma`lumotlar asosida aqliy qobiliyatlarini o‘stiradilar, ma`naviy–axloqiy salohiyatlarini yuksaltiradilar, jismoniy kuchlarini rivojlantiradilar, ilmiy dunyoqarashlarini tarkib toptirib faol fuqarolik pozitsiyasini egallash imkoniyatini qo‘lga kiritadilar.

Ilmiy-falsafiy adabiyotlarda «yoshlar» tushunchasi keng qo‘llanilishiga qaramay, ushbu atamaning yagona universal ta’rifi ishlab chikilmagan. Asosan, adabiyotlarda: «Yoshlar deganda, muayyan yosh xususiyatiga ko‘ra boshqalardan ajralib turadigan, ijtimoiy maqomi va ijtimoiy tizim, madaniyat, ijtimoiylashuvning faol sub’ekti, zamonaviy yosh chegaralari asosida aniqlanadigan ijtimoiy-demografik guruh tushunilishi»[2] ta’kidlab o‘tilgan. Ushbu ta’rif birinchi navbatda bu tushunchani yosh chegaralari nuqtai-nazaridan baholashni talab qiladi. Bugungi kunga qadar umumiy va funksional yondashuv nuqtai-nazardan «yoshlar» tushunchasining jamiyatning umumiy tizimiga mos keladigan

yagona ilmiy ta’rifi yo‘q, uning hatto falsafiy mazmun-mohiyati ham yetarli darajada ochib berilmagan.

Yoshlik deganda, insonlarning bolalik davridagi hayoti, ko‘pincha bolalik va balog‘at (yetuklik) davridagi vaqt tushunidadi. Shuningdek, yoshlarga xos bo‘lgan tashqi ko‘rinish, tezlik, jo‘shqinlik, erkinlik va ijodkorlik ruhi kabi xislatlar ustuvor ahamiyat kasb etadi. Yoshlar orasida hozirda paydo bo‘lgan «uyushmagan yoshlar» ijtimoiy qatlami tushunchasining aniq bir ta’rifi yo‘q. Turli fan vakillari o‘zlarining tadqiqot yo‘nalishidan kelib chiqib bu tushunchaga ta’rif bermoqdalar, lekin bu ta’riflar o‘zini to‘laqonli ilmiy asosiga ega emas.

Uyushmagan yoshlarga xos xususiyatlar sifatida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: o‘z maqsadini davlat va jamiyat manfaati bilan uyg‘unlashtirish ko‘nikmasiga ega emaslik; ijtimoiy faolligi, siyosiy, huquqiy ong va madaniyat darajasi pastligi; ishlamaslik yoki o‘qimaslik (harbiy xizmat va jinoiy jazoni o‘tayotgan shaxslar bundan mustasno); tayin bir mashg‘ulotga ega bo‘lmaslik; salbiy ta’sirlarga, shu jumladan «ommaviy madaniyat» va yot g‘oyalar ta’siriga beriluvchanlik; ijtimoiy hayotda muayyan aniq maqsadga ega bo‘lmaslik; o‘n to‘rt yoshga to‘lganlik va o‘ttiz yoshdan oshmaganlik.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, uyushmagan yoshlar mamlakatimiz yoshlarining muayyan salmog‘ini tashkil etuvchi, o‘zining huquqbuzarliklarni sodir etishga moyilligi, turli yot va zararli g‘oyalarga beriluvchanligi bilan ijtimoiy himoya va jamoatchilik nazoratiga muhtoj toifasi bo‘lib, ular bilan doimiy va tizimli ravishda profilaktik chora- tadbirlarni amalga oshirish, ularni ijtimoiy-huquqiy himoyalash, bu borada keng jamoatchilikning hamkorligiga tayanish, qolaversa, sohaga doir qonunchilikni zamon talablariga muvofiq tarzda takomillashtirish asosida bu toifa yoshlarning sonini kamaytirish, ular tomonidan jinoyat va huquqbuzarliklar sodir etilishining oldini olishga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ёшларига байрам табриги. https://uza.uz/posts/57521

2.Кирницкий В.В. Проблема формирования патриотических ценностей в массовом сознании российской молодежи: диссертация... кандидата философских наук. - Москва, 2016. - 176 с

3. Исмоилов Т.И. Ўзбекистонда уюшмаган ёшларнинг ижтимоий фаоллиги [монография]. –Т., 2021

4. Муродов А. Уюшмаган ёшлар тушунчаси ва унинг криминологик тавсифи.https://api.moiti.uz/media/book/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D1%82%D1%83%D1%88%D1%83%D0%BD%D1%87%D0%B0.pdf

5. Amonov M.N. Ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga qaratilgan jarayon mazmuni //Экономика и социум. – 2023. – №. 4-1 (107). – С. 40-43.

6.Жураев Б.Т. Социально-духовное развитие студентов //Россия-Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития. – 2019. – С. 22-23.

MAQSUD SHAYXZODANING ADABIY-ESTETIK QARASHLARI

Toshkent Davlat Transport Universiteti
Xayriyev Xayriddin Sirojiddin o‘g‘li
xayriddinxayriyev10@gmail.com
+998932790455

Annotatsiya: Maqsud Shayxzoda XX asr o‘zbek adabiyotining yetuk namoyandalaridan biri bo‘lib, uning adabiy-estetik qarashlari milliy uyg‘onish, tarixiy xotira va insoniy qadriyatlarni yuksak darajada ifodalashga qaratilgan. U o‘z asarlarida adabiyotning ijtimoiy vazifasini yuksak baholab, inson ruhiyati, tarixiy voqealar va milliy ongni shakllantirish masalalariga alohida e’tibor qaratgan. Shayxzoda adabiyotda realizm va romantizm yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirib, badiiy obrazlarni teran falsafiy mushohadalar bilan boyitgan. Ushbu maqolada Shayxzodaning adabiy-estetik qarashlari, uning she’riyat va dramaturgiyadagi yondashuvlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

MAQSUD SHAYXZODA’S LITERARY AND AESTHETIC VIEWS

Abstract; Maqsud Shayxzoda is one of the leading figures of 20th-century Uzbek literature, and his literary and aesthetic views are focused on expressing national awakening, historical memory, and human values at the highest level. He highly valued the social role of literature, paying special attention to human psychology, historical events, and the formation of national consciousness. Shayxzoda combined realism and romanticism in literature, enriching artistic imagery with deep philosophical reflections. This article scientifically analyzes Shayxzoda’s literary and aesthetic views and his approaches in poetry and drama.

ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ МАКСУДА ШАЙХЗОДЫ

Аннотация: Максуд Шайхзода – один из выдающихся представителей узбекской литературы XX века, чьи литературно-эстетические взгляды направлены на выражение национального пробуждения, исторической памяти и человеческих ценностей на высоком уровне. Он высоко оценивал социальную роль литературы, уделяя особое внимание психологии человека, историческим событиям и формированию национального сознания. Шайхзода сочетал реализм и романтизм в литературе, обогащая художественные образы глубокими философскими размышлениями. В данной статье научно анализируются литературно-эстетические взгляды Шайхзоды и его подходы в поэзии и драматургии.

Kalit so‘zlar: Adabiy-estetik qarashlar, Maqsud Shayxzoda, milliy uyg‘onish, tarixiy xotira, insoniy qadriyatlar, realizm, romantizm, dramaturgiya, falsafiy mushohada, badiiy obraz.

Keywords: Literary and aesthetic views, Maqsud Shayxzoda, national awakening, historical memory, human values, realism, romanticism, drama, philosophical reflection, artistic imagery.

Ключевые слова: Литературно-эстетические взгляды, Максуд Шайхзода, национальное пробуждение, историческая память, человеческие ценности, реализм, романтизм, драматургия, философское размышление, художественный образ.

Kirish.

Maqsud Shayxzoda XX asr o‘zbek adabiyotining yetakchi vakillaridan bo‘lib, uning adabiy-estetik qarashlari milliy uyg‘onish g‘oyalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Adabiyotning insoniyat hayotidagi o‘rnini yuksak baholagan ijodkor sifatida u san’atning jamiyatdagi ta’sirchan kuchi haqida o‘z falsafiy qarashlarini bildirgan.

Shayxzodaning adabiy-estetik qarashlari avvalo uning she’riyati, dramaturgiyasi va adabiy-tanqidiy maqolalarida o‘z aksini topgan. Shoir va dramaturg sifatida u milliy tarixni, xalq qismatini va ijtimoiy haqiqatni badiiy tasvir etishga intilgan. U o‘z asarlarida tarixiy voqealar orqali milliy ong va o‘zlikni anglashga alohida e’tibor qaratgan. Uning asarlarida realizm va romantizm uyg‘unlashgan bo‘lib, insoniy taqdir, adolat va erkinlik kabi mavzular chuqur tahlil qilingan.

Shayxzodaning asarlari adabiyotning nafaqat estetik, balki ijtimoiy mas’uliyatini ham ko‘rsatib beradi. U tarixiy shaxslarni obrazlar orqali jonlantirish, inson ruhiyati va jamiyatdagi muammolarni badiiy ifodalash orqali adabiyotning ta’sir kuchini oshirishga harakat qilgan. Ushbu maqolada Shayxzodaning adabiy-estetik qarashlari, uning asarlaridagi asosiy falsafiy g‘oyalar va badiiy uslublar ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

Shayxzodaning badiiy-estetik yondashuvi: Shayxzoda o‘z ijodida adabiyotning insoniy va milliy qadriyatlarni tarbiyalovchi kuch sifatidagi rolini ta’kidlagan. Uning asarlarida milliy uyg‘onish g‘oyalari kuchli namoyon bo‘lib, adabiyot jamiyatning ma’naviy o‘sishida muhim omil sifatida talqin qilingan. Uning dramaturgiyasida tarixiy shaxslar va voqealar keng yoritilib, milliy qahramonlar timsoli orqali milliy ruh va istiqlol g‘oyasi ilgari surilgan. “Jaloliddin Manguberdi” va “Mirzo Ulug‘bek” kabi dramalarida adolat, davlat boshqaruvi va ilm-fanning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yuksak badiiy mahorat bilan ifodalangan. Shayxzodaning she’riyati ham estetik jihatdan yuksak darajada bo‘lib, u inson ruhiyati, sevgisi, dard-u hasrati va orzu-umidlarini falsafiy teranlik bilan tasvirlay olgan. U o‘z she’rlarida xalqning kechinmalarini, milliy ong va ma’naviyat masalalarini o‘ta nozik va badiiy mahorat bilan yoritgan.

Shayxzoda asarlarida milliy ruh va istiqlol g‘oyasi: Shayxzoda ijodining muhim jihatlaridan biri milliy ruh va istiqlol g‘oyalarining chuqur ifodalanishidir. U adabiy

asarlar orqali o‘zbek xalqining tarixiy o‘tmishiga hurmat bilan qarash, milliy qadriyatlarni ulug‘lash va istiqlol g‘oyasini tarannum etish orqali mustamlaka davrining mafkuraviy cheklovlariga qaramay, milliy ongni shakllantirishga harakat qilgan.

Uning ijodida milliy uyg‘onish harakati bilan bog‘liq g‘oyalar yetakchi o‘rin tutgan bo‘lib, ayniqsa, tarixiy dramalarida milliy o‘zlik, jasorat va vatanparvarlik kabi mavzular chuqur yoritilgan.

Xulosa.

Maqsud Shayxzodaning adabiy-estetik qarashlari adabiyotning insoniyat va millat taqdiridagi o‘rnini chuqur anglashga asoslangan. U tarixiy voqealar va milliy qadriyatlarni adabiyot orqali jonlantirib, milliy ongni uyg‘otish va istiqlol g‘oyalarini targ‘ib qilishga xizmat qilgan. Uning adabiy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, o‘zbek adabiyotining ajralmas qismi sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Yoqubov O. “Maqsud Shayxzoda: hayoti va ijodi”. Toshkent: Fan, 1995.
2. Karimov G. “O‘zbek adabiyotida estetik qarashlar”. Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
3. Rashidov S. “Milliy uyg‘onish va adabiyot”. Toshkent: Fan, 2015.
4. Qodirov U. “Shayxzoda dramaturgiyasi”. Toshkent: Akademnashr, 2020.
5. Hamidov I. “O‘zbek she’riyatida falsafa”. Toshkent: Universitet, 2018.

ВНЕДРЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ КОРПУСНОЙ ЛИНГВИСТИКИ. KORPUS TILSHUNOSLIGINI TADBIQ ETISH VA TADQIQ QILISH. IMPLEMENTATION AND RESEARCH OF CORPUS LINGUISTICS.

Рузметова Озода Рузметовна

Преподаватель кафедры языка и литературы

azadaruzmetova3@gmail.com

+998914372550

Университет Мамун

Ro'zmetova Ozoda Ro'zmetovna

Til va adabiyot kafedrasi o‘qituvchisi

azadaruzmetova3@gmail.com

+998914372550

Mamun universiteti

Ruzmetova Ozoda Ruzmetovna

Lecturer of the Department of Language and Literature

azadaruzmetova3@gmail.com

+998914372550

Mamun University

Аннотация. Проведено всестороннее исследование этапов формирования и развития корпусной лингвистики. Основная цель статьи заключается в анализе научных подходов к значимости данной лингвистической дисциплины, а также в

выявлении понятий и критериев, которые лежат в основе этого направления. Корпусная лингвистика является одной из наиболее перспективных и стремительно развивающихся областей языковых исследований. Лингвистика XIX века акцентировала внимание на изучении языка как самостоятельного объекта, в то время как современная лингвистика XXI века рассматривает важность исследования не в выделении абсолютных лингвистических категорий, а в практике использования лингвистических знаний. Актуальность данной статьи обусловлена тем, что лингвистические корпуса содержат огромный потенциал, который еще не полностью исследован научным сообществом. Текст, как основной объект корпусной лингвистики, в своих различных проявлениях является одной из ключевых составляющих системы языка и речевой деятельности современного носителя языка. Разнообразие содержания и объема лингвистических корпусов позволяет получать точные данные о фактическом использовании тех или иных терминов. Корпус становится важным инструментом для анализа функционирования этих терминов как в области лингвистики (морфология, синтаксис, лексика), так и в теории и практике перевода, позволяя определить стиль их формального или неформального использования.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, языковой корпус, методология, репрезентативность, классификация, критерии

Izoh. Korpus tilshunosligining shakllanish va rivojlanish bosqichlarini har tomonlama o‘rganish amalga oshirildi. Maqolaning asosiy maqsadi ushbu tilshunoslik fanining ahamiyatiga ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish, shuningdek, ushbu yo'nalish asosidagi tushunchalar va mezonlarni aniqlashdir. Korpus lingvistikasi til tadqiqotining eng istiqbolli va jadal rivojlanayotgan sohalaridan biridir. 19-asr tilshunosligi tilni mustaqil ob’yekt sifatida o‘rganishga asosiy e’tiborni qaratgan bo‘lsa, XXI asrning zamonaviy tilshunosligi mutlaq lingvistik kategoriyalarni aniqlashda emas, balki lingvistik bilimlardan foydalanish amaliyotida tadqiqotning muhimligini ko‘rib chiqadi. Ushbu

maqolaning dolzarbligi lingvistik korpus hali ilmiy jamoatchilik tomonidan to'liq o'rganilmagan ulkan salohiyatga ega ekanligi bilan bog'liq. Matn korpus tilshunosligining asosiy ob'ekti sifatida o'zining turli ko'rinishlarida zamonaviy ona tilida so'zlashuvchining til tizimi va nutq faoliyatining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Lingvistik korpusning mazmuni va hajmining xilma-xilligi muayyan atamalarning amalda qo'llanilishi to'g'risida aniq ma'lumotlarni olish imkonini beradi. Korpus tilshunoslik (morfologiya, sintaksis, lug'at) sohasida ham, tarjima nazariyasi va amaliyotida ham ushbu atamalarning ishlashini tahlil qilish uchun muhim vosita bo'lib, ularning rasmiy yoki norasmiy qo'llanilishi uslubini aniqlash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: korpus lingvistikasi, til korpusi, metodologiya, reprezentativlik, tasnif, mezonlar

Abstract. A comprehensive study of the stages of formation and development of corpus linguistics has been conducted. The main objective of the article is to analyze scientific approaches to the significance of this linguistic discipline, as well as to identify the concepts and criteria that underlie this direction. Corpus linguistics is one of the most promising and rapidly developing areas of language research. Linguistics of the 19th century focused on the study of language as an independent object, while modern linguistics of the 21st century considers the importance of research not in identifying absolute linguistic categories, but in the practice of using linguistic knowledge. The relevance of this article is due to the fact that linguistic corpora contain enormous potential that has not yet been fully explored by the scientific community. Text, as the main object of corpus linguistics, in its various manifestations is one of the key components of the language system and speech activity of a modern native speaker. The diversity of the content and volume of linguistic corpora makes it possible to obtain accurate data on the actual use of certain terms. The corpus becomes an important tool for analyzing the functioning of these terms both in the field of linguistics (morphology, syntax, vocabulary)

and in the theory and practice of translation, allowing us to determine the style of their formal or informal use.

Keywords: corpus linguistics, language corpus, methodology, representativeness, classification, criteria

Введение. История развития любого национального языка связана с меняющимися взглядами на его природу, сущность, структуру, общественную значимость и функции в глобальном контексте. Эта ситуация вполне оправдана, так как для эволюции научной лингвистической парадигмы характерна смена точек зрения, подходов и аспектов исследования. Лингвистика XIX века изучала язык как самостоятельный объект, в то время как в XX и XXI веках акцент сместился на практическое применение теоретических знаний. В современном языковедении текст и дискурс как объекты исследования определили сложность поиска научного материала, что повлекло за собой необходимость оптимизации работы с языковым контентом. В результате на пересечении лингвистики и программирования появилось новое направление — корпусная лингвистика, которая становится все более востребованной среди современных языковедов. С учетом быстрого развития информационных технологий, сбор и анализ практических данных и разнообразных текстов на разных языках приобретают новое значение и требуют тщательной разработки принципов и механизмов, основанных на основных положениях корпусной лингвистики. Профессор Г.П. Мельников считает, что любое исследование, проводимое лингвистом, должно быть ориентировано хотя бы на следующие этапы работы:

1) выбор принципов и критериев для классификации изучаемых объектов;

2) процесс распределения объектов по категориям согласно указанным критериям;

3) анализ, интерпретация и объяснение результатов распределения объектов по категориям, а также причин такого распределения.

Академик РАН В.А. Плунгян, руководитель кафедры теоретической и прикладной лингвистики МГУ им. М.В. Ломоносова, описывает корпусную лингвистику как «быстроразвивающееся» и «сверхсовременное» направление. Корпусная лингвистика обладает значительным исследовательским потенциалом, однако исследования российских и зарубежных ученых показывают различия в подходах к созданию и использованию корпусов в России и за рубежом.

На сегодня корпусную лингвистику можно считать одним из ключевых ресурсов для изучения языка и его описания. Что касается компьютерной лингвистики, то создание корпуса является основой этой дисциплины, позволяющей разрабатывать автоматизированные приложения для обработки текстов и других языковых проявлений.

Использование корпуса для изучения языковых явлений рассматривается как эмпирическая методология, основанная на фактических данных и образцах языкового общения. В этом контексте корпус представляет собой совокупность данных в самом широком смысле этого термина. Например, Словарь Испанской Королевской Академии, главного института в области языков Испании, описывает корпус как «наиболее обширный и упорядоченный набор данных или коллекцию технических, литературных и других текстов, которые могут стать основой для исследования». «Толковый словарь русского языка» определяет корпус как полное собрание определенных текстов.

Внедрение компьютерных технологий в процесс сбора, упорядочивания и обработки данных стало важным фактором, который современно трансформировал задачу создания корпусов, превратив отдельные эксперименты в целостную научную методологию и дисциплину, обозначаемую как корпусная лингвистика.

Некоторые ключевые события, заложившие основу корпусной лингвистики и способствовавшие ее развитию как научного направления, можно выделить. Так, испанская исследовательница М. Вильяндре Льямарес указывает, что до XIX века корпус в лингвистике понимался как:

а) совокупность письменных текстов;

б) объект изучения в контексте мертвых языков (например, латыни или санскриту);

в) объект, к которому лингвисты могли обратиться только через методы корпусного анализа, так как не имели возможности собирать языковые данные от живых носителей.

В первой половине XX века американская структурная лингвистика заложила основы корпусной лингвистики как эмпирической методологии, основанной на наблюдении языковых данных. Однако термин «корпусная лингвистика» появился значительно позже, в начале 80-х годов XX века. Исследователи того времени считали, что корпус является единственным инструментом, подходящим для изучения языков, и утверждали, что он способен предоставить все необходимые данные для полной дескрипции конкретного языка. Эта новая концепция корпуса, известная как «структурный корпус», имела следующие характеристики:

1) совокупность устных образцов или письменных транскрипций (данные);

2) определением цели стало изучение живых языков, ранее не задокументированных в письменной форме (таких как языки американских индейцев);

3) необходимость сборов, так как получение устных образцов было единственным способом «доступа» к этим языкам;

4) сосредоточение на фонетических и (морфо)фонологических аспектах как уровнях, позволяющих провести «инвентаризацию» всех элементов, учитывая их законченную природу;

5) игнорирование репрезентативности полученных результатов. Поскольку анализ данных проводился вручную и визуально, не было возможности работать с большим объемом информации, что стало основанием для критики данной методологии и ее признания необъективной.

6) Многие лингвисты, включая Н. Хомского, придерживавшегося рационалистского подхода в языковых исследованиях, способствовали тому, что эмпирическая методология корпуса американских структуралистов в 1960—70-е годы уступила место другому подходу: рационализму, основанному на «интуиции лингвиста», как утверждал Н. Хомский. Он критиковал корпусную лингвистику с теоретической точки зрения, считая, что единственным ресурсом лингвиста являются его интуитивные ощущения, представляющие собой главный критерий в исследованиях; синтаксис, по его мнению, должен быть основным объектом изучения.

Основываясь на необходимости репрезентативности корпуса, Д. Байбер отмечает, что если «общий язык» является абстрактной категорией, а язык функционирует как система различных жанров и/или стилей, то референтный корпус должен включать все стили и жанры речи, а также региональные диалекты. В контексте социальной представленности языка он утверждает, что корпуса должны зафиксировать диалекты, социолекты и профессиональные языки, или языки для специальных целей. Д. Байбер уточняет, что язык должен рассматриваться в историческом аспекте, то есть включать тексты всех известных исторических эпох. Таким образом, он считает, что репрезентативность корпуса связана со сбалансированностью и пропорциональной представленностью жанров и стилей

языка, отражающих все слои общества, соответствующие реальной ситуации. В целом репрезентативность, по мнению Д. Байбера, заключается в включении в корпус текстов широкого спектра функциональных стилей и жанров.

П. Бейкер добавляет, что понятие репрезентативности связано с валидностью, то есть с соответствием полученных данных реальному состоянию языка в данной области использования. Исследователи считают, что полная репрезентативность в корпусах недостижима. Е.А. Красина также замечает, что словесные образы и сложные образные структуры управляются глубинными ассоциативными связями, которые проявляются на различных уровнях динамической структуры художественного текста.

Корпусная лингвистика как отдельная дисциплина окончательно сформировалась в 90-х годах XX века. В этот период электронные корпусы стали необходимым инструментом для изучения языка, разработки лингвистических гипотез и построения систем обработки естественного языка. На «возрождение» корпусной лингвистики, по нашему мнению, оказали значительное влияние многие ученые, среди которых стоит выделить Дж. Лича, начавшего дискуссию с критикой теоретических и практических аспектов идей Н. Хомского и Д. Аберкромби. Если в 1960-х годах эта критика была отчасти обоснованной, то в наши дни, согласно Дж. Личу, благодаря развитию компьютерных технологий, для создания корпусов выделяются несколько основных аргументов.

1) Корпус выступает в качестве научной методологии и поэтому имеет неоспоримое преимущество перед интуицией, так как результаты могут быть проверяемыми и не зависят от примеров, созданных лингвистами, заинтересованными в определенных результатах. Кроме того, в сфере количественных данных, таких как частотность, интуитивные ощущения являются неприемлемыми, так как наша восприятие частоты полностью субъективно.

2) Грамматическая структура текстов в корпусе позволяет ему отражать языковую компетенцию. Н. Хомский утверждал, что корпуса, как образцы речевых актов и языкового использования, не могут служить индикатором языковой компетенции. Тем не менее, исследования В. Лабова доказали высокий уровень грамматических последовательностей в корпусах.

3) Важность количественных данных: корпуса представляют собой уникальный источник для их получения.

4) Если структура корпуса научно обоснована, то данные о частотности употребления будут представлять собой достоверное отражение всего языка в целом.

5) Использование компьютеров опровергает мнение о применении «псевдонаучных» методов.

6) Компьютерная обработка больших объемов информации с низкими затратами и высокой скоростью позволяет минимизировать вероятность субъективных ошибок, связанных с человеческим фактором.

Термин «корпусная лингвистика» прочно входит в научный обиход после 1984 г., когда Дж. Аартс и В. Мейхс опубликовали работу ‘Corpus Linguistics In Recent Developments in the Use of Computer Corpora’ [24]. С этого момента термин начинает использоваться в своем современном значении. На наш взгляд, становлению этого научного направления способствовали следующие факторы: 1) расцвет прикладной лингвистики в целом и компьютерной лингвистики в частности, что сделало очевидным необходимость сбора и изучения данных

Использования языковых средств в речевой деятельности как носителями, так и не носителями языка. Эта необходимость объясняется тем, что, с одной стороны, корпусы отражают вариативность языка, с другой — могут фиксировать новые структуры или те конструкции, которые не соответствуют теоретическим

дескрипциям. К тому же в ситуациях с не носителями языка корпусы являются подлинным образцом возможных применений языка в речи; 2) эклектичность и неоднозначность понятия и его применения: использование корпуса в современном понимании понятия не противоречит аналитическому мнению лингвиста; сам по себе ни корпус (позиция американских структуралистов), ни интуиция идеального говорящего (слушателя) (по Н. Хомскому) не являются самодостаточными для объяснения лингвистических феноменов. В настоящее время признан тот факт, что изучение корпуса как набора текстов невозможно без интуиции и способности к интерпретации ученого аналитика, который использует свои знания языка (как носитель или компетентный не носитель языка), а также без владения им знаниями относительно языковой структуры (как лингвиста); 3) значительная доступность электронных корпусов благодаря Интернету; 4) развитие новых технологий информатизации текстов, таких, как оптическое распознавание знаков, автоматический диктант и т.д.; 5) значимость количественных данных в изучении определенных языковых аспектов; 6) необходимость создания более обширных глоссариев и словарей для поддержки компьютерных систем, которые способны работать с текстом любого рода, с субъязыками, жаргонами и разновидностями языка для специальных целей (например, медицинские или юридические тексты)

Литература.

1. Мельников Г.П. Системная типология языков: Принципы, методы, модели. М.: Наука, 2003.

2. Плунгян В.А. Корпус как инструмент и как идеология: о некоторых уроках современной корпусной лингвистики // Русский язык в научном освещении. 2008. № 2(16). С. 7—20.

3. Moure T., Llisterri, J. Lenguaje y nuevas tecnologías: el campo de la lingüística computacional" // M. Fernández Pérez (coord.) Avances en Lingüística aplicada. Santiago

de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións e Intercambio Científico, 1996. P. 147—227.

4. Real Academia Española. Diccionario de la lengua española. Madrid: Espasa, 2001. Режим доступа: https://dle.rae.es/corpus (дата обращения: 10.11.2020).

5. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. Режим доступа: https://gufo.me/dict/ ushakov/корпус (дата обращения: 29.10.2020).

6. Villayandre Llamazares M. Lingüística con corpus // Estudios humanísticos. Filología. 2008. № 30. P. 329—349.

7. McEner T. Corpus Linguistics // The Oxford Handbook of Computational Linguistics / R. Mitkov (ed.). Oxford: Oxford University Press, 2003. P. 448—463.

8. McEnery T., Wilson, A. Corpus Linguistics. Edinburg: Edinburgh University Press, 1996.

9. McEnery T., Wilson A. Corpus Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001.

10. McEnery T., Xiao R., Tono Y. Corpus-Based Language Studies. An advanced resource book. London—New York: Routledge, 2006. Режим доступа: https://www.lancaster.ac.uk/fass/ projects/corpus/ZJU/xCBLS/chapters/B03.pdf (дата обращения: 29.10.2020).

11. Chomsky N. Quine’s empirical assumptions // Words and objections. Essay on the Work of W.V Quine / D. Davidson & J. Hintikka (eds.). Dordrecth: D. Reidel, 1969. P. 53—68.

12. Chomsky N. Language and mind. Cambridge, 2006.

MAQSUD SHAYXZODA IJODINING O‘ZBEK ADABIYOTIDA TUTGAN O‘RNI

Saminov Shohjahon Sharifjon o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti
“Siyosatshunoslik” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Rezyume

Annotatsiya: Mazkur maqolada Maqsud Shayxzoda ijodining o‘zbek adabiyotida tutgan o‘rni, uning badiiy mahorati va o‘ziga xos ijodiy uslubi yoritilgan. Adibning ijodida milliy ruh va adabiy uslub uyg‘unligi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, Shayxzodaning shaxsiyati va uning adabiy merosi o‘zbek adabiyoti rivojiga qo‘shgan hissasi bilan bog‘liq jihatlar o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Maqsud Shayxzoda, o‘zbek adabiyoti, badiiy mahorat, ijodiy uslub, milliy ruh.

МЕСТО СОЗДАНИЯ МАКСУДА ШЕЙХЗОДЫ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

Аннотация: В данной статье описывается роль творчества Максуда Шайхзаде в узбекской литературе, его художественное мастерство и уникальный творческий стиль. Анализируется сочетание национального духа и литературного стиля в творчестве писателя. При этом изучаются аспекты, связанные с личностью Шейхзаде и его вкладом в развитие узбекской литературы.

Ключевые слова: Максуд Шайхзаде, узбекская литература, художественное мастерство, творческий стиль, национальный дух.

THE PLACE OF MAKSUD SHEIKZODA'S CREATION IN UZBEK LITERATURE

Resume

Abstract: This article describes the role of Maqsud Shaikhzada's work in Uzbek literature, his artistic skills and unique creative style. The combination of national spirit and literary style is analyzed in the work of the writer. At the same time, aspects related to the personality of Sheikhzadeh and his contribution to the development of Uzbek literature are studied.

Key words: Maqsud Shaikhzade, Uzbek literature, artistic skill, creative style, national spirit.

Kirish. Maqsud Shayxzoda o‘zbek adabiyotining yorqin yulduzlaridan biri bo‘lib, uning ijodi milliy adabiyot rivojida chuqur iz qoldirgan. Adibning asarlari o‘z davrining ijtimoiy, ma’naviy va madaniy muammolarini aks ettirgan holda, o‘zbek xalqining milliy o‘zligini anglash jarayoniga katta ta’sir ko‘rsatgan. Shayxzoda nafaqat yozuvchi, balki nazariyotchi, dramaturg va shoir sifatida ham tanilgan. Uning ijodiy merosi nafaqat badiiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega bo‘lib, yosh avlodni milliy qadriyatlarga sodiq bo‘lishga undaydi.

XX asr o‘zbek adabiyotida jadidlar harakatining ta’siri kuchli bo‘lib, Shayxzoda bu davrning eng ilg‘or vakillaridan biri sifatida tanilgan. U xalqning dardu armonini, ozodlikka bo‘lgan intilishlarini o‘zining asarlarida aks ettirgan. Uning ijodi shaxsiy iztiroblar va milliy uyg‘onish o‘rtasidagi muvozanatni aks ettirib, badiiy nuqtayi nazardan yuksak darajaga ega bo‘lgan. Shu bois Shayxzodaning ijodi o‘zbek adabiyoti tarixida alohida o‘rinni egallaydi.

Adibning hayoti va ijodini o‘rganish nafaqat uning shaxsiy yutuqlarini ko‘rsatadi, balki o‘zbek adabiyoti va xalqining tarixiy-madaniy taraqqiyoti haqida ham ko‘p ma’lumot beradi. Ushbu maqolada Shayxzodaning ijodiy faoliyati, uning badiiy uslubi va o‘zbek adabiyotiga qo‘shgan hissasi batafsil tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Maqsud Shayxzoda hayoti va ijodiy faoliyati

Maqsud Shayxzoda 1908-yilda Toshkentda tavallud topdi. Uning bolaligi ijtimoiy va siyosiy o‘zgarishlarga boy davrga to‘g‘ri kelgan. Yoshligidan san’at va adabiyotga bo‘lgan qiziqishi uni ijodiy faoliyatga yetakladi. Shayxzoda o‘z ijodini she’riyatdan boshlagan va tez orada iste’dodli yozuvchi sifatida tanilgan.

Adib o‘z asarlarida xalq hayotining barcha jabhalarini chuqur tahlil qilgan va ularni badiiy obrazlarda mahorat bilan ifodalagan. Uning “Mirzo Ulug‘bek”, “Jaloliddin Manguberdi” kabi tarixiy-dramatik asarlari xalqning madaniy merosini yuksak badiiy darajada aks ettirgan. Shayxzoda o‘zining ijodiy faoliyatida adolat, ozodlik va insoniylik g‘oyalarini ilgari surgan.

Ijodiy uslub va badiiy mahorat

Maqsud Shayxzoda ijodida milliy va xalqaro adabiyotning uyg‘unlashuvi yaqqol ko‘zga tashlanadi. U o‘z asarlarida xalq og‘zaki ijodidan, milliy epik dostonlardan keng foydalangan. Shayxzoda o‘z she’r va dostonlarida obraz yaratishning o‘ziga xos uslubini qo‘llagan. Uning asarlarida inson ruhiyatining nozik jihatlari va ijtimoiy ziddiyatlar mahorat bilan yoritilgan.

Adibning “Mirzo Ulug‘bek” asari o‘zbek adabiyotida tarixiy-dramatik janrning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu asarda tarixiy shaxsning ichki kechinmalari va uning davr bilan bo‘lgan ziddiyatlari yuksak badiiy darajada tasvirlangan. Shayxzodaning yana bir muhim asari – “Zaynab va Omon” inson ruhiyatining murakkabliklarini aks ettiradi va o‘zining hayotiyligi bilan ajralib turadi.

Shayxzodaning o‘zbek adabiyotidagi o‘rni

Maqsud Shayxzoda o‘zbek adabiyotiga milliy ruhni va yangi badiiy uslublarni olib kirdi. Uning ijodi xalqning tarixiy va madaniy taraqqiyotini aks ettirish orqali adabiyotda yangi davrni boshlab berdi. Shayxzoda nafaqat yozuvchi va shoir, balki millatning ma’naviy yo‘lboshchilaridan biri sifatida ham tanilgan.

Adibning asarlari milliy qadriyatlarni ulug‘laydi, xalq hayotidagi og‘riqli muammolarni yoritadi va ularni badiiy obrazlar orqali teran tahlil etadi. Shayxzoda ijodining dolzarbligi uning o‘zbek adabiyotiga bo‘lgan ta’sirini yanada oshirgan. U yozgan asarlar bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida katta o‘rin egallab kelmoqda.

Shunday qilib, Maqsud Shayxzodaning ijodi o‘zbek adabiyoti rivojida alohida bosqichni tashkil etadi. Uning asarlari faqat badiiy jihatdan emas, balki ma’naviy va tarbiyaviy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa va takliflar: Maqsud Shayxzoda o‘zbek adabiyotining boy va rang-barang rivojida alohida o‘rin tutadi. Uning asarlari nafaqat badiiy yuksak darajada yaratilgan, balki ular orqali milliy qadriyatlar targ‘ib qilingan. Shayxzoda ijodi bugungi kunda ham zamonaviylikni saqlab qolgan holda o‘quvchilarga katta ta’sir ko‘rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Каримов Наим. “Мақсуд Шайхзода”. Тошкент: Фан, 2009.
2. Mirzaev A. “O‘zbek adabiyoti tarixi”. Toshkent: O‘zbekiston, 2010.
3. Qodirov Sh. “O‘zbek dramaturgiyasi rivojlanishi”. Toshkent: Sharq, 2015.

JODKOR O‘QITUVCHI JAXBOROT TEXNOLOGIYALARINI O_QITISHNING ZAMONAVIY

Axborot texnologiyalari metodlari
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
axborot texnologiyalari universiteti
3-bosqich talabasi **Bebitova Marjona**
3-bosqich talabasi **Abdusayidova Fotima**
abdusayidovafotima79@gmail.com
3-bosqich talabasi **Egamberdiyeva Ma'suda**

Annotatsiya: Ushbu maqola ta‘lim tizimida axborot texnologiyalarini o_qitishning zamonaviy metodlaridan foydalanishga bag_ishlangan. Axborot texnologiyalari fanini o_qitishda zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish misollari ko_rib chiqiladi. Hamda o’qituvchilar malakasini oshirishga yordam beradigan zamonaviy metodlar ham atroflicha o’rganilgan.

Kalit so_zlar: zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ommaviy ochiq ta‘lim texnologiyasi, interaktiv darsliklar tizimlari, online ta‘lim platformalari.

KIRISH

Ta‘lim mashg_uloti - o_quvchilarning ilmiy bilim, ko_nikma va malakalarni o_zlashtirish, ijodkorligini, dunyoqarashini, axloqiy qarashlari va e`tiqodlarini rivojlantirishga qaratilgan faol o_quv-kognitiv faoliyatini tashkil etish va rag`batlantirishning maqsadli pedagogik jarayonidir[1].

Ushbu ta‘rifdan kelib chiqqan holda, axborot texnologiyalarini o_qitish yangi o_qitishning zamonaviy metodlaridan foydalangan holda o_quvchiga ma'lumot tayyorlash va uzatish jarayonini tashkil etish deb qaralishi kerak. Keng ma‘noda o_rganish boshqariladigan jarayon ekanligini hisobga olsak, yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda o_qitish o_qituvchi va o_quvchilarga axborot bilan bog_liq fikr bildirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Agar an'anaviy ta‘lim tizimi haqida gapiradigan bo‗lsak, unga mos keladigan muassasalarda zamonaviy o‗qitish usullari juda kam uchraydi, lekin xususiy maktablar, o‗quv markazlari va boshqa shunga o‗xshash tashkilotlarga kelsak, ularning faoliyatida yangi usullar tobora ko‗proq paydo bo‗lmoqda. Nima uchun ushbu usullar an'anaviy usullardan ko‗ra samaraliroq deb hisoblanadi?

Kompyutning paydo bo‗lishi bilan pedagogik usullar o‗zgaradi, ya'ni o‗quv jarayoni bilimlarni "nasoslash" (o‗qituvchi va talaba o‗zaro munosabatlarining chiziqli qurilishi) sifatida emas, balki o‗quvchining bilim faoliyatini boshqarish jarayoni sifatida qaraladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Axborot texnologiyalarini o‗qitish axborot resurslari, elektron o‗quv vositalari va telekommunikatsiya imkoniyatlaridan foydalangan holda, o‗quvchiga ma'lum bir hodisa yoki jarayonni har tomonlama o‗rganish imkoniyatini beradigan ma'lum bir ta‘lim muhitini yaratishga imkon beradi. Bu ta‘lim faoliyati mazmunining o‗zgarishiga olib keladi, u yanada mustaqil va ijodiy bo‗lib, ta‘limga individual yondashuvni amalga oshirishga yordamlashdi.

IJODKOR O‘QITUVCHI JURNALI

Kompyuter texnikasi va dasturiy ta‘minotining keskin sakrashi ta‘lim jarayoniga multimedia exnologiyalari, internet texnologiyalari kabi texnologiyalarni joriy etish imkonini berdi va ulardan to‗g‗ri foydalanish inson shaxsi va qobiliyatini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Axborot texnologiyalarini o‗qitishning zamonaviy metodlari bugungi yangi texnologiyalarga mos keladi. Bu metodlar o‗qituvchilar, talabalar uchun zarur bilim va ko‗nikmalarini olishda yordam beradi. Quyidagi zamonaviy metodlar o‗qitish jarayonida muhim ahamiyatga ega:

Interaktiv darsliklar tizimlari: Bu darsliklar, multimedia, animatsiyalar, va interaktiv mashg‗ulotlar orqali o‗quvchilarga ma'lumotlarni oson tushunish imkoniyatini beradi. Bu tur darsliklar ko‗p platformalarda mavjud, masalan, Khan Academy, Coursera,

va Udemy. Virtual Realitiya (VR) va Augmented Realitiya (AR): VR va AR texnologiyalari

o_quvchilarni ma'lumotlarni "ishlab chiqish" jarayonida qatnashishga imkon beradi. Bu texnologiyalar, o_quvchilarga qaysi mavzuni o_rganish orqali nazariy ma'lumotni amaliyotga o_tkazishini ta'minlaydi.

Online ta‘lim platformalari: Online ta‘lim platformalari, o_quvchilarga keng doiradagi fanni o_rganish imkoniyatini beradi. Bu platformalar o_quv materiallariga, darsliklarga, interaktiv dasturlarga va yordamchi turdagi materyallarga kirish imkonini ta'minlaydi.

Flipped classroom modeli: Bu modelda, darslar o_qituvchi tomonidan videotarqatuvchi orqali o_rganish materiallari bilan to_ldiriladi, va o_quvchilar darslikni o_qib, sinovlar va savollarga yoki o_zlarining o_zini tuzatilishi talab qilingan mashg_ulotlar bilan mashg_ulot olishadi.

Machine Learning va AI dasturlari: Machine learning va artificial intelligence (AI) texnologiyalari, o_quv jarayonini personalizatsiyalashda va o_quvchilarning o_zlarining talablari va qobiliyatlari bo_yicha boshqarilishida yordam beradi.

Iqtisodiy matematika modellari: Iqtisodiy matematika modellari, o_quvchilarga muammolarni yechishda, ma'lumotlarni tahlil qilishda, va qaror qabul qilishda yordam beradi.

Ta‘lim video darslarining tarqatilishi: YouTube va boshqa onlayn platformalarda o_qituvchilar o_zlarining ko_nikmalari va ko_rsatmalari orqali darslar tarqatishadi.

Mobil ilovalar: O_quvchilarni qiziqtirish va bilimlarini oshirish uchun mobil ilovalar ham foydali bo_ladi. Bu ilovalar o_quvchilarning darslarga qatnashishini nazarda tutadi va moslashtirilgan yopiq savollar yopiradi.

Sotsial tarmoqlar: O_quvchilarga axborot texnologiyalarini o_rgatishda sotsial tarmoqlardan foydalanish muhimdir. Bu orqali o_quvchilar bir-birlari bilan o_zlashtirish, ma'lumot almashishi, maqsadlarini o_zlashtirish va fikrlarini almashishlari mumkin.

Bu zamonaviy metodlar, o‗quvchilarga amaliyotga asoslangan, sodda va tushinarli hamda motivatsiyalashdirmoqchi o‗qitish usullarini taqdim etadi. Bu usullar o‗quvchilarga ma'lumotlarni oson o‗rganish va nazariy ko‗nikmalarini amaliyotga o‗tkazishda yordam beradi.

Bundan tashqari axborot texnologiyalarini o‗qitishda turli pedagogik texnologiyalar ham mavjud. Ta‘lim jarayonida turli ta‘lim yangiliklaridan foydalanish ta‘lim va tarbiyaning ajralmas qismiga aylandi. Amalda, davlat ta‘lim standarti talablarini amalga oshirish uchun zamonaviy o‗qituvchi zamonaviy ta‘lim texnologiyalarini egallashi kerak.

IJODKOR O‘QITUVCHI JURNALI

Jamiyat bugungi kunda insondan yangi sharoitlarga tez moslasha olish, moslashuvchanlik va ijodkorlikni namoyon etish, murakkab masalalarning optimal yechimlarini topish, turli odamlar bilan muloqotni samarali yo‗lga qo‗yishni talab qilmoqda. Binobarin, zamonaviy bitiruvchisi mustaqil hayotda o‗zini ishonchli his qilish imkonini beradigan ko‗nikma, bilim va malakalarga ega bo‗lishi kerak. Ta‘lim tizimining innovatsion rivojlanishining hozirgi bosqichi - asosiy umumiy ta‘lim uchun davlat ta‘lim standartini joriy etish va samarali qo‗llashdir. Yangi ta‘lim natijalarini aniqlash bilan ta‘lim faoliyatini innovatsion tashkil etish haqida savol tug‗iladi. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalari va qo‗yilgan maqsadlarga mos keladigan baholash texnologiyalarini tanlash va qo‗llash qobiliyati ko‗p jihatdan o‗qituvchining ta‘lim faoliyati samaradorligini belgilaydi [5].

"Ta‘lim texnologiyasi" tushunchasi haqida turli nuqtai nazarlarni ko‗rib chiqaylik. ―Pedagogik texnologiya – ta‘lim shakllarini optimallashtirishga qaratilgan texnik va inson resurslarining butun jarayonini ularning o‗zaro ta‘sirida hisobga olgan holda bilim olishning tizimli usuli‖ [9]. Pedagogik texnologiya - bu o‗quv jarayonini tashkil etish va o‗tkazishda o‗quvchilar va o‗qituvchilar uchun qulay shart-sharoitlarni hisobga olgan holda har bir detali bilan o‗ylangan birgalikdagi pedagogik faoliyat modelidir [4]. Axborot texnologiyalarini o‗qitishda dinamik baholash texnologiyasi.

Dinamik baholash texnologiyasi o_quvchini o_ziga nisbatan baholashga asoslanadi. Texnologiyadan qo_shimcha ta‘lim segmentida samarali foydalanish mumkin. Shunday qilib, dars mashg_ulotlarida texnologiyadan foydalanganda, davlat yakuniy attestatsiyasi va o_quv natijalarini qayd etish o_rtasida ziddiyat yuzaga keladi. Bizning fikrimizcha, dinamik baholash o_rta maktab o_quvchilarining loyiha faoliyatidagi ishtiroki natijalarini qayd etish uchun ham qo_llanilishi mumkin. O_qituvchining ta‘lim texnologiyalaridan maqsadli va oqilona foydalanishi, universal ta‘lim faoliyati tizimini shakllantirish va rivojlantirish, motivatsion, operatsion va kognitiv resurslarni rivojlantirish, AKT kompetentsiyasini rivojlantirish va Davlat imtihoniga tayyorgarlik ko_rish, shuningdek, yoshlarni hayotga va uzluksiz ta‘limga tayyorlashni ta'minlaydi. Natijaga erishish uchun yangi pedagogik vositalar talab qilinadi. Buni eski pedagogik usullar yordamida amalga oshirish mumkin emas, ya'ni o_qituvchilar nafaqat pedagogik tizimning elementlarini o_zgartirishi, balki o_z faoliyatining butun tizimini qayta ko_rib chiqishlari, darslarni va sinfdan tashqari mashg_ulotlarni standart mantiqda loyihalashni o_rganishlari kerak. ‖ [2].

XULOSA

Axborot texnologiyalari fanlarini o_rganish talabalar o_rtasida universal ta‘lim harakatlarini shakllantirishga yordam beradi. Shu munosabat bilan ta‘lim mazmuni har bir shaxs uchun zarur bo_lgan vakolatlarni ajratib ko_rsatish asosida tanlanadi. Shundan kelib chiqib, o_quvchi yechishni o_rganishi kerak bo_lgan muammolar aniqlanadi va o_quv materiallari shu muammolar atrofida birlashtiriladi. Shunga ko_ra, o_qituvchining roli o_zgarib bormoqda va u ma'lumotlarning "tarjimoni" dan talabalar faoliyatining tashkilotchisiga aylanadi; Zamonaviy sharoitda ta‘lim jarayonini optimallashtirishning muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

IJODKOR O‘QITUVCHI JURNALI Samarali pedagogik texnologiyalarni tanlash, bu har qanday o_qituvchiga, jumladan, informatika fani o_qituvchilariga ham o_z malakasini oshirish, ijodkorlik, raqobatbardosh bo_lish, o_z-o_zini tarbiyalash va rivojlantirishga intilish imkonini beradi. Shu tarzda, ta‘lim jarayonini oshirish va

optimallashtirish muammosi hal qilinadi, ya'ni. yuqori sifatli va minimal vaqt va mehnat sarfi bilan pedagogik natijalarga erishish imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pedagogika: Buyuk zamonaviy ensiklopediya / Tuzuvchi E.S. Rapatsevich - Mn.: "Zamonaviy so_z", 2005. – 382-bet).

2. Bespalko V. P. Pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlari. M.: Pedagogika, 1989.

3. Bosova L.L. BINOM tomonidan nashr etilgan ―Bilimlar laboratoriyasi‖ internet gazetasi [Elektron resurs]. 9-son. Sentyabr 2012. URL: http://gazeta.lbz.ru/2012/9/9nomer.pdf

4. Volkov I.P. Maktabda iste'dodlar ko_pmi? M.: Znanie, 1989.

5. Monaxov V. M. O_quv jarayonini loyihalash va qurishning texnologik asoslari. Volgograd: o_zgartirish, 1995.

6. Selevko G.K. Zamonaviy ta‘lim texnologiyalari. M.: Xalq ta‘limi, 1998.

7. Suxov P. Yu., Suxova M. V., Sologub I. P. O_rganishni o_rganish. L.: Lenizdat, 1990.

8. Pedagogik amaliyotda ―Texnologiya‖ va ―Logiya‖ (T. G. Galaktionova ma‘ruzasi materiallari asosida) [Elektron resurs]. URL: http://contest.schoolnano.ru/progmaterial/technology_intro/ (kirish sanasi: 02/10/2016).

9. Hamidullo o_g_li, T. H. (2024). RAQAMLI AXBOROTLARNI QAYTA ISHLASHDA BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHDA CLOUD-ANDROID, ICLOUD-APPLE IMKONIYATLARI VA FARQLARI. Scientific Impulse, 2(20), 189-193.

10. Hamidullo o_g_li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.

11. Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). Ta‘lim tizimida ko_zi ojiz o_quvchilarni informatika va axborot texnologiyalari fanida o_qitish texnologi

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА.

Ескараева Г.Б

преподаватель кафедры русского языка

и методики его преподавания ДжГПУ

и студентка 720-23 группы

Абдазова А.К

Аннотация: В статье рассматривается применение интерактивных методов в преподавании русского языка как иностранного. Анализируются различные подходы, направленные на активизацию учебного процесса, повышение мотивации студентов и развитие их коммуникативных навыков. Особое внимание уделяется использованию ролевых игр, групповых проектов, дебатов и цифровых технологий в полиэтнической образовательной среде. Подчеркивается значимость этих методов для формирования межкультурной коммуникации и адаптации студентов к многообразию языковых и культурных контекстов.

Ключевые слова: интерактивные методы, преподавание русского языка, иностранный язык, полиэтническая среда, ролевые игры, групповые проекты, дебаты, цифровые технологии, межкультурная коммуникация, коммуникативные навыки.

В современном образовательном процессе важным аспектом является активное вовлечение студентов в учебную деятельность, что способствует глубокому усвоению материала и развитию коммуникативных навыков. Интерактивные методы обучения, основанные на взаимодействии участников, играют ключевую роль в достижении этих целей. В контексте преподавания русского языка их применение особенно эффективно, учитывая богатство языка и культуры.

Термин «интерактивный» происходит от латинских слов «inter» — взаимный и «act» — действовать, что в совокупности означает «взаимодействовать». Интерактивные методы обучения ориентированы на активное взаимодействие учащихся не только с преподавателем, но и между собой, что способствует созданию динамичной и продуктивной учебной среды. В отличие от традиционных методов, где акцент сделан на пассивное восприятие информации, интерактивные подходы стимулируют активность студентов, их критическое мышление и творческий подход к решению задач.

Существует множество интерактивных методов, применяемых в преподавании русского языка. Рассмотрим некоторые из них:

Ролевые и деловые игры: Позволяют студентам примерять различные социальные роли, что способствует развитию коммуникативных навыков и пониманию культурных особенностей.

Мозговой штурм: Метод коллективного обсуждения, где каждый участник высказывает свои идеи по заданной теме, стимулируя креативность и расширяя кругозор.

Дискуссионные и дебатные формы: Способствуют развитию аргументации, критического мышления и умения отстаивать свою точку зрения.

Метод проектов: Студенты работают над определенным проектом, что включает исследовательскую деятельность, анализ и презентацию результатов, развивая самостоятельность и ответственность.

Использование цифровых технологий: Включение мультимедийных материалов, онлайн-ресурсов и образовательных платформ обогащает учебный процесс и делает его более доступным и интересным.

Применение интерактивных методов в преподавании русского языка имеет ряд значимых преимуществ:

Активизация учебного процесса**:** Студенты становятся активными участниками обучения, что повышает их мотивацию и интерес к предмету.

Развитие коммуникативных навыков: Частое использование дискуссий, ролевых игр и презентаций способствует улучшению устной речи и уверенности при общении.

Формирование критического мышления**:** Анализ различных точек зрения и аргументация способствуют развитию аналитических способностей.

Углубление понимания культурного контекста: Изучение языка через призму культуры помогает лучше понять традиции, обычаи и менталитет носителей языка.

Для эффективного внедрения интерактивных методов в преподавание русского языка рекомендуется:

Планирование уроков с учетом разнообразия методов: Сочетание различных форм и приемов обучения делает занятия более динамичными и интересными.

Адаптация методов под уровень подготовки студентов**:** Выбор сложности заданий и тем должен соответствовать языковому уровню учащихся.

Создание комфортной атмосферы для общения: Поощрение открытости, уважения и поддержки среди студентов способствует свободному выражению мыслей.

Оценка и обратная связь: Регулярное предоставление конструктивной обратной связи помогает студентам осознавать свои достижения и области для улучшения.

Интерактивные методы обучения являются неотъемлемой частью современного преподавания русского языка. Они способствуют созданию активной учебной среды, где студенты не только осваивают язык, но и погружаются в культуру, развивают личностные и коммуникативные качества. Внедрение этих методов требует от преподавателя гибкости, креативности и готовности к постоянному совершенствованию.

Список литературы

1. Федорова, И. В. (2020). Интерактивные методы, формы и приемы обучения на уроках русского языка и литературы. *Инфоурок*. URL: https://infourok.ru/interaktivnye-metody-formy-i-priemy-obucheniya-na-urokah-russkogo-yazyka-i-literatury-6114085.html

2. Григорян, Г. Г. (2019). Интерактивные методы и приемы проведения занятий по русскому языку как иностранному. *Армянский педагогический журнал*. URL: https://lib.armedu.am/files/resource/files/2022-11-01/d7c96ef224079b0fb82eb888c43989dc.pdf

3. Иванова, Т. В. (2018). Интерактивные методы обучения на уроках РКИ. *YouLang*. URL: https://youlang.ru/blog/interaktivnye-metody-obucheniya-na-urokakh-rki

4. Акулова, Е. И. (2022). Активные и интерактивные методы и приёмы обучения на уроках русского языка. *МКОУ "ИПШ" №5*. URL: [https://mcoip.

ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАСИ

Сулаймонов Махмуджон Шухратбекович

Андижон давлат педагогика институти эркин изланувчиси.

Аннотация: Фуқаролик позициясини инсоннинг мустақил фикрлашга, замонавий билим ва касб-ҳунарларни эгаллашга боғлаш орқали жамият аъзосининг ижтимоий миссиясини аниқ-равшан белгилаб қўйишга интилишни кўриш мумкин..Тезисда фуқаролик позициясини шакллантириш масаласи баён этилган.

Калит сўзлар: фуқаролик позицияси, жамият, қатлам, давлат сиёсати, бандлик, жамият, иқтисодиёт, давлат бошқаруви.

Фуқаролик позициясини шакллантириш масаласи давлатимиз раҳбари томонидан мунтазам илгари суриб келинаётган вазифалар қаторида туради. Чунки, давлат сиёсати ва амалга оширилаётган ислоҳотларнинг муваффақияти фуқаролик позициясининг шаклланган билан чамбарчас боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон ёшларига байрам табригида “...ёш авлодимизнинг гражданлик позицияси ва фаоллигини кучайтириш, уни мустақил фикрлайдиган, замонавий билим ва касб-ҳунарларни пухта эгаллаб, халқаро майдонда рақобатга кириша оладиган баркамол шахслар этиб тарбиялаш бўйича сезиларли ишлар амалга оширилмоқда. Энг муҳими, ёшлар билан доимий мулоқот олиб бориш, уларнинг бандлигини таъминлаш, ҳаётда ўз ўрнини топиши, жамиятнинг муносиб аъзоларига айланиши, меҳнат ва турмуш шароитларини яхшилаш вазифаси барчамизнинг кундалик фаолиятимиз мезонига айланиб бормоқда.” деб қайд этиб ўтган эди. Фуқаролик позициясини инсоннинг мустақил фикрлашга, замонавий билим ва касб-ҳунарларни эгаллашга боғлаш орқали жамият аъзосининг ижтимоий миссиясини аниқ-равшан белгилаб қўйишга интилишни кўриш мумкин. Бу фуқаролик позициясига давлат сиёсати нуқтаи назардан ёндашув бўлиб, ҳокимият фуқаролик позицияни шакллантириш учун уларга ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқларни таъминлаш бирламчи деб ҳисоблашини англатади. Умуман

олиб қараганда ҳам фуқаролик масалалалари бу – барқарор иқтисодий ва молиявий имкониятлар билан узвий боғлиқ жараёндир. Яъни, доимий иш ўрнига эга, мунтазам даромади бор фуқаролар давлат сиёсатининг у ёки бу масалаларига қизиқиш билдириши эҳтимоли юқори. Қашшоқ ва камбағалларнинг эса асосий ташвиши эса кундалик тирикчилик ишларидир. Уларнинг давлат ва жамиятнинг муҳим масалалари қизиқиқтирмаслиги табиий ҳол бўлиб, жамиятнинг бундай аъзолари учун экзистенциал саволлар нисбатан бошқачадир. Жамиятнинг энг бадавлат қатлами эса давлат сиёсатини ўз йўриғига буришга уринади ва бу олигархия деб аталадиган салбий ҳолатни келтириб чиқаради. Бундай фаоллик эса детсруктив хусиятга эга бўлиб, давлат ва жамиятнинг муқаррар инқирозига сабаб бўладиган омил ҳисобланади. Шундай экан жамият аъзоларининг маълум бир машғулотга эга бўлиши, иқтисодий имкониятларининг мавжудлиги уларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигининг гаровидир. Фуқаролик позицияси бўйича амалга оширилган қатор тадқиқотларда бу атаманинг турли томонлари ёритиб берилган. Рус олимларидан К.И.Маслов инсон онгли равишда юзага келадиган фуқаролик хулқ-атвори сифатида талқин қилади. Давлатнинг пайдо бўлиши ҳақидаги қатор назариялардан бири ижтимоий шартнома назариясидир. Унга кўра халқ- ўз ҳоҳиш иродаси билан янги жамият институти давлатни тузади ва ҳокимият беради. Ўз навбатида ўзи ташкил этган ҳокимият томонидан ишлаб чиқилган қонунларга бўйсунади ва унинг бажарилиши учун саъй-ҳаракатларни амалга оширади. Шу нуқтаи назардан фуқролик позицияси жамият аъзоси томонидан тушуниб етилган ва онгли равишда амалга оширадиган фаолияти бўлиб, давлатнинг легитмлиги ва легаллигини таъминлаш кафолатидир. Онглилик масаласи фуқаролик позициясини тушунишдаги марказий нуқталардан биридир. Маълумки, фуқаролик позицияси шаклланган субъекти жамият ва давлатнинг муаммолари ва ютуқларини, ҳал этилиши зарур бўлган вазифаларини ўзининг ҳаётий таъмоили даражасига кўтариш билан баробардир. Бизнинг фикримизча, маиший даражадаги аҳлоқий меъёрлар – атроф-муҳитга эҳтиёткорона муносабат, яъни аҳлатни тўғри келган жойга улоқтирмаслик,

навбатга туриш маданияти ва ҳоказолар ана шу онглиликнинг энг ёрқин ифодасидир. Ҳанузгача жамиятда бу аҳлоқий қоидалар ижтимоий маданиятнинг таркибий қисмига айланиб улгурмаган. Аксарият ҳолларда аҳлоқи доирасида тартибга солиниши зарур бўлган масалалар қонун ёки замонавий технологиялар билан тартибга солинаётгани онглилик масаласи очиқ турганининг яққол мисолидир. Ўзбекистонда ўрнатилган сон-саноқсиз радарлар, банклардаги электрон навбат қурилмалари ва камералар орқали аҳлат ташлаганлик учун жарима солиш тизими ҳам онгли равишда ижтимоий-аҳлоқий меъёрларни ҳурмат қилиши кўникмаси шаклланмагидан келиб чиқади. Бизнинг фиркримизча, фуқаролик позицияси икки муҳим категория – фуқаролик ва позицияга таянади. Шахсга ташқи таъсирлар, таълим-тарбия жараёнида вужудга келадиган когнитив, маънавий ва одатий хулқ-атвор қоидалари йиғиндиси орқали намоён бўладиган фаолият сифатида баҳолаш мумкин. Фуқаролик масаласи миллий адабиётлар ва ижобий маънодаги оммавий маданиятда фуқаролик тушунчаси кенг ўрганилмаган ва тарқалмаган. Мисол учун, Ўзбекистон Республикаси фуқароси ёки Ўзбекистонлик атамаларини оддий одамлар ҳар доим ҳам ишлатавермайди. Бу миллий даражада фуқаролик идентификацияси ҳали охирига етмаганини англатади. Бунга тўсиқ бўлаётган асосий омил – маҳаллийчилик, ўзбек тили ва маданиятига ҳурматнинг шаклланмагани ҳам космополитизм каби муаммолардир. Маҳаллийчилик – давлат бошқаруви ва бизнес соҳасида туғилган жойига қараб махсус имтиёзлар яратишда намоён бўлади. Бундай салбий иллат ҳақида Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов: шундай деган эди: “Муайя ҳудудий фарқларни мутлақ ҳодиса даражасига кўтариш энг хавфли хатодир. Ҳар бир шахснинг миллий ўзлигига қайтишлигини ўзлигини минтақавий асосда белгилаб бермаслиги керак. Инсон ўзини энг аввало Ўзбекистон фуқароси деб, шундан кейингина Хоразмлик, Самарақандлик ёки Фарғона водийсининг аҳолиси деб ҳис қилиши лозим.” Маҳаллийчиликнинг энг салбий оқибати шундан иборатки, жамият аъзоси ўзининг ижобий хислатлари билан эмас, қандайдир илмий асосга эга бўлмаган тасодифий

хусусиятга эга бўлган жиҳатлари билан маълум бир мақомга эга бўлади. Тасодифийлик бу ўринда айнан унинг қайсидир вилоятда туғилганидир. Мамлакат миқёсидаги маҳаллийчилик натижасида эса фуқаролик позисияси шаклланишига тўсқинлик қиладиган асосий омил бўлиб қолаверади.

АДАБИЁТЛАР

1. https://www.president.uz/uz/1876 - Ўзбекистон ёшларига байрам табриги.
2. Тетиор Александр Никанорович (2017). Олигархия и плутократия - вырождение демократии. Евразийский Союз Ученых, (1-2 (34)), 30-34.
3. Мамедов, М.Н. Уважение гражданина и его прав в политико-правовых представлениях мыслителей античности / М.Н. Мамедов // История государства и права.- 2011. - № 24. – С. 5-8.
4. Каримов. И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент, Ўзбекистон: 1997. – Б. 103.

BOZOR MUVOZANATI VA UNGA TASIR KO'RSATUVCHI OMILLAR

Toshken davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Dadajonov Sarvarbek Obidjon o'g'li

email:sawadadajonov@gmail.com

tel:+998948047681

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasida keng imkoniyat hamda sharoitlar yaratib qo'yildi. Iqtisodiyotning bozor munosabatlariga o'tishi bilan jamiyatda bozor iqtisodiyotining amal qilish mexanizmini, turli mulkchilikka asoslangan korxonalarning (firmalarning) xo'jalik yuritish faoliyatini, ularning bozor sharoitidagi harakatlarini, cheklangan ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish yo'llarini va shu asosda ularni samarali faoliyat yuritish usullari ko'riladi.

Kalit so'zlar: talab, taklif, narx, firma, omil, muvozanat, iqtisod, bozor munosabati.

Аннотация: В Республике Узбекистан созданы широкие возможности и условия. С переходом экономики к рыночным отношениям в обществе возрастает потребность в знаниях, обучающих механизму функционирования рыночной экономики, хозяйственной деятельности предприятий (фирм) на основе различной собственности, их движению в рыночных условиях, способам рационального использования ограниченных производственных ресурсов и на этой основе их эффективному функционированию.

Ключевые слова: спрос, предложение, цена, фирма, фактор, равновесие, экономика, рыночные отношения.

Annotation: The Republic of Uzbekistan has created a wide range of opportunities and conditions. With the transition of the economy to market relations, the need for knowledge increases in society, which teaches the mechanism of operation of the market economy, the economic activities of various ownership-based enterprises (firms), their

movement in market conditions, ways of rational use of limited production resources and, on this basis, their effective functioning.

Key words: demand, supply, price, firm, factor, equilibrium, economics, market relations.

Kirish

Bozor muvozanati bu talab va taklif o‘zaro mos keladigan, ya'ni muvozanat narxida savdo amalga oshiriladigan holat tushuniladi. Muvozanat nuqtasi talab va taklif egri chiziqlari kesishgan joyda hosil bo‘ladi. Agar bozor muvozanatda bo‘lsa, bozordagi ortiqcha yoki yetishmovchiliklar yuzaga kelmaydi.O‘zbekiston Respublikasida judaham keng va yangi imkoniyat hamda sharoitlar yaratib qo‘yildi. Bozor muvozanati iqtisodiyotning asosiy tushunchalaridan biridir va u tovarlar va xizmatlarning taklif qilingan miqdori va talab qilingan miqdori bir xil bo'lgan holatni ifodalaydi. Muvozanat holati narx barqarorligi va resurslarni samarali taqsimlash uchun muhimdir. Bozor muvozanatini tushunish, iqtisodchilar, siyosatchilar va tadbirkorlar uchun zarurdir, chunki u iqtisodiy faoliyatni boshqarish va strategik qarorlar qabul qilishda muhim rol o'ynaydi. Bozor muvozanati tushunchasi 18-19-asrlarda klassik iqtisodiy nazariyalar bilan bog'liq ravishda paydo bo'lgan. Adam Smitning "ko'rinmas qo'l" konsepsiyasi bozor natijalarini o'z-o'zidan boshqarishni ta'kidlagan bo'lsa, Alfred Marshall taklif va talab egri chiziqlari orqali bozor muvozanatini grafik ko'rinishda tasvirladi. Vaqt o'tishi bilan, turli modellar ishlab chiqilgan bo'lib, ular bozor xatti-harakatlarini turli sharoitlarda, masalan, mukammal raqobat, monopolistik raqobat va oligo-poliya sharoitlarida tahlil qilish imkonini beradi. Iqtisodiyotning bozor munosabatlariga Jadal o‘tishi bilan jamiyatda bozor iqtisodiyotining amal qilish mexanizmini, turli mulkchilikka asoslangan korxonalarning (firmalarning) xo‘jalik yuritish faoliyatini, ularning bozor sharoitidagi harakatlarini, cheklangan ishlab chiqarish resurslaridan samarali va oqilona foydalanish yo‘llarini va shu asosda ularni samarali faoliyat yuritishlarini o‘rgatuvchi bilimga bo‘lgan ehtiyoj ortib

boradi.O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida olib borilayotgan erkinlashtirish jarayonlari chuqurlashdi, moliya bozori shakllandi va undagi operatsiyalarning ko‘lami jadal o’sdi, ishtirokchilarining soni ham ko’paydi. Bozor muvozanati bozordagi talab va taklifning miqdor va tarkib jihatidan bir-biriga muvofiq kelishi. Bozor muvozanati bir lahzalik o‘zgarmas taklifda, qisqa muddatli tashkilot yoki firmalarning o‘zgarmas miqdori va ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishi va uzoq muddatli iqtisodiy shartsharoit tashkilot, firmalar va mavjud talabning zamonaviy darajasiga muvofiq kelganda bo‘lishi mumkin. Talab va taklif uzoq vaqt bir-biridan ajralib qolsa, Bozor muvozanati buziladi. Umuman olganda Bozor muvozanati hamma tovarlarga nisbatan va uzok, vaqt bo‘lishi mumkin.

Asosiy qism

Bozor muvozanatining asosiy elementlari narx, taklif va talabdir.Talab va taklif nisbati mahsulotning bozorda narxini belgilaydi. Narx iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar uchun bozorning holati to'g'risida ma'lumot beradi va shu bilan bozorda iqtisodiy ob'yektning xatti-Harakatlarini oldindan belgilab beradi. Narx tovarning mavjudligi shakli, uning o'lchovidir. Shuning uchun bu keng ma'noda tovar qiymatining pul ko'rinishidagi ifodasi hisoblanadi, ya'ni mehnat qiymati, foydalanish qiymati va almashinuv qiymati. Tovar ayirboshlash sharoitida ishlab chiqarish bozorda tovarlarni yetkazib berish va tovarlarga bo'lgan talab tomonidan iste'mol bilan ifodalanadi.Bozor muvozanati bir qator omillarning ta’sirida o‘zgarishi mumkin. Birinchidan, tashqi omillar iqtisodiy sharoitlar bilan bog'liq bo'lib, ular ichki bozorning talab va taklifini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Misol uchun, global iqtisodiy o'zgarishlar, masalan, xalqaro savdo kelishuvlari, to'siqlar, yoki global iqtisodiy inqirozlar bozor muvozanatini sezilarli darajada o'zgartirishi mumkin. Xususan, global inqirozlar talabning pasayishiga va tovarlar ishlab chiqarishning qisqarishiga olib kelishi mumkin, bu esa bozor muvozanatini buzishi mumkin.

Ikkinchidan, siyosiy va ijtimoiy omillar ham bozor muvozanatiga ta'sir qiladi. Davlat siyosati, masalan, soliq siyosati, subsidiyalar, yoki maqbulliklar bozorning talab va

taklifiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar davlat subsidiyalarni kuchaytirsa, bu mahsulotlar narxining pasayishiga va natijada talabning oshishiga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, siyosiy beqarorlik yoki ijtimoiy harakatlar ham bozor muvozanatiga ta'sir qiladi, chunki ular iqtisodiy faoliyatni cheklashi yoki iste'molchilarning ishonchini pasaytirishi mumkin. Uchinchidan, tabiiy ofatlar va ekologik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, qurg'oqchilik yoki boshqa tabiiy ofatlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarining yetkazib berishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu talab va taklif balansini buzib, narxlarning oshishiga olib kelishi mumkin. Ekologik omillar, xususan, barqaror rivojlanish va tabiatni muhofaza qilish masalalari, bozor muvozanatiga ta'sir ko'rsatadi, chunki iste'molchilar ko'proq barqaror va ekologik toza mahsulotlarga intilishmoqda. To'rtinchidan, texnologik o'zgarishlar ham bozor muvozanatiga ta'sir ko'rsatadi. Innovatsiyalar yangi mahsulotlar va xizmatlar paydo bo'lishiga olib keladi, bu esa talab va taklifni o'zgartirishi mumkin. Misol uchun, yangi texnologiyalar ishlab chiqarishni samarali qilib, taklifni oshirishi mumkin, bu esa narxlarning pasayishiga va iste'molchilarning talabining oshishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, texnologiyaning zaifligi yoki eskirishi talabni kamaytirishi mumkin. Shuningdek, bozor muvozanatiga ta'sir qiluvchi tashqi omillar orasida xalqaro iqtisodiy sharoitlar, valyuta kurslari, va global bozor tendensiyalari ham muhim ahamiyatga ega. Xalqaro savdo va investitsiyalar, masalan, bir mamlakatning eksport va import muvozanatini belgilaydi. Agar bir mamlakatning valyuta kursi kuchli bo'lsa, bu uning eksportini qiyinlashtirishi mumkin, natijada talab va taklif balansini o'zgartiradi. Ushbu omillar talab va taklifni shakllantiruvchi ichki va tashqi omillar bo‘lishi mumkin.Talabga ta’sir ko’rsatuvchi omillar:

Iste’molchilarning daromadlari – Aholi daromadining oshishi talabning ortishiga olib keladi.**Narx darajasi** – Agar narx baland bo‘lsa, talab pasayadi, aksincha, past bo‘lsa, talab ortadi,**O‘rinbosar va komplementar tovarlar** – Muayyan mahsulotning narxi oshganda, uning o‘rnini bosuvchi mahsulotga talab ortadi, **Demografik o‘zgarishlar** – Aholining soni va tarkibi talabga sezilarli ta’sir qiladi,**Taklifga ta’sir o’tkazuvchi omillar**

Ishlab chiqarish xarajatlari – Xomashyo va ishchi kuchi xarajatlari oshsa, taklif kamayishi mumkin,**Texnologik taraqqiyot** – Yangi texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, taklifni kengaytirishi mumkun,**Tabiiy sharoitlar** – Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari uchun iqlim o‘zgarishlari muhim omil bo‘ladi,**Soliqlar va subsidiya** – Yuqori soliqlar taklifni kamaytirsa, subsidiya uning oshishiga yordam beradi,**Bozorga kirish va chiqish imkoniyatlari** – Yangi kompaniyalarning kirib kelishi taklifni oshirishi mumkun,Bozor mexanizmining amal qilishida talab va taklif qonunlari muhim o’rin tutadi. Talab va taklif narxni shakllantiradi, shu bilan birga narx talab va taklif o’rtasidagi nisbatni aniqlab beradi. Bu bobda dastlab talab va taklifga narxning ta’sirini alohida qarab chiqamiz. Keyin talab va taklif ta’sirida muvozanatlashgan narxning o’rnatilishi tushuntirib beriladi. Shu o’rinda talab va taklif qonunlari, ularning miqdoriga ta’sir etuvchi omillarni, ular o’rtasidagi mutanosiblikni bayon etishga alohida e’tibor beriladi Shuningdek, talabning shakllanishi va amal qilishi, unga ta’sir etuvchi omillarni o’rganishda iqtisodiyot nazariyasida muhim yo’nalishlardan biriga aylangan iste’molchi xatti-harakati nazariyasi ham mavjuddir.Ehtiyoj insonlarning hayotiy vositalariga bo’lgan zaruriyatini ifodalovchi ilmiy kategoriya sifatida taraqqiyotning hamma bosqichlari uchun umumiy va doimiy hisoblanadi. Raqobat va monopoliyalar bozor muvozanati jarayonida muhim rol o'ynaydi. Raqobat va monopoliyaning ta'siri bozorning ishlashini, narxlar va ishlab chiqarish darajasini to'g'ridan-to'g'ri belgilaydi. Ushbu bo'limda raqobat va monopoliyalarning bozor muvozanatiga ta'siri va ularning o'zaro aloqalari chuqur tahlil qilinadi.

Raqobat iqtisodiy nazariyada ideal bozor sharoitlarini yaratishga qaratilgan. Raqobatli bozorlar, odatda, ko'plab ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarni o'z ichiga oladi, bu esa narxlarning adolatli darajada belgilanishiga olib keladi. Raqobat orqali ishlab chiqaruvchilar iste'molchilar uchun eng yaxshi mahsulotni ishlab chiqarishga intilishadi. Ular o'z mahsulotlarini yaxshilash, narxlarini pasaytirish va xizmat ko'rsatishni yaxshilash orqali bozor ulushini oshirishga harakat qilishadi. Bu jarayon bozor muvozanatini saqlab turadi, chunki u ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi muvozanatni

ta'minlaydi.Biroq, monopoliyalar bozor muvozanatiga boshqa ta'sir ko'rsatadi. Monopoliya bir yoki bir nechta kompaniyalar tomonidan bozorning asosiy qismini egallaganida yuzaga keladi. Monopoliyalarda raqobatning yo'qligi sababli, narxlar ko'pincha raqobatli bozorlarga qaraganda yuqori bo'ladi va iste'molchilar uchun mahsulot talabi kamayadi. Monopoliya sharoitida, ishlab chiqaruvchi narxni o'z ixtiyoriga ko'ra belgilaydi, bu esa bozor muvozanatini buzadi. Monopoliyalar ko'pincha ishlab chiqarishni kamaytiradilar, bu esa narxlarni oshirishga olib keladi. Natijada, iste'molchilar ko'proq to'lov qilishga majbur bo'lishadi va bozorning samaradorligi pasayadi.Raqobat va monopoliyaning o'zaro aloqasi bozor muvozanatini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Raqobatning kuchayishi monopoliyani kamaytirishi mumkin, bunda ko'proq ishlab chiqaruvchilar bozorga kirishadi va iste'molchilarga ko'proq tanlov imkoniyatini taqdim etadi. Biroq, agar bir kompaniya bozorni monopoliyaga aylantirishda muvaffaqiyat qozonsa, bu holat narxlarni oshirishi va iste'molchilarning tanlovini cheklashi mumkin.

Misol sifatida, texnologiya sohasidagi monopoliyalarni ko'rib chiqish mumkin. Misol uchun, bir nechta yirik texnologik kompaniyalar bozorning katta qismini egalladi va o'z mahsulotlari narxlarini belgilashda kuchli ta'sirga ega. Bu holat iste'molchilar uchun tanlovni cheklaydi va raqobatni kamaytiradi. Shunday qilib, monopoliyalar narxlarni oshirishi va bozor muvozanatini buzishi mumkin.Shuni ta'kidlash kerakki, raqobat va monopoliyalarning ta'siri bozor muvozanatiga turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Raqobatli sharoitlarda, bozor muvozanati narxlar va ishlab chiqarish darajasini samarali ravishda belgilaydi. Monopoliyalarda esa, iqtisodiy samaradorlik pasayadi va iste'molchilar uchun salbiy oqibatlarga olib keladi. Shunday qilib, raqobat va monopoliyalar o'rtasidagi muvozanat iqtisodiy faoliyatning natijasini shakllantirishda juda muhimdir.

Xulosa. Bozor tizimi barcha mamlakatlar iqtisodiyotiga xos bo`lib, u o`z doirasini to`xtovsiz kengaytirib bormoqda. Iqtisodiy munosabatlarni samarali tashkil etish va resurislarni oqilona joylashtirish avvaldan insoniyat diqqatini, ayniqsa iqtisod ahlini jalb etib kelgan. Ma’lumki jamiyat ixtiyoridagi ishlab chiqarish imkoniyatlari, mehnat resurslari, tabiiy boyliklar, yer, ya’ni bu resurslar chegaralangan bo`lib ulardan

foydalanish, joylashtirish oqilona yondashuvni talab etadi. Bozor muvozanati iqtisodiyotning barqarorligi uchun muhim omil bo'lib hiaoblanadi. Talab va taklif o'rtasidagi muvozanat narxni shakllantirib berib, bozordagi barqarorlikni ta'minlab beradi. Shuning uchun mamlakatda tadbirkorlar va iste'molchilar bozor jarayonlarini doimiy ravishda kuzatib borishlari va muvozanatni ushlab tura olish uchun tegishli choralar ko'rishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

- https://www.google.com/search?q=sbtsue.uz+hemis+student&rlz=1C1GGRV_enUZ1033UZ1033&oq=&aqs=chrome.0.35i39i362l8.220609004j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8

https://yondaftar.uz/post?id=43

http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/download/1177/937/952

http://www.genderi.org/talab-va-taklif-tahlili-asoslari-bozor-muvozanati-talab-talab.html?page=4

https://staff.tiiame.uz/storage/users/527/presentations/fXknU2gavpu6vZYhaIQGBDKsYoKlaAqvmjFaut5z.pdf

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA’LIM SIFATI BOSHQARUV VOSITASI SIFATIDA

R.Sodiqov

A.Avloniy nomidagi

pedagogik mahorat milliy instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim sifatini boshqarishning samarali usullari, ularning ustunliklari va amaliy jihatlari o‘rganilgan. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilinib, ilg‘or tajribalarga asoslangan tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim sifati, raqamli texnologiyalar, boshqaruv, sun’iy intellekt, ta’lim jarayoni, monitoring, innovatsiya.

Аннотация. В данной статье изучены эффективные методы управления качеством образования с использованием современных цифровых технологий, их преимущества и практические аспекты. Также проанализированы проблемы, возникающие при внедрении цифровых технологий в образовательный процесс, и пути их решения, а также предложены рекомендации, основанные на передовом опыте.

Ключевые слова: качество образования, цифровые технологии, управление, искусственный интеллект, образовательный процесс, мониторинг, инновация.

Annotation. This article explores effective methods for managing the quality of education using modern digital technologies, their advantages, and practical aspects. It also analyzes the challenges encountered in the implementation of digital technologies in the educational process and suggests solutions, providing recommendations based on advanced practices.

Keywords: quality of education, digital technologies, management, artificial intelligence, educational process, monitoring, innovation.

XXI asrda raqamli texnologiyalar taraqqiyoti barcha sohalarda tub islohotlarni yuzaga keltirganidek, ta’lim tizimida ham sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tishni taqozo etmoqda. Global raqamli transformatsiya davrida ta’lim sifatini boshqarish va nazorat qilish an’anaviy usullardan innovatsion yechimlarga o‘tishni talab qilmoqda.

Bugungi kunda xalqaro tajribada ta’lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish, o‘quv jarayonini avtomatlashtirish, ma’lumotlarni tahlil qilish asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish hamda o‘qitish va baholash tizimlarini raqamlashtirish ko‘rsatilib kelinmoqda.

Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarning imkoniyatlaridan oqilona va tizimli foydalanish ta’lim sifatini boshqarish samaradorligini oshiradi, shaffoflikni ta’minlaydi hamda ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari o‘rtasida samarali muloqot va axborot almashinuvini kuchaytiradi.

1. Raqamli texnologiyalarning ta’lim sifatini boshqarishdagi o‘rni

Ta’lim sifatini boshqarishda quyidagi raqamli texnologiyalar asosiy o‘rin tutadi:

- **Ta’lim boshqaruv tizimlari (LMS – Learning Management System)**: Moodle, Google Classroom, Canvas kabi platformalar yordamida ta’lim jarayonini rejalashtirish, nazorat qilish, tahlil qilish va baholash imkoniyatlari yaratiladi.
- **Sun’iy intellekt texnologiyalari**: O‘quvchilarning bilim darajasini avtomatik aniqlash, shaxsiy ta’lim marshrutlarini yaratish va samarali o‘quv tavsiyalari ishlab chiqish imkonini beradi.
- **Big Data analitikasi**: Talabalar faoliyati va natijalariga oid katta hajmdagi ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish orqali ta’lim sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash uchun strategiyalar ishlab chiqiladi.
- **Bulutli texnologiyalar**: O‘quv materiallari va boshqaruv hujjatlarini markazlashgan holda saqlash, ulardan tezkor va xavfsiz foydalanish imkoniyatini yaratadi.
- **Mobil ta’lim ilovalari**: Ta’lim jarayonini istalgan joy va vaqtda davom ettirishga imkon beruvchi qulay platformalar sifatida o‘zini oqlamoqda.

2. Samarali usullar

Raqamli texnologiyalar asosida ta’lim sifatini boshqarishda quyidagi usullar yuqori samaradorlikka ega:

Raqamli monitoring va diagnostika – o‘quv jarayonidagi real vaqtdagi ko‘rsatkichlarni doimiy nazorat qilish va ularni tahlil qilish orqali tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish.

Elektron baholash va attestatsiya tizimlari – bilimlarni avtomatik tekshirish, baholash jarayonida insoniy omillar ta’sirini kamaytirish va obyektivlikni oshirish.

Feedback (aloqa) tizimlari – talabalar, o‘qituvchilar va ota-onalardan muntazam ravishda fikr-mulohazalarni yig‘ish va tahlil qilish orqali ta’lim sifatini yaxshilash.

Vizual analitika va hisobot tizimlari – grafiklar, diagrammalar orqali ta’lim jarayoni samaradorligini ko‘rsatish va uni ochiq ma’lumotlar shaklida taqdim etish.

Risklarni aniqlash va prognozlash – sun’iy intellekt va big data asosida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ta’limdagi muammolarni oldindan aniqlab, ularning oldini olish.

3. Muammolar va ularning yechimlari

Raqamli texnologiyalarni ta’lim sifatini boshqarishda qo‘llash jarayonida bir qator tizimli va texnik muammolar mavjud bo‘lib, ularni bartaraf etish ta’lim sifatining oshishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Quyida asosiy muammolar va ularning samarali yechimlariga to‘xtalamiz:

Infratuzilmaning yetarlicha rivojlanmaganligi

Raqamli texnologiyalarni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun barqaror va qulay texnologik infratuzilmaning mavjudligi zarur. Afsuski, ayrim hududlardagi ta’lim muassasalarida internet tezligi pastligi, zamonaviy kompyuter va multimedia qurilmalarining yetishmasligi, server quvvatlarining zaifligi, elektron platformalarning to‘liq ishlamasligi kabi muammolar uchramoqda. Bular ta’lim jarayonini raqamlashtirish imkoniyatlarini cheklaydi va boshqaruv samaradorligiga salbiy ta’sir qiladi.

Yechim:

- Ta’lim muassasalarini bosqichma-bosqich yuqori tezlikdagi internet tarmog‘iga ulash.
- Kompyuter sinflarini, interaktiv doskalarni, serverlarni va boshqa texnik vositalarni yangilash.
- Hududiy tengsizlikni kamaytirish maqsadida mobil aloqa operatorlari va texnologik hamkorlar yordamida qishloq hududlarida ham sifatli raqamli infratuzilmani rivojlantirish.
- Maxsus davlat dasturlari asosida texnik ta’minotni qo‘llab-quvvatlash va zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish bo‘yicha moliyaviy grantlar ajratish.

Pedagogik kadrlarning raqamli savodxonlik darajasining pastligi

Raqamli texnologiyalarni ta’limga tatbiq etishda inson omili hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Afsuski, ko‘plab o‘qituvchilar zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emas. Bu esa raqamli platformalarning to‘liq imkoniyatlarini ishga solishni qiyinlashtiradi, ta’lim sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi va innovatsion yondashuvlarni cheklaydi.

Yechim:

- Har bir o‘qituvchi uchun raqamli kompetensiyalar bo‘yicha majburiy va doimiy malaka oshirish kurslarini joriy etish.
- Dars jarayonlarida raqamli vositalardan samarali foydalanish bo‘yicha uslubiy qo‘llanmalar va videodarsliklar yaratish.
- "Raqamli pedagog" sertifikatsiya tizimini yo‘lga qo‘yish va bu orqali malakali kadrlarni rag‘batlantirish.
- Innovatsion ta’lim texnologiyalari bo‘yicha xalqaro tajriba almashish uchun o‘qituvchilarni xorijiy stajirovkalarga yuborishni tashkil qilish.

Axborot xavfsizligi va maxfiylik masalalari

Raqamli boshqaruv jarayonida o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlari, baholari, ishtiroki, moliyaviy va statistik axborotlar bilan ishlanadi. Bu esa ularning himoyasi va maxfiyligini ta’minlashni talab qiladi. Axborot xavfsizligi talablariga rioya qilinmasa,

ma’lumotlarning yo‘qolishi yoki uchinchi shaxslarga tarqalishi ehtimoli oshadi, bu esa jiddiy huquqiy va ijtimoiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Yechim:

- Elektron ta’lim tizimlarida zamonaviy shifrlash algoritmlari va ikki bosqichli autentifikatsiya tizimlarini joriy etish.
- Axborot xavfsizligi bo‘yicha maxsus vakolatli mutaxassislarni tayyorlash va doimiy monitoring tizimini tashkil etish.
- Shaxsiy ma’lumotlar bilan ishlashda xalqaro standartlar (masalan, GDPR, ISO/IEC 27001) talablariga muvofiqlikni ta’minlash.
- O‘qituvchi va xodimlar uchun muntazam axborot xavfsizligi bo‘yicha treninglar va mashg‘ulotlar tashkil qilish.

Motivatsiya va ishtirokchilikning sustligi

Raqamli ta’lim tizimlarida ishtirok etish uchun yuqori darajada ichki motivatsiya va faoliyat zarur. Ammo ayrim hollarda o‘quvchilar va hatto o‘qituvchilar tomonidan raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish sustligi, ishtirok etish faolligining pastligi kuzatiladi. Bu esa ta’lim samaradorligini pasaytiradi va raqamli boshqaruvni qiyinlashtiradi.

Yechim:

- Raqamli ta’limni qiziqarli va interaktiv qilish maqsadida gamifikatsiya (o‘yin elementlarini qo‘llash), reyting tizimlari va sovrinli tanlovlarni tashkil etish.
- O‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun raqamli faoliyat asosida qo‘shimcha ball va rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy qilish.
- Onlayn loyihalar, virtual laboratoriyalar va yaratuvchanlikka asoslangan topshiriqlar orqali ta’lim jarayonini jonlantirish.
- O‘qituvchilarga ijodiy yondashuv uchun erkinlik yaratish va ularning innovatsion tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim sifatini boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish nafaqat zamonaviy talab, balki ta’lim tizimining barqaror rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim jarayonining

shaffofligi, tezkorligi, aniqligi va samaradorligi oshadi. Shu bilan birga, boshqaruv jarayonida ilmiy asoslangan qarorlarni qabul qilish imkoniyati kengayadi.

Kelgusida ta’lim jarayonining to‘liq raqamlashtirilishi va sun’iy intellektga asoslangan boshqaruv tizimlarining joriy qilinishi ta’lim sifatini yanada yuqori bosqichga olib chiqish imkonini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Kadirov, B. (2022). “Big Data texnologiyalari asosida ta’lim jarayonini boshqarish”, *Axborot texnologiyalari va ta’lim jurnali*, №3, 45-52-betlar.

2. Karimov, I.A. (2021). *Yangi O‘zbekiston - yangi ta’lim strategiyasi*. Toshkent: "O‘zbekiston" nashriyoti.

3. To‘xtasinov, S. (2020). *Ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Innovatsiya markazi.

4. UNESCO (2021). *Digital Learning and Education in the 21st Century*. Retrieved from https://www.unesco.org/digital-education

5. World Bank (2020). *The Impact of ICT on Education Performance*. Retrieved from https://www.worldbank.org/education-ICT

DAVLAT ULUSHIGA EGA BO‘LGAN YIRIK SOLIQ TO‘LOVCHILARNING NAZORAT ETISHDA SOLIQ ORGANLARINI AHAMIYATI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

Erkaboev Nuriddin Axmadjonovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatda soliq sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, biznes doiralarning ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlarni takomillashtirishda hududlararo soliq inspeksiyasini o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston soliq tizimida Davlat ulushiga ega bo‘lgan amalga oshirilayotgan ayrim muhim islohotlar o‘rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: soliq siyosati, soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, hududlararo soliq inspeksiyasi, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish.

So‘nggi yillarda ko‘plab mamlakatlar, jumladan, O‘zbekiston soliq tizimida muhim islohotlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar ko‘pincha iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydigan, investitsiyalarni rag‘batlantiradigan va davlat funksiyalari uchun yetarli daromad yig‘ilishini ta’minlaydigan yanada samarali, shaffof va adolatli soliq tuzilmasini yaratish zarurati bilan bog‘liq. Soliq tizimidagi islohotlar mamlakatning iqtisodiy manzarasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, jahon amaliyotida yirik soliq to‘lovchilarning soliq ma’murchiligini takomillashtirish bo‘yicha qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

Davlat budjetiga yirik soliq to‘lovchilardan tushumlar bo‘yicha 2024-yil uchun belgilangan 123,1 trln.so‘m prognoz ko‘rsatkichlari haqiqatda 123,3 trln.so‘mga (100%) bajarildi, tushum o‘tgan yilga (102,5 trln.so‘m) nisbatan 20,6 trln.so‘m (20,3%) o‘sdi.

Yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha soliq nazorati tadbirlari natijalari. 2024-yilning 12 oyi davomida 771 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 327 ta 2 724,5 mlrd.so‘m), 3 386,4 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliqlar hisoblangan. Shuningdek, dekabr oyida 101 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 20 ta 17,9 mlrd.so‘m), 131,6 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliqlar hisoblangan. 2024-yilning 12 oyi davomida 119 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 39 ta), natijada 2 304,6 mlrd.so‘mlik tovar moddiy boyliklar tafovuti (kamomad, ortiqcha) aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi natijasida 513,1 mlrd.so‘m soliq va moliyaviy jarimalar hisoblangan. Bundan tashqari, dekabr oyida 8 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilgan (o‘tgan yil mos davrida 3 ta), natijada 3,8 mlrd.so‘mlik mahsulotlar kamomadi aniqlangan. 2024-yilning 12 oyi davomida 195 ta soliq auditi va jinoyat ishlari bo`yicha taftish tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 217 ta 1051,7 mlrd.so‘m), 1004,5 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan. Jumladan, dekabr oyida 12 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 32 ta 59,2 mlrd.so‘m), 130,7 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan.

O‘ta yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha soliq nazorati tadbirlari natijalari. 2024-yil davomida 59 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 70 ta 1 581,6 mlrd.so‘m - asosiy qismi “O‘ZTRANSGAZ” hamda “OKMK” hissasiga to‘g‘ri keladi), 359,7 mlrd.so‘mlik soliq hisobotlariga tuzatishlar kiritish haqida talabnomalar yuborilgan. Jumladan, dekabr oyida 6 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib 75,7 mlrd.so‘mlik soliq hisobotlariga tuzatishlar kiritish haqida talabnomalar yuborilgan. 2024-yilning 12 oyi davomida 9 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 7 ta), natijada 54,1 mlrd.so‘mlik mahsulotlar kamomadi aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi natijasida 17,4 mlrd.so‘m soliq va moliyaviy jarimalar hisoblangan. Joriy

yilning dekabr oyida o‘ta yirik soliq to‘lovchilarda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilmagan va mahsulotlar kamomadi va ortiqchaligi holatlari aniqlanmagan. 2024-yil 12 oy davomida 59 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 71 ta 621,8 mlrd.so‘m), 2 249,9 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan. Shunigdek, dekabr oyida 8 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 9 ta 32,2 mlrd.so‘m), 1 830,5 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha 2024-yilning yanvar-sentabr oylari davomida nol darajali stavka qo‘llanilishi hamda xarid qilingan tovar (ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo‘lgan 19 641,6 mlrd.so‘m ortiqcha summalarni qaytarish bo‘yicha jami 1 822 ta ariza kelib tushgan bo‘lib, 624 tasi bo‘yicha 10 099,2 mlrd.so‘mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 1 198 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko‘rib chiqish uchun soliq to‘lovchiga qaytarildi. Shu jumladan, 2024-yilning III choragi davomida nol darajali stavka qo‘llanilishi hamda xarid qilingan tovar(ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo‘lgan 4 428,8 mlrd.so‘m ortiqcha summalarni qaytarish bo‘yicha jami 218 ta ariza kelib tushgan bo‘lib, 94 tasi bo‘yicha 2 706,9 mlrd.so‘mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 124 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko‘rib chiqish uchun soliq to‘lovchiga qaytarildi. 2024-yilning yanvar-sentabr oylari davomida qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar natijasida 101 ta holatda 1 176,9 mlrd.so‘mga qayta hisobotlar olinib, mablag‘lar to‘liq undirildi.

Xususan, bo‘lim xodimlari tomonidan o‘tkazilgan tahlillar natijasida 2024-yilning sentabr oyida “Sanoat Energetika Guruhi” MCHJ QKdan 52,6 mlrd.so‘mga (QQSga), “ANGREN PIPE PLANT” MCHJdan 2,1 mlrd.so‘m va “UZGASTRADE” AJdan 33 mlrd.so‘mga (aksiz solig‘i) aniqlashtirilgan hisobotlar olinib, hisoblangan soliqlar undirilishi ta’minlangan.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha 2024-yilning yanvar-dekabr oylari davomida nol darajali stavka qo‘llanilishi hamda xarid qilingan tovar (ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo‘lgan 23 898,9 mlrd.so‘m ortiqcha summalarni qaytarish bo‘yicha jami 2 019 ta ariza kelib tushgan bo‘lib, 716 tasi bo‘yicha 12 570,9 mlrd.so‘mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 1 299 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko‘rib chiqish uchun soliq to‘lovchiga qaytarildi. Shu jumladan, 2024-yilning IV choragi davomida nol darajali stavka qo‘llanilishi hamda xarid qilingan tovar(ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo‘lgan 4 257,2 mlrd.so‘m ortiqcha summalarni qaytarish bo‘yicha jami 197 ta ariza kelib tushgan bo‘lib, 90 tasi bo‘yicha 2 413,7 mlrd.so‘mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 103 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko‘rib chiqish uchun soliq to‘lovchiga qaytarildi. 2024-yilning yanvar-dekabr oylari davomida qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha o‘tkazilgan tahlillar natijasida 135 ta holatda 1 325,6 mlrd.so‘mga qayta hisobotlar olinib, mablag‘lar to‘liq undirildi. Xususan, bo‘lim xodimlari tomonidan o‘tkazilgan tahlillar natijasida 2024-yilning dekabr oyida “Temiryo‘linfratuzilma” MChJdan 89 mlrd.so‘mga (QQSga), “Temiryo‘linfratuzilma” AJdan 42,2 mlrd.so‘m va “Enter Engineering pte.ltd mto” DMdan 39,6 mlrd.so‘mga (QQSga) aniqlashtirilgan hisobotlar olinib, hisoblangan soliqlar undirilishi ta’minlangan.

2023-2024-yillarda 65 ta korxona 174 ming tonna 17,9 trln.so‘mlik mis mahsulotini 719 mlrd.so‘m (4%) chegirma bilan xarid qilgan. Shundan, 2024-yilda 2023-yilga nisabatan 26,5 foizga ko‘p mis xarid qilingan bo‘lsa ham elektrotexnika mahsulotlari realizatsiyasida o‘zgarish kuzatilmagan. 2024-yilda xarid qilingan mis hajmining oshishiga qaramasdan ishchilar soni mazkur korxonalarda 2023-yildagi 29,6 ming nafardan (hisoblangan ish haqi 1,9 trln.so‘m), 27 ming nafargacha (hisoblangan ish haqi 1,7 trln.so‘m) kamaygan.

Respublikadagi barcha sohalarni faoliyati tahlil qilindi va moliyaviy ko‘rsatkichlari past bo‘lgan sohalar tahlil qilish orqali 2025 yil 1-chorak uchun reja grafik Rais munosabat

belgisi bilan tasdiqlandi. 2025 yilda 1-chorakda kimyo sanoat sohasi, qurilish materiallarini ishlab chiqarish sohasi va transport sohalari tanlab olindi. Mineral o‘g‘itlarni ishlab chiqaruvchi kimyo sanoati korxonalarining (8 ta) 2024 yil ko‘rsatkichlarida (2023 yilga nisbatan) daromad 2 foizga ortgan bo‘lsa, tannarx xarajatlari 21 foizga oshgan.

Tannarx xarajatlarining ortishiga xom-ashyo (28 foiz), tabiiy gaz (33 foiz), elektr energiya (10 foiz), tashish xarajatlari (106 foiz) ko‘payishi ta’sir etgan. Mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarishda 60 foiz ulushga ega, “Navoiyazot” va “Maxsam-Chirchiq” aksiyadorlik jamiyatlari tannarx shakllanishi hamda xarajatlar tarkibini tahlil qilindi, unda quyidagilar ma’lum bo‘ldi. Jamiyatlarning yalpi foydasi 2023 yilda 23 foizga (2022 yilga nisbatan) va 2024 yil 9 oyda 27 foizga (2023 yil 9 oyga nisbatan) kamaygan bo‘lib, rentabellik 2021-2022 yillarda 17- 22 foizni, 2023 yilda 4 foizni va 2024 yil 9 oyda 1 foizni tashkil etgan. Natijada, soliq tushumlari mos ravishda 2023 yilda 12 foizga va 2024 yilda 2 foizga kamaygan. Bunda, moliyaviy holatning tushushiga xarajatlarni ortishi va moddiy boyliklarni qimmat narxlarda xarid qilinishi; mahsulotlarni bozor narxidan past sotilishi; saqlash va xaridorlarga yetkazib berish jarayonlarini to‘g‘ri tashkil etilmaganligi; o‘zaro bog‘liq korxonalar bilan aloqalarda foydani ko‘chishi; kiritilgan investitsiyalar rejadan past samaradorlikka egaligi va zarar bilan ishlayotganligi asosiy ta’sir ko‘rsatgan.

Ushbu ma’lumotlar soliq organlari ma’lumotlar bazasi bilan taqqoslanganda mazkur korxonalarning 5 tasining o‘z nomida hamda ijara huquqi asosida mulk mavjud emasligi, mulk osti maydoni mavjud 29 ta korxonalarning ombor hajmi taqdim etilgan ma’lumotdagi yuklar hajmini saqlash uchun yetarli emasligi hamda yukni qabul qiluvchi 76 ta korxonaga yuborilgan yuklar bo‘yicha tovar transport yuk xati rasmiylashtirilmaganligi holatlari aniqlanib, jamiyatlarga hisoblanmay qolayotgan 207,0 mlrd so‘m bo‘yicha xabarnomalar yuborilgan. Shuningdek, Axborotlar loyihasi tayorlandi va ushbu loyihada tekin olingan xizmatlar, tranfert narxlar, bozor narxlaridan kam sotish holatlaridan 37,2 mlrd so‘m soliqlar kam hisoblanganligi xolatlari aniqlangan.

Tashqi savdo operatsiyalari monitoringi bo‘yicha 2024-yil davomida quyidagi yo‘nalishlarda ishlar amalga oshirildi. Eksport va importni tahlil qilish orqali qo‘shimcha manba aniqlash yo‘nalishi bo‘yicha tashqi manbalardan olingan ma’lumotlarga asosan jami 1593,9 mlrd.so‘m, jumladan, import qilingan xizmatlar (ishlar, royalti) uchun qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha 509,9 mlrd.so‘m; norezidentlarning daromadidan soliq agenti tomonidan to‘lov manbaidan ushlab qolinadigan foyda solig‘i bo‘yicha 1084,0 mlrd.so‘m qo‘shimcha manba aniqlandi. Muddati o‘tgan debitor qarzdorliklarni bartaraf qilish bo‘yicha quyidagi ishlar amalga oshirildi. 463 ta xo‘jalik yurituvchi subyektning 2 125 ta shartnomasi doirasida 2 672,0 mln.dollar bo‘lgan qarzdorlikni bartaraf etilishini ta’minlash yoki hisoblangan 5, 10 va 35 foizlik 6 362,5 mlrd.so‘m miqdoridagi jarimani ixtiyoriy to‘lab berishlari yuzasidan talabnomalar yuborildi. 185 ta xo‘jalik yurituvchi subyektning 524 ta shartnomasi doirasida yuzaga kelgan 1254,1 mln.dollar miqdoridagi muddati o‘tgan debitor qarzdorlik bartaraf etildi. 27 ta xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan jami 1188,4 mln.so‘m miqdoridagi jarima ixtiyoriy to‘lab berildi.

Iqtisodiy sudlar tomonidan xo‘jalik yurituvchi subyektlarning tashqi savdo shartnomalari doirasida yuzaga kelgan muddati o‘tgan debitor qarzdorliklarga nisbatan 364,2 mlrd.so‘m jarima qo‘llash to‘g‘risida qaror chiqarildi. Elektron shaklda xizmatlar ko‘rsatuvchi xorijiy korxonalar faoliyatini monitoringi bo‘yicha 2024-yilda quyidagi yo‘nalishlarda ishlar amalga oshirildi. Elektron xizmat ko‘rsatuvchi chet el korxonalari tomonidan 2022-2023-yillar va 2024-yilning yanvar-iyun oylari davomida ko‘rsatilgan elektron xizmatlar qiymati hamda taqdim qilingan QQS hisoboti solishtirilib, tahlil qilindi. Tahlil natijalariga asosan 21 ta kompaniyaga jami 174,2 mlrd. so‘m qo‘shimcha soliq hisoblanib, xabarnoma yuborildi. “Global Intellect Service Fze” korxonasi tomonidan qayta hisobot taqdim qilinib, 53,6 mln.so‘m QQS to‘lab berildi. Shuningdek, “NEXWAY” kompaniyasi mutaxassisi bilan ZOOM platformasi orqali muzokara o‘tkazilib, 21,3 mln.so‘mga aniqlashtirilgan hisobot olindi. Hozirda Microsoft (2,4 mlrd.so‘m), Meta platforms (29,6 mlrd.so‘m), TikTok (10,4 mlrd.so‘m), Amazon (5,0 mlrd.so‘m) kabi kompaniyalar tomonidan tahlil natijalari ko‘rib chiqilmoqda. Ushbu korxonalarning

faoliyatini nazorat qilish, tahliliy ishlarni olib borish hamda o‘zaro qayta aloqani yanada mustahkamlash maqsadida online video-muzokaralar o‘tkazish bo‘yicha kelishuvlarga erishildi. Shuningdek, respublika hududida QQS to‘lovchi sifati ro‘yxatdan o‘tmasdan faoliyat yuritayotgan chet el kompaniyalari tahlil qilini, 30 ta korxonaga belgilangan taribda ro‘yxatdan o‘tishlari yuzasidan xabarnomalar yuborilib, 2024-yil davomida 6 ta kompaniya QQS to‘lovchi sifatida ro‘yxatdan o‘tkazildi. Bundan tashqari, Qozog‘iston Respublikasi Moliya vazirligi mutaxassislari bilan elektron shaklda xizmatlar ko‘rsatuvchi chet el korxonalarini soliqqa tortish masalalari yuzasidan muzokara o‘tkazilib, o‘zaro tajribalar almashildi. Elektron xizmat ko‘rsatuvchi chet el korxonalarining faoliyatini tartibga solinishi yuzasidan Soliq kodeksi va boshqa qonun hujjatlariga qo‘shimchalar kiritish yuzasidan Soliq qo‘mitasiga takliflar yuborildi. Shuningdek, mazkur toifadagi korxonalarning soliq to‘lovlari va qamrovining to‘liqligini o‘rganishni tashkil etish hamda natijalariga ko‘ra, mazkur sohada samarali nazoratni ta’minlaydigan mexanizmlarni joriy etish bo‘yicha Istiqbolli loyihalar milliy agentligiga, Raqamli iqtisodiyot vazirligiga murojaatlar yo‘llandi.

Xulosa va takliflar.

Soliq ma’murchiligi samaradorligini yaxshilash hamda yangicha yondashuv mexanizmlarini ishlab chiqish yuzasidan quyidagilar taklif etiladi.Korrupsion holatlar hamda malakali kadrlar qo‘nimsizligining oldini olish va xizmat vazifasini sidqidildan bajaradigan xodimlarni rag‘batlantirish maqsadida yirik soliq to‘lovchilarda o‘tkaziladigan soliq nazorati tadbirlari natijasida qo‘shimcha undirilgan soliqlarga hisoblangan jarima va penya summasining 40 foizini soliq organlarining maxsus jamg‘armasiga o‘tkazish taklif etiladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

Davlat soliq qo’mitasi ma’lumotlari. www.soliq.uz.

JISMONIY TARBIYA DARSLARI VA DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA O'QUVCHILARNI AXLOQIY TARBIYALASH

Ilyosboyev Sirojiddin Baxtiyor o‘g‘li

ChDPU, maktabgacha boshlang‘ich ta’lim fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada jismoniy tarbiya darslari va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quvchilarni axloqiy tarbiyalash masalasi yoritildi. Jismoniy tarbiya va jismoniy madaniyat jarayonini boshqaradigan, inson vujudiga, jismoniy o`sishga ta`sir qiladigan tabiat qonunlari jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyotida prinsip-tamoyil nomini olgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya darslari, axloqiy tarbiya, jismoniy mashqlar, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar, o‘quvchilar.

Jismoniy tarbiya darslari maktab o'quv dasturlarining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarga salomatlik va farovonlikni ta'minlaydigan jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish imkoniyatini beradi. Ushbu mashg'ulotlar jismoniy tayyorgarlikni, vosita mahoratini va sport mahoratini rivojlantirishga, shu bilan birga jismoniy faoliyatga ijobiy munosabatni rivojlantirishga qaratilgan. Jismoniy tarbiyani samarali o'qitish o'quvchilarda umrbod jismoniy faoliyatga bo'lgan muhabbatni rivojlantirishga yordam beradigan sog'lom tamoyillar va usullarni qo'llashni o'z ichiga oladi.

YOshlarimizning jismoniy tarbiya fanini qiziqib o‘rganishi, sport bilan musobaqalari orqali o‘zining mustahkam irodasi, tenglashadigan kuchini mustahkamlash, jasurlik, insonparvarlik, ona Vatanga mehr, muhabbat, sadoqat tuyg‘ularini kamol toptirish ishlarini amalga oshirishda ko‘plab ishlar tashkil qilinmoqda. Binobarin, bunday ishlar o‘quvchi yoshlarni jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug‘ullanishini kundalik turmush tarziga aylantirishiga yordam beradi.

Muntazam ravishda sport turlari bilan shug‘ullanib borish, shug‘ullanish jarayonida e’tiborli bo‘lish yuzasidan kerakli ma’lumotlarni o‘rgatish, o‘quvchi yoshlarda sport bo‘yicha mukammal bilimlar olishi uchun sharoit yaratish, darsdan keyin bo‘sh vaqtlarini

unumli o‘tkazishga sarflash va foydali tashkil qilishni o‘rgatish, jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining oldida turgan asosiy vazifalardan biri sanaladi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev 2021 yilni “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yilli” deb nom berdilar. Barchamizga ma’lumki jamiyatda sog‘lom turmush tarzini shakllantirishda, aholi salomatligini mustahkamlashda jismoniy tarbiya va sportni o‘rni beqiyosdir. Mamlakatimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodning jismoniy va ma’naviy salomatligini shakllantirishni, sog‘lom turmush tarziga intilish va sportga mehrmuhabbatni singdirishning g‘oyat muhim sharti hisoblanadi.

Aholini ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan shug‘ullanishlari, turli sport musobaqalarida ishtirok etishlari orqali yoshlarda o‘z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

O‘sib kelayotgan yosh avlodni har tomonlama aqliy, axloqiy va jismoniy jihatdan rivojlantirishda jismoniy tarbiya va sport muhim ahamiyat kasb etadi va ularda mardlik, vatanparvarlik, sadoqat va halollik tuyg‘ularini shakllantirishda yordam beradi.

Davlatimiz rahbari ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalardagi ishlarni yangi tizim asosida yo‘lga qo‘yish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusni ilgari surdi. Bunda ikkinchi tashabbus yoshlarni jismoniy chiniqtirish, sport sohasida qobiliyatini nomoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo‘naltirilgan. Shunday yaratib berilgan imkoniyatlardan foydalanib, o‘quvchi yoshlarimizni qiziqishiga qarab sportning turli xil yo‘nalshlariga jalb qilib, ulardan yangi chempionlarni tayorlashimiz zarur.

Shu o‘rinda davlatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev quyidagi fikrlarini misol qilib keltirmoqchiman “Dunyoda qobilyatsiz bola bo‘lmaydi, biz ana shu qobiliyatni ko‘ra olishimiz, taxlil qilib yuksaltirishimiz va shu qatorda o‘quvchilarning qobiliyatidan kelib chiqqan holda biror bir kasbga yoki hunarga yo‘naltira olishimiz bizning eng asosiy vazifamizdir”.

Abu Ali ibn Sino ham insonga xos bo‘lgan ijobiy fazilatlaridan sanab o‘tar ekan, quyidagilarga alohida urg‘u beradi:

1.Jasurlik –biror ishni bajarishda kishining jasurligi, chidamliligi, inson boshiga tushgan yomonlikni to‘xtatib turuvchi quvvat.

2. Aqllilik –biror ishni bajarishda shoshma-shosharlik qilishdan saqlovchi quvvat.

3.Ziyraklik –sezgi bergan narsalarning haqiqiy ma’nosini tezlik bilan tushuntirishga yordam beruvchi quvvat.

Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida Farhodning jismoniy qobiliyatlarini alohida ko‘rsatib o‘tadi. Dostonda ta’riflanishicha, Farhod aqliy kamolotga erishish bilangina cheklanib qolmay, jismoniy va harbiy mashqlar yordamida chiniqadi. Suvda suzish, chavandozlik, qilichbozlik vaboshqalar uning kundalik mashg‘ulotiga aylangan. Mutafakkirning fikriga ko‘ra, Farhod 10 nafar 20 yoshli yigitning quvvatiga ega bo‘lgan.

Abdulla Avloniyning fikricha, sog‘lom fikr, yaxshi axloq va ilm-ma’rifatga ega bo‘lmoq uchun badan-tarbiya bilan shug‘ullanishi zarur: “Badanning salomat va quvvatli bo‘lmog‘i insonga eng kerakli narsadir. Chunku o‘qimoq, o‘qitmoq, o‘rganmoq va o‘rgatmoq uchun insonga kuchli, kasalsiz vujud lozim.

Sog‘ badanga ega bo‘lmagan insonlar amallarida, ishlarida kamchilikka yo‘l qo‘yurlar. ... Badan tarbiyasini fikr tarbiyasiga ham yordami bordur. Jism ila ruh ikkisi bir choponning o‘ng ila tersi kabidur. Agar jism tozalik ila ziynatlanmasa, yomon xulqlardan saqlanmasa, choponni ustini qo‘yib asatrini yuvib ovora bo‘lmak kabidirki, har vaqt ustidagi kiri ichiga uradur. Fikr tarbiyasi uchun mehnat va sog‘lom bir vujud kerakdur”.

Jismoniy tarbiya kishilarga kuchli ta’sir ko‘rsatib, salomatligini mustahkamlaydi, ishlash qobiliyatini oshiradi, uzoq umr ko‘rishga yordam beradi. Sport har qanday yoshda ham qaddi-qomatni tarbiya qilish kuch-quvvatini saqlab turishning ajoyib vositasidir. Sport dam olish bilan mehnatni almashtirib turish manbai bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasida sport, shu jumladan, bolalar sportini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Mazkur yo‘nalish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilib, ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Chunonchi, yoshlarni jismoniy tarbiyalashning kopleks dasturi ishlab chiqildi. Sportning turli yo‘nalishlari bo‘yicha

joylarda ommaviy sport bayramlari, sport musobaqalarning tashkil etilishi ommaviy tus oldi.

Yangi turdagi o‘quv muassasalarda ham o‘quvchilar o‘rtasida jismoniy tarbiyani samarali tashkil etilishiga e’tibor qaratilmoqda. Jismoniy tarbiya mazmuni o‘quvchilarning harbiy chaqiriqqacha tayyorgarligiga erishish bilan uzviy bog‘liqdir. Axloqiy tarbiya vazifalari quyidagilardan iboratdir:

Asosiy vazifalar:

1. O‘quvchilarga axloqiy bilimlarni berish.

2. Ularda axloqiy tushunchalarni hosil qilish.

3. O‘quvchilarda axloqiy his-tuyg‘u, axloqiy ong va axloqiy madaniyatni shakllantirish.

Zamonaviy ta’lim jarayonida insonni o‘z taqdirini o‘zi belgilash o‘z-o‘zini boshqarish, o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim maydoni yaratilishi zarur. Bu o‘smirlarga kelajakda o‘z taqdirini o‘zi belgilash, shuningdek alkogolizm, giyohvandlik kabi ijtimoiy hodisalardan qochish qobiliyatini tarbiyalaydi. Barcha fan o‘qituvchilari zimmasida ta’limiy vazifa bilan birgalikda tarbiyaviy vazifasi o‘quvchilarning axloqiy sifatlarini shakllantirishdir. Bola axloqiy sifatlarining shakllanishi, salomatligini mustahkamlash, qobiliyatlarini rivojlantirish kabi uchta tamoyilga asoslangandagina jismoniy tarbiya ta’lim tizimining bir qismi sifatida o‘z mazmunini saqlab qoladi. Jismoniy tarbiya va sinfdan tashqari darslarda bolalarda estetik, irodaviy va axloqiy fazilatlar, ya’ni e’tibor, intizom, mulkni hurmat qilish, shuningdek, do‘stlik, maqsadlilik, mustaqillik, matonat, qiyinchiliklarni engish, o‘zaro yordam ko‘nikmalari shakllanadi.Jamiyatda shaxsning barkamol rivojlanishida jismoniy tarbiyaning ahamiyati katta bo‘larkan, u shunday shakllantirilishi kerakki, natijada axloq, estetika va ma’naviy hayotning boshqa sohalarining organikelementiga aylanib shundagina shaxs qiyofasida yaxlit namoyon bo‘lishi lozim

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Usmonxo`jayev T. va boshq. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. T“Oqituvshi”2004 y.

2. Зайсев А. А. Основные составляющие спортивной тренировки: метод. рек. по спецкурсу «Теория спорта высших достижений». - Калининград: Изд-во Калининградского университета, 2007 г.

3. V.SH.Karaev. Jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida kasbiy kompitentlikni rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini takomillashtirish..//ped.fan.falafa dok. diss.CHirchiq.2022.

4. L.V.CHepikova. Pedagogicheskie usloviya vospitaniya osnovo nravstvennoy kulturы u detey starshego doshkolnogo i mladshego shkolnogo vozrasta. Avtoreferat.diss.kand nauk.13.00.01.Smolensk-2007.

5. Navoiy, Alisher. Asarlar. O‘n besh tomlik. O‘n uchinchi jild. –Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1966.6. Avloniy, Abdulla. Turkiy guliston yohud axloq. –Toshkent, O‘qituvchi, 1992.

6. Farmanov, T., Yuldasheva, N., Tursunov, I., Madumarova, Z., & Mirkurbanova, R. (2023). Application of game theory simulation in the management of an agro-industrial enterprise. In E3S Web of Conferences (Vol. 420, p. 08011). EDP Sciences.

7. Durmanov, A., Madumarov, T., Abdulkhayeva, G., Shermukhamedov, A., & Baltashov, S. (2023). Environmental aspects and microclimate in greenhouses in the republic of Uzbekistan. In E3S Web of Conferences (Vol. 389, p. 04002). EDP Sciences.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING KASBIY RIVOJLANISHIDA PEDAGOGIK REFLEKSIYA VA INTUITSIYANING AHAMIYATI

Yuldasheva Gavxaroy O‘rinboy qizi
Urganch innonatsion university
o‘qituvchi-stajyor
tel: +998942376611.
gavharoyy5@mail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagogik intuitsiya va refleksiyaning bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishidagi o‘rni tahlil qilinadi. Pedagogik intuitsiya o‘qituvchining talaba shaxsining individual xususiyatlarini anglash, ta’lim jarayonida tezkor va to‘g‘ri qaror qabul qilish, ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkonini beradi. Pedagogik refleksiya esa o‘qituvchining o‘z faoliyatini baholash, o‘z-o‘zini anglash va kasbiy o‘sish jarayonini boshqarish uchun muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, maqolada refleksiya bo‘lajak o‘qituvchi va talabaning o‘zaro o‘quv jarayonidagi o‘zaro ta’sirini tashkil etish mexanizmi sifatida ko‘rib chiqiladi. Pedagogik intuitsiya va refleksiya pedagogik idrok etish, ijodkorlik hamda kasbiy o‘zini-o‘zi rivojlantirishning asosiy tarkibiy qismlari sifatida talqin qilinadi.

Kalit so‘zlar: Pedagogik intuitsiya, pedagogik refleksiya, kasbiy rivojlanish, bo‘lajak o‘qituvchi, refleksiv boshqaruv, kasbiy ijodkorlik, pedagogik idrok, o‘z-o‘zini rivojlantirish, kognitiv qulaylik, kasbiy intuitsiya, o‘qituvchining o‘zini anglash jarayoni, ta’lim jarayoni, refleksiv mexanizmlar, shaxsiy tajriba, o‘qituvchining pedagogik faoliyati.

Аннотация: В данной статье анализируется роль педагогической интуиции и рефлексии в профессиональном становлении будущих учителей. Педагогическая интуиция позволяет учителю понимать индивидуальные особенности ученика, быстро и правильно принимать решения в учебном процессе, развивать творческий подход. Педагогическая рефлексия выступает важным фактором оценки

собственной деятельности учителя, самосознания и управления процессом профессионального роста. Также в статье рассматривается рефлексия как механизм организации взаимодействия будущего учителя и ученика в образовательном процессе. Педагогическая интуиция и рефлексия трактуются как основные составляющие педагогического восприятия, творчества и профессионального саморазвития.

Ключевые слова: Педагогическая интуиция, педагогическая рефлексия, профессиональное развитие, будущий учитель, рефлексивное управление, профессиональное творчество, педагогическое восприятие, саморазвитие, познавательный комфорт, профессиональная интуиция, процесс самосознания учителя, учебный процесс, рефлексивные механизмы, личный опыт, педагогическая деятельность учителя.

Abstract: This article analyzes the role of pedagogical intuition and reflection in the professional development of future teachers. Pedagogical intuition allows the teacher to understand the individual characteristics of the student, make quick and correct decisions in the educational process, and develop a creative approach. Pedagogical reflection, on the other hand, is an important factor in the teacher's assessment of his own activities, self-awareness, and management of the process of professional growth. The article also considers reflection as a mechanism for organizing the interaction of the future teacher and student in the educational process. Pedagogical intuition and reflection are interpreted as the main components of pedagogical perception, creativity, and professional self-development.

Key words: Pedagogical intuition, pedagogical reflection, professional development, future teacher, reflexive management, professional creativity, pedagogical perception, self-development, cognitive comfort, professional intuition, teacher's self-awareness process, educational process, reflexive mechanisms, personal experience, teacher's pedagogical activity.

Zamonaviy ta’lim jarayoni doimiy o‘zgarish va rivojlanish bosqichida bo‘lib, bu jarayonda bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy shakllanishi va rivojlanishi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O‘qituvchi nafaqat bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi, balki ta’lim jarayonida yuzaga keladigan turli pedagogik vaziyatlarni tezkor va samarali hal qilish qobiliyatini ham rivojlantirishi lozim. Shu nuqtai nazardan, pedagogik refleksiya va intuitsiya o‘qituvchining kasbiy rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Pedagogik refleksiya bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining o‘z faoliyatini baholash, tahlil qilish va o‘z pedagogik tajribasini takomillashtirishga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lib, kasbiy o‘zini anglash va rivojlantirish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu jarayon orqali o‘qituvchi o‘zining kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga erishadi. Shu bilan birga, pedagogik intuitsiya esa o‘qituvchiga murakkab ta’limiy vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish, talabalar bilan individual yondashuv asosida ishlash va ta’lim jarayonini ijodiy tashkil etish imkonini beradi.

B.G.Ushakov “pedagogik refleksiyalash” tushunchasiga quyidagi ta’rifni beradi: “Pedagogik refleks subyektning o‘z kasbiy (pedagogik) faoliyatiga nisbatan refleksiv, analitik pozitsiyani egallash qobiliyatida va shaxs sifatida o‘z-o‘zining o‘qitish tajribada namoyon bo‘ladigan murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida tushuniladi[1].

L.M.Mitina refleksiyani tahlil qilish, baholash, o‘zini anglash, o‘z xatti-harakati va faoliyatini tartibga solish, ta’lim oluvchining individual xususiyatlariga kirib borish, o‘z-o‘zini bilish, tushunish va baholash, shaxsning ichki qarama-qarshiliklari hamda ziddiyatlarini konstruktiv hal qilish uchun talabaning pozitsiyasi va nuqtai nazarini egallash qobiliyatlari to‘plami sifatida belgilaydi[2].

Refleksiya bo‘lajak professor-o‘qituvchi va talabaning o‘zaro o‘quv jarayonidagi o‘zaro ta’sirini tashkil etishning asosiy mexanizmi bo‘lib, uni talabalar faoliyatini refleksli boshqarish jarayoni sifatida tavsiflash mumkin, bunda talaba o‘z ta’lim faoliyatini boshqarishga qodir bo‘lgan subyekt pozitsiyasini egallaydi.

Pedagogik refleksiya - bu mutaxassisning o‘ziga va kasbiy faoliyatiga nisbatan analitik pozitsiyani egallash qobiliyatida namoyon bo‘ladigan o‘z-o‘zini kasbiy takomillashtirish va o‘z-o‘zini rivojlantirish mexanizmi. O‘qituvchining kasbiy rivojlanishi kontsepsiyasida aks ettirish ichki shaxsiy qarama-qarshiliklarni hal qilish vositasi sifatida qaraladi, uning sababi “haqiqiy o‘zlik”, “ideal o‘zlik” va “refleksiv o‘zlik” o‘rtasidagi nomuvofiqlikdir[3].

O‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini, qadriyatlarini, munosabatlarini, shaxsining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish va baholash qobiliyati, ularning o‘qituvchining kasbiy vazifalariga muvofiqligi darajasi uning pedagogik yetukligi mezonlaridan biri va kasbiy shaxsiy o‘z-o‘zini boshqarishni takomillashtirish omilidir. N.V.Kuzmina “pertseptiv-refleksiv qobiliyatlar pedagogik intuitsiyasini shakllanishini ta’minlaydi” deya e’tirof etadi. Pedagogik intuitsiya pedagogning kasbiy pedagogik faoliyatining prognostik va evristik jihatdan takomillashuviga olib keladi[4].

Bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining pedagogik kasbiy faoliyat sohasida pedagogik intuitsiya talaba shaxsining faoliyat doirasining tuzilishini tushunishga imkon beradi, shu bilan birga talabaning ehtiyojlari, kayfiyati, aqliy xususiyatlari va ijtimoiy-psixologik munosabatlarni o‘rnatishni hisobga oladi. Muvaffaqiyatli ta’lim o‘qituvchining ijodkorligi va talabalarning ichki dunyosiga kirib borish, mas’uliyatli qarorlar qabul qilish va munosabatda bo‘lish, pedagogik idrok etish qobiliyatiga bog‘liq. Shunday qilib, pedagogik intuitsiya kasbiy ijodkorlikning sharti va shaxsning kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish komponenti sifatida qayd etiladi. Shaxsning kasbiy o‘zini-o‘zi rivojlanishiga ta’sir qiluvchi va rag‘batlantiruvchi yana bir omil - bu kasbiy faoliyatdagi kasbiy va shaxsiy tajribani qayta ko‘rib chiqishga va o‘qituvchilik faoliyati mazmunining o‘ziga xos xususiyatlarini bilishga yordam beradigan pedagogik refleksiyadir. Zamonaviy ta’limga xos bo‘lgan va ta’lim jarayonida ro‘y berayotgan o‘zgarishlarni tahlil qilish va amalga oshirish, refleksiv mexanizmlar yordamida o‘z ta’lim jarayonini o‘z-o‘zini tartibga solish va o‘z harakatlarining muvaffaqiyatini kuzatish zarur hisoblanadi.

Pedagogik refleksiya va pedagogik intuitsiya bo‘lajak o‘qituvchining o‘z-o‘zini rivojlantirishning harakatlantiruvchi kuchidir. Kognitiv qulaylik vaziyatlarning takrorlanishi, ko‘plab savollarga javoblarning tayyorligi, yuzaga kelgan muammoni aniq tushunish va uni hal qilishning sodda va oson ko‘rinishi bilan belgilanadi. Faoliyatni tahlil qilish va an’anaviy “qolip” lar doirasida o‘qituvchi kamroq xatoga yo‘l qo‘yishi mumkin, lekin sezgi va ijodkorlikdan odatdagidan kamroq foydalanadi. Pedagogik intuitsiya o‘qituvchining kasbiy faoliyatida katta rol o‘ynaydi. Unga amal qilgan holda, o‘qituvchi ko‘pincha tez va to‘g‘ri echim topishga va hatto “haqiqat” ni aniqlashga muvaffaq bo‘ladi. Intuitsiya - bu ongsiz darajada kutilmagan tushunish va qaror qabul qilishdan iborat bo‘lgan intellektual hodisa. Asosan, intuitsiya kutilmagan vaziyatlardagi muammoni hal qilish muayyan maqsadni ko‘zlaganda paydo bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishida pedagogik refleksiya va intuitsiya muhim omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagogik refleksiya o‘qituvchining o‘z kasbiy faoliyatini anglash, tahlil qilish va takomillashtirishga yo‘naltirilgan jarayon bo‘lib, uning kasbiy o‘sishini ta’minlaydi. Refleksiya orqali o‘qituvchi o‘z pedagogik uslublarining samaradorligini baholaydi, ta’lim jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal etish strategiyalarini ishlab chiqadi hamda shaxsiy va kasbiy kamchiliklarini bartaraf etishga intiladi.

Pedagogik intuitsiya esa o‘qituvchiga murakkab va kutilmagan vaziyatlarda tezkor hamda to‘g‘ri qaror qabul qilish imkonini beradi. Intuitsiya ta’lim jarayonining ijodiy tashkil etilishi, o‘quvchilarning ehtiyoj va qiziqishlariga moslashish hamda samarali pedagogik muloqotni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu qobiliyat o‘qituvchining kasbiy mahorati va tajribasi ortib borishi bilan yanada takomillashib, uning pedagogik faoliyatini yuqori bosqichga olib chiqadi.

Shunday qilib, pedagogik refleksiya va intuitsiyaning uyg‘unligi boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishini ta’minlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu qobiliyatlarning shakllanishi va rivojlanishi o‘qituvchining samarali pedagogik faoliyat yuritishiga, ta’lim sifatini oshirishga va o‘quvchilarning har tomonlama

rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu boisdan, pedagogik ta’lim jarayonida refleksiya va intuitsiyani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ушаков Б.Г. 2012. Рефлексивные основания профессиональных компетенций педагога вуза. Материалы научно-практической конференции Северо-Западного института управления (1): 197-206.
2. Митина, Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л.М.Митина. – М.: Академия, 2004. – 318 с.
3. Мышление учителя: личностные механизмы и понятийный аппарат / Ю.Н.Кулюткин, Г.С.Сухобская, С.Н.Иванова; под ред. Ю.Н.Кулюткина: АПН, НИИ общ. образ. взрослых. - М.: Просве¬щение, 1984. - 120 с.
4. Кузьмина, Н.В. Формированиепедагогическихспособно- стей // Н.В.Кузьмина. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. – 98 с.

SUKUTNING FIZIOLOGIK TABIATI VA OG'ZAKI SPONTAN NUTQDA "SUKUT" TADQIQI

Ilmiy rahbar: O'zDJTU o'qituvchisi

Axmedova Nodira Rustamovna

Talaba: **Hakimova Dilnoza Akbarjon qizi**

Annotatsiya: Mazkur maqola sukutning fiziologik, psixologik va lingvistik jihatlarini chuqur o'rganadi hamda uni og'zaki spontan nutq jarayonidagi o'rnini va rolini batafsil tahlil qiladi. Tadqiqot davomida sukutning inson muloqotida kommunikativ ahamiyati, kognitiv jarayonlardagi vazifalari hamda ijtimoiy-psixologik ahamiyati o'rganilgan. Shuningdek, sukutning turli madaniy kontekstlardagi talqinlari va funksional semantikasi haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: sukut, fiziologik tabiati, spontan nutq, muloqot, semantika, kognitiv jarayon, madaniy kontekst.

Kirish

Muloqot har bir insonning kundalik hayotining ajralmas qismidir. Nutq vositasida odamlar o'z fikrlarini ifodalash, muhokama qilish va ma'lumot almashish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Shu bilan birga, nutq jarayonining muhim bir qismi bo'lib, ko'p hollarda nazardan chetda qoladigan sukut sanaladi. Sukut nafaqat passiv holat sifatida, balki muloqotning aktiv tarkibiy qismi sifatida ham katta ahamiyatga ega.

Sukutning ahamiyati uning ikki jihatda: fiziologik va psixologik xususiyatlarida namoyon bo'ladi. Shuningdek, sukut tadqiqotlarida turli fanlar — fiziologiya, psixologiya, lingvistika va madaniyatshunoslik — birlashadi. Bu integratsiya sukutning ko'p qatlamli mazmunini chuqurroq anglashga imkon beradi. Mazkur maqolada sukutning fiziologik tabiati hamda og'zaki spontan nutq jarayonlaridagi o'rni atroflicha tahlil qilinadi.

Sukut — insonning tabiiy va tabiatan zarur holatlaridan biri. Fiziologik jihatdan u markaziy nerv tizimi tomonidan boshqariladigan va fikrlar oqimini tartibga solishga xizmat qiladigan jarayon sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, sukut davomida

inson miyasi o'z faoliyatini qayta sozlash imkoniyatiga ega bo'lib, bu esa kognitiv jarayonlarning yaxshilanishiga olib keladi.

Miyaning elektrofiziologik holatlari haqida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sukut davrida miyada "tozalovchi" jarayonlar amalga oshadi. Bu jarayonlar orqali ortiqcha informatsiya chiqarib tashlanadi va yangi ma'lumotlarni qabul qilish uchun joy ajratiladi. Shu bilan birga, sukutning fiziologik tabiati shaxsning hissiy holatiga ham ta'sir ko'rsatadi, uning stressni kamaytirishi va ichki ruhiy tinchlikni ta'minlashga yordam beradi.

Neyron faollik va sukut: Miya faoliyatini o'rganish bo'yicha olib borilgan izlanishlar sukut paytida neyronlarning tartibli va barqaror faolligi kuzatilishini ko'rsatdi. Bu esa kognitiv faoliyatning keyingi bosqichlariga tayyorgarlik qilish imkonini yaratadi (Ephratt, 2008).

Stressni kamaytirish: Sukut paytida odamning yurak urishi va qon bosimi pasayishi qayd etilgan. Tadqiqotlar ko'rsatadiki, stress va hissiy siqilish holatlarini bartaraf etishda sukutning sog'lomlashtiruvchi roli mavjud (Brown & Yule, 1983).

Spontan nutq jarayonida sukutning roli juda keng va turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, sukut nutq va fikrlar oqimining tabiiy uzluksizligini ta'minlash uchun muhim omil sanaladi. Masalan, notiqlikda pauzalar nutqning esda qoluvchanligi va tinglovchiga ta'sirchanligini oshiradi. Ikkinchidan, sukutning semantik xususiyatlari muloqot jarayonida turli ijtimoiy signal vazifasini bajaradi.

Sukut ko'pincha tushunish uchun vaqt kerak bo'lgan hollarda ishlatiladi. Masalan, qiyin mavzularni muhokama qilishda yoki qarorlar qabul qilish jarayonida sukut suhbatdoshlar o'rtasidagi balansni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, sukut turli madaniy kontekstlarda o'ziga xos talqinlarga ega bo'lib, u madaniyatlarning o'zaro muloqotda qanday rol o'ynashini ochib beradi.

Madaniyatlararo kommunikatsiya tadqiqotlari sukutning ijtimoiy interaktsiyada turli xil ahamiyatini ta'kidlaydi. Misol uchun, Yapon madaniyatida sukut ko'pincha hurmat

belgisi sifatida talqin qilinadi, lekin G'arb madaniyatida u noqulaylik sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

Xulosa

Sukut har bir shaxsning lingvistik va kommunikativ hayotida ahamiyatli element sifatida namoyon bo'ladi. U nafaqat kognitiv jarayonlarni yaxshilashga, balki muloqotni chuqurlashtirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sukutning fiziologik va semantik xususiyatlari uni turli madaniy va muloqot kontekstlarida muhim vositaga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse Analysis*. Cambridge University Press.
2. Jaworski, A. (1993). *The Power of Silence: Social and Pragmatic Perspectives*. SAGE Publications.
3. Scollon, R., & Scollon, S. W. (2001). *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Wiley.
4. Tannen, D. (1984). *Conversational Style: Analyzing Talk among Friends*. Oxford University Press.
5. Nakane, I. (2007). *Silence in Intercultural Communication: Perceptions and Performance*. John Benjamins Publishing Company.
6. Ephratt, M. (2008). *The Functions of Silence*. John Wiley & Sons.
7. Saville-Troike, M. (1985). *The Place of Silence in an Integrated Theory of Communication*. Elsevier.

OILAVIY ZO‘RAVONLIK SHAROITIDA JABRLANGAN AYOLLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVI VA SHAXSIY REINTEGRATSIYA JARAYONLARI

Isroilova Saida Erkinovna

Navoiy davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda oilaviy zo‘ravonlik sharoitida jabrlangan ayollarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi va shaxsiy reintegratsiya jarayonlari o‘rganilgan. Tadqiqot davomida ayollarning ruhiy salomatligi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi, motivatsion darajasi va stressga chidamlilik ko‘rsatkichlari, shuningdek, reintegratsiya jarayonida kuzatiladigan ijtimoiy-psixologik moslashuv omillari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari ayollar orasida ruhiy va jismoniy zo‘ravonlikning keng tarqalganligi, bu holatning depressiya va xavotirlik darajalarining yuqoriligiga bog‘liqligi aniqlangan. Shuningdek, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning pastligi va ichki motivatsiyaning zaifligi, jabrlangan ayollarning shaxsiy reintegratsiya va ijtimoiy-psixologik moslashuv jarayonlarini qiyinlashtirib, reabilitatsiya ehtiyojlarini oshirishi kuzatildi.

Kalit so‘zlar: oilaviy zo‘ravonlik, jabrlanuvchi ayollar, psixologik xususiyatlar, ruhiy holat, depressiya va xavotirlik, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, stressga chidamlilik, reabilitatsiya dasturlari, psixologik yordam, global va milliy tajribalar.

Kirish. Oilaviy zo‘ravonlik shaxsning ruhiy, ijtimoiy va jismoniy salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadigan omil hisoblanadi. Jabrlanuvchi ayollarda o‘z-o‘zini anglash va baholash darajasining pasayishi, ichki qarama-qarshiliklarning kuchayishi va o‘ziga bo‘lgan ishonchning yo‘qolishi kabi psixologik holatlar kuzatiladi. Ushbu holatlar ularda xavotirlik, depressiya, o‘z-o‘ziga zarar yetkazish tendensiyalarining kuchayishiga olib keladi. Shuningdek, oilaviy zo‘ravonlik jabrlanuvchilarining ko‘pchiligi jamiyatdagi o‘z ijtimoiy mavqeini pasaytirgan holda, izolyatsiya holatiga tushib qoladi.

Ijtimoiy jihatlar va jamiyatdagi stereotiplar. Oilaviy zo‘ravonlik masalasi ko‘pincha jamiyatda mavjud bo‘lgan patriarxal qarashlar, gender stereotiplari va an’anaviy oila

tushunchalaridan kelib chiqadi. Ayrim jamiyatlarda ayollarni oila ichidagi bo‘ysunuvchi shaxs sifatida qabul qilish odati zo‘ravonlikning tabiiy qabul qilinishiga sabab bo‘lishi mumkin. Bu esa, jabrlanuvchi ayollarning zo‘ravonlikka duch kelganda, o‘z ovozini ochiq ayta olmasligi, himoyasiz holatda qolishi va muammoni yashirishiga olib keladi. Xususan, iqtisodiy mustaqillikka ega bo‘lmagan ayollar uchun bu vaziyat yanada murakkablashadi.

Jabrlanuvchi ayollarning xatti-harakatlarining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. Oiladagi zo‘ravonlikka duch kelgan ayollarning xatti-harakatlari va psixologik holatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ular ko‘pincha o‘zlarini aybdor his qilishadi, zo‘ravonlikni qabul qilishga majbur bo‘lishadi va bu holatni o‘zgartirish uchun faol harakat qila olmaydilar. Bu, o‘z navbatida, “qurbon sindromi” deb ataluvchi holatni shakllantiradi. Ushbu sindrom doirasida ayollar o‘z imkoniyatlarini qadrlamaydi, o‘z huquqlarini himoya qilishga qodir emas va zo‘ravonlikdan chiqish yo‘llarini topa olmaydi.

Dunyo bo‘ylab oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurash bo‘yicha qator chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida oilaviy zo‘ravonlikning oldini olishga qaratilgan kompleks yondashuvlar samarali natija bermoqda. Ular orasida jabrlanuvchi ayollarga bepul huquqiy yordam ko‘rsatish, psixologik maslahat xonalarini tashkil etish va reabilitatsiya markazlarini ochish ishlari o‘z samarasini bermoqda. O‘zbekiston misolida esa, “Ayollar daftari” loyihasi doirasida oilaviy zo‘ravonlikdan aziyat chekkan ayollarni ijtimoiy himoya qilishga yo‘naltirilgan dasturlar amalga oshirilmoqda.

Mazkur ishida oiladagi zo‘ravonlik holatlarida jabrlanuvchi ayollarning xatti-harakatlari va ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish maqsad qilingan. Ushbu masala bugungi kunda ijtimoiy-psixologik jihatdan dolzarb bo‘lib, uni chuqur o‘rganish orqali jabrlanuvchi ayollarga yordam ko‘rsatish va zo‘ravonlikni oldini olish bo‘yicha samarali yondashuvlarni ishlab chiqish mumkin. Ushbu maqolada psixologik diagnostika, global va milliy tajribalar, reabilitatsiya dasturlari hamda jabrlanuvchi ayollarning xatti-harakatlarini boshqarish bo‘yicha psixologik mexanizmlarni ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratiladi.

Ushbu masala jamiyatda ayollar huquqlarini himoya qilish, oilaviy barqarorlikni ta’minlash va shaxsiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi.

G.V.Tarasova (2008) o‘z tadqiqotlarida oilaviy zo‘ravonlikning asosiy omillari va jabrlanuvchi shaxsning xulq-atvoriga ta’sir qiluvchi psixologik mexanizmlarni tahlil qiladi. Uning fikricha, zo‘ravonlik jabrlanuvchida o‘ziga nisbatan ishonchsizlik, o‘zini aybdor his qilish va o‘zini qurbon sifatida qabul qilish singari hissiyotlarni kuchaytiradi.

E.Giddens (1992) zo‘ravonlikning ijtimoiy jihatlarini o‘rganib, gender tengsizlik va patriarxal jamiyatdagi an’anaviy oila tuzilishining zo‘ravonlikni yuzaga keltiruvchi asosiy sabab ekanligini ta’kidlaydi. Walker L.E. (1979) tomonidan ishlab chiqilgan "qurbon sindromi" nazariyasi jabrlanuvchilarning zo‘ravonlikni qabul qilishga va undan chiqishga ojizligini tushuntiradi. Bu nazariya, jabrlanuvchi ayollar ko‘pincha zo‘ravonlikni o‘z hayotining tabiiy qismi sifatida qabul qilishlarini ko‘rsatadi.

A.Bandura (1977) o‘zining ijtimoiy o‘rganish nazariyasida oilaviy zo‘ravonlikning generativ tabiatini tushuntiradi. U bolalikda zo‘ravonlikka guvoh bo‘lgan shaxslar katta bo‘lganda o‘sha xatti-harakatlarni qaytarishga moyil ekanligini qayd etadi.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, oilaviy zo‘ravonlikka uchragan ayollar uchun ijtimoiy yordam va reabilitatsiya dasturlari mavjudligi muhim omil hisoblanadi. Zo‘ravonlikka qarshi kurashda milliy qonunchilikni kuchaytirish va jabrlanuvchilarga bepul psixologik yordam ko‘rsatish muhimligi ta’kidlanadi.

S.Rubinstein (2003) psixologik stress va uning shaxs xulq-atvoriga ta’sirini tahlil qiladi. U, zo‘ravonlikka uchragan shaxslarning ruhiy va emotsional zaifligini yengish uchun ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish kerakligini ta’kidlaydi.

Zo‘ravonlikka uchragan ayollarda quyidagi psixologik va xatti-harakat xususiyatlari kuzatiladi:

- **Qurbonlik sindromi:** Jabrlanuvchilar o‘zlarini zaif va ojiz his qilishadi, ular zo‘ravonlikni qabul qilgan holda undan chiqish yo‘llarini ko‘rmaydilar.

• **Depressiya va xavotirlik:** Zo‘ravonlik natijasida ayollarda xavotirlik, o‘z joniga qasd qilish fikrlari va stressga chidamsizlik kuchayadi.

• **O‘z-o‘zini anglash darajasining pasayishi:** Jabrlanuvchi ayollar ko‘pincha o‘z qadr-qimmatini yo‘qotib, o‘zlarini jamiyatdan ajratib qo‘yishadi.

• **Ruhiy va jismoniy salomatlikning yomonlashishi:** Zo‘ravonlik ayollarda nafaqat ruhiy, balki jismoniy kasalliklarni (qon bosimi, yurak xastaligi) keltirib chiqaradi.

Walker L.E. nazariyasiga ko‘ra, ayollarning zo‘ravonlikka duch kelgach, zo‘ravonlikni davom ettiruvchi holatlarni qabul qilishiga sabab sifatida o‘zini aybdor his qilish va o‘z huquqlarini bilmaslik yotadi.

3. Oilaviy zo‘ravonlikning ijtimoiy-psixologik sabablari

Oilaviy zo‘ravonlikning kelib chiqishiga ta’sir qiluvchi sabablar ikki guruhga bo‘linadi:

- **Ijtimoiy omillar:**
  - Patriarxal madaniyat va gender tengsizlik.
  - Jamiyatdagi zo‘ravonlikni yashirish yoki ijobiy baholashga moyillik.
  - Ayollarning iqtisodiy qaramligi va huquqiy savodxonligining pastligi.
- **Psixologik omillar:**
  - Zo‘ravonlikning transgeneratsion tabiatda davom etishi (bolaligida zo‘ravonlikni ko‘rgan shaxslar kattalar hayotida shunday xatti-harakatlarni davom ettirishi).
  - Shaxsning impulsivligi va agressivligi.
  - O‘zini boshqara olmaslik va stressga nisbatan zaiflik.

4. Oilaviy zo‘ravonlikka uchragan ayollar uchun reabilitatsiya va yordam mexanizmlari

Jabrlanuvchi ayollar uchun reabilitatsiya jarayonlari quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Psixologik yordam:** Jabrlanuvchilarga psixoterapiya va guruh mashg‘ulotlari orqali stressni boshqarish va o‘zini anglashni rivojlantirish.
2. **Ijtimoiy yordam:** Reabilitatsiya markazlari orqali turar joy, moliyaviy yordam va huquqiy maslahatlar bilan ta’minlash.

3. **Huquqiy himoya:** Zo‘ravonlikka qarshi maxsus qonunlarni joriy etish va jabrlanuvchilar uchun tezkor yordam xizmatlarini tashkil qilish.

4. **Reintegratsiya:** Jabrlanuvchilarni mehnat bozoriga qaytarish, iqtisodiy mustaqilligini tiklashga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish.

Global tajribalar: Skandinaviya mamlakatlarida oilaviy zo‘ravonlik qurbonlariga yordam berish uchun bepul xizmatlar tizimi joriy qilingan. O‘zbekistonda esa “Ayollar daftari” va reabilitatsiya markazlari orqali jabrlanuvchilarga yordam ko‘rsatilmoqda.

5. Oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish bo‘yicha psixologik yondashuvlar

Oilaviy zo‘ravonlikni oldini olishda profilaktika ishlari katta ahamiyatga ega. Bu jarayon quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- **Ta’lim va xabardorlikni oshirish:** Ayollarning huquqiy va psixologik savodxonligini oshirish bo‘yicha dasturlarni joriy etish.
- **Oilaviy munosabatlarni mustahkamlash:** Oiladagi konfliktlarni boshqarish bo‘yicha treninglar va maslahat xizmatlarini tashkil qilish.
- **Jamoatchilik ishtiroki:** Jamiyatni gender tenglik va oilaviy zo‘ravonlikka qarshi kurashishga jalb etish.

Oilaviy zo‘ravonlik masalasining asosiy jihatlari, jabrlanuvchilarning psixologik va ijtimoiy xususiyatlari, shuningdek, reabilitatsiya va profilaktika mexanizmlari tahlil qilindi. Ushbu yondashuvlar zo‘ravonlikni kamaytirish va jabrlanuvchi ayollarni ijtimoiy hayotga qaytarishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Уокер, Л.Е. (1979). *Синдром жертвы домашнего насилия.* Нью-Йорк: Harper & Row.

2. Андреева, Г.М. (1998). *Социальная психология.* Москва: Аспект Пресс.

3. Макарова, В.И. (2012). *Социально-психологическая адаптация женщин.* Санкт-Петербург: Речь.

4. Walker, L.E. (1989). *Terrifying Love: Why Battered Women Stay in Abusive Relationships.* New York: Harper Collins.

5. Марсиа, Дж. (1996). *Психологические кризисы и идентичность.* Москва: Прогресс.

ADDEKTIV XULQNING OLDINI OLISHDA PSIXOLOGIK TRENINGLARNING SAMARADORLIGI VA INNOVATSION USULLAR

Hamroyeva Dilfuza Rahmatullayevna

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada,addiktiv xulqlar, ya'ni giyohvandlik, alkogolizm, internetga bo‘lgan qaramlik kabi masalalarning jamiyatda keltirib chiqaradigan ijtimoiy va psixologik muammolari o’rganilgan. Shuningdek maqolada, addektiv xulqni oldini olishga qaratilgan psixologik treninglarning samaradorligi, treningning shaxsga mosligi, uzluksizligi va motivatsiya darajasi kabilar ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so’zlar. Addiktiv xulq, psixologik treninglar, stressni boshqarish, xulqiy o‘zgarishlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.

Аннотация. В этой статье изучены социальные и психологические проблемы, которые вызывают в обществе такие вопросы, как аддиктивное поведение, то есть наркомания, алкоголизм, интернет-зависимость. Также в статье научно проанализированы эффективность психологических тренингов, направленных на профилактику аддективного поведения, соответствие тренинга личности, преемственность и уровень мотивации.

Ключевые слова. Аддиктивное поведение, психологические тренинги, управление стрессом, изменения в поведении, социальная поддержка.

Annotation. This article examines the social and psychological problems that addictive behavior, such as drug addiction, alcoholism, and internet addiction, poses in society. The article also provides a scientific analysis of the effectiveness of psychological trainings aimed at preventing addictive behavior, personality-oriented training, its continuity, and the level of motivation.

Keywords. Addictive behavior, psychological training, stress management, behavioral changes, social support.

Kirish. Addektiv xulqning oldini olishda psixologik treninglarning samaradorligi va innovatsion usullar mavzusi juda muhim va dolzarb bir soha hisoblanadi. Hozirgi kunda

jamiyatda giyohvandlik, alkogolizm, internetga bo‘lgan qaramlik kabi turli addiktiv xulqlar keng tarqalgan bo‘lib, ularning oldini olish va davolash jarayonlari psixologiya va ijtimoiy fanlar sohasida chuqur tadqiqotlarni talab qiladi.

Psixologik treninglar addiktiv xulqni boshqarish va undan qochish uchun samarali vosita bo‘lib, insonlarning ichki motivatsiyalarini, hissiy holatlarini va xulq-atvorlarini o‘zgartirishga qaratilgan metodlarni o‘z ichiga oladi. Treninglar odatda amaliy mashg‘ulotlar, psixologik maslahatlar, kognitiv-xulqiy yondashuvlar va boshqa innovatsion usullarni o‘zida mujassamlashtiradi. Shu bilan birga, bu usullar nafaqat individual, balki guruhli treninglar orqali ham samarali natijalar berishi mumkin.

Innovatsion yondashuvlar, masalan, neyrofeedback, virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish, hamda kognitiv va emosional muvozanatni yaxshilashga yordam beradigan metodlar bu sohada yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu innovatsiyalar psixologik treninglarning samaradorligini oshirib, addiktiv xulqlarni oldini olish va davolashda yangi yondashuvlarni taklif etmoqda.

Kirishda, shuningdek, treninglarning maqsadi va vazifalari, ularning qanday psixologik nazariyalarga asoslanishi, qaysi usullar va texnikalar ishlatilishi haqida qisqacha ma'lumot berish zarur. Maqsad – addiktiv xulqni rivojlantiradigan omillarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini ko‘rsatishdir.

Shu tarzda, psixologik treninglarning samaradorligi va innovatsion usullarni qo‘llash addiktiv xulqni oldini olishda muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar tahlili. Addiktiv xulqni oldini olishda psixologik treninglarning samaradorligi va innovatsion usullarni tadqiq qilishda bir qator olimlar muhim hissa qo‘shgan. Ularning ilmiy ishlanmalari psixologiya, nevrologiya va ijtimoiy fanlar sohasidagi yangi metodlarni rivojlantirishga yordam bergan. Quyida ba'zi tanilgan olimlar va ularning ilmiy tadqiqotlari haqida ma’lumotlarni ko’rib chiqish mumkin:

Albert Bandura - kognitiv va ijtimoiy psixologiya sohasida eng mashhur olimlardan biri bo‘lib, uning "Ijtimoiy o‘rganish nazariyasi" addiktiv xulqni tushunishda va uning oldini olishda muhim o‘rin tutadi. Bandura o‘zining tajribalarida insonlar o‘z xatti-

harakatlarini boshqalarning xatti-harakatlarini kuzatish orqali o‘rganishini ta’kidlagan. Bu nazariya psixologik treninglarda, ayniqsa guruhli mashg‘ulotlar va terapevtik yondashuvlarda qo‘llaniladi.

Aron Bek - kognitiv terapiya asoschisi bo’lib, u kognitiv xulq-atvorni o‘zgartirishga qaratilgan metodlarni ishlab chiqqan. Bekning ishlarida, ayniqsa, giyohvandlik va boshqa addiktiv xulqlarni davolashda kognitiv terapiya va uning yordamchi metodlari, masalan, fikrlar va hissiyotlarni qayta baholash usullari keng qo‘llaniladi. U shuningdek, kognitiv-bixevioral terapiya metodlarining samaradorligini o‘rgangan va bu usul bugungi kunda addiktiv xulqni davolashda keng qo‘llanilmoqda.

Gordon Alan Marlatt va Judit Gordon - addiktiv xulqni davolash va uning oldini olishga qaratilgan samarali yondashuvlarni ishlab chiqqan olimlardir. Ular "relaps-prevention" (qayta qaytib ketishni oldini olish) modeli bilan mashhur. Bu modelda, individual yoki guruhli treninglarda, odamlarning oldingi qaramliklariga qanday qaytmaslikka o‘rgatish usullari va strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Ularning ishlari giyohvandlik va alkogolizmni davolashda samarali hisoblanadi.

Jon Norkross - psixoterapiya va psixologik davolash metodlarining integratsiyasini o‘rgangan olimlardan biridir. Uning ishlarida psixoterapiya metodlari, jumladan, motivatsion suhbatlar va boshqa yondashuvlar addiktiv xulqni o‘zgartirish va oldini olishda qanday ishlashi o‘rganilgan. U innovatsion psixoterapevtik metodlarni qo‘llashni, masalan, motivatsion intervyu va motivatsion treninglarni samarali deb hisoblaydi.

Markus Geynrix - neyropsixologiya va biologik psixologiya sohasida ishlagan olim. Uning ishlarida stressni boshqarish va nevrologik o‘zgarishlarni qo‘llash orqali addiktiv xulqlarni oldini olishga qaratilgan yangi usullarni ishlab chiqqan. Neyropsixologik texnologiya, bu usulda, miyadagi faoliyatni monitoring qilish va boshqarish orqali qaramlikni kamaytirish imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatadi.

Devid Boldiun - boshqarish va sog‘liqni saqlash sohasida ishlagan olim, u psixoterapiya va treninglar yordamida giyohvandlik va boshqa addiktiv xulqlarni qanday davolash mumkinligini o‘rgangan. Boldiun innovatsion yondashuvlar, masalan, virtual

reallik va texnologik vositalarni qo‘llash orqali terapevtik jarayonlarni takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan.

Stevin Hinshou - psixopatologiya va bolalar psixologiyasi sohasida tanilgan olimlardan biri bo‘lib, uning ishlarida bolalardagi addiktiv xulqlar va ularni oldini olishning psixologik metodlari ko‘rib chiqilgan. Hinshou, shuningdek, bolalar va o‘smirlar o‘rtasida qaramliklarning oldini olish uchun psixologik treninglar va innovatsion usullarni qanday amalga oshirish mumkinligini tadqiq etgan.

Stevin Sautvik - nevropsixologiya sohasida ishlagan olim, uning tadqiqotlari, stressga qarshi turish va qaramliklarni davolashda innovatsion yondashuvlar, masalan, mindfulness va emosional barqarorlikni oshirish metodlarini qo‘llashga qaratilgan. Uning ishlarida, shuningdek, kognitiv-xulqiy va biologik yondashuvlarning integratsiyasi muhim ahamiyatga ega.

Ushbu olimlar va ularning ishlari addiktiv xulqni oldini olish va davolashda psixologik treninglarning samaradorligini oshirishga qaratilgan yangi metodlar va innovatsiyalarni taklif etmoqda. Ularning yondashuvlari bugungi kunda psixologik yordam va treninglar sohasidagi eng samarali usullarni ishlab chiqishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Muhokama. "Addiktiv xulqning oldini olishda psixologik treninglarning samaradorligi va innovatsion usullar" mavzusi bo‘yicha muhokama juda keng qamrovli bo‘lishi mumkin, chunki bu soha turli psixologik, ijtimoiy, va texnologik yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Quyida bu mavzu bo‘yicha asosiy fikrlarni muhokama qilish uchun ba'zi nuqtalar va masalalar keltiraman.

1. Psixologik treninglarning samaradorligi

Psixologik treninglar, xususan, addiktiv xulqlarni oldini olishda katta ahamiyatga ega. Bu treninglar odatda kognitiv xulq-terapiya, motivatsion intervyu, hissiy barqarorlikni oshirish, stressni boshqarish kabi metodlarga asoslanadi. Treninglarning samaradorligini baholashda quyidagi omillar muhimdir:

- **Treningning individga mosligi**: Psixologik treninglarning samaradorligi insonning individual ehtiyojlari va xususiyatlariga moslashgan bo‘lsa, yuqori bo‘ladi. Har bir odamning psixologik holati va xulq-atvori turlicha, shuning uchun treninglar shaxsga moslashtirilgan bo‘lishi kerak.
- **Treningning uzluksizligi**: Addiktiv xulqni oldini olishda uzluksiz va tartibga solingan treninglar samarali natijalar beradi. Yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtirish va ularni kundalik hayotda qo‘llash uchun odamlar doimiy ravishda o‘z-o‘zini o‘rgatishi va treninglarga qatnashishi zarur.
- **Motivatsiya**: Treninglarning samaradorligi, ko‘pincha, indivudning motivatsiyasiga bog‘liq. Agar odam addiktiv xulqni o‘zgartirishga jiddiy tayyor bo‘lsa, treninglar samarali bo‘ladi.

2. Innovatsion usullar va texnologiyalar

So‘nggi yillarda psixologik treninglarda innovatsion usullar va texnologiyalar qo‘llanilmoqda. Bu yangi usullar addiktiv xulqni oldini olishda yanada samarali natijalar berishi mumkin.

- **Virtual reallik**: Virtual reallik yordamida addiktiv xulqlarni davolashda amaliy treninglar o‘tkazilishi mumkin. Misol uchun, VR yordamida odamlar o‘zlarini turli stressli vaziyatlarda tasavvur qilishlari va ularni boshqarish ko‘nikmalarini o‘rganishlari mumkin. Bu innovatsion usul, ayniqsa, fobiyalar va giyohvandlikni davolashda samarali.
- **Mobil ilovalar va onlayn platformalar**: Mobil ilovalar orqali kognitiv terapiya, meditasiya, stressni boshqarish mashg‘ulotlari kabi psixologik treninglarni o‘tkazish mumkin. Onlayn platformalar yordamida odamlar o‘z xulqlarini kuzatib borishlari va psixologik yordam olishlari mumkin.
- **Meditasiya**: Bu yondashuvlar shaxsni o‘ziga qaratib, ongli ravishda hozirgi paytda bo‘lishni o‘rgatadi. Addiktiv xulqni oldini olishda mindfulness texnikalari, xususan, stressni boshqarish, asabiylashish va giyohvandlikka qarshi kurashishda samarali bo‘lishi mumkin.

3. Treninglarning ta'siri va qiyinchiliklar

Psixologik treninglarning samaradorligini baholashda ba'zi qiyinchiliklar mavjud. Shulardan ba'zilari:

- **Qayta qaramlik**: Treninglar tugagach, ba’zi odamlar oldingi odatlariga qaytib ketishlari mumkin. Bu, ayniqsa, giyohvandlik va alkogolizm kabi holatlarda tez-tez uchraydi. Bu holatni bartaraf etish uchun, treninglar davomida qayta tiklanish strategiyalari va oldingi odatlarni unutish uchun qo‘llab-quvvatlash tizimlari zarur.
- **Samaradorlikni o‘lchash**: Psixologik treninglarning ta'sirini o‘lchashda aniq va ob’ektiv mezonlar yetishmaydi. Bu esa treninglarning samaradorligini baholashda qiyinchiliklar yaratadi.
- **Mavjud resurslar va psixologik yordamga kirish**: Psixologik yordamni olish va treninglarga qatnashish uchun resurslar (masalan, vaqt, pul) har doim ham mavjud bo‘lmasligi mumkin. Bu, ayniqsa, qiyin ijtimoiy va iqtisodiy holatlarda yashovchi odamlar uchun muammo bo‘lishi mumkin.

4. Guruhli yondashuvlar va individual treninglar

Treninglarning samaradorligi, guruhli yoki individual tarzda o‘tkazilishiga qarab ham farq qiladi. Guruhli treninglar, ko‘pincha, jamiyatda ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va motivatsiyani oshiradi. Biroq, individual treninglar shaxsga maxsus yondashuv va ko‘proq shaxsiylashtirilgan yordamni taqdim etadi.

Xulosa. Addiktiv xulqlarni oldini olishda psixologik treninglar va innovatsion usullar muhim o‘rin tutadi. Psixologik treninglar individning ichki holatini o‘zgartirish va yangi xulqiy ko‘nikmalarni o‘rganishga yordam beradi. Innovatsion texnologiyalar, masalan, neyrofeedback, virtual reallik va mobil ilovalar, bu jarayonni yanada samarali qilishga imkon yaratadi. Biroq, treninglarning samaradorligini oshirish uchun uzluksiz qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy tizimlarni rivojlantirish zarur. Ularning ta’siri individual ehtiyojlarga qarab o‘zgarishi mumkin, shuning uchun treninglarni shaxsiylashtirish va davomiy monitoring qilish muhimdir.

1. Psixologik treninglarning samaradorligi

Psixologik treninglar, xususan kognitiv-xulqiy terapiya, motivatsion intervyu, va stressni boshqarish texnikalari addiktiv xulqni oldini olishda samarali yondashuvlarni taqdim etadi. Treninglarning samaradorligi asosan individning xulqiy va psixologik holatiga, shuningdek, uning treningga nisbatan motivatsiyasiga bog‘liq. Yaxshi tashkil etilgan treninglar, ayniqsa, o‘z-o‘zini anglashni oshirish va yangi ko‘nikmalarni o‘rganishga yordam berishi mumkin.

2. Innovatsion usullarning roli

So‘nggi yillarda psixologik treninglarda innovatsion texnologiyalar va yondashuvlarning qo‘llanilishi samaradorlikni yanada oshirdi. Virtual reallik, mobil ilovalar kabi usullar addiktiv xulqlarni oldini olishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu texnologiyalar insonning miyasi va xulq-atvorini yaxshilashga yordam beradi, bu esa ko‘proq muvaffaqiyatli natijalar olish imkonini beradi.

3. Treningning uzluksizligi va qo‘llab-quvvatlash tizimi

Addiktiv xulqlarning oldini olishda treninglarning uzluksizligi muhim ahamiyatga ega. Boshqarish uchun yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtirishda va qaramlikni oldini olishda, odamlar doimiy qo‘llab-quvvatlash va qayta motivatsiya qilish tizimiga ehtiyoj sezadilar. Bunday tizimlar, masalan, guruhli treninglar yoki individual psixoterapiya, samarali natijalar beradi.

4. Ijtimoiy va shaxsiy omillar

Addiktiv xulqlarga qarshi kurashishda nafaqat psixologik treninglar, balki ijtimoiy omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Odamning shaxsiy va ijtimoiy holati, masalan, oilaviy yoki do‘stlik aloqalari, ish joyidagi stress va boshqa ijtimoiy muammolar treninglarning samaradorligini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. Shuning uchun, treninglarning samaradorligini baholashda ijtimoiy omillarni hisobga olish muhim.

5. Samaradorlikni baholashdagi qiyinchiliklar

Psixologik treninglarning samaradorligini o‘lchashda ba'zi qiyinchiliklar mavjud. Qaramlikning oldini olishda uzoq muddatli ta'sirni o‘lchash qiyin bo‘lishi mumkin. Biroq,

samaradorlikni baholash uchun muntazam ravishda testlar, so‘rovnomalar va psixologik monitoring tizimlari qo‘llanilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Gappirov B.T. Talabalarda axloqiy o‘z-o‘zini anglashning o‘quv jarayonidagi dinamik taraqqiyoti psixologiya fanlari nomzodi, ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya 1999 y. – 133 b.

2. Azizova SH.V. Yuqori sinf o‘quvchilarida o‘quv faoliyatini boshqarishning psixologik xususiyatlari psixologiya f.n. ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiyasi Toshkent – 1988 yil 145-bet

3 Каримова Л.И. Социальная психология и реклама: Учебное пособие для вузов. Т. Издательскополиграфический творческий дом им. Г.Гуляма, 2004. С. 20-22.

4. Sotsiologiya molodeji. Uchebnik. /Pod red. V.T.Lisovskogo. SanktPeterburg, 2001. – 216 s.

O‘SMIRLARNING SPORTGA BO‘LGAN QIZIQISHI VA PSIXOLOGIK YONDOSHUVLAR

Xakimov Shuxrat Shodiyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti tyutori

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘smirlarning sportga bo‘lgan qiziqishini psixologik nuqtai nazardan tahlil qiladi. O‘smirlik davri - shaxsiyatning shakllanishi va psixologik o‘zgarishlar jarayoni bo‘lib, bu davrda sport faoliyati o‘smirlarning o‘zini anglash, o‘ziga bo‘lgan ishonch, stressni boshqarish, ijtimoiy aloqalar va umumiy farovonlikni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada, sportning o‘smirlar psixologiyasiga ta’siri, o‘smirlarning sportga bo‘lgan qiziqishini shakllantirishda psixologik yondoshuvlarning o‘rni va turli motivatsion omillar haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘smirlar, sport, qiziqish, psixologik yondoshuv, motivatsiya, o‘ziga bo‘lgan ishonch, stressni boshqarish, o‘zini anglash, jismoniy faollik, ijtimoiy aloqalar, psixologik rivojlanish, farovonlik, motivatsion omillar, psixologiya, shaxsiy rivojlanish

Аннотация: Данная статья анализирует интерес подростков к спорту с психологической точки зрения. Подростковый возраст - это процесс формирования личности и психологических изменений, и в этот период спортивная активность играет важную роль в развитии самосознания, уверенности в себе, управления стрессом, социальных связей и общего благополучия подростков. В статье рассматривается влияние спорта на психологию подростков, роль психологических подходов в формировании интереса подростков к спорту и различные мотивационные факторы.

Ключевые слова: подростки, спорт, интерес, психологический подход, мотивация, уверенность в себе, управление стрессом, самосознание, физическая активность, социальные связи, психологическое развитие, благополучие, мотивационные факторы, психология, личностное развитие.

Annotation: This article analyzes adolescents' interest in sports from a psychological perspective. The adolescent period is a process of personality formation and psychological changes, during which sports activities play an important role in developing self-

awareness, self-confidence, stress management, social connections, and overall well-being. The article discusses the impact of sports on adolescent psychology, the role of psychological approaches in shaping adolescents' interest in sports, and various motivational factors.

Keywords: Adolescents, sports, interest, psychological approach, motivation, self-confidence, stress management, self-awareness, physical activity, social connections, psychological development, well-being, motivational factors, psychology, personal development.

Kirish. O‘smirlik davri - shaxsiyatning shakllanishi va psixologik o‘zgarishlar uchun muhim davrdir. Ushbu davrda o‘smirlar jismoniy va ruhiy jihatdan tez o‘zgarib, o‘zlarining dunyoqarashlarini, ijtimoiy munosabatlarini va o‘ziga bo‘lgan ishonchlarini shakllantiradilar. Sport faoliyati esa o‘smirlar uchun nafaqat jismoniy rivojlanish, balki psixologik va ijtimoiy rivojlanishning muhim elementidir. Jismoniy faollik, sport musobaqalarida qatnashish, jamoaviy ish va o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish - bu barcha omillar o‘smirning psixologik holatini yaxshilashga yordam beradi. O‘smirlar sportga bo‘lgan qiziqishi esa, ko‘pincha psixologik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Shuning uchun, sport va psixologiyaning o‘zaro aloqasini tahlil qilish, o‘smirlar psixologiyasini chuqurroq tushunish va ularni sport faoliyatiga jalb qilishni rag‘batlantirish uchun zaruriy ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, o‘smirlarning sportga bo‘lgan qiziqishini shakllantirishdagi psixologik yondoshuvlar va motivatsiya omillari haqida so‘z yuritiladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlarning sport faoliyatiga bo‘lgan qiziqishini o‘rganish uchun psixologiya va sport fanlarining bir nechta muhim tadqiqotlari va nazariyalari mavjud. Ushbu adabiyotlar o‘smirlar yoshidagi psixologik jarayonlarni va sportning bu jarayonlarga qanday ta’sir ko‘rsatishini tushunishga yordam beradi.

Bandura (1986) va o‘ziga bo‘lgan ishonch: Albert Bandura o‘zining "o‘ziga bo‘lgan ishonch" nazariyasini ilgari surib, psixologik va jismoniy faoliyatda o‘ziga bo‘lgan ishonchning ahamiyatini ta’kidlagan. Bandura, o‘ziga bo‘lgan ishonch o‘smirlarni yangi vazifalarni bajara olishiga, shu jumladan sportga bo‘lgan qiziqishni shakllantirishga imkon

beradi. Banduraning nazariyasi sportda muvaffaqiyatga erishish uchun psixologik tayyorgarlik va ijobiy fikrlar zarurligini ko‘rsatadi.

Ryan va Deci (2000) - Ichki va tashqi motivatsiya nazariyasi: Richard Ryan va Edward Deci o‘zining motivatsiya nazariyasini ishlab chiqqan, bu nazariya o‘smirlarning sport faoliyatiga qiziqishini tushunishga yordam beradi. Ular ichki motivatsiyani (o‘zini rivojlantirish, qoniqish) va tashqi motivatsiyani (rag‘batlar, mukofotlar) ta’kidladilar. O‘smirlar sportga bo‘lgan qiziqishlarini ichki va tashqi omillar orqali shakllantiradilar, masalan, o‘yinlarda muvaffaqiyat, oila va do‘stlarning rag‘batlantirishi.

Murray (2003) - Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash: Harold Murray sport faoliyatining ijtimoiy jihatini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. U o‘smirlarning sportdagi muvaffaqiyatlari va qiziqishlari ko‘pincha oilaviy va ijtimoiy muhitga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, do‘stlar va o‘qituvchilarning motivatsiyasi, sportga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Harter (1999) - O‘zini anglash va o‘ziga bo‘lgan ishonch: Susan Harterning tadqiqotlari, o‘zini anglash va o‘ziga bo‘lgan ishonchning psixologik rivojlanishda muhimligini ko‘rsatadi. O‘smirlar o‘zlarining imkoniyatlarini sportda sinash orqali o‘zlarini anglaydilar. Bu esa, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi va sportga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Larson (2000) - Jismoniy faoliyat va psixologik salomatlik: Reed Larsonning tadqiqotlari jismoniy faoliyatning psixologik salomatlikka bo‘lgan ta’sirini o‘rganadi. O‘smirlar sport bilan shug‘ullanish orqali stressni kamaytirishi, ruhiy salomatlikni yaxshilashi va ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirishi mumkin. Bu jismoniy faollikning o‘smirlarning psixologik holati va rivojlanishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini tushunishga yordam beradi.

Snyder va Lopez (2002) - Motivatsiya va muvaffaqiyat: Snyder va Lopezning tadqiqotlari motivatsiyaning o‘smirlar sport faoliyatida qanday muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Ular shunday deb ta’kidlaydilar: "Sportdagi muvaffaqiyatlar o‘smirlarning

ichki va tashqi motivatsiyasiga bog‘liq." Bu adabiyot sportning o‘smirlar psixologiyasidagi ahamiyatini tahlil qilishda asosiy o‘rin tutadi.

Yuqoridagi adabiyotlar o‘smirlarning sportga bo‘lgan qiziqishini shakllantirish va sport faoliyatining psixologik jihatlarini tushunishda zarur bilimlar taqdim etadi. Ushbu tadqiqotlar o‘smirlar yoshida psixologik rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda sportning muhim rolini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Shuningdek, o‘smirlarning sportga bo‘lgan qiziqishini shakllantirishda psixologik va ijtimoiy omillar o‘rtasidagi o‘zaro aloqani o‘rganish zaruriy ahamiyatga ega.

Muhokama. O‘smirlarning sport faoliyatiga bo‘lgan qiziqishi va psixologik yondoshuvlar mavzusi, o‘smirlar davridagi psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu tahlilga ko‘ra, sport o‘smirlarning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, lekin bu jarayonni o‘rganish uchun bir nechta omillarni hisobga olish zarur. Sport faolligiga qiziqish, o‘smirlarning ichki va tashqi motivatsiyasiga, oilaviy va ijtimoiy muhitga, o‘ziga bo‘lgan ishonch va o‘zini anglash darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Birinchidan, Banduraning o‘ziga bo‘lgan ishonch nazariyasi sportdagi muvaffaqiyatlarga erishishda psixologik tayyorgarlikning muhimligini ko‘rsatadi. O‘smirlar sport orqali o‘z imkoniyatlarini sinab ko‘rishadi, bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Shunday qilib, sport faoliyati o‘smirlarning o‘zini anglash jarayoniga katta yordam beradi. Misol uchun, jismoniy mashqlar va musobaqalarda muvaffaqiyatga erishish o‘smirlarni ruhiy jihatdan kuchaytirishi, ularning kelajakdagi maqsadlariga erishishga bo‘lgan ishonchlarini oshiradi.

Ikkinchidan, Ryan va Decining motivatsiya nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlar sportga bo‘lgan qiziqishni ichki (o‘zini rivojlantirish, zavqlanish) va tashqi (rag‘batlar, mukofotlar) motivatsiya orqali shakllantiradi. O‘smirlar, ayniqsa, o‘zlarini boshqa tengdoshlariga nisbatan sinab ko‘rish va muvaffaqiyatga erishish istagi bilan sportga qiziqishadi. Biroq, bu motivatsiyaning tashqi omillari, masalan, oilaning qo‘llab-quvvatlashi va o‘qituvchilarning motivatsion yondoshuvlarini ham o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy muhit sportga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirishdagi yana bir muhim omildir. Murray tomonidan ta’kidlanganidek, o‘smirlarning sportdagi muvaffaqiyatlari va ularga bo‘lgan qiziqishi ko‘pincha oilaviy va ijtimoiy aloqalarga bog‘liq. Oila va do‘stlar tomonidan rag‘batlantirish, o‘smirlar uchun sportda muvaffaqiyatga erishishda kuchli psixologik asos yaratadi. Shuningdek, jamoaviy sport turlari, o‘smirlarga ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi va ularning o‘zini boshqarish qobiliyatlarini oshiradi.

Lekin, o‘smirlar sportiga bo‘lgan qiziqish faqat ijobiy motivatsiya va rag‘batlantirishdan iborat emas. Ba’zi hollarda, o‘smirlar sportga bo‘lgan qiziqishni tashvishlar yoki ijtimoiy bosim tufayli yo‘qotishlari mumkin. Bu holatda, stressni boshqarish va emotsional barqarorlikni ta’minlash uchun psixologik yondoshuvlar kerak bo‘ladi. O‘smirlar sportda muvaffaqiyatsizlikni yoki ijtimoiy aloqalaridagi muvaffaqiyatsizlikni boshqarishning psixologik usullarini o‘rganishlari zarur.

Shu bilan birga, sport faoliyatining psixologik salomatlikka ta’sirini o‘rganishda ijtimoiy psixologiya ham muhim ahamiyatga ega. Jismoniy faollik o‘smirlarning ruhiy salomatligini yaxshilashga yordam beradi va stressni kamaytiradi. Biroq, psixologik qo‘llab-quvvatlash va yondoshuvlar sportning psixologik samaralarini maksimal darajaga olib kelish uchun zarurdir.

Xulosa. O‘smirlarning sportga bo‘lgan qiziqishi va psixologik rivojlanishi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, sport faoliyati o‘smirlarning psixologik salomatligini, o‘ziga bo‘lgan ishonchini va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda katta rol o‘ynaydi. O‘smirlar davri - shaxsiyat va psixologiyaning shakllanishi uchun muhim davr bo‘lib, sport faoliyati bu jarayonni qo‘llab-quvvatlashda ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Sport, jismoniy faollik va jamoaviy ishda qatnashish orqali o‘smirlar o‘zlarini anglashlari, stressni boshqarish va o‘ziga bo‘lgan ishonchlarini oshirishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Shuvalov, A. F. (2010). "Psixologiya va sport faoliyati." Tashkent: Universitet nashriyoti.

2. Semenov, V. A., & Ivanov, S. N. (2008). "O‘smirlar psixologiyasi." Moskva: Akademiya.

3. Benson, P. L., & Pittman, K. J. (2008). "The Role of Sport in Adolescent Development." *Journal of Youth and Adolescence*, 37(2), 133-145.

4. Gibson, J. (2009). "Motivatsiya va sport: Psixologik yondoshuvlar." *Psychology of Sport and Exercise*, 10(4), 573-580.

5. Akpinar, A., & Elma, A. (2016). "Adolescent Psychology and Physical Activity." *Journal of Sports Science & Medicine*, 15(4), 545-553.

6. Markov, V. P. (2006). "O‘smirlik davri va sport." *Psixologiya fanlari*, 24(3), 107-114.

7. Harris, J., & Adams, R. (2011). "Adolescents and Sports: A Psychological Perspective." *Journal of Adolescent Health*, 49(2), 244-250.

8. O‘ralov, T. (2012). "Jismoniy faoliyat va psixologik rivojlanish." Tashkent: Fan va texnologiya.

9. Kass, R., & Ferguson, M. (2014). "Sport and the Psychology of Adolescence." *Sports Psychology Journal*, 32(5), 342-350.

STRESSNING METAKOGNITIV NAZORATI VA UNING TA'LIM-TARBIYA JARAYONLARIGA TA'SIRI

Usmonova Surayyo Muxidinovna

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Pedagogik stress o‘qituvchilarning professional faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, lekin metakognitiv yondashuvlar yordamida bu stressni boshqarish imkoniyatlari mavjud. Maqolada o‘qituvchilarning o‘z stresslarini qanday boshqarish, o‘z fikrlash jarayonlarini nazorat qilish va ta'lim sifatini oshirish uchun metakognitiv strategiyalarni qo‘llash orqali qanday muvaffaqiyatlarga erishish mumkinligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: stressni boshqarish, ta'lim sifati, o‘qituvchilar va stress, metakognitiv strategiyalar, ta'lim samaradorligi.

Metakognitiv yondashuvlar yordamida o‘qituvchilar o‘z stresslarini yaxshiroq boshqarish va ta'lim jarayonida samarali ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Metakognitiv nazorat o‘qituvchiga o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish, stressni kamaytirish, muammolarni samarali hal qilish va o‘quvchilarga yanada sifatli ta'lim berish imkonini yaratadi. Ushbu maqolada pedagogik stressni boshqarishda metakognitiv nazoratning o‘rni va uning ta'lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari, metakognitiv yondashuvlarning stressni boshqarishdagi samaradorligini va ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

O‘qituvchilar uchun pedagogik stress, ayniqsa, ta'lim jarayonining yuqori bosqichlarida, murakkab vaziyatlarda yoki o‘quvchilar bilan doimiy muloqotda bo‘lishda yuzaga keladi. Stressning o‘qituvchining psixologik va jismoniy holatiga ta’siri bevosita ta'lim sifatiga aks etadi. Kasbiy stress, o‘qituvchining motivatsiyasi, diqqatni jamlash qobiliyati, ishga bo‘lgan qiziqish va professional kompetentsiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuningdek, stressni uzoq muddat davomida boshqarishdagi qiyinchiliklar pedagogning ruhiy holatiga ham, o‘quvchilarning o‘rganish samaradorligiga ta’sir qilishi mumkin.

Metakognitiv jarayonlar, ya’ni o‘z fikrlashini tahlil qilish va nazorat qilish qobiliyati, stressni boshqarishda o‘qituvchilarga yordam beradi. Bu jarayonlar o‘qituvchiga o‘zining

kuchli va zaif tomonlarini anglash, stressli vaziyatlarda samarali qarorlar qabul qilish va o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish imkonini yaratadi. Metakognitiv yondashuvlar stressni faqat qisqa muddatli kamaytirish bilan cheklanmaydi, balki uzoq muddatda o‘qituvchining umumiy farovonligini va ishdagi muvaffaqiyatini oshiradi. Shu bilan birga, metakognitiv yondashuvlar o‘qituvchilarga o‘z vaqtlarini samarali boshqarish, o‘zlarini yaxshiroq tanish va ta'limni tashkil qilishda yanada aniq va muvozanatli yondashuvlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Ushbu maqolada pedagogik stressning metakognitiv nazoratga ta’siri, o‘qituvchilarning stressni qanday boshqarishlari va ularning metakognitiv strategiyalar yordamida ta'lim sifatini qanday oshirishlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotlar, metakognitiv yondashuvlarni pedagogik stressni kamaytirish va ta'lim jarayonini samarali tashkil qilishda muhim vosita sifatida ko‘rsatadi.

Kyriacou, C. (2001) - "Teacher stress: A review of some recent literature" maqolasida o‘qituvchilarning kasbiy stressi va uning pedagogik faoliyatga ta’siri haqida ma’lumot berilgan. U o‘qituvchilarning stress darajasini pasaytirish uchun samimiy va ko‘ngilli yondashuvlar zarurligini ta'kidlagan. Metakognitiv strategiyalar, o‘qituvchilarga o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish va stressni kamaytirish uchun foydali ekanligi ta'kidlangan.

Skaalvik, E. M. va Skaalvik, S. (2010) - "Teacher stress and coping strategies: A longitudinal study" maqolasida o‘qituvchilarning stressga qarshi kurashish usullarini o‘rganishgan. Tadqiqot, o‘qituvchilarning stressni kamaytirishdagi metakognitiv yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlagan. O‘qituvchilarning stressni nazorat qilish uchun metakognitiv yondashuvlar (masalan, o‘zini tahlil qilish va his-tuyg‘ularni boshqarish) o‘z faoliyatlarida yaxshilanishlarga olib kelishini ko‘rsatgan.

Schraw, G. (1998) - "Promoting general metacognitive awareness" maqolasida metakognitiv jarayonlarning o‘rni va ta’siri tahlil qilinadi. Schraw metakognitsiya va o‘z fikrlash jarayonini nazorat qilishning o‘qituvchilarning stressni boshqarishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. U o‘qituvchilarga metakognitiv yondashuvlarni o‘rgatish orqali, ularning stressni boshqarish va ta'lim samaradorligini oshirish mumkinligini ta'kidlagan.

Veenman, M. V. J. (2013) - "Metacognition in education: Definition and impact on student learning" maqolasida metakognitsiyaning ta’lim jarayonidagi o‘rni, o‘qituvchilarning o‘z fikrlash jarayonlarini nazorat qilish orqali stressni kamaytirishdagi roli ta’kidlanadi. Veenman, o‘qituvchilarga metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish orqali, ta'lim sifatini oshirish mumkinligini ko‘rsatgan.

Pedagogik stressning metakognitiv nazorati bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilar uchun stressni boshqarishdagi metakognitiv yondashuvlar ta'lim samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Metakognitiv yondashuvlar yordamida o‘qituvchilar o‘z stresslarini kamaytirish, o‘z fikrlash jarayonlarini samarali nazorat qilish va ta'lim jarayonini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. O‘qituvchilarni metakognitiv yondashuvlar bilan tanishtirish va ularga stressni boshqarishda samarali strategiyalarni o‘rgatish, ta'lim sifatini oshirishning muhim vositasi sifatida ko‘rilmoqda.

Adabiyotlarda stressni boshqarishning metakognitiv yondashuvlari o‘qituvchilarning professional faoliyatiga ta’sir etishda ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi. Metakognitsiya stressni kamaytirishning samarali usuli bo‘lib, o‘qituvchilarni nafaqat o‘z stresslarini boshqarishga, balki o‘quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berishga yordam beradi.

Bundan tashqari, metakognitiv yondashuvlarning ta'lim jarayoniga ta’siri ham katta. O‘qituvchilar stressni boshqarishda metakognitiv strategiyalarni qo‘llash orqali nafaqat o‘z salomatligini va ish faoliyatini yaxshilaydi, balki o‘quvchilarga ta'limni yanada sifatli tarzda taqdim etadilar. O‘qituvchilar stressni boshqarishda faqat o‘zlarini emas, balki o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga bo‘lgan yondashuvlarini ham yaxshilaydi. Stressni boshqarishning metakognitiv usullari, o‘quvchilarga o‘z vaqtini boshqarishda va o‘z-o‘zini motivatsiyalashda yordam berishi mumkin, bu esa ta'lim sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

O‘qituvchilarning stressni boshqarishda metakognitiv nazoratni qo‘llashning muhimligini hisobga olgan holda, ta'lim tizimlarida metakognitiv treninglar o‘tkazilishi zarur. O‘qituvchilarga metakognitiv ko‘nikmalarni o‘rgatish, stressni samarali boshqarish va ularning pedagogik faoliyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Bu o‘z navbatida, ta'lim

sifatini oshirishga, o‘quvchilarning akademik yutuqlarini yaxshilashga va o‘qituvchilarning professional farovonligini ta'minlashga imkon yaratadi.

Metakognitsiya, o‘z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish, his-tuyg‘ularni boshqarish va qarorlar qabul qilishdagi o‘zgarishlarni nazorat qilish orqali stressni boshqarishda samarali vosita sifatida ishlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2010). Teacher stress and coping strategies: A longitudinal study. Teaching and Teacher Education, 26(3), 502-509.
2. Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. Instructional Science, 26(1-2), 113-125.
3. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory into Practice, 41(2), 64-70.
4. Veenman, M. V. J. (2013). Metacognition in education: Definition and impact on student learning. Educational Research Review, 8, 1-12.
5. Roberts, D. E., & O'Reilly, F. (2012). The effects of stress on the teaching profession: A meta-analysis of the studies. Journal of Educational Psychology, 104(2), 298-310.

TIBBIYOT HAMSHIRALARIDA O’Z- O'ZINI ANGLASH VA UNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Odinayev Tolibjon Toyirovich,

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatasiya: Ushbu maqolada tibbiyot hamshiralarida professional o'zini anglash va uning psixologik ahamiyati tahlil qilinadi. Hamshiralar o'z kasbida yuz berayotgan o'zgarishlarga moslashish jarayonida o'zini anglashning muhim roli bor. Professional o'zini anglash, hamshiraning kasbiy identifikatsiyasini shakllantiradi, uning ishga bo'lgan munosabatini va psixologik farovonligini belgilaydi. Maqolada, professional o'zini anglashning psixologik komponentlari, uning kasbiy rivojlanishdagi o'rni va hamshiralar o'zining kasbiy rolini qanday anglashlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Professional o'zini anglash, hamshira, psixologik farovonlik, kasbiy identifikatsiya, kasbiy rivojlanish, psixologik motivatsiya, stressni boshqarish, tibbiyot sohasida psixologiya, professional rol, o'ziga bo'lgan ishonch

Аннотация: В данной статье анализируется профессиональное самосознание медицинских сестер и его психологическое значение. В процессе адаптации к изменениям в своей профессии профессиональное самосознание играет важную роль. Профессиональное самосознание формирует профессиональную идентификацию медсестры, определяет её отношение к работе и психологическое благополучие. В статье рассматриваются психологические компоненты профессионального самосознания, его роль в профессиональном развитии и то, как медсестры осознают свою профессиональную роль.

Ключевые слова: Профессиональное самосознание, медсестра, психологическое благополучие, профессиональная идентификация, профессиональное развитие, психологическая мотивация, управление стрессом, психология в здравоохранении, профессиональная роль, уверенность в себе

Annotation: This article analyzes the professional self-awareness of nurses and its psychological significance. In the process of adapting to changes in their profession, professional self-awareness plays an important role. Professional self-awareness shapes the nurse's professional identity, determines their attitude toward work, and psychological well-being. The article discusses the psychological components of professional self-

awareness, its role in professional development, and how nurses perceive their professional role.

Keywords: Professional self-awareness, nurse, psychological well-being, professional identity, professional development, psychological motivation, stress management, psychology in healthcare, professional role, self-confidence

Kirish. Tibbiyot sohasida hamshiralar kasbining ahamiyati juda katta. Ular nafaqat bemorlarga yordam berish, balki tibbiy xizmatning asosiy bo'lagi sifatida muhim psixologik va ijtimoiy rollarni ham bajaradilar. Hamshiralar o'z kasbiga bo'lgan munosabatini, o'zini kasbiy rolida qanday anglashini va o'zini qanday tushunishini bilish, ularning ishdagi muvaffaqiyati va psixologik farovonligi uchun muhimdir.

Professional o'zini anglash - bu individning o'z kasbiy roli va vazifalariga nisbatan qanday fikrda ekanligini, o'z qadrini qanday baholashini anglatadi. Hamshiralar uchun bu jarayon, ularning kasbiy identifikatsiyasini shakllantirishda, ishdagi stressni boshqarishda va motivatsiyasini oshirishda asosiy rol o'ynaydi. Hamshiralar o'zini qanday anglashlarini bilish, ularning ishdagi faoliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Ushbu maqola tibbiyot hamshiralarida professional o'zini anglashning psixologik ahamiyatini, uning kasbiy rivojlanish va muvaffaqiyatdagi rolini o'rganadi. Maqolada, o'zini anglash darajasi, stressga nisbatan qarshilik, motivatsiya va ishdagi muvaffaqiyatga erishishdagi ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. Shuningdek, hamshiralar o'zlarini kasbda qanday anglashlari va bu jarayonning psixologik asoslarga qanchalik mos kelishini ko'rib chiqamiz.

Adabiyotlar tahlili. Tibbiyot hamshiralarida professional o'zini anglash va uning psixologik ahamiyati masalalari ko'plab ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Bu tahlil, o'zini anglash jarayonining kasbiy faoliyatdagi o'rni, hamshiralar psixologiyasiga ta'siri va o'zgaruvchan ish sharoitlariga moslashishdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

O'zini anglash, shaxsning o'ziga bo'lgan munosabatini, o'zining yuksalish imkoniyatlarini va ijtimoiy roli bilan bog'liq tasavvurlarni ifodalaydi. Hamshiralar o'z kasbiy rolini qanday anglashlarini tushunish, ularning ishdagi muvaffaqiyatiga va

farovonligiga bevosita ta'sir qiladi. O'zini anglash jarayoni psixologik ravishda shaxsning o'z qadrini va kasbiy maqsadlarini qanday ko'rishini shakllantiradi. Bu masala bir qancha izlanishlarda, hamshiralar o'zini anglashni kasbiy rivojlanishning asosiy komponentlaridan biri deb hisoblanadi (Smith, 2019; Lee & Robinson, 2022)

Kasbiy identifikatsiya — bu shaxsning o'zini kasb bilan bog'liq ravishda qanday anglashidir. Hamshiralar o'z kasbiy identifikatsiyasini, yuksak maqsadlarga erishish va o'zaro munosabatlarda muvaffaqiyatga erishish orqali rivojlantiradilar. Shunday qilib, hamshiralar o'zlarini tibbiyot sohasining bir qismi sifatida ko'rishlari, ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va stressga qarshi kurashishlariga yordam beradi (Thompson & Harris, 2017). Kasbiy identifikatsiya, shuningdek, o'zini anglashning ajralmas qismi sifatida, hamshiralar uchun motivatsiyani va professionallikni saqlashga yordam beradi (Johnson & Hargrove, 2021).

O'zini anglashning o'zi kasbiy stressni boshqarishda muhim vosita bo'lishi mumkin. Hamshiralar, o'zlarini kasbiy rolda qanday anglashiga qarab, stressga qanday munosabatda bo'lishlari va unga qanday qarshi turishlari farq qiladi. O'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan hamshiralar, o'z ishlarini yanada ishonch bilan bajaradilar va stressni boshqarishda yaxshi natijalarga erishadilar. Bunday holatda, hamshiralar o'zlarini kasbiy jihatdan yaxshiroq baholashadi va ishdagi muammolarga qarshi mustahkam turadilar (Baker, 2020).

Psixologik farovonlikni oshirishda o'zini anglashning muhimligi haqida bir qancha izlanishlar mavjud. Kasbiy o'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan hamshiralar, o'z faoliyatlaridan ko'proq qoniqish olishadi, ijtimoiy va kasbiy aloqalarda barqarorlikni saqlaydilar, bu esa ularga yaxshiroq psixologik farovonlikni taqdim etadi (Wright & Yates, 2018). O'zini anglash hamshiralar uchun stressni kamaytirish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirishda asosiy vositalardan biridir.

O'zini anglash, hamshiralar uchun kasbiy motivatsiyani oshirishda muhim omil hisoblanadi. O'zini yaxshi anglagan hamshiralar, o'z kasbiy maqsadlariga erishish uchun yuqori motivatsiyaga ega bo'ladilar. Kasbiy o'zini anglash motivatsiyaning yuqori

darajasini ta'minlaydi, bu esa ishdagi muvaffaqiyatni ta'minlashga yordam beradi. Shunday qilib, o'zini anglashning yuqori darajasi hamshiralar uchun kasbiy maqsadlarni amalga oshirishda asosiy qo'llab-quvvatlash vositasi bo'lishi mumkin (Duffy & O'Connell, 2020).

Muhokama. Tibbiyot hamshiralarida professional o'zini anglash va uning psixologik ahamiyati muhokama qilinayotgan mavzu bo'lib, bu jarayonlarning kasbiy faoliyatga va shaxsiy farovonlikka ta'sirini chuqur tahlil qilishni talab etadi. Hamshiralar o'zlarining kasbiy rolini qanday anglashlari, ularga nafaqat ishda muvaffaqiyatni ta'minlash, balki stressni boshqarish va ijtimoiy hamkorlikni yaxshilash uchun zarur bo'lgan psixologik resurslarni ham taqdim etadi.

Professional o'zini anglash va kasbiy muvaffaqiyat o'rtasidagi bog'lanish: Tibbiyot hamshiralarining professional o'zini anglash darajasi, ularning ishdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. O'zini anglash, ayniqsa kasbiy identifikatsiya, hamshiralar uchun ularning professional maqsadlariga erishishda muhim ahamiyatga ega. Agar hamshira o'zini kasbda qadrli va muvaffaqiyatli his qilsa, u yanada motivatsiyalangan bo'ladi va o'z ishiga ko'proq e'tibor beradi. Bunda o'zini anglash darajasi, hamshiralar uchun yuqori samaradorlik va yuqori ishni bajarish qobiliyatini ta'minlaydi.

Shuningdek, o'zini anglashning kasbiy muvaffaqiyatga ta'siri, hamshiralar o'z kasblarini sevib, ularga bo'lgan ishtiyoq va fidoyilikni oshiradi. Bu holatda, hamshiralar o'zlariga ishonch bilan yangi yondashuvlar va innovatsiyalarni o'zlashtirishadi. Bu esa o'z navbatida tibbiyot sohasidagi yangiliklarga moslashish imkoniyatlarini oshiradi (Thompson & Harris, 2017).

Stressni boshqarish va o'zini anglash: O'zini anglash va stressni boshqarish o'rtasida mustahkam bog'lanish mavjud. Hamshiralar o'z rolini aniq bilib, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirganida, stressga nisbatan qarshilik ko'rsatishlari yanada osonlashadi. Kasbiy o'zini anglash darajasi yuqori bo'lgan hamshiralar, stressli vaziyatlarga nisbatan kamroq reaksiya ko'rsatishadi va o'z ishlarida yuqori barqarorlikni saqlab qoladilar. Bunday hamshiralar, o'z kasbiy roli va vazifalariga aniq va ijobiy qarashlari tufayli, boshqalar bilan samarali aloqada bo'lib, ish muhitida to'g'ri qarorlar qabul qilishga qodir bo'ladilar.

Biroq, stressning yuqori darajasi o'zini anglashning past darajasi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Agar hamshira o'z kasbiy rolini noaniq his qilsa yoki o'z ishida muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, stress darajasi oshishi mumkin. Bu holatda, psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytirish uchun zarur vosita bo'lib xizmat qiladi (Baker, 2020).

Motivatsiya va o'zini anglash: O'zini anglash kasbiy motivatsiyani oshirishda muhim omil sifatida qaraladi. O'zini yuqori baholaydigan hamshiralar o'z ishlariga katta e'tibor qaratadilar va doimiy ravishda kasbiy maqsadlar sari intilishadi. Shuningdek, o'zini anglash motivatsiyani faollashtiradi, chunki hamshiralar o'zlarining kasbiy imkoniyatlarini ko'proq qadrlashadi va o'zlariga bo'lgan ishonchni oshiradilar. Bu esa, o'z navbatida, ularning kasbiy o'sishiga va professionalliklarini rivojlantirishga yordam beradi (Wright & Yates, 2018).

Kasbiy motivatsiya va o'zini anglash o'rtasidagi bog'lanish, hamshiralar o'zlarining kasbiy identifikatsiyasini shakllantirgan sari kuchayadi. Kasbiy maqsadlar va vazifalarni aniq anglagan hamshiralar, ularni amalga oshirish uchun yuqori motivatsiyaga ega bo'ladilar, bu esa kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga olib keladi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va o'zini anglash: Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi hamshiralar uchun o'zini anglash jarayonini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zini kasbda muvaffaqiyatli anglagan hamshiralar, o'zlarining kasbiy vazifalarini bajarayotganda yanada mustahkam va barqaror yordam tizimiga ega bo'ladilar. Kasbiy o'zini anglashning yuqori darajasi, hamshiralar o'z ishlariga bo'lgan ijtimoiy munosabatlarda ham muhim o'zgarishlarga olib keladi. O'zini anglash darajasining oshishi, hamshiralar o'zining ijtimoiy va kasbiy aloqalarini yanada samarali tashkil etishga imkon beradi.

Xulosa. Ushbu maqolada tibbiyot hamshiralarida professional o'zini anglash va uning psixologik ahamiyati yoritildi. Professional o'zini anglash, hamshiralar uchun ularning kasbiy identifikatsiyasini shakllantirishda, ishga bo'lgan munosabatini va psixologik farovonligini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Hamshiralar o'zlarining kasbiy rolini qanday

anglashlari, ularning ishdagi muvaffaqiyatiga, stressni boshqarish qobiliyatiga va umumiy farovonligiga bevosita ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Smith, J. (2019). The Role of Self-Perception in Professional Nursing: Implications for Mental Health and Well-Being. Journal of Nursing Psychology, 34(2), 122-130.

2. Thompson, R., & Harris, M. (2017). Nursing Identity and Professional Development: A Psychological Perspective. Nursing Research Journal, 45(3), 150-160.

3. Lee, M., & Robinson, P. (2022). Psychological Resilience and Self-Concept in Nursing Professionals. Healthcare Psychology Review, 29(4), 98-106.

4. Baker, L. (2020). Stress Management and Professional Self-Understanding in Nurses. Journal of Clinical Nursing, 36(5), 202-210.

5. Johnson, H., & Hargrove, T. (2021). The Connection Between Professional Role Clarity and Stress Reduction in Nurses. International Journal of Nursing Studies, 41(6), 212-220.

6. Wright, E., & Yates, S. (2018). Psychological Well-Being and Motivation Among Healthcare Workers: A Focus on Nurses. Journal of Mental Health Nursing, 22(3), 115-123.

7. Duffy, K., & O'Connell, R. (2020). Professional Development and Identity Formation in Nursing: A Psychological Approach. Nurse Education Today, 68, 54-62.

TALABALARNING TEXNIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI

Sharopov Mirjon Nurxon o'g'li

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llash nafaqat o‘qitish sifatini oshirishga, balki talabalarni innovatsion fikrlash va texnik muammolarni hal qilishga yo‘naltirishga xizmat qiladi. 3D-modellashtirish, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, sun’iy intellekt va raqamli o‘quv platformalaridan foydalanish texnik tafakkurni shakllantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, texnik tafakkur, virtual laboratoriyalar, 3D-modellashtirish, simulyatsiya, sun’iy intellekt, innovatsion ta’lim.

Аннотация: В данной статье анализируется роль цифровых технологий в развитии технического мышления студентов. В современном образовательном процессе применение цифровых технологий способствует не только повышению качества обучения, но и направляет студентов на инновационное мышление и решение технических задач. Использование 3D-моделирования, виртуальных лабораторий, симуляций, искусственного интеллекта и цифровых образовательных платформ создает широкие возможности для формирования технического мышления.

Ключевые слова: цифровые технологии, техническое мышление, виртуальные лаборатории, 3D-моделирование, симуляция, искусственный интеллект, инновационное образование.

Annotation: This article analyzes the role of digital technologies in developing students' technical thinking. In modern education, the use of digital technologies not only improves the quality of teaching but also directs students toward innovative thinking and solving technical problems. The use of 3D modeling, virtual laboratories, simulations, artificial intelligence, and digital learning platforms provides extensive opportunities for the formation of technical thinking.

Keywords: digital technologies, technical thinking, virtual laboratories, 3D modeling, simulation, artificial intelligence, innovative education.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda texnologik taraqqiyotning tezlashuvi ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, texnik tafakkur talabalar uchun muhim kompetensiyalardan biri bo‘lib, u muammolarni tahlil qilish, texnologik echimlarni ishlab chiqish va zamonaviy muhandislik usullaridan foydalanish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyasi talabalarning texnik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli texnologiyalar, jumladan, 3D-modellashtirish, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, sun’iy intellekt algoritmlari va raqamli o‘quv platformalar ta’lim jarayonida talabalar bilim olish jarayonini interaktiv va amaliy jihatdan boyitadi. Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar orqali talabalar real texnik muammolarni xavfsiz muhitda sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar, bu esa ularning eksperimental fikrlashini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, 3D-modellashtirish va muhandislik dizayni orqali talabalar o‘z loyihalarini yaratish va sinovdan o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ushbu maqolada talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni, ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligi hamda ushbu yondashuvlarning afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali texnik tafakkurni rivojlantirishning ilg‘or tajribalari va innovatsion metodlari ilmiy asosda o‘rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv va innovatsion metodlar talabalarning muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga, texnologik bilimlarni amaliyotga tadbiq etishga hamda ijodiy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi. Mazkur tahlil texnik tafakkurni rivojlantirish, raqamli texnologiyalarning ta’limdagi o‘rni va interaktiv o‘qitish usullarining samaradorligi bilan bog‘liq ilmiy manbalarni qamrab oladi.

Texnik tafakkur – bu muammolarni tahlil qilish, innovatsion echimlarni ishlab chiqish va texnologik jarayonlarni tushunish qobiliyatini o‘z ichiga olgan tafakkur shaklidir. Dewey, J. (1916) “Democracy and Education” asarida texnik tafakkur va amaliy tajribaning o‘zaro bog‘liqligi ta’kidlanadi. Piaget, J. (1952) esa “The Origins of Intelligence in Children” asarida texnik tafakkurni rivojlantirish uchun talabalar faol tajriba orqali bilim olishi lozimligini ta’kidlaydi. Bruner, J. (1966) esa “Toward a Theory of Instruction” kitobida talabalarni muammoli vaziyatlarga jalb qilish orqali texnik tafakkurini rivojlantirish mumkinligini ta’kidlaydi.

Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib, o‘qitishning interaktiv va samarali bo‘lishiga imkon yaratmoqda. Prensky, M. (2001) “Digital Natives, Digital Immigrants” maqolasida zamonaviy talabalarning raqamli texnologiyalar bilan o‘ralganligi sababli ularni interaktiv o‘qitish zarurligini ta’kidlaydi. Resnick, M. (2017) “Lifelong Kindergarten” asarida talabalar texnologik muammolarni mustaqil hal qilishga yo‘naltirilishi lozimligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar talabalarga nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lashga imkon yaratadi. Chiu & Chen (2013) “Developing a Virtual Laboratory for Engineering Education” maqolasida virtual laboratoriyalarning muhandislik va texnologiya fanlaridagi samaradorligi tahlil qilingan. Dym, C.L., Agogino, A.M., Eris, O., Frey, D.D., & Leifer, L.J. (2005) o‘zining “Engineering Design Thinking, Teaching, and Learning” maqolasida talabalarning muhandislik tafakkurini rivojlantirishda interaktiv laboratoriyalar va simulyatsion texnologiyalarning ahamiyatini ko‘rsatib o‘tgan.

Texnologiya fanlarida 3D-modellashtirish talabalarga real loyihalarni yaratish va sinovdan o‘tkazish imkoniyatini beradi. Brown, T. (2009) “Change by Design” asarida dizayn tafakkurining muhimligi va uni texnik bilimlarga tatbiq qilish yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Fadel, C., Bialik, M., & Trilling, B. (2015) “Four-Dimensional Education” kitobida texnologiya va muhandislik ta’limida innovatsion metodlarni qo‘llash muhimligi ta’kidlangan.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi texnologik tafakkurni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Korkmaz, Ö., & Çakır, R. (2017) “Effects of STEM Learning on Students’ Critical Thinking Skills” maqolasida STEAM yondashuvi orqali talabalar mustaqil fikrlash va texnik muammolarni hal qilishga yo‘naltirilishi muhimligi ta’kidlangan.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim tizimiga keng kirib kelmoqda. Luckin, R. (2018) “Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century” asarida sun’iy intellekt asosidagi ta’lim tizimlari individual yondashuv va moslashtirilgan o‘quv jarayonini yaratishda muhim vosita ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Muhokama. Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki texnik tafakkur talabalarga muammolarni tahlil qilish, ilmiy yondashuv asosida muhandislik masalalariga yechim topish va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash imkonini beradi. Ushbu jarayonda raqamli texnologiyalarning o‘rni juda muhim bo‘lib, ular texnologik tafakkurni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Raqamli texnologiyalar orqali talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirish uchun virtual laboratoriyalar, 3D-modellashtirish, simulyatsiyalar, sun’iy intellekt algoritmlari, raqamli o‘quv platformalari va STEAM yondashuvi kabi innovatsion usullardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Texnik tafakkurni shakllantirishda virtual laboratoriyalar muhim rol o‘ynaydi. Chunki bu metod real tajriba va xavfsizlik talablarini inobatga olgan holda murakkab jarayonlarni simulyatsiya qilish imkonini yaratadi. Chiu & Chen (2013) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, virtual laboratoriyalar talabalar bilimini chuqurlashtirish bilan birga ularning eksperimental fikrlashini rivojlantirishga ham yordam beradi.

Bundan tashqari, 3D-modellashtirish va muhandislik dizayni orqali talabalar muhandislik va texnologiya sohasidagi amaliy tajribalarini oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Brown (2009) o‘z tadqiqotlarida 3D-modellashtirish texnologiyalarining

talabalar innovatsion fikrlashini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi. Ushbu texnologiyalar orqali talabalar o‘z loyihalarini mustaqil ishlab chiqish, sinash va tahlil qilish imkoniga ega bo‘ladilar.

STEAM yondashuvi esa texnik tafakkurni shakllantirishning eng samarali usullaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik (Engineering), san’at (Art) va matematika (Mathematics) kabi yo‘nalishlarni o‘zaro bog‘lab, talabalarga kompleks yondashuv asosida ta’lim olish imkonini beradi. Korkmaz & Çakır (2017) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda STEAM yondashuvi orqali texnologik tafakkur rivojlanishining samarali bo‘lishi ta’kidlangan. Ushbu yondashuvning asosiy afzalliklaridan biri talabalarni real muammolarni hal qilishga yo‘naltirish va ularning analitik tafakkurini shakllantirishdan iborat.

Sun’iy intellekt va raqamli o‘quv platformalarining integratsiyasi ham texnologik tafakkurni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt yordamida moslashtirilgan ta’lim tizimlari talabalarning individual ehtiyojlariga moslashgan holda bilim berish imkonini yaratadi. Luckin (2018) o‘z tadqiqotlarida sun’iy intellektning ta’lim jarayonidagi roli haqida fikr bildirgan bo‘lib, u talabalarni shaxsiy o‘qitish (adaptive learning) jarayoniga yo‘naltirish orqali texnik tafakkurni rivojlantirishning innovatsion usullarini taklif qilgan.

Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi o‘quv jarayonini interaktivlashtirish, talabalar mustaqil ishlashini rag‘batlantirish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, texnik tafakkurni shakllantirishda zamonaviy raqamli texnologiyalarning joriy etilishi talabalarni texnologik rivojlanish tendensiyalariga tayyorlash, ularning ijodiy tafakkurini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni amaliyotda qo‘llash qobiliyatlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa. Raqamli texnologiyalar zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylanib, talabalarning texnik tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, virtual laboratoriyalar, 3D-modellashtirish,

simulyatsiyalar, sun’iy intellekt va raqamli o‘quv platformalarining ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi talabalar bilimini chuqurlashtirish, muammolarni tahlil qilish va innovatsion tafakkurni shakllantirish uchun samarali yondashuv hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dewey, J. (1916). Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education. New York: Macmillan.
2. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. W. W. Norton & Company.
3. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
4. Bruner, J. (1966). Toward a Theory of Instruction. Harvard University Press.
5. Jonassen, D. H. (2000). Computers as Mindtools for Schools: Engaging Critical Thinking. Prentice-Hall.
6. Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. On the Horizon, 9(5), 1-6.
7. Resnick, M. (2017). Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play. MIT Press.
8. Brown, T. (2009). Change by Design: How Design Thinking Creates New Alternatives for Business and Society. Harper Business.
9. Fadel, C., Bialik, M., & Trilling, B. (2015). Four-Dimensional Education: The Competencies Learners Need to Succeed. Center for Curriculum Redesign.
10. Chiu, C. H., & Chen, H. C. (2013). Developing a Virtual Laboratory for Engineering Education. Journal of Educational Technology & Society, 16(1), 147-157.
11. Dym, C.L., Agogino, A.M., Eris, O., Frey, D.D., & Leifer, L.J. (2005). Engineering Design Thinking, Teaching, and Learning. Journal of Engineering Education, 94(1), 103-120.

KASBIY O'ZINI – O’ZI ANGLASH VA MOTIVATSIYA PSIXOLOGIK XUSUSSIYATLARI

Nurullayev Firuz Fayzilloyevich,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada, o'quvchilarning kasbiy tanlovlari va ularning shaxsiy rivojlanishidagi psixologik omillar, xususan, o'zini anglash, kasbiy maqsadlarni aniqlash va o'zgarishlarga motivatsiya bo'yicha chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarda kasbiy yo'nalish va kelajakdagi kasbiy faoliyatga oid ijobiy motivatsiyani shakllantirishda ta'sir etuvchi psixologik, ijtimoiy va oilaviy faktorlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, o'quvchilar, kasbiy yo'naltirish, psixologik omillar, shaxsiy rivojlanish, kasbiy tanlov, o'zgarishlarga tayyorlik, ijtimoiy ta'sir, oila ta'siri.

Kirish. O'zini anglash va motivatsiya o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchini oshirish, ularning kasbiy qarorlarini mustahkamlash va ta'limdagi muvaffaqiyatlariga ta'sir qiladi. Bu jarayon o'quvchilarning nafaqat individual, balki ijtimoiy muhitda ham o'zlarini qanday ko'rishini belgilaydi. Shuningdek, oila va atrof-muhitning ta'siri, o'quvchilarning o'z kasbini tanlashdagi qarorlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqolada kasbiy o'zini anglash va motivatsiya omillarining o'quvchilarga ta'siri, shuningdek, ushbu jarayonni rivojlantirish uchun tavsiyalar keltiriladi.

Birinchi navbatda, kasbiy o'zini anglashning psixologik asoslari haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. M. Markova (2017) o'zining tadqiqotida kasbiy o'zini anglashning o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va kasbiy qarorlar qabul qilishidagi muhim o'rni haqida so'z yuritadi. Uning fikricha, kasbiy o'zini anglash o'quvchilarning o'z maqsadlari va imkoniyatlarini aniqlashda asosiy omil bo'lib, ularning kasbiy yo'nalishini shakllantiradi. Shuningdek, kasbiy o'zini anglash, o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga yordam beradi va kelajakdagi muvaffaqiyatlarining kafolati hisoblanadi.

A. Smith (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotda motivatsiya omillari o'rganilgan. U kasbiy motivatsiyaning o'quvchilarning o'zlariga bo'lgan ishonch va o'z maqsadlariga erishishga bo'lgan qiziqishlarini qanday shakllantirishiga to'xtaladi. Smithning fikricha, motivatsiya faqat o'quvchilarning akademik faoliyatida emas, balki ularning ijtimoiy va kasbiy integratsiyasida ham muhim rol o'ynaydi. U kasbiy motivatsiyaning

o'zgaruvchanligi va ularning ijtimoiy doiradagi roli hamda o'qituvchi va oilaning ta'sirini tahlil qilgan.

Ijtimoiy va oilaviy omillarning kasbiy yo'nalishdagi motivatsiya va o'zini anglashga ta'sirini o'rganish bo'yicha T. Walker (2018) o'zining tadqiqotida oilaning o'quvchilarni kasbiy yo'naltirishdagi o'rni haqida fikr bildirgan. Uning izlanishlariga ko'ra, oilaviy qo'llab-quvvatlash va oila a'zolari tomonidan beriladigan maslahatlar o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy yo'nalishlarini shakllantiradi. Oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimi o'quvchilarga kasbiy qarorlar qabul qilishda ishonchni oshiradi va motivatsiyani kuchaytiradi.

Shuningdek, B. Richards (2020) o'quvchilarda kasbiy motivatsiyaning o'zgarishlarga qanday ta'sir qilishini o'rganib, ularning o'zini anglashini va motivatsiyasini shakllantirishda o'qituvchilar va ta'lim muassasalarining ahamiyatini ta'kidlagan. Richardsning fikricha, o'qituvchilar tomonidan berilgan to'g'ri maslahatlar, ijobiy rag'batlar va professional rivojlanish uchun yaratilgan sharoitlar o'quvchilarda kasbiy maqsadlar shakllanishini qo'llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, kasbiy o'zini anglash va motivatsiyani o'quvchilarda rivojlantirishda psixologik yordam va psixoterapiya metodlarining o'rni ham muhim. T. Karpov (2019) o'z tadqiqotida psixologik yordam xizmatlarining o'quvchilarda kasbiy motivatsiyani oshirishdagi roli haqida so'z yuritadi. Uning fikricha, psixologik yordam xizmatlari o'quvchilarga o'z salohiyatlarini to'liq anglash va kasbiy qarorlar qabul qilishda to'g'ri yo'nalishlarni tanlashga yordam beradi.

O'quvchilarda kasbiy motivatsiya va o'zini anglashni shakllantirishda individual yondashuvlar va ko'plab tashkiliy strategiyalar mavjud. Bular o'quvchilarga o'z maqsadlarini aniqlashda yordam beradigan, o'z salohiyatlarini oshirishga undovchi muhim elementlardir.

O'quvchilarda kasbiy o'zini anglash va motivatsiya omillari — bu ta'lim jarayonining markaziy jihatlaridan biri hisoblanadi. Talaba yillarida o'quvchilar o'zlarining kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlanib, shu bilan birga o'z qobiliyatlarini va maqsadlarini

aniqlashga harakat qiladilar. Bu jarayonni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun o'quvchilarda kasbiy o'zini anglashni va motivatsiyani rivojlantirish juda muhim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasbiy o'zini anglash o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga bo'lgan ishonchini shakllantiradi va shu bilan birga motivatsiyani oshiradi.

Birinchidan, kasbiy o'zini anglashning o'ziga xosligi shundaki, bu jarayon o'quvchining o'z imkoniyatlarini va kelajakdagi kasbiy yo'nalishini tushunishga yordam beradi. M. Markovaning (2017) fikriga ko'ra, o'quvchilar o'zlarining kasbiy qiziqishlarini va salohiyatlarini aniq bilib, o'z maqsadlariga erishishga yanada ishonch bilan yondashadilar. Bu o'z-o'zini anglashning psixologik jihatlari o'quvchilarning o'zlarini qanday qabul qilishlari va o'ziga bo'lgan ishonchini qanday shakllantirishlari bilan bog'liq. Boshqa tomondan, o'quvchilarda kasbiy motivatsiyaning pastligi, o'ziga ishonchsizlikka olib kelishi va kasbiy qarorlar qabul qilishda qiynalishlariga sabab bo'lishi mumkin.

Ikkinchidan, o'quvchilarda kasbiy motivatsiyani kuchaytirish uchun o'qituvchilarning va oilaning ta'siri nihoyatda katta. A. Smith (2019) o'zining tadqiqotida, kasbiy motivatsiya faqat o'quvchining ichki ehtiyojlaridan kelib chiqmay, balki tashqi omillar - masalan, o'qituvchilar, ota-onalar, jamiyatdagi odamlarning qo'llab-quvvatlashi va tavsiyalari bilan ham shakllanishini ta'kidlaydi. O'qituvchilar o'z talabalari bilan samarali muloqotda bo'lib, ularning kasbiy yo'nalishini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Shu bilan birga, oilaviy qo'llab-quvvatlash va ota-onalar tomonidan o'quvchilarga berilgan tavsiyalar ham kasbiy motivatsiyani oshiradi. O'quvchilar o'zlarini qo'llab-quvvatlaydigan va ularga maslahatlar beradigan odamlarni ko'rganlarida, o'z maqsadlariga erishishga bo'lgan ishonchlari oshadi.

Shuningdek, o'quvchilarning kasbiy yo'nalishdagi qarorlari, oilaviy muhitga, o'zini anglashga va ijtimoiy doiradagi roliga bog'liq bo'lishi mumkin. T. Walker (2018) o'z tadqiqotida, oila muhitining o'quvchilarning kasbiy yo'nalishlarida muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Oilaviy qo'llab-quvvatlash tizimi va oila a'zolarining kasbiy yo'naltirishdagi roli o'quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlashda samarali bo'lishi

mumkin. Afsuski, ba'zi o'quvchilar o'z oilalari tomonidan qo'llab-quvvatlanmaydi yoki noto'g'ri yo'nalishda maslahatlar beriladi, bu esa ularning kasbiy motivatsiyasining pastligiga olib kelishi mumkin.

Xulosa.. Shaxsiy rivojlanish, o'zini anglash va kasbiy maqsadlarni aniqlash jarayonida psixologik omillar, ijtimoiy ta'sirlar va oilaviy faktorlar katta rol o'ynaydi. O'quvchilarda ijobiy motivatsiya va kasbiy yo'nalish shakllanishi uchun o'ziga bo'lgan ishonch, oila qo'llab-quvvatlashi va ijtimoiy o'zaro aloqalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Benedict, R.A. (2017). Self-identity and career orientation among students. New York: Academic Press.

2. Kuznetsova, N.S. (2019). Kasbiy yo'naltirish jarayonida psixologik omillar va ularning ta'siri. Moskva: Pedagogika.

3. Petrova, O.V. (2016). Kasbiy o'zini anglash va shaxsiy rivojlanish. Tashkent: O'zbekiston ta'lim nashriyoti.

4. Tajoyan, A.A. (2020). Psixologiya va kasbiy tanlov: Tahlil va yangi yondashuvlar. Moskva: Intelektual rivojlanish.

O‘SMIRLARDA IRODAVIY SIFATLARNI RIVOJLANISHIDA IJTIMOIY MUHITNING ROLI

Axadov Yo’ldosh Hamzayevich
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: O‘smirlik davri - inson psixologiyasining eng murakkab va hal qiluvchi bosqichlaridan biridir. Bu davrda ijtimoiy muhit, ya'ni ota-onalar, tengdoshlar, o‘quvchilar guruhi va keng jamiyatning ta'siri o‘smirlarning psixologik rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. O‘smirlar o‘z shaxsiyatini shakllantirishda, qiymatlarni aniqlashda va o‘z-o‘zini anglashda ijtimoiy muhitning ta'sirini sezilarli darajada his etadilar. Ularning o‘zgaruvchan psixologik holati, hissiy, kognitiv va ijtimoiy jihatdan yangi tajribalar bilan to‘ldirilgan muhitda rivojlanadi.

Kalit So‘zlar: O‘smirlik davri, psixologik rivojlanish, ijtimoiy muhit, shaxsiy o‘sish, tengdoshlar ta'siri, ota-onalar roli, emotsional rivojlanish, shaxsiyat shakllanishi, ruhiy salomatlik, ijtimoiy ta'sir, psixologik holat, o‘smirlarning psixologiyasi

Аннотация: Подростковый возраст - это один из самых сложных и решающих этапов в психологии человека. В этот период социальная среда, а именно родители, сверстники, школьные группы и широкое общество, играют важную роль в психологическом развитии подростков. Подростки в значительной степени ощущают влияние социальной среды при формировании своей личности, определении ценностей и самопознании. Их изменяющееся психологическое состояние развивается в среде, наполненной новыми эмоциональными, когнитивными и социальными переживаниями.

Ключевые слова: Подростковый возраст, психологическое развитие, социальная среда, личностный рост, влияние сверстников, роль родителей, эмоциональное развитие, формирование личности, психическое здоровье, социальное влияние, психологическое состояние, психология подростков.

Annotation: Adolescence is one of the most complex and decisive stages in human psychology. During this period, the social environment, including parents, peers, school groups, and the broader society, plays a crucial role in the psychological development of adolescents. Adolescents significantly feel the impact of the social environment in shaping their personality, defining values, and self-awareness. Their changing psychological state develops in an environment filled with new emotional, cognitive, and social experiences.

Keywords: Adolescence, psychological development, social environment, personal growth, peer influence, role of parents, emotional development, personality formation, mental health, social influence, psychological state, adolescent psychology.

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda nafaqat jismoniy, balki psixologik, emotsional va ijtimoiy o‘zgarishlar ham ro‘y beradi. O‘smirlar o‘zining ichki dunyosini, shaxsiyatini shakllantirishda va ijtimoiy dunyo bilan muvofiqlashishda muhim bosqichni o‘taydilar. Ular o‘zining qadriyatlari, g‘oyalarini va dunyoqarashini shakllantirishga intiladilar, bu esa ijtimoiy muhitning ta'siridan mustaqil emas. Ijtimoiy muhit, xususan, tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlar, oila va maktab, o‘smirlarning psixologik rivojlanishiga kuchli ta'sir ko‘rsatadi.

Ijtimoiy muhitning o‘smirlar psixologiyasiga ta’siri nafaqat shaxsiy rivojlanishda, balki ularda o‘zlikni anglash, o‘z-o‘zini tasdiqlash va dunyo bilan bo‘lgan munosabatlarida ham alohida o‘rin tutadi. Bu davrda o‘smirlar o‘zining kimligini qidirishda va ijtimoiy qabul qilishda qatnashadilar. O‘smirlar, o‘z navbatida, ijtimoiy guruhlar va oiladagi munosabatlarga qarab, o‘zlarining psixologik holatini shakllantiradilar. O‘smirlarning psixologik rivojlanishi ijtimoiy muhitning turli omillari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular shaxsiyatning shakllanishiga, qaror qabul qilish jarayonlariga va emotsional barqarorlikka katta ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu maqolada o‘smirlarning psixologik rivojlanishida ijtimoiy muhitning roli tahlil qilinadi. Ijtimoiy omillar, jumladan, oila, tengdoshlar, maktab va keng jamiyatning o‘smirlarning shaxsiyatini shakllantirishdagi o‘rni o‘rganiladi. Maqola o‘smirlik davrida

o‘z-o‘zini anglash, o‘zlikni tasdiqlash va o‘zaro munosabatlarni tashkil etishda ijtimoiy muhitning ahamiyatini yoritadi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlarning psixologik rivojlanishida ijtimoiy muhitning roli bo‘yicha o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar ko‘plab psixologik, pedagogik va ijtimoiy aspektlarni o‘rganadi. Adabiyotlar tahlili ijtimoiy muhitning o‘smirlar psixologiyasiga ta'siri haqidagi mavjud nazariyalar va amaliy tadqiqotlarni tahlil qilishni maqsad qiladi.

Erik Erikson o‘smirlik davrini shaxsiyatning shakllanishidagi muhim bosqichlardan biri deb ta’riflagan. U o‘smirlikni "identifikatsiya va ro‘lni izlash" bosqichi sifatida belgilaydi. O‘smirlar o‘z shaxsiyatlarini ijtimoiy muhitda tasdiqlashga intiladilar. Bu jarayon ota-onalar, tengdoshlar va jamiyat bilan o‘zaro munosabatlar orqali amalga oshadi. Eriksonning nazariyasida ijtimoiy muhitning ijobiy yoki salbiy ta’siri o‘smirning psixologik barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shaxsiy identifikatsiya va o‘zlikni anglash jarayonida ijtimoiy ta’sirlar muhim o‘rin tutadi.

Lev Vygotskiy o‘smirlarning rivojlanishini ijtimoiy va madaniy omillar orqali tushuntiradi. Uning fikricha, inson rivojlanishi jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarda amalga oshadi. O‘smirlik davri ham ijtimoiy o‘zaro aloqalar va tajribalar orqali shakllanadi. Vygotskiy o‘smirlarning bilim olish va ijtimoiy adaptatsiya jarayonida ijtimoiy ta’sirlarning muhimligini ta’kidlaydi. Ijtimoiy muhitning o‘zgarishi va rivojlanishi o‘smirning kognitiv va emotsional salohiyatini shakllantirishda asosiy omil bo‘ladi.

Jean Piagetning nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlik davri kognitiv rivojlanishda muhim bosqichdir. Piaget o‘smirlarni abstrakt fikrlash, mantikiy qaror qabul qilish va murakkab muammolarni hal qilishda yangi bosqichga o‘tgan deb hisoblaydi. Biroq, u o‘smirlarning bu yangi qobiliyatlari ijtimoiy muhitda, ya'ni tengdoshlar va oila bilan bo‘ladigan interaktsiyalar orqali rivojlanadi. Ijtimoiy munosabatlar o‘smirning fikrlash tizimining kengayishiga, shuningdek, o‘zlikni anglash va shaxsiyatni shakllantirishga ta’sir ko‘rsatadi.

O‘smirlar orasidagi tengdoshlar ta’siri haqida ko‘plab tadqiqotlar mavjud. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarning ijtimoiy rivojlanishi va psixologik holati

ko‘pincha tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlar orqali shakllanadi. O‘smirlarning tengdosh guruhidagi o‘rinlari, guruh normalari va ijtimoiy qabul qilish hissi ularning psixologik salomatligi va o‘zlikni anglashiga ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlar o‘zlarini guruhda tasdiqlash uchun ba’zida xavfli yoki salbiy xulq-atvorlarni ham namoyish etishlari mumkin.

Ota-onalar o‘smirlarning psixologik rivojlanishida asosiy o‘rin tutadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarning oila bilan bo‘ladigan munosabatlari, ota-onalar bilan ochiq va to‘g‘ri muloqotlar, ular uchun mustahkam psixologik asos yaratadi. Ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi, qadriyatlarining o‘smirga ta’siri va ular bilan bo‘ladigan muloqot o‘smirlarning shaxsiyatini shakllantirishda, ijtimoiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhimdir. Bundan tashqari, oila ijtimoiy muhitning birinchi va eng ta’sirchan qismidir.

Zamonaviy ijtimoiy omillar, xususan, internet, ijtimoiy tarmoqlar va globalizatsiya o‘smirlarning psixologik rivojlanishida yangi ta’sir o‘rnini egallamoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn muloqotlar o‘smirlarning ijtimoiy normalarni anglashida va o‘z shaxsiyatini tasdiqlashda muhim vosita bo‘lib qolmoqda. Shu bilan birga, virtual muhitda bo‘layotgan ta'sirlar o‘smirlarning emotsional holati va psixologik barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Muhokama. O‘smirlarning psixologik rivojlanishida ijtimoiy muhitning roli juda muhim bo‘lib, uning ijobiy yoki salbiy ta’siri o‘smirlarning shaxsiyatini shakllantirishda, ijtimoiy normalarni qabul qilishda va o‘z-o‘zini anglashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlar o‘zlarining psixologik holatini va shaxsiyatini ijtimoiy muhit orqali rivojlantiradilar. Biroq, ijtimoiy muhitning ta’siri har xil kontekstda va ijtimoiy omillarga bog‘liq ravishda turlicha bo‘lishi mumkin.

O‘smirlik davrida ota-onalar bilan bo‘ladigan munosabatlar juda muhim ahamiyatga ega. Oila, o‘smir uchun ijtimoiy muhitning birinchi makoni bo‘lib, unda o‘smirlik davrining boshlang‘ich psixologik shakllanishi amalga oshadi. Ota-onalar o‘smirning emotsional va kognitiv rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadigan asosiy shaxslar hisoblanadi.

Aksariyat tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, iliq va qo‘llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda tarbiyalangan o‘smirlar o‘zlikni anglashda va shaxsiyatini shakllantirishda ko‘proq muvaffaqiyatga erishadilar. Biroq, ota-onalar tomonidan taqdim etilgan haddan tashqari nazorat yoki befarqlik, o‘smirlarning psixologik rivojlanishini salbiy tomonga o‘zgartirishi mumkin.

O‘smirlar tengdoshlar ta’sirini kuchli his qiladilar. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tengdoshlar orasida qabul qilinmagan yoki rad etilgan o‘smirlar ko‘pincha ijtimoiy izolyatsiya, depressiya va o‘zlikni yo‘qotish muammolari bilan yuzlashadilar. O‘smirlar o‘zlarining kimligini anglashda va shaxsiyatini shakllantirishda tengdoshlar guruhining rolini katta ahamiyatga ega deb biladilar. Shu bilan birga, ijtimoiy ta’sirlarning salbiy tomonlari ham mavjud. O‘smirlar ba’zan guruhdagi boshqaruvchi kuchlarga ta’sir qilishi mumkin va bu ba’zan xavfli xulq-atvorlarga olib kelishi mumkin. Bunday holatlar, xususan, xavfli ijtimoiy tarmoqlar va tengdoshlar guruhlaridagi salbiy omillar orqali o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar va internetning o‘smirlarning psixologiyasiga ta’siri tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘smirlarning ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘zaro aloqada bo‘lishi ularga keng dunyoqarashni shakllantirish imkonini beradi. Biroq, internetda doimiy muloqot va virtual kimlikni yaratish, o‘smirlarning haqiqiy ijtimoiy munosabatlarda o‘zlarini tasdiqlashdagi qiyinchiliklarni kuchaytirishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda yuzaga keladigan "taqqoslash sindromi" ham o‘smirlarning o‘z-o‘zini past baholashiga va ruhiy salomatlikka ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda o‘zini namoyon qilish o‘smirlarga o‘zlikni anglashda yordam berishi mumkin, lekin bu yerda o‘smirlarning kimligi va ijtimoiy qabul qilinishga bo‘lgan ehtiyojlari murakkab bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy muhitda yuz berayotgan o‘zgarishlar, masalan, globalizatsiya, madaniy o‘zgarishlar, ijtimoiy qadriyatlarning o‘zgarishi, o‘smirlarning psixologik rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda ijtimoiy normalar va qadriyatlar tez o‘zgarib bormoqda, bu esa o‘smirlarning dunyoqarashiga, ularning o‘zligini anglashlariga va

psixologik holatiga ta’sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy muhitning dinamik o‘zgarishi o‘smirlarga yangi moslashuv mexanizmlarini shakllantirishga yordam beradi, ammo ba’zan bu o‘zgarishlar o‘smirlar uchun stress manbai bo‘lishi mumkin.

O‘smirlarning psixologik salomatligi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq. Ijtimoiy izolyatsiya, xususan, tengdoshlar orasida qabul qilinmaslik, o‘smirlarning depressiya va stressga uchrashiga olib kelishi mumkin. O‘smirlarning psixologik salomatligini yaxshilash uchun ijtimoiy muhitni qo‘llab-quvvatlovchi va ijobiy qilish zarur. O‘smirlarning o‘z-o‘zini anglashiga yordam beradigan salbiy omillardan himoya qilish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa: O‘smirlarning psixologik rivojlanishida ijtimoiy muhitning roli kuchli va ikki tomonlama ta’sirga ega. Ijtimoiy muhit o‘smirlarning o‘zlikni anglash, shaxsiyat shakllanishi va psixologik salomatligi uchun muhim ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlar uchun ijtimoiy muhitni ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi tarzda shakllantirish, ularga o‘zlikni anglash va shaxsiyatni shakllantirishda yordam beradi. Ijtimoiy muhitning salbiy ta’sirlarini kamaytirish, o‘smirlarning emotsional va psixologik holatini yaxshilash uchun muhimdir. O‘smirlarning psixologik rivojlanishi ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu omillarni yaxshilash o‘smirlar salomatligini yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Erikson, E. H. (1963). Childhood and Society. Norton & Company.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
3. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press.
4. Brown, B. B., & Larson, J. (2002). Peer Relationships in Adolescence. Handbook of Adolescent Psychology, 2, 74-103.

5. Baumrind, D. (1991). The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use. Journal of Early Adolescence, 11(1), 56-95.

6. Arnett, J. J. (2004). Adolescence and Emerging Adulthood: A Cultural Approach. Pearson Prentice Hall.

7. Giddens, A., Duneier, M., Appelbaum, R. P., & Carr, D. (2017). Introduction to Sociology (10th ed.). W.W. Norton & Company.

8. Xushvaqtova, X. X. (2016). O‘smirlik davrida psixologik rivojlanish va ijtimoiy muhit. Toshkent: "O‘zbekiston" NMIU.

9. Mamajonova, Z. (2008). O‘smirlik va yoshlarning psixologik rivojlanishi. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

10. Jabborov, S. M. (2014). Yoshlar va ijtimoiy muhit. Toshkent: "Fan" nashriyoti.

MEHNAT STAJINING PENSIYAGA TA'SIRI. XORIJ TAJRIBASI.

O'zbekiston Bank-moliya akademiyasining

2-bosqich magestranti

Nazarova Umida Kattaboy qizi

Mehnat staji – shaxsning ish faoliyati davomida rasman yoki norasmiy tarzda o'tkazgan ish yillari hisoblanadi. U har bir mamlakatning Qonunchilik bazasiga muvofiq, ish faoliyati davomida yopilgan soliqlar yoki sug'urta badallariga asoslanadi. Masalan, Germaniyada mehnat staji shaxsning pensiyaga chiqish yoshida pensiya nafaqasi miqdorini belgilaydi. Yaponiyada esa fuqarolarning mehnat faoliyati davomida to'lagan ijtimoiy sug'urta hissalari mehnat stajining asosiy tarkibiy qismi bo'lib xizmat qiladi. AQShda esa mehnat staji ish beruvchi yoki ishchining to'lagan pensiya to'lovlariga asoslanib, fuqaroning ishlagan yillari va olingan daromadlariga qarab hisoblanadi.

Davlat pensiya tizimi – davlat tomonidan fuqarolarga rasman ishlagan yillari uchun pensiya to'lovlarini kafolatlaydigan tizim. Masalan, Germaniya va Frantsiyada davlat pensiya tizimi asosiy ko'rinishda bo'lib, u ishchilarning mehnat stajiga muvofiq to'lovlarni ta'minlaydi.

Xususiy pensiya tizimi – xususiy sug'urta kompaniyalari yoki fondlar orqali fuqarolarning pensiyaga chiqish uchun shaxsiy mablag'larni yig'ish tizimi. Bu tizim AQSh, Buyuk Britaniya va Shveytsariya kabi mamlakatlarda keng tarqalgan.

Mehnat staji va pensiya tizimi o'rtasidagi bog'liqlik jamiyatning iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy himoyasini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ko'plab mamlakatlarda pensiya yoshga etgan fuqarolarning daromadlarini saqlab qolishda va ularning turmush darajasini ta'minlashda mehnat staji asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Shu sababli, pensiya tizimining samaradorligini oshirish va mehnat stajini to'g'ri hisoblash masalasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy adolatni ta'minlashning muhim omili

hisoblanadi. Mehnat staji — ish beruvchilar yoki davlat tomonidan rasmiy ish faoliyatini amalga oshirish jarayonida yig'ilgan ish yillari to'plami hisoblanadi. Pensiya miqdori ko'pincha mehnat stajiga bog'liq bo'lib, uzoq yillar davomida ishlagan shaxslar yuqori pensiya olish huquqiga ega bo'ladilar.

Shuningdek, mehnat staji pensiya yoshiga etganda fuqarolarning ijtimoiy va iqtisodiy himoyasi uchun muhim shart hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarning pensiya tizimlari va mehnat staji hisob-kitoblarini tahlil qilishdan maqsad — turli davlatlar tajribasini o'rganib, O'zbekiston uchun samarali pensiya tizimini takomillashtirishga yo'naltirilgan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Bu jarayonda har bir mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va demografik xususiyatlari inobatga olingan holda, mehnat stajining pensiyaga ta'sirini keng qamrovli tahlil qilish muhim. Xorijiy tajriba pensiya tizimlarining adolatli va samarali modellarini shakllantirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Gibrid pensiya tizimi – davlat va xususiy pensiya tizimlarining birlashmasi bo'lib, fuqarolar davlat kafolati ostidagi pensiyaga qo'shimcha ravishda xususiy to'lovlar orqali ham mablag'yig'ishlari mumkin. Bunday tizimlar Avstriya va Niderlandiyada mavjud bo'lib, har ikki turdagi sug'urta to'lovlari pensiya miqdoriga ta'sir qiladi.

Xususiy pensiya tizimi – xususiy sug'urta kompaniyalari yoki fondlar orqali fuqarolarning pensiyaga chiqish uchun shaxsiy mablag'larni yig'ish tizimi. Bu tizim AQSh, Buyuk Britaniya va Shveytsariya kabi mamlakatlarda keng tarqalgan.

Gibrid pensiya tizimi – davlat va xususiy pensiya tizimlarining birlashmasi bo'lib, fuqarolar davlat kafolati ostidagi pensiyaga qo'shimcha ravishda xususiy to'lovlar orqali ham mablag'yig'ishlari mumkin. Bunday tizimlar Avstriya va Niderlandiyada mavjud bo'lib, har ikki turdagi sug'urta to'lovlari pensiya miqdoriga ta'sir qiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab mamlakatlarda mehnat staji pensiya nafaqalarini hisoblashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, Germaniya va Frantsiyada mehnat staji orqali yig'ilgan pensiya ballari nafaqa miqdorini aniqlaydi. Mehnat stajining uzoqligi pensiya miqdorini oshirib beradigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xorijiy tajriba Yaponiya, AQSh va Evropa mamlakatlarida pensiya nafaqalarining miqdori ish faoliyati

davomida to'plangan mehnat stajiga bog'liq. Masalan, AQShda ishchilarning 35 yil ichidagi eng yuqori maoshli yillari asosida pensiya hisoblanadi.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, pensiya tizimlarining samaradorligi ishchi yoshi, mehnat staji va to'lovlarining hisob-kitobiga bog'liq.

O'zbekistonda pensiya tizimini takomillashtirish uchun ilg'or tajribalarni tatbiq etishga turtki bo'lishi mumkin.Xorijiy mamlakatlarning pensiya tizimlarini tahlil qilish mehnat stajiga asoslangan adolatli nafaqa tizimini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Daniyadagi tadqiqotlarga ko'ra, ergonomik muhitning yomonligi yoki faoliyat turlarining og'irligi erta pensiyaga chiqish xavfini oshiradi. Ayniqsa, ayollar o'rtasida pensiya uchun asosiy sabablardan biri bo'lib ergonomik muhit omillari aniqlangan.

Britaniyadagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ish joylarida pensiya rejasi bilan ta'minlash darajasi ishchilarning pensiya zaxiralarini to'plashga ta'sir qiladi. Pensiya qo'llab-quvvatlovi yuqori bo'lgan kompaniyalar ishchilarining nafaqa miqdori va tayyorgarligi yuqori bo'ladi.

Rossiyada pensiya va mehnat bozori o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishdan maqsad, pensiya yoshini oshirish bilan mehnat bozorining faolligini oshirishdir. Bu o'z navbatida yoshi kattalarning ishlash imkoniyatlarini oshiradi va pensiya ta'minotini yaxshilaydi/

Germaniyadagi tadqiqotlarda mehnat sharoitlarining og'irligi erta pensiyaga chiqishning katta qismiga sabab bo'ladi. Bu nafaqat shaxsiy, balki davlat iqtisodiyotiga ham katta salbiy ta'sir ko'rsatadi, chunki ishchi kuchini yo'qotish bilan ishlab chiqarish pastayadi. Xorijiy tajriba ko'rsatadiki, mehnat stajini hisoblash va to'lovlarni aniqlashda ish sharoiti, pensiya tizimlari va ish joyidagi pensiya qo'llab-quvvatlovi muhim ahamiyatga ega. Mehnat staji uzoq va barqaror ish faoliyati bilan bog'liq bo'lib.

– Germaniya: uzoq yillik mehnat staji natijasida pensiya miqdori taxminan 25%ga oshadi. Bu mehnat yillariga bog'liq bo'lgan pensiya ballari tizimi bilan bog'liq.

– Frantsiya: mehnat stajining ta'siri taxminan 22%ni tashkil qiladi. Odam qancha ko'p ishlasa, yig'ilgan pensiya badallari orqali pensiya ko'proq bo'ladi.

– AQSh: eng yuqori o'sish (taxminan 30%) kuzatiladi, chunki Amerikadagi Social Security tizimi pensiyani hisoblash uchun ishchining 35 yillik eng yuqori maoshlarini inobatga oladi.

– Yaponiya: mehnat staji pensiya miqdorini 28%ga oshiradi, bunda ijtimoiy badallar va ish davomiyligi muhim o'rin tutadi.

Buyuk Britaniya: pensiya miqdori taxminan 20%ga o'sadi. Bu davlat va xususiy pensiya tizimlarining gibrid tizimi bilan bog'liq. Pensiya to'lovlari va mehnat stajining o'zaro aloqasi.

Xulosa

Germaniya va Frantsiya kabi Evropa mamlakatlarida mehnat staji pensiya to'lovlarining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Har ikkala mamlakatda ham ishchilarning mehnat faoliyati davomidagi to'plangan sug'urta badallari va ish staji pensiya miqdorini belgilaydi.

Germaniyada pensiya to'lovlari ishchi ishlagan yillar va o'sha davrda to'lagan pensiya hissalariga asoslangan "pensiya ballari" tizimiga bog'liq. Har bir ishchi o'z mehnat faoliyati davomida ballar to'playdi, va to'plangan ballar asosida pensiya miqdori aniqlanadi. Ko'proq ishlagan va yuqori daromadli bo'lgan ishchilar ko'proq ballar to'playdilar va, natijada, yuqori pensiya olish imkoniga ega bo'ladilar.

Frantsiyada ham pensiya to'lovlari mehnat staji va ish faoliyati davomida to'langan badallarga asoslanadi. Bu erda pensiya nafaqasi "retraite par répartition" tizimi orqali hisoblanadi. Frantsiyada pensiya olish uchun to'liq mehnat stajiga erishish muhim ahamiyatga ega. To'liq pensiya olish uchun 42-43 yil ishlash kerak bo'ladi, bu yillar orasidagi kamchilik pensiya miqdorini pasaytiradi.Pensiya yoshi va ishlash davri pensiya tizimining muhim jihatlaridan biri bo'lib, ishlash davri uzaygan sari pensiya yoshiga etib kelganda olinadigan to'lovlar miqdori oshadi.

Germaniyada pensiya yoshi asta-sekin 67 yoshgacha ko'tarilmoqda, bu orqali davlat fuqarolarni uzoqroq ishlashga rag'batlantirmoqda. Mehnat staji necha yil bo'lsa, shuncha ko'p ball to'planadi, bu esa yuqori pensiyani ta'minlaydi.

Frantsiyada ham pensiya yoshi 62 yosh bo'lib, lekin ish faoliyati davomiyligi uzoq bo'lgan ishchilar uchun pensiya miqdori yuqori bo'ladi. Pensiya olish huquqini to'liq ish stajiga erishgandan keyin qo'lga kiritish mumkin, va ish staji etmaganlar pensiya yoshini uzaytirish orqali yoki pensiya miqdorini qisqartirish orqali pensiyaga chiqishadi.Germaniya va Frantsiyadagi tajriba shuni ko'rsatadiki, uzoq yillik mehnat stajiga ega bo'lgan ishchilar yuqori pensiya olish imkoniyatiga ega bo'ladilar, va pensiya yoshiga etib kelganlar mehnat faoliyati davomida to'plangan sug'urta badallariga qarab nafaqa olishadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Sholdarov D., Tursunov J. O‘zbekistonda davlat pensiya ta’minoti tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish. “Moliya” ilmiy jurnali. 2018-yil 1-son. 107 b.
2. Abdullayev Z. Pensiya ta’minoti tizimi va uning dolzarb muammolari. “Xalqaro moliya va hisob” elektron jurnali. № 2, oktyabr, 2016-yil. http://interfinance.uz/en/arxiv/223-arxiv2
3. Борисенко Н Ю. Мировой опит проведения пенсионних реформ. \\ Финансы и и кредит. 2004. №18, -с 54
4. Fasbender, U., Deller, J., Wang, M., & Wiernik, B. M. (2014). Deciding Whether to Work after Retirement: The Role of the Psychological Experience of Aging.

O‘ZBEK VA TURK ERTAKLARI TIPOLOGIK TAHLILI

Bozorov Sardor

Samarqand davlat universiteti

filologiya fakulteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek va turk ertaklarining tipologik tahlili amalga oshirilib, ularning o‘xshash va farqli jihatlari o‘rganilgan. Tadqiqot davomida qahramonlarning umumiy va o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinib, har ikki xalq ertaklarining syujet qurilishi va personajlari qiyosiy o‘rganildi. Shuningdek, ertaklarning ijtimoiy va madaniy ahamiyati, ularda aks etgan qadriyatlar ham tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek ertaklari, turk ertaklari, tipologik tahlil, qahramonlar, ertak syujeti,madaniy qadriyatlar.

Kirish. Ertaklar har bir xalqning milliy madaniyatini, hayot tarzini, qadriyatlarini aks ettiruvchi og‘zaki adabiyot namunalaridan biri hisoblanadi. O‘zbek va turk xalqlari uzoq tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, ularning ertaklari ham umumiylik va o‘ziga xoslikka ega. Ushbu maqolada o‘zbek va turk ertaklari tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Ertaklar orqali xalqning axloqiy qadriyatlari, tarixiy an’analari va ma’naviy merosi aks etadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – o‘zbek va turk ertaklarining umumiy hamda farqli jihatlarini aniqlash va qahramonlar tizimini tahlil qilishdir.

Tadqiqot savollari:

1. O‘zbek va turk ertaklari syujet jihatidan qanday o‘xshashliklarga ega?

2. Ushbu ertaklarda qahramonlarning o‘rni va roli qanday namoyon bo‘ladi?

3. O‘zbek va turk ertaklarining asosiy farqlari nimalardan iborat?

2. Metodologiya

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Qiyosiy tahlil metodi – o‘zbek va turk ertaklari syujet qurilishi, qahramonlar tizimi jihatidan taqqoslandi.

Strukturaviy tahlil metodi – ertaklarning kompozitsion tuzilishi o‘rganildi.

Tarixiy-tipologik yondashuv – ertaklarning kelib chiqishi va rivojlanishi tahlil qilindi.

Tadqiqot uchun o‘zbek va turk xalq ertaklaridan namunalar tanlandi hamda mavjud ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi.

3. Natijalar

3.1. O‘zbek va turk ertaklarining umumiy jihatlari

O‘zbek va turk ertaklari quyidagi jihatlarda o‘xshashlikka ega:

Syujet: Ikkala xalq ertaklarida ham yaxshilik va yomonlik kurashi asosiy syujet yo‘nalishi hisoblanadi.

Syujet tahlili bo‘yicha yondashsak, ikkala xalq ertaklarida ajoyib xos yaqinlik va tafovutlarni ko‘rishimiz mumkin. Masalan, turk xalq ertaklaridagi “Kalo‘g‘lon va tuz” ertagi syujet jihatdan oldingi ertaklaridan biroz farq qiladi. Bunda asosiy urg‘u ertaklardagi “yaxshilik” konseptiga qaratilgan. Syujet strukturasining o‘xshashligi va farqlar deganda quyidagi jihatlarni aytib o‘tsak bo‘ladi:

Har ikki xalq ertaklarida uchraydigan klassik syujet sxemalarida qahramonning sinovlardan o‘tishi, mo‘jizaviy yordamchilar, yovuz kuchlar bilan kurash kabi jihatlarini kiritsak bo‘ladi.

O‘zbek ertaklarida epik ohang kuchli bo‘lib, xalq og‘zaki ijodining boshqa janrlari bilan yaqinligi bevosita amalga oshirilgan.

Turk ertaklarida sarguzasht va qahramonlik elementlari kuchli ekani juda ham kuchli ekanligini “Kalo‘g‘lon” va “Dadaqo‘rqit” to‘plamlari orqali ko‘rib o‘tishimiz mumkin.

Syujet boshlanishi va qahramonning yo‘li ham turli ko‘rinishlarga ega.O‘zbek ertaklarida yaxshi-yomonning aniq ajratilishi, taqdirning oldindan belgilanganligi bu janrning asosiy xususiyati qatoriga kiritiladi. Turk ertaklarida esa qahramonning o‘z taqdirini o‘zi belgilashi, tasodifiy uchrashuvlar va syujet burilishlarining ko‘p uchrashi bilan xarakterlanadi. Umuman olganda ikkala xalq ertaklarida umumiy mutanosibliklar ham mavjud.

Ikkala xalq ertaklarida umumiy motivlar ko‘rinishlari ham mavjud.O‘zbek ertaklarida pari, dev, ajdarho kabi asosiy motivlar rol o‘ynaydi. Aynan shu qahramonlar jasur jangchilarga bajarayotgan topshiriqlarida asosiy yordamchi bo‘ladi.Bu o‘zbek ertaklaridagi an’ana hisoblanadi. Turk ertaklarida esa yer osti dunyosi, sehrgarlar, shoh qizlari bilan bog‘liq motivlar ishtirok etadi. Aynan shu motivlar asosan sehrli ertaklarda asosiy o‘rin egallaydi. Ya’ni bu qahramonlar asosiy qahramonlar emas, balki bosh qahramonni maqsadga yetaklovchi obrazidadir.

Qahramonlarning maqsadi va natijalari esa alohida e’tirofga sazovor hisoblanadi. O‘zbek ertaklarida adolat g‘alabasi va jazolash tamoyili aniq ko‘rinadi.Bu tushuncha orqali o‘zbek ertaklarida adolat har doim qaror topishi haqida so‘z boradi. Turk ertaklarida qahramon ba’zan kelishuv yoki yangi hayot boshlash yo‘li bilan muvaffaqiyatga erishadi. Bu orqali turk ertaklarida mehmondo‘stlik g‘oyasi ilgari suriladi. Bunga o‘xshash ertaklar bizda ham mavjud.Masalan, “Sehrli uycha” ertagida aynan shu g‘oya ilgari surilgan. Bu ertakda keltirilgan she’rlar orqali o‘quvchining nutqini ham keng mushohada qilish mumkin. Tez aytish qabilida yozilgan ushbu ertak she’rlari o‘quvchi nutqini ravon qiladi.

O‘zbek ertaklarida amirlik davri va dehqonchilik bilan bog‘liq motivlar ham o‘rin tutgan. Bu orqali biz o‘zbek xalqining qadimdan o‘troq holda yashagani va dehqonchilik bilan shug‘ullanganini alohida e’tirof etib ketishimiz mumkin. Umuman olganda,ertaklar xalqning madaniy,nomoddiy merosi. Ertaklarda xalqning xonishi,urf-odatlari va shuningdek orzu-armonlari aks etadi. Turk ertaklarida esa usmoniylar tarixi, ko‘chmanchi hayot va urush sahnalari aks etishi.Turkiy xalqlar ko‘chmanchi bo‘lgani uchun butun hayot

ta’siri ertaklarida ham aks ettiradi. Bu esa turkiy ertaklarida o‘ziga xos yo‘nalish yarata oldi. Biz tarixda boshqa xalq ertaklaridan ko‘ra turkiy ertaklarda urush sahnalari bilan ajralib turadi.

Bu ikkala xalqda qahramonlar ishtiroki ham turlicha shakllarga ega.Bosh qahramonlar odatda jasoratli, zukko va halol bo‘ladi.Qahramonlar sifatlari haqida gap ketganda,ularning umumiy xususiyatlari o‘xshash va deyarli bir xil.

Ko‘pgina ertaklarda sehrli buyumlar va qahramonlar uchraydi. Masalan, o‘zbek ertaklaridagi Bo‘zbola va turk ertaklaridagi Kalo‘g‘lon obrazi bir-biriga yaqin. Ikkalasi ham jasorat va donolik timsolidir. Ikkalasi ham umumiylashgan sifatlarga ega obrazlardir.

3.2. Ertaklardagi asosiy farqlar.

O‘zbek ertaklarida oilaviy qadriyatlar ustuvor bo‘lib, yaxshilik har doim mukofotlanadi. Masalan, “Zumrad va Qimmat” ertagida xulqi yaxshi bo‘lgan qahramon baxtga erishadi. Turk ertaklarida esa sarguzasht va hazil ko‘proq uchraydi. Masalan, “Kalo‘g‘lon” obrazida qahramon aqlli va ayyor bo‘lib, ko‘p hollarda hazil bilan muammolarni hal qiladi.

3.3. Qahramonlarning tahlili.

Natijalarga ko‘ra, o‘zbek ertaklari an’anaviy qadriyatlarga ko‘proq urg‘u beradi.Bu orqali o‘zbeklar xalq ertaklarini milliy tarbiya vosita sifatida ko‘rishadi.Xalqning qadriyatlarini saqlashda juda muhim rol o‘ynaydi. Turk ertaklari esa ko‘proq sarguzashtlarga boy. Chunki har bir qahramon o‘z saviyasiga ko‘ra sarguzashtbop qahramon hisoblanadi.Aynan turkcha ertaklarda boshqa xalqlarga qaraganda, biroz ko‘proq sarguzasht motivi yetakchilik qiladi.

4. Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek va turk ertaklari ko‘p jihatdan o‘xshash bo‘lsa ham, ularning asosiy farqlari mavjud. O‘zbek ertaklarida ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarga urg‘u berilgan bo‘lsa, turk ertaklarida hazil va sarguzasht elementlari kuchli.

Ushbu natijalar xalq og‘zaki ijodiyotining milliy xususiyatlarini chuqurroq o‘rganishga imkon beradi. Kelajakda mazkur mavzu bo‘yicha lingvistik va semantik tahlillar ham olib borilishi mumkin.

5. Xulosa

Mazkur tadqiqot natijasida o‘zbek va turk ertaklarining asosiy o‘xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Asosiy xulosalar quyidagicha: O‘zbek va turk ertaklarida yaxshilik va yomonlik kurashi markaziy syujetni tashkil etadi.

O‘zbek ertaklarida oilaviy qadriyatlar va odob-axloq me’yorlari asosiy o‘rin tutadi.

Turk ertaklarida hazil va sarguzasht elementi ko‘proq uchraydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, har ikkala xalq ertaklari o‘z madaniyati va tarixini aks ettirib, o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahimov A. "O‘zbek xalq ertaklari", Toshkent, 2015.

2. Demir N. "Türk Masalları Üzerine Bir İnceleme", Istanbul, 2018.

3. Karayev R. "O‘zbek va turk ertaklarining qiyosiy tahlili", Toshkent, 2020.

4. Propp V. "Ertaklarning morfologiyasi", Moskva, 1928.

ELEKTRON-O`QUV MAJMUALARNINING TA'LIM TIZIMIDAGI O'RNI

Jo`rayeva Ma'mura Yunusovna

Navoiy davlat universiteti, doktarant

O'quv jarayonini yangidan isloh qilish, yangi inforrnatsion texnologiyalarga asoslangan o'qitish usullarini ishlab chiqish, ularni keng joriy qilish bugungi kun ta'lim tizimining talabidir.

O`zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish tog`risida"gi qonuni, O`zbekiston Respublikasi Prizedentining PF-5847-son 08.10.2019 "O``zbekiston Respublikasi Oliy ta`lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida" farmonining O`zbekiston Respublikasi Oliy ta`lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasida Ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar va zamonaviy usullarni joriy etishga alohida etibor qaratilgan bo`lib, ta'lim jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida individuallashtirish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, «blended learning», «flipped classroom» texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish; zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida masofaviy ta'lim dasturlarini tashkil etish; ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar, seminarlarni onlayn kuzatish va o'zlashtirish imkonini beruvchi, shuningdek ularni elektron axborot saqlovchilarga yuklovchi «E-MINBAR» platformasini amaliyotga joriy etish, ta'lim jarayonlarida «bulutli texnologiyalar»dan foydalanish; masofadan turib foydalanish imkonini beruvchi elektron kutubxona tiziminikeng joriy etish, talabalarning oliy ta'lim muassasasida o'qishni tamomlaganlaridan so'ng kutubxona fondi, axborot bazalaridan foydalanishini yo'lga qo'yish orqali ularning kasbiy malakasini uzluksiz oshirib borish imkoniyatlarini kengaytirish; milliy elektron ta'lim resurslari yaratilishini jadallashtirish, xorijiy electron ta'lim resurslarini tarjima qilish ishlarini tashkil etish, ta'lim jarayonida electron resurslar salmog'ini bosqichma-bosqich oshirib borish, elektron o'quv adabiyotlar yaratish kabi vazifalar maqsad qilib olingan.

Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalaridagi axborot ta’lim muhitiga o‘zaro axborotli ta’sir muhiti sifatida qaralib, talabalar, magistrantlar hamda ilmiy izlanuvchilarning axborotga, maxsus apparat va dasturiy vositalarga bo‘lgan talab ehtiyojlarini qondirish maqsadi ko‘zda tutiladi. Mazkur axborotli o‘zaro aloqa tarkibiga: insonlararo kommunikatsiya vositalari (elektron pochta, telefon aloqasi, chatlar, forumlar, videokonferensiyalar va boshqalar), tashqi va ichki axborot resurslariga ulanish, shuningdek o‘quvchilarga taqdim etiladigan axborot resurslarining o‘zi kiradi. Oliy ta’lim muassasalari (OTM) asosiy axborot resurslarini turli fanlarni o‘rganishga oid elektron o‘quv-metodik majmualar (EO‘MM) tashkil etadi. EO‘MM deyarli barcha axborotli materiallarni yagona axborot majmuasiga jamlash imkonini beradi. Bundan tashqari, unda hozirgi kunda talab etiladigan zarur interaktivlik, ko‘rgazmalilik, mobillik, ixchamlik va ularni ko‘paytirishda kam xarajat sarflash, ko‘p variantlilik, ko‘p bosqichlilik hamda tekshirish uchun topshiriqlar va testlar hajmining ko‘p bo‘lishini ta’minlaydi. Zamonaviy elektron o‘quv-metodik majmualarining afzalligi, avvalo, o‘quv jarayonida o‘quvchilarning mustaqillik va faollik rolini samarali tashkil etishdan iborat. Ta’lim jarayoniga EO‘MMni joriy etish talabalarga fan bo‘yicha axborotning to‘liq manzarasini namoyish etish, o‘quvmaterialini mustaqil o‘zlashtirishini ta’minlash, o‘qitishni individuallashtirish,nazorat va o‘z-o‘zini nazoratni takomillashtirish, o‘quv jarayonini natijaviyliginioshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, zamonaviy elektron o‘quv-metodikmajmualarning afzalligiga dars jarayonining yanada qiziqarli o‘tishini ta’minlashxususiyatini kiritish mumkin.

Elektron o‘quv-metodik majmualarni yaratishda uning ayrim muhim jihatlariga alohida e’tibor qaratish zarur. Bugungi kunda EO‘MM mazmuni albatta yangi avlod talablariga muvofiq kelishi, shuningdek, bilimlar sohasida zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyot darajasiga javob berishi shart. Elektron o‘quv-metodik majmualar tuzilmasi ikki mantiqiy o‘zaro aloqador elementlar yoki modullardan iborat bo‘lishi shart. Alohida modulni ishlab chiqish yoki ko‘rib chiqishda ular turli xususiy masalalarni hal etishga yo‘naltirilgan xususiyatga ega bo‘lsada, umumiy maqsadli alohida elektron o‘quv material

mazmunida ochilishi shart. EO‘MM interfeysi shunday tashkil etiladiki, u qat’iy ifodali ko‘rinishga ega bo‘lishi, ko‘rgazmali vositalar paneli foydalanuvchi uchun ishlash texnologiyasini o‘zlashtirishda sodda bo‘lishi shart.

Talabalar bilan o‘zaro hamkorlikda EO‘MMdan foydalanish ва o‘quv jarayonini tashkil etish an’anaviy o‘quv vositalariga nisbatan quyidagi afzalliklarga ega, jumladan:

• har qanday geografik nuqtadan o‘quv materiallariga ulanish kafolatlanishi;

• elektron materiallarni o‘z vaqtida yetkazib berilishi;

• materiallarni izlashni osonlashtirish, imtihonlarga tayyorgarlikni yengillashtirilishi;

• o‘quv materiallaridan ish joylarida, uyda va mobil telefoni qurilmasini Internet tarmog‘iga ulab, yo‘lda ham foydalanish imkoniyatining mavjudligi;

• elektron materiallarning o‘z vaqtida va operativ yangilanishi kabilardan iborat.

• Bugungi kunda elektron o‘quv-metodik majmualarning texnologik asoslari va mazmun-mohiyati tubdan o‘zgarib bormoqda.

Tekstografik axborotli mazmunga ega ta’lim majmualari o‘rniga ovoz, animatsiya, video imkoniyatiga ega, virtual laboratoriya amaliyotlari, qidirish va ekspert tizimlari moduli hamda ichki dasturiy-didaktik algoritmlar, talaba — pedagog — o‘quv materiali o‘zaro munosabati orqali amalga oshiriluvchi multimediyali va interaktiv komplekslar kirib keldi. Xulosa qilib aytganda, elektron o‘quv-metodik majmualar o‘qitish jarayonini o‘qitishning boshqa shakllari, jumladan, innovatsion pedagogic texnologiyalar hamda masofaviy ta’lim texnologiyalari bilan tashkil etishda o‘z dolzarbligini yo‘qotmaydi, balki ta’lim istiqbollarini ta’minlashda yanada katta e’tiborni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.O`zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to`g`risida”gi qonuni,

Xalq so`zi // 11.12.2003.

2. O`zbekiston Respublikasi “Axborotlashtirish tog`risida”gi qonuni, O`zbekiston Respublikasi Prizedentining PF-5847-son “O`zbekiston Respublikasi Oliy ta`lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida” farmoni // 08.10.2019.

3. 1. Современный электронный учебно-методический комплекс — основа информационнообразовательной среды вуза / П. А. Мандрик, А. И. Жук, Ю. В. Воротницкий // Информатизация образования — 2010: педагогические аспекты создания информационно-образовательной среды: материалы междунар. науч. конф., Минск, 27–30 окт. 2010 г. — Минск : БГУ, 2010. — 197–201 betlar.

ПИРИМКУЛ КАДЫРОВ: ВЗАИМОСВЯЗЬ ИСТОРИИ И ЛИТЕРАТУРЫ В ЕГО РОМАНАХ

Шевченко Елена Витальевна

Преподаватель, Ферганский государственный университет

Аннотация: В статье исследуются элементы историзма в романах Пиримкула Кадырова. Введение посвящено его ранним произведениям и формированию как писателя. Далее проводится анализ романов как зеркала исторических изменений, с акцентом на темы труда, героизма и социальной справедливости. Также рассматриваются современные реалии и вызовы, с которыми сталкивается общество, что позволяет сделать выводы о значительном влиянии Кадырова на современную литературу и её развитие.

Ключевые слова: историзм, романы, труд, героизм, современные проблемы, современная литература

PIRIMKUL KADYROV: THE RELATIONSHIP BETWEEN HISTORY AND LITERATURE IN HIS NOVELS

Annotation: The article examines the elements of historicism in the novels of Pirimkul Kadyrov. The introduction is devoted to his early works and formation as a writer. Next, the novels are analyzed as a mirror of historical changes, with an emphasis on the themes of labor, heroism and social justice. Contemporary realities and challenges faced by society are also considered, which allows us to draw conclusions about Kadyrov's significant influence on contemporary literature and its development.

Keywords: historicism, novels, labor, heroism, contemporary issues, contemporary literature

PIRIMQUL QODIROV: ROMANLARIDA TARIX VA ADABIYOT MUNOSABATLARI

Annotatsiya: Maqolada Pirimqul Qodirov romanlaridagi tarixiylik unsurlari ko‘rib chiqiladi. Muqaddima uning ilk asarlari va yozuvchi sifatida rivojlanishiga bag'ishlangan. Quyidagi tahlilda romanlar tarixiy o‘zgarishlar ko‘zgusi sifatida ko‘rib chiqilib, mehnat, qahramonlik, ijtimoiy adolat mavzulariga urg‘u berilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy voqelik va jamiyat duch kelayotgan muammolar ko'rib chiqiladi, bu bizga Qodirovning zamonaviy adabiyot va uning rivojlanishiga sezilarli ta'siri haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: tarixshunoslik, romanlar, mehnat, qahramonlik, zamon muammolari, zamonaviy adabiyot

Начало литературной карьеры Кадырова связано с публикацией его первой повести «Студенты» в 1950 году. Это произведение стало не только его дебютом, но и своеобразной визитной карточкой, открывшей миру не только личность автора, но и актуальные проблемы молодёжи того времени. Будучи ещё студентом, Кадыров отражает в своём произведении свои переживания и стремления, вызывая интерес и поддержку со стороны таких мастеров, как Абдулла Каххар.

Каххар сыграл ключевую роль в жизни молодого писателя, став его важным наставником. Кадыров обратился к нему за советом по поводу своего дальнейшего пути. Рекомендация Каххара продолжить обучение в аспирантуре Литературного института им. Горького оказалась судьбоносной для него. Учёба в этой академической среде позволила Кадырову не только углубить свои знания о литературе, но и значительно расширить кругозор, что положительно отразилось на его творчестве. Защита диссертации в этом престижном учебном заведении стала важным этапом его профессионального роста.

Одним из первых крупных произведений, написанных Кадыровым в Москве, стал роман «Три коня». Этот текст изображает новое поколение интеллигенции, пробужденной к активной социальной жизни в контексте крупных политических

изменений в стране, связанных с XX съездом КПСС. Роман иллюстрирует, как исторические события влияют на человеческие судьбы, преобразовывая привычный уклад жизни и создавая нового человека — осознанного, активного и несущего на себе бремя ответственности за будущее своей страны.

Следующий роман Кадырова, «Черные глаза», олицетворяет драму горных чабанов, столкнувшихся с властной системой и злоупотреблениями. Здесь, как и в «Трех конях», исторический контекст является неотъемлемой частью повествования. Кадыров, через судьбы своих персонажей, показывает, как индивиды, находящиеся на стыке традиций и современных реалий, читают и интерпретируют происходящие изменения. В этом произведении писатель не только запечатлевает исторические моменты, но и подчеркивает социальные трудности и противоречия, характеризующие послевоенное время.

Произведения Кадырова не ограничиваются лишь описанием социальных конфликтов. В комментариях к своим романам можно увидеть акцент на героике труда и преданности. В повести «Мои сокровища» рассказывается о тружениках, в жизни которых преодолеваются трудности благодаря внутренней силе и настойчивости. Экранизация по этой повести в виде фильма «Твои следы» добавила к образу трудового человека дополнительный визуальный компонент, который смог донести идеи писателя до широкой аудитории.

Кадыров также затрагивает темы, касающиеся традиции и наследия в своих работах. Роман «Звездные ночи», за который автор получил республиканскую государственную премию им. Хамзы, выводит на первый план вопросы культурной самоидентификации и памяти, исследуя, как прошлое формирует настоящее. Это произведение подчеркивает важность сохранения культурного наследия, забывать которое крайне опасно для существования народа.

В сотрудничестве с большим количеством социокультурных проблем, Кадыров мастерски передает дух времени через призму своих персонажей. В романах «Алмазный пояс» и других он рассматривает вопрос о тщетности поисков

идеалов в постоянно меняющемся мире, ставя актуальные вопросы, как для своего времени, так и для будущих поколений. Эти тексты содержат в себе переживания и мысли интеллигенции, ищущей свое место в обществе.

Несмотря на серьезное внимание к историческим событиям, Кадыров не избегает современных проблем. Его рассказы, такие как «Жить хочется» и «Надежда», раскрывают остросоциальные и моральные аспекты жизни, что делает их актуальными и востребованными. Эти произведения свободно переходят от исторического контекста к личным переживаниям, создавая полное представление о жизни таджикского и узбекского народов на рубеже эпох.

Совместная работа с историзмом в романах Пиримкула Кадырова показывает, как литература может не только запечатлевать исторические события, но и создавать живую картину жизни народа, углубляя понимание его судьбы. Персонажи его произведений становятся представителями целых эпох, и их истории переплетаются с масштабными социокультурными процессами. Взгляд на личное через призму исторического контекста открывает новые возможности для исследования литературных текстов и их значения для формирования культурной идентичности.

Пиримкул Кадыров остается значимой фигурой, чьи произведения заслуживают дальнейшего изучения и осмысления в контексте исторической памяти и культурного наследия. Его навыки мастерства помогают создать литературные тексты, отправляющие нас к корням философских и культурных вопросов, связанных с смыслом жизни и местом человека в истории.

Список использованной литературы

1. Кадыров, ПримкулКадырович. Три корня [Текст] : Роман / [Перевод с узб. В. Чукреева]. — Ташкент :Гослитиздат УзССР, 1960. — 341 с. : ил. : 21 см.

2. Кадыров, ПримкулКадырович. Черные глаза [Текст] : Роман / Пиримкул Кадыров ; Авториз. пер. с узб. Л. Лебедевой ; [Ил.: Т. Кормушина и Б. Диодоров]. - Москва : Сов. писатель, 1968. - 294 с. : ил.; 21 см.

3. Кадыров, ПримкулКадырович. Бабур (Звездные ночи) : Роман / Пиримкул Кадыров; Перевод с узб. Ю. Суровцева. - Москва : Сов. писатель, 1983. - 464 с. : ил.; 21 см.

4. Кадыров, Примкул.Алмазный пояс : Ташк. гор. роман / Пиримкул Кадыров; Перевод с узб. Ю. Суровцева. - Москва : Сов. писатель, 1984. - 270 с.; 21 см.

5. Рахматуллаев, МустафоРахматуллаевич. Проблемы культурного развития Узбекистана в исторической литературе : вторая половина 60-х — середина 80-х годов : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. - Ташкент, 1991. - 185 с.

6.Рахматуллаев, МустафоРахматуллаевич. Проблемы культурного развития Узбекистана в исторической литературе : вторая половина 60-х — середина 80-х годов : диссертация ... кандидата исторических наук : 07.00.02. - Ташкент, 1991. - 185 с.6.

7. Худайберганов, Н. Исследование современной узбекской прозы / Н. Худайберганов // Вопросы литературы. - 1984 - №9. - С. 212-219

USING AI IN THE CLASSROOM: ENHANCING EDUCATION IN THE DIGITAL AGE

Kamolova Feruza Komilovna

PhD Researcher of

English language and literature department

Bukhara State Pedagogical Institution

+998993811205

Annotation: This paper explores the integration of artificial intelligence (AI) in classroom settings, highlighting its advantages, challenges, and ethical considerations. It provides an in-depth analysis of AI-driven personalized learning, automated administrative tasks, intelligent tutoring systems, gamification, and accessibility improvements. The discussion extends to potential drawbacks, such as data privacy concerns, bias in AI algorithms, and teacher adaptation challenges. By referencing relevant literature and real-world applications, the paper aims to present a balanced view of AI's role in modern education. The findings emphasize the need for responsible AI implementation, ensuring that it enhances rather than replaces traditional teaching methods.

Keywords: AI in education, personalized learning, automated grading, intelligent tutoring, gamification, language translation, data privacy, teacher training, digital tools, ethical AI.

Introduction

Artificial intelligence (AI) is rapidly transforming various aspects of society, including education. In classrooms worldwide, AI-powered tools are enhancing teaching and learning experiences. From personalized learning platforms to automated grading systems, AI offers numerous benefits that can revolutionize education. However, its

integration also presents challenges that educators must navigate carefully. Understanding both the advantages and limitations of AI is crucial for implementing it effectively in modern educational settings. AI can support differentiated instruction, improve classroom efficiency, and provide valuable insights into student learning behaviors. Nevertheless, ethical concerns, potential biases, and the digital divide must also be addressed to ensure its responsible use.

Benefits of AI in the Classroom

1. Personalized Learning

AI-powered educational software can adapt to students' individual learning paces and styles. These tools analyze student performance and provide customized recommendations, helping learners grasp complex concepts more effectively. For example, adaptive learning platforms such as Khan Academy and Duolingo utilize AI to adjust content difficulty in real time, ensuring students remain engaged and challenged at an appropriate level. By identifying knowledge gaps, AI can help teachers tailor lesson plans to meet students' unique needs and maximize their learning potential.

2. Automated Administrative Tasks

AI can handle routine administrative tasks such as grading assignments, scheduling, and managing student records. This allows teachers to focus more on instruction and student engagement rather than paperwork. Automated grading systems, such as Gradescope, can assess multiple-choice tests, essays, and even coding assignments, providing instant feedback to students. AI also streamlines communication between educators, students, and parents by generating reports, sending reminders, and tracking academic progress in real time.

3. Intelligent Tutoring Systems

AI-driven tutors provide additional support to students by offering real-time feedback, answering questions, and guiding learners through difficult subjects. These systems can be

particularly beneficial for students who need extra assistance outside regular classroom hours. Platforms like Carnegie Learning and Squirrel AI utilize AI to simulate one-on-one tutoring experiences, breaking down complex topics into digestible explanations. Additionally, AI chatbots can assist students in completing assignments by providing hints and step-by-step guidance, making learning more accessible and efficient.

4. Enhanced Engagement Through Gamification

AI is being used to develop interactive and gamified learning experiences that keep students engaged. Adaptive educational games adjust difficulty levels based on individual performance, ensuring students remain challenged but not overwhelmed. AI-driven gamification elements, such as leaderboards, badges, and achievement rewards, enhance motivation and participation. Examples include platforms like Kahoot! and Quizizz, which use AI to personalize quizzes and interactive exercises. By incorporating AI into gamified learning, educators can foster a more dynamic and enjoyable educational environment.

5. Language Translation and Accessibility

AI-powered translation tools help non-native speakers understand lessons in their preferred language. Additionally, AI-driven speech-to-text and text-to-speech tools assist students with disabilities, making education more inclusive. Applications like Google Translate and Microsoft Immersive Reader support multilingual classrooms by providing real-time translation of lecture materials.

AI also benefits students with dyslexia, visual impairments, and hearing impairments by converting text into audio, offering captions, and enhancing readability. This promotes a more inclusive learning environment where every student has the opportunity to succeed.

Challenges and Ethical Considerations

1. Data Privacy and Security

AI collects vast amounts of student data, raising concerns about privacy and security. Schools must ensure that data protection measures are in place to prevent misuse or breaches. Cybersecurity protocols, such as encryption and access controls, should be implemented to safeguard sensitive student information. Additionally, educators and institutions must comply with data protection regulations, such as GDPR and FERPA, to ensure ethical AI usage. Transparency in AI algorithms and data collection practices is essential to maintain trust between students, parents, and educators.

2. Dependence on Technology

Over-reliance on AI may lead to a decline in critical thinking and problem-solving skills. Educators must balance technology use with traditional teaching methods to encourage holistic learning. While AI can enhance the learning experience, it should not replace human interaction and creativity. Teachers should integrate AI as a supportive tool rather than the sole instructional method. Encouraging collaborative discussions, hands-on projects, and problem-solving activities will help students develop cognitive skills beyond what AI can offer.

3. Bias in AI Algorithms

AI systems can inherit biases from their training data, potentially leading to unfair outcomes. Continuous monitoring and updating of AI algorithms are essential to ensure fair and unbiased learning experiences. For instance, biased datasets may result in AI tools disproportionately favoring certain student groups while disadvantaging others. Educators and developers must work together to eliminate biases by diversifying training data and regularly testing AI models. Ethical considerations should also be incorporated into AI development to promote equitable educational opportunities for all students.

4. Teacher Adaptation and Training

Many teachers may find it challenging to integrate AI into their teaching methods. Professional development programs should be implemented to help educators effectively

utilize AI tools in the classroom. Training workshops and online courses can provide teachers with the necessary skills to leverage AI technologies effectively. Schools should also establish AI mentorship programs, where experienced educators guide their peers in adopting AI-driven tools. Ensuring that teachers are comfortable with AI integration will enhance the overall success of its implementation in classrooms.

Conclusion

AI in the classroom holds immense potential to improve education by making learning more personalized, efficient, and engaging. While challenges exist, careful implementation and ongoing assessment can ensure that AI serves as a valuable tool for both teachers and students. AI should be used to complement, rather than replace, traditional teaching methods to create a balanced and effective learning environment. By embracing AI responsibly, educators can enhance the learning experience and better prepare students for the future. The key to successful AI integration lies in continuous evaluation, ethical considerations, and ensuring that technology remains a tool for empowerment rather than a substitute for human interaction.

References

1. Luckin, R. (2018). Artificial Intelligence and Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Routledge. pp. 45-67.

2. Holmes, W., & Tuomi, I. (2022). AI in the Classroom: Benefits and Challenges. Cambridge University Press. pp. 78-95.

3. Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press. pp. 22-44.

4. Miao, F. (2020). AI for Education: Emerging Technologies and Practices. Springer. pp. 10-30.

5. Ng, A. (2021). The AI Revolution in Education: Personalized Learning and Digital Tools. Oxford University Press. pp. 55-72.

6. Woolf, B. P. (2020). Building Intelligent Interactive Tutors: Student-Centered Strategies for Revolutionizing E-Learning. Elsevier. pp. 90-112.

7. Kay, J., & Luckin, R. (2021). Ethical AI in Education: Policy and Practice Considerations. Taylor & Francis. pp. 33-50.

8. Hammond, K. (2019). Practical AI Applications in Education: Case Studies and Innovations. MIT Press. pp. 60-80.

9. Rose, C. P. (2022). Conversational AI and Its Role in Tutoring Systems. Springer. pp. 12-38.

10. Buckingham Shum, S. (2020). Learning Analytics and AI in Education: A Critical Perspective. Routledge. pp. 40-65.

YANGI O’ZBEKISTON IMIDJINI RIVOJLANTIRISHDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING RO`LI

Xodjaeva Nigora Sherxonovna

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi televidenie va radio bilan ishlash bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya: Mazkur ish Ommaviy axborot vositalarining Yangi O'zbekiston imidjini rivojlantirishdagi o'rnini batafsil tahlil qilishga qaratilgan. OAVning axborot tarqatish, jamoatchilik fikrini shakllantirish va xalqaro miqyosda milliy brendni targ'ib qilishdagi roli o'rganilgan. Tadqiqot davomida zamonaviy kommunikatsiya vositalari va internet jurnalistikasining ahamiyati, OAV orqali milliy imidjni shakllantirishning usullari, ularning afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, mavjud tajribalar va ilmiy adabiyotlar asosida tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ommaviy axborot vositalari, Yangi O'zbekiston, imidj, milliy brend, jamoatchilik fikri, axborot tarqatish, internet jurnalistika, kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, global miqyos.

KIRISH

Yangi O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi mavqeini mustahkamlash va milliy imidjni rivojlantirish mamlakatning strategik vazifalaridan biridir. Ushbu jarayonda Ommaviy axborot vositalarining (OAV) roli juda katta. OAV nafaqat axborot tarqatish vositasi sifatida, balki jamoatchilik fikrini shakllantirish va milliy brendni xalqaro maydonda targ'ib qilish vositasi sifatida ham ahamiyatlidir. So'nggi yillarda internet jurnalistikasi va ijtimoiy tarmoqlarning ommaviylashishi ushbu jarayonda yangi imkoniyatlar yaratdi.

Ushbu tadqiqotda adabiyotlar tahlili, taqqoslash, umumlashtirish va tizimli yondashuv usullari qo'llanildi. Maqolani tayyorlash jarayonida milliy va xorijiy manbalardagi ilmiy ishlar, maqolalar, tadqiqotlar o'rganildi. Shuningdek, zamonaviy

OAVning imkoniyatlari, usullari va texnologiyalari hamda ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati tahlil qilindi.

Yangi O‘zbekistonni dunyo maydonida tanitish, uning milliy imidjini shakllantirish va rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Shu maqsadda ommaviy axborot vositalarining o‘rni va ahamiyati beqiyosdir. Mazkur maqolada OAVning davlat imidjini shakllantirish va rivojlantirishdagi roli, imkoniyatlari va vazifalari tahlil qilinadi.

Ommaviy axborot vositalarining roli

Ommaviy axborot vositalari (OAV) zamonaviy jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lib, davlatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarini yoritish, aholining ma'lumot olish huquqini ta'minlash, shuningdek, davlat va xalq o‘rtasidagi muloqotni o‘rnatishda muhim rol o‘ynaydi.

Axborot tarqatish va ijtimoiy ongni shakllantirish

OAV orqali mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar, rivojlanish dasturlari va ijtimoiy o‘zgarishlar haqidagi ma’lumotlar aholiga yetkaziladi. Ushbu jarayonlar haqida xolis va tezkor axborot berish, jamiyatni to‘g‘ri ma'lumotlar bilan ta'minlash davlatning ijobiy imidjini shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, OAV orqali Yangi O‘zbekistonning demokratiyani mustahkamlash, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo‘lidagi sa’y-harakatlari keng yoritiladi. Bu esa xalqaro hamjamiyat tomonidan mamlakatga bo‘lgan ijobiy qarashlarni kuchaytiradi.

Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish

OAV orqali xorijiy auditoriyaga mamlakatning iqtisodiy, madaniy va siyosiy jihatlari haqida ma’lumot yetkazish imkoniyati mavjud. Xalqaro ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlik qilish, xorijiy jurnalistlar va blogerlar uchun press-turlar tashkil qilish Yangi O‘zbekistonning imidjini yaxshilashga ko‘mak beradi.

Shuningdek, turli tillarda nashr qilinadigan milliy jurnal va nashrlar orqali xalqaro jamoatchilikka O‘zbekistonning yangilanish jarayonlari haqida ma’lumot yetkazish ham dolzarbdir.

Milliy brendni yaratish va rivojlantirish

Ommaviy axborot vositalari milliy brendni yaratishda ham asosiy o‘rin tutadi. Madaniyat, san’at, sport va turizm sohalarida erishilgan yutuqlarni keng targ‘ib qilish orqali mamlakatning ijobiy imidjini xalqaro miqyosda yuksaltirish mumkin.

Yangi O‘zbekistonni xalqaro maydonda ilgari surishda, ommaviy axborot vositalarining turizmni rivojlantirishdagi o‘rni ham muhim ahamiyatga ega. Madaniy merosni targ‘ib qilish, tarixiy va tabiiy obidalarni keng ommaga tanitish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar milliy brendni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Jamiyatda ochiqlikni ta’minlash

OAV davlat va jamiyat o‘rtasida muloqotning ochiqligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Bu jarayonda OAVning tanqidiy yondashuvi, mavjud muammolarni ochib berish va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflarni berish orqali davlat boshqaruvini takomillashtirishga hissa qo‘shadi.

OAV orqali davlat siyosatidagi ochiqlikni ta’minlash va aholiga real ma’lumotlar yetkazish ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi va davlatga bo‘lgan ishonchni kuchaytiradi.

Virtual media va raqamli platformalarning o‘rni

Zamonaviy davrda ijtimoiy tarmoqlar, internet nashrlar va bloglar milliy imidjni targ‘ib qilishda o‘ta samarali vositaga aylandi.

Yangi O‘zbekistonning xalqaro miqyosda tanilishiga ijtimoiy media platformalarining roli ham muhimdir. Blogerlar va internet media orqali davlatning ijobiy imidjini yaratish, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlarni keng ommaga yetkazish samarali bo‘lmoqda.

Madaniyatlararo muloqot

Ommaviy axborot vositalari madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida ham foydalaniladi. Yangi O‘zbekistonning xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirishda madaniy diplomatiyani ommaviy axborot vositalari orqali olib borish muhim ahamiyatga ega.

OAVning Yangi O'zbekiston imidjini rivojlantirishdagi roli bo'yicha olingan natijalar adabiyotlarda keltirilgan fikrlar bilan solishtirilganda, uning xalqaro maydondagi ahamiyati yana bir bor tasdiqlandi. Shu bilan birga, OAVning salbiy ta'sirini oldini olish va milliy manfaatlarni himoya qilish masalalari ham ko'rib chiqildi. OAV orqali berilayotgan ma'lumotlarning haqqoniyligi va sifatini oshirish uchun maxsus tizimlar va nazorat mexanizmlarini joriy etish zarurligi ta'kidlandi.

XULOSA

Yangi O‘zbekiston imidjini rivojlantirishda ommaviy axborot vositalarining roli juda katta. Davlatning xalqaro maydondagi nufuzini mustahkamlashda, jamiyatning ichki ma’naviy va axloqiy barqarorligini ta’minlashda OAVning ahamiyati ortib bormoqda. Shu sababli, milliy va xalqaro miqyosda axborot tarqatish tizimini yanada takomillashtirish, uning imkoniyatlarini kengaytirish muhim vazifalardan biridir.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, OAV Yangi O'zbekiston imidjini rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Milliy brendni xalqaro maydonda targ'ib qilish uchun OAV imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarur. Shu bilan birga, zamonaviy internet jurnalistikasi va kommunikatsiya vositalaridan kengroq foydalanish, ijtimoiy tarmoqlar orqali ma'lumot tarqatish usullarini rivojlantirish lozim.

OAV orqali Yangi O'zbekistonning ijobiy imidjini yaratish uchun maxsus axborot strategiyalarini ishlab chiqish.

Internet jurnalistikasi va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

OAV orqali milliy qadriyatlar va madaniy merosni targ'ib qilishga yo'naltirilgan maxsus dasturlar yaratish.

OAVning xalqaro maydonda O'zbekiston imidjini yoritishdagi rolini oshirish uchun xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Matbuot va ommaviy axborot vositalari xodimlari kuni munosabati bilan yo’llagan tabrigidan

2. M.M.Inagamova. Konstitutsiyaviy islohotlarda inson–jamiyat– davlat masalalarining rivojlanish bosqichlari / «O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi - inson qadrini ulug'lash, erkin va farovon hayotimiz kafolati» mavzusidagi ilmiy amaliy konfirensiya. – Toshkent. Republican Scientific and Practical Conference. December 1. T.: 2023. Б. 59-64.

3. (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 02.02.2019-y., 07/19/4151/2569-son; 28.06.2019-y., 07/19/4366/3343-son; 11.12.2019-y., 06/19/5892/4134-son; Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 08.10.2021-y., 06/21/6320/0940-son; 26.04.2022-y., 07/22/221/0357-son)

4. M.M. Inagamova. R.I.Rahmatullayev. Konstitutsiya kelajagimizning huquqiy kafolatidir / «O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi - inson qadrini ulug'lash, erkin va farovon hayotimiz kafolati» mavzusidagi ilmiy amaliy konfirensiya. – Toshkent. Republican Scientific and Practical Conference. December

5. M.Nurmetova.O’zDJTU magistri. Ommaviy Axborot Vositalari-jamiyat ma’naviy taraqqiyotining muhim elementi sifatida.

6. Dadasheva A.A.. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro institutlar (2023) Innovatsionnые issledovaniya v sovremennom mire: teoriya i praktika 2 (17), 87-90

QIYOSIY PEDAGOGIKA FANIDAN O'ZLASHTIRILGAN BILIMLAR ASOSIDA DARSLIKLARNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI

Mirzaxmatov Asadbek Yakubjon o'g'li

Qo'qon DPI magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada qiyosiy pedagogika fanidan o'zlashtirilgan bilimlar asosida darsliklarni takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajriba tahlili hususida ayrim fikr mulohazalar bayon etilgan. Shuningdek maqolada, zamonaviy darsliklarga qo'yiladigan didkatik talablar, ularning mazmuni, rasmiylashtirish qonun qoidlari hususida mulohazalar ham yuritilgan.

Kalit so'zlar. Qiyosiy pedagogika, darslik, xorijiy tajriba, rasmiylashtirish, tanqidiy fikrlash, ko'nikma, didaktik model.

Абстрактный. В статье представлены некоторые размышления по анализу зарубежного опыта совершенствования учебников на основе знаний, полученных в сравнительной педагогике. В статье также рассматриваются дидактические требования к современным учебникам, их содержание и правовые нормы их подготовки.

Ключевые слова. Сравнительная педагогика, учебник, зарубежный опыт, формализация, критическое мышление, умения, дидактическая модель.

Abstract. This article presents some observations on the analysis of foreign experience in improving textbooks based on the knowledge acquired in the field of comparative pedagogy. The article also discusses the didactic requirements for modern textbooks, their content, and the legal rules for their formalization.

Keywords. Comparative pedagogy, textbook, foreign experience, formalization, critical thinking, skills, didactic model.

Kirish. Qiyosiy pedagogika fanidan o'zlashtirilgan bilimlar asosida darsliklarni takomillashtirish bo'yicha xorijiy tajriba tahlili bir necha jihatlarni o'z ichiga oladi.

Birinchidan, turli mamlakatlarda qo'llaniladigan turli didaktik modellar va usullarni ko'rib chiqish muhimdir. Ushbu modellar bilimlarni uzatishga innovatsion yondashuvlarni, interfaol ta'lim usullarini va raqamli mediadan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Qiyosy pedagogika orqali egallagan bilimlarga tayangan holda aytish mumkinki, asosiy nuqta darsliklarni talabalar ehtiyojlariga moslashtirishdir. Ko'pgina mamlakatlarda talabalarga yo'naltirilgan didaktikaga alohida e'tibor beriladi, bu esa individual ta'lim uslublari va tezligini hisobga olish imkonini beradi. Shuning uchun darsliklar nafaqat mazmunni, balki tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish ko'nikmalari va ijodiy ifodalash uchun joy ham berishi kerak.

Bundan tashqari, texnologiya integratsiyasi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqamli o‘quv materiallari, interaktiv platformalar va multimedia kontentidan foydalanish darsliklarning jozibadorligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, o‘qitishning an’anaviy va zamonaviy usullarining uyg‘unligi ko‘pincha ta’limning samaradorligiga olib keladi.

Umuman olganda, xalqaro didaktik yondashuvlarni tahlil qilish darsliklarni takomillashtirish uchun qimmatli fikrlarni berishi mumkin. Ilg‘or tajribalar va innovatsion texnologiyalarni o‘z ichiga olgan holda, darsliklar doimiy o‘zgaruvchan ta’lim landshafti ehtiyojlarini qondirish uchun yanada samaraliroq ishlab chiqilishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Darslik va o’quv majmualar ma’lum o’quv metodlari bo’yicha tuziladi. Darsliklarni tahlil qilish orqali ma’lum o’quv metodlarining belgilarini yaxshi tanib olish mumkin.[4] Metodlar konsepsiyasi darslik va o’quv majmualarni yaratish bilan chambarchas bog’liq. Metodik yondashuvdan xabardorlik muvofiq darslik yoki o’quv majmuasini tanlash va uni chet tili darsida muqobil hamda samarali qo’llash imkonini beradi. Hozirgi zamonaviy va talabaga yo’naltirilgan ta’lim

[4] NEUNER, G., HUNFELD, H.: Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts, Eine Einführung, Universität Gesamthochschule Kassel, Kassel 1993, S. 16.

davrida o'qituvchining vazifasi mashg'ulot mazmuni va jarayonini talabalar guruhining ehtiyojlariga moslashtirishdir.[5]

O'quv majmuaning metodik tamoyillarini quyidagi jihatlarga ko'ra bilib olish mumkin:

1. Mavzularning matnlari: ular yoki tili o'rganilayotgan mamlakatning kundalik hayotiga oid autentik matn turlari (mas. sharhlar, reklama, gazeta maqolalari) yoki ma'lum lisoniy hodisa (mas. yangi so'zlar yoki grammatikaga yo'naltirilgan matnlar)ni o'rgatish uchun mualliflar tomonidan tuzilgan matnlar bo'lishi mumkin.
2. Grammatikaning ifodalanishi: grammatik qoidalarning shakllantirilganligi, agar shunday bo'lsa u qaysi tilda, ya'ni ona tili yoki chet tilida ifodalanganligi. Grammatikaning mashqlar orqali berilganligi, bunda avval qoida, keyin mashq berilganmi yoki aksinchami? Ranglarni qo'llash, harflarni qoraytirish yoki tasviriy ifodalar yordamida vizual ko'mak berilganmi?

Ayrim darsliklarda grammatika butunlay tushib qoladi, bu ham darslik tayangan metodikaga ishora bolishi mumkin.

3. Mashqlar: darsliklarda ifodalangan mashqlarga qarab qaysi metod haqida gap borayotganini aniqlash mumkin, chunki har bir metodda o'quv maqsadlariga erishishning o'ziga xos ma'lum turdagi mashqlari mavjud.
4. Mavzuning tuzilishi: har bir metod uchun dars bosqichlarining izchilligi xos bo'lib, har bir metod ma'lum mavzu tuzilishiga ega bo'ladi. Misol tariqasida ayrim darsliklarda yangi mavzuning matn bilan, ayrimlarida esa butunlay boshqacha dars jarayoni va izchilligiga ega bo'lgan grammatik qoidalar bilan boshlanganligini ta'kidlash mumkin.
5. O'rganish bosqichlari: o'quv dasturining tuzilishi: darslikning mundarijasidanoq ko'pincha metodik konsepsiyani bilib olish mumkin, chunki har bir metod ma'lum

[5] JANÍKOVÁ, V.: Methodik und Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache, Masarykova univerzita v Brně, Brno 2001, S. 10

o’quv maqsadlari va o’quv materiallarini afzal ko’radi va dars jarayoniga uyg’unlashtiradi[6].

Quyidagi jadval darslik va u tuzilgan o’quv metodi orasidagi aloqani aniq tasvirlab beradi[7]:

O’quv metodlarida quyidagilar shakllantiriladi:	O’quv majmualarida metodlarni ayniqsa quyidagilar orqali bilib olish mumkin:
- O’qitish maqsadlari NIMA o’rgatilishi kerak (o’quv materiallari) Inobatga olinishi kerak bo’lgan jihatlar: - Keng qamrovli ijtimoiy va pedagogik standartlar; - Ilm-fan xulosalari (tilshunoslik, mamlakatshunoslik, adabiyot/ va matnshunoslik)	- Matnlar - Matn tanlash; - Matn tuzish. - Grammatika - Tanlash va izchillik; - Tushuntirish va tasvirlash. - Mashqlar - Mashq turlari; - Mashq bosqichlari; - Mashq ketma-ketligi.
- O’qitish jarayonlari / ta’lim tamoyillari QANDAY o’rgatilishi kerak (ta’lim tamoyillari) O’quv nazariyalari xulosalarini hisobga olgan holda quyidagilarga oid tavsiyalar shakllantiriladi: - Mashg’ulotning bo’linishi;	- Mavzu/darsning tuzilishi - Kirish; - Mashq/mustahkamlash; - Tizimlashtirish; - Qo’llash/tatbiq etish. - O’quv bosqichlari - o’quv materialining taqsimlanishi;

[6] NEUNER, G., HUNFELD, H.: Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts, Eine Einführung, Universität Gesamthochschule Kassel, Kassel 1993, S. 16-17.

[7] https://is.muni.cz/th/m0r5w/Lehrwerke_im_Deutschunterricht_und_Lehrwerkanalyse.pdf (murojaat sanasi 27.01.2025)

- Mashg'ulot shakllari; - Mashg'ulot manbalari; - Mashg'ulot tashkillanishi.	- o'quv maqsadlarining kesishuvi/uyg'unligi

Tahlil va muhokama. Rosemarie Bulmann o'z tadqiqotlarida Hans-Yurgen Krummning Stokgolm mezonlar katalogidagi darslik tahlilini quyidagicha izohlagan[8]:

A) darslik tuzilishi

Albatta mavjud bo'lishi zarur:

- Matndan parcha;
- Ish daftari;
- Grammatika (o'qish kitobida yoki maxsus grammatika kitobida);
- Darslikda so'z boyligining mavjudligi, zarurat bo'lsa fonetik ma'lumotlar berilishi;
- Magnitofon/kasseta (hozirgi kunga kelib bularning o'rnini audio-manbalar yoki kompakt disklar egalladi)

Qo'shimcha tarzda quyidagilarning mavjudligi:

- O'qituvchi kitobi rasmlar, o'yinlar, testlar, qo'shiqlar va boshqa qo'shimcha manbalar;
- Tasviriy materiallar (diapozitivlar);
- Qo'shimcha ovozli materiallar (autentik (asliy) matnlar, qo'shiqlar);
- Topshiriqlar uchun javoblar yoki kalitlar;
- Testlar.

B) namuna (shablonlar):

- tashqi taqdimot jozibadorligi;
- darslar va darslik sahifalarining dizayni aniq ko'zga tashlanishi;
- grafik dizayn (rasmlar, chizmalar)ning motivatsiya berishi, ya'ni o'rganishga undashi;
- materiallarning yaxshi ishlanganligi va chidamliligi;

[8] Buhlmann Rosemarie. Lehrwerksanalyse und Lehrwerksbeurteilung. Hinweise für die Beratung bei der Lehrwerkswahl. Goethe-Institut, München, 2012. S. 49-53.

- rasm va matnlarning pedagogik jihatdan bir-biriga muvofiqligi.

C) o'quv rejaga muvofiqligi

- o'quv majmuaning kontseptsiyasi o'quv rejaning talablariga mos kelishi (m: keng qamrovli o'quv maqsadlari, kommunikativ o'quv maqsadlari).

D) mundarija-mamlakatshunoslik

O'quv majmuaga mos keladigan matnlar va ma'lumotlar mavjud ekan, quyidagilarni aniqlash maqsadga muvofiqdir:

a) faktik aniqlik;

b) yoshga moslik;

c) muvozanatlilik;

d) muammoga yo'naltirilganlik;

e) munozaraga chorlash;

f) xilma-xil tuzilganlik;

g) madaniy-qiyosiy jihatlar inobatga olinganligi.

1. O'quv majmuada uchraydigan odamlar

- O'quvchilar o'zlarini taqqoslay oladigan shaxslarning borligi;

- O'quvchilar qiziqadigan shaxslarning borligi;

- O'quv majmuada erkak va ayol jinsidagi shaxslarning teng nisbatda uchrashi, ya'ni gender tengligining inobatga olinganligi;

- Rolga mansub stereotiplardan voz kechilganligi (masalan, ayol faqat uy bekasi sifatida);

2. O'quv majmuadagi kundalik hayot

- Shahar va qishloq turmush tarzining tanishtirilganligi;

- Oila, maktab, ish va bo'sh vaqtdagi hayotning mavzulashtirilganligi, ya'ni o'quv majmuada shu mavzularga oid matn va mashqlarning mavjudligi;

- Turli ijtimoiy qatlamlardan chiqqan odamlar hayoti tasvirlanganligi;

- Barcha nemiszabon mamlakatlardagi kundalik hayotning aks ettirilishi.

3. Geografiya va iqtisodiy hayot

- o’quv majmuada geografiya va iqtisodiyotni tasvirlash uchun kartochkalar va suratlarning borligi (landshaftning xilma-xilligi, sanoat va hkz.);

4. jamiyat (siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlar)

- nemiszabon mamlakatlarning turli siyosiy tizimlari tanishtirilganligi;
- nemiszabon mamlakatlarning turli iqtisodiy tizimlari va turmush sharoitlarining aks etganligi;
- o’quv majmuada dolzarb mavzularga murojaat qilinganligi, masalan: ekologiya va atrof-muhit masalalari, mehnat dunyosi (ishsizlik), kompyuter jamiyati, nemiszabon mamlakatlar va vatanimiz orasidagi savdo aloqalari kabi mavzular.

5. Madaniyat

- bayramlar, urf-odat va an’analarning tanishtirilganligi;
- san’at, musiqa, teatr, film va shu kabilarning yetarli darajada tahlil qilinganligi;
- yoshlar va muqobil madaniyatga murojaat qilinganligi.

6. Adabiyot

- o’quv majmuada badiiy matnlar (she’rlar, novellalar - qisqa hikoyalar)ning ham tasvirlanganligi;

7. Tarix

- muhim tarixiy ma’lumotlarning ham berilganligi (masalan, nemiszabon mamlakatlar va vatanimiz orasidagi munosabatlarga ta’sir qilgan ma’lumotlar).

8. O’z mamlakatining tasviri

O’quv majmuaning quyidagilarga imkoniyat yaratishi:

a) nemiszabon mamlakatlarning vatanimizga bo’lgan o’ziga xos munosabatlarini muzokara qilish;

b) o’z mamlakatimizdagi munosabatlar, masalan, urf-odat va an’analar, iqtisodiyot, ijtimoiy xavfsizlik masalalarini nemischa ifodalash.

Xulosa. Nihoyat o’quv materialini o’quvchilar qanday tushunayotganligini so’rash kerak.

O’quvchilar nuqtai nazaridan o’zingizga quyidagi savollarni bering:

- jami o’ta murakkab mazmun, til yoki topshiriqlardan zo’riqib ketmayapmanmi?
- mazmun, til yoki topshiriq bilan bog’liq talablar o’ta kam emasmi (hech qanday qiyinchilik yo’q, zerikarli)?
- mundarija, matn turlari, mashqlar yetarlicha xilma-xilmi?
- mavzular mustaqil qayta ishlash uchun imkoniyat va turtki beradimi?
- Shaxsiy nuqtai nazarimni tilda ifodalash uchun o’z fikr va tajribalarimni qo’shishga imkonim bormi? Bu o’quv jarayoniga ta’sir ko’rsatadimi (masalan, mavzular, matnlar tanlovi borasida)?
- Men uchun o’quv maqsadlari va o’quv bosqichlari tanishmi?
- Materialni mustaqil ravishda o’zlashtira olamanmi va bevosita o’qituvchi yordamisiz nuqtalar o’rnini to’ldira olamanmi?
- O’quv jarayonida ishtirok etamanmi?[9]

Ushbu mezonlar yordamida nemis tili xorijiy til sifatida darslik va o’quv majmualari turli jihatlariga ko’ra tahlil qilinishi mumkin.

[9] Krumm H.J. Stockholmer Kriterienkatalog in Kast B/Neuner.G (Hrsg.) Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken. Berlin, München, Leipzig, Wien, Zürich, New York, 1998. S.100-105.

FUQAROLIK KOMPETENSIYASINING IJTIMOIY FAOLLIKKA YO‘NALTIRILGAN NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Rustambekova Nigora Abduganisovna

Annotatsiya: Ushbu maqola ijtimoiy faol fuqarolik tushunchasining ta'rifi va ahamiyati xususida quyidagi tushunchalarni ko'rib chiqamiz:

- Fuqarolik jamiyatida ijtimoiy faol fuqarolikning o'rni.

- Maqolaning maqsadi va vazifalari: ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining nazariy va metodologik asoslarini o'rganish.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining nazariy asoslari

- Kompetensiya tushunchasi va uning ijtimoiy faol fuqarolikdagi o'rni.
- Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasining tarkibiy qismlari:
- Bilim (ijtimoiy muammolar haqida bilim).
- Ko'nikmalar (munozara, muloqot, hamkorlik).
- Qadriyatlar (fuqarolik mas'uliyati, adolat, tenglik).
- Ijtimoiy faol fuqarolikning falsafiy, psixologik va pedagogik asoslari

Key words: Kompetensiya, bilim, ko‘nikma, qobiliyat, hatti-harrakat, Ijodiy kompetensiya;

KIRISH. Ijtimoiy faol fuqarolik – bu fuqarolarning o'z jamiyatining ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida faol ishtirok etishi, jamiyatning rivojlanishiga o'z hissasini qo'shishi va ijtimoiy mas'uliyatni anglashi bilan bog'liq tushunchadir. Bu tushuncha fuqarolarning nafaqat o'z huquqlarini bilishi, balki ularni amalda qo'llashi, shuningdek, boshqalarning huquqlarini hurmat qilishi va jamiyat manfaatlari uchun faoliyat ko'rsatishini o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy faol fuqarolik quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Huquqlar va majburiyatlarni anglash – Fuqarolarning o'z huquqlari va majburiyatlarini bilishi, ularni amalda qo'llashi.

2. Jamiyat manfaatlari uchun faoliyat – Fuqarolarning mahalla, shahar yoki mamlakat miqyosida ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishi, ko'ngilli faoliyat bilan shug'ullanishi.

3. Ijtimoiy mas'uliyat – Fuqarolarning o'z harakatlari va qarorlarining jamiyatga ta'sirini anglashi va shu asosida mas'uliyatli harakat qilishi.

4. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish – Fuqarolarning nodavlat tashkilotlar, jamoat tashkilotlari va boshqa fuqarolik institutlari faoliyatida qatnashishi.

Kompetensiya – bu shaxsning ma'lum bir soha yoki faoliyatda muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikmalar, qobiliyatlar va xatti-harakatlar majmuidir. Bu tushuncha nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy qo'llash qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. Kompetensiya shaxsning muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va samarali faoliyat ko'rsatish qobiliyatini ifodalaydi.

Kompetensiyaning asosiy xususiyatlari:

1. Bilim – Ma'lum bir soha bo'yicha nazariy asoslar va faktlar.

2. Ko'nikmalar – Bilimlarni amaliyotda qo'llash qobiliyati.

3. Qobiliyatlar – Muammolarni hal qilish, yangi sharoitlarga moslashish va ijodiy yondashuv.

4. Hatti-harakatlar – Maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan munosabat va motivatsiya.

Kompetensiya Turlari:

1. Kasbiy kompetensiya – Ma'lum bir kasb yoki mutaxassislik bo'yicha bilim va ko'nikmalar.

- Misol: Dasturiy ta'minot muhandisi uchun dasturlash tillarini bilish.

2. Fuqarolik kompetensiyasi – Jamiyatda fuqarolik huquqlari va majburiyatlarini anglash va ularni amalda qo'llash.

- Misol: Fuqarolarning saylovlarda qatnashishi yoki ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishi.

3. Madaniy kompetensiya – Turli madaniyatlar va odatlarga nisbatan bag'rikenglik va ularni hurmat qilish.

- Misol: Xalqaro hamkorlikda madaniy farqlarni hisobga olish.

4. Kommunikativ kompetensiya – Samarali muloqot qilish va boshqalar bilan hamkorlik qilish qobiliyati.

- Misol: Jamoada ishlash va munozaralarda qatnashish.

5. Ijodiy kompetensiya – Yangi g'oyalar va yechimlarni ishlab chiqish qobiliyati.

- Misol: Innovatsion loyihalarni amalga oshirish.

Kompetensiyaning Rivojlanishi:

Kompetensiyani rivojlantirish quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Bilim olish – Nazariy asoslarni o'rganish.

2. Amaliyot – Bilimlarni amaliyotda qo'llash orqali ko'nikmalarni oshirish.

3. Baholash – Olingan natijalarni tahlil qilish va kamchiliklarni aniqlash.

4. Takomillashtirish – Doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish.

Kompetensiyaning Ahamiyati:

- Shaxsiy rivojlanish – Kompetensiya shaxsning professional va shaxsiy jihatdan rivojlanishiga yordam beradi.

- Kasbiy muvaffaqiyat – Yuqori kompetensiya darajasi kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatni ta'minlaydi.

- Ijtimoiy faollik – Fuqarolik kompetensiyasi jamiyatda faol ishtirok etishni oshiradi.

- Innovatsiyalar – Ijodiy kompetensiya yangi g'oyalar va texnologiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Kompetensiya tushunchasi zamonaviy jamiyatda shaxsning professional, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishining asosiy omilidir. U bilim, ko'nikmalar, qobiliyatlar va xatti-harakatlarning uyg'unligini talab qiladi. Kompetensiyani rivojlantirish orqali shaxs nafaqat o'z faoliyatida muvaffaqiyatga erishadi, balki jamiyatning rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik quyidagi jihatlarda muhim ahamiyatga ega:

1. Demokratiyani mustahkamlash – Fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirok etishi demokratik jamiyatning barqarorligini ta'minlaydi.

2. Ijtimoiy adolatni oshirish – Fuqarolarning faolligi ijtimoiy muammolarni hal qilishda adolatli yondashuvni shakllantiradi.

3. Jamiyatning uyg'unligi – Fuqarolarning o'zaro hamkorligi va mas'uliyati jamiyatda birdamlik va hamjihatlikni oshiradi.

4. Yoshlarni tarbiyalash – Ijtimoiy faol fuqarolik yoshlarni mas'uliyatli, faol va jamiyat manfaatlarini ko'zlovchi shaxslar sifatida shakllantirishga yordam beradi.

5. Ijtimoiy innovatsiyalar – Fuqarolarning yangi g'oyalar va loyihalarni amalga oshirishi jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Umuman olganda, ijtimoiy faol fuqarolik nafaqat individual shaxsning rivojlanishi, balki butun jamiyatning barqarorligi va farovonligi uchun muhim omil hisoblanadi. U fuqarolarni faol, mas'uliyatli va jamiyat manfaatlarini ko'zlovchi shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Fuqarolik jamiyati – bu davlat va oila oralig'ida joylashgan, fuqarolarning o'z manfaatlari va jamiyatning umumiy manfaatlari uchun erkin birlashadigan, nodavlat tashkilotlar, jamoat tashkilotlari, ko'ngilli tashkilotlar va boshqa fuqarolik institutlaridan iborat tizimdir. Fuqarolik jamiyatida ijtimoiy faol fuqarolik muhim o'rinni egallaydi, chunki u jamiyatning demokratik, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biridir.

Ijtimoiy Faol Fuqarolikning Fuqarolik Jamiyatidagi O'rni:

1. Demokratik Jarayonlarni Rivojlantirish:

- Ijtimoiy faol fuqarolik fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy qarorlarni qabul qilish jarayonlarida ishtirok etishini ta'minlaydi.

- Fuqarolarning ovoz berish, murojaat qilish, norozilik bildirish kabi huquqlarini amalda qo'llash orqali demokratik institutlarning mustahkamligini oshiradi.

2. Ijtimoiy Mas'uliyatni Shakllantirish:

- Fuqarolarning jamiyatdagi muammolarga nisbatan mas'uliyatli munosabati ularning ijtimoiy faolligini oshiradi.

- Masalan, ekologik muammolar, qashshoqlik, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalarida fuqarolarning faol ishtiroki muammolarni hal qilishga yordam beradi.

3. Fuqarolik Tashkilotlarining Faolligini Oshirish:

- Ijtimoiy faol fuqarolar nodavlat tashkilotlar (NNT), jamoat tashkilotlari va ko'ngilli tashkilotlarning faol a'zolari bo'lib, ularning faoliyatini rag'batlantiradi.

- Bu tashkilotlar orqali fuqarolar o'z huquqlarini himoya qilish, ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish va jamiyat manfaatlarini ko'zlab ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Ijtimoiy Adolat va Tenglikni Ta'minlash:

- Ijtimoiy faol fuqarolik jamiyatdagi nochor guruhlar (masalan, nogironlar, qariyalar, kam ta'minlangan oilalar) huquqlarini himoya qilishga qaratilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlaydi.

- Bu ijtimoiy adolat va tenglikni oshirishga xizmat qiladi.

5. Yoshlarni Fuqarolik Faoliyatiga Jalb Etish:

- Ijtimoiy faol fuqarolik yoshlarni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undaydi.

- Yoshlarning ijtimoiy loyihalar, ko'ngilli faoliyat va fuqarolik tashabbuslarida qatnashishi ularning mas'uliyatli va faol fuqarolar sifatida shakllanishiga yordam beradi.

6. Ijtimoiy Innovatsiyalar va Taraqqiyotni Rag'batlantirish:

- Ijtimoiy faol fuqarolar yangi g'oyalar va loyihalarni amalga oshirish orqali jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

- Masalan, texnologik yechimlar, ijtimoiy tadbirlar va madaniy loyihalar orqali jamiyatning turli sohalarida yaxshilanishlar kuzatiladi.

7. Fuqarolarning Huquqlarini Himoya Qilish:

- Ijtimoiy faol fuqarolik fuqarolarning o'z huquqlarini bilishi va ularni himoya qilish uchun kurashishini anglatadi.

- Bu davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi muvozanatni saqlashga yordam beradi.

Ijtimoiy faol fuqarolik fuqarolik jamiyatining rivojlanishi va barqarorligi uchun asosiy omil hisoblanadi. U fuqarolarning jamiyat hayotida faol ishtirok etishini, ularning huquqlarini himoya qilishini va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishini ta'minlaydi. Fuqarolik jamiyatida ijtimoiy faol fuqarolikning yuqori darajasi demokratik qadriyatlar, ijtimoiy adolat va jamiyatning uyg'unligini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dewey, J. (1916). Democracy and Education. New York: Macmillan.
2. Marshall, T. H. (1950). Citizenship and Social Class. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Yuldashev, M. (2022). Fuqarolik jamiyati va ijtimoiy taraqqiyot. Toshkent: Fan.
4. Rahmonov, A. (2021). Ijtimoiy faollik va yoshlarning huquqiy ongini oshirish. Toshkent: Ma’naviyat.

РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ ГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ В УЗБЕКИСТАНЕ

DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF STRATEGIC DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE GAS INDUSTRY IN UZBEKISTAN

Хамитов Фахри Махмут угли
ассистент кафедры инженерных коммуникаций
Джизакского политехнического института
hamitovfahri@gmail.com
Hamitov Fakhri Makhmut ugli
assistant at the Department of Engineering
Communications, Jizzakh Polytechnic Institute
hamitovfahri@gmail.com

Аннотация: В статье рассмотрены основные стратегические направления развития газовой отрасли Узбекистана, направленные на повышение ее эффективности, модернизацию инфраструктуры и увеличение инвестиционной привлекательности. Проанализированы ключевые факторы, влияющие на реализацию этих стратегических направлений, и предложены рекомендации по их успешному внедрению.

Ключевые слова: газовая отрасль, стратегическое развитие, модернизация инфраструктуры, научно-технический прогресс, государственная политика в газовой сфере.

Abstract: This article examines the main strategic directions for the development of the gas industry of Uzbekistan, aimed at increasing its efficiency, modernizing infrastructure and increasing investment attractiveness. There are analyzed the key factors influencing the implementation of these strategic directions and proposed recommendations for their successful implementation

Key words: gas industry, strategic development, infrastructure modernization, scientific and technological progress, state policy in the gas sector.

Введение: Газовая отрасль Узбекистана играет ключевую роль в экономическом развитии страны. В 2022 году Узбекистан добыл около 60 млрд кубометров природного газа, что позволило ему стать одним из крупнейших производителей газа в Центральной Азии. Однако, несмотря на этот значительный потенциал, газовая отрасль Узбекистана сталкивается с рядом серьезных проблем, таких как устаревшая инфраструктура, неэффективное использование ресурсов и низкая инвестиционная привлекательность.

Узбекистан располагает значительными запасами природного газа, оцениваемыми в 1,84 трлн кубометров по состоянию на 2022 год. Это делает страну одним из крупнейших производителей газа в Центральной Азии. Газовая отрасль является ключевым сектором экономики Узбекистана, обеспечивая около 15% ВВП и более 30% экспортных доходов страны.

Однако, несмотря на этот значительный потенциал, газовая отрасль Узбекистана сталкивается с рядом серьезных проблем, которые сдерживают ее дальнейшее развитие:

Устаревшая инфраструктура:	Неэффективное использование ресурсов:	Низкая инвестиционная привлекательность	Ограниченная диверсификация экспорта:
•Значительная часть газодобывающих, транспортных и перерабатывающих мощностей в Узбекистане была построена в советский период и требует модернизации. Изношенность основных фондов составляет около 70%, что приводит к высоким эксплуатационным расходам и снижению эффективности.	•Несмотря на значительные запасы природного газа, в Узбекистане наблюдаются проблемы с его рациональным использованием. Значительная часть добываемого газа сжигается на факелах или используется неэффективным образом, что ведет к потерям ценного энергоресурса.	•Ограниченный доступ к современным технологиям, сложные бюрократические процедуры и недостаточная прозрачность регулирования снижают интерес иностранных инвесторов к участию в проектах газовой отрасли Узбекистана.	•Основным направлением экспорта узбекского природного газа является Китай, что делает страну зависимой от одного крупного рынка сбыта. Необходимо развивать альтернативные экспортные маршруты, в том числе в страны Южной Азии.

1-рисунок. Проблем устойчивого развития газовой отрасли Узбекистана[10]

Для преодоления этих проблем и обеспечения устойчивого развития газовой отрасли Узбекистана необходима разработка и реализация комплексной стратегии, основанной на следующих ключевых направлениях.

1-таблица

Стратегические направления развития газовой отрасли Узбекистана[11]

Мероприятия	Результат
Модернизация инфраструктуры	Реконструкция и модернизация существующих газодобывающих, транспортных и перерабатывающих мощностей. Замена устаревшего оборудования на более современное и энергоэффективное позволит снизить эксплуатационные расходы и повысить надежность поставок.
Строительство новых газопроводов, компрессорных станций и других объектов инфраструктуры.	Это обеспечит расширение пропускной способности газотранспортной системы и выход на новые рынки сбыта.
Развитие системы хранения природного газа, включая строительство подземных газохранилищ.	Это позволит сглаживать сезонные колебания спроса и обеспечивать бесперебойные поставки потребителям.
Внедрение цифровых технологий и систем автоматизации.	Это повышает эффективность управления газотранспортной инфраструктурой

[10] Авторская разработка.
[11] Подготовлено автором.

Реализация этих мероприятий потребует значительных инвестиций, в ближайшие 5-7 лет. Привлечение частных инвестиций, в том числе иностранных, станет ключом к успешной модернизации газовой инфраструктуры Узбекистана.

Для повышения эффективности использования природного газа в Узбекистане необходимо реализовать следующие меры:

2-таблица

Повышение эффективности использования газовых ресурсов[12]

Мероприятия	Результат
Сокращение объемов сжигания газа на факелах.	Внедрение современных технологий улавливания и утилизации попутного нефтяного газа позволит значительно снизить потери ценного ресурса.
Расширение внутреннего потребления газа за счет развития газохимической промышленности, газификации жилого сектора и использования газа в качестве моторного топлива.	Это обеспечит более рациональное использование ресурсов и создаст дополнительную добавленную стоимость.
Повышение энергоэффективности предприятий газовой отрасли.	Внедрение современных технологий сжигания, переработки и транспортировки газа позволит снизить энергозатраты и потери ресурса.

[12] Подготовлено автором в ходе исследования.

Создание системы учета и мониторинга использования природного газа на всех этапах – от добычи до конечного потребления.	Это обеспечит прозрачность и контроль за эффективным использованием газовых ресурсов.

Реализация этих мер позволит Узбекистану значительно повысить эффективность использования своих газовых ресурсов и снизить объемы их нерациональной эксплуатации.

Для привлечения необходимых инвестиций в развитие газовой отрасли Узбекистана следует реализовать следующие меры:

3-таблица

Повышение инвестиционной привлекательности[13]

Мероприятия	Результат
Совершенствование законодательной и нормативной базы.	Упрощение разрешительных процедур, обеспечение прозрачности регулирования и защиты прав инвесторов будут способствовать росту инвестиционной активности.
Создание благоприятных налоговых и таможенных условий.	Введение льгот и преференций для инвесторов, участвующих в приоритетных проектах развития газовой отрасли.
Развитие государственно-частного партнерства.	Реализация совместных проектов с участием государственных и частных компаний, в том числе иностранных, позволит распределить риски и привлечь дополнительные ресурсы.

[13] Подготовлено автором.

Повышение технологического уровня отрасли.	Внедрение новейших технологий добычи, транспортировки и переработки газа, в том числе с привлечением международных технологических партнеров.
Активное продвижение инвестиции	Активное продвижение инвестиционных возможностей газовой отрасли Узбекистана на международных площадках и в рамках двусторонних контактов.

Реализация данных мер будет способствовать росту инвестиционной привлекательности газовой отрасли Узбекистана, привлечению необходимых ресурсов для модернизации и развития инфраструктуры.

И последнее, необходимо отметить, что для снижения зависимости от китайского рынка сбыта и обеспечения устойчивого развития газовой отрасли Узбекистана необходимо диверсифицировать экспортные направления. Ключевыми мерами в этом направлении являются:

4-таблица

Диверсификация экспортных направлений[14]

Мероприятия	Результат
Строительство новых газопроводов в другие регионы, в том числе в Южную Азию (Пакистан, Индия).	Это позволит выйти на перспективные рынки с быстрорастущим спросом на природный газ.
Развитие инфраструктуры для	Создание СПГ-терминалов и флота СПГ-танкеров обеспечит доступ к глобальным рынкам сбыта.

[14] Подготовлено автором в ходе исследования.

экспорта сжиженного природного газа (СПГ).	
Расширение сотрудничества в газовой сфере со странами Центральной Азии.	Совместные проекты по разведке, добыче и транспортировке газа позволят повысить эффективность использования региональных ресурсов.
Развитие газохимических производств, ориентированных на экспорт.	Производство полимеров, удобрений и других востребованных на международных рынках продуктов обеспечит диверсификацию экспорта.

Реализация этих мер по диверсификации экспортных направлений газовой отрасли Узбекистана позволит снизить ее зависимость от одного крупного рынка и повысить устойчивость к внешним рискам.

Заключение

Газовая отрасль является ключевым сектором экономики Узбекистана, играющим важную роль в обеспечении энергетической безопасности и экспортного потенциала страны. Однако, для реализации ее полного потенциала необходимо решить ряд системных проблем, связанных с устаревшей инфраструктурой, неэффективным использованием ресурсов и низкой инвестиционной привлекательностью. Предложенные в этой статье стратегические направления развития газовой отрасли Узбекистана – модернизация инфраструктуры, повышение эффективности использования ресурсов, привлечение инвестиций и диверсификация экспортных рынков – являются ключевыми для обеспечения ее устойчивого роста в долгосрочной перспективе. Реализация этих мер потребует значительных усилий и ресурсов, но в конечном итоге позволит Узбекистану

трансформировать газовую отрасль в конкурентоспособный и высокоэффективный сектор экономики.

Список литературы:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 10 октября 2018 года № ПП-3980 "О мерах по дальнейшему развитию и либерализации газовой отрасли Республики Узбекистан".

2. Стратегия развития нефтегазовой отрасли Республики Узбекистан до 2030 года. - Ташкент, 2020.

3. Отчет Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике "Топливно-энергетический комплекс Узбекистана". - Ташкент, 2023.

4. Ахмедов, Р.Ф. Экономические аспекты развития газовой отрасли Узбекистана / Р.Ф. Ахмедов // Вестник Ташкентского государственного технического университета. - 2018. - № 4. - С. 129-135.

5. Аннагельдыев, А.А. Современное состояние и перспективы развития нефтегазового комплекса Узбекистана / А.А. Аннагельдыев // Вестник Академии наук Республики Казахстан. - 2021. - № 1. - С. 67-74.

6. Бойназаров, А.А. Оценка эффективности инвестиционных проектов в газовой отрасли Узбекистана / А.А. Бойназаров // Экономика и бизнес: теория и практика. - 2020. - № 5-2. - С. 26-29.

7. Ташпулатов, Ш.Ш. Стратегические направления развития газовой отрасли Узбекистана / Ш.Ш. Ташпулатов // Экономика и финансы. - 2022. - № 3. - С. 18-24.

8. Шарипов, З.С. Приоритетные направления модернизации газовой отрасли Узбекистана / З.С. Шарипов // Молодой ученый. - 2019. - № 46. - С. 171-174.

КРЕДИТНАЯ ИСТОРИЯ - КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ ПРИ КРЕДИТОВАНИИ

Абрам Даулетбаевич

Коракалпок университети таянч докторанти

Tel:+998913015627

Аннотация: В данной статье рассматривается кредитная история и её роль в процессе кредитования малого и среднего бизнеса. Кредитная история отражает, как заемщик исполняет свои финансовые обязательства, и это является одним из основных факторов при принятий решения банками и финансовыми учреждениями. Для лиц с положительной кредитной историей возможности получения кредита расширяются, в то время как для тех, у кого отрицательная кредитная история, процесс получения кредита усложняется. В статье подробно анализируется процесс формирования кредитной истории, её роль и влияние на процесс кредитования.

Ключевые слова: Кредитная история, кредитование, финансовые обязательства, банки, кредитные риски, получение кредита, финансовая надежность, погашение долгов, оценка кредита.

Введение

Кредитная история — это документ, который содержит информацию о том, как физическое лицо исполнило свои финансовые обязательства и как оно платило по кредитам. Значение кредитной истории в финансовой системе, особенно в процессе кредитования, чрезвычайно велико. Банки и финансовые учреждения принимают решения о предоставлении кредита на основе кредитной истории клиента, оценивая его надежность. Анализ кредитной истории позволяет банкам определить, кому и на каких условиях следует предоставлять кредит. Кредитная история полезна не только банкам, но и самим клиентам. Правильная и положительная кредитная история значительно облегчает доступ к другим

финансовым услугам в будущем. Однако при наличии отрицательной кредитной истории возможности получения кредита ограничиваются, и клиент может быть вынужден взять кредит по более высоким процентным ставкам.

Кредитная история — это важный документ, который отражает, как человек исполнил свои финансовые обязательства. Положительная или отрицательная кредитная история определяет возможности получения кредита в будущем. Роль кредитной истории особенно велика в процессе принятия решений банками и финансовыми учреждениями. В данном анализе рассмотрены формирование кредитной истории, её влияние на процесс кредитования и роль банков в принятии решений.

Роль кредитной истории в процессе кредитования чрезвычайно велика. Банки и финансовые учреждения опираются на кредитную историю для определения надежности клиента. Это осуществляется путем анализа того, как заемщик исполнял свои финансовые обязательства, своевременно ли он выплачивал кредиты или имел задержки. Для лиц с хорошей кредитной историей банки предлагают более низкие процентные ставки, что улучшает условия получения кредита. Напротив, лица с отрицательной кредитной историей сталкиваются с высокими процентными ставками или полностью теряют возможность получения кредита.

Формирование кредитной истории зависит от ряда факторов. Среди них наиболее важными являются:

Своевременные платежи: Регулярные и своевременные платежи способствуют положительному формированию кредитной истории.

Задержки и задолженности: Если заемщик допускает задержки или имеет непогашенные задолженности, это отрицательно сказывается на его кредитной истории.

Сумма кредита и различные финансовые продукты: Также значение имеет использование больших сумм кредита или кредитных карт. Как заемщик управляет своими долгами и выплачивает их, так и формируется его кредитная история.

Влияние кредитной истории при кредитовании. Если кредитная история лица положительная, банки будут более охотно предоставлять ему кредиты. Это связано с финансовой надежностью заемщика и его способностью своевременно погашать долги. Отрицательная кредитная история же снижает шансы на получение кредита. Банки могут предложить такие лицам кредиты с высокими процентными ставками или строгими условиями.

Кроме того, для улучшения кредитной истории заемщик должен полностью исполнять свои финансовые обязательства. Хорошая кредитная история облегчает получение других финансовых продуктов, таких как ипотечный или автокредит.

Процентные ставки в зависимости от влияния кредитной истории

На Таблице показана разница в процентных ставках по кредитам в зависимости от положительной или отрицательной кредитной истории.

Таблица 1

Процентные ставки в зависимости от положительного и отрицательного влияния кредитной истории

Кредитная история	Процентная ставка (%)
Положительная	**6-8**
Отрицательная	**12-18**

Как видно из таблицы, лица с положительной кредитной историей получают более низкие процентные ставки, в то время как лица с отрицательной кредитной историей платят более высокие процентные ставки. Это означает значительную разницу в процессе кредитования.

Таблица 2

Возможности и условия получения кредита

Фактор	Положительная кредитная история (%)	Отрицательная кредитная история (%)
Возможность получения кредита	**85%**	**40%**

Возможность получения нового кредита	**90%**	**50%**
Условия кредитования	**Легко**	**Трудно Сложно**

Как показано на графике, для лиц с положительной кредитной историей возможности и условия получения кредита значительно облегчаются. Отрицательная кредитная история, напротив, затрудняет получение кредита и предлагается с более высокими процентными ставками.

Кредитная история играет центральную роль в процессе кредитования. Положительная кредитная история полезна не только для банков, но и для индивидуальных заемщиков, так как они могут получить новые кредиты в будущем по более низким процентным ставкам. Формирование кредитной истории требует своевременной оплаты долгов, выполнения финансовых обязательств и избегания задержек.

С другой стороны, отрицательная кредитная история ограничивает возможности для получения кредита. Банки накладывают более высокие процентные ставки или жесткие условия на лиц с отрицательной кредитной историей, чтобы минимизировать риски.

Положительная кредитная история повышает шансы на получение кредита, в то время как отрицательная кредитная история усложняет процесс получения кредита и вынуждает заемщиков платить более высокие процентные ставки. В некоторых случаях лица с отрицательной кредитной историей могут вообще не иметь возможности получить кредит.
Оценка кредитной истории в банках осуществляется с использованием специальных систем. При оценке кредитной истории учитываются различные факторы, такие как срок предыдущих кредитов, случаи задержек, существующие долги и другие финансовые обязательства.

По закону Республики Узбекистан «Об обмене кредитной информаций» изданной в 04.10.2011 г. № ЗРУ-301 следует отметить, что каждый заемщик может узнать свою кредитную информацию

Для определения кредитной истории юридических и физических лиц можно использовать онлайн сайт info.kredit.uz и единый интерактивный портал государственных услуг my.gov.uz. На этих сайтах имеются 3 основных способов определения кредитной информаций:

- InfoScore – даёт возможность получить скоринговый балл и полную кредитной информацию. Следует отметить, что помимо идентификационной информации, открытых и закрытых кредитных договоров, условных обязательств, кредитных требований, обеспечения, а также открытых и просроченных платежей заемщика, в отчете также содержится информация о среднем ежемесячном платеже, запросах и подписках на информацию о кредитоспособности субъекта.

- SMS информирование – Услуга, позволяющая контролировать получение информации о кредитной истории субъекта кредитной информации из кредитного бюро (после подключения услуги на номер мобильного телефона субъекта кредитной информации будет отправлено СМС-уведомление о получении информации о кредитной истории субъекта кредитной информации).

- Freeze – это услуга, которая позволяет субъекту кредитной информации ограничить сбор информации о своей кредитной истории из кредитного бюро пользователями кредитной информации (для новых кредитных заявок) (отказаться от предоставления кредитного отчета о нем) [5,6].

Заключение. Кредитная история играет важнейшую роль в процессе кредитования. Она является важным фактором при оценке финансовой надежности заемщика. Положительная кредитная история расширяет возможности получения кредита, в то время как отрицательная кредитная история усложняет этот процесс. Понимание формирования кредитной истории, факторов, влияющих на нее, а также

того, как она влияет на получение кредита, помогает избежать финансовых проблем в будущем.

Кроме того, для улучшения своей кредитной истории людям следует своевременно погашать долги, избегать задержек и быть финансово ответственными. Банки и финансовые учреждения также должны постоянно отслеживать кредитные истории своих клиентов и улучшать процесс кредитования.

Использованные источники

1. Smith, J. (2020). *Understanding Credit History and its Role in Lending*. Journal of Financial Economics, 52(4), 121-135.
2. Johnson, R., & Brown, S. (2019). *Credit Scoring Models: The Role of Credit History in Loan Approvals*. Financial Review, 48(2), 89-104.
3. Garcia, P., & Martinez, M. (2021). *The Impact of Credit History on Consumer Lending*. Economic Journal, 47(3), 67-85.
4. Federal Reserve (2022). *The Importance of Credit History in Personal Finance*. Retrieved from https://www.federalreserve.gov.
5. https://infokredit.uz/
6. https://www.lex.uz/ru/

INGLIZ TILI FANINI O‘QITISHDA UCHRAYDIGAN TURLI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.

Eshtayeva Dildora Kaxarovna

Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi

tel:909264757 dildoraeshtayeva8@gmail.com

Annotation: This article examines the diversity of contemporary teaching methods in English language education, which considers the integration of technology, student-centered approaches, communicative language teaching strategies, project-based learning, multimodal resources, and cultural competence in the pursuit of transformative learning.

Анататция: В этой статье рассматривается разнообразие современных методов преподавания английского языка, которые учитывают интеграцию технологий, личностно-ориентированных подходов, коммуникативных стратегий преподавания языка, проектного обучения, мультимодальных ресурсов и культурной компетентности в стремлении к преобразующему обучению.

Anatatsiya: Ushbu maqolada, ingliz tili ta‘limidagi zamonaviy o‘qitish usullarining xilma-xilligini o‘rganib chiqadi, u o‘zgaruvchan ta‘limni rivojlantirishga intilishda texnologiya, talabaga yo‘naltirilgan yondashuvlar, kommunikativ til o‘rgatish strategiyalari, loyihaga asoslangan ta‘lim.

Kalit so‘zlar : Murakkab grammatika, ’’B-B-B’’(bilamiz, bilishni xoxlaymiz, bildik) metodi,

’’Aqliy hujum’’(Brainstorming) metodi.

Xorijiy tillarni bilish darajasini oshirish maqsadida ko‘plab tashabbus va islohotlar olib borilmoqda va ayni damda katta e‘tibor chet tillarni o‘rganishga qaratilgani ham bejiz emas. Shuni bilamizki, boshqa tillar qatorida ingliz tilini o‘rganishga bo‘lgan talab ham kun sayin ortib bormoqda. Bu dunyoda qayerga bormaylik ingliz tili allaqachon barcha uchun ommaviy tilga aylanib ulgurganligiga shubha qilmaymiz. Ingliz tili jamiyatda

odamlar uchun katta rol o‘ynaydi. Ushbu til o‘z ona tilisi bo‘lmagan odamlar uchun o‘rganish jarayonida qiyinchilik tug‘dirishi amri mahol. Jamiyatda inson o‘z o‘rnini topishlari uchun ingliz tilini o‘rganishlari, tushunishlari va ravon gapira olishlari kerak. Turli tillarda gaplashadigan boshqa mintaqalarga mansub odamlar bilan muloqot qilish va fikr almashish jarayonida ingliz tili muloqot qilishning umumiy tili sifatida qo‘llanila oladi. Biroq ingliz tili grammatikasi murakkab va qiyin va shu bilan birga o‘zbek tili grammatikasi bilan farq qiluvchi strukturaga egaligi tufayli o‘rganish jarayonida ko‘plab muammolarni yuzaga keltirib chiqarmoqda. O‘quvchilar grammatikani, ayniqsa, so‘zlashuv jarayonida qiyin deb topishlari mumkin va bu oqibatda noto‘g‘ri xabar yetkazilishiga olib kelishi mumkin. Ingliz tili grammatika qoidalari aniq emas va juda ko‘p istisnolarga ega. Natijada, ularni yodlash qiyin va qo‘llash yanada qiyinroq. Ingliz tilini o‘rganishda quyidagi muammolarga duch kelinadi: Murakkab grammatika. Talabalar uchun ingliz tili grammatikasini o‘rganish juda qiyin. Ingliz tilida so‘zlashda talabalar asosan grammatik xatolarga yo‘l qo‘yishadi. Odatda, o‘quvchilar ingliz tilida so‘zlashda zamon, nisbat, so‘z boyligida xatolarga yo‘l qo‘yadilar. Gap tuzish jarayonida ko‘pincha til o‘rganuvchilar zamonni farqlashda qiynalishadi va noto‘g‘ri ishlatadilar, ya’ni ba’zan ular o‘tgan zamonda gapirmoqchi bo‘lishsa, o‘tgan zamon o‘rniga hozirgi zamonda gapirishadi. Muammo ular o‘tgan, hozirgi va kelasi zamonlarni qanday ishlatishni osongina farqlay olmasligidadir. Auditoriyada ona tilidan ortiqcha foydalanish. O‘rganuvchilar undan foydalanishga majbur bo‘lganlaridagina boshqa tilni yaxshi o‘rganadilar. O‘qituvchi talabalar o‘rganilayotgan tilda muloqot qilishlarini talab qilishi kerak. Ana shu holatdagina til o‘rganishda o‘sish, talaffuzda ravonlik kabi yutuqlarga erishish darajasi oshadi. Dars jarayonida qat’iyat bilan talab qilinsa va cheklovlar yo‘lga qo‘yilsagina chet tilini o‘zlashtirish muvaffaqiyatli amalga oshadi.O‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik. Talabalarning jamoat joylarida ingliz tilida gaplasha olmasligining sabablaridan biri ham ishonchsizlikdir. Ular odamlar oldida ingliz tilida gapira olishmaydi. Bu odatda, o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarni jamoat joylarida ingliz tilida gapirishga yetarlicha rag‘batlantirmasliklari bilan bog‘liq. Odatda, o‘qituvchilar ularni sinfda yoki

odamlar oldida ingliz tilida gapirishga undashmaydi. Ular ingliz tilini o‘rganishadi, lekin so‘zlashishni yetarlicha o‘rganishmaydi. Bu asosan talabalar sinfda yoki odamlar oldida duch keladigan muammolardan biridir. O‘ziga bo‘lgan ishonch ingliz tilida gapirishda juda muhim rol o‘ynaydi, agar talabalar o‘zlariga ishonmasa, ingliz tilida erkin gapira olishmaydi. O‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi butunlay o‘qituvchilarga bog‘liq. O‘qituvchilar ularni o‘zlariga ishonishga va jamoat oldida ingliz tilida gapirishga ishonch hosil qilishga undashlari kerak. Agar o‘quvchilar nutqda xato qilishdan tashvishlansa, o‘qituvchilar ularga hech kim mukammal tug‘ilmasligini, har kim o‘z xatolaridan saboq olishini o‘rgatishi kerak. O‘quvchilar noto‘g‘ri gapirsalar ham, gapirishda davom etishlari kerak. Chunki ular xatolaridan saboq olishadi va xatolarini qayta-qayta gapirishda tuzatadilar. Shuning uchun ingliz tilida gapirishda o‘ziga ishonch juda muhimdir. Tarjima bilamizki, til o‘rganish jarayonida notanish bo‘lgan so‘zlarning tarjimasini lug‘atlardan qidiramiz va gap tuzishda turli xil tarjimon botlarga va ilovalarga murojaat qilinadi. Ammo bu har doim ham kutganimizdek natija beravermaydi. Misol qilib aytadigan bo‘lsak, idiomatik ifodalarni yoki frazalarni tarjima qilish jarayonida tarjima muammolari paydo bo‘lishi mumkin. Idiomalarni tarjima qilish qiyin, chunki idiomani so‘zma-so‘z tarjima qilib bo‘lmaydi. Tarjimon butun ma’noni tarjima qilishdan oldin tushunishi kerak. Ba’zi idiomalar tarjima qilingani kabi ma’noga ega emas bo‘lishi mumkin yoki ularni hamma gapda,nutqda ham ishlatib bo‘lmasligi mumkin. Hattoki, o‘sha tilning “native speaker” lari ham bu muammoga duch keladilar. Shunday ekan, boshqa muammolar singari idioma va frazalarning noto‘g‘ri tarjimasi so‘zlashuv sifatiga putur yetkazishi mumkin. Bitta yoki bir nechta a’lochi o‘quvchining doimiy ustunlik qilishi. Ba’zan boshqalarga nisbatan bilimliroq bo‘lgan o‘quvchilarga darsda yaxshi baholar, ma’lum darajada ko‘proq rag‘batlantirishlar berilsa ham, ularga nisbatan sustroq o‘zlashtirayotgan yoki darsga to‘liq qatnashmayotgan o‘quvchilarni butunlay unutib ularni boshqalarga nisbatan ko‘proq ruhlantirib, darsda faol qatnashishlariga imkon yaratib berish kerak . Bu emotsionalniy holat bo‘lib, til o‘rganish jarayonining uch bosqichida sodir bo‘lishi mumkin va har bir bosqichda tashvish o‘rganishga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Dastlabki bosqichida

o‘quvchilar notanish til yoki tushunchalarni tushunishda qiynalayotgani uchun tashvishlanishadi. Keyingi bosqichida stress yangi so‘zlarni eslab qolish va aniqlashga urinishdan kelib chiqadi. Oxirgi bosqichida tashvish ilgari o‘rganilgan tilni qayta tiklash va undan foydalanishga urinishdan kelib chiqadi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, tashvish ma’lum tilni o‘rganishga to‘sqinlik qiluvchi omillardan bir bo‘lishi mumkin, shuning uchun pedagog va o‘qituvchilar tomonidan bolaga to‘g‘ri yo‘nalish va yechim taqdimetilishi zarur . Ingliz tilini o'rgatishning zamonaviy usullari til ta'limi landshaftini tubdan o'zgartirdi, o'quvchilarni ingliz tilini bilish jarayoniga jalb qilish uchun dinamik va innovatsion yondashuvlarni taklif qildi. O‘zaro bog‘langan bugungi dunyoda ingliz tilini samarali o‘qitishning ahamiyati har qachongidan ham muhimroq bo‘lib, o‘qituvchilarni ta’lim natijalarini yaxshilash uchun yangi strategiya va vositalarni o‘rganishga undaydi. Ingliz tili ta'limi chang bosgan darsliklar va cheksiz grammatika mashqlaridan uzoq yo'lni bosib o'tdi. Dunyo o'zaro bog'langan bo'lsa, ingliz tilida samarali muloqotga bo'lgan ehtiyoj hech qachon bu qadar muhim bo'lmagan. O‘zgaruvchan zamon bilan hamnafas bo‘lish va globallashgan dunyoda talabalarni muvaffaqiyatga tayyorlash uchun zamonaviy o‘qitish usullari muhim ahamiyatga ega. Talabalarning til bilimini oshirishdan tortib, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishgacha bo‘lgan zamonaviy o‘qitish usullari ko‘plab afzalliklarni beradi. Innovatsion yondashuvlarni ingliz tilini o'qitishga integratsiyalashgan holda, o'qituvchilar talabalarni yanada samaraliroq jalb qilishlari, turli xil o'rganish uslublarini qondirishlari va oxir-oqibatda o'rganishni yanada qiziqarli va foydali tajribaga aylantirishlari mumkin. Faqat doska va darsliklarga tayanadigan davrlar o‘tib ketdi. Ta‘lim dasturlari va onlayn platformalar ingliz tilini o‘qitishni yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu vositalar interaktiv va immersiv o‘rganish tajribasini taqdim etadi, bu esa o'quvchilarga til ko‘nikmalarini qiziqarli usullarda mashq qilish imkonini beradi. Ingliz tilida so'zlashuvchi virtual dunyoga qadam qo'yganingizni tasavvur qiling, u erda siz ona tilida so'zlashuvchilar bilan suhbatlashish qobiliyatini mashq qilishingiz yoki so'z boyligingizni yaxshilagan holda mashhur diqqatga sazovor joylarni o‘rganishingiz mumkin. Virtual haqiqat va to‘ldirilgan reallik texnologiyalari o‘quvchilarga tilni

o‘rganishlari uchun real va interaktiv muhitlarni taklif qilish orqali til o‘rganishda inqilob qilmoqda. Chet tilini o‘rganganingizda sayohat arzonlashadi va osonlashadi. Albatta ko‘p insonlar sayohat qilishni xush ko‘radi. Chet davlatlarga borganingizda chet tilini bilish sizga juda katta foyda beradi.

1.’’B-B-B’’(bilamiz, bilishni xoxlaymiz, bildik) metodi.Bu usul dars jarayonida o’quvchilarning matnni tushinishini, uni tahlih qilish qobiliyatining o’sishi uchun kerakli usul hisoblanadi. 2.’’Aqliy hujum’’(Brainstorming)- g’oyalarni generatsiya qilish metodi hisoblanadi. Bu usulning mohiyati o’quvchilarda jamoa hamkorligi asosida muammo yechish jarayonlarini vaqt bo’yicha bir qancha bosqichlarga : g’oyalarni generatsiyalash, ularni tanqidiy va konstruktiv holatda ishlab chiqishdan iboratdir.

3.’’Muammoli vaziyat yechimi’’(Creative Problem Solving). Bu usulni qo’llash uchun hikoyaning boshlanish qismi o’qib beriladi va uning yakunlovchi qismini topish o’quvchilar hukmiga havola qilinadi. Bu usul o’quvchida fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga yordam beradi.

4.’’Tezkor savol’’(Quick answers) Bunda o’quvchilarga o’tilgan mavzu yuzasidan savol beriladi. Bu metod o’tilgan dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

5.’’Pantomima’’(Pantomime)- turli xildagi so’zlarni imo-ishoralar orqali tushuntirish.Bu usul juda qiyin mavzular tushuntirilishi kerak bo’lgan darsda yoki yozma mashqlar bajarib o’quvchilar charchagan paytlarida foydalanilsa maqsadqa muvofiq bo’ladi.

6.’’Hikoya zanjiri’’(A chain story)- biror bir hikoyani aytib beriladi. Bu metod o’quvchilarning og’zaki nutqini rivojlantiradi.

7.’’Rasmlar so’zlaganda’’(When pictures speak) usuli ancha qulay bo’lib,ingliz tilini o’rgatishda o’quvchilarning og’zaki nutqini rivojlantirishda yordam beradi, buning uchun mavzuga aloqador rasmlardan foydalanish lozim.

8.’’Kviz kartochkalar’’(Quiz cards)- bunda o’quvchilarning soniga qarab kartochkalar tarqatiladi va hamma o’quvchilarlar bir vaqtda darsda ishtirok etishini ta’minlaydi, bu esa vaqtni ancha tejaydi.

9.’’Klaster’’usuli. Klasterlarga ajratish o’quvchilarga biror bir mavzu yuzasidan erkin va ochiq tarzda fikr yuritishga yordam beradigan pedagogik strategiyadir. Bu metod asosan yangi fikrlarni uyg’otish, mavjud bilimlarga yana yangi fikr qo’shish uchun samarali usuldir. 10.’’Insert’’metodi. Bunda o’quvchilarga biror matn yoki hikoya taqdim etiladi va o’quvchilardan uni qayta gapirib berishni talab etiladi. Bu usul matn bilan ishlanganda faollikni kuzatuvchanlikni va tushunishni qo’llab-quvvatlash uchun kuchli metod hisoblanadi.

Darsda ham ko’proq muloqat qilish, so’zlarni tezroq o’zlashtirishga undaydi. Ko’proq ertak kitoblar o’qish, ingliz tilida she’rlar yod olish ham nutqni ravon qiladi qolaversa ingliz tilida multfilmlarni ko`rish ham ingliz tilidagi so’zlarni to’g’ri talaffuz qilishga undaydi. Mana shu sababli ham, til bilishda asosiysi, eshitib takrorlashdir. Shunchaki, metodlarni mavzuga moslagan holda tashkil qilish o’qituvchining epchilligiga, tajribasiga va qaysi holda qanday metodlarni qo‘llashiga bog’liqdir. “Rolli o’yin”, “Fikrlar hujumi”, “BBB”, “Yumaloqlangan qor” kabi texnologiyalarni dars jarayonida qo’llash samarali qolaversa yaxshi natija beradi. Kompyuter, telefonlardagi til o‘rgatuvchi programmalar ham boshlang‘ich va o‘rta bosqichda til o‘rgatishga yaxshi yordam beradi. Talk (English speaking practice), Daily English, Learn English (English master), How to speak real English kabilarni misol qilsak bo‘ladi. Bu programmalar shunday tuzilganki, ularda reading(o‘qish), listening(eshitish), test bo‘limlarining barchasi o‘rin olgan. O‘rganilgan yangi so‘zlarni telefon diktafoniga yozdirib bo‘sh vaqtlarda eshitish takorlash uchun yana bir yaxshi usul. Bundan tashqari ingliz tilidagi subtitrli film materiallarini tayyorlash bilan bog’liq bo’lgan ko’rsatmalarni qamrab oluvchi boshqariladigandars jarayoni sifatida talqin etiladi.“Metod” atamasi keng ma’noda o’quv materialini tanlash, tabaqalash va taqsimlanishni nazarda tutadi. Germaniya Federativ Respublikasida 60-yillardanboshlab

“didaktika” va “metodika” tor ma’noda qo’llanilib kelinmoqda. Shunga ko’ra didaktikata’lim mazmuni nima o’rgatiladi? Metodika esa ta’lim usullari qanday o’rgatiladi? Masalalaribilan shug’ullanadi. Chet tillarini o’rganish faqat aqliy tarbiya vositasi emas, balki o’zgamadaniyat ta’limiy boyliklari va qadriyatlari bilan tanishish va ularni o’z madaniy hayotigatadbiqqilish orqali kishi shaxsining shakllanish jarayoni hisoblanadi. Yevropada chet tillarni o’rganishuzoq vaqt yuqori darajadagi ta’lim olishda imtiyoz sanaladi va jamoat maktablarida imtiyozga ega bo’lgan kishilarni tarbiyalash deb qaraladi. Chet til o’qitish metodi – deyilganda chet til o’rgatishning amaliy, umumta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlariga erishuvni ta’minlovchi muallim va o’quvchi faoliyatining majmuasi tushuniladi. Metod atamasi “ta‘lim usullari yig‘indisi” va “ta‘limning yo‘nalishi” ma‘nolarida qo‘llanadi. Birinchidan, ta’lim nazariyasida jarayon metodlar ma‘nosida ishlatilsa,ikkinchidan ma’noda uni o’qitish metodikasi tarixiga oid asarlarda uchratishimiz mumkin. Masalan, chet til o’qitishning tarjima metodi, to‘g‘ri metod, ongli- qiyosiy metod, an’anaviy metod, intensiv metod va boshqalar hisoblanadi. Xulosa qilib aytish kerakki, zamonaviy tilni o‘rgatish ko‘proq madaniyatli shaxsni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, u o‘z-o‘zini tahlil qilish va yangi bilimlarni tizimlashtirish ko‘nikmalariga ega ekan. Innovatsion usullar butun tizimni modernizatsiya qilishning ajralmas qismidir. Shu holda o‘qituvchilar eng ilg‘or yondoshuvlar bilan tanishishlari vakeyinchalik ularni birlashtirishi va o‘z ishlarida foydalangan holda ta‘limtizimida sezilarli o‘sishga erishish mumkin. Ko‘plab tashkilotlar axborotni jo‘natish va olish uchun multimedia imkoniyatlaridan foydalangan holda yangi darajaga o‘tmoqda. Kompyuterlar va boshqa qurilmalardan foydalanish butun ta‘lim jarayonining muvaffaqiyatini belgilaydi. Ta‘lim jarayonida o‘tkaziladigan treninglarda nutq ko‘nikmalarini shakllantirishga va ijtimoiy moslashuvchanlikni rivojlantirishga yetarli e‘tibor berilishi kerak. Bundan tashqari ta‘limda har bir darsning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan mashg‘ulotni to‘g‘ri tashkil etishga bog‘liqdir. Dars o‘qituvchi va o‘quvchining ijodiy hamkorligiga asoslanishi lozim. Shundagina o‘quvchilar mustaqil erkin fikrlay oladilar va irodalari tarbiyalanadi.Yuqori darajadagi umumiy-kasbiy madaniyatga,

ijtimoiy faolikka, mustaqil fikrlashga, o‘z vazifalarini qiyinchiliksiz hal qila olish qobiliyatiga ega bo‘lgan etuk mutaxassislarni tarbiyalash uchun bugungi kunda pedagog o‘qituvchilarimiz zamonaviy yangi innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishlari ta’lim-tarbiyaning sifat va samaradorligini oshirishning asosiy omili ekanligini, buni esa davr talab etayotganligini tushunib etishlari lozim. Shuni ta‘kidlab o‘tishimiz darkorki , ingliz tilini bilish har bir soha vakili uchun yangi imkoniyatlar kalitidir. Siz sohangizni yaxshi bilsangiz bitta eshik, ingliz tilini ham bilsangiz yana bir eshik ochiladi. Aynan til bilish butun dunyo uchun eshik ochar ekan xorijiy tilni qunt bilan o‘rganmoq lozim.

Foydalanilganadabiyotlar

1.J.J.Jalolov “Chet tillarini o‘qitish metodikasi” Toshkent -O‘qituvch-2014

2.ChettiliniahamiyatiMa’naviyat-2017

3.“Interfaol metodlar majmui” 2019

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.http://marifat.uz/marifat/ruknlar/umumii-urta-talim/5141.htm

2.https://www.teach-this.com/ideas/problems-learning-english

3. https://www.teach-this.com/ideas/problems-learning-english

TA’LIMNI RAQAMLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MUAMMOLARI

Ilmiy rahbar: **Jo‘rayeva Dildora Yunusovna**

Talaba: Shemamatova Charos

Navoiy davlat universiteti, Biologiya kafedrasi.

(99)1535006

Annotatsiya: Ushbu tezisda ta’lim jarayonini raqamlashtirishdagi pedagogik muammolar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli texnologiyalar, internet tarmoq texnologiyalar, bulutli texnologiyalar,

XXI asrning boshlarida zamonaviy ta’lim oldiga olamshumul vazifa - raqamlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish qo‘yilgan. Belgilangan mazkur vazifalar pegagog kadrlarni tayyorlashga qo‘yiladigan talablarni kuchaytirish, oliy o‘quv yurtlarida – talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan qurollantirish, balki, shaxsga yo‘naltirilgan keng arsenalga ega bo‘lish, o‘quvchilar bilan kasbiy ishlashning interfaol, motivatsion strategiyalari va texnologiyalarini egallashi zarur.

Respublikamizda barcha sohalar kabi ta’lim tizimini raqamlashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, “bulutli” hisoblashlar asosida ma’lumotlarni saqlash va qayta ishlash markazlarini rivojlantirish, …. axborot texnologiyalari sohasida masofaviy, onlayn va virtual o‘qitish texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirish, onlayn kurslar uchun platformalar ishlab chiqish kabi keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda [1]. Buning natijasida pedagogik voqelik bizni ta’limga yangi formatdagi pedagoglar kerak degan fikrga olib keladi: mobil va kreativ, axborot-kommunikativ savodxon, hayotning tez o‘zgaruvchan sharoitlariga javob bera oladigan. Ayniqsa, bu ta’lim sohasida yangi kasblarning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq: tyutor, ta’lim platformalari moderatori, startap mentori, o‘yin ustasi.

Raqamlashtirishning asosiy afzalliklaridan biri bu talabalarning faolligini oshirish imkoniyatlaridir. Onlayn ta’lim platformalari, ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar kabi

raqamli vositalardan foydalangan holda universitetlar talabalari motivatsiyasini oshirish va turli sharoitlarda foydalanish imkoniyati bo‘lgan interaktiv hamda qiziqarli ta’lim tajribalarini yaratishi mumkin. Shuningdek, raqamlashtirish universitetlarga o‘yin va virtual haqiqat kabi yangi o‘qitish usullaridan foydalanish imkonini beradi. Bu usullardan talabalarga murakkab tushunchalar va nazariyalarni tushunishni osonlashtiradigan interaktiv ta’lim tajribasini yaratish uchun foydalanish mumkin.

Bugungi kunda kompyuter texnikasi va Internet – tarmoq texnologiyalarining jadal sur’atlar bilan rivojlanib borishi turli sohalarda, xususan, ta’lim sohasida faoliyat yuritayotgan ta’lim ishtirokchilari – o‘quvchilar, talabalar, mutaxassislar o‘zlarining amaliy va kasbiy faoliyatlarida foydalanilayotgan diskret qurilma shaklidagi hisoblash vositalaridan Internet bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan integratsiyalashgan tarmoq (klaster) shaklidagi hisoblash vositasi, ya’ni, bulutli hisoblash vositasidan foydalanishni taqozo etmoqda.

Bulutli texnologiya tufayli saqlash, dasturiy ta’minot, hisoblash xizmatlari, holatni tiklash va foydalanuvchilar o‘rtasida ma’lumotlar almashinuvi kabi ko‘plab xizmatlar virtual Internet orqali amalga oshiriladi. U nafaqat shaxslar o‘rtasida, balki muassasalar o‘rtasida ham tez-tez qo‘llaniladi. [4;].

Kasbiy ta’limni raqamlashtirish uzluksiz axborot tayyorgarligi asosida bo‘lajak mutaxassisni tayyorlashda quyidagi qoidalarni o‘z ichiga oladi:

- bo‘lajak o‘qituvchilarning zamonaviy daraja va yangi raqamli texnologiyalarni rivojlantirish istiqbollariga mos axborot madaniyatini shakllantirish;

- oliy kasbiy ta’limni axborotlashtirish o‘z kasbiy faoliyatida raqamli texnologiyalardan va vositalardan foydalana oladigan mutaxassisni tayyorlashga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak [2**Ошибка! Источник ссылки не найден.**; 64-b.].

Bulutli texnologiyalardan foydalanish mutaxassisning kasbiy tayyorgarligida imkoniyat yaratadi, chunki u talabalar uchun alohida qulaylikka ega.

Mazkur texnologiyalardan ko‘zlangan maqsad bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘quv materialini noodatiy tarzda taqdim etishga qiziqtirish, hujjatlar ustida hamkorlikda

ishlashni tashkil etish, ular ustida ishlash, materiallardan foydalanish va masofaviy ta’limni ta’minlash, shuningdek bilimlarni masofadan turib tekshirishdan iborat. Talabalar bilimini mustahkamlash va tizimlashtirish uchun, masalan, google so‘rovnomasidan foydalanish mumkin. Google Docs xizmatidan foydalanish o‘qituvchiga turli xil testlarni yaratish va hatto talabaning topshiriqni bajargan vaqtini aniqlash imkonini beradi. Axborot-ta’lim makonining imkoniyatlari ortgani sari, bulutli texnologiyalar kengaymoqda, chunki ular amaliy mashg‘ulotlarni, seminar topshiriqlarini masofadan turib bajarish va tekshirishni tashkil etish yoki onlayn olimpiadalar o‘tkazish imkonini beradi.

Yuqoridagilar asosida bulutli texnologiyalarni qo‘llash va mustaqil ta’limni yo‘lga qo‘yish o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni aniq tavsiflash zarur. An’anaviy dars jarayonida o‘qituvchi o‘quv mashg‘ulotini boshqaruvchi subyekt bo‘lsa, bulutli texnologiyalar doirasida talabaning mustaqil ishlash ko‘nikmasi va mas’uliyati birdaniga ortadi.

Shu sababli, bir tomondan, bulutli texnologiyalar imkoniyatlari mustaqil ta’lim samaradorligini oshirsa, boshqa tomondan, bu hol o‘qituvchilardan metodik tayyorgarlik va talabalardan esa mustaqil ishlashga tayyorlikni talab qiluvchi muhim pedagogik muammo sifatida qaralishi lozim.

O‘qitishga nisbatan quyidagi Internet texnologiyalarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- kompyuterli o‘qitish dasturlari;
- multimedia texnologiyalari asosidagi o‘qitish tizimlari;
- turli fan sohalarida qo‘llaniladigan intellektual va o‘qitish ekspert tizimlari;
- bilimlar sohalari bo‘yicha taqsimlangan ma’lumotlar bazalari;
- telekommunikatsiya vositalari;
- elektron kutubxonalar, taqsimlangan va markazlashtirilgan nashriyot tizimlari;
- bulutli texnologiyalar [3; 125-b.].

Bulutli texnologiyalarni joriy etish jarayonida quyidagi pedagogik jihatlar inobatga olinishi zarur:

Metodologik asoslar: raqamli texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha an’anaviy metodikadan interfaol yondashuvga o‘tish, xususan, talabalarga mustaqil topshiriqlar berish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va onlayn hamkorlikni tashkillashtirish.

Shaxsiy yondashuv: talabalar bilim darajasi, ko‘nikma va qiziqishlariga qarab individual dasturlarni ishlab chiqish va ularga mos resurslardan foydalanish.

O‘qituvchi rolini kengaytirish: endi o‘qituvchi dars jarayonining asosiy “uzatuvchisi” emas, balki maslahatchi, ko‘makchi va yo‘naltiruvchi sifatida maydonga chiqadi.

Bu amaliyotlar orqali ta’lim puxta rejalashtiriladi, sifatli tashkiliy va metodik yechimlar topiladi, talaba mustaqil ishlashga qobiliyatli malakali mutaxassis sifatida shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, bulutli texnologiyalar asosida mustaqil ta’limni takomillashtirish nafaqat zamon talabi, balki pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvni joriy etishning muhim omilidir.

Foydalanilgan adabiyot ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 21-avgustdagi PQ-4805-son “Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2. Сейдаметова З.С., Сейтвелиева С.Н. Облачные сервисы в образовании // Информационные технологии в образовании. - 2011. - №9. - С. 105-111.

3. Слесаренко, И. А. Управление самостоятельной работой студентов с использованием облачных сервисов / И. А. Слесаренко. — Текст : непосредственный // Инновационные педагогические технологии : материалы IV Междунар. науч. конф. (г. Казань, май 2016 г.). — Казань : Бук, 2016. — С. 124-127.

4. https://logigroup.uz/bulutli-texnologiya.html

THE IMPORTANCE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Boltayeva Mexrangiz Xaydarovna

The department of english language teaching methodology

The faculty of english philology and translation

Abstract: Learning foreign languages has become an important skill in the modern world, bringing a wide range of personal, professional, and cognitive benefits. As globalization continues to shape society and the economy, the ability to communicate in multiple languages is becoming increasingly valuable. This article discusses the importance of learning foreign languages, its impact on communication, cultural exchange, career opportunities, and cognitive development. With the rise of technology and interdependence in the digital age, learning foreign languages has become not just a luxury, but a necessity. The article also examines current data and trends in language learning, including the influence of social networks, language applications, and the role of foreign language teaching in the academic environment.

Keywords: Foreign languages, Communication, Cultural exchange, Globalization, Cognitive benefits, Career opportunities, Language learning apps, Education.

Input

In today's era of rapid globalization, the importance of learning foreign languages is invaluable. Learning additional languages has become an integral skill for personal growth, career, or intellectual development. At a time when borders between countries are blurring due to technological progress, trade, and international cooperation, the need for effective multilingual communication is more urgent than ever.

Learning a foreign language is not limited to simply translating, but opens doors to understanding different cultures, enhances cognitive abilities, and allows a person to establish deeper connections with others. Moreover, knowledge of foreign languages in the professional sphere has become a competitive advantage, as enterprises and organizations are increasingly operating in world markets. This article, based on current data and trends,

explores why learning foreign languages is important in the modern era and how language learning practices are changing with the development of technology.

The role of foreign languages in communication and cultural exchange

One of the main advantages of learning foreign languages is the ability to communicate across cultural and linguistic boundaries. Being multilingual in an interconnected world allows people to communicate more effectively with people of different backgrounds. Effective communication fosters mutual understanding, reduces cultural misunderstandings, and facilitates international cooperation. For example, knowledge of a foreign language is necessary for finding common ground in diplomatic relations, concluding agreements, and solving global problems. Moreover, by learning a foreign language, a person acquires rich cultural knowledge that enriches their worldview and promotes tolerance and respect for diversity.

Learning foreign languages also plays an important role in promoting cultural exchange. Understanding language allows a person to become more fully acquainted with the literature, music, history, and traditions of other peoples. Whether you read a classic novel in its original language or watch movies without subtitles, knowing a foreign language allows you to penetrate deeper into culture. This exchange expands a person's worldview and promotes a sense of global citizenship, allowing people to understand the subtleties and complexities of different societies.

Career opportunities and career growth

In the professional sphere, knowledge of a foreign language has become an important asset. Multinational companies, international organizations, and even local enterprises striving for global expansion require employees who can communicate with clients, partners, and colleagues around the world. Fluency in foreign languages opens up career opportunities in various fields, such as international business, diplomacy, tourism, education, journalism, and translation.

Moreover, in today's digital economy, many jobs require knowledge of at least one foreign language. For example, global technology companies often seek employees who

speak Mandarin, Spanish, or Arabic to expand their access to international markets. In addition, knowing several languages increases the likelihood of professional mobility, which allows people to work in different geographical locations and communicate with different communities. Bilingual or multilingual employees are often flexible, culturally sensitive, and capable of managing global markets, which can lead to career growth and job security.

Cognitive benefits of learning foreign languages

In addition to the practical benefits of learning foreign languages, it also brings great cognitive benefits. Numerous studies have shown that bilingualism and multilingualism contribute to improving brain function and cognitive development. Learning a foreign language strengthens memory, improves problem-solving skills, and enhances creativity. Studies have shown that multilingual individuals have a better performance function, which includes the ability to plan, make decisions, and effectively replace tasks. In addition, foreign language learners often demonstrate the ability to perform many tasks well and are more adept at solving complex situations.

In addition, learning a foreign language can delay the onset of age-related cognitive decline and even reduce the risk of developing Alzheimer's disease. Studies show that bilingual people have greater mental resilience and higher levels of mental adaptability because their brains constantly process multiple languages. This mental exercise helps keep the brain sharp and healthy over time.

Technological advances in language learning

The digital age has changed people's approach to language learning. The emergence of language learning applications such as Duolingo, Babbel, and Memrise has made foreign language learning more accessible than ever. These applications utilize gamified approaches in language learning, making learning more engaging and effective. In addition, the availability of online resources, including language exchange platforms, virtual learning, and video conferencing tools, made it possible to communicate with native

speakers in real time. This created an experience of in-depth language learning even for those who cannot travel abroad.

Social media platforms and websites like YouTube also provide rich content ranging from language learning videos to language problems. In addition, the emergence of artificial intelligence and machine learning has led to the development of more personalized and flexible technologies for language learning. These innovations help students overcome traditional barriers to language learning, such as limited access to teachers or resources**.**

Conclusion

In conclusion, learning foreign languages has many advantages that go far beyond ordinary communication. It fosters intercultural understanding, increases career opportunities, contributes to cognitive development, and enables individuals to act more effectively in a globalized world. As technology continues to evolve, language learning is becoming easier, more effective, and more engaging than ever before. Learning foreign languages for personal growth, professional development, or intellectual stimulation is a skill that remains invaluable even in the modern world. In an increasingly interconnected world, the ability to speak several languages is not only a means of communication, but also a gateway to understanding the world in all its diversity.

References:

1. Krashen, S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press. (1982).

2. Cenoz, J., & Gorter, D. Focus on Multilingualism: Multilingual Communication. Springer. (2015).

3. de Bot, K., Lowie, W., & Verspoor, M. A Dynamic Systems Theory Approach to Second Language Acquisition. Bilingualism: Language and Cognition. (2007).

4.Dewaele, J. M., & Wei, L. The Emotional Force of Bilingualism. Journal of Pragmatics, 44(7), 1026-1041. (2012).

ABDULLA AVLONIY FAOLIYATIDA PEDAGOGIKA

Toshkent davlat pedagogika universiteti
Tasviriy san’at yo‘nalishi 1-bosqich magistranti
Adxamova Oltinoy Rafiqjon qizi

oltinoyadhamova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Abdulla Avloniy va uning pedagogik faoliyatiga bag'ishlangan bo'lib, o'zbek pedagogikasining rivojiga qo'shgan katta hissasini o'rganadi. Maqolada Avloniyning pedagogik g'oyalari, ilmiy ishlari, o'quv jarayonidagi innovatsiyalari va ularning ta'lim sohasidagi ta'siri tahlil qilinadi. Uning fikrlarining zamonaviy pedagogika bilan bog'liqligi va bu g'oyalar bugungi ta'lim tizimida qanday qo'llanilayotganligi yoritiladi. Avloniyning pedagogik faoliyati nafaqat o'z davrida, balki keyingi avlodlar uchun ham katta ahamiyatga ega bo'lib, uning merosi ta'lim va tarbiya sohasida muhim iz qoldirdi.

Kalit so'zlar: Abdulla Avloniy, pedagogika, ta'lim, o'quv jarayoni, innovatsiyalar, ta'lim tizimi, tarbiya, ilmiy ishlari, g'oyalar, meros.

PEDAGOGY IN THE ACTIVITY OF ABDULLA AVLONI

Abstract: This article is dedicated to Abdulla Avloni and his pedagogical work, and explores his great contribution to the development of Uzbek pedagogy. The article analyzes Avloni's pedagogical ideas, scientific works, innovations in the educational process and their influence in the field of education. The relevance of his ideas to modern pedagogy and how these ideas are applied in today's educational system will be highlighted. Avloni's pedagogical activity was of great importance not only in his time, but also for the next generations, and his legacy left an important mark in the field of education and upbringing.

Key words: Abdulla Avloni, pedagogy, education, educational process, innovations, educational system, upbringing, scientific works, ideas, heritage.

ПЕДАГОГИКА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АБДУЛЛЫ АВЛОНИ

Аннотация: Данная статья посвящена Абдулле Авлони и его педагогической деятельности, а также исследует его большой вклад в развитие узбекской педагогики. В статье анализируются педагогические идеи, научные работы Авлони, инновации в образовательном процессе и их влияние в сфере образования. Будет подчеркнута актуальность его идей для современной педагогики и то, как эти идеи применяются в современной системе образования. Педагогическая деятельность Авлони имела большое значение не только в его время, но и для следующих поколений, а его наследие оставило важный след в области образования и воспитания.

Ключевые слова: Абдулла Авлони, педагогика, образование, образовательный процесс, инновации, система образования, воспитание, научные труды, идеи, наследие.

KIRISH

Pedagogika sohasida har bir mutafakkirning o'ziga xos yondashuvi va pedagogik g'oyalari bo'ladi. Abdulla Avloniy (1878–1951) o'zining betakror pedagogik faoliyati bilan o'zbek ta'lim tizimida mustahkam iz qoldirgan yirik shaxsdir. U o'zining pedagogik qarashlarini ilmiy asosda ishlab chiqqan va ularni nafaqat o'z davrida, balki keyinchalik ham amaliyotga tatbiq etishga intilgan. Avloniyning pedagogik faoliyati, uning ta'limga, tarbiya berishga bo'lgan yondashuvi bugungi kunda ham o'rganilib, yosh avlodni tarbiyalashda davom etmoqda. Ushbu maqolada Avloniyning pedagogik g'oyalari, uning ta'lim tizimidagi o'rni va bugungi kundagi ahamiyati tahlil qilinadi. Avloniyning asarlaridagi pedagogik prinsiplarga, o'quv jarayonini yaxshilashga bo'lgan intilishlari va

ilmiy ishlari haqida so'z boradi. Abdulla Avloniy pedagogikasi o'zining zamonaviy ta'lim tizimiga qo'shgan hissasi bilan alohida ahamiyatga ega. U o'z asarlarida ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni taklif etgan va bu g'oyalar bugungi kunda ham o'qituvchilar va pedagoglar tomonidan keng qo'llanilmoqda. Avloniyning pedagogik qarashlari ta'limning asosiy prinsiplari, o'quvchilarga ma'naviy va axloqiy tarbiya berish, ilmiy izlanish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan. Quyida Avloniyning pedagogikasining zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyatini batafsil ko'rib chiqamiz: Avloniyning pedagogik g'oyalarida o'quvchilarning faol ishtiroki alohida o'rin tutadi. Uning fikricha, o'qituvchilar faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarga o'zlarini ifodalash, mustaqil fikrlash va yaratish imkoniyatlarini beruvchi rahbarlar bo'lishi kerak. Bugungi ta'limda ham o'quvchilarning faolligi, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va o'quv jarayonida faol ishtirok etishi zamonaviy pedagogikaning muhim tamoyillaridan biridir. Bu Avloniyning pedagogikasiga to'liq mos keladi, chunki u ta'limni passiv bilim olishdan ko'ra, o'quvchini mustaqil fikrlashga undashni maqsad qilgan. Avloniyning ta'limga yondashuvi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berishga ham katta e'tibor qaratadi. Uning fikricha, ta'lim jarayonida o'quvchilarga nafaqat ilm, balki hayotga tayyorlik, yaxshi inson bo'lish tamoyillari ham o'rgatilishi kerak. Zamonaviy ta'lim tizimida ham bu tamoyil dolzarb bo'lib, o'quvchilarga nafaqat akademik bilimlar, balki axloqiy qadriyatlar, vatanparvarlik, adolat, halollik kabi muhim fazilatlar ham shakllantiriladi. Shuningdek, Avloniyning pedagogik qarashlari o'quvchilarda jamiyatga nisbatan mas'uliyat hissini rivojlantirishga ham qaratilgan.

Avloniy o'quv jarayonida an'anaviy usullardan voz kechib, zamonaviy va innovatsion metodlarni tatbiq etishga intilgan. Uning pedagogik g'oyalarida o'qituvchilarning o'quvchilar bilan interaktiv munosabatda bo'lishi, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, shuningdek, o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishga oid tavsiyalar mavjud. Bugungi ta'lim tizimida ham innovatsion metodlarni qo'llash katta ahamiyatga ega bo'lib, masalan, dasturiy ta'minot, elektron ta'lim tizimlari, onlayn kurslar, guruhli va jamoaviy ishlar kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'qituvchilarga o'quvchilarga yanada samarali ta'lim berishga imkon yaratmoqda. Avloniy ta'limni zamonaviylashtirishga intilgan va shu yo'nalishda ko'plab yondashuvlarni ilgari surgan. Avloniy pedagogikasining yana bir muhim jihati o'qituvchining o'quvchi bilan o'zaro munosabatlaridir. U o'qituvchini faqat bilim yetkazuvchi sifatida emas, balki o'quvchining ma'naviy yetukligi va shakllanishida katta rol o'ynaydigan shaxs sifatida ko'rgan. O'qituvchi o'quvchini nafaqat bilimga, balki hayotga, ijtimoiy mas'uliyatga ham tayyorlashi kerak. Bugungi ta'lim tizimida ham o'qituvchining shaxsiy kompetensiyasi, pedagogik mahorati, o'z ishiga bo'lgan mas'uliyat va o'quvchiga nisbatan samimiy munosabati muhim ahamiyatga ega. Bu jihatlar o'quvchilarning muvaffaqiyatga erishishida, ularning shaxsiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Avloniyning pedagogikasida milliy qadriyatlar, o'zbek xalqining tarixiy va madaniy merosi alohida o'rin tutadi. U o'z asarlarida milliy tarbiya, til, an'analar va urf-odatlarni yosh avlodga o'rgatishga katta e'tibor qaratgan. Avloniyning bu qarashlari bugungi ta'limda ham dolzarbdir, chunki yoshlarni milliy qadriyatlar, til va madaniyatni hurmat qilish, o'z Vataniga sadoqatli inson bo'lishga tarbiyalash muhimdir. Zamonamizda, globalizatsiya jarayonida milliy o'zlikni saqlash, o'z madaniyati va an'analarini hurmat qilish masalasi dolzarb bo'lib, bu Avloniyning pedagogikasining ahamiyatini yanada oshiradi. Abdulla Avloniyning pedagogik g'oyalari zamonaviy ta'lim tizimida o'z o'rnini topgan. Uning ta'limni faqat bilim olish jarayoni sifatida emas, balki o'quvchining ma'naviy, axloqiy va intellektual

rivojlanishini ta'minlash jarayoni deb hisoblagani zamonaviy pedagogikaning muhim tamoyillaridan biridir. Avloniyning innovatsion pedagogik yondashuvlari, o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar, mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan g'oyalari bugungi ta'limda ham o'z aksini topgan va ta'lim tizimining sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari uning asarlarida chuqur aks etgan. Avloniy o'zining "Ma'rifat" va "O'qituvchi" kabi asarlarida ta'lim va tarbiyaning fundamental prinsiplari haqida o'z fikrlarini bayon qilgan. Uning pedagogik g'oyalari, avvalo, o'qituvchining roli va o'quvchilarni tarbiyalashdagi ahamiyatiga qaratilgan. U ta'limni faqat bilim berish emas, balki yosh avlodni ma'naviy va axloqiy jihatdan shakllantirish deb bilgan. Avloniy o'quv jarayonida o'quvchining faol ishtirokini ta'minlashni, o'quvchilarga mustaqil fikrlash imkoniyatlarini yaratishni ta'kidlagan. Uning pedagogik yondashuvi o'qituvchidan nafaqat bilimdonlik, balki pedagogik mahoratni ham talab qilgan. O'qituvchi o'z o'quvchisiga hayotda qanday qilib muvaffaqiyat qozonishni, qanday qilib o'z iqtidorini rivojlantirishni ko'rsatish kerakligi haqida g'oyalar ilgari surgan. Avloniy ta'lim tizimida yangiliklar kiritish tarafdori bo'lgan. U o'z asarlarida an'anaviy usullarni tanqid qilgan va ta'limda zamonaviy metodlarni qo'llash zarurligini ta'kidlagan. Uning fikricha, ta'lim tizimining eng muhim maqsadi – o'quvchini faqat bilim bilan ta'minlash emas, balki uni hayotga tayyorlashdir. Avloniy o'qituvchilarni nafaqat dars beruvchi sifatida, balki tarbiyachi sifatida ham ko'rgan. Abdulla Avloniy tarbiya masalasiga alohida e'tibor bergan. U ta'limni faqat bilim olish jarayoni deb emas, balki ma'naviyatni shakllantirish, yoshlarni axloqiy jihatdan kamol topish yo'lida tarbiyalash jarayoni deb bilgan. Avloniyning pedagogik g'oyalarida o'qituvchining o'quvchilarga nisbatan halol, adolatli va samimiy bo'lishi zarurati alohida qayd etilgan. Avloniy o'quvchilarning xulq-atvorini, axloqiy qadriyatlarini shakllantirishga katta e'tibor bergan va buning uchun maxsus uslublar ishlab chiqqan. U ta'limni faqat bilish emas, balki o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish,

o'quvchilarni o'z maqsadlariga erishishga rag'batlantirish deb hisoblagan. Avloniyning pedagogik g'oyalari bugungi kunda ham dolzarbdir. Uning ta'limda qo'llagan innovatsion uslublari, o'quvchilarga faqat bilim bermasdan, balki ularni turli sohalarda muvaffaqiyatli bo'lish uchun tarbiyalashga qaratilgan yondashuvlari zamonaviy pedagogikada o'z aksini topgan. Shu sababli, Avloniy pedagogikasi hozirgi ta'lim tizimida ham o'qituvchilarga o'quvchilarni qanday tarbiyalashni va ularni hayotga qanday tayyorlashni o'rgatishda katta yordam beradi. 1. Shaxsiy hayoti va tarbiyasi

Abdulla Avloniy Toshkentda tug‘ilgan. U o‘zining dastlabki ta'limini masalan, maktablarda olgan, keyinchalik esa Turkistonda va boshqa hududlarda o‘z bilimini chuqurlashtirgan. Avloniy o‘z davrining ilg‘or ta'lim metodlari bilan tanishib, o‘z asarlarida va amaliy faoliyatida o‘ziga xos pedagogik g‘oyalarini ishlab chiqqan.

2. Pedagogik faoliyati

Avloniyning pedagogik g‘oyalari ta'lim va tarbiyaning samaradorligini oshirishga qaratilgan. U o‘qituvchini nafaqat bilim beruvchi, balki yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantiruvchi shaxs sifatida ko‘rgan. Avloniyning pedagogik qarashlariga ko‘ra, ta'lim jarayonida o‘quvchilarga bilim berishdan tashqari, ularga mustaqil fikrlash, o‘zini anglash va shaxs sifatida rivojlanish imkoniyatlarini yaratish zarur edi.

3. Adabiy merosi

Avloniy faqat pedagogika sohasida emas, balki adabiyot va jamoat arbobi sifatida ham katta iz qoldirdi. Uning ko‘plab ilmiy asarlari, maqolalari va kitoblari mavjud bo‘lib, ular orasida "Ma'rifat", "O'qituvchi" kabi asarlar alohida o‘rin tutadi. Bu asarlarda u ta'lim jarayonini yuksaltirishga, o‘quvchilarga axloqiy-ruhiy tarbiya berishga bo‘lgan yondashuvlarini bayon qilgan.

4. Tarbiyaviy yondashuvi

Avloniy ta'limni faqat bilim olish jarayoni deb hisoblamagan, balki o‘quvchilarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishiga ham katta ahamiyat bergan. Uning pedagogik

g‘oyalarida axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish, vatanparvarlik, halollik, insoniylik kabi muhim fazilatlar alohida o‘rin tutgan. U yoshlarni yaxshi inson bo‘lishga, o‘z millatini sevishga, hayotga tayyor bo‘lishga undagan.

5. Avloniyning jamiyatdagi roli

Avloniy o‘z faoliyati davomida jamiyatdagi o‘rni va ta'limning rivojlanishi uchun ko‘plab tashabbuslarni ilgari surgan. Uning faoliyati faqat ilmiy sohada qolmay, balki jamiyatni ma'rifatli qilish, ilm-fan va madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan edi. O‘sha davrda yangi ilmiy ishlanmalar va pedagogik usullarni o‘rganish va joriy etish borasida ko‘plab konferensiyalar, majlislar o‘tkazgan.

6. Zamonaviy ta'limdagi ahamiyati

Bugungi kunda ham Avloniyning pedagogik g‘oyalari o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Uning ta'limga, tarbiyaga bo‘lgan yondashuvi, o‘quvchilarga faqat bilim berishdan tashqari, ularga mustaqil fikrlash, ijtimoiy mas'uliyatni tushunish kabi fazilatlarni o‘rgatish zarurligini ta'kidladi. Zamonaviy ta'limda Avloniyning uslublari va g‘oyalari, ayniqsa, ma'naviyat va axloqiy tarbiya sohasida o‘zining dolzarbligini ko‘rsatmoqda.

XULOSA

Abdulla Avloniyning pedagogik faoliyati nafaqat o'z davrida, balki hozirgi kunda ham muhim ahamiyatga ega. Uning ta'lim tizimidagi yangiliklar va pedagogik qarashlari yosh avlodni tarbiyalashda katta rol o'ynagan. Avloniy o'z g'oyalarini ilmiy asosda ishlab chiqdi va ularga hayotda amaliy qo'llanilishini ta'minlashga harakat qildi. Bugungi ta'lim tizimida ham uning merosi o'rganilmoqda va o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy tarbiya berish, ularni muvaffaqiyatga erishishga tayyorlashda Avloniyning pedagogik qarashlaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Abdulla Avloniy o‘z davrining eng ilg‘or pedagogik fikr egalaridan biri bo‘lib, uning ta'lim va tarbiya sohasidagi g‘oyalari hozirgi kunda ham o‘rganilmoqda va amaliyotga tatbiq etilmoqda. U nafaqat bilim beruvchining, balki yosh avlodni axloqiy va ma'naviy jihatdan shakllantiruvchi inson

sifatida ta'limni mukammallashtirishga intildi. Shuning uchun, Avloniyning pedagogik g‘oyalari hozirgi ta'lim tizimi uchun katta ahamiyatga ega.

FOYDALANLGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Avloniy, A. (1930). *Ma'rifat*.
2. Avloniy, A. (1937). *O'qituvchi*.
3. Mavlonov, A. (2000). "Abdulla Avloniy va uning ta'lim tizimidagi o'rni". Tashkent: Ma'naviyat.
4. Xolmatov, S. (2010). "O'zbek pedagogikasi va Abdulla Avloniy". Samarqand: Samarqand universiteti nashriyoti.
5. Qodirov, A. (2005). "Pedagogika faniga kirish". Toshkent: O'zbekiston.

QISHLOQ YOSHLARINING MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISH,UNGA MILLIY VA DINIY QADRIYATLARNING TA’SIRI

G’ofurova Sug’diyona Abdurashid qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti

sugdiyonagafurova816@gmail.com

Annotsiya -Maqolada qishloq yoshlarining ma’naviyatini shakllantirish, tafakkurini oshirish, unga milliy va diniy qadriyatlarning ta’siri, shuningdek,islomdagi ma’naviy qadriyat elementlarining xalq turmush tarzi rivojidagi roli, dunyoviy, real ma’naviy qadriyatlarga ta’siri ochib berilgan va kishilarning ma’naviy madaniyati, milliylik va diniylikning farqi, keyingi vaqtlarda islomga bo’lgan qiziqishning sabablari tahlil qilib berildi.

Kalit so’zlar-Xalqlarning ma’naviy madaniyatida islomning ta’siri, islomiy qadriyatlar, ma’naviyat va ma’rifat, islom manbalari, qadriyat tushunchasi, milliylik va diniylik, din va hurfikrlilik.

THE FORMATION OF THE SPIRITUALITY OF RURAL YOUTH, THE INFLUENCE OF NATIONAL AND RELIGIOUS VALUES ON IT

Annotation: The article reveals the formation of the spirituality of rural youth, the influence of national and religious values on it, as well as the role of the elements of spiritual values in Islam in the development of the people's way of life, their influence on worldly, real spiritual values, and also analyzes the spiritual culture of people, the

difference between nationality and religion, and the reasons for the interest in Islam in later times

Keywords: The influence of Islam on the spiritual culture of people, Islamic values, spirituality and enlightenment, Islamic sources, the concept of values, nationality and religion, religion and freethinking.

ФОРМИРОВАНИЕ ДУХОВНОСТИ СЕЛЬСКОЙ МОЛОДЕЖИ, ВЛИЯНИЕ НА НЕЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Абстрактный: В статье раскрывается формирование духовности сельской молодежи, влияние на нее национальных и религиозных ценностей, а также роль элементов духовных ценностей в исламе в развитии образа жизни народа, их влияние на светские, реальные духовные ценности, а также анализируется духовная культура народа, разница между национальностью и религией, причины возникновения интереса к исламу в более позднее врем

Ключевые слова: Влияние ислама на духовную культуру народов, исламские ценности, духовность и просвещение, исламские истоки, концепция ценностей, национальность и религиозность, религия и свободомыслие.

Diniy ongi bo’lmagan xalq bo’lmagan bo’lsa kerak albatta.Xalqimizning o’rta asrlarga borib taqaladigan tarixida diniy tinchlik va xalqlarning totuvligi masalasi doimo kun tartibida bo’lib kelgan.Bunday jamiyatning yaxlitligi, o’z navbatida,har bir dunyoviy davlatda erkin faoliyat yuritayotgan an’anaviy dinlarning bebaho boyligidir.O’zbekiston tarixi bilan shug’ullangan olimlar sharqda tolerantlik qadimdan mavjudligini, xususan Kushonlar davlati tarixida turli diniy e’tiqod, qavm vakillari o’zaro tinch-totuv,ahillikda yashagani Markaziy Osiyoda, hatto siyosiy raqiblarning o’zaro tolerant:xayrixohlik, bir-birini tushunish, rahm-shavqat, murosa va sabr-toqat bilan munosabatda bo’lganliklari haqida ko’plab misollar keltirganlar va hozir ham bu fazilatlar o’zgartirilmastan saqlanib qolganligi haqida fikr yuritganlar. Xalqning xususan yoshlarning ma’naviyatini

shakllantirish, bir qancha obyektiv shart-sharoit va subyektiv omillarga bog'liq. Bularning orasida umuman dinlar, ayniqsa islom va uning manbalari, dunyoviy, real qadriyatlari muhim subyektiv omil sifatida yoshlar ma'naviyatini har taraflama shakllantirishga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi Darhaqiqat, davlatimizning o'zbek xalqi ma'naviyatini shakllantirish sohalarida olib borilayotgan siyosatlari hozirgi jahon sivilizatsiyasi talablariga mos keluvchi siyosatdir. Buning dalillaridan biri mamlakatimizda amalga oshirilayotgan vijdon erkinligidir.I. Karimov o'zining "O'zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida" nomli asarida bunday deb yozgan edi: "Xalqning ma'naviyatini va madaniyatini, uning haqiqiy tarixi va o'ziga xosligi qayta tiklanayotganligi jamiyatimizni yangilanish va taraqqiy etish yo'lidan muvaffaqiyatli ravishda olg'a siljishida hal qiluvchi, ta'bir joiz bo'lsa, belgilovchi ahamiyatga egadir.Xalqimiz sarchashmalarining ko'zlari qaytadan ochilganligi, jahon madaniyati yutuqlariga zo'r hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning madaniy va ma'naviy merosi teranligi va chuqurligi anglab olinganligi, bu avlodning o'z o'tmishiga, oliyjanob milliy va diniy an'analariga hurmat bilan qarash, ularni asrab-avaylash ruhida tarbiyalanayotganligi, ayni chog'da hozirgi zamon jahon sivilizatsiyasi va ma'naviyati qadriyatlarini o'zlashtirish va ularga oshno bo'lish zarurligi ravshan anglab yetilganligi, mana shularning hammasi hayotbaxsh bir zamindirki bizning yangilanish va xalqimizning milliy o'zligini anglashini oshirish,aholining siyosiy yetukligini va faolligini kuchaytirish borasidagi siyosatimiz mana shular zaminga tayanadi. Diniy qadriyatlar yoshlarni ruhiyatini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.Diniy marosimlar, ibodat va boshqa diniy faoliyatlar orqali yoshlar o'z ruhiyatlarini kuchaytiradilar stressni yengishga yordam beradigan resurslarga ega bo'lishadi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyevning, Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi boqichga ko'taramiz", Erkin va farovon,demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz"(T..''O'zbekiston'',2016.),''Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-xar bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" (T..O'zbekiston,2017), "Milliy tiklanishdan-milliy yuksalish sari"

(T..O'zbekiston,2020)kabi asarlari,shu yo'nalishdagi qarorlar va farmonlar, Prezidentimizning joylardagi chiqishlari va maruzalarida yaqqol namoyon bo'lmoqda. Ayni shu manoda,istiqlol yillarida xalqimizning bunyodkorlik sohasida samarali ishlarini boshqargan davlatimiz rahbarlarining o'tgan yillardagi islohotchilik faoliyati hamda ushbu masalaga bag'ishlangan g'oya va konsepsiyalarni bizning maqolamiz uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ma'naviy taraqqiyot tamoyillari asosida kishilik jamiyatini ma'naviyatini tarbiyalashga asos bo'la oladi. "O'zbek xalqining tarixi va madaniyati" (O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi), bu kitobda Ozbekiston tarixidagi milliy qadriyatlar an'analar, urf odatlari bu qadriyatlar, yoshlarning onggini takomillashtirishda muhim ahamiyatga egaligi haqida ma'lumotlar keltirilgan "Milliy g'oya va ma'naviyat" (O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi), "Ruhiy tarbiya va diniy qadriyatlar" (Oliy ta'lim muassasalari) bu asar ruhiy tarbiya va diniy qadriyatlarni o'rganishga qaratilgan bo'lib diniy marosimlar va ibodatlarning ruhiy salomatlikka ta'siri ,yoshlarni ruhiyatini mustahkamlashda diniy qadriyatlarning roli haqida aytib o'tilgan Xalqimizning va ma'naviy merosini boyitishga o'z hissasini qo'shishga chorlayotgan chet ellik birodarlarimiz yoshlar ma'naviyatini shakllantirishga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar.

O'tmish tarixni varaqlar ekanmiz, yoshlar ma'naviyatiga, dunyoqarashiga, axloq-odobiga bag'ishlab o'lmas asarlar qoldirilgan donishmandlarni alohida eslatib o'tishimiz lozim.Shu o'rinda Nizomulmulkning "Siyosatnoma", "Rushnoinoma", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit turk", Kaykovusning "Qobusnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Vaqfiya" kabi qimmatli, sermazmun,esda qolarli asarlarini hali haligacha eslasak arziydi.

Boy o'zbek madaniyati, ma'naviyati, ma'rifati bugun o'zining milliyligini saqlab qolgan holda, har tomonlama yetuk, barkamol insonni tarbiyalash, barqaror ijtimoiy-madaniy muhitni qurish, jamiyatda sog'lom, yetuk etsagina o'zining asosiy vazifalarini bajargan bo'ladi. Shunda bugungi kunlarda yurtimizda keng jaranglayotgan "Yangi

O’zbekiston-Uchinchi Renessans sari” shiorini real harakatga keltira olamiz”,-deb yozadi tarix fanlari doktori, professor A. Mavrulov o’zining “Yangi O’zbekiston” gazetasining 2021-yil 10-dekabr sonida chop etilgan “Madaniyat va Uchinchi Renessans yoxud beqiyos iroda kuchi va vijdon amri bilan”maqolasida.

Xulosa qilib aytganda Har bir yosh avlodning dunyoga kelishi, sog’lom ruhda o’sishi, xulq atvori, odobi, ma’naviyatining shakllanishi albatta oiladan boshlanadi Yoshlarda oliyjanob ma’naviy fazilatlarni shakllantirish, o’ziga, o’zligigga bo’lgan ishonchni oshirish ko’ndalang masala qilib qo’yilmoqda. Qishloq yoshlari ma’naviyatini shakllantirish va har tomonlama boyitishda mustaqillik yillarida faoliyat ko’rsatayotgan “Kamolot”, “Mahalla”, “Soglom avlod uchun” ,“Nuroniy”, “Ulugbek”, Madaniyat va ma’rifat”, “Oltin meros”, va boshqa jamg’armalar obyektiv shart sharoitlar, subyektiv omillar,sifatida yoshlarning dunyoqarashini, kechasi va bugunini, ma’navaiyatini yuksaltirshda xizmat qilib kelmoqda. Yoshlar masalasida birinchi prezidentimiz I. Karimov ham ko’plab masalarni ilgari surganlar yani, o’sib kelayotgan yosh avlodga, uning ma’naviy tarbiyasiga, nihoyatda katta javobgarlik hissi bilan yondashish masalasi, “axir yoshlar xalq ma’naviyatining ham mahsuli,ham kelajagidir. Shuning uchun ham har bir o’g’il-qizlarimiz dastlabki qadamlardan madaniy boyliklarimizdan bahramand bo’lishi kerak deb”ta’kidlaganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Mamatov Yangilanayotgan O’zbekistonning ma’naviy taraqqiyot tamoyillari barkamol avlodni tarbiyalash omili. T-“Makon Savdo Print”. SHdpi f.f.n.,-2024-222-b. E-mail:mamatovmahmud51@gmail.com

2. Гофуров З., Сиддиков Б. Маънавий юксалиш тараккиёт омили 1qism Тошкент: 1994. 134b

3. Эркаев А. Маьнавият. Fals. f.f.d(Phd) diss.avtoref. –Toshkent:O’zMu, 1997 .

4. Яхшиликов Ж. Я., Мухаммадиев Н. Э Миллий гоя тараккийот стратегияси.-Тошкент: Фан ,2017.-Б.104.

5. T.Xudoyqulov. Qishloq yoshlarining ma’naviyatini shakllantirish,unga milliy va diniy qadriyatlarning ta’siri.Falsafa.Fan.Falsafa.dotsent.(Tarix. Fan. nomzod. Dot.)

6. Рузиева Р. Жамиятнинг маънавий янгиланишида миллий ва умуминсоний кадриятлар уйгунлигини шакллантириш масалалари. Фалсафа фанлари доктори диссертатция.Тошкент: 2012. Б.89.

MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA RUHIY MUVOZATNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Muzaffar Botirov

Namangan viloyati, Namangan shahar

Maktabgacha va maktab ta’limi bo‘limiga qarashli

43-umumiy o‘rta ta’om maktabi ruhshunosi

Annotatsiya. Maktab yoshidagi bolalarda ruhiy muvozanatni shakllantirish ularning psixologik farovonligi va akademik muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir qiladi. Ushbu maqolada ruhiy muvozanat tushunchasi, uning bolalar hayotidagi o‘rni va shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar yoritiladi. Shuningdek, pedagog va ota-onalarning bu jarayondagi roli, samarali psixologik metodlar va interfaol yondashuvlar haqida tavsiyalar beriladi. Maqolada ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar asosida ruhiy barqarorlikni mustahkamlashning usullari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ruhiy muvozanat, maktab yoshidagi bolalar, psixologik barqarorlik, stressga chidamlilik, ijtimoiy moslashuv, emotsional intellekt, pedagogik yondashuv, oilaviy muhit, psixologik farovonlik, bolalar rivojlanishi.

IMPORTANCE OF FORMING MENTAL BALANCE IN SCHOOL-AGE CHILDREN

Muzaffar Botirov

Namangan region, Namangan city Psychologist of

43rd general secondary school of the
Department of Preschool and School Education

Annotation. The formation of mental balance in school-age children directly affects their psychological well-being and academic success. This article discusses the concept of mental balance, its role in children's lives and factors affecting its formation. It also provides recommendations on the role of educators and parents in this process, effective psychological methods and interactive approaches. The article considers methods for strengthening mental stability based on scientific research and practical experience.

Keywords: mental balance, school-age children, psychological stability, stress resistance, social adaptation, emotional intelligence, pedagogical approach, family environment, psychological well-being, child development.

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПСИХИЧЕСКОГО РАВНОВЕСИЯ У ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Музаффар Батиров
Наманганская область, город Наманган
Подразделение дошкольного и школьного образования
Психолог средней школы № 43

Абстрактный: Развитие психического равновесия у детей школьного возраста напрямую влияет на их психологическое благополучие и успеваемость. В статье рассматривается понятие психического равновесия, его роль в жизни детей и факторы, влияющие на его формирование. Даны также рекомендации о роли педагогов и родителей в этом процессе, эффективных психологических методах и интерактивных подходах. В статье рассматриваются методы укрепления психической устойчивости, основанные на научных исследованиях и практическом опыте.

Ключевые слова: психическое равновесие, дети школьного возраста, психологическая устойчивость, стрессоустойчивость, социальная адаптация,

эмоциональный интеллект, педагогический подход, семейная среда, психологическое благополучие, развитие ребенка.

Har bir bolaning barkamol voyaga yetishi, nafaqat jismoniy, balki ruhiy jihatdan ham sog‘lom bo‘lishiga bog‘liq. Ruhiy muvozanat – bu bolaning hissiy holati, stressga chidamliligi va ijtimoiy moslashuv qobiliyatini ifodalovchi muhim omildir. Maktab yoshidagi bolalarda ushbu xususiyatni shakllantirish ularning o‘qishdagi yutuqlari, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va kelajakdagi muvaffaqiyatlari bilan chambarchas bog‘liq.

Zamonaviy dunyoda bolalar turli stress omillari, axborot bosimi va raqobat muhitida voyaga yetmoqda. Shu sababli, ularning ruhiy muvozanatini saqlash va rivojlantirish ota-onalar, pedagoglar hamda jamiyatning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Ruhiy barqarorlikka ega bola o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qila oladi, muammolarni hal qilishda bardavom bo‘ladi va ijtimoiy muhitga oson moslashadi.

Bolaning ruhiy barqarorligini shakllantirishda oilaviy muhit katta ahamiyatga ega. Mehribon va qo‘llab-quvvatlovchi ota-onalar farzandining ichki dunyosini tushunishga intilishlari lozim. Shuningdek, maktabdagi pedagoglarning ham roli muhim. O‘qituvchilar o‘quvchilarning ruhiy holatini tushunib, individual yondashuv orqali ularga dalda berishlari kerak.

Bundan tashqari, bolalarni stressga chidamli qilish uchun ularni turli ijodiy mashg‘ulotlar, jismoniy faollik va ijtimoiy muloqotga jalb qilish lozim. Sport, san’at va jamoaviy o‘yinlar bolaning ruhiy barqarorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ularni to‘g‘ri muloqot qilishga o‘rgatish, hissiyotlarni ifodalash va tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhimdir.

Bolalar ruhiyatining barqarorligi ularning jismoniy va aqliy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Hozirgi zamonaviy jamiyatda bolalar turli xil tashqi omillar, jumladan, o‘quv jarayonidagi bosim, oilaviy muhit, ijtimoiy munosabatlar va texnologik taraqqiyot ta’sirida ruhiy muvozanatini yo‘qotishi mumkin. Ushbu omillar bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchiga, ijtimoiy moslashuvchanligiga va umumiy hayotiy faoliyatiga sezilarli ta’sir

ko‘rsatadi. Shu sababli, bolalarning hissiy holatini muntazam kuzatib borish va ularning ruhiy barqarorligini saqlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalar o‘z his-tuyg‘ularini ifodalashda kattalar kabi ochiq bo‘lavermaydi. Ba’zan ular o‘z muammolarini so‘z bilan emas, balki xatti-harakatlari, chizgan rasmlari yoki kayfiyatidagi o‘zgarishlar orqali namoyon qiladi. Shu bois bolalarning ichki dunyosini to‘g‘ri tushunish, ularni tashvishlantirayotgan muammolarni aniqlash va stress darajasini pasaytirish uchun maxsus psixologik testlar va metodlardan foydalanish zarur.

Bolalar hayoti turli xil hissiy o‘zgarishlarga boy bo‘lib, ular ba’zida stress, xavotir yoki charchoq kabi holatlarga duch kelishadi. Bunday vaziyatlarda jismoniy faollik bolalarning ruhiy muvozanatini tiklash va ularning umumiy farovonligini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Harakat va jismoniy mashqlar nafaqat jismoniy salomatlik uchun, balki bolalarning hissiy barqarorligi va psixologik rivojlanishi uchun ham foydalidir.

Jismoniy faollikning ruhiyatga ijobiy ta’siri. Jismoniy faollik bolalarning kayfiyatini ko‘tarishga va stressni kamaytirishga yordam beradi[5.69]. Jismoniy mashqlar paytida organizmda endorfin va serotonin kabi baxt gormonlari ishlab chiqariladi. Ushbu gormonlar stress va xavotirni kamaytiradi, bolalarning o‘zini yaxshi his qilishiga hissa qo‘shadi. Bundan tashqari, muntazam jismoniy harakat bolalarda ishonch va o‘zini qadrlash hissini rivojlantiradi. Ular o‘z jismoniy imkoniyatlarini sinab ko‘rish orqali muvaffaqiyatga erishish hissini boshdan kechiradilar, bu esa ularning ruhiyatiga ijobiy ta’sir qiladi.

Jismoniy faoliyat turlari va ularning foydasi. Turli xil jismoniy faoliyatlar bolalar uchun turlicha foyda keltiradi:

- Sport turlari: Jamoaviy sport turlari (futbol, basketbol, voleybol) bolalarga jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini o‘rgatadi va ularni ijtimoiy jihatdan faolroq bo‘lishga undaydi. Yakkakurash sportlari esa o‘z ustida ishlash va sabr-toqatni rivojlantirishga yordam beradi.

- Yurish va yugurish: Oddiy yurish yoki yugurish nafaqat jismoniy faollikni oshiradi, balki bolalarni tabiat bilan bog‘lanishga undaydi. Yangi havo olish, atrof-muhitni kuzatish va erkin harakat qilish bolalarning asab tizimini tinchlantiradi.
- Suzish: Suzish mushaklarni mustahkamlash bilan birga, bolalar uchun dam olish va tinchlanishning ajoyib usuli hisoblanadi. Suvning yengillik hissi bolalarning stress darajasini kamaytiradi.
- Raqs: Musiqa va harakat uyg‘unligi bolalarning his-tuyg‘ularini erkin ifodalashiga yordam beradi. Raqs bolalarda koordinatsiya, plastiklik va o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi[4.25].

Jismoniy faollik va uyqu sifatining yaxshilanishi. Muntazam jismoniy faollik bolalarning uyqu sifatini yaxshilashga ham yordam beradi. Jismonan faol bo‘lgan bolalar kechqurun charchoq his qilishi sababli tezroq uyquga ketadi va chuqur uyqu fazasiga o‘tadi. Bu esa ularning ertalab tetik va quvnoq uyg‘onishiga sabab bo‘ladi. Yaxshi uyqu bolalarning kun davomida yanada faol va hushyor bo‘lishiga olib keladi, bu esa ularning ta’lim jarayoniga ham ijobiy ta’sir qiladi.

Ota-onalar va o‘qituvchilarning roli. Bolalarni jismoniy faollikka undashda ota-onalar va o‘qituvchilarning roli juda muhimdir. Ular bolalar uchun qiziqarli va interaktiv harakatli o‘yinlarni tashkil qilishlari, ularga faol turmush tarzini shakllantirish uchun sharoit yaratishlari lozim[6.147]. Sport to‘garaklari, maktabdagi jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari va oilaviy sayohatlar orqali bolalarni jismoniy faollikka jalb qilish mumkin. Ota-onalar o‘zlari ham faol bo‘lib, bolalar uchun yaxshi namuna bo‘lishlari kerak.

Jismoniy faollik bolalarning ruhiy muvozanatini tiklash va ularning hayot sifati yaxshilanishiga katta hissa qo‘shadi. Sport, o‘yin, yurish, yugurish, suzish va raqs qilish bolalarning kayfiyatini ko‘tarib, stress va xavotirni kamaytiradi. Bundan tashqari, jismoniy mashqlar uyqu sifatini yaxshilaydi, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi va bolalarni hayotga yanada faol qarashga o‘rgatadi. Shu bois ota-onalar va o‘qituvchilar bolalar uchun jismoniy faollikni kundalik hayotning ajralmas qismiga aylantirishga harakat qilishlari kerak. Har bir bola o‘z dunyoqarashi va his-tuyg‘ularini ifodalashning turli usullariga ega.

Ijodiy faoliyatlar – rassomlik, musiqa, hikoya yozish va boshqa san’at yo‘nalishlari – bolalarga o‘z ichki kechinmalarini ifoda etish imkoniyatini beradi. Bunday mashg‘ulotlar nafaqat bolalarning shaxsiy rivojlanishiga hissa qo‘shadi, balki ularning stressini kamaytirib, ruhiy holatini yaxshilashga ham xizmat qiladi.

Rassomlik – bolalar uchun eng samarali ifoda vositalaridan biridir. Rasm chizish orqali ular o‘z fikrlarini, xayollarini va kechinmalarini tashqi olam bilan bo‘lishadilar. Rassomlik bolalarning tasavvurini boyitib, ularga o‘ziga xos ijodiy yondashuvni shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu faoliyat mayda motorika va koordinatsiyani rivojlantirish uchun ham foydalidir.

Musiqa esa bolalarning emotsional holatini boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Sevimli qo‘shiqlarni kuylash, cholg‘u asboblarida ijro etish yoki hatto oddiy ritmlar yaratish orqali bolalar o‘zlarini ifoda eta oladilar. Musiqa bolalarning eshitish qobiliyatini rivojlantiradi, stressni kamaytiradi va ularga ijobiy kayfiyat bag‘ishlaydi.

Hikoya yozish bolalarning nutq va tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular o‘z tasavvurlarini so‘zlar orqali ifodalashni o‘rganadilar, bu esa kelajakda muloqot qobiliyatlarining shakllanishiga yordam beradi. Hikoya yozish jarayoni bolalarda sabr-toqat, diqqat va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

Ijodiy faoliyatlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular bolalarda o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi. O‘z ijodiy ishlarini yaratish va natijadan qoniqish olish bolaning o‘ziga bo‘lgan hurmatini oshiradi. Bu esa uning kelajakda o‘z oldiga maqsad qo‘yishi va ularni amalga oshirishga intilishida muhim rol o‘ynaydi.

Tabiat bolalar rivojlanishida katta ahamiyatga ega bo‘lib, ularning ruhiy va jismoniy salomatligini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Bolalar tabiat qo‘ynida bo‘lish orqali atrof-muhit bilan o‘zaro bog‘lanishni his qiladilar va bu ularga ichki xotirjamlik hamda tinchlanish hissini beradi. Shuningdek, tabiat bilan muloqot qilish bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Toza havo va jismoniy faollik bolalarning sog‘lig‘iga ijobiy ta’sir qiladi. Ochiq havoda o‘ynash, yugurish, qushlarning sayrashini tinglash va daraxtlarning shovullashini

eshitish bolalarning diqqat-e'tiborini jamlashga va hissiy holatini yaxshilashga yordam beradi[7.58]. Tabiat qo‘ynida sayr qilish, bog‘da yoki o‘rmonda o‘ynash bolalarning stressini kamaytirib, ularda osoyishtalik hissini uyg‘otadi.

Bundan tashqari, tabiat bolalarda kuzatuvchanlik va qiziquvchanlikni rivojlantiradi. Ular turli o‘simliklar va hayvonlarni o‘rganish jarayonida yangi bilimlarga ega bo‘ladilar. Bu esa ularning ilmiy tafakkurini rivojlantirishga, tabiatga nisbatan hurmat hissini oshirishga va ekologik ongini shakllantirishga yordam beradi.

Tabiat bilan muloqot qilish ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. Ochiq havoda vaqt o‘tkazish bolalarning tasavvurini kengaytiradi, ularga yangi g‘oyalar beradi va ijodiy mashg‘ulotlarga ilhomlantiradi. Misol uchun, bolalar tabiat qo‘ynida rasm chizish, hikoya yozish yoki turli tabiiy materiallardan san'at asarlari yaratish orqali o‘z ijodkorliklarini namoyon qilishlari mumkin.

Shuningdek, tabiat bolalarning jismoniy rivojlanishida ham katta rol o‘ynaydi. Ochiq havoda faol harakat qilish – yugurish, sakrash, daraxtga chiqish – mushaklarning mustahkamlanishiga, harakat muvozanatini yaxshilashga va umumiy jismoniy salomatlikni oshirishga xizmat qiladi. Sport va o‘yinlar orqali bolalar jismonan chiniqadilar va o‘zlariga bo‘lgan ishonchni oshiradilar.

Aytish mumkinki, bolalar ruhiyatining barqarorligi ularning umumiy rivojlanishi, shaxsiy kamoloti va jamiyatga moslashuvi uchun muhim omillardan biridir. Zamonaviy hayot sharoitida bolalar turli xil stress omillariga duch keladi, jumladan, maktab yuklamasi, ijtimoiy munosabatlar, oilaviy muhit va texnologiyalarning tez rivojlanishi. Ushbu omillar bolalarning hissiy muvozanatini buzishi, xavotir va stressni kuchaytirishi mumkin. Shu bois, ularning ruhiy holatini doimiy nazorat qilib borish, muvozanatni saqlash va zarur hollarda psixologik yordam ko‘rsatish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Vasila Karimova “Psixologiya “, Toshkent, 2000.
2. Foziev E. “Umumiy psixologiya “ 1-kitob, Toshkent, 2004
3. “Psixologiya atlasi” M.Gomezo tahririda Moskva 1986

4. M.G.Davletshin. “Psixologiya”, Izohli lug`ati, Toshkent 1998
5. M.G.Davletshin. «Umumiy psixologiya», Toshkent, 2002.
6. Foziev E. «Umumiy psixologiya», 2 –kitob, Toshkent, 2004.
7. A.V.Petrovskiy. «Umumiy psixologiya», Toshkent, 1992.

OILAVIY KUTUBXONA – MA’NAVIY BOYLIK MANBAI

Ibragimova Mohigul
Namangan viloyati, Uychi tumani AKM mutaxassis

Annotatsiya. Ushbu maqolada oilaviy kutubxona shakllantirish jarayonida qadriyatlarning o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Kitobxonlik madaniyati nafaqat bilim olish manbai, balki oilaviy qadriyatlarni mustahkamlovchi omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, oilada kitob o‘qish odatini shakllantirish, mutolaa orqali ma’naviy boylikni oshirish va avlodlar o‘rtasida bilim almashinuvini kuchaytirishning usullari bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: oilaviy kutubxona, kitobxonlik madaniyati, oilaviy qadriyatlar, ma’naviy boylik, mutolaa odati, bilim almashinuvi, avlodlar davomiyligi, o‘qish madaniyati, ilmga intilish, ma’naviyat tarbiyasi.

Kitob inson tafakkurining eng muhim manbalaridan biridir. Oilada kitobxonlik madaniyatini shakllantirish nafaqat bolaning ilmiy va ijodiy salohiyatini oshiradi, balki butun oila a’zolari o‘rtasida mustahkam bog‘liqlikni ham yaratadi. Bugungi texnologik rivojlanish davrida kitob mutolaasi biroz ortga surilgan bo‘lsa-da, uni oilada jonlantirishning samarali usullaridan biri – oilaviy kutubxonalarni tashkil etishdir.

Har bir oilaning o‘z kutubxonasi bo‘lishi – farzandlarni kitob o‘qishga qiziqtirishning eng yaxshi usullaridan biridir. Oilaviy kutubxona bu shunchaki kitoblar jamlanmasi emas, balki oila a’zolari birga o‘qiydigan, bilim almashadigan va munozara qiladigan maskan bo‘lishi lozim. U bolalar uchun axloqiy va estetik tarbiyaning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Kitob – inson tafakkurining charog‘oni, bilim va ma’naviyat manbai. Har bir inson hayotida kitobning o‘rni beqiyos bo‘lsa, butun oila uchun kitobxonlik muhitini yaratish esa yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Oilaviy kutubxona – nafaqat kitoblar to‘plami, balki oila a’zolarining birga o‘qishi, fikr almashishi va ma’naviy o‘sishi uchun mo‘ljallangan muhitdir.

Bugungi texnologiyalar asrida ko‘pchilik bo‘sh vaqtini telefonda yoki kompyuterda o‘tkazishga odatlanmoqda. Lekin kitob mutolaasi insonni ma’naviy boyitadi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va oilaviy munosabatlarni mustahkamlaydi. Agar bolalikdan kitob o‘qish odat tusiga aylansa, bu butun umrga tatigulik xazina bo‘lib qoladi. Shu sababli, oilaviy kutubxona tashkil etish orqali bolalar va kattalar uchun o‘qish madaniyatini shakllantirish juda muhimdir.

Oilaviy kutubxonaning eng katta afzalliklaridan biri – oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashidir. Ota-onalar va farzandlar birgalikda kitob mutolaa qilib, o‘qiganlari yuzasidan o‘z fikrlarini bildirsalar, ular o‘zaro yaqinroq bo‘lishadi. Bundan tashqari, bu usul bolalarda tanqidiy fikrlash, nutq madaniyati va o‘z fikrini ravon ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

Har bir oilada kutubxona tashkil qilishning oddiy va samarali yo‘llari mavjud. Birinchidan, kitoblar uchun maxsus joy ajratish lozim. Ushbu joy har bir oila a’zosi uchun qulay bo‘lishi va unga har doim erkin kirish imkoniyati yaratilishi kerak. Ikkinchidan, kitoblarni tanlashda har bir oila a’zosining qiziqishlarini inobatga olish muhim. Bolalar uchun ertaklar, ilmiy-ommabop kitoblar, ota-onalar uchun esa badiiy va motivatsion kitoblar qo‘yilishi tavsiya etiladi. Uchinchidan, oilada kitob mutolaasi bo‘yicha an’analar yaratish kerak – masalan, kechqurun birga kitob o‘qish yoki hafta oxirida kitob muhokamasi uyushtirish.

Oilaviy kutubxona – bu faqatgina kitoblar to‘plami emas, balki butun oilani ma’naviy boyituvchi manbadir. Kitob o‘qish odati oilada shakllansa, farzandlar barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetadi, ota-onalar esa farzandlari bilan yanada yaqinroq bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shunday ekan, har bir oila o‘zining kichik, ammo boy ma’naviy

kutubxonasini yaratishi lozim. Axir, kitob – inson tafakkuri va qalbini yorituvchi eng nurli manba sanaladi[2.63].

Har bir oila farzandlarini ilmli, odobli va barkamol inson bo‘lib ulg‘ayishini istaydi. Buning uchun esa ma’naviyat va ilm ahamiyatini erta yoshdan bolalarga singdirish muhimdir. Oilaviy kutubxona – nafaqat bilim olish maskani, balki oila a’zolarini birlashtiruvchi qadriyatlar manbaidir. Kitob orqali ota-onalar va farzandlar o‘rtasida o‘zaro hurmat, muhabbat va fikr almashish muhitini shakllantirish mumkin.

Qadriyatlar – bu avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan bebaho merosdir. Har bir oilaning o‘ziga xos qadriyatlari bo‘lishi mumkin, lekin barchani birlashtiradigan asosiy tamoyillardan biri – ilmga intilish va kitobni hurmat qilishdir. Oilaviy kutubxona tashkil etish – bu nafaqat kitoblarni to‘plash, balki oila ichida mutolaa madaniyatini shakllantirish demakdir.

Birinchidan, oilada kitob o‘qish odati shakllansa, bolalar yoshligidanoq ilm olishga, o‘z ustida ishlashga intiladilar[5.68]. Ular kitob mutolaasi orqali dunyoqarashini kengaytiradi, yaxshi va yomonni ajrata bilishni o‘rganadi.

Ikkinchidan, oilada kitob o‘qishga bo‘lgan mehr farzandlarni ota-onalar bilan yaqinroq bog‘laydi. Masalan, ota-ona va farzandlar birgalikda kitob o‘qib, muhokama qilishsa, bu nafaqat bilim olish, balki o‘zaro munosabatlarni mustahkamlash uchun ham foydalidir[4.285]. Kitoblar orqali hayotiy tajriba, urf-odatlar va axloqiy qadriyatlar avloddan-avlodga yetib boradi.

Uchinchidan, oilaviy kutubxona insoniy fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi. Undagi kitoblar hayotiy saboqlar, adolat, vatanparvarlik, insoniylik kabi qadriyatlarni bolalarga yetkazishda vosita bo‘la oladi. Shu sababli, kutubxonada nafaqat badiiy asarlar, balki tarixiy, falsafiy va milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi kitoblar ham bo‘lishi muhim.

Xulosa

Oilaviy kutubxona – bu shunchaki kitob to‘plami emas, balki ma’naviy boylik va qadriyatlar manbaidir. O‘z oilaviy kutubxonasiga ega bo‘lgan bolalar ilmga, kitobga, oilaviy qadriyatlarga hurmat bilan qarashni o‘rganadilar. Oilada ilm-fan va ma’naviyatga

bo‘lgan muhabbat shakllansa, bu kelajak avlodning yuksak ma’naviyatli bo‘lishiga xizmat qiladi. Shu bois, har bir oilada kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va oilaviy kutubxona yaratish muhim vazifalardan biridir.

Oilaviy kutubxonalar – kitobxonlik madaniyatini shakllantirish va bolalarni kitobga mehr qo‘yishga o‘rgatishning eng samarali yo‘llaridan biridir. Kitob o‘qishga bo‘lgan muhabbat oilada shakllansa, bu farzandlarning kelajagiga ijobiy ta’sir qiladi. O‘qimishli, tafakkuri teran avlodni tarbiyalash esa jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Басилов В.Н. Культ святых в исламе. Москва, Изд “Мысл”, 1970.-с.41.{Basilov V.N. 1970.The cult of saints in Islam. Moscow, “Thought” Publishing House, -p. 41.}

2. Болхосев С.Б. Дух песня // Материалы IV конгресс этнографов и антропологов России. Санкт-Петербург, 2005. –с. 196. {Bolkhosev S.B. 2005.The spirit of the song // Proceedings of the IV Congress of Ethnographers and Anthropologists of Russia. St. Petersburg, –s. 196}

3. Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. М., 1971, с.393.{Bogatyrev P.G. 1971.Questions of the theory of folk art. M., p. 393}

4. Грачева Г.Н. Традиционное мировоззрение охотников Таймыра (на материалах нганасан XIX — начала XX в.). Л., 1983, с.56.{Gracheva G.N. 1983, The traditional worldview of hunters of Taimyr (based on Nganasan materials of the 19th - early 20th centuries). L., p. 56}

5. Гемуев И.Н., Сагалаев А.М. Религия народа манси. Культовые места XIX – начала XX в. Новосибирск, 1986, с.68. {Gemuev I.N., 1986, Sagalaev A.M. Religion of the Mansi people. Religious places of the 19th - early 20th centuries Novosibirsk, p. 68.}

6. Зализняк А.А., Иванов Вяч. Вс., Топоров В.Н. О возможности структурнотипологического изучения некоторых моделирующих семиотических систем / Структурно-типологические исследования. М., 1962, с.136.{Zaliznyak A.A.,

Ivanov Vyach. Sun., Toporov V.N. 1962,About the possibility of structural-typological study of some modeling semiotic systems / Structural-typological studies. M., p.136;}

ZAMONAVIY HIKOYACHILIKDA SYUJET YARATISH MAHORATI

(Xayriddin Sulton hikoyalari asosida)

Matyokubova Go‘Zal Solih Qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xayriddin Sulton hikoyalari badiiy tahlili amalga oshirilgan bo‘lib, unda asarning mavzu va g‘oyaviy yo‘nalishi, obrazlar tizimi, kompozitsion tuzilishi hamda til va uslub xususiyatlari o‘rganiladi. Hikoyaning asosiy mazmuni inson taqdiri, ijtimoiy adolat masalalari va ruhiy kechinmalarni aks ettirishdan iborat. Shuningdek, asarda qo‘llangan ramziy va ifodaviy vositalar, yozuvchi uslubining o‘ziga xosligi ham tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: G‘ulomgardish, hikoya tahlili, badiiy obraz, kompozitsiya, mavzu, g‘oya, adabiy uslub, ramz, badiiy tasvir.

Har qanday badiiy asar qahramonlarning o‘zaro munosabatlari va harakatlari orqali rivojlanadi. Syujet asarning asosiy dinamik qismi bo‘lib, undagi voqealar tizimi hayotiy hodisalardan olinadi. Shu bois, yozuvchi syujet yaratishda real voqealarga asoslangan holda badiiy haqiqatni shakllantiradi. N.G.Chernishevskiy ta’kidlaganidek, syujetsiz badiiylik ham mavjud bo‘lolmaydi.

Badiiy asarda syujet, konflikt va kolliziya yozuvchi uslubi va mahoratini baholashning muhim mezonlaridandir. Yozuvchi ijod jarayonini tushunish uchun uning badiiy dunyosiga nazar tashlash zarur. XX asr o‘zbek adabiyotida realistik hikoya janrini shakllantirishda muhim o‘rin tutgan Abdulla Qahhorning ijodiy uslubi bunga yorqin misoldir. Adib asar yaratish jarayonida ikki turdagi daftardan foydalangan: biri umumiy

yozuvlar, ikkinchisi esa muayyan asar uchun to‘plangan materiallar. Uning so‘zlariga ko‘ra, asar yozish jarayoni faqatgina syujet shakllangandan keyin boshlanadi.

Ko‘plab mumtoz adiblarning mashhur asarlari real hayotiy voqealarga asoslangan. Viktor Gyugoning "Xo‘rlanganlar" romani bir yepiskop hayotidan ilhomlangan bo‘lsa, Turgenevning "Mumu" hikoyasi ham real voqealar asosida yozilgan. Gogolning "Shinel" asari esa do‘stlaridan eshitgan latifa ta’sirida yaratilgan. Demak, badiiy asarning hayotiy haqiqatga asoslanishi uning ommalashishi va o‘lmas asarga aylanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xayriddin Sulton ham ijodiy jarayonda real voqealardan ilhomlangan ijodkorlardan biri hisoblanadi. U "Boburnoma" asarini mutolaa qilar ekan, tarixiy shaxs Zahiriddin Muhammad Bobur haqida keng izlanishlar olib borgan. Yozuvchi Bobur Mirzoning hayotiga oid voqealarni chuqur o‘rganib, o‘z hikoyalari va qissalarida badiiy talqin etgan.

Masalan, "Oy botgan pallada" hikoyasining syujeti Boburning "Boburnoma" asaridagi real voqealarga asoslanadi. Hikoyada Boburning 19 yoshli navqiron yigitligi, murakkab va fojeaviy hayotiy sinovlari aks ettirilgan. Ayniqsa, Noyon Ko‘kaltoshning o‘limi Bobur uchun og‘ir zarba bo‘lgani tasvirlanadi. Hikoyada qahramonning ichki kechinmalari, insoniy dard va iztiroblari ifodalangan.

Yana bir misol – "Nuqta" hikoyasida Boburning umrining so‘nggi yillaridagi yetuklik davri tasvirlangan. Boburning qattiqqo‘l podshoh bo‘lishi bilan birga, dardu hasratlari bor inson ekanligi ichki monologlar orqali ochib berilgan. Shuningdek, tarixiy voqealar qahramon kechinmalari bilan uyg‘un holda ifodalangan.

X.Sultonning syujet yaratish mahorati uning voqealarni hayotiy asosda shakllantirishidan dalolat beradi. Asar syujetining ishonarliligi uchun yozuvchi real voqealarni chuqur o‘rganib, ularni badiiy talqin qiladi. Yozuvchi hikoyalarida voqealar dinamik rivojlanadi, syujet unsurlari aniq ko‘zga tashlanadi va yechim salmoqli ahamiyat kasb etadi. Masalan, "Grajdan mudofaasi" va "Nomus" hikoyalarida syujet keskin rivojlanib, kitobxonning qiziqishini oshiradi.

Syujet asarni jonlantiruvchi asosiy element bo‘lsa, konflikt esa uning harakatlanishiga turtki bo‘luvchi vositadir. Konfliktning kuchliligi syujetning ta’sirchanligini belgilaydi. Hayotning o‘zi ziddiyatlarga to‘la bo‘lgani sababli, badiiy asarlarda ham qarama-qarshiliklar muhim o‘rin tutadi.

Xayriddin Sultonning "G‘ulomgardish" hikoyasi inson taqdiri, hayotning o‘zgaruvchanligi va qismatning oldindan noma’lumligi kabi mavzularni chuqur yoritadigan asarlardan biri hisoblanadi. Hikoya insonning hayot yo‘lida duch keladigan sinovlari, ularning natijasida shakllanadigan ruhiy kechinmalar va ichki kurashlarni tasvirlash orqali falsafiy mazmun kasb etadi.

Asarning nomi – "G‘ulomgardish" – allaqachon hikoyaning asosiy g‘oyasini ochib beradi. "Gardish" so‘zi taqdirning uzluksiz harakati, hayotning oldindan bashorat qilib bo‘lmaydigan burilishlari bilan bog‘liq tushunchalarni anglatadi. Bu atama asar mazmuni bilan hamohang bo‘lib, qahramon taqdiridagi o‘zgarishlar va uning hayotga bo‘lgan munosabatini aks ettiradi. Hikoya bosh qahramonning o‘z shaxsiy tajribalaridan kelib chiqib, hayotga bo‘lgan qarashlarini shakllantirishi va insoniylik tamoyillarini anglash jarayoni haqida hikoya qiladi.

Xayriddin Sultonning bu hikoyasida realistik yondashuv ustuvorlik qiladi. Asardagi voqealar hayotiy mantiqqa asoslangan bo‘lib, unda xalq hayoti, milliy qadriyatlar va tarixiy kontekst sezilarli darajada aks etgan. Yozuvchi hikoya davomida qahramonning ichki kechinmalarini, uning ruhiy olamidagi o‘zgarishlarni teran ochib beradi. Bunda monolog va ichki mushohada elementlarining ustalik bilan qo‘llanilishi hikoyaning badiiy ta’sirchanligini oshiradi. Qahramonning hayot yo‘lidagi kechinmalari orqali insonning o‘zligini anglash, adolat va haqiqat tushunchalariga erishish yo‘li yoritiladi.

Hikoyada konflikt asosan ichki kechinmalar orqali ifodalanadi. Asarda qahramon hayotiy sinovlar oldida o‘zining ma’naviy-axloqiy qadriyatlarini qayta ko‘rib chiqadi, o‘zini tahlil qiladi. Uning ichki olami va tashqi dunyo o‘rtasidagi zidliklar hikoyaning asosiy dramatik nuqtasini tashkil etadi. Shunday qilib, hikoyaning syujet qurilishi inson ruhiyati bilan bog‘liq o‘zgarishlarni yaqqol namoyon etishga qaratilgan.

Badiiy tasvir vositalari hikoyaning ifoda kuchini oshirishda muhim o‘rin tutadi[6.57]. Xayriddin Sulton o‘ziga xos poetik ifodalar, metaforalar va qiyoslashlar orqali hikoyaga estetik jihatdan joziba bag‘ishlaydi. Ushbu uslub qahramonning hissiy holatini yanada chuqurroq his etishga yordam beradi. Bunda adabiy-badiiy tilning nafisligi, tasviriy qudrati va emotsional ta’sirchanligi yaqqol seziladi.

"G‘ulomgardish" hikoyasi inson hayotining murakkabligi, taqdirning oldindan noma’lumligi va insonning o‘zligini anglash jarayoni haqida fikrlashga undaydigan falsafiy asardir. Yozuvchi ushbu hikoya orqali inson ruhiy olamining nozik jihatlarini, hayotiy tajribalar natijasida shakllanadigan ichki kechinmalarini mahorat bilan tasvirlagan. Syujet qurilishi, badiiy tasvir va poetik yondashuvning uyg‘unligi hikoyani o‘zbek adabiyotidagi muhim asarlardan biriga aylantiradi.

Uning “Odamlardan tinglab hikoya” to‘plami turli hikoyalardan iborat bo‘lib, har bir hikoya aniq shaxslarning tilidan yozib olingan. Bu hikoyalarda aks etgan voqea-hodisalar kundalik hayotimizda ro‘y bergan va hanuz sodir bo‘lib kelayotgan hodisalardir. Ushbu hayotiy hikoyalar O‘tkir Hoshimov ta’biri bilan aytganda, qissa kuchi bilan yozilgani haqiqatdir. Xayriddin Sulton hikoyalarining o‘ziga xosligi – ularning ta’sirchan tili, uslubining jozibadorligi hamda xalq maqollari bilan boyitilganligidadir. Uning hikoyalari mustahkam tuzilishi va aniqligi bilan ajralib turadi.

Yozuvchining “Millatchining jazosi” hikoyasini tahlil qilish orqali asarga yuklangan mazmun, g‘oya va muallifning maqsadini anglashga harakat qilamiz. Ushbu hikoyada butun millatning dardiga aylangan ma’naviy fojiaga urg‘u berilgan. Shu sababli asarga “Millatchining jazosi” nomi berilgan.

Hikoyada “Hurriyat bo‘lib, kommunistlar demokratlarga, ateistlar dindorlarga aylangan, milliy o‘zlikni anglash siyosat darajasiga ko‘tarilgan dorilomon kunlar” tasvirlanadi. Qahramon – ilmiy xodim Jamolitdin Buzrukov o‘z pasportidagi imloviy xatoni to‘g‘rilash uchun qanday qiyinchiliklarga duch kelgani hikoyada hayajonli tarzda yoritiladi. Asarda Asqad Muxtorning “Ismimdagi bir harfning qurboniman” degan so‘zlari epigraf sifatida keltirilgan bo‘lib, bu ifoda juda chuqur ma’noga ega. Ma’lumki, mustabid

tuzum davrida ko‘plab vatandoshlarimizning ism-shariflari noto‘g‘ri yozilib ketgan, bu esa inson qadr-qimmatiga putur yetkazuvchi holatlardan biri bo‘lib kelgan.

Xuddi shunday muammo Jamolitdin Buzrukovning ham boshiga tushadi. U pasportdagi “d” harfini “t” harfiga almashtirish uchun murojaat qiladi, biroq bu juda murakkab jarayon ekanligi ayon bo‘ladi. Podpolkovnik Nazimov B.Y. bu muammo yechimi haqida shunday deydi: “Agar metrikani o‘zgartirib kelsangiz, xohlaganingizdek qilib, ikkita 'd' bilan, kerak bo‘lsa uchta 'd' bilan ham yozib berishimiz mumkin”[1.158].

Ushbu so‘zlardan anglash mumkinki, ismdagi kichik bir harfni to‘g‘rilash juda murakkab va qiyin jarayon bo‘lib, amalda deyarli imkonsizdek ko‘rinadi. Jamolitdin milliy g‘ururidan kelib chiqib, o‘z ismini to‘g‘rilashni talab qiladi: “Men bu masalani shunday tashlab qo‘ymayman! Yillar davomida chidagan bo‘lsam ham, yetar endi! Men milliy o‘zligimni tiklashingizni talab qilaman!” Ushbu so‘zlar hikoyaga emotsional kuch bag‘ishlaydi va undagi pafosni oshiradi.

Pafos deganda, insonning chuqur e’tiqod bilan yonib-kuyib so‘zlashi tushuniladi. Adabiyotshunoslikda esa pafos – g‘oyaga bog‘liq bo‘lgan his-tuyg‘ular, ijodkorning ichki hayajoni va ko‘tarinki ruhini ifodalaydi[4.69]. Yozuvchi hikoya davomida qahramonlar xarakterini ochib berish bilan birga, asarning g‘oyaviy mazmunini ham boshqaradi.

Hikoya oxirida qahramon o‘z ismini to‘g‘rilashga erishadi, biroq bu unga qimmatga tushishi mumkin. U o‘z uyi, oilasi, mol-mulki, diplomlari va hayotining muhim jihatlaridan mahrum bo‘lish xavfi ostida qoladi. Nihoyat, u o‘ttizdan ortiq hujjatlarda o‘z ismini o‘zgartirishdan ko‘ra, noto‘g‘ri yozilgan “Jamolitdin” shakliga qaytishga majbur bo‘ladi.

Uning qaytib kelib, podpolkovnik Nazimov B.Y.dan yana o‘z ismini avvalgi holatiga qaytarib berishini so‘ragan vaqti keltirgan maqollari esa achchiq haqiqatni ochib tashlaydi: “Hammamiz ham xom sut emgan bandamiz, jahl kelganda aql kerar, egilgan boshni qilich kesmas, bir ko‘rgan tanish, ikki ko‘rgan bilish, deydilar.” Bu maqollar hikoyaning badiiy ifoda vositalarini yanada boyitgan.

Hikoyadan shunday xulosa chiqarish mumkin: yozuvchi har doim hayotdan ilhom oladi va mavjud fakt hamda hodisalarga asoslanib asar yaratadi. Adabiyot hayotning aksidir. Yozuvchi esa bevosita hayotni tasvirlash bilan cheklanmay, balki muayyan g‘oyaviy-badiiy maqsad asosida hayotni qayta yaratadi. Xayriddin Sultonning hikoyalari inson hayoti, tirikligi va bu dunyoda yashashdan maqsad nimadan iborat ekanligini chuqur anglatishdek yuksak vazifani bajaradi.

Xayriddin Sultonning “Dunyoning siri” hikoyasi ham o‘zining chuqur falsafiy mazmuni bilan ajralib turadi. Bu hikoyada inson hayoti, uning mavjudlik sabablari va hayot mazmuni haqida o‘ziga xos fikr yuritiladi.

Hikoya bosh qahramoni tasodifan sirli bir shaxs bilan uchrashadi. Bu shaxs unga hayotning chuqur ma’nolari haqida so‘z yuritib, inson o‘zligini anglash muhim ekanligini uqtiradi. Hikoyada insonning taqdirga bo‘lgan munosabati, hayot sinovlari oldida qanday yo‘l tutishi masalasi o‘rtaga tashlanadi[5.44].

Asarda inson hayoti sirlar bilan to‘la ekanligi, har bir hodisaning ortida bir ma’no yashiringani tasvirlanadi. Yozuvchi o‘zining falsafiy yondashuvi orqali o‘quvchini chuqur o‘yga toldiradi. Hikoya davomida muallif insonning o‘z qadrini anglash jarayonini, uning hayotiy sinovlar oldidagi ruhiy kechinmalarini tasvirlaydi.

Yozuvchining badiiy mahorati hikoyaning har bir sahifasida yaqqol seziladi. Uning tili sodda, lekin mazmunan chuqur, tasviriy vositalarga boy. Xalq maqollari va hikmatli so‘zlar hikoyaga yanada joziba bag‘ishlaydi.

Hikoyadan shunday xulosa chiqarish mumkin: inson hayoti – sirlar bilan to‘la bir yo‘l. Uni to‘g‘ri anglash, har bir voqea ortida yashiringan ma’noni kashf etish esa insonning o‘ziga bog‘liq. Yozuvchi ushbu asari orqali insonni o‘z hayotiga teranroq nazar tashlashga, uning mazmunini anglashga undaydi.

X.Sultonning ijodi zamondosh yozuvchilarning badiiy izlanishlariga ham ta’sir ko‘rsatgan. Uning insoniy e’tiqod va axloqiy fazilatlarni ulug‘lovchi uslubi Erkin A’zam ijodiga ham yaqin. Xuddi shuningdek, E.A’zam qalamiga xos kinoya va istehzoli uslub X.Sulton ijodida ham seziladi.

Yozuvchining badiiy-uslubiy izlanishlari uning doimiy o‘sishda bo‘lgan ijodkor ekanini ko‘rsatadi. Har bir yangi hikoyasi uslub va poetika jihatidan takrorlanmasligi, yangi badiiy usul va vositalarni qo‘llashi bunga dalildir. Xususan, X.Sulton ijodida lirik tasvir ustun bo‘lib, tarixiy mavzudagi asarlarida liro-romantik ruh kuchli seziladi.

Shunday qilib, Xayriddin Sulton o‘z ijodida hayotiy voqealar asosida badiiy syujet yaratish, lirik tasvir orqali qahramonlarning ichki dunyosini ochib berish, tarixiy shaxslarning ta’sirchan obrazlarini yaratish borasida katta yutuqlarga erishgan ijodkordir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Nazarov B. Hayotiylik — bezavol mezon. Adabiy o‘ylar. — Toshkent: Yosh gvardiya, 1985. —B.224.

2. Niyatov Ch. Hozirgi o‘zbek prozasida xarakter problemasi. — Toshkent: «Fan», 1984. —B.128.

3. Normatov U. Aql va qalb chirog‘i. Suhbatlar, maqolalar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983. — B. 118.

4. Normatov U. Qalb inqilobi. Maqolalar. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1986. — B. 352.

5. Normatov U. Umidbaxsh tamoyillar. — Toshkent: «Ma’naviyat», 2000. — B. 109.

6. Normatov U. Qahhorni anglash mashaqqati. — Toshkent: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti, 2000. — B. 52.

DARS JARAYONINI TASHKIL ETISHDA AUTENTIK IBORALARDAN FOYDALANISH ASOSLARI

Boltaboyev Farxodjon Shavkatjon o'g'li
O'zDJTU, Amaliy fanlar № 3 kafedrasi o'qituvchisi,
Mustaqil izlanuvchi
Boltaboyevfarkhod@gmail.com
+998909754222

Annotatsiya: Ushbu tezis "Dars jarayonini tashkil qilishda autentik iboralardan foydalanish asoslari" mavzusini o'rganadi va til o'rganish jarayonida autentik iboralarning ahamiyatini tahlil qiladi. Tadqiqotda B2 darajadagi talabalar ishtirok etib, autentik iboralarning dars jarayonida qanday qo'llanilishi, ularning o'quvchilarga ta'siri va til ko'nikmalarini rivojlantirishdagi roli o'rganiladi. Metodologiya qismida sifatli va miqdoriy metodlar, jumladan intervyular, fokus-guruhlar, kuzatuvlar, so'rovnomalar va testlar orqali autentik iboralardan foydalanishning samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, autentik iboralar talabalar uchun tilni amaliy o'rganish, motivatsiya va qiziqishni oshirish, kontekstual o'rganish, o'z-o'zini tahlil qilish va muloqotni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, autentik iboralardan foydalanish dars jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi, bu esa o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot, autentik iboralarning dars jarayonidagi ahamiyatini

yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va kelajakda bu mavzu bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so’zlar: Autentik iboralar, dars jarayoni, til o’rganish, B2 darajasi, til ko’nikmalari, kontekstual o’rganish, leksik interferensiya, o’qituvchi roli, focus-guruhlar, kuzatuv, so’rovnomalar, statistic tahlil

Kirish:

Dars jarayonini tashkil qilishda autentik iboralardan foydalanish, til o'rganish jarayonida talabalar uchun muhim ahamiyatga ega. Autentik iboralar, ya'ni haqiqiy hayotda ishlatiladigan va o'quvchilarga tilni amaliy ravishda o'rganish imkonini beradigan iboralar, o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tezisda autentik iboralarning dars jarayonida qanday qo'llanilishi, ularning afzalliklari va o'quvchilarga ta'siri tahlil qilinadi.

Metodlar

Ushbu tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlar qo'llaniladi. Sifatli metodlar orqali autentik iboralarning dars jarayonida qanday ishlatilishi va o'quvchilarga ta'siri haqida intervyular va so'rovnomalar o'tkaziladi. Miqdoriy metodlar esa autentik iboralardan foydalanishning samaradorligini o'lchash uchun testlar va baholash tizimlari orqali amalga oshiriladi. Tadqiqotda B2 darajadagi talabalar ishtirok etadi, ularning dars jarayonida autentik iboralardan foydalanish tajribasi o'rganiladi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, autentik iboralardan foydalanish dars jarayonida talabalar uchun bir qator afzalliklarni taqdim etadi:

1. **Tilni Amaliy O'rganish**: Autentik iboralar yordamida talabalar tilni haqiqiy kontekstda o'rganadilar. Bu esa ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga

yordam beradi. Masalan, "to make a decision" iborasi haqiqiy hayotdagi vaziyatlarda qanday ishlatilishini ko'rish orqali talabalar bu iborani o'z nutqida qo'llashni o'rganadilar.

2. **Motivatsiya va Qiziqish**: Autentik iboralar dars jarayonini qiziqarli va motivatsion qiladi. Talabalar haqiqiy hayotdagi vaziyatlarga asoslangan iboralarni o'rganish orqali o'zlarini til o'rganish jarayonida ko'proq qiziqtirishi mumkin. Bu esa o'z navbatida, dars jarayonida faol ishtirok etishga undaydi.

3. **Kontekstual O'rganish**: Autentik iboralar yordamida talabalar leksik birliklarni kontekstda o'rganadilar. Bu esa ularning leksik interferensiyani bartaraf etishlariga yordam beradi. Masalan, "to take a break" iborasi ish joyida qanday ishlatilishini ko'rish orqali talabalar bu iborani to'g'ri kontekstda qo'llashni o'rganadilar.

4. **O'z-o'zini Tahlil Qilish**: Autentik iboralar yordamida talabalar o'z leksik interferensiyalarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ular o'z ona tilidagi leksik birliklarni yangi tilga qanday ta'sir qilayotganini ko'rishlari mumkin. Bu esa ularning o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini oshiradi va leksik interferensiyani bartaraf etishga yordam beradi.

5. **O'qituvchining Roli**: O'qituvchilar autentik iboralarni tanlashda va ularni dars jarayonida qanday ishlatishda muhim rol o'ynaydilar. Ular talabalarni autentik iboralar bilan tanishtirishda va ularni leksik interferensiyani bartaraf etishga yo'naltirishda yordam berishlari kerak. O'qituvchilar talabalar bilan birga autentik iboralarni tahlil qilish va muhokama qilish orqali ularning leksik interferensiyani kamaytirishga yordam berishlari mumkin.

Muhokama

Autentik iboralardan foydalanish dars jarayonida talabalar uchun ko'plab afzalliklarni taqdim etadi. Biroq, autentik iboralarni dars jarayonida qanday qo'llash kerakligi haqida o'qituvchilar uchun bir qator muammolar mavjud. O'qituvchilar autentik iboralarni

tanlashda va ularni dars jarayonida qanday ishlatishda ehtiyotkor bo'lishlari kerak. Ular talabalar uchun qiziqarli va motivatsion bo'lgan autentik iboralarni tanlashlari, shuningdek, ularni dars jarayonida qanday qo'llashni o'ylab ko'rishlari kerak. Bundan tashqari, autentik iboralardan foydalanish dars jarayonida talabalar o'rtasida muloqotni rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar autentik iboralarni o'rganish orqali bir-birlari bilan muloqot qilishda ko'proq ishtirok etadilar. Bu esa ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa

Dars jarayonini tashkil qilishda autentik iboralardan foydalanish, til o'rganish jarayonida talabalar uchun muhim ahamiyatga ega. Autentik iboralar yordamida talabalar tilni haqiqiy kontekstda o'rganadilar, bu esa ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar esa autentik iboralarni tanlashda va ularni dars jarayonida qanday ishlatishda muhim rol o'ynaydilar. Ushbu tadqiqot natijalari, autentik iboralardan foydalanishning dars jarayonida samaradorligini ko'rsatadi va kelajakda bu mavzu bo'yicha yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish zarurligini ta'kidlaydi.

Tavsiyalar

1. **O'qituvchilar uchun Treninglar**: O'qituvchilarni autentik iboralardan foydalanish bo'yicha treninglar o'tkazish, ularning dars jarayonida autentik iboralarni qanday qo'llashlarini yaxshilashga yordam beradi.
2. **Autentik Materiallar Yaratish**: O'qituvchilar autentik materiallar yaratish orqali talabalar uchun qiziqarli va motivatsion darslar o'tkazishlari mumkin.
3. **Talabalar bilan Muloqot**: Talabalar bilan autentik iboralar haqida muloqot qilish, ularning fikrlarini tinglash va dars jarayonida autentik iboralardan foydalanish bo'yicha ularning tajribalarini o'rganish muhimdir.
4. **Tadqiqotlar Olib Borish**: Autentik iboralardan foydalanishning samaradorligini o'rganish uchun yanada chuqurroq tadqiqotlar olib borish zarur. Bu

tadqiqotlar, autentik iboralarning dars jarayonida qanday ta'sir ko'rsatishini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Ushbu tezis, dars jarayonini tashkil qilishda autentik iboralardan foydalanishning ahamiyatini va ularning o'quvchilarga ta'sirini ko'rsatadi. Autentik iboralar yordamida talabalar tilni haqiqiy kontekstda o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O'qituvchilar esa bu jarayonda muhim rol o'ynaydilar, chunki ular autentik iboralarni tanlashda va ularni dars jarayonida qanday ishlatishda yordam berishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Longman.
2. Scrivener, J. (2010). *Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching*. Macmillan Education.
3. Nunan, D. (1999). *Second Language Teaching & Learning*. Heinle & Heinle.
4. Richards, J. C., & Renandya, W. A. (2002). *Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice*. Cambridge University Press.
5. Thornbury, S. (2005). *How to Teach Speaking*. Pearson Longman.
6. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Longman.
7. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
8. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press.
9. Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
10. Widdowson, H. G. (1990). *Aspects of Language Teaching*. Oxford University Press.

IMPLEMENTATION OF GRAPHIC ORGANIZERS AND INTERACTIVE WAY, «TRIAL» IN THE TEACHING PROCESS

Nishanbayeva A.T

is senior

Department of Medical of Biological

Sciences at the Chirchik Branch of Tashkent Medical academy.

Anatatsiya: The article presents the importance of modern educational technologies in the educational process to develop creative and analytical thinking of students, as well as to secure the threads passed to laboratory and practical training. The article deals with the implementation of graphic organizers, such as Venn diagrams, and interactive way «TRIAL» in the learning process.

Keywords: education technology, systems thinking, creative thinking, analytical information, a graphic organizer.

"Science is one of the key components of the national model for personnel training, serving as both a producer and user of highly qualified specialists, as well as a developer of advanced pedagogical and information technologies."

Education is a managed process, and its outcome largely depends on the prepared didactic design. Didactic design, in turn, is the product of educational technology. Managing students' cognitive activity according to a didactic design is considered the pedagogical foundation of educational technology.

In lesson planning based on pedagogical technology, the primary requirement is to build knowledge upon students' life experiences, previously acquired knowledge, and interests. Even when students have insufficient prior knowledge of the subject, pedagogical technology ensures that they do not develop negative experiences. Such an educational process increases the engagement of all students.

The success of the educational process depends not only on its structure but also on the effectiveness of the applied methods. Teaching methods hold a central place in educational theory. The organization and implementation of cognitive activity involve knowledge transmission, reception, comprehension, retention of learning materials, and the practical application of acquired knowledge and skills.

The educational process should be conducted with students' interests in mind, fostering their curiosity about the subject, problem-solving abilities, future professional competence, and other intellectual and personal qualities. Today, pedagogical researchers frequently use modern pedagogical concepts such as "innovation," "pedagogical technology," and "teaching technology" in their studies.

The concept of technology is used not only in production but also in various fields of activity, including pedagogy. Researchers such as A.E. Denisova, A.V. Bespalko, B. Farberman, N. Saidakhmedov, A. Ochilov, and others have extensively explored the concept of pedagogical technology, each providing a unique definition in their studies.

B.L. Farberman defines pedagogical technology as a unique, innovative approach to teaching. He considers it an expression of socio-engineering thinking in pedagogy, a technocratic scientific mindset applied to education, and a certain standardization of the learning process.

R. Ishmukhamedov, A. Abduqodirov, and A. Pardaev, in their research, discuss teaching technology and its main components. Teaching technology consists of four key elements: teaching format, equipment, diagnostics, and teaching methods and techniques.

There are both traditional and non-traditional teaching methods and techniques, which can be categorized as active and passive based on their nature. Each method has its own history and development mechanism, with many having been successfully tested over the years and proven to be highly effective. Today, several advanced pedagogical technologies are gaining popularity.

The distinctive feature of the new relationships being formed is that, unlike traditional education, they do not restrict students' independence or learning activities but instead guide them towards a set goal. Rather than having activities carried out through orders, the pedagogical process is effectively organized to increase students' interest in studying the fundamentals of a subject, without limiting their personal needs, desires, inclinations, or potential. This approach directs the acquisition of knowledge and skills through democratic means. In organizing the pedagogical process effectively, interactive methods play a crucial role.

Interactive teaching methods are primarily based on working in small groups (or pairs). When organizing groups, it is important to consider both the number of students and the nature of the students participating in the lesson. Students can be categorized into four types based on their nature (capabilities):

1. Activists (active)

2. Thinkers

3. Theoreticians

4. Pragmatists

Each small group should have one representative from each of the mentioned categories to ensure the group's full functioning. At the discretion of the professor or teacher, equal-sized teams can also be created using various methods.

The use of modern educational technologies also places certain demands on teachers, including:

1. Leadership

2. Experience

3. Attractiveness

4. Innovation

5. Respect and deserving of respect.

Thus, the teacher must ensure that students are allowed to express their opinions freely and be superior in experience and innovation. The teacher plays a crucial role in organizing the lesson by assigning tasks, distributing them, managing time, overseeing the process, and summarizing the results. Therefore, a teacher must possess leadership, experience, and other essential qualities. It is known that mastering subjects is carried out through lectures and practical lessons. Practical lessons enhance the future professional's skills. Based on this, various methods can be used to improve the level of understanding of each lesson topic.

Interactive methods applied in lessons serve different purposes. Through these methods, students engage in activities such as finding solutions to problems, identifying possible solutions, selecting the most suitable one, reviewing previous topics, or organizing and systematizing knowledge. For example, "graphic organizers" activate students' thinking, teach them to connect lesson topics, and engage them in independent observations on similarities and differences. Modern graphic organizers like the "Fishbone Diagram," "Lotus Flower," "How?," "Why?," and the "Venn Diagram" are widely used in teaching.

In fields like medicine, interdisciplinary and intersubject relationships are also present. To consolidate knowledge through these connections, many graphic organizers,

including the "Venn Diagram," are widely used. The "Venn Diagram" was introduced by John Venn in his 1881 book "Symbolic Logic" published in London. The diagram, known as the Euler-Venn diagram, helps compare concepts, ideas, or phenomena.

Venn Diagram Construction Rules:

The Venn diagram is used for comparing two or three objects, concepts, or phenomena. The construction process consists of three stages:

1. Stage 1: Students are introduced to the rules for constructing the diagram.

2. Stage 2: Activities for comparison are conducted in pairs, small groups, or individually, using the diagram.

3. Stage 3: The results of the activities are analyzed and evaluated.

To construct a Venn Diagram, two intersecting circles are drawn (if comparing two parts of a topic, two circles are drawn; if comparing three parts, three intersecting circles are drawn). Each circle contains key information about one part of the topic. Where the circles intersect, the topics are compared, and common information is listed.

In the case of medical chemistry, the topics of Endogenous Complex Compounds and Exogenous Complex Compounds are related and complement each other. These topics provide general information about complex compounds and also offer specific details about both exogenous and endogenous complex compounds.

Students are tasked with comparing the two classes of complex compounds using the Venn Diagram and identifying the similarities between them. The task can also be framed as finding the differences between the two types of complex compounds, which would encourage deeper analysis and a clearer understanding of each concept.

This method allows students to visually organize the similarities and differences between complex compounds, helping them understand the concepts more thoroughly.

The diagram in the first illustration shows the structure of a Venn diagram with two intersecting circles. In the first circle, six characteristics specific to Exogenous Complex Compounds are listed, while in the second circle, six characteristics of Endogenous Complex Compounds are provided.

The similarities between Exogenous and Endogenous Complex Compounds are highlighted in the diagram, such as the fact that both types include first-order complexes formed through the interaction of complex substances. As a result, the 1st characteristic in both circles is shared, and it is placed in the intersecting area of the diagram (represented as 1x1). Similarly, other characteristics like the presence of a metallic central atom are also common. For example, in Exogenous Complex Compounds, the central atom is typically iron (as in red blood cells), while in Endogenous Complex Compounds, it could be copper (as in the enzyme carbonic anhydrase).

After the small groups create their own diagrams, they come together to compare and consolidate their findings. This exchange of information allows students to enhance their understanding and fill in the diagram with additional data. By discussing and reflecting on the information, students are able to reinforce their understanding of the topic.

The advantages of Venn diagrams include:

- Systematic thinking: Students develop skills in comparison, contrast, and analysis.

- Memory retention: The diagram helps reinforce the information learned, making it easier for students to recall key concepts.

- Time efficiency: It helps present complex information in a concise manner, requiring less time to process and analyze compared to traditional methods.

By using Venn diagrams, students can better organize their thoughts and solidify their understanding of complex topics.

The drawback of a Venn diagram is that it becomes difficult to fit large amounts of information inside the designated circles. If the order of the presented information is not marked, it is necessary to fully write the similarities in the intersecting areas of the circles. The designated area (formed by the intersection of the circles) often doesn't allow for all information to be contained. Therefore, it is recommended to conditionally display the information using numbers (1x1). Nowadays, Venn diagrams are used in many graphic organizers in higher education institutions.

In the teaching of medical chemistry, Venn diagrams are used to reinforce certain topics. These topics can include titrimetric analysis methods, carbohydrates, aldehydes and ketones, soap-forming and non-soap-forming lipids, and other related issues. The interactive methods used in teaching can be categorized into those used in lectures and those used in practical sessions, although some methods can be applied in any lesson type. Some topics require specific methods to be applied based on their nature.

In medical chemistry, the topic of "Inorganic Elements" introduces students to the effects of chemical elements on the body. There are many chemical elements, and each can have different effects on the human body depending on its concentration. These elements are classified as biotic (beneficial) or toxic (harmful), as excessive biotic elements can cause harmful effects beyond a certain threshold.

For example, calcium is found in the blood and bones. Its deficiency in children causes rickets, which leads to bone deformities. However, an excess of calcium can also cause bones to become brittle. Toxic elements, such as mercury, perform beneficial functions in small amounts, such as increasing blood circulation and improving heart function.

Both biogenic and inorganic elements play important roles in pharmaceutical preparations and have positive effects in various pathological conditions. To help students fully retain this information, an interactive method called "Court Trial" is applied to teach the topic of inorganic elements.

In this method, students are divided into two groups: Group 1 - "Prosecutors" and Group 2 - "Defenders".

The teacher introduces the students to the rules of the lesson. Group 1, the "Prosecutors", and Group 2, the "Defenders", perform the court trial on the elements. When the teacher announces the name of an element, the "Prosecutors" group lists its biotic effects, and the "Defenders" group lists its toxic effects, alternately.

Each member of the small groups strives to fully perform the task assigned to them (defending or accusing the element) and listens carefully to the opinions of their peers, gaining new information. Small group members have the right to supplement the opinions of other students in their group as team members. The opposing group members can express their objections to the facts presented and demand justifications, so the students will only present well-founded facts.

The professors or teachers have significant responsibilities during the lesson. They must manage the court trial effectively, knowing when to indicate norms for each case and allocate time properly. The court trial interactive method mainly covers the section of the lesson where the students clarify their knowledge.

After the court trial for one element is concluded, the teacher summarizes, moves on to the next element, and assigns new roles for the "Prosecutors" and "Defenders" groups. The topic of inorganic elements mainly focuses on the toxic effects of elements, and there is more information for the Defenders, while the Prosecutors have less information. For the first element, Group 1 serves as the "Prosecutors", and Group 2 serves as the "Defenders", but for the second element, the roles are reversed.

Students gather information from additional resources and the internet and use this information when defending or accusing the elements.

The amount of information on the topic is vast, and because there are many similarities between them, it would have been difficult for students to grasp the material.

However, after the "Court Trial" interactive method was developed by the staff of our department, the level of understanding improved, and the topic became more interesting, meaningful, and memorable for the students. Below, we will examine the interactive method using some examples of elements with toxic effects. The teacher will assign the tasks.

Advantages of the "Court Trial" Interactive Method:

- This method helps to fully direct students' thinking towards the topic, encouraging comparison, free expression of ideas, and the ability to defend their opinions.

- It ensures that the impact of the process stays with the students even after the lesson ends.

Disadvantages of the "Court Trial" Interactive Method:

- One of the drawbacks is the amount of time it requires.

- This method may not be applicable for every lesson.

Conclusion:

In conclusion, pedagogical technology processes consist of chains of actions, movements, and connections that must fully align with the set goals and the expected outcomes. To connect two aspects of a covered topic or to link a new topic at the end of a lesson, using the "Venn" diagram can lead to good results. This allows students to connect and compare their ideas (information, knowledge), which contributes to the long-term retention of the material.

The use of the "Court Trial" interactive method results in positive outcomes for mastering topics that require a large volume of information. It encourages the teacher's responsibility to manage time effectively, ensuring that the lesson makes the most of the allocated time.

Utilizing modern teaching technologies develops the skills necessary for future professionals to independently solve problems. Students are motivated to solve open problems without a "ready-made recipe," thus fostering cooperation and collaborative work

References:

1. Barkamol Avlod – The Foundation of Uzbekistan's Development. – T. "Sharq", 1997.

2. Ishmukhammedov R., Abdukodirov A., Pardayev A. Pedagogical Technologies and Pedagogical Mastery. – T.: "Iste'dod", 2009.

3. Omonov N.T., Khojayev N.Kh. Pedagogical Technologies and Pedagogical Mastery. – T.: "Iqtisod-moliya", 2009. -240 p.

4. Tojiev M., Tolipov U.Q., Ziyamukhammedov B. Pedagogical Technology: The Modern Scientific Theoretical Basis. – T.: "Fan", 2008. -186 p.

5. Farberman B. Advanced Pedagogical Technologies. – T.: "Fan", 2000.

6. Tolipov U.K., Usmonboeva M. Practical Foundations of Pedagogical Technologies. – T.: "Fan", 2001. -246 p.

7. Saidakhmedov N., Ochilov A. The Essence of New Pedagogical Technology and Modern Projects. – T.: "Fan", 2000. -346 p.

AGROKLASTERLARNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARINI BAHOLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Jo‘rayev Farrux Do‘stmirzayevich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTT,
i.f.f.d., professor
Tel.: +998 97 310 90 82
ORCID: 0009-0000-5657-9734

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda agroklasterlarning rivojlanish tendensiyalarini baholash tizimini takomillashtirish masalasi o‘rganildi. Samaradorlikni oshirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish asosiy yo‘nalish sifatida belgilandi. Bernulli va Puasson taqsimotlari asosida agroklasterlarning barqarorligi baholandi. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta’minlash masalalari tahlil qilindi. Bundan tashqari agroklasterlarni har xil subyektiv yoki obyektiv tushunishlari maqomini belgilash chegaralarni aniqlashni murakablashtirishida sifatiy yondashuv ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari agroklasterlarni samarali boshqarish, ularning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun ilmiy asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: Agroklaster, bozor segmenti, investitsion jozibadorlik, innovatsion texnologiyalar, barqaror rivojlanish, hududiy iqtisodiyot, resurslardan foydalanish, ekologik barqarorlik, Puasson taqsimoti, Bernulli taqsimoti korrrelyatsion-regression tahlil, ssenariy usuli, raqobatbardoshlik.

Abstract. This study examines the issue of improving the assessment system for development trends in agro-clusters. Increasing efficiency, enhancing investment attractiveness, implementing innovative technologies, and expanding opportunities to enter international markets were identified as the main directions. The stability of agro-clusters was evaluated based on Bernoulli and Poisson distributions. Issues of regional economic development, rational resource utilization, and ensuring environmental sustainability were analyzed. Additionally, a qualitative approach was considered in determining the status of various subjective or objective understandings of agro-clusters, which complicates the definition of boundaries. The research results provide a scientific basis for effective management of agro-clusters, increasing their competitiveness, and ensuring their sustainable development.

Keywords: Agro-cluster, market segment, investment attractiveness, innovative technologies, sustainable development, regional economy, resource utilization, environmental sustainability, Poisson distribution, Bernoulli distribution, correlation-regression analysis, scenario method, competitiveness.

Аннотация. В данном исследовании изучен вопрос совершенствования системы оценки тенденций развития агрокластеров. В качестве основных направлений определены повышение эффективности, усиление инвестиционной привлекательности, внедрение инновационных технологий и расширение возможностей выхода на международные рынки. На основе распределений Бернулли и Пуассона была оценена устойчивость агрокластеров. Проанализированы вопросы развития региональной экономики, рационального использования ресурсов и обеспечения экологической устойчивости. Кроме того, рассмотрен качественный подход к определению статуса различных субъективных или объективных пониманий агрокластеров, что усложняет определение границ. Результаты исследования создают научную основу для эффективного управления агрокластерами, повышения их конкурентоспособности и обеспечения устойчивого развития.

Ключевые слова: Агрокластер, сегмент рынка, инвестиционная привлекательность, инновационные технологии, устойчивое развитие, региональная экономика, использование ресурсов, экологическая устойчивость, распределение Пуассона, распределение Бернулли, корреляционно-регрессионный анализ, сценарный метод, конкурентоспособность.

Kirish. Agroklasterlarning rivojlanish tendensiyalarini baholash tizimini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiyotda bir qator muhim zaruriyatlarga asoslanadi. Agroklasterlarning samaradorligini oshirish, investitsion jozibadorlikni oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, resurslardan samarali foydalanish shular jumlasidandir.

Hududiy iqtisodiyot nuqtayi nazaridan, agroklasterlar yangi ish o‘rinlarini yaratish, infratuzilmani rivojlantirish va mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatish orqali barqarorlikni ta’minlaydi. Ayniqsa, qishloq hududlarida agroklasterlarning rivojlanishi urbanizatsiyani kamaytirib, aholi bandligini oshirishga xizmat qiladi.

Tabiiy va iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish agroklasterlarning uzoq muddatli barqarorligi uchun muhim. Suv, yer va energiya resurslarini tejamkor ishlatish, ekologik toza texnologiyalardan foydalanish orqali barqaror qishloq xo‘jaligiga erishish mumkin.

Mazkur tadqiqot agroklasterlarning rivojlanish tendensiyalarini baholash tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, samarali strategiyalar ishlab chiqish va barqaror rivojlanish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflarni ilgari suradi [1-5].

Tadqiqot metadologiyasi. Ushbu tadqiqotda agroklasterlarning rivojlanish tendensiyalarini baholash va samaradorligini oshirishga qaratilgan turli metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Statistik tahlil orqali Bernulli va Puasson taqsimotlari asosida agroklasterlarning barqarorligi baholandi. Tizimli yondashuv esa iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarni kompleks baholash imkonini berdi. Ushbu metodlar agroklasterlarning investitsion jozibadorligini oshirish, resurslardan samarali foydalanish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi [6, 7].

Tahlil va natijalar. Agroklasterlarning samaradorligini oshirish. Agroklasterlar qishloq xo‘jaligi ishlab chiqaruvchilari, qayta ishlovchi korxonalar, ta’minot va logistika tizimlari hamda ilmiy muassasalar o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish orqali tarmoqning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Baholash tizimini takomillashtirish esa samaradorlik darajasini aniq o‘lchash va rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishga imkon beradi.

Investitsion jozibadorlikni oshirish. Agroklasterlarning iqtisodiy samaradorligini aniq baholash ularga jalb qilinadigan investitsiyalar hajmini oshirishga yordam beradi. Investitsion muhitni yaxshiroq tushunish uchun klasterlarning rentabelligi, innovatsion salohiyati va resurslardan foydalanish samaradorligini baholash zarur.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish. Zamonaviy agroklasterlar raqamli texnologiyalar, aqlli qishloq xo‘jaligi usullari va avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etishni talab qiladi. Rivojlanish tendensiyalarini baholash tizimi klasterlarda innovatsion texnologiyalarning qanchalik samarali qo‘llanilayotganini aniqlashga va ularni takomillashtirishga yo‘naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi[8-10].

Xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish. Agroklasterlarning eksport salohiyatini oshirish uchun ularning raqobatbardoshligini aniq baholash muhimdir. Zamonaviy baholash tizimi ishlab chiqarish hajmi, eksport-import munosabatlari va xalqaro standartlarga mosligini tahlil qilishga imkon beradi.

Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish. Agroklasterlarning rivojlanishi hududiy iqtisodiyotga bevosita ta’sir qiladi. Baholash tizimining takomillashtirilishi tarmoqlararo integratsiya, mehnat resurslarining samarali taqsimlanishi va agrar sektorda iqtisodiy o‘sish imkoniyatlarini chuqurroq tahlil qilishga yordam beradi.

Resurslardan samarali foydalanish. Agroklasterlar rivojlanishini baholash tizimi tabiiy va iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Suv, yer va energetik resurslarning samarali taqsimlanishi, chiqindisiz texnologiyalarni qo‘llash va ekologik barqarorlikni ta’minlash agroklasterlarning uzluksiz rivojlanishini ta’minlaydi[11-14].

Mazkur holatlarda agroklaster tizimining rivojlanish tendensiyasini baholash tizimini takomillashtirish asoslariga e’tibor qaratamiz. Xususan, statistik tadqiqotlarda ko’p qo’llaniladigan taqsimot qonunlari shular jumlasidandir.

Taqsimot qonunlari deganda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan hodisaning miqdoriy ifodasi bilan mos ehtimolliklari o‘rtasidagi nisbat tushuniladi. Masalan, Qashqadaryo viloyatida muayyan bir yilda mavjud agroklaster subyektlarining barqaror yoki nobarqarorlik nisbatini tahlil qilsak, u misol uchun 0,4 ga teng.

Shu asosda kichik bir xududiy bo‘linma yoki tarmoq klasterlari subyektlari uchun Bernulli taqsimotini ko‘rib chiqaylik[15].

$$P = C_n^m P^m q^{n-m} \qquad (1)$$

Hisoblash natijasi quyidagicha bo‘ldi:

P(0)=0,006; P(1)=0,0403; P(2)=0,1209; P(3)=0,215; P(4)=0,25; P(5)=0,2; P(6)=0,1115; P(7)=0,0425; P(8)=0,07; P(9)=0,0016.

Bu taqsimot orqali barcha muayyan sharoitlar o‘zgarmagan holda, mavjud agroklaster subekti ma’lumotlari asosida viloyatda keyingi davrda agroklaster subyektidan qanchasi barqarorlikga erishish ehtimolini topish mumkin.

Yuqoridagi ko‘rib o‘tilgan taqsimot asosida aytish mumkinki, Qashqadaryo viloyatida agroklasterlaridan eng katta 0,25 ehtimol bilan 20 foizi nobarqaror faoliyatga ega bo’lishi mumkin. Bundan esa respublikamiz va uning viloyatlarida agroklasterlarni rivojlanish tendensiyalarini, nobarqarorlik sabablarini va omillarini tartibga solib boshqaruv qarorlari qabul qilishda foydalanish mumkin bo‘ladi.

Puasson taqsimoti, ya’ni

$$\left(P_n(k) = \lambda^k e^{-\lambda} k(!)\right) \qquad (2)$$

boshqacharoq tabiatga ega bo‘lib, vaqt bilan bog‘liq holda ehtimollikni topishga imkon beradi.

O‘tkazgan tadqiqotlarimizga ko‘ra, o‘tgan 2023 yilda agroklasterlarning barqarorlik tendensiyalari ko‘rsatishicha, har oyda o‘rtacha 5 foiz hisobda agroklaster muvozanat holatdan chiqishini ko’rish mumkin. U holda quyidagi Puasson taqsimotiga ega bo‘lamiz.

P(5)=0; P(7)=0,001; P(11)=0,0164; P(12)=0,0259; P(15)=0,65; P(17)=0,077; P(18)=0,08; P(14)=0,0514; P(21)=0,07; P(22)=0,06; P(19)=0,08; P(20)=0,086.

Ushbu ma’lumotlar asosida aytish mumkinki, keyingi davrda yoki oylarda nobarqaror agroklasterlar foizi 19 ga yaqinlashgan sari ehtimollik oshib boradi va 10 % ga yaqin bo‘ladi.

Keyingi muhim diskret tasodifiy miqdor taqsimoti – bu gipergeo-metrik taqsimotdir, u quyidagi taqsimot funksiyasi bilan ifodalanadi:

$$P(X = m) = \frac{C_M^m C_{N-M}^{n-m}}{C_N^n} \qquad (3)$$

bu yerda, n,m,M,N- natural sonlar bo‘lib, $m \le N, n \le N$ shartlar o‘rinli.

Agar agroklaster subyektidan 4 tasi zararga ishlaganligi uchun nobarqaror bo‘lsa, keyingi yilda har 6 ta korxonadan 2 tasi zararga ishlashi sababli muvozanatdan chiqish ehtimoli P(x=2)=0,42 bo‘ladi. Bundan esa, 6 ta korxonaning 2 tasi 50 % ehtimollik bilan zararga ishlashi sababli muvozanatdan chiqadi degan xulosaga kelish mumkin.

Uzluksiz tasodifiy miqdorlar taqsimotiga keladigan bo‘lsak, ular statistik tahlilning universal vositasi hisoblanadi. Agroklasterlar rivojlanish tendensiyalariga baho berishda, ular ham asosiy tahlil, ham yordamchi tahlil vositasi sifatida qo‘llaniladi.

Bulardan tashqari Agroklaster rivojlanish tendensiyalarini baholashda korrelyatsion-regression tahlil, ssenariy usuli va ekspert-hamkorlik tizimlaridan ham foydalanish mumkin. Bu usullarning o‘ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud.

Agroklaster subyektlarini rivojlantirish va joylashtirishni uzoq muddatli bashorat qilish ishlari amaliyotda shuni ko‘rsatdiki, ma’muriy-buyruqbozlik iqtisodiyoti sharoitida ishlab chiqarishning doimo “o‘sib borishi” ekstrapolyatsiya usulini qo‘llashga asos bo‘lib xizmat qilgan. Keyinchalik talabni bashorat qilishga bo‘lgan urinishlarda ekstrapolyatsiya maqsadli meyoriy bashorat qilish uslublari sifatini oshirishda muvaffaqiyatli chiqmadi. Ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning murakkabligi, iqtisodiyot-dagi noaniqlikni hisobga olib, real bashoratlash ko‘rsatkichlariga erishish uchun matematik va iqtisodiy-matematik usullardan keng foydalanila boshlandi.

Mamlakatimizda agroklaster tizimining yangi bozor sharoitlariga o‘tishi bashorat qilishning ahamiyatini oshirib yubordi. Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarda nomutanosiblik kuchaydi, bu esa an’anaviy bashorat uslublarini o‘zini oqlamayotganligini ko‘rsatdi. Bunday sharoitda mutaxassislarning fikriga asosan, tez va asosli natijalar beradigan mantiqiy-evristik bashorat uslublarini qo‘llash foydaliroq hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, agroklasterlarning rivojlanish tendensiyalarini baholash tizimini takomillashtirish qishloq xo‘jaligi tarmog‘ining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Statistik tahlil natijalariga ko‘ra, Bernulli va Puasson taqsimotlari asosida agroklasterlarning barqarorligi baholandi va investitsion jozibadorlikni oshirish imkoniyatlari aniqlandi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish agroklasterlar samaradorligini oshirish bilan birga ularning ekologik barqarorligini ta’minlashga yordam beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqarish hajmini optimallashtirish orqali xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlari kengayadi. Shuningdek, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda agroklasterlarning integratsiyasi tarmoqning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Agroklasterlarning rivojlanish tendensiyalarini baholash tizimini takomillashtirish zamonaviy iqtisodiyotda qishloq xo‘jaligi samaradorligini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. U aniq ma’lumotlarga asoslangan strategik qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi va agroklasterlar orqali hududiy hamda milliy iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi.

Shuningdek, samaradorlikni oshirish uchun agroklasterlarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorligini ta’minlash muhimdir. Investitsion jozibadorlikni kuchaytirish va resurslardan samarali foydalanish orqali agroklasterlarning raqobatbardoshligi oshiriladi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotda baholash tizimi

asosida agroklasterlarning barqarorligini ta’minlash va ularni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslar ishlab chiqildi.

Adabiyotlar

[1] Kotler Ph. Marketing Management, Millenium Edition. PCP. USA. 2006. -P.-456 / https://muhasib-az.narod.ru/kitab/menecment/Philip_Kotler_Marketing_Management.pdf

[2] Ахмадеев М.Г. Кластерные стратегии в АПК. Российское предпринимательство. №8., 2007. – 38-42 стр.

[3] Кундиус В. А. Формирование кластеров на селе– базис инновационного развития агропромышленного производства // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2012. № 2. С. 56–60

[4] Мордовченков Н.В., Николенко П.Г., Клюева Ю.С. Агрокластер как инновационный организационно-экономический механизм управления технологическими процессами в АПК. Азимут научных исследований: экономика и управление. 2015. № 1(10), - 89-94 стр

[5] Жўраев, Ф. Д., & Аралов, Ғ. М. (2023). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнини эконометрик моделлаштириш зарурияти-нинг асосий жиҳатлари. Educational research in universal sciences, 2(2), 36-43.

[6] Н.Ш.Кремер. Теория вероятностей и математическая статистика. Москва. Юнити.2000. стр.67

[7] Жўраев, Ф. Д. (2021). Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни қисқа муддатли прогнозлаштириш. Инновацион технологиялар, (2 (42)), 92-95.

[8] Jo’rayev Farrukh Do’stmirzayevich, & Aralov G’ayrat Muhammadiyevich. (2023). ANALYSIS OF FUNCTIONS OF BELONGING AND ASSESSMENT OF THE STATE OF THE CONTROL OBJECT. World Economics and Finance Bulletin, 23, 85-90. Retrieved from https://scholarexpress.net/index.php/wefb/article/view/2895.

[9] Juraev, F. D. S. (2021). Problems Of Informatization Of Management Of

Agricultural Industry And Modeling Of Agriconomic System In A Market Economy. The American Journal of Applied sciences, 3(02), 49-54.

[10] Mukhitdinov, K. S., & Juraev, F. D. Methods of Macroeconomic Modeling. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD), e-ISSN, 2456-6470.

[11] Жўраев, Ф. Д., & Аралов, Ғ. М. (2023). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнини эконометрик моделлаштириш заруриятининг асосий жиҳатлари. Educational research in universal sciences, 2(2), 36-43.

[12] Rakhimov, A. N., Makhmatkulov, G. K., & Rakhimov, A. M. (2021). Construction of econometric models of development of services for the population in the region and forecasting them. The American Journal of Applied sciences, 3(02), 21-48.

[13] Jo‘rayev, F. (2023). Agroklaster tizimini optimallashtirish usullari: noaniqlikni algoritm va model yordamida minimallashtirish. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(6), 306-314. / https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/%25x

[14] Jo’rayev, F. D., Ochilov, M. A., Rakhimov, A. M., & Doliyev, S. Q. (2023). Algorithms for improving models of optimal control for multi-parametric technological processes based on artificial intelligence. In E3S Web of Conferences (Vol. 460, p. 04013). EDP Sciences. / https://doi.org/10.1051/e3sconf/202346004013

[15] В.Е.Гмурман. Теория вероятностей и математическая статистика. Москва. Высшая школа.2001.стр.55-56.

MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH GRAMMAR FOR YOUNG LEARNERS

Djurayeva Gulnoza Yuldashevna

University of Business And Science

The 2nd grade master's student

Abstract: Modern methods of teaching English grammar for young children are one of the important tasks for teachers and educational institutions. English is widely spoken in global communication, and its grammar is different from that of Uzbek. Therefore, it is necessary to use modern and effective methods in teaching English to young students.

Keywords: English, grammar, interactive lessons, motivation, discussion, global problems, communication.

It is important to encourage early age pupils to participate actively. Interactive games and activities can be organized to increase children's interest at the lesson. For example, by creating role-playing games, group discussions, or short scenes in English, children have the opportunity to put their knowledge into practice. This method, not only learning grammar, but also developing communication skills. The use of a new technology makes the educational process more interesting and effective to learn grammar. Through mobile apps, online platforms, and multimedia resources, children gain more motivation in the English language learning process. For example, through apps like Duolingo, Quizlet, and Kahoot, young learners can consolidate their knowledge and improve new grammatical

rules. Through these resources, children will have the opportunity to learn independently in their time.[1]

It is important for children to take a contextual approach in the process of learning grammatical rules. Before teaching grammatical rules, it is necessary to give real-life examples to children. For example, when teaching them the present simple Tense, they may be asked to describe simple situations in everyday life. This method allows students to practice grammatical rules and makes them more understandable. It is important to encourage children to engage in written and oral activities. By encouraging readers to write short stories or keep diaries in English, their writing skills can be developed. Also, encouraging children to express their thoughts in English increases their verbal communication skills. The teacher should call on children to actively participate in the process of mutual exchange of ideas and mutual assessment.[2]

It is necessary to apply an individual approach to children. Each children has a unique learning style, so teachers must organize classes to suit the needs of the children. It is important to identify the strengths and weaknesses of the children and provide them with appropriate support and additional material. Through this, children can consolidate their knowledge and gain self-confidence. It is important to give children the opportunity to self-assess. Children should be able to analyze themselves in the process of assessing and developing their knowledge. Teachers can give children a variety of tests and tasks to test their knowledge. This method provides motivation for children to see their progress and achieve their goals.[3]

It is also important to teach children culture in English. Along with English, children must be familiar with the culture, traditions and customs of English-speaking countries. This gives young generation a deeper understanding of the language learning process and makes them more interested in English. Through the study of Culture, students become more aware of the purpose of language acquisition. Teachers need to update their knowledge regularly. Learning about modern educational styles and methodologies can

help teachers make their work more efficient. There are opportunities for teachers to gain new knowledge through seminars, trainings and conferences. Through this, teachers can make their lessons more interesting and effective. It is important to celebrate the success of students. Recognizing and encouraging student achievement increases their motivation. Teachers should encourage young learners by evaluating their success and giving them small gifts or certificates. This method gives children additional motivation to improve their knowledge and achieve their goals.[4]

Conclusion:

As a result, modern methods of teaching English grammar to young children are many and varied. Teachers must adopt interactive, technological, and contextual approaches to suit the needs of children. By ensuring active children participation, taking an individual approach, and celebrating their success, they can become more effective in learning English. At the same time, teachers need to update their knowledge and improve their work. All this will help young children succeed in learning English.

References:

1. Abdurahmanova, M. (2020). "English teaching methodology". Tashkent: Teacher.

2. Kadyrov, A. (2021). "Modern educational technologies and English". Samarkand: SamDU publishing house.

3. Karimova, N. (2019). "Interactive methods for English learners". Bukhara: Bukhdu publishing house.

4. Tursunov, S. (2022). "Innovative approaches to grammar learning". Andijan: Andijan State University.

5. Israilova, D. (2020). "Organizing English classes for young students". Fergana: Fergana State University.

6. Murodov, A. (2021). "Modern methods of teaching English". Tashkent: Science and technology.

7. Holov, R. (2023). "Interactive methods and resources in teaching". Against: against State University.

DEHQON XO‘JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB AXBOROT BAZASINI SHAKLLANTIRISH.

PhD, dots.

Raximov Anvar Norimovich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

ORCID: 0009-0009-2855-4084

Qarshi xalqaro universiteti “Iqtisodiyot va muhandislik” kafedrasi o'qituvchisi,

Ergashov Yashnarbek Istamovich

Pochta: yashnar4144@gmail.com

Annotatsiya. Qashqadaryo viloyatida dehqon xo‘jaligini rivojlantirishni innovatsion texnologiyalaridan foydalanib axborot bazasini shakllantirish bo‘yicha keng o‘rganilib, nazariy jihatlari yoritilgan. Dehqon xo‘jaligi 2011-yildan 2023-yillarda statistika agentligi asosida tahlil qilingan va takliflar keltirib o‘tilgan. Dehqon xo‘jaligi mahsulotlari iqtisodiyotni rivojlantirish, agrar sektorining taraqqiyoti va dehqonchilikni ta’minlash uchun imkoniyatlari oid ma’lumotlar nazariy jihatdan yoritilgan. Dehqon xo‘jaligi sohasidagi faoliyatni boshqarishga oid to‘g‘ri va samarali qarorlar qabul qilish amaliy ko‘rsatkichlar va tahlillar yordamida muhimligi hamda qarorlar qabul qilish usullari dehqonlik sohasidagi faoliyatni boshqarishda yordam berishi nazariy yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Dehqon xo‘jaligi, subsidiyala, strategiya, eksport, investitsiya, bozor tahlili, daromad, modernizatsiya, klassifikatsiya, bozor iqtisodiyoti, ekonometrik model.

Kirish. Dehqon xo‘jaligiga oid qarorlar, har bir mamlakatda va hududda o‘zining maqbul qonunchilik, siyosat va boshqa tartibotlar asosida ishlab chiqarish. Bu qarorlar tuzatish dehqonchilik iqtisodiyotni rivojlantirish, agrar sektorining taraqqiyoti va dehqonchilikni ta’minlash uchun imkoniyatlar, qarorlar dehqon xo‘jaligiga oid ma’lumotlardan faqat ba’zilari;

1. Subsidiyalash va daromad siyosatlari: Dehqonchilik rivojlanish uchun o‘rnatish, sertifikatlash, ishbilarmonlik tashkilotlari yoki qanday qilib qo‘llab-quvvatlash tashkilotlari tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan moliyaviylashtirish siyosatini qabul qilish.
2. Davlat tomonidan taqdim etilayotgan qo'llab-quvvatlar: Dehqonlik yaxshilash uchun dastlabki mablag‘lar, subsidiyalar, subvansiyalar, kreditlar yoki boshqa qo‘llab-quvvatlar siyosatining qabul qilinishi.
3. Agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish: Dehqonlik rivojlanish uchun agroteknologiyalar, innovatsion va yangi uskunalar bo‘yicha qarorlar.
4. Davlat dasturlari va strategiyalari: Mamlakatlar o‘rtasida amalga oshirilgan strategiyalar, harakatlarni amalga oshirish uchun davlat ilmiy-strategik hujjatlar.
5. Bozor munosabatlari va eksport: Dehqonlik eksportini eksportini amalga oshirish, import tariflarini bozorlarga kirish, o‘zingiz va boshqa bozor munosabatlariga oid qarorlar.
6. Sug‘urta va investitsiyalar: Dehqonlik sug‘urta sug‘urta, investitsiyalar va moliyalashtirish ishlarining faoliyatiga oid qarorlar.

Har bir mamlakatning va hududning siyosati, iqtisodiy va ijtimoiy sharoitga qarab, dehqonlik qarorlar turli bo‘lishi mumkin va qaysi mamlakat yoki hududda qarorlar qilinayotganligi o‘zaro farqlanishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Olimlarning dehqon xo‘jaligiga oid fikrlari ularning tajriba sohalari, tadqiqot yo‘nalishi va shaxsiy nuqtai nazariga qarab juda xilma-xil bo‘lishi mumkin. A.Bobok alohida ta'rifda, ishsizlik darajasining oshishi bilan bog‘liq ravishda, mahalliy dehqon xo‘jaligi shaklini taklif etadi. Bu shaklda “qishloq aholisi o‘zlarining

oilaviy turmush tarzini va daromadlarini ta’minlash uchun o‘zaro kelishuv yaratadi, shuningdek, mahalliy daromadni oshiradi.”[1] Bu xususiyatlar esa dehqon xo‘jaligini mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida ahamiyatli o‘rin egallaydi.

A.Bobokning ta’rifiga qo‘shimcha ravishda, I.Kapanev va G.Chubkov o'zlarining fikrlarida dehqon xo‘jaliklarining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi o‘rin va ahamiyatiga e’tibor berishadi. Ularning ta’riflariga asosan, “dehqon xo‘jaliklari o‘zida qishloq aholisini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlovchi va shuning orqali aholi daromadlarini oshiruvchi asosiy manba sifatida ko'rsatiladi.”[2]

I.Kapanev va G.Chubkovning ko’rsatishicha, fuqarolar yoki aholi dehqon xo‘jaliklari orqali o‘z egalarini va butun jamiyatning iqtisodiy manfaatlarini qondiruvchi muhim manba hisoblanadi. Bu ta’rifda dehqon xo‘jaliklarining mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida o‘ziga xos o‘rin va ahamiyati yoritilgan. Bu tahlil asosida dehqon xo‘jaliklarining mamlakat iqtisodiyotida muhim o‘rin va ahamiyati ko‘rsatilgan. Biroq, dehqon xo‘jaligiga oid olimlar orasida umumiy mavzular va qarashlar mavjud.

Tadqiqot metodologiyasi. Dehqon xo‘jaligi faoliyatini tahlil va sintez, induksiya, deduksiya, qiyoslash, monografik kuzatuv, ilmiy abstraksiyalash, statistik guruhla, matematik modellashtirish usullaridan foydalanilgan. Ushbu keltirilgan tadqiqot ma’lumotlari rasmiy manbalardan olinib, taniqli iqtisodchi olimlarning dehqon xo‘jaliklari daromadini kelgusida oshirish omillaridan biri sanaladi. Ushbu omillarni hisobga olgan holda, dehqon xo‘jaliklarida mahsulotlarini ishlab chiqarish istiqbollari bir necha omilli prognoz qilindi. Bunday prognozlar variantlari chiziqli, logarifmik, darajali hamda eksponensial trend funksiyalar ko‘rinishida, ekonometrik modellar orqali hisoblab chiqildi.

Tahlil va natijalar. Statistik tadqiqotlar dehqon xo‘jaligida bilim va tushunishni rivojlantirish, dalillarga asoslangan qarorlar qabul qilish, siyosatni shakllantirish va dehqon xo‘jaligi samaradorligini, barqarorligi va chidamliligini oshirishga qaratilgan tadqiqot ishlarini qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Dehqon xo‘jaligi, odatda bir joyda yashayotgan jamoat, shahar yoki qishloq aholisi bo‘lgan hududiy tashkilotlarni ma’noni bildiradi. Bu terim o‘z ichiga hududiy, ijtimoiy va

iqtisodiy ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi va odatda qishloq hayotini o‘rganish, dehqon xo‘jaligi hosilni iqtisodiyot bilan ta’minlashda shu tashkilotlar boshqarishga ega bo‘ladi. Dehqon xo‘jaligi, odatda, kasb-hunar turlari, xizmat ko‘rsatish, va ko‘p tomonlama qo‘llab-quvvatlash turlariga ega bo‘lishi mumkin.

Dehqon xo‘jaligini rivojlantirish uchun bir nechta usullar mavjud bo‘lsa-da, ammo yangi va sog‘liqni saqlash texnologiyalari, qulayliklar va innovatsiyalar dehqon xo‘jaligining xususiyatlarini yanada rivojlantirishi mumkin. Dehqon xo‘jaligining rivojlanishi uchun mehnatchilikning sifatini oshirish kerak. Bu, dehqon xo‘jaligida yuqori sifatli va effektiv kasb-hunar va uskunalarni o‘rnatishni o‘z ichiga oladi. Ko‘plab dehqonlar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlik va biriktirilgan faoliyatlar, xususan, mahsulotlarini biriktirish, ishlab chiqarish, tajribali, yirik kasblarga ega bo‘lgan dehqonlar va tashkilotlar orasidagi konsortsiumlar, birjalar yoki ko‘p dehqon to‘plamlari orqali, rivojlanishni kuchaytirishga yordam berishi mumkin. Dehqon xo‘jaligini rivojlantirish uchun ta’lim va tajribani almashish juda muhimdir. Dehqonlar va tashkilotlar yangi texnologiyalarni o‘rganish, yangi usullarni amalga oshirish va eng yaxshi amaliyotlarni o‘rganish uchun ta’lim va tajribani o‘zlariga olishi kerak.

Dehqon xo‘jaligi sohasidagi faoliyatni boshqarishga oid to‘g‘ri va samarali qarorlar qabul qilish mumkin. Bu, dehqonlik sohasidagi samarali boshqarish uchun amaliy ko‘rsatkichlar va tahlillar yordamida muhimdir. Quyidagi qadam-qadam qarorlar qabul qilish usullari dehqonlik sohasidagi faoliyatni boshqarishda yordam berishi mumkin:

1. Analitik tahlil: Dehqon xo‘jaligi sohasidagi faoliyatni boshqarishda o‘zgaruvchanliklarni aniqlash uchun analitik tahlil kritik muhimlikka ega. Bu tahlil, mahsulot hajmini, sotish va xarajatlarni, xaridor talablari va sotib olish imkoniyatlari, moliyaviy holat va investitsiyalar, vaqt-mudatlar, ekologik va iqtisodiy o‘zgaruvchanliklarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi.

2. Samarali resurslar qo‘shish: Dehqon xo‘jaligi sohasidagi faoliyatni rivojlantirish uchun, samarali resurslarni qo‘shish muhimdir. Bu investitsiyalar, texnologik rivojlanish, bilimdonlikni oshirish va yangi faoliyat turlarini kiritishni o‘z ichiga oladi.

3. Bozor tahlili: Bozor tahlili, dehqon xo‘jaligi sohasidagi mahsulotlarning arz-emand tahlili, bozor tendensiyalari va to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘rganishga yordam beradi. Bu, mahsulotlarni sotib olish, sotish, eksport va importni boshqarishda muhimdir.

4. O‘zgarishlarga moslashtirilish: Dehqon xo‘jaligi sohasidagi boshqaruvning samarali bo‘lishi uchun, o‘zgarishlarga moslashtirilish va dastlabki yo‘nalishlarni rivojlantirish muhimdir. Bu, strategik reja va dastlabki yo‘nalishlarni yanada yaxshilash va moslashtirishni o‘z ichiga oladi.

5. Ishonchli mahsulotni ta’minlash: Dehqon xo‘jaligi sohasidagi faoliyatni samarali boshqarish uchun, ishonchli va sifatli mahsulotlar ta’minlash muhimdir. Bu, yaxshi ixtisoslashgan qurilma va uning xavfsiz va sifatli mahsulotlarini ta’minlash orqali amalga oshiriladi.

6. Ko‘p tomonlama qo‘llab-quvvatlash: Dehqon xo‘jaligi sohasidagi samarali boshqarish uchun, qo‘llab-quvvatlash tizimlarini o‘zlashtirish muhimdir. Bu, o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish, qishloqni jismoniy va iqtisodiy infratuzilmasini o‘z ichiga oladi va faol qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi.

Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida Respublikamizdagi faoliyat yuritayotgan dehqon xo‘jaligi korxona va tashkilotlari xalqaro standartlarga mos keladigan takliflar berishi talab etiladi. Ular iste’molchilarga o‘z vaqtidagi, qulay va xavfsiz dehqon xo‘jaligi mahsulotlarini yetkazib

Dehqon xo‘jaligi samaradorligining o‘sishiga ta’sir etuvchi omillarni quyidagicha guruhlash mumkin:

ijtimoiy demografik: aholining joylashuvi, jinsi, yoshi, oilaviy axvoli bo‘yicha shakllangan tizimni qamrab oladi;

ijtimoiy - kasbiy: ishlab chiqarishni sanoatlashtirish, kadrlarni tayyorlash va kasbga yo‘naltirish tizimini, ya’ni ta’lim, mutaxassislik razryad, staj, malakani oshirish bilan bog‘liqdir;

ijtimoiy - maishiy: bunda turmush darajasi va uy - joy sharoitlarining yaxshilanishi, madaniy-maishiy xizmat, transport bilan bog‘liq muammolarning yechilishi, umumiy

ovqatlanish va tibbiy xizmatning tashkil qilinishi, maktabgacha muassasalarning mavjudligi, insonlarning dam olishi va bo‘sh vaqtning unumli tashkil qilinishi bilan bog‘liq;

ijtimoiy - psixologik: korxonada, guruhda mehnat jamoasining ijtimoiy-psixologik holatini, ish bilan qoniqanligi, o‘zaro yordam va do‘stona munosabatlarning rivojlanishini, sog‘lom ma’naviy holatning tashkil qilinishini o‘zida aks ettiradi;

ijtimoiy - ishlab chiqarishga oid: mehnatni tashkil qilishni boshqarishda, raqobatda ishtirok etishni, mehnatga haq to‘lash tizimini, bajarilayotgan ishga qarab haq to‘lashni, mehnat intizomini qamrab oladi;

ijtimoiy - iqtisodiy: bunga ish haqi darajasi, jon boshiga to‘g‘ri keladigan daromad kiradi.

Dehqon xo‘jaligi tarmog‘ini rivojlantirishga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillarni bunday guruhlash rivojlanishning o‘sishida boshqarishdan to‘liq foydalanish imkonini beradi.

Respublikamiz iqtisodiy farovonligining oshishi va iqtisodiy hayotdagi ijobiy o‘zgarishlar yangi turdagi talabni shakllantiradi, iste’molchilarga dehqon xo‘jaligi sifatiga talablarni oshiradi.

Dehqon xo‘jaligi tarmog‘ining rivojlantirilishi aholining turli xildagi ehtiyojlarini qondirish vazifasini bajaradi. Bunda dehqon xo‘jaligi tarmog‘ini modernizatsiyalash alohida rol o‘ynaydi. Biroq ularning hammasi ham zamonaviy talabga mos kelmaydi. Shu bois ham ustuvor vazifa sifatida belgilandi.

Xulosa va takliflar. Aholiga dehqon xo‘jaligi tarmog‘i tarkibini baholash va uning klassifikatsiyasini belgilash uchun iqtisodiyotning takror ishlab chiqarish jarayoni tizimida dehqon xo‘jaligi tarmog‘i bajaradigan vazifalarni va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini xarakterlovchi belgi va mezonlarini ishlab chiqish kerak.

Dehqon xo‘jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish uzoq vaqt mobaynida inson iqtsodiy faoliyatining, ijtimoiy jamoa hayotining bir qismi bo‘lib kelgan. Aynan dehqon xo‘jaligi mahsulotlari iqtisodiy jamoa instituti sifatida insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, foydali faoliyat mavjudligi-insoniyat jamiyati va turmushining zaruriy sharti hisoblanadi.

Ta’kidlash lozimki, aynan dehqon xo‘jalik mahsulotlarini yetishtirishning rivojlanish darajasini nafaqat uning ishlab chiqarish kuchlari darajasida, balki iqtisodiy va madaniy holatini inobatga olgan holda oshadi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Demak, bundan ko‘rinib turibdiki, jamiyatdagi ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi bilan dehqon xo‘jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish, xo‘jalik jihatlari kuchayadi, eng asosiysi, aholi tomonidan dehqon xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan talab ortib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 2 fevraldagi “Aholiga dehqon xo‘jaligini tashkil etish uchun ijara huquqi asosida ajratilayotgan yer maydonlaridan foydalanish samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-09/24/62/0087-sonli qarori. // Xalq so‘zi, 2024 yil 2 – fevraldagi.

2. Бобок А. Развивать малые формы хозяйствования. // АПК: экономика, управление. – М., 2008, №9. С.36-37.

3. Капанев И.Г., Чубков Г.В. Семейный и личный подряд на селе. – Москва, Юрид. Лит., 1989. – 288 Стр.

4. Raximov A.N., Ergashov Y.I. “Dehqon xo‘jaliklari faoliyatining istiqbolli rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar”, "Экономика и социум" №3 (106)-2 2023 255-262-bet.

5. Rakhimov, A., Ravshanova, M., & Alieva, M. (2023). Econometric analysis of increasing efficiency of industrial enterprises. In E3S Web of Conferences (Vol. 458, p. 04004). EDP Sciences.

6. Rakhimov A. N., Makhmatkulov G. K., Rakhimov A. M. Construction Of Econometric Models Of Development Of Services For The Population In The Region And Forecasting Them //The American Journal of Applied sciences. – 2021. – Т. 3. –№. 02.– С. 15-42.

7. Рахимов, А., & Эшонқулов, Ж. (2022). Саноат корхоналарида ишлаб чиқаришнинг иқтисодий қувватини ошириш механизми. Iqtisodiyot va ta’lim, 23(6), 390-395.

8. Жўраев, Ф. (2021). Қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг истиқболдаги муаммолари ва уларни эконометрик моделлаштириш. Iqtisodiyot va ta’lim, (4), 377-385.

9. Jo‘rayev, F. D. S., & Normurolovich, S. S. (2024). Agrosanoat klasterlari o'sish omili sifatida mintaqaning raqobatbardoshligi baholash. Prospects and main trends in modern science, 2(16), 46-52.

10. Do‘stmirzayevich, J. R. F., & Sobirovich, E. J. (2023). Problems of Management of Technological Systems Under Uncertainty: Models and Algorithms. Global Scientific Review, 19, 39-48.

11. Rakhimov, A. N., & Eshonkulov, J. S. (2022). Improving the mechanism of increasing the economic power of industrial enterprises on the base of econometric models. Экономика и социум, (10-1 (101)), 145-153.

12. Maxmatqulov, G. K., & Malikova, N. T. (2019). Stochastic model activity system of rail transport. European Science Review, 1(1-2), 152-156.

13. Рахимов, А. М. (2021). Услуги по проживанию и обслуживанию населения значение эконометрического моделирования в нормативной оценке требований потребителей для улучшения качества отображения. Международный междисциплинарный исследовательский журнал Galaxy, 9(12), 1043-1048.

14. Maxmatqulov, G. X. (2023). Savdo xizmatlarini innovatsion rivojlantirishning zamonaviy uslubiy yondoshuvlari. Innovative Development in Educational Activities, 2 (9), 378–386.

15. Muhammadiyevich, R. A. (2021). Residence and catering services to the population the importance of econometric modeling in regulatory assessment of consumer requirements to improve display quality. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 1043-1048.

AGROKLASTER TIZIMINI BOZOR SEGMENTIDA RIVOJLANTIRISH MEZONLARI

Jo‘rayev Farrux Do‘stmirzayevich
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTT,
i.f.f.d., professor
Tel.: +998 97 310 90 82
ORCID: 0009-0000-5657-9734

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda agroklaster tizimini bozor segmentida rivojlantirish mezonlari va uning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Raqobatbardoshlikni oshirish, investitsiyalar hajmini ko‘paytirish, eksport salohiyatini kengaytirish va resurslardan samarali foydalanish agroklasterning asosiy afzalliklari sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, miqdoriy ekonometrik usulning taqsimot qonunlari ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni modellashtirishda qo‘llanishi muhokama qilingan. Taqsimot qonunlari diskret va uzluksiz tasodifiy miqdorlar asosida farqlanib, bashoratlash qisqa, o‘rta va uzoq muddatlarga bo‘linishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari agroklaster tizimining barqaror rivojlanishiga ko‘maklashadi.

Kalit so‘zlar: agroklaster, bozor segmenti, taqsimot qonunlari, ekonometrik usul, normal taqsimot, diskret miqdor, uzluksiz miqdor, bashoratlash, investitsiya, eksport.

Abstract. This study analyzes the criteria for developing the agro-cluster system in the market segment and its economic efficiency. Increasing competitiveness, expanding investment volume, enhancing export potential, and efficient use of resources are highlighted as the main advantages of the agro-cluster. The application of distribution laws in quantitative econometric methods for modeling socio-economic processes is also discussed. Distribution laws are differentiated based on discrete and continuous random

variables, and forecasting is categorized into short-term, medium-term, and long-term periods. The research results contribute to the sustainable development of the agro-cluster system.

Keywords: agro-cluster, market segment, distribution laws, econometric method, normal distribution, discrete variable, continuous variable, forecasting, investment, export.

Аннотация. В данном исследовании проанализированы критерии развития системы агрокластеров в рыночном сегменте и их экономическая эффективность. В качестве основных преимуществ агрокластера отмечены повышение конкурентоспособности, увеличение объема инвестиций, расширение экспортного потенциала и эффективное использование ресурсов. Также рассмотрено применение законов распределения количественного эконометрического метода при моделировании социально-экономических процессов. Проанализировано различие законов распределения на основе дискретных и непрерывных случайных величин, а также разделение прогнозирования на краткосрочное, среднесрочное и долгосрочное. Результаты исследования способствуют устойчивому развитию системы агрокластеров.

Ключевые слова: агрокластер, сегмент рынка, законы распределения, эконометрический метод, нормальное распределение, дискретная величина, непрерывная величина, прогнозирование, инвестиции, экспорт.

Kirish. Agroklaster tizimini bozor segmentida rivojlantirish mezonlari bozor talab va taklif muvozanati, innovatsion va texnologik rivojlanish, logistika va infratuzilma rivoji, investitsion jozibadorlik va moliyaviy barqarorlik, agroklaster ishtirokchilari uchun malakali kadrlarni tayyorlash tizimi, mahsulot diversifikatsiyasi va qo‘shimcha qiymat yaratish, ekologik barqarorlik va resurslardan samarali foydalanish, raqobatbardoshlik va eksport salohiyati kabi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda ekonometrik usullar keng qo‘llaniladi [1]. Miqdoriy turga kiruvchi ekonometrik usullarning taqsimot qonunlari real ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni modellashtirishda

muhim rol o‘ynaydi. Taqsimot qonunlari diskret va uzluksiz tasodifiy miqdorlar orqali iqtisodiy ko‘rsatkichlarning taqsimlanish tendensiyalarini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqot metadologiyasi. Tadqiqotda ekonometrik modellashtirish, statistik tahlil, taqsimot qonunlari va bashoratlash usullari qo‘llanildi. Ekonometrik modellar agroklaster tizimining bozor segmentiga ta’sirini baholash uchun ishlatildi. Taqsimot qonunlari diskret va uzluksiz tasodifiy miqdorlar asosida iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishga yordam berdi. Bashoratlash usullari qisqa, o‘rta va uzoq muddatli prognozlash orqali rivojlanish tendensiyalarini o‘rganishga xizmat qildi. Statistik tahlil klaster modelining samaradorligini baholash uchun qo‘llanildi. Natijalar agroklasterning barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishga asos yaratdi.

Tahlil va natijalar. Bozor talab va taklif muvozanati agroklaster mahsulotlariga bo‘lgan talabni o‘rganish, ichki va tashqi bozor segmentlaridagi raqobatni baholash orqali narx barqarorligi va rentabelligini ta’minlashga xizmat qiladi. Bunda innovatsion va texnologik rivojlanish muhim ahamiyat kasb etib, zamonaviy texnologiyalar va raqamli yechimlar qo‘llanilishi, resurslardan samarali foydalanish hamda ekologik toza ishlab chiqarish mexanizmlarini tatbiq etish orqali samaradorlik oshiriladi.

Logistika va infratuzilma rivoji – transport va ta’minot zanjirlarining samaradorligi, saqlash va qayta ishlash quvvatlarining yetarliligi, logistika xarajatlarini optimallashtirish va yetkazib berish muddatlarini qisqartirishdan iborat. Shuningdek, Investitsion jozibadorlik va moliyaviy barqarorlik – xususiy va davlat investitsiyalarining hajmi, subsidiyalar, grantlar va kreditlardan foydalanish imkoniyatlari, mahsulot tannarxini kamaytirish va foyda daromad nisbatini oshirish hisoblanadi.

Bunda kadrlar va bilim salohiyati alohida o‘rin tutadi, chunki agroklaster ishtirokchilari uchun malakali kadrlarni tayyorlash tizimi, zamonaviy menejment va marketing strategiyalarini qo‘llash, agrar sohada ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash majmuasi natijasidir.

Mahsulot diversifikatsiyasi va qo‘shimcha qiymat yaratish – xomashyo resurslaridan yanada samarali foydalanish, mahsulotlarning qo‘shimcha qayta ishlash darajasini

oshirish, brend yaratish va marketing strategiyalarini takomillashtirishni tashkil etadi[2-5].

Ekologik barqarorlik va resurslardan samarali foydalanish – atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish va chiqindilarni minimallashtirish, suv va yer resurslaridan samarali foydalanish, ekologik toza ishlab chiqarish standartlariga rioya qilish tamoillariga asoslanadi. Raqobatbardoshlik va eksport salohiyati – bu mahsulot sifati va xalqaro sertifikatlarga muvofiqligi, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va yangi bozorlarni o‘zlashtirish, mahsulotlar uchun xalqaro marketing strategiyalarini ishlab chiqish amaliyoti mahsulidir [6,7].

Bu mezonlar agroklasterlarning bozor segmentida barqaror rivojlanishini ta’minlashga yordam beradi va ularning xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Agroklaster faoliyati ko‘lamini o‘lchash uchun qaysi mezon tanlanishiga ko‘ra, bir korxonaning o‘zi bir vaqtda ham yirik, ham o‘rta yoki kichik korxona bo‘lishi mumkin. Masalan, katta pul aylanmasiga, o‘rtacha operatsiyalar ko‘lamiga va kichik sondagi ishchilarga ega bo‘lgan reklama kompaniyasi. Ya’ni bir tarmoq yoki bozor segmenti uchun “o‘rtacha” hisoblangan korxona, boshqasi uchun “mayda” yoki “yirik” hisoblanishi mumkin. Masalan, musiqa sohasi, biznes-ta’lim va sanoatdagi, qurilishdagi firmalar pul aylanmasini taqqoslashimiz mumkin. Shuningdek O‘zbekiston va Germaniya uchun yoki Gonkong uchun «operatsiyalar ko‘lamini» qarashimiz mumkin. “Agroklasterlar o‘lchamlari bo‘yicha ajratuvchi chiziq qayerdan o‘tadi?”, “O‘lcham nima va uni qanday o‘lchash mumkin?” degan savollar yechilgandan keyin ham, kichik, o‘rta va yirik firmalarni ajratib turuvchi chiziqlar qayerdan o‘tadi degan savol ko‘ndalang turadi. K.Grey va J.Stenuort ushbu masala bo‘yicha quyidagi xulosaga kelishadi: “hamma masalalar uchun kichik korxonalarning har qanday universal ta’rifi ham yetarli bo‘lmaydi”. Oyna yuvuvchi, ikki ishchisi bor mustaqil do‘kon, 300 gektar yeri bo‘lgan, beshta yollanma ishchisi, traktori va boshqa texnologiyalari bo‘lgan fermer, 50 ta ishchisi bo‘lgan tikuvchilik fabrikasi – bularning hammasi transmilliy korporatsiyalarnikidan farqli bo‘lgan umumiy muammolar bilan to‘qnash kelishadi. Shuning uchun ham, bizning fikrimizcha

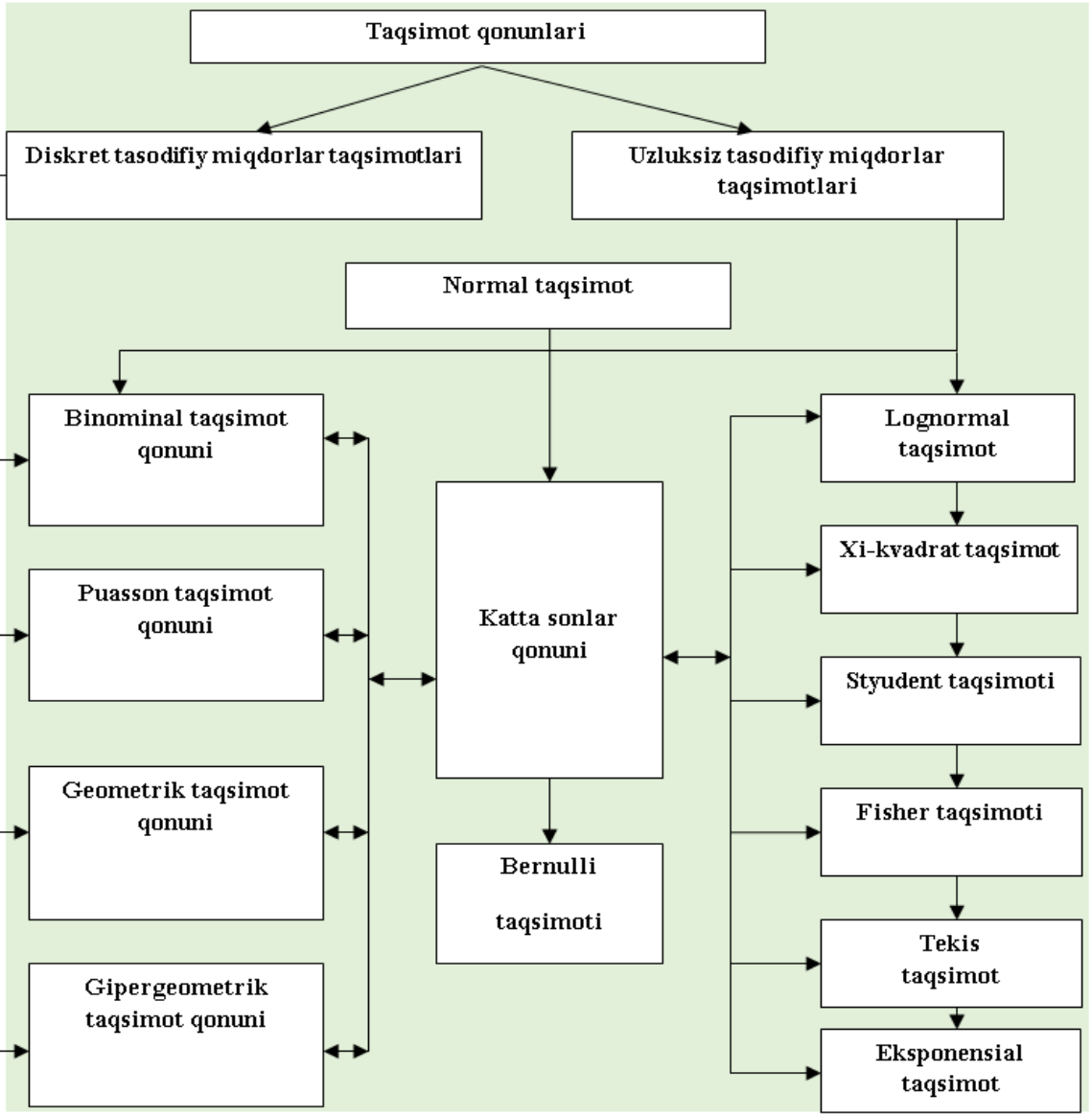
kichik, o‘rta, yirik firmalarning bir-biridan ajratuvchi universal ta’rif o‘rniga kichik va yirik korxonalarni imkon qadar umumlashtirgan ma’qulroq.

Yana shuni ta’kidlash kerakki, u yoki bu tadqiqotchilar, siyosatchilarning klasterlarni har xil subyektiv yoki obyektiv tushunishlari ham chegaralarni aniqlashni murakablashtiradi. Aynan bir mamlakat darajasida ham yagona mezonlar bo‘lmasligi mumkin.

Aniqlashning sifatiy variantlari esa sifatiy mezonlardan foydalanishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, sifatiy ta’riflarda ba’zi miqdoriy ko‘rsatkichlar ham ishlatilishi mumkin. Ammo, bunday yondashuv asosan subyektiv mulohazalar va tajribalarga asoslanadi.

Sifatiy yondashuvning yana bir ko‘rinishi X. Velu tomonidan tashkilot rivojlanish jarayonlari bo‘yicha 4 ko‘rsatkichga asoslangan (maqsadlar, menejment, mahsulot, xarajatlar) ishlab chiqilgan usul bo‘lib, u kichik korxonalardan to yirik korxonalargacha xos bo‘lgan xususiyatlarni tartibga solib chiqadi. Ko‘pchilik muammolarda agroklaster rivojlanishi dinamikasi va holati to‘g‘risidagi statistik ma’lumotlar yetishmasligi sababli mavjud holatni baholab bo‘lmaydi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tishning gradualizm yo‘nalishida o‘ziga xos yo‘l bilan o‘tish davrini boshidan kechirib, shu davrning qonuniyatlari hisoblangan budjet inqirozi, transformatsion pasayish, bozor “ojizlik” larini muvaffaqiyatli yengib, iqtisodiyotni erkinlashtirish, islohotlarni yanada chuqurlashtirish, mamlakatni modernizatsiya va isloh etish yo‘nalishida iqtisodiy taraqqiyotning klassik omilllari bilan bir qatorda yangi muhim omil – agroklasterlarning katta imkoniyatlariga tayangan holda dalil va ishonchli qadamlar bilan o‘zining barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti orqali jahon hamjamiyatiga faol ravishda uyg‘unlashib bormoqda.

1-rasm. Agroklasterlar faoliyatini tahlil qilishda va bashoratlashda qo‘llaniladigan taqsimot qonunlari

Agroklasterlar faoliyatini makroiqtisodiyot, hududlar bo‘yicha bashoratlash muammolariga kelsak, buning uchun matematika va statistika apparatining turli bashoratlash usullaridan foydalanish mumkin[8,9].

Sifatiy usullar biron sohaga oid mutaxassislar fikrini bilish, o‘rganish orqali rivojlanayotgan ijtimoiy-iqtisodiy hodisaga tashxis qo‘ysa, miqdoriy usullar iqtisodiy-matematik usullarga tayanadi. Miqdoriy turga kiruvchi ekonometrik usulning taqsimot

qonunlari real ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni nazariy va ehtimolli modellashtirishda qo‘llaniladi [10].

Taqsimot qonunlari, ular tayanib ish ko‘ruvchi tasodifiy miqdorlar xarakteri bo‘yicha diskret va uzluksiz tasodifiy miqdorlar taqsimot qonunlariga ajraladi (1-rasmda keltirilgan).

Har bir ijtimoiy-iqtisodiy jarayonni bashoratlash davrlar bilan farqlanadi:

-qisqa muddatli (1 yilgacha, ammo odatda bir chorak);

-o‘rta muddatli (1 yildan 3 yilgacha);

-uzoq muddatli (3 yil va undan ko‘proq).

1-rasmdan ko‘rinadiki, barcha taqsimot qonunlari normal taqsimotdan kelib chiqadi. Diskret tasodifiy miqdorlar bilan ish ko‘ruvchi taqsimotlarga binominal, Puasson, geometrik taqsimot qonunlari kiradi.

Uzluksiz tasodifiy miqdorlardan foydalanib ish ko‘ruvchi taqsimot qonunlari o‘z ichiga normal, Fisher, Xi-kvadrat, lognormal, Styudent, eksponensial taqsimotlarni oladi. Bashoratlash davri qanchalik uzoq bo‘lsa, axborotning ishonchliligi shuncha past bo‘ladi va aksincha[11-14].

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, agroklaster tizimini rivojlantirish bozor segmentida bir qancha ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi. Raqobatbardoshlik oshib, xalqaro standartlarga mos sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyati kengayadi. Investitsiyalar hajmining ko‘payishi natijasida davlat va xususiy sektor ishtirokchilari jalb qilinib, diversifikatsiya imkoniyatlari ortdi. Eksport salohiyati oshib, xorijiy bozorga chiqish qulaylashdi, bu esa logistika xarajatlarini kamaytirishga xizmat qildi. Iqtisodiy barqarorlik va daromad oshib, bozor talablariga mos mahsulot ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yildi. Bandlikning oshishi natijasida qishloq joylarida yangi ish o‘rinlari yaratildi, mutaxassislarning malakasi oshdi. Hududiy iqtisodiyot rivojlanib, qishloq xo‘jaligi va sanoat o‘rtasidagi kooperatsiya kuchaydi. Shuningdek, taqsimot qonunlari asosida iqtisodiy jarayonlarning nazariy va ehtimolli modellashtirilishi prognozlashning aniqligini oshirishga yordam berdi.

Xulosa. Agroklaster tizimini bozor segmentida rivojlantirish mezonlariga amal qilish natijasida quyidagi muhim natijalarga erishiladi:

1. Raqobatbardoshlikning oshishi. Ichki va tashqi bozorlarda agroklaster mahsulotlarining sifatini oshirish. Xalqaro sertifikatlarga mos mahsulot ishlab chiqarish. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish

2. Investitsiyalar hajmining ko‘payishi. Davlat va xususiy sektor investitsiyalarini jalb qilish imkoniyatlari kengayadi. Mahsulotlarni diversifikatsiya qilish orqali daromad manbalarini kengaytirish. Kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun hamkorlik imkoniyatlari yaratiladi

3. Eksport salohiyatining oshishi. Agroklaster mahsulotlarini xorijiy bozorga chiqish imkoniyati kengayadi. Mahsulotlarning xalqaro talab va standartlarga mosligi ta’minlanadi. Logistika va ta’minot zanjirlarining rivojlanishi orqali eksport xarajatlari kamayadi

4. Resurslardan samarali foydalanish. Suv, yer va energetik resurslarni tejamkorlik bilan boshqarish. Chiqindisiz ishlab chiqarish va ekologik barqarorlikni ta’minlash. Qayta ishlash darajasini oshirish orqali mahsulotlarning qo‘shimcha qiymatini yaratish

5. Iqtisodiy barqarorlik va daromadning oshishi. Samarali ishlab chiqarish jarayonlari orqali daromad va foyda hajmini oshirish. Bozor talabiga mos mahsulot yetishtirish va sotish tizimini yo‘lga qo‘yish. Mahsulot narxining barqarorligini ta’minlash

6. Bandlikning oshishi va kadrlar malakasini rivojlantirish. Yangi ish o‘rinlari yaratish va qishloq hududlarida bandlikni oshirish. Agrar sohada zamonaviy bilim va malakaga ega mutaxassislar tayyorlash. Ilmiy va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish.

7. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish. Qishloq xo‘jaligi va sanoat o‘rtasidagi kooperatsiyani kuchaytirish. Hududiy infratuzilmani rivojlantirish va qishloq joylarda yashash sharoitlarini yaxshilash. Yangi ishlab chiqarish va qayta ishlash korxonalarining ochilishi

Agroklaster tizimini bozor segmentida rivojlantirish mezonlariga amal qilish

natijasida raqobatbardosh, innovatsion va eksportga yo‘naltirilgan agrar tarmoq shakllanadi. Natijada iqtisodiy samaradorlik oshadi, investitsiyalar jalb qilinadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi va xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlari kengayadi. Bu esa agrar sektorning umumiy rivojlanishiga va barqaror o‘sishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

[1] Juraev, F. D. S. (2021). Problems Of Informatization Of Management Of Agricultural Industry And Modeling Of Agriconomic System In A Market Economy. The American Journal of Applied sciences, 3(02), 49-54.

[2] John M. Letiche. Adam Smith and David Ricardo on Economic Growth. Source: The Punjab University Economist , January 1960, Vol. 1, No. 2 (2022), pp. 7-35 / https://cooperative-individualism.org/letiche-john_adam-smith-and-david-ricardo-on-economic-growth-1960-jan.pdf

[3] Кундиус В. А. Формирование кластеров на селе– базис инновационного развития агропромышленного производства // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2012. № 2. С. 56–60

[4] Мордовченков Н.В., Николенко П.Г., Клюева Ю.С. Агрокластер как инновационный организационно-экономический механизм управления технологическими процессами в АПК. Азимут научных исследований: экономика и управление. 2015. № 1(10), - 89-94 стр

[5] J.H.J. Spiertz, M.J. Kropff. Adaptation of knowledge systems to changes in agriculture and society: The case of the Netherlands. NJAS: Wageningen Journal of Life Sciences. Volume 58, 2011 - Issue 1-2. https://doi.org/10.1016/j.njas.2011.03.002

[6] Juraev, F. D., Mallaev, A. R., Aralov, G. M., Ibragimov, B. S., & Ibragimov, I. (2023). Algorithms for improving the process of modeling complex systems based on big data: On the example of regional agricultural production. In E3S Web of Conferences (Vol. 392, p. 01050). EDP Sciences. // https://doi.org/10.1051/e3sconf/202339201050

[7] Mukhitdinov, K. S., & Juraev, F. D. Methods of Macroeconomic Modeling. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (IJTSRD), e-ISSN,

2456-6470.

[8] YE.V.Shikin, A.G.CHshartishvili. Matematicheskiye metodi i modeli v upravlenii. M. Delo. 2000. str.190

[9] Stanwors J, Gray C. Bolton. 20 Years On: The small Firm in 1990 s.

[10] Keijiro Otsuka et al. Strategy for the development of agro-based clusters. World Development Perspectives. Volume 20, December 2020, 100257 / https://doi.org/10.1016/j.wdp.2020.100257

[11] Жўраев, Ф. Д., & Аралов, Ғ. М. (2023). Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш жараёнини эконометрик моделлаштириш зарурияти-нинг асосий жиҳатлари. Educational research in universal sciences, 2(2), 36-43.

[12] Jo‘rayev, F. (2023). Agroklaster tizimini optimallashtirish usullari: noaniqlikni algoritm va model yordamida minimallashtirish. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(6), 306-314. / https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss6/%25x

[13] Jo’rayev, F. D., Ochilov, M. A., Rakhimov, A. M., & Doliyev, S. Q. (2023). Algorithms for improving models of optimal control for multi-parametric technological processes based on artificial intelligence. In E3S Web of Conferences (Vol. 460, p. 04013). EDP Sciences. / https://doi.org/10.1051/e3sconf/202346004013

[14] Жураев, Ф. (2021). Перспективные проблемы развития производство сельскохозяйственной продукции и их эконометрическое моделирование. Экономика И Образование, (4), 377-385. / https://inlibrary.uz/index.php/economy_education/article/view/7647

INGLIZ VA RUS BAYNALMINAL SO`ZLARNING TARJIMA MUAMMOLARI

Maxamatxo'jaeva Go'zal Ulugbek qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti
Fakultetlararo chet tillar kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz, rus va o`zbek tillarida hayotimizda ishlatiladigan baynalminal so'zlarining etimologiyasi va rus va ingliz tillarida baynalminal so`zlarning strukturasi, mohiyati, muammolarini o`rganish. keltirilgan. Tillar tuzilishi, so'z boyligi jihatidan farq qiladi, ammo barcha tillarda ba'zi umumiy qonunlar mavjud. Biz o'zimizda va boshqa tillarda tez-tez eshitadigan va ishlatadigan ba'zi chet el so'zlari chet tilidan kelib chiqqan va boshqa tillardan olingan.

Kalit so`zlar: So'z boyligi, termin elementi, o'zlashmalar, etimologiya, leksik material, lotin tili.

TRANSLATION PROBLEMS OF ENGLISH AND RUSSIAN INTERNATIONAL WORDS

Makhamatkhujaeva Guzal Ulugbek qizi
Chirchik State Pedagogical University
Teacher of the Interfaculty Department of Foreign Languages

Abstract: This article presents the etymology of international words used in our life in English, Russian and Uzbek languages. Languages differ in structure, vocabulary, but all languages have some common laws. Some foreign words that we often hear and use in our own and other languages are of foreign origin and borrowed from other languages.

Key words: Vocabulary, term element, acquisitions, etymology, lexical material, Latin language.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ МЕЖДУНАРОДНЫХ СЛОВ

Махаматхужаева Гузал Улугбек кизи

Чирчикский Государственный Педагогический университет

Преподаватель межфакультетской кафедры иностранных языков

Аннотация: В данной статье представлена этимология интернациональных слов, используемых в нашей жизни в английском, русском и узбекском языках. Языки различаются по строению, словарному запасу, но все языки имеют некоторые общие законы. Некоторые иностранные слова, которые мы часто слышим и используем в своем и других языках, имеют иностранное происхождение и заимствованы из других языков.

Ключевые слова: словарный запас, термино-элемент, усвоения, этимология, лексический материал, латинский язык.

Har kuni gazeta o’qiyotganda yoki elektron jurnal sahifalarini varaqlayotganda, odam o’zlashtirilgan so’zlarga, asosan anglikizmlarga duch keladi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarining muammosi shundaki, baynalminal so’zlardan foyalanilgan maqolalar hamma uchun tushunarli emas, shuning uchun ma’lum bir maqolada aks ettirilgan ba’zi ma’lumotlar o’quvchi tomonidan umuman tushunilmasligi yoki noto’g’ri tushunilishi mumkin. Bunday holda, maqolalarning matnlarida chet eldan kelgan so’zlarni izohlash zarurligi haqida gapirish mumkin.

Erkin jurnallar statistikasiga ko’ra, 2020-yil pandemiya davrida markaziy va mintaqaviy ommaviy axborot vositalarida COVID-19 so’zi 43 281 marta, ковид - 650, коронавирус - 16 316 marta paydo bo’lgan. Shunday qilib, matbuot va elektron ommaviy axborot vositalarida Lotin COVID-19 tomonidan yuborilgan baynalminal olish yetakchi o’rinni egallaydi.

Kuzatishlarimiz shuni ko’rsatadiki, “ковид” va “коронавирус” so’z birikmalaridan iborat bo’lgan so’zlar orasida ruscha va o’zlashtirilgan affiksli qo’shimchalar juda ko’p: ковидно, нековидно, анти-ковидно, ковидозно, ковидоопасно, ковидоподобно, по-ковидному, по-ковидски, по-антиковидному, прековидно, доковидно, постковидно, после-ковидно; ковидиотно, по-ковидиотски; коронавирусно, некоронавирусно, антикоронавирусно. Zamonaviy bosma va elektron ommaviy axborot vositalarida

ulardan foydalanishga misollar: Новый Год по ковидному: особенности празднования (elektron yangiliklar nashri pravda.ru. 01.12.2020); Тихвинская икона Божьей Матери «антикоронавирусно» объехала Карачев (bryansk. news. 10.04.2020).

“Известия” gazetasi 2022-yil 07-06-da Skillbox ta’lim platformasi va ResearchMe tahliliy agentligi tahlilchilari tomonidan rossiyaliklar orasida eng mashhur baynalminallarni aniqlash maqsadida o’tkazilgan so’rov ma’lumotlarini e’lon qildi. Ushbu ijtimoiy so‘rov natijalariga ko‘ra, 2021-yilda eng ko‘p so‘zlar “хайп” va “фейк” bo‘lgan.

Keling, ushbu so’zlarning ma’nosini o’rganaylik: Хайп (inglizcha hype so’zidan olingan - shovqin, etiborni jalb qiluvchi topolon) jargonda esa “шумиха, ажиотаж yaratish orqali ma’lum bir maqsadli auditoriya e’tiborini har qanday voqea yoki shaxsga muvaffaqiyatli jalb qilish” [Leontieva, Shchetinina 2021: 382].

фейк - ishonchsiz ma’lumotlar (ko’pincha soxtalashtirilgan), adresatni chalg’itish uchun adolatsiz tarqatiladi. Ko’rinib turibdiki, bu so’zlarning mashhurligi ularning ma’nolarining tarqoqligi ularni ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hodisalarning keng doirasini ifodalash uchun ishlatishga imkon berishi bilan izohlanadi. Loyqa semantikaga ega bo’lgan tokenlar qabul qiluvchiga fikrlarni ifodalash uchun eng to’g’ri va mos shaklni tanlash haqida o’ylamaslik va intellektual sa’y-harakatlarni tejash imkonini beradi. Shuning uchun фейк va хайп so’zlari zamonaviy jurnalistlar tomonidan keng qo’llaniladi: Теория о том, что штамм коронавируса «омикрон» мог быть искусственно создан, — фейк (parlamentariya gazetasi. 15.12.2021); Королевский фейк. Британцев возмутило видео с фальшивой Елизаветой Второй («Вести» dasturi. 26.12.2020) va h.k.. Фейк komponentlari - va хайп- komponentlari so’z ishlab chiqarishda faol ishtirok etadi: фейковый, фейкмейкеры, фейкньюс, фейк-аккаунт, хайповый, хайпожор, хайпер, хайпить, хайпануть.

Трамп отметил, что в «фейкньюс», конечно, не расскажут о том, что ситуация с вирусом тяжелая не только в США (lenta.ru. 11.2020); «Уважаемые СМИ, прежде чем цитировать чью-то речь, проверяйте, пожалуйста, подлинность аккаунта, а не строчите высказывания с фейк-аккаунтов», — говорится в сообщении (Известия.

09.2020); PR-специалист и фейкмейкер Антон Вуйма прокомментировал Царьграду закон о блокировке фейковых новостей в интернете, принятый сегодня Госдумой в третьем и последнем чтении (smi2.ru. 07.03.2019); Новый флагман конгломерата Kering и главный хайповый бренд, каким стала Bottega Veneta при Дэниеле Ли, делает все, чтобы это свое положение закрепить (Коммерсант. 03.2020); Костромской хайпожор сиганул в Волгу с моста в Костроме (Московский комсомолец. 30.06.2021); Шнуров выступил в свойственной ему манере, одновременно пойдя против тренда, когда принято «хайпить» на смертях звезд, и одновременно сам вызвал резонанс в информационном поле (Московский комсомолец. 17.07.2021).

Ko'rib turganingizdek, 2022 yilda eng keng tarqalgan so'zlar mavhum ma'noga ega so'zlardir. 2009 yilda B.Yu.Ushakov tomonidan V.V.Kolesov rahbarligida olib borilgan dissertatsiya tadqiqoti natijalari shuni ko'rsatadiki, ommaviy axborot vositalarida o'zlashtirilgan lug'atlar orasida mavhum ma'noli so'zlar ustunlik qiladi. Bu "aniq mazmunga ega, ammo tushuncha doirasi noaniq bo'lgan so'zlar tilga kirib borishi bilan izohlanadi, bu esa ushbu so'zlarning semantikasini kengaytirib, ularni gipernimlarga aylantirish imkonini beradi" [Ushakov, 2009, s. 21].

Monitoringimizga ko'ra, zamonaviy ommaviy axborot vositalarida xorijiy tillar lug'ati orasida 13 yil avval bo'lgani kabi juda ko'p mavhum lug'at qo'llaniladi: (Интернет, онлайн — shu jumladan, so'zning o'zi ham, hosilalari ham. вайб, инсайт, лайк, майнинг, тренд, хейт, краудфандинг, кринж, фриланс va h.k.)

Adabiyotlar

1. Капитула Л. С. "Латинский язык и основы медицинской терминологии" Минск, БГМУ, 2013

2. Г.А. Крылов Этимологический словарь русского языка - СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2015

3. Ерова С. Н. История заимствований слов в русском языке Ученые записки Худжандского госу- дарственного университета им. академика Б. Гафурова. Гуманитарные науки. – 2017. – № 2 (51). – С. 155. Там же. – С. 155–156.

4. 4.Лесников С. В. «Основные латинские терминоэлементы и термины метаязыка лингвистики» Сыктывкарский государственный университет «Научные ведомости» Серия Гуманитарные науки. 2011. №12 (107). Выпуск10
5. Ожегов С.И., Н. Ю. Шведовой « Толковый словарь русского языка» -М.,2010г

BOLALAR IJODIY RIVOJLANISHIDA PAPE MASHE TEXNOLOGIYALARINI TA’LIM JARAYONIDAGI AXAMIYATI

Yaqubova Muhabbat Dilshodbekovna

Andijon davlat pedagogika instituti
maktabgacha ta’lim va maxsus pedagogika
kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pape-mashe texnologiyasining bolalar ijodiy rivojlanishidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Pape-mashe texnikasi bolalarga tasavvur, yaratuvchanlik va motorikani rivojlantirishda yordam beradi. Shuningdek, bu jarayon bolalarga muammolarni hal qilish, jamoaviy ishni o‘rganish va hissiy ifodani shakllantirish imkonini beradi. Maqola pape-mashe texnologiyasining bolalar uchun ijodiy va ijtimoiy rivojlanishda ahamiyatini ta'kidlaydi, chunki u bolalarga erkin fikrlash va yangi g‘oyalarni yaratish imkoniyatini beradi.

Abstract: This article examines the role of papier-mâché technology in the creative development of children. The papier-mâché technique helps children develop imagination, creativity, and motor skills. It also allows children to solve problems, learn teamwork, and develop emotional expression. The article emphasizes the importance of papier-mâché technology in the creative and social development of children, as it allows children to think freely and generate new ideas.

Аннотация: В статье рассматривается роль технологии папье-маше в творческом развитии детей. Техника папье-маше помогает детям развивать воображение, творческие способности и моторику. Этот процесс также позволяет детям решать проблемы, учиться работать в команде и развивать эмоциональное самовыражение. В статье подчеркивается важность технологии папье-маше в

творческом и социальном развитии детей, поскольку она позволяет детям свободно мыслить и создавать новые идеи.

Kalit so'zlar: Pape-mashe, bolalar ijodi, yaratuvchanlik, motorika, tasavvur, jamoaviy ish, hissiy rivojlanish, ijodiy rivojlanish, texnologiya, bolalar ta'limi, kreativlik, muammolarni hal qilish.

Keywords: Pape-mache, children's art, creativity, motor skills, imagination, teamwork, emotional development, creative development, technology, children's education, creativity, problem solving.

Ключевые слова: Папье-маше, детское творчество, творчество, моторика, воображение, работа в команде, эмоциональное развитие, творческое развитие, технология, образование детей, креативность, решение проблем.

KIRISH

Mamlakatamizda maktabgacha ta’lim tizimini yanada rivojlantirish, ijodiy fikrlash va kreativ qobiliyatlarni ilg‘or xorijiy tajribalar asosida oshirish, bolalar ijodiy rivojlanishida pape-mashe texnologiyalarini ta’lim jarayonida qo‘llash samaradorligini yanada oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. “Ustoz-shogird” va badiiy ta’limning milliy an’analari asosida ta’lim jarayonini tashkil etishning yangi metodikalarini ishlab chiqish, shuningdek, ijodiy ustaxonalar orqali o‘quv faoliyatini boyitish, iste’dodli yosh ijodkorlarni aniqlash va ularning estetik ko‘nikmalarini oshirishning ahamiyati katta. Buning natijasida, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining pape-mashe texnologiyalari yordamida ijodiy rivojlanishining didaktik asoslarini shakllantirish, bu jarayonni samarali tahlil qilish uchun diagnostik vositalarni yaratish zarurayati ortmoqda.

ASOSIY QISM

Ilmiy adabiyotlarda bolalar ijodkorligi masalasiga doir qarashlarda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ma'lum ijodiy rivojlanishning yorqin namunalari namoyon bo‘lishi ta'kidlanadi. Bu jarayon ulardagi bunyodkorlik va yangilikka intilish asosida namoyon

bo‘ladi. Olamni o‘rganishga bo‘lgan faollik, tashabbuskorlik va biror narsani egallashdagi yuqori ishtiyoq kabi fazilatlar ijodiy rivojlanish uchun mustahkam asos yaratadi. L.S. Vigotskiy fikricha, bolalardagi ijodiy rivojlanishni baholashda natijalarni ko‘rishda emas, balki aynan ijodiy jarayonning o‘zida diagnostika qilish kerak. Chunki bola natijani ko‘rishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, ammo ijodiy jarayon uning butun fikrini qamrab olib, natijadorlikni ta'minlashi mumkin[15]. Shunday qilib, bolalar ijodkorligining o‘ziga xos jihatlari yuzaga chiqadi. Aslida, bolalar ijodiy faoliyati har doim yangi kashfiyotlar qilish jarayoni bilan chambarchas bog’liqdir. Masalan, "Nima uchun g’ildirak aylanadi? Nima uchun tosh bir joyda turadi? Nima uchun qushlar uchadi?" kabi kattalar uchun oddiy bo‘lgan savollarni berish va ularga javob topish jarayoni bolaning ijodiy tafakkurini rivojlantirishni ko‘rsatadi.

Agar pape mashe texnologiyalari nuqtayi nazaridan gapiradigan bo‘lsak, “Nima uchun qog’ozdan o‘yinchoq yasasa bo‘ladi?” savolidan tortib, pape mashe texnologiyasi orqali onasini gavdalantirmoqchi bo‘lgan bola mehr berib yasaydi, Ona quvonganidan bu menman deydi bu bolaga yanada ilxom berib “Bu onam! Uning ko‘zlari chiroyli!” deya olish (aslida siz qog’ozda notekis shakilda yasalgan ayolga o‘xshash odam, ya’ni qo‘li va oyog’i bor odamni ko‘rasiz) boladagi ijodiy rivojlanishining belgisidir. Shunday qilib, bolaning ijodiy rivojlanishi turli xil sa'y-harakatlar va faoliyatlar to‘plamidan tashkil topgan kompleks jarayondir. Ushbu jarayon orqali bola atrof-muhitni tushunib, o‘z shaxsini shakllantiradi. Natijada, bola hayot tajribasini yig’adi, shaxsiy o‘sish va rivojlanish jarayoni davom etadi, shuningdek, bilim va ko‘nikmalarni amaliy maqsadlar bilan bog’lash imkoniyati yaratiladi.

A.Ya.Ponamaryovning fikriga ko‘ra, bolalar, yoshlar va kattalardagi ijodiy rivojlanishda o‘xshash jihatlar mavjud. Ijodiy jarayonda turli faoliyat shakllarining bir-biriga o‘tishi

[15] Выготский Л.С. Психология искусства (idem, pdf)/ Общ. ред. В.В.Иванова, коммент. Л.С.Выготского и В.В.Иванова, вступит. ст. А.Н.Леонтьева. 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.

holati mavjud. Avvalo, psixologik nuqtai nazardan ijodiylik mexanizmida tafakkur faoliyatga kirishadi. Tafakkurning birinchi vazifasi – asosiy muammoni aniqlash, uni rejalashtirish va kunlik tartibda belgilashdan iboratdir. Vazifa belgilanganidan keyin, ikkinchi mexanizm ishga tushadi. Ijodiy rivojlanishdagi ushbu ikkinchi mexanizmni aniqlash va ta’riflash qiyin, chunki u inson faoliyatidagi layoqat, iste’dod va ularning ifodalanish shakllari bilan bog’liqdir. Ijod faoliyati tafakkurdan tashqari, ongsiz (ong osti) jarayonlar bilan ham chambarchas bog’liqdir. Iste’dod va ijodiy rivojlanish, ko‘pincha, sponton tarzda, ya'ni rejalashtirilmagan, birdaniga yuzaga keladigan, ba'zan juda oson, o‘z-o‘zidan amalga oshadigan faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu mexanizmlar majmuasining oxirgi bosqichi yana tafakkurga asoslanadi. Iste’dod va layoqatlarning namoyon bo‘lishi sponton jarayon sifatida, tayyorgarlik va rejalashtirishdan tashqarida bo‘lib, ilhom va ruhiy holat bilan bog’liqdir. Bu jarayon irratsional xususiyatga ega bo‘lib, inson tafakkuri va irodasiga bo‘ysunmaydi. Sponton faoliyat jarayonida tafakkur natijani anglab yetadi va bu natijaga intilish kuchayadi. Shu nuqtai nazardan boladagi ijodiylik mexanizmini quyidagicha ifodalash mumkin. (1.1-rasm):

1.1-rasm. Bolada ijodiy rivojlanishining mexanizmi

Pape-mashe texnologiyalari mashg’ulotlari jarayonida bilim, malaka va ko‘nikmalar tarbiyachi tajribasi orqali tarbiyalanuvchining ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Agar bolada qobilyat bo‘lsa, u osonlik bilan mazkur tajribani o‘zlashtirib oladi. Bunda pape-mashe texnologiyalari turlarini yaratish metodikasi tayyor holda bolaga taqdim etiladi. Bu jarayonning ahamiyati katta bo‘lib, hozirgi kunda bola o‘zi ham ushbu metodikalarning mavjudligi haqida mustaqil ravishda xulosa chiqara olish imkoniyatiga ega. Biroq,

tarbiyachining maqsadli ravishda taqdim etgan tayyor metodikalari bolaning ijodiy qobiliyatlarini keskin ravishda oshirib, ularni rivojlantirishga yordam beradi.

Shunday ekan, ijodiy rivojlanish – **bu yangi moddiy va moddiy bo‘lmagan qadriyatlarni yaratishga qaratilgan faoliyatdir**. Ijodiy rivojlanish – bu insonning psixologik va yangilik yaratishga qaratilgan eng yuqori darajadagi faoliyatidir. Maktabgacha ta’lim tayyorlov guruhidagi tarbiyalanuvchining ijodkorligi, atrof-muhitni anglashda bola tomonidan o‘rganish uchun qo‘llanilgan maqsadli erkin faoliyatning samaradorligini aks ettiradi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchisining pape-mashe texnologiyasiga nisbatan ijodiyligi esa – buyumlar yasash va pape-mashe texnologiyalari asosida yaratilgan asarlarini tafakkur qilish jarayonida bolaning o‘z qobiliyatini namoyon etishga undovchi faoliyatlar majmuidan tashkil topgan xatti-harakatlaridir.

XX asrga qadar psixologiyada ijodiy rivojlanishni asosan aqliy faoliyat va aqliy salohiyat bilan birgalikda bog’langan. Biroq, ko‘plab tadqiqotlarning natijalariga ko‘ra, ijodiylik bilan aql va intellekt tushunchalari o‘rtasida katta farq, o‘ziga xoslik mavjud. Ular bir xil narsa emas, balki ikki turli holatdir. Inson oliy bilimga ega bo‘lishi mumkin, lekin u yangi g’oya, kashfiyot yoki tajriba yaratishga qodir bo‘lmasligi mumkin. Shuningdek, inson aqliy jihatdan boshqalarga o‘xshashi, lekin boshqalarda o‘z iste’dodi nuqtayi nazaridan dunyoda yagona, betakror va yaratuvchanlik qobiliyatiga ega bo‘lishibilan ajralib turishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, aql va intellekt mahsulot yaratish uchun zarur bo‘lgan elementlar bo‘lishi xisoblanadi, biroq bu yangi mahsulot yaratishga yetarli bo‘lmaydi. Iste’dod aqlni rivojlantiradi, lekin aqlning o‘zi yangi mahsulotni yaratishda cheklov bo‘ladi. Yangi g’oya, yangi qarash, yaratuvchanlik kabi hislatlarga ega bo‘lishi orqali bola ijodiy rivojlangan bo‘lishi kerak, bu esa layoqatlarning to‘liq ochilishi va namoyon bo‘lishini ta’minlaydi, natijada yangilik yaratiladi. Pape-mashe texnologiyalari yordamida bolada ijodiy qobilyatini rivojlantirish va motivatsiya yaratish bo‘yicha mavjud konsepsiyalar ma’lum darajada o‘zgarish va yangilanishga muhtoj. Ushbu konsepsiyalarda

ba'zi tamoyillarni kuchaytirish va zamonaviy bolalar psixologiyasi, shart-sharoitlari, bolalarning axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari, bilim olishdagi ehtiyojlari va keskin rivojlanayotgan uquvlari kabi omillarga mos ravishda o‘zgarishlar kiritish talab etiladi. Pape-mashe texnologiyalari asosida ijodiy qobilyatlarni rivojlantirish quyidagi elementlarni taqozo etadi:

- Pape-mashe texnologiyalari asarlari milliy va umumbashariy miqyosda o‘tmish va zamonaviy davrni o‘zaro bog’lovchi gumanitar paradigma sifatida, tarbiyalanuvchining etik, estetik, garmoniya va go‘zallik haqidagi his-tuyg’ulari hamda ma’naviy qadriyatlar tizimini rivojlantirish va mustahkamlash maqsadida faol foydalanish usullari, vositalari va yo‘llarini ishlab chiqish zaru;
- san’at markazida pape mashe texnologiyalaridan foydalangan holatda tarbiyalanuvchida, ijodiy qobilyatlarni rivojlantirishni ta’minlash;
- binobarin, mazkur pedagogik jarayon beshta faollik markazining integratsiyasiga asoslangan yangi pedagogik texnologiyalar, modellar va uslublarni talab etishini, shuningdek, ularga oid yangi pedagogik innovatsiyalarni yaratish zarurligini mamlakat miqyosida ta’minlash maqsadga muvofiqdir;
- pape-mashe texnologiyalari orqali yaratilgan asarlarni bilish, ularni tanish va tarixiy jihatdan tahlil qilish, aslida inson tafakkuri, madaniyati, etik va estetik qadriyatlari, tolerantligi va bag’rikengligini shakllantirishda muhim omil ekanligini tan olish zarur. Shu orqali, ushbu asarlarning majmui shaxs madaniyati va dunyoqarashini, shuningdek, uning ijtimoiy pozitsiyasini shakllantiruvchi muhim bo‘g’in ekanligini unutmaslik kerak;
- pape mashe texnologiyalari asosida bolada ijodiy rivojlanishini shakllantirishda markazlararo aloqadorlik (integratsiya)ning zarurligi.

Bugungi kunda bizning milliy ta’lim tizimimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bu – dunyo ta’lim tizimiga integratsiya bo‘lishdir. Maktabgacha ta’limining barcha bosqichlaridan dunyo tajribasini amaliy va kundalik faoliyatga implementatsiya qilish vazifasi qo‘yilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, milliy ta’lim tizimimizda pape mashe texnologiyalari mashg’ulotlariga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish, san’at markazlari

orqali bola idroki va tafakkurini, uning ijodiyligini o‘stirishning muhim elementi sifatida qabul qilish, pape mashe mashg’ulotlarining mavqeini o‘stirish, mazkur mashg’ulotning muhimligini ota-onalar o‘rtasida targ’ibot-tashviqot qilish muhimdir. Shu bilan birga pape mashe texnologiyalari mashg’ulotlarini o‘rgatishdagi amaliy holat bilan bugungi kunda innovatsion ta’lim nuqtayi nazaridan bo‘lishi kerak bo‘lgan holat o‘rtasida ma’lum tafovutlar mavjud.

XULOSA

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyatlar jarayoni tasdiqlangan takomillashtirilgan Ilk qadam dasturi asosida tashkil qilinadi. Biroq ko‘pchilik ta’lim tashkilotlarida pape mashe texnologiyalari mashg’ulotlariga ikkinchi darajali mashg’ulot sifatida qarash mavjud. Bu esa pape mashe texnologiyalari mashg’ulotining shaxsda amalga oshirishi zarur bo‘lgan ijodiy rivojlanishini sifati va uning shaxsning kelgusi hayotiga ta’sir kuchini susaytiradi yoki yo‘qqa chiqaradi. Mashg’ulotlar muntazam va samarali tarzda tashkil qilinmaydi. Ko‘pchilik tarbiyachilarning pape mashe texnologiyalari mashg’ulotlarini o‘tish bo‘yicha shaxsiy kompetensiyalari talabga javob bermaydi.

Pape mashe texnologiyalari bo‘yicha ta’lim mazmuni murakkab va serqirra mazmun hamda pedagogik vazifalarga ega bo‘lgan ta’lim va tarbiya jarayonidir. U ma’lum bilimlarni shakllantirishdangina iborat emas, balki tayyorlov guruh tarbiyalanuvchisining qo‘l malakalarini shakllantirishga, bola ongi va tafakkuri masalalariga ham maxsus yo‘naltirilmog’i darkor. Tarbiyalanuvchi ongi bu davrda juda tez va juda katta mehnat qiladi. Ong va tafakkur rivoji esa barmoqlarning keng yo‘naltirilgan harakatlarini, amallarini, mayda-mayda narsalarni ushlashi jarayoni bilan aloqador. Qanchalik bolaning barmoqlari harakatda bo‘lsa, shunchalik bola intellekti, ong va tafakkur rivoji uchun sharoit yaratilgan bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O`zbekiston demokratik o`zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. T.: O`zbekiston, 2021. 112-b.

2).Yaqubova Muhabbat Dilshodbekovna “Bolalar ijodiy rivojlanishida pape mashe-texnologiyalarini ta’lim jarayoniga tadbiq etishni takomillashtirish(MTT tayyorlov guruh tarbiyalanuvchilari misolida)”.

3).Выготский Л.С. Психология искусства (idem, pdf)/ Общ. ред. В.В.Иванова, коммент. Л.С.Выготского и В.В.Иванова, вступит. ст. А.Н.Леонтьева. 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.

4). Gulsunoy Jamolova, Angren Shahar 34-Idum Ma'naviy-Ma'rifiy Ishlar Bo'yicha Direktor O'rinbosari. Yangi O’zbekiston Yangicha Dunyoqarash

5). Svetlana Raschupkina поделки из папе-маше

6). Zunnunov, M. Xayrullayev, B. To‘xliyev, Sh. Qurbonov, X. Masudov, M. Qurbonov PEDAGOGIKA TARIXI 2004 yil

7). История создания техники Папье-Маше

8).*(368)Me`morchilik 1-qism.pdf 125-bet

9). https://begemot.ai/projects/1609950-istoriia-texniki-pape-mase

10). N.R.Ashurov, G.Davronbekova. Buyuk allomalarning bolalarning ijodiy qobiliyatlari haqidagi qarashlari. Science, education, innovation: modern tasks and prospects Наука, образование, инновации: современные задачи и перспективы Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti Ilm-fan, ta‘‘lim-tarbiya, innovatsiya: zamonaviy vazifalari va istiqbollari. 2024. 172-bet.

11). https://ru.wikipedia.

12). https://skillbox.ru/media/education/zhanzhak-russo-filosofiya-obrazovaniya-velikogo-myslitelya-epokhi-prosveshcheniya/

13). https://reja.tdpu.uz/shaxsiyreja/content/120/html/103003/18.Mavzu.Qobiliyat.htm

KEYT DIKAMILLONING *“UIN-DIKSI TUFAYLI” ASARIDA* “HIKOYA QILISH VA TINGLASH” MAVZUSINI TAHLIL QILISH

Qurbonova Gulmera
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti
tayanch doktoranti

KIRISH

“Uin-Diksi tufayli” o'quvchilarni 10 yoshli, yaqinda o'z **dadasi bilan Florida shtatining Naomi shahriga ko'chib o'tgan** va bir kuni oziq-ovqat do'konida daydi itni topib, asrab olgan **Opal** bilan tanishtiradi. Opal **Uin-Diksi deya** do'kon nomini qo’ygan it, Opalning Naomidagi birinchi do'sti bo’ladi. O'sha yozda Uin-Diksi Opalga boshqalar bilan ham do'stlashishga yordam beradi. Opal Uin-Diksi va boshqalar bilan do'stlashar ekan, onasi haqida tobora ko'proq qiziqib boradi. O'z hikoyalarini aytib berish va boshqalarning hikoyalarini tinglash orqali Opal hikoya qilish hikoyachi uchun muhim va ijobiy tajriba bo'lsa-da, tinglash, shubhasiz, yanada muhimroq va mazmunli ekanligini anglaydi. Romanda aytilishicha, boshqalarning hikoyalarini tinglash jamiyatni qurish, hurmat ko'rsatish va odamlarga qadr-qimmat va maqsadni topishga yordam berishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Romanning dastlabki sahifalari orqali biz Opal Naomiga kelganiga bir necha hafta bo'lganiga qaramay, hali ham do'stlari yo'qligini ko’rishimiz mumkin. U kimdir bilan gaplashishni xohlaydi, ammo otasi (uni “voiz” deb ataydi) “ko'p vaqtini va'z qilish, va'zlari haqida o'ylash yoki va'z o’qishga tayyorlanish” uchun sarflagani sababli Opalga ko'p vaqt ajratmaydi. Opal bir kuni kechqurun mahalliy oziq-ovqat do'konida Uin-Diksini topib oladi. Uin-Diksi darhol Opalning hayotidagi bo'shliqni to'ldirishga kirishadi. Opal Uin-Diksi bilan gaplasha boshlaganida, it uning birinchi sirdoshiga aylanadi. Opal Uin-Diksini cho'miltirayotganda, unga Opal uch yoshligida tark etgan **onasi** haqida bilganlarini aytib beradi, va Uin-Diksining “turtkisi” bilan voizdan onasi haqida 10 ta narsani aytib berishini

so'raydi. Bu o'z hikoyasini aytish va o'z muammolarini og'zaki ravishda hal qilish Opalga yillar davomida xohlagan ma'lumotlarini so'rashga bo'lgan ishonchini qaytaradi. Garchi u odam bilan emas, balki it bilan gaplashayotgan bo'lsa ham, o'z hikoyasini aytib berishi va kimdir uni tinglashi uni Naomida va oilasida o'zini xavfsizroq, dadil va xotirjam his qilishiga sabab bo'ladi.

Uin-Diksi Opalga Naomida yoshi kattalar bilan ham do'stlashishda yordam berar ekan, Opal o'z hikoyasini aytishning ahamiyati haqida muhim saboq oladi va uy hayvonlari do'koni xodimi Otis, keksa xonimlar **Miss Frenni Blok** va **Gloriya Dampdan o'z hikoyalarini aytib berishni so'rash va diqqat bilan tinglashga ham e'tibor beradi.** Ayniqsa, Frenni va Gloriya haqida gap ketganda, Opal boshqalarning hikoyasini tinglash qanchalik mazmunli ekanini o'z ko'zi bilan ko'radi. Franni shaharda kutubxonachi sifatida hurmatga sazovor bo'lgan odam bo'lsa-da, Opal boshqa kutubxona xodimlarining Frenniga sovuqqonlik bilan munosabatda bo'lishlariga guvoh bo'ladi. Biroq, Opal o'tirib uning hikoyalarini eshitishga rozi bo'lganda, Frenni butunlay boshqacha, dilkash insonga aylanadi. Gloriya ham "jodugar" emas, do'stga juda muhtoj bo'lgan mehribon va saxovatli xonim ekanligi ayon bo'ladi. Bu ayollar va Otisni tinglash Opalga Otis, Frenni va Gloriyaning boy o'tmish, qiziqarli ertaklar va yuksak donolikka ega shaxslar ekanligini ko'rsatadi. O'z navbatida, ular o'z hikoyalarini aytib berish uchun Opalning o'z vaqtlari va e'tiborlariga loyiq ekanligini ko'rsatadilar. Ammo roman odamlar bir-birlarini tinglashining qadr-qimmati va hurmati ham xuddi shunday yuksak ahamiyatga ega ekanligiga ishora qiladi.

XULOSA

Bu orqali "Uin-Diksi tufayli" asari hikoya qilishning ahamiyatini ko'ngilochar mashg'ulotdan ko'ra muhimroq narsa deb hisoblaydi. Aksincha, hikoya qilish bu - odamlar o'zlari va o'tmishlarini qanday ifodalashi va eng muhimi, odamlar o'z bilganlarini boshqalarga qanday yetkazishdir. Sukunat odamni boshqalardan ajratib qo'yishi va uni dunyoda yolg'iz his qilishiga olib kelishi mumkin bo'lsa-da, o'z hikoyalarini aytib berish va boshqalarning hikoyalarini tinglash jamiyat, do'stlik va oilani mustahkamlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kate DiCamillo. “Because of Winn-Dixie”. Novel. Walker press. UK. March. 2000
2. G‘aybulla as-Salom. Adabiy an’ana va badiiy tarjima“ (1980)
3. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. T. 1990.
4. WWW.Litcharts.com
5. Esenboev R. Tarjima san’ati. 1,2,3,4 kitoblar. Toshkent. 1986

NOANIQLIK VA RISK SHAROITIDA MOLIYAVIY MENEJMENT SAMARADORLIGINI BAHOLASH.

Esanov Nurbek Oybek o'g'li

O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi mutaxassisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada noaniqlik va risk sharoitida moliyaviy menejment samaradorligini baholash masalalari chuqur tahlil qilinadi. Moliyaviy menejmentda noaniqlik va risk omillarining ta’sirini aniqlash, ularning moliyaviy qaror qabul qilish jarayonidagi rolini tushunish va samaradorlikni oshirishga yo‘naltirilgan usullarni aniqlashga qaratilgan. Maqola davomida nazariy adabiyotlar tahlil qilinadi, amaliy metodlar qo‘llaniladi va natijalar asosida ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy menejment, noaniqlik, risk, samaradorlik, tahlil, baholash, strategik boshqaruv, moliyaviy qarorlar, risk boshqaruvi.

Moliyaviy menejment har qanday tashkilotning muvaffaqiyati uchun muhim o‘rinni egallaydi. Biroq, bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayoni ko‘pincha noaniqlik va risk bilan bog‘liq bo‘ladi. Noaniqlik — bu kelajakdagi hodisalar haqida yetarlicha ma’lumot bo‘lmagan holatlar bo‘lib, moliyaviy menejmentga salbiy ta’sir qilishi mumkin. Risk esa — kutilayotgan natijalarni oldindan bilib bo‘lmasligi va salbiy oqibatlar ehtimolini bildiradi.

Moliyaviy menejmentda noaniqlik va riskni boshqarish jarayonlari samaradorlikni oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada noaniqlik va risk sharoitida moliyaviy menejment samaradorligini baholash masalalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada adabiyotlar tahlili, metodologiya, natijalar va munozaralar qismida o‘rganishlar keltiriladi.

Noaniqlik va Risk tushunchalari

Noaniqlik

Noaniqlik kelajakdagi hodisalar va natijalarni oldindan aniq bashorat qilishning qiyinligi yoki imkonsizligi. Moliyaviy menejmentda noaniqliklar quyidagilar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin:

- Bozordagi o‘zgarishlar.
- Valyuta kurslari.
- Inflyatsiya darajasining o‘zgarishi.
- Siyosiy va iqtisodiy muhitning beqarorligi.

Risk

Risk u ma’lum bir harakat yoki qarorning noxush natijalarini yuzaga keltirish ehtimoli. Moliyaviy menejmentdagi asosiy risk turlari:

- Bozor risklari.
- Kredit risklari.
- Likvidlik risklari.
- Operatsion risklar.
- Moliyaviy barqarorlikka tahdid soluvchi boshqa omillar.

Moliyaviy Menejment Samaradorligini Baholash

Moliyaviy menejment samaradorligini baholash jarayoni quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

Moliyaviy Ko‘rsatkichlar

- Rentabellik (daromadlilik) ko'rsatkichlari: ROA (Aktivlar bo'yicha daromadlilik), ROE (O‘z kapitali bo'yicha daromadlilik), ROI (Investitsiya bo'yicha daromadlilik).
- Likvidlik ko'rsatkichlari: Joriy likvidlik koeffitsiyenti, Tezkor likvidlik koeffitsiyenti.
- Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari: Majburiyatlar/kapital nisbati, qarz majburiyatlarining umumiy aktivlarga nisbati.

Risklarni Baholash

- Var (Value at Risk) usuli: Bozor risklarini miqdoriy baholash usuli bo‘lib, potensial yo‘qotishlarning maksimal miqdorini belgilaydi.

- Stsenariy tahlili: Eng yaxshi, eng yomon va eng ehtimolli stsenariylarni tahlil qilish orqali qarorlar qabul qilish.

- Monte-Karlo simulyatsiyasi: Risklarni matematik modellashtirish orqali baholash va natijalarni prognoz qilish.

Noaniqlikni Bashorat qilish

- Prognozlash usullari: Statistik tahlil, iqtisodiy modellar, regressiya tahlili va trend analizlari.

- Noaniqlikni boshqarish strategiyalari: Diversifikatsiya, sug‘urta qilish, optsion shartnomalari va derivativlardan foydalanish.

Baholash Asoslari va Strategik Qarorlar

Kutilayotgan daromad va riskni taqqoslash

Risk va daromadning o‘zaro muvozanatini o‘rganish orqali optimal qarorlar qabul qilinadi. Bu jarayonda risk-daromad nisbati aniqlanadi.

Moliyaviy xavfsizlik zonasi

Korxona moliyaviy ko‘rsatkichlari qaysi chegaralarda xavfsiz ekanligini aniqlash va ularni boshqarish usullarini ishlab chiqish.

Strategik qarorlar qabul qilish

Noaniqlik va risklarni e’tiborga olgan holda uzoq muddatli moliyaviy rejalarni ishlab chiqish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish.

Noaniqlik va risk sharoitida moliyaviy menejment samaradorligini baholash korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun muhim ahamiyatga ega. Risk va noaniqliklarni boshqarish, tahlil qilish va baholash orqali korxona barqarorligi va daromadliligi ta’minlanadi.

Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, noaniqlik va risk omillarini hisobga olgan holda moliyaviy menejmentni boshqarish samaradorligi oshiriladi. Ushbu jarayonda ma’lumotlarni to‘g‘ri tahlil qilish va risklarni boshqarish usullarini to‘g‘ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda moliyaviy rezervlarni yaratish, ehtimollarga asoslangan tahlillarni qo‘llash va innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarur.

Xulosa

Maqola davomida noaniqlik va risk sharoitida moliyaviy menejment samaradorligini baholash masalalari o‘rganildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, moliyaviy menejment samaradorligini oshirish uchun risklarni aniqlash va boshqarish jarayonlarini yaxshilash lozim.

Takliflar sifatida quyidagilar keltiriladi:

- Risklarni aniqlash usullarini takomillashtirish;
- Moliyaviy ko‘rsatkichlar monitoringini amalga oshirish;
- Innovatsion risk boshqaruv usullarini ishlab chiqish;
- Moliyaviy rezervlarni yaratish va ularni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish.

Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda moliyaviy menejmentni yanada samarali boshqarish uchun foydalanish mumkin.

Adabiyotlar.

1. Anderson, S. W., & Lanen, W. N. (1999). Economic transition, strategy and the evolution of management accounting practices: the case of India. Accounting, Organizations and Society, 24(5-6), 379-412.
2. Blinov, A. V., Yasnaya, M. A., Blinova, A. A., Shevchenko, I. M., Momot, E. V., Gvozdenko, A. A., & Senkova, A. O. (2019). Computer Quantum-Chemical Simulation of Polymeric Stabilization of Silver Nanoparticles.
3. Burns, J., & Scapens, R. W. (2000). Conceptualizing management accounting change: an institutional framework. Management accounting research, 11(1), 3-25.
4. Davison, J. (2015). Visualising accounting: an interdisciplinary review and synthesis. Accounting and Business Research, 45(2), 121-165.
5. Ezzamel, M., Willmott, H., & Worthington, F. (2008). Manufacturing shareholder value: The role of accounting in organizational transformation. Accounting, Organizations and Society, 33(2-3), 107-140.

6. Hamed, M. T. & Mously, H. A. (2019). Investigating Economic and Clinical Implications of Tooth Implant Supported Prosthesis among Patients and Practitioners. International Journal of Pharmaceutical Research & Allied Sciences, 8(4), 116-121
7. Kerimov, V. E. (2011). Modern concept of management accounting. V. E Kerimov, R. V. Sorokina. Bulletin of the Financial University. No. 3 (63).13-18.

O`ZBEKISTON CHINNI-FAYANS SANOATI TARIHI

Namangan viloyati tarixi va madaniyati
davlat muzeyi hodimi
Davranova. M

Chinni-fayans sanoati – chinni, fayans va boshqa nafis keramika maxsulotlari ishlab chiqaradigan sanoat tarmog‘i. Uyro‘zg‘orda ishlatiladigan chinni buyumlar va badiiy chinni mahsulotlar, fayans, yarim chinni va mayolika mahsulotlari ishlab chiqarishni qamraydi. Chinni-fayans sanoatis. mahsulotlari ro‘zg‘orda, ayrim sanoat tarmoklarida keng qo‘llanadi. Chinni idishlar tayyorlash qad. Xitoyda 4—6-asrlarda paydo bo‘ldi. Yevropada birinchi chinni zavodi 1710-yilda Meysen (Germaniya)da, Rossiyada 1744-yilda qurilgan. O‘zbekistonda Chinni-fayans sanoati esa asosan, 20-asrning 50-yillaridan rivojlana boshladi. Unga qadar O‘rta Osiyoga chinni buyumlar qadimdan Xitoy va Erondan, 19-asrning 2yarmidan boshlab Rossiyadan keltirilgan. Ro‘zg‘orda, asosan, mahalliy kulollar tayyorlagan sogyul idishlar (piyola, kosa, lagan, xum, xurmacha, chiroqdon va boshqalar)dan foydalanilgan

1952-yilda Toshkent chinni zavodida milliy bezakli chinni buyumlar ishlab chiqarila boshladi. 1970-yilda yillik ishlab chiqarish kuvvati 22 mln. dona mahsulot bo‘lgan Samarqand chinni zavodi, 1978-yilda yillik ishlab chiqarish kuvvati 29 mln. dona mahsulot bo‘lgan Quvasoy chinni zavodi ishga tushirildi. 1967-yilda Angren keramika zavodi ishga tushirilishi bilan respublikada turli xil fayans va chinni plitkalar va sanitariyaqurilish mahsulotlari ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yiddi.

20-asrning 70-yillari o‘rtalarida O‘zbekiston Chinni-fayans sanoatis.da 40,5 mln. dona chinni mahsulotlar (shu jumladan, 0,44 mln. dona sanitariyaqurilish buyumlari) ishlab chiqarildi. Respublika Chinni-fayans sanoatis. korxonalarida aholi ehtiyojlari uchun milliy uslubdagi chinni buyumlar (piyola, choynak, kosa, tarelka, lagan, ko‘za, sovg‘abop to‘plamlar), qurilishda ishlatiladigan fayans plitkalar chiqariladi. Tarmoqda

„O‘zbekengilsanoat“ davlataksiyadorlik kompaniyasi tarkibiga kiradigan korxonalar: Abdurauf Ibrohimov nomidagi „Toshkent chinni zavodi“ aksiyadorlik jamiyati, Samarqand „Nafis“ aksiyadorlik jamiyati, „Quvasoy chinnisi“ aksiyadorlik jamiyati. 2003-yilda tarmoq korxonalarida 44 mln. dona chinni mahsulotlari ishlab chiqarildi. Chinni buyumlar chet ellarga eksport qilinadi. „Oq oltin“, „Tong“, „Uzum“, „Tovus“, to‘plamlari xalqaro ko‘rgazmalarda oltin medallar bilan taqdirlangan. Chinni (chin so‘zidan) — suv, gaz va elektr o‘tkazmaydigan, o‘tga chidamli, jarangdor, asosan, oq rangli mahsulot; keramikaning nafis turi. Maxsus tuproq (Chinni gili), kaolin, kvars, dala shpati va boshqa xom ashyolar aralashmasidan tayyorlanadi. Chinnidan ro‘zg‘or buyumlari (choynak, piyola, kosa, likopchalar, laganlar), bezak buyumlari (guldon, haykalcha va boshqalar), me’morlik detallari, sanitariya ya gigiyena buyumlari ishlanadi, kislotalar ta’siriga chidamli (ftorid kislotadan tashqari) bo‘lganidan kimyo sanoatida,elektr o’tkazmasligi tufayli radiotexnika va elektrotexnikada O`zbekistonda chinnisozlik san’ati yuksak darajaga ko‘tarilgan, Chinnining tarkibi va tayyorlash texnologiyasi sir saqlangan. 18-asr va 19-asrda Chinnidan bezak mahsulotlar va badiiy buyumlar yasalgan. 20-asr boshlaridagina Chinni sanoat miqyosida ishlab chiqarila boshlagan O‘rta Osiyoga Chinni qadimdan Xitoy va Erondan, keyinchalik Rossiyadan keltirilgan. Mahalliy kulollar (ayniksa, Rishton kulollari) sopolning Chinniga yakin xillarini ishlashgan. O‘zbekistonda Chinni sanoati 20-asr 50-yillarida yuzaga keldi, birin-ketin Toshkent, Samarqand, Quva, Angren shaharlarida Chinni zavodlar qurildiO'zbekiston chinnisozlari hozirgi kunda chinni mahsulotlarini ishlabchiqarish va sifatini yanada oshirish hamda mahsulot tan narxini kamaytirish borasida ishlamoqdalar. Toshkent chinni zavodining navbatdagi rekonstruksiyasi tugatilib, bu korxona 1990yilga kelib yangi q uvvatlar o'zlashtirilishi tufayli yil mobaynida ishlab chiqariladigan buyumlari soni anchagina ko‘payishidir. Keyingi yillarda yengil sanoat buyumlarida respublikamiz ramziy belgilarini aks ettirishga alohida e ’tibor berilmoqda. Bu sohada ayniqsa, Toshkent chinnisozlari namunali ishlar olib borishmoqda. Korxona rassomlari Vatanimiz tarixiga oid shonli voqealami, buyuk kishilarning yorqin siymolarini,

respublikamiz iftixori bo'lgan chinni buyumlarda z o ‘r mahorat bilan aks ettirishmoqda. Bu o'rinda Toshkent chinni zavodi rassomlari tomonidan keyingi yillar ichida yaratilgan «Progress», «Paxta», «Oq oltin», «Tong», «Yubiley», «Dilorom», «Xushband», «Samarqand ansambli» kabi servizlami esga olishkifoya. Respublikamizda chinnisozlikning rivoj topishida yetuk muhandis va olimlarninging hissalari katta. Ayniqsa, bu sohani takomillashtirish, korxonalardagi mahsulot turi vasifatinioshirishda F.X.Tojiev, N.A.Sirojiddinov, A.A .Ism atov, M .Y u.Yusupov, Ch.A .Ismoilov, A.P.Erkax o ‘jayeva, A.M.Eminov, Sh.Yu.Azimov, A.A.Ibrohimov, D.I.Maqsudov, T.I.OlimjonovvaR.Yu.Yusupov kabi olim va muhandislaming xizmati kattadir. Chinni mahsulotlari silikatlarning keramika va o‘tga chidamli materialllar texnologiyasi asosida ishlab chiqariladigan nafis keramika buyumlari turkumiga kiradi. Chinni mahsulotlari xo‘jalik, badiiy va elektrotexnika chinnisiga bo'linadi. Chinnilar qattiq va yumshoq, yuqori va past haroratda pishuvchi mahsulotlarga bo'linadi. Qattiq chinni tarkibiga uch turli xomashyo: 50% kaolin va giltuproq, 25%dala shpati va25%kvars kiradi (9-rasm). Bunday tarkibdagi massa sopolagi 1350°C haroratda zichlanadi. Shu tufayli uni yuqori haroratda pishuvchi massalar turkumiga qo'yish mumkin. Toshkent kimyo-texnologiya institutining «Silikat moddalar texnologiyasi» kafedrasi olimlarining yigirma yil davomida olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijasida qattiq chinni tarkibidagi dalashpati va kvarsni Qoratov fosforiti va Markaziy Qizilqum konlaridan qazib olinadigan fosforit moddasi yoxud hayvonlar suyagining kuli bilan almashtirish mumkinligi aniqlandi. Eng ijobiy narsa shuki, ushbu mahalliy xomashyolarni chinni tarkibiga kiritish natijasida qattiq chinnining fizik-mexanikaviy xususiyatlari to ‘la saqlanib qolgan holda pishish harorati 200°Cgakamaydi. Natijada yuqori haroratda pishuvchi massa turidan past haroratda sopolagi yetiluvchi yangimahsulot turiga o'tildi. Yumshoq chinni buyumlari tarkibiga kvars va dala shpati ko'proq kiradi. Undagi kvars miqdori 35%, dala shpati esa 34% bo'lishi mumkin. Yumshoq chinnining bir turi bo'lgan ingliz chinnisi tarkibiga esa 43—49% suyak kuli, 16—21%kvars, 18—19%giltuproq va 11—43% chinni gili kiradi. Bunday chinni sopolagi 1250—1280°Charoratda pishadi. Chinni tarkibiga kiruvchi

barcha komponentlar texnologik jarayon va tayyor mahsulotlarning fizik-texnikaviy xossalariga ta ’sir o'tkazadi. Bu o'rinda, ayniqsa, gillarning ta ’siri seziluvchandir. Gil, tuproq, loytuproq chinni tarkibiga aluminiy (Ill)-oksidini olibkiradi. Shu tufayli ularni kimyoviy jihatdan aluminiyning asosiy silikati deb qarashmumkin. Tarkibidagi aluminiy (Ill)-oksidining miqdoriga ko‘ra, ular ikki katta guruhga ajratiladi. Birinchi guruhga kiruvchi gilli xomashyo tarkibida asosiy aluminiyli oksidning miqdori 46%ga yetmaydi, ikkinchi guruhga kiruvchi yuqori glinozyomli xomashyolarda aluminiy(Ill)-oksidining miqdori 46% dan ortiq b o ‘ladi. Gillar, kaolinlar, loytuproqlar, suxarilar vaslanesligillarga ajraladi. Kaolin gili tarkibida 39,5% aluminiy (Hl)-oksidi, 46,5%kremniy (IV)-oksidiva 14% suv bo‘ladi. Gil tarkibida kam miqdorda temir (III), magniy, kalsiy, natriy, kaliy, bariyva boshqa metall oksidlarining aralashmalari bo'ladi. Ularning kristallari monoklinsingoniyaga mansub. Simmetriya ko‘rinishi o‘qsiz dielektrik, fazaviy guruhi ss. Elementaryacheykasining a,b, va c qirralarining uzunligi 5,14; 8,90 va 14,45 angstremga teng. Betaburchagining kattaligi 100°C atrofida. Kaolinning ayrim tanga va plastinka kristallari rangsiz, ko‘pincha sarg'ish va qizg'ish, ba’zan yashil va ko‘kimtir tovlanib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev N. San’at tarixi. 2t-T.; «San’at» 2001, 89-b.

2. Qurbanova Y. Amaliy san’at buyumlariga badiiy ishlov berishda turli ranglardan foydalanish. BMI. Toshkent – 2014, 104-b .

3. B.Qurbonov, G.Qurbanova Texnologiya Va Dizayn Toshkent -2020, 246-b

4. Sadikova N. O‘zbek milliy kiyimlari: XIX–XX asrlar.

– T., 2006.

5. Malikova S.S. Tasviriy san’at tarixi. – T., 2008.

6.Abdullayev N.U. San’at tarixi. 2-tom. – T.: «O‘qituvchi»

БОБУРИЙЛАР МОЛИЯ ТИЗИМИ.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти

давлат музейи илмий ходими

Г Валиева.

Ҳар қандай давлатнинг қудратини белгиловчи асосий омилларидан бири унинг моддий бойлиги, яъни хазинасидаги бойлигидир. Давлат хазинасини тўлғазишнинг асоси эса мамлакат ҳудудида жорий этилган солиқлар тизимидир. Бобирийлар салтанатида мамлактда мавжуд бўлган молия ишлари назорати бош вазир зиммасига юкланган бўлиб, у подшох олдида жавобгар ҳисобланган. Бош вазир ҳузурида молия ишларини мукаммал ташкил этиш ва уларнинг иш фаолиятини тўла назорат қилиш учун махсус маҳкамалар ташкил этилган. Уларга “Девони аъло” маҳкамаси раҳбарлик қилган. Девонбошининг махсус муовинларидан бири мушриф салтанатининг бош ҳисобчиси саналган. Давлат идораларининг ҳисоб-китоб ишлари унинг назоратида бўлган. “Девон холиса” маҳкамаси эса амалдорларга бўлиб берилган холис ерлардан олинадиган даромад ва буромад масалалари учун мутассади эди. “Девони жогир”маҳкамаси эса турли мансаб эгаларига ҳукумат олдидаги катта хизматлари учун суюрғал қилиб берилган ерлар устидан маъмурий назорат ишларини олиб берган.

“Девони буюлет” деб аталган маҳкама ходимлари давлатга қарашли бўлган корхоналар ва меросхўри бўлмаган мулкларни назорат қилиш билан шуғулланган. Маошлар ва ижарага бериладиган ерлар назорати “Девони тан”деб аталган маҳкама ихтиёрида эди. Хазинага тушадиган киримлар (совғалар,ўлпонлар ва бошқалар) чиқимлар ҳисоботи учун “Оваржанавис”лавозимидаги мансабдор мутассади этиб тайинланган. Умумий молиявий ишларни тафтиш этиш ва олий хукумат эътиборига ҳавола этиш муставфий зиммасига юклатилган. “Мир бахши лавозимидагилар фуқарони

подшох номидан харбий хизматга олиш,хизмат кўрсатган сарбозларни юқори мансабларга тавсия этиш ҳамда харбий таъминот ишларини бошқарарди. Денгиз ва дарё транспорти божхоналари ва божлар ундириш вазифаси "Мири баҳр"зиммасида эди. Маориф,маданият ва адлия ишлари соҳаси билан боғлиқ бўлган тармоқларнинг молиявий ишлари шу соҳага маъсул бўлган "Садр ус-судур"(бош садр) маҳкамаси қошида иш олиб борадиган "Девони саодат" маҳкамаси томонидан ташкил этилар ва назорат қилинарди. Вилоятлардаги молиявий ишларни ташкил этиш учун ҳам алоҳида махсус маҳкама ташкил этилган бўлиб,бу идора "Девон" деб аталар ва бу маҳкама бошлиғи бўлмиш девонбеги вилоят ҳақида фақат марказий ҳукуматга аниқроғи бош вазирга ҳисоб берган. Вилоятлардаги сув транспорти ва бош тўловлари учун махсус мири баҳр тайёрланган бўлиб у ҳам марказдаги бош мири баҳрга бўйсинган. Туман ва паргана (касаба)ларда ҳам молия ишлари учун махсус маъсул идоралар ташкил этилган. Туман хокими (фавждор) бу соҳа учун бош маъсул ҳисобланган. Унга бу ишни ташкил этишда ажратилган ерлар ва маблағлар ижросини тафтиш қилувчи бош назоратчи "Амин"солиқлар тўловини руйхатга олиб борувчи мансабдор,яъни қонунгўй тайинланган. "Божхона"(бош ҳисобчи) ва хазинабонлар уларга ёрдам берганлар.Қишлоқларда эса молия ишларини ташкил этишда қишлоқ оқсоқолига "Патвори",яъни ҳисобчи ёрдам берар эди. Бобурий подшохлар салтанатида солиқлар асосий ва доимий молиявий манба бўлиб, орасида ер солиғи алоҳида аҳамият касб этган .Ер солиғи ҳажмига қараб амалга оширилган. Марказий хокимият ўрнатган солиқдан ташқари маҳаллий хокимият ҳам"аҳбоб" деб аталадиган солиқ турларини жорий этилган. Бу тур солиқлардан йиғилган маблағлар маҳаллий эхтиёжларга сарфланган. Бобуршох ва Хумоюншох ҳукмронлиги даврида мусулмон бўлмаган аҳолидан "Жизйа"аталган солиқ, мусулмонлардан эса закот олинар эди. 1564 йилда Акбаршоҳ жизйа солиғини бекор қилган. Бироқ 1679 йилда Аврангзеб бу тартибни яна қайта тиклади.

Аҳолидан ер солиғидан ташқари туз солиғи ҳам олинарди. Бунда Панжобдаги ва Ражпутанадаги Самтхор туз конлари, шунингдек мамлакат худудида ўсадиган бўёқ

олинадиган ўсимликлар давлат манополияси ҳисобланиб,бундан олинадиган солиқлар тўғридан-тўғри давлат хазинасига тушарди.Конлар,топиб олинган хазиналар, урушлардан олинган ўлжалардан олинган солиқлар “хумлар” деб аталиб,давлат ихтиёрига олинар эди. Мамлакатда юздан ортиқ давлат ихтиёридаги корхоналар бўлиб,уларнинг кўпчилиги пойтахтда жойлашган эди. Уларда кийимликлар,безак анжомлари, пардоз буюмлари,қурол-аслаҳа,уй-рўзғор буюмлари ишлаб чиқарилар эди. Бу маҳсулотлар одатда сарой эҳтиёжлари учун юборилар ва ундан ортиб қолган қисми сотувга чиқарилар, олинган даромад давлат хазинасига тушар эди. Йилнинг маълум кунларида мансабдорларнинг подшохга совға-саломлар тақдим қилиши ҳам қонун даражасига етказилган тартибга айланиб қолган эди. Манбаларда кўрсатилишича бу тартибларнинг муаллифи сарой дабдабаларини ва сержило хашамларни жуда яхши кўрадиган ва шу боис хазинани тўлғазиш иштиёқи билан банд бўлган .Жаҳонгиршоҳнинг суюкли маликаси Нур Жаҳон Бегим бўлган эди. Давлат бюджетидан қопланадиган ҳаражатларнинг асосий қисми давлат идораларидаги ва харбий тизимдаги мансабдорларнинг маошлари салтанат учун катта хизмат кўрсатган арбоблар учун тайёрланган нафақалар,подшох томонидан бериладиган инъомлар,сарой эҳтиёжлари учун сарифланадиган чиқимлар ва бошқаларни қоплаш учун сарфланган. Бобирийлар даври молия тизими ўз даврининг асл иқтисодий йўналишларидан бири бўлганлигини кўриш мумкин. Буларнинг ҳаммаси мамлакат ижтимоий-иқтисодий,сиёсий ривожланиши учун манба вазифасини бажарган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. С.Булатов. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Тошкент-1991 йил.

2. М. Прица «Тошкент ганчкорлиги»

Бадиий адабиётлар нашриёти. 1960 йил.

3. С.Булатов. Ўзбекистон санъати тарихи. Тошкент 1991 йил.

BAG’RIKENGLIK- TINCHLIK POYDEVORI

Namangan viloyati tarixi va

madaniyati davlat muzeyi hodimi

Qosimjonova Sadoqat

Ma’lumki O’rta Osiyo, xususan O’zbekiston hududi qadim asrlardan turli madaniyat, til, urf-odat, turmush tarziga ega bo’lgan, xilma-xil dinlarga e’tiqod qiluvchi, bir- biriga o’xshash bo’lmagan bir nechta halqlar yashagan o’lkadir. O’zbekistonning geografik nuqtai nazardan muhum savdo yo’llari chorrahasida joylashgani, ko’plab davlatlar bilan iqtisodiy aloqalar qilgani, turli halqlarning diniy va ma’naviy hayotiga, shuningdek, Movounnaxrdagi urf-odatlar ham o’zga yurtlar madaniyati rivojiga salmoqli ta’sir ko’rsatgan. Bu esa o’ziga hos millatlararo hamjihatlik va diniy bag’rikenglikni shakillanishidagi asosiy omillardan biri bo’lib hizmat qilgan. Xalqimizning etnik, madaniy va diniy sabr-bardoshi ma’naviy uyg’onishning yana bir bitmas-tuganmas manbaidir. Mimg yillar mobainida Markaziy Osiyo g’oyat xilma-xil dinlar, madaniyatlar va turmush tarzlari tutashgan, tinch totuv yashagan markaz bo’lib keldi. Etnik sabr-toqat, bag’rikenglik, hayot bo’ronlaridan omon qolish va rivojlanish uchun zarur tabiiy me’yorlarga aylandi. Hatto bu hududlarni bosib olganlar ham Markaziy Osiyo halqlarining madaniyati oldida bosh egibgina qolmay, uning eng qimmatbaxo an’analarini, shu hududda mavjud bo’lgan davlatchilik an’analarini avaylab qabul qilganlar Ayni shu zaminda ko’p asrlar mobainida jahon madaniyatlari dunyo miqiyosida bir-birini boyitgan. Bu yerda ko’chmanchi halqlar o’troq halqlar bilan, erogen qabilalar bilan, muslmonlar, nasroniylar va yaxudiylar bilan ko’p asrlar birga yashab kelganlar. So’ngi ikki asr davomida ham o’zlarini ‘’madaniyatli’’ va ‘’ ma’rifatli’’ hisoblab kelgan davlatlar ommaviy qirg’inlar va diniy ta’qiblar bilan o’zlariga dog’ tushurgan bir paytda,

O’zbekiston zamini xalqlar va madaniyatlar tinch joylashgan bir joygina bo’lib qolmay, balki quvg’in qilingan xalqlarga boshpana ham berdi.

Bag‘rikenglik – tinchlik poydevori bu

Bag‘rikenglik jamiyatda tinchlik va barqarorlikning muhim omillaridan biridir. Bu tushuncha odamlarning bir-birini hurmat qilishi, turli madaniyat, din, qarash va urf-odatlarga nisbatan sabr-toqat bilan munosabatda bo‘lishini anglatadi.

Bag‘rikenglikning tinchlikka ta’siri:

Nizolarning oldini oladi – Turli qarashlarga hurmat bilan yondashish mojarolar va adovatni kamaytiradi.

Jamiyatni mustahkamlaydi – Insonlar o‘rtasidagi ishonch va birdamlikni oshiradi.

Taraqqiyotga hissa qo‘shadi – Xilma-xillik va hamkorlik orqali ilm-fan, madaniyat va iqtisodiy rivojlanishga yo‘l ochadi.

Ommaviy zo‘ravonlikning oldini oladi – Adovat va kamsitishning oldi olinib, tinchlik mustahkamlanadi.

Bag‘rikenglikni rivojlantirish uchun ta’lim, madaniy muloqot va o‘zaro hurmat muhim rol o‘ynaydi. Tinch jamiyat qurishning eng samarali yo‘li bir-birimizni tushunish va qabul qilishdan boshlanadi.

Hech kimga sir emaski, bugungi kunda turli dinlar va madaniyatlarga mansub davlatlar o’zaro yaqinlashmoqda. Bu hol ular orasidagi ijtimoiy, madaniyva diniy sohalardagi doimiy muloqatlarni taqozo etmoqda. Shu maqsadda kelib chiqib 1945- yilda BMT ustavi “ sabr-toqatli bolish, jahonda yaxshi qo’shnilar sifatida birgalikda yashash, hamda xalqaro tinchlik va havfisizlikni qo’llab – quvatlash uchun sa-harakatlarimizni birlashtirish” ni o’z maqsadlardan beri deb e’lom qildi. 1991-yil 25-Noyabrda BMT Bosh Assambliyasining 361-55 realyutsuyasi din yoki e’tiqodaga asoslangan sabr-toqatsizlik va kamsitishning barcha shakillarini tugatish to’g’risidagi deklaratsiyani e’lon qildi.

Bosh Assambleya a’zo davlatlarni din yoki e’tiqod erkinligiga rioya qilish va uni kafolatlashga, din yoki e’tiqod erkinligi masalarida bir birini tushunish, sabr-toqatli va o’zaro hurmat qilishga ko’maklashishiga, hamda din yoki e’tiqotdan BMT ustaviga va BMTning boshqa tegishli hujjatlarda xilof bo’lgan maqsadlarda foydalanishiga yo’l qo’ymaslikka da’vat etadi.

Bugungi kunda jamiatimizda turli dinlarga mansub fuqorolarning o’z diniy arkonlari va ammallarini emin-erkin ado etishiuchun barcha sharoit yaratilgan. Ta’kidlanganidek, din, shu jumladan, muqaddas islom dinining odamlarni ezgulik va halollik, poklikka undash, tincchlik va osoyishtalikni saqlashga da’vat etishdagi o’rin va ahamiyati beqiyosdir. Biroq bugungi murakkab va tahlikali, tezkor globallashuv davrida dunyoning turli mintalarida ro’y berayotgan mojarolarda ba’za din yoki milliy masala niqob qilib olinayotgani sir emas. Bu barchani yanada hushyorlik va ogohlikka, tinchlik va osoyishtalikni saqlashga, uning qadriga yetishga, jamiatdagi beqaror muhitni asrab-avaylashga, yoshlar tarbiyasi uchun mas’uliyatni his etishga da’vat etadi. Bu kabi mudhish va vayronkor kuchga qarshi kurashda dunyo hamjamiyati birdek harakat qilish lozim. Shu ma’noda, yurtimizdagi millatlararo va diniy konfessiyalararo totuvlikni, o’zaro hamjihatlikni ta’minlashga qaratilgan siosat jahon jamiatiga ibrat bo’la olishi nufuzli xalqaro tashlilotlar, xorijlik olimlar, yetuk mutahasislar tomonidan e’tirof etilmoqda .

Yurtimizda millatlararo va halqaro totuvlikni yanada mustahkamlshga qaratilgan yangi g’oya va tashabbuslar paydo bo’layotgani tom ma’nodagi do’stlik qo’rg’onningyanada mustahkam bo’lishiga xizmat qiladi. Yurtimizda ta’lim yeti tilda olib borilayotgani, 138ta milliy madaniy markazlarning faoliyat ko’rsatayotgani bag’rikenglik siosatiga nechog’li amal qilayotganligiga misol bo’la oladi. Qolaversa, 130dan ortiq millat va elat vakillari o’rtasida diniy bag’irikenglik siosatiga nechog’li amal qilinayotganiga misol bo’la oladi. Qolaversa, 130 dan ortiq millat va elat vakillari o’rtasida diniy bag’rikenglik va millatlararo bag’rikenglik do’stlik tobora mustahkamlashib bormoqda. Yurtimizda millatlararo va fuqorolararo totuvlikni yanada mustahkamlshga xizmat qiladi.

Istiqlol bizga ana shu ezgu an’analarni izchil davom ettirish va avloddan avlodga mukammal bo’lib o’tishini ta’minlash imkonini beradi. Zero , O’zbekistonning boyliklari ko’p, lekn bizning katta boylgimiz, eng yuksak qadryatimiz- hukm surayotgan tichlik, millatlararo do’stlik va hamjihatlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev N. San’at tarixi. 2t-T.; «San’at» 2001, 89-b.

2. Qurbanova Y. Amaliy san’at buyumlariga badiiy ishlov berishda turli ranglardan foydalanish. BMI. Toshkent – 2014, 104-b .

3. B.Qurbonov, G.Qurbanova Texnologiya Va Dizayn Toshkent -2020, 246-b

4. Sadikova N. O‘zbek milliy kiyimlari: XIX–XX asrlar.

– T., 2006.

5. Malikova S.S. Tasviriy san’at tarixi. – T., 2008.

6.Abdullayev N.U. San’at tarixi. 2-tom. – T.: «O‘qituvchi»

КУЛОЛЧИЛИК САНЪАТИ

Наманган вилояти тариҳи ва маданияти

давлат Музейи илмий ҳодими

Хусаинова Муҳаббат

Ўзбекистон мустақилликга эришгач, ўзбек халқи ўзининг бой ва қадиймий тарихини қайтадан кашф этиш имконига эга бўлади. Зеро, Ўзбекистон Ресбубликаси президенти Ш.М.Мирзиёев айтганларидек: “ Ўзбекистоннинг энг ябги тарихи ва биз эришган оламшумул ютуқлар мард ва матонатли халқимиз ҳар қандай қийинчилик, тўсиқ ва синовларни ўз кучи ва иродаси билан еэнгиб ўтишга қодир, деб баралла айтишга тўла асос беради” Кулолчилик қора лойдан мўъжизакор гўзаллик яратган Шарқнинг энг қадимий ҳамда навқирон санъатидир.

Бу қора лой, саховат, ҳалоллик, эзгулик тимсолидир. Тупроқ инсонларнинг барча эҳтиёжни ўз зиммасига олган фаровонлик, тўкинлик, ризқ-рўз, гўзалликнинг энг олий кўриниши санъатининг заминидир. Ўзбек кулолчилиги узоқ тарихга, ажойиб анъаналар, шакл, мазмун, ижодий жараён ва ўзига хос услубга эга. Кулолчилик хунари лойдан, пиёла, коса, товоқ, кўза, лаган, хурмача, тоғора, хум, тандир, буюм, ўйинчоқлар, қурилиш материаллари ва бошқалар тайёрланадиган соҳа бўлиб, у узоқ тарихга эга. Махсус тупроқни ўта қиздирганда тошсимон бўлиб пишишини, ундан хар хил идишлар тайёрлашни одамлар жуда қадимдан неолит даврининг бошларидаёқ билганлар.

Улар аввал лойдан идиш-товоқлар ясаб, гулхонда қиздириб пиширганлар. Тупроқ жаҳоннинг ҳамма ерларида бўлгани учун кулолчилик кенг тарқалган бўлиб, дастлаб бу хунар билан аёллар шуғулланганлар.

Кулолчилик чархи милоддан аввалги уч минг йилликни бошларида ихтиро қилингандан кейин кулолчилик билан эркаклар шуғуллана бошлаганлар. Кейинчалик лойдан ясалган идиш-товоқларни махсус ўчоқ ҳамда хумдонларда пиширганлар.

VIII-XII асрларда кулолчилик Ўрта Осиёда яхши ривожланган. Буни Афросиёбда ва Ўрта Осиёнинг бошқа ерларида топилган кулолчилик буюмлари исботлаб берди. Ўша даврда Ўрта Осиё маданияти тез суръатлар билан ривожланди. Кўпгина олим, ёзувчи ва мутаффаккирлар, яъни Абу Али Ибн Сино, Беруний, Фирдоуси, Рўдакилар етишиб чиқди. Бутун дунёга машхур бўлган меъморчилик ёдгорликлари бунёд этилди. XIII асрда мўғуллар босқинчилиги оқибатида Бухоро, Самарқанд, Урганч, Мавр, Балх ёнғин остида қолди. Оқибатда кулолчилик санъати ривовожига путур кетди.

XIV асрдан бошлаб Ўрта Осиё территориясида кулолчилик тез суръатлар билан ривожланди. XIX асрга келиб кулолчилик мамлакатлари ташкил бўла бошлади.

Ўрта Осиёда сувга бўлган эҳтиёж катта бўлгани учун сопол идишларни тез суръатлар билан ишлаб чиқаришга эҳтиёж сезилди. Асрлар оша уларнинг шакли ва безаги нафислана борди. Усталар турли-туман кулолчилик буюмларини ясашдан ташқари уларни юксак дид билан безай бошладилар. XIX асрда Ўрта Осиёда тожик ва ўзбек халқлари ўртасида кулолчилик жуда кенг ривожланиб /иждувон, Панжикент, Самарқанд, Шахрисабз,

Тошкент, Риштонда кулолчилик марказлари пайдо бўлди.

1932 йилда Тошкентда ўқув ишлаб чиқариш ташкил этилиб у ерда халқ амалий санъати усталари шу қатори кулоллар тайёрлайдиган курслар ташкил этилди. Кулолчилик сир-асрорларини машхур кулоллар ёшларга ситқидилдан ўргатдилар. Булар Риштонлик Муҳаммад Сиддиқ, Усмон Умаров, Тошкентлик

Туроб Миралиев, Шахрисабзлик Рустам Эгамбердиев, Карим Хазратқулов ва бошқалар эди. Айниқса кулолчилик тадбиқ этишда Ўзбекистон халқ рассоми, санъатшунослик номзоди Муҳиддин Раҳимов самарали меҳнат қилди. У ўзига хос кулолчилик мактабини яратиб, халқ санъатига оид бир қанча асарлар ва ажойиб шогирдлар қолдирди.

Хоразм кулолчилик санъатига катта ҳисса қўшган усталардан бири Раимберди Матжанов-Хоразм бадиий кулолчилик мактаби Ўзбекистон амалий безол санъатида алоҳида ўрин тутди. Кулолчилик мактаби Тошкент, Андижон, Фарғона, Самарқанд, Бухоро ва бошқа шахарлар кулолчилик мактабидан ўзига хос ясаш усули, техналогияси, нақш компазицияси, колорити, динамиклиги билан кишиларда алоҳида ўрин тутади. Раимберди Матжанов Хоразмнинг қадимий кулолчилик марказларидан бири Мадир қишлоғида 1909 йили кулолчи оиласида дунёга келди. Ўша даврда Мадир қишлоғида ўн беш кулолчилик устахонаси бор эди. Матжон кулолнинг ўғли Раимберди ўз отасидан кулолчилик сир-асрорларини ўргана бошлади. У аввал лойдан ҳар хил ўйинчоқлар шакиллар ясайдиган бўлди, кейинчалик ихчам бодия, кошинни ўрганди.

«Кулолчилик санъатининг усталари.»

Уста Мухаммадтоир Ризомухаммад угли (1898-1980) Тошкент шахрининг эски шахар мавзесидаги Чигатой махалласида уста кулол оиласида дунёга келди. Оталари Ризомухаммад уста кулол эди. Оналари Хайри она уй бекаси эди. Етти ёшида махалладаги эски мактабга укишга келдилар. Уч йил эски мактабда савод чикариб, мулла Тоир номини олади. Сунг отасига ёрдам бериб юриб кулолчиликнинг хамма сир-асрорларини урганганлар. 1917 йил устанинг отаси оламдан утади. Кулолчилик касби билан оилани тебратиш Тоир отанинг зиммасига тушади. Уч сингил ва бир ука устанинг карамогида вояга етди. 16 ёшларида 1914 йил оила курган. Аёллари Мирсултон кизи Парахат она билан 5 угил ва 4 кизнинг отаси булганлар. Болаларини хаммасини кулолчилик касби оркали вояга етказиб, уй-жойли килганлар.

Кулолчилик касби билан умрларининг охиригача шугулланганлар. Асосан халк эхтиёжи учун зарур булган ошхона буюмлари ясаганлар. Уста бу идишларни оддий усулда чарх деб аталган курилма ёрдамида ясаганлар. Уста тупрокни Кора Камиш жари якинидан корамтир рангдагисини олиб келганлар ва сопол буюмлар ясаганлар. Хумдонга утин ва кипик ёкилган. Пиширилган сопол буюмлар эски шахар расталарида халк истеъмоли учун сотилган. Савдо растасида утирган устани курган кино режиссёрлар Алишер Навоий фильмида иштирок этишга бир неча бор таклиф килишган. Устадан рад жавобини олишгач, улар устани киёфасини фотога тушириб кетишади. 1980 йил уста 82 ёшида оламдан утдилар.

Фойдаланилган адабиётлар

1. С.Булатов. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Тошкент-1991 йил.

2. М. Прица «Тошкент ганчкорлиги»

Бадиий адабиётлар нашриёти. 1960 йил.

3. С.Булатов. Ўзбекистон санъати тарихи. Тошкент 1991 йил.

KO’PKARI

Namangan Viloyati tarixi va madaniyati

davlat muzeyi ilmiy xodimi

Yigitaliyeva SH

Milodollad avvalgi III-II asrlardayoq shakllana boshlagan “Ko’pkari”- (Qirg’izlarda “qoqi pari”, Tojiklarda “bo’zkashi” ” ko’pkarichi”) chavandoz topqirlik ,epchillik talab etgan.

Turkiy tillarda bu o’yin nomi o’z etimologik ma’nosini yo’qotib, o’yin inventarining nomi bilan atalishi an’anviylaygan. Masalan turkcha – “ulaq”, O’zbekcha – “uloq”, qoraqalpoqcha –“ulaq”kabi. O’zbekistonning ba’zi xududlarida o’g’il tug’ilganida farzandlarining soch oldirish va sunnat to’ylarida osh berilib , ko’pkari uyushtirilgan . Unda bir- biriga yaqin bo’lgan bir necha qishloq chavandozlari qatnashib o’yin qoidasiga binoan ikki qismga bo’linishgan .Bu qoida yarim o’troq o’zbeklar orasida urug’-qabilachilik belgilari asosida XX asrning boshlarigacha amalga oshirilgan.

Etnagrafik olim F.Nasriddinov : “uloq Qozog’iston va O’rta osiyo davlatlarida keng tarqalgan xalq o’yini bo’lib , unda asosan bir necha yuzlab otliq va chavandozlar ishtirok etishgani “ haqida yozadi . Tarixiy-etnografik ma’lumotlarda qayd etilishicha , ko’pkari va uloq o’yinlarida ba’zi farqlanuvchi xususiyatlar namoyon bo’ladi. Qashqadaryo va Surxondaryo vohalarida uloq o’yinida , asosan,elchi va buzoq tanasidan foydalanishgan. Chunki echiki va buzoq tanalari qo’y va ho’kiz terilariga qaraganda ancha qulay va mustahkam bo’lgan. Ot tuyoqlari ostida qolganda ham anchagacha chidam bergan .Vohaning ba’zi tumanlaridagi ko’pkari oynadek yorug’ o’tsin dep , oyna ko’rsatilgan . Ko’pkariga ketayotgan chobagon ya’ni chavandozlar oynaga qarashlari shart bo’lgan . Shuningdek, ulovlar va uloqni , ya’ni “zot”ni ko’pkari joyiga olib borayotgan otlarning ikki tomoniga o’yin jarayonida sodir bo’lishi mumkin bo’lgan turli xil noxush xolatlardan

saqlaydi,degan niyatda olov yoqilgan. O'yinda otlarni maydonga kiritish oldidan qizitib olish uchun "qoqma"o'yini uyushtirilgan . Bunda o'rtaga navbat bilan ikki uchta uloq tashalgan. Qoqda 1-2 soat davom etib unda g'olibga sovrin berilmagan . Qoqma tugab otlar sovutilgach,asosiy – o'yin – ko'pkari boshlangan . Hamma chavandozlar jam bo'lgach,o'rtaga avvaldan so'yib tayyorlab qo'yilgan tana tashlanadi. Bakovul ko'pkarini eson-omon o'tgazaylik , dep duo beradi.Bakovullar esa ,chavandozlar o'rtasiga uloqni tashlab , ko'pkarining borishini nazorat qilib turadilar. Uloqni yerdan olgan chavandoz o'ynab, yuzlab raqiblar davrasidan uzilib chiqishi lozim bo'lgan . O'yinda eng usta , epchil va kuchli chavandoz uloqni taqim ostiga qattiq bosib oladi va ostidagi qattiq bosib oladi va ostidagi oti sag'risiga qamchi bosib marraga intiladi. Ortidan taqib qilayotgan chavandozlarga oldirib qo'ymasdan uloqni belgilangan ma'lum chiziq (marra)ga keltirib tashlagan chavandoz g'olib sanalagan. Bakavulboshi sovrinlarni e'lon qilgach, g'olib chavandozlarga navbatma-navbat tarqatiladi. G'oliblarga sovrin sifatida qoramol, kiyim bosh,gilam, pul va boshqa qimmatbaho sovg'alar berilgan. Kopkari o'yini xalq ommasining ijodiy mehnati natijasida vujudga kelgan bo'lib , ming yillar davomida turli xil ko'rinishlarda ommalashib , xalqning ijtimoiy hayoti, milliy xususiyatlari, qolaversa, maishiy hayot tarzi bilan bog'liq holda shakllangan. Xalq orasida mashxur bo'lgan chavandozlar haqida qo'shiqlar to'qilib,mardona fazilatlari dostonlarda o'z aksini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev N. San’at tarixi. 2t-T.; «San’at» 2001, 89-b.

2. Qurbanova Y. Amaliy san’at buyumlariga badiiy ishlov berishda turli ranglardan foydalanish. BMI. Toshkent – 2014, 104-b .

3. B.Qurbonov, G.Qurbanova Texnologiya Va Dizayn Toshkent -2020, 246-b

4. Sadikova N. O‘zbek milliy kiyimlari: XIX–XX asrlar.

– T., 2006.

5. Malikova S.S. Tasviriy san’at tarixi. – T., 2008.

6.Abdullayev N.U. San’at tarixi. 2-tom. – T.: «O‘qituvchi»

ПИЧОҚЧИЛИК САНЪАТИ

Наманган вилояти тарихи ва маданияти
давлат музейи табиат бўлими мудири
Азиза Мадалиева

Пичоқчилик санъати деганда биз пичоқ ясаш касбини тушунамиз. Пичоқ боболаримиз учун қадимдан тирикчилик воситаси бўлиб хизмат қилган. Ҳозирги вақтда пичоқ ясаш санъати халқ амалий санъати қаторида эъзозланиб келинаётир. Нодир пичоқлар ясашда ўзбек пичоқсоз усталарининг олдига тушадиган уста кам топилади. Пичоқ ясаш бошланғич палеолит давридаёқ маълум бўлган. Темир даврида ҳунармандчилик пайдо бўлган ва ривожланган. Мис ва бронзадан пичоқ ясаш бронза даврига келиб авж олган. Темирнинг кашф этилиши пичоқчилик санъхати тараққиётида катта бурилиш бўлди. Ўрта Осиёда пичоқчиликнинг энг риввожланган жойи араб мамлакатлари бўлган, Испания ва Италияда эса тез ўсиб ривожланиб кетган

XVI асрда Германия, Англия, Австрия, Францияларда пичоқчиликни касб сифатида таъқиқлаб, пичоқни ошхоналарда ишлатишган. XVII аср бошларида пичоқнинг очиб ёпиладиган, пакки, устара ва бошқа чўнтакда сақланадиган паккилар юзага келди. Археологик топилмалардан маълумки, Ўрта Осиё территориясида миллион йил аввао 2000 йилликга оид пичоқ намуналари топилган. Болалик тепа, Афросиёб, Варақша деворларига ишланган расмлардан маълум бўлдики, пичоқ уй-рўзғордан ташқари ҳарбий қурол сифатида ишлатилган. VI-XII асрларда пичоқ ясаш ривожланиб уни безаш технологиялари ўзгарган.

XV-XVII асрларда ёнга осиб юриладиган пичоқларнинг турли хиллари пайдо бўлди. Буни Навоий, Бобур асарларида ишланган миниатюралардан кўриш мумкин.

Кейинчалик пичоқчиликнинг ўзига ҳос мактаблари пайдо бўлди. Фарғона водийси, Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Хоразм, Қашқадарё қадимдан пичоқчилик марказлари бўлиб, улар ўзининг ишлаш технологияси, шакли, катта кичиклиги ва

безаклари билан фарқ қилган.

Ўзбекистон Республикасида 20 га яқин пичоқчилик марказлари бўлиб, улар ясалиш усулига кўра Чуст (тус) пичоғи, шахрихон пичоғи пойтуғ пичоғи, қўқон пичоғи, қорасув пичоғи кабиларга бўлинади.

Пичоқ турлари.

Ўрта Осиёда пичоқ алоҳида рамзий маънода, яъни барча ёзувлардан сақлаш маъносида масалан «дандон сопли пичоқ» ва «каркесонли пичоқ»лар илоҳий ҳисобланган.

Пичоқ қадимдан ишлатиб келинаётган асбоблардан бири бўлиб, уни тош, мисс ва бронзадан ишланган. Пичоқ ва дастадан иборат.

Пичоқлар тузилишига кўра 3 хил бўлади:

Тўғри пичоқ,

қайқи пичоқ,

бодомга пичоқ.

Тўғри пичоқ қадимдан ишлатиб келинаётган қайқи пичоқ - тиғни учи орқасига озгина қайрилган. Уни қиличак пичоқ, чақмоқи пичоқ деб ҳам юритилади.

Бодомча пичоқ - орқа қирраси учига нисбатан 4-5 см ичига камалак бўлиб кирган.

Ўрта сиямли пичоқ - пичоқ турларидан бири.

Кезлик пичоқ - болалар учун ишланган. Никоҳда берилади.

Бола пичоқ - болалар учун.

Чалабузар – пичоқни тиғи бўғзидан қайрилиб, дастасига ёпилган бўлади.

Мардона пичоқ - кашталар учун ишланган пичоқ.

Содда пичоқ - уй-рўзғорда ишлатиладиган пичоқ.

Гулдор пичоқ - дастасига нақшлар солинган.

Чилмихигулли пичоқ - дастасига чилмихлар қоқиб гулдор қилиб ясалган.

Руфта пичоқ - тиғининг юзи сидирғасига чархланган.

Ёғоч сопли пичоқ - ёғоч сопли пичоқ.

Шоҳдастали пичоқ - шоҳдан дастаси.

Дандон сопли пичоқ - пичоқнинг сопи филнинг тиши ва суягидан тайёрланган.

Ўн уч сопли пичоқ - пичоқ дастасига ўн уч дона садаф кўз солинган.

Ўн беш сопли пичоқ - пичоқ дастасига ўн беш дона гул солинган.

Пичоқнинг тузилиши.

Пичоқ 3 та қисмдан тиғ, даста ва қиндан иборат.

Тиғ-пичоқ тиғи, кесадиган қисми.

Пичоқ дастаси – суқма даста, ёрма ҳамда нақшинкор даста.

қин – пичоқ, қилич, ҳанжар ва бошқа асбобларни солиб қўйиш учун махсус мослама.

Пичоқчиликда теми рёки пўлатдан ишлатилади. Бронза даврида бронза ва мисдан ясашган. Темир кашф этилгандан сўнг темир пичоқ ясалган.

Пичоқчиликда – дўконда ўчоқ, дам, сандон, бозғон, эгов, болға ва бошқа жуда кўп асбоблар ишлайди.

Тиғомбир-тиғни ясашда қимчиб ушлаб туради.

Чарх-ҳар хил асбобларни ўткирланади.

Бигиз-гулбандини ўйиб гул солинади.

Кўк қалам – бигизни бир тури.

Нақш бигиз-нақш қаламни бир тури.

Нақш қалам-пичоқ юзига нақш ўяди. Пўлатдан ясалади.

Найча қалам – учи тирноқ шаклда нақш ўяди.

Қайроқ-қайраб, ўткирлайди.

Бозгардон – жимжилоқ йўғонлигида, бир қарич узунликдаги темир.

Бозғон-катта оғир болға.

Сандон-пўлатдан ясалган таглик.

Дам-форсча тин дегани – ҳаво қайнатиб ўтин ёндирадиган асбоб.

Чирмихипарма – Парма ўювчи асбоб.

Холгулпарма-парма, кўз парма.

Садаф арра – кичкина арра.

Сават қалам – гул ўрни ўйилади.

Пичоқчилик иши жуда нозик иш бўлиб кўп асбоб ускуна ишлатилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. С.Булатов. Ўзбек халқ амалий безак санъати. Тошкент-1991 йил.
2. М. Прица «Тошкент ганчкорлиги»Бадиий адабиётлар нашриёти. 1960 йил.
3. С.Булатов. Ўзбекистон санъати тарихи. Тошкент 1991 йил.
4. Т.Абдуллаев XIX-XX асрларда Ўзбекистон кандакорлик санъати. Тошкент 1994 йил.
5. Р.Хасанов. Амалий безак санъати методикаси. Тошкент 2003 йил.

CHAKMON - POLVONLAR LIBOSI

Namangan Viloyati tarixi va madaniyati

davlat muzeyi ilmiy xodimi

Yigitaliyeva SH

Chakmon sharq xalqlarining qadimiy liboslaridan biri . uni tikish ayniqsa, Markaziy osiyo xududida keng rivojlangan bo'lib , san'at darajasiga ko'tarilgan. Yurtimizda chakmonlar astarli ,astarsiz ,bosma ,to'qima ,mirzoyi, guldo'zi, sinoyi, qurama kabi turlarga bo'lingan .

Bosma chakmonlar asosan tuya va qo'ylarning mayin junidan tayyorlanadi. U chevarlardan ham jismoniy , ham aqliy jihatdan katta mehnatni talab qiladi. Birinch navbatda , chakmon uchun alohida jun turini tanlab olish kerak. Suvda yuvim tozalangan jun mahsus taroqda taralib, savoqdan o'tkaziladi . Tayyorlangan jun gulsiz toza sholcha ustiga yoyilib ,turli naqshlar bilan bezatiladi. Shundan so'ng sholchaga o'rab ,qatlamlar buzilib ketmasligi uchun gulsiz chilvir bilan maxkam bog'lanadi. Keyi uni bo'yra yoki taxtakachlar ustiga yoyib,suv quyib,bilaklar yordamida uch-to'rt soat davomida pishitiladi. Birinchi marta pishitilgach, o'ramdan olib quritiladi . So'ngra qayta o'rab oldingiga qaraganda issiqroq suvda pishitiladi . Nixoyat , yaxshi pishganiga ishonch xosil qilingach bichiladi va tikish jarayoniga o'tiladi . Shuningdek , to'qima chakmon tayyorlash jarayoni ham o'ziga xos . Uning yelka qismiga gulli kashtalar yoki geometrik shakllarni tikish mumkin . Qoqma (janda)chakmon ham shu usulda qilingan . Sinoyi chakmon kukmdorlar , martabali kishilarga mo'ljallangan bo'lib , kalta yengli qilib tayyorlangan . Bunday chakmonlar Husayn Boyqoro , Alisher Navoiy , Bobur Mirzo zamonlarida ham rasm bo'lgan . Namangan viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyi 3-etaj tarix bo'limini o'zbek uyida joylashtirilgan ekispozitsiyada ham beqasam to'n kiygan o'zbek otaxonini ko'rishimiz mumkin . bundan tashqari muzeyning shu tarix

bo’limida ekispozitsiyaga qo’yilgan XIX asrga tegishli arova ustida ham xon hamda oddiy xalq kundalik turmushida kiyib foydalangan chakmonlarni ko’rishimiz mumkin . xozirda chakmonlar kiyish birmuncha kamayib ketayotgan bir paytda xar xil turdagi chakmonlar muzey ekispozitsiyasida xalqqa ,yosh avlodga tarixdan bir lavha sifatida o’zini namoyon qilmoqda . Lekin quvonarli jihati yurtimizda chakmon tikish an’analari bugun ham davom etmoqda.

CHAKMON — ustki kiyim turi; erkaklarning oldi ochiq qishki to’ni. Jun matodan tikiladi. Barlari old etak qismiga qo’shimcha trapesiyasimon kiyiq qo’shilishi hisobiga birbiriga ustmaust kirib turadi, uchburchak bo’yin o’miziga yoqa o’rnatiladi, eng uchi tomon torayib boradi. Chakmonning qo’ltiq osti (xishtak) qismi ochiq qoldirilgan. Chakmon ham to’n kabi yoqa, bar, etak chetiga jiyaklar qo’yib bezatilgan. Bahor, kuzda yaktak ustidan, sovuq oylarda paxtali to’n, po’stin ustidan kiyiladi. Xorazmda chap barlar o’ng bar ustini yopib turgan. Yaylovlarda hozir ham kundalik kiyim sifatida kiyiladi. Bu hududsa movut to’nlar — chakmon, sholchakmon, yaktak singari astarsiz tikilgan. Jun mato ensiz bo’lgani sababli bitta Chakmonga 25 metrgacha mato sarf qilingan. Ular, asosan, och jigarrang tuya junidan bo’lib, 2 andazali yoki 3 andazali bichiqsa tikilgan, ya’ni yon bo’lak tarzli yoki tarzlar qo’shilmay tikilgan. Samarqand—Buxoro muzofoti movut Chakmonlari, asosan, qo’y juni matosidan tayyorlanganligi tufayli, sidirg’a och sariqyoki qora tusli bo’lgan. Shol Chakmon (tuya junidan tayyorlangan), movut Chakmon (fabrika movutidan tayyorlangan) lar qimmat sotilgan, asosan, o’ziga to’q, boy aholi sotib olgan. Chakmon oddiy to’nlar singari bichilgan, ya’ni 3 andazali to’g’ri Bichiqda bo’lib, barlar oldiga kiyiklar solingan. Jiyaklar bilan bezatilgan. Farg’ona — Toshkent muzofotida qo’y junidan to’qilgan movut Chakmonlar — qoqma Chakmon deyilgan. Eng arzon movut Chakmonlar past navli aralash matolardan tikilgan (ko’k Chakmon). Qor yomg’irlarda bo’kib qolmaslik uchun ko’pincha qaynoq suvga bo’ktirilgan. Chakmon matosi to’qilishiga qarab farqlangan. Asosan, ko’kish rangli bo’lgan, bichig’i esa paxtali chopon, to’nlar kabi 3 andazali to’g’ri bichiqsa bo’lgan. Hozirgi kunda Chakmonlar kundalik kiyimlar qatoridan joy olgan

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev N. San’at tarixi. 2t-T.; «San’at» 2001, 89-b.

2. Qurbanova Y. Amaliy san’at buyumlariga badiiy ishlov berishda turli ranglardan foydalanish. BMI. Toshkent – 2014, 104-b .

3. B.Qurbonov, G.Qurbanova Texnologiya Va Dizayn Toshkent -2020, 246-b

4. Sadikova N. O‘zbek milliy kiyimlari: XIX–XX asrlar.

– T., 2006.

5. Malikova S.S. Tasviriy san’at tarixi. – T., 2008.

6.Abdullayev N.U. San’at tarixi. 2-tom. – T.: «O‘qituvchi»

ЖАҲОН АДАБИЁТИНИНГ БУЮК ДАҲОСИ

Наманган вилоят тарихи ва маданият

давлат музейи катта илмий ходими:

Манзура Холбева

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат муезйи хазинасида аждодларимиз қолдирган бой маданий мерослар қаторида Алишер Навоийнинг бир неча асарлари сақланиб келинмоқда.

Буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Низомиддин Мир Алишер- дунё адабиёти тарихида тенги топилмас бир сиймо ҳисобланади. Истеъдодиниинг улуғворлигию теранлиги жиҳатидан ҳам, қудратли давлат арбоби сифатида жамиятда тутган юксак мавқеи юзасидан ҳам жуда кўп шоирлар, олимлар, тарихчилар, ҳунармандларга саховатли беғараз ҳомийлик кўргизгани жиҳатидан ҳам ўхшаши йўқ.

Алишер Навоийнинг ҳаёти, ижоди ҳамда инсоний фазилатларини ўрганиш асрлар оша давом этиб келмоқда. Ҳазрат жуда ёшлик пайтида шоир сифатида танилиб бўлган эди. У бутун умри давомида мамлакат ва халқ қайғуси билан яшади. Юрт ободлиги ва тинчлиги йўлида ўзини фидо қилди. Орадан беш асрдан кўп вақт ўтганига қарамай улуғ шоирнинг қилган ишларии, кўрсатган маънавий жасорати ёш авлодга ибрат сифатида кўрсатиб келинмоқда.

Ҳазрат Навоий ижоди ўз даври олиму-фузалоларидан бошлаб, то ҳозирги кунгача изланииш олиб бораётган олимлар учун битмас-туганмас илмий тадқиқот манбаи ҳисобланиб келинмоқда.

Алишер Навоийниинг ижодий мероси катта. Бу ўзига хос ҳаёт қомуси, уни хикматлар уммони, доно фикрлар чамани дейиш мумкин. Шоир классик

шеъриятнинг 16 жанрида қалам тебратган бўлиб, олтита йирик фалсафий – дидактик, ишқий-романтик достонлар яратади. Она тилида тўрт девон, форс тилиида бир девон (Девони Фоний) тузган.

Шоир насрда ҳам унумли ижод қилган. “Маҳбуби ул-қулуб” (Кўгилларнинг севгани), ”Насойим ул- муҳаббат” (Муҳаббат шаббодалари), “Тарихи хукамо ва анбиё” (Шохлар ва пайғамбарлар тарихи), “Тарихи мулки Ажам” (Ажам мамллакатлари тарихи), “Мезон ул-луғатий” (Икки тил муҳокамаси), “Вақфия” (Вақф китоби) каби асарлари ўқувчиларга яхши таниш.

Буюк мутафаккир, сўз мулкининг султони Алишер Навоий-инсон қалби ва онгига сўз орқали таъсир ўтказа олган буюк алломадир. Зеро, шоир инсоният маънавий оламини сўз сеҳри ила бойитиб, юксалтира олган ижодкордир. Мутафаккир ўз асарларида бор маҳоратини сўз орқали намооён этади. Шунингдек, инсон камолоти учун зарур бўлган барча амалларни ўзининг пур маъно сўзллари орқали акс этттиради. Ўз ижодида ҳар бир заррачага катта эътибор қаратган шоир ҳеч бир нарсани назаридан четда қолдирмайди. Ҳақиқатдан ҳам Алишер Навоий ижодининг қайси бир қиррасига қарайлик, сўзга нисбатан маъсулиятли ёндашганига гувоҳ бўламиз.

Алишер Навоийнинг халқпарварлиги, бутун умри давомида авом халқнинг турмуш тарзини обод қилиш тўғрисида ўйлагани айнан ” Маҳбуби ул-қулуб” асарида янада яққол намоён бўлади.

Асарда тилга олинган зулмкор шоҳу вазир, мансабдор шахслар, мударрислар, табиблар ва деҳҳқону ҳунармандлар ҳақидаги фикрлари ҳамда инсонларнинг яхши ва ёмон хислатлари баён этилган панду-насиҳатлари, танбеҳларни ўқиган ҳар бир онгли инсон ўзига тегиишли хулосани чиқариб, ёмон иллатлардан қочади, ҳаёт сўқмоқларида дуч келган тўсиқларга ўзи ечим топа олади, фарзандлар тарбиясида хатоликларга йўл қўймасликка ҳаракат қилади.

“Маҳбуб ул-қулуб”ни том маънодаги панднома десак ҳам янглишмаймиз. Асарда Навоий раият аҳли барча табақаларининг одоби, ҳулқи ва аҳлоқий тамойиллари ҳақида фикр юритар экан, ҳалол меҳнат билан кун кечирувчи деҳқонга улкан саховат эгаси, қурт –қумурсқадан тортиб, гадою мусофирга емак берувчи, новвою аллофни иш билан таъминловчи, мамлакат хазинасини тўлдирувчи, барчага ризқ улашувчи олижаноб жаннатий инсон сифатида қарайди ва “Деҳқонки, дон сочар, ерни ёрмоқ билан ризқ йўлин очар” деб таъриф беради. Деҳқончиликнинг бошқа касблардан юқори қўйилишига сабаб шуки, масалан, ҳунармандлардан ажойиб ашёлар, меъмор қурувчилардан буюк бинолар неча юз, ҳатто минг йилларга ёдгор бўлиб қолади ва бу ёдгорликлар билан бирга уларнинг номлари узоқ вақт яшайди . Деҳқоннинг меҳнати эса ердан пайдо бўлиб, яна ерга сингиб кетади , меҳнат маҳсули ер устида қолмайди. Аммо унинг маҳсули билан инсон тирик ва дастурхони ҳамиша тўкиндир.

Шоир асарда панд-насиҳатларни танбиҳ тарзида санъаткорона баён этадики, бу жиҳатдан ҳам ўқувчи дўстона самимиятга иқрор бўлади.

Танбиҳ

Оз гапирмоқ-хикматга сабаб; оз емоқ соғлиққа сабаб.

Оғзига келганни демоқ нодоннинг иши ва олдига келганни емоқ ҳайвоннинг иши.

Байт**:** *Кўп демак бирла бўлмагил нодон,*

Кўп емак бирла бўлмагил ҳайвон.

Тавозеъ хусусида

Тавозеъ- кишига халқнинг мухаббатини жалб қилади. Одамларни у билан дўстлаштиради. Тавозеъ-дўстлик гулшанида тоза гуллар очади. Тавозеъ-такаббур муҳолифга мулойимлик ва камтарлик йўлини кўрсатади. Гердайган душман

кўнглида инсонийлик завқини кўрсатади. Қайта-қайта кўрсатилгган тавозеъ-ҳаёсиз такаббурни уят чегараси томон йўллаайди ва ҳаддан ташқари инсофсиз душмани ёмонлик қилишдан қайтаради.

Байт*:* *Бундай ҳаёт ақл ва ҳикмат*
эгалари насибасидир,
Нафспараст ва ҳудбинлар унга
эриша олмайдилар.

Саҳоват хусусида

Яхшиликларни топмоқ-едирмоқдир; айбларни яширмоқ-кийдирмоқдир, зарур вақтда берилган эски чопон ва бўз тўн-саховат; бемаҳал ҳадя қилинган зарбоп чопон-ярамасликдир. Овқатинг увол бўлмасин десанг –едиир, либосим эскирсин десанг кийдир. Саховат қилиш йўлини шу айтилган гапларда англа, амммо олийжаноблик ва мардлик расмлари бундан бошқачадир.

Навоий асарлари барҳаёт. Қай бир ижодини ўқимайлик, варақламайлик унда комилликка, инсоф диёнатга,тўғрилик ва ҳалолликка йўналтирилганлигининг гувоҳи бўламиз. Бу айниқса ёш авлод тарбиясида муҳим аҳамиятга эга. Бу соҳада “авлиёларнинг авлиёси, мутафаккирларнинг мутафаккири, шоирларнинг султони” Алишер Навоий мероси ҳаётбахш манба бўлиб хизмат қилмоқда.

Бугунги авлод шу муқаддас заминга муносиб бўлиб вояга етишида кимларнинг авлоди эканлигини билиши, Ватан тарихи, унда яшаб ўтган Навоий сингари аждодларини англаш катта аҳамиятга эга. Алишер Навоий ижоди тубсиз уммонга ўхшайди. Шоир асарларини ўқир эканмиз, ҳар сафар ундан янги бир мазмун, янги жиҳатларини топаверамиз. Навоий инсонни улуғлайди, ёшларни комил шахс бўлиб вояга етишига ундайди. Айни пайтда ҳар бир киши эзгу ном қолдирииши, умрини яхшиликлар қилиш билан безаши муҳимлигни уқтиради

Ҳулоса қилиб айтганда, Навоий асарларидаги аҳлоққа доир фикрлар улкан бир аҳлоқий қарашларнинг йиғиндиси сифатида, нафақат ўз даврида, балки бугунги кунимизда, бундан кейинги даврларда ҳам ҳаётга тадбиқ этишга лойиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.

2. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .

3. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

4. Садикова Н. Ўзбек миллий кийимлари: ХИХ–ХХ асрлар.

– Т., 2006.

5. Маликова С.С. Тасвирий санъат тарихи. – Т., 2008.

6.Абдуллаев Н.У. Санъат тарихи. 2-том. – Т.: «Ўқитувчи»

КАШТАЧИЛИК САНЪАТИ

Наманган вилояти тарихи ва маданияти
давлат музейи табиат бўлими мудири
Азиза Мадалиева

Ўзбек миллий каштачилиги (каштадўзлик) амалий санъатнинг энг қадимий турларидан бўлиб, у халқнинг ўз турмушини гўзал қилиш истаги натижасида юзага келган. Каштачилик санъати нафақат мамлакатимизда, балки чет элларда ҳам шуҳрат қозонган. Ўзбек халқ усталари қўллари билан тикилган кирпеч, сўзана, зардевор, гулкўрпа, чойшаб кабилар Белгия, Америка Қўшма Штатлари, Ҳиндистон, Афғонистон каби хорижий, шунингдек, мамлакатимизнинг Фарғона водийсида фақат хонадонларда эмас, балки музейларда доимий экспозицияга айланиб қолган. Ҳозиргача буюмлар ўзига хос гўзаллик, нафис безакларнинг ранг-баранглиги билан кишиларни ҳайратга солиб келмоқда. фадиий каштачилик узоқ тарихга эга, буни археологик топилмалар ва ёзма манбалар исботлаб бермоқда. Ўзбек каштачилиги иқлим, табиий шароит, муҳит билан боғлиқ ҳолда барча касб-ҳунарлари билан биргаликда ривож топган. Каштачилик санъатининг энг қадимийси сақланмаган. XIV— XV асрларга мансуб миниатюралар орқали каштачиликнинг жуда қадимдан ривожланганлигини кўриш мумкин. Испан элчиси Руи Гонзалес де Клавихо Амир Темур саройида ўзбек миллий кашта безакларини кўрганини кундалигида ёзиб қолдирган. 1467 йили Камолиддин Беҳзод «Зафарнома»га ишлаган «Темур тахтда» миниатюрасида чодирга ишланган каштани ҳам акс эттирган. XIX асрнинг иккинчи ярмида кашта тикиш машинасининг ихтиро этилиши каштачилик корхоналарининг вужудга келишига асос солди. Машинада кашталарнинг кўп ишлаб чиқарилиши уларнинг бадиийлигига путур етказди. Қўл кашталари унутила бошланди. Лекин айрим хилларигина сақланиб қолди.Ўзбек каштачилиги қўшни халқлар каштачилиги таъсирида бойиди ва ривожланди. Ўзбек кашталарига назар солсак,

унда Ҳинд, Хитой, Рус, Афғон, Қозоқ, Қирғиз ва Тожик каштачиликларининг усул ва услубларини учратамиз.

Бу санъатда ҳар бир миллатнинг ўзига хос энг кўп қўллайдиган нақшлари бўлади. Чунончи ўзбек кашталарида ўсимликсимон, геометрик ҳамда гул нақшлари кўп бўлса, рус каштачилигида геометрик, ўсимликсимон шакллар, гуллар, қуш ва мевалар кўп тасвирланади. Ҳайвонлар, шох ва туёқларни эслатувчи элементлар тасвирланади.

Қадимий анъаналарга кўра, ўзбек қизлари — бўлажак келинчаклар сеплари — ҳар хил каштачилик буюмларини ўзлари тайёрлашлари лозим эди. Кашталар қанчалик нозик, чиройли бўлса, қайлиқ шунчалик юқори баҳоланар эди. Қизлар 7-—9 ёшидан бошлаб кашта тикишга ўргатиларди. Улар уч, тўрт йилдан кейин мустақил кашта тика бошлайдилар. Етишиб чиққан каштачилар ўзининг санъати ва табиатига кўра гўзаллик ҳақидаги орзуларини ифодалашга ҳаракат қилганлар. Каштачиликнинг муҳим турларидан бири зардўзликдир.

Зардўзлик — зар ип билан кашта тикиш касби бўлиб, Ўзбекистонда, айниқса Бухорода кенг тарқалган. Зардўзи усулида тайёрланган кашталарда олтин, кумуш рангдаги ипак ҳамде сунъий ипак ва толалардан фойдаланилади. Каштачиликнинг махсус турларкдан бири — аппликациядир.

Аппликация — лотинча ёпиштириш деган маънони билдириб, газлама, қоғоз ва бошқа материалларга ранг-баранг газлама, қоғоз бўлакларини ёпиштириш ёки тикиш йўли билан безаш демакдир. Аппликация каштадўзликнинг махсус тури бўлиб, у ўзига хос технологияга эга. Асосий матога рангдор мато парчасини, чарм ва бошқа-ларни қадаб, атрофи чокланади. Аппликацияда кўпинча изма чоклардан фойдаланилади. Каштанинг бу тури Ўзбекистонда яхши ривожланмаган. Ҳозирги вақтда кўпинча болалар пальтоларига, кўйлакларига, бош кийимларига ҳар хил қуш, мева, гул ва ҳайвонлар тасвири аппликация усулида чокланади. Айрим ҳолларда аёлларнинг кийимлари шу усулда безатиляпти.

Архитектурада ва бирор буюмларни безашда аппликация усулидан кенг фойдаланиб келинмоқда.

Каштачиликда безак буюмлари турлари

Ўрта Осиёда каштачилик жуда кенг тарқалган бўлиб, оилада ҳар бир аёл кашта тикишни билиши керак бўлган. Шунинг учун ҳар бир оила ўзи учун кирпеч, сўзана, дорпеч, ойнахалта, чойхалта ва бошқаларни ўзи тайёрлаган. Безак буюмларининг тури жуда кўп масалан, сўзана, кирпеч, чойшаб, ойнахалта, чой халта, зардевор, палак, гулкўрпа, дорпеч, буғжома, парда, белбоғ, такяпўш (ёстиқ устига ёпиладиган), дўппи, кўйлак, дастрўмол, ҳамён, жойнамоз, сумка, нимча, махси-кавуш, халтача ва бошқалар бадиий дид билан безатилган. Ўтмишда бу кашталар оқ ва малла матоларга тикилган. Кейинчалик сатин, шойи бахмалга тикиладиган бўлди. Каштачиликда ишлатиладиган безак буюм турлари билан танишиб чиқамиз.

Дўппи — Ўзбекистонда кенг тарқалган енгил бош кийим. Дўппи кийиш дастлаб Эронда ва туркий халқлар ўртасида, . Россияда эса XIII асрда расм бўлган. Асрлар давомида дўппининг турли хиллари вужудга келган. Бахмалга, сатинга, сидирға шойига ип, ипак ва зар билан дўппи гуллари тикилган. Ўзбекистонда, Тошкент, Чуст, Бухоро, Самарқанд, Бойсун, Шаҳрисабз дўппилари машҳур бўлиб, улар ўзига хосдир. Жумҳуриятимизнинг барча районларида дўппи тикилади. Унинг Ироқи, Чуст дўппи, Гилам дўппи, Чакма тўр, Қизил гул, Пилтадўзи, Зардўппи, Тўлдирма деб номланадиган миллий дўппилар бор. Ҳар бир дўппи яратилиш услубига эга бўлиб, улар бир-биридан фарқ қилади. Ўзбекистонда оммавий бош кийими асосан уч хил шаклга эга бўлади. «Кулоҳ», «арақчин», «тусдўппи».

Кулоҳ—конуссимон бош кийим. У асосан дарвешлар қалпоғи. Унинг матоҳи тоқ учбурчак парчаларидан бичилиб ёнламасига тикилади. Кулоҳ (эркаклар бош кийими) ҳозир жуда кам учрайди.

Арақчин — шарсимон дўппи, уни асосан кексалар кияди. Тошкентда шарсимон дўппилар канда хаёл, босма, чакматўр, ироқи чок усулларида тикилади.

Тус дўппи — Кенг тарқалган ясси юзали дўппи. Кўпинча тус дўппи чуст дўппи деб юритилади. Тус дўппиларнинг биргина классик вариантининг ўзида саккизта ювелир чок услуби қўлланилади. Масалан, занжира, тўғри чок, чита, кунгура, еталатма, тароқ, ова, пилдироқ. Чуст дўпписи-нинг тепасига кизакдан квадрат шаклида бўртиб чиқиб, ярим шар кўринишида бўлади.? Тошкент дўпписи сидирға бахмалдан (гулсиз) тикилган бўлади. Бухоро дўппилари сидирға ёки гулли бахмалдан жиякли қилиб тикипади, жияги турли хил ипаклардан рангдор нақшли йўрма усулида тикилган бўлади.

Жойнамоз — ерга солиб устида намоз ўқийдиган тўшама. Ислом динига эътиқод қилувчилар ишлатидиади. У ибодат вақтида кишини бу дунёдан ажратувчи омил деб тасаввур қилинади. Жойнамоз х,ар хил матодан тайёрланиб, унинг уч томони меҳроб шаклида тикилган бўлади. Ундан мачит, мадраса ва уйларда фойдаланилади. У турли ўлчамда бўлади. Ибодатни канда қилмаслик учун бошқа нарсалардан фойдаланиш мумкин. Масалан, чопон, қийиқча, шолча кабилардан, чунки улар диний нуқтаи назардан пок ҳисобланади. Жойнамоз каштачиликда жуда чиройли қилиб безатилган бўлади.

Зардевор — уй жиҳози, у сидирға шойи бахмал, сатинга кашта тикиб безатилган бадиий буюм .Зардевор ўзбек ҳамда тожикларда янги тушган келиннинг уйига, шифтига ёки деворига илиб қўйилади. У зар ип ёки ипак гажимли бўлиб, эни 40—70 см, узунлиги мўлжалланган уйнинг деворига мослаб тикилади.

Палак — деворларга илинадиган энг йирик, энг қиммат безак буюмларидан бири. Палакда осмон ва тўлин ой акс эттирилади. Уни қадимда оқ ёки малла бўзга кашта тикиб тайёрланган. У сўзанадан гулларининг йириклиги, заминига ҳам кашта қопланиши билан фарқ қилади.

Сўзана — форсча сўзани деб ҳам юритилади,игна билан тикилган деган маънони беради. Сўзана матога кашта тикиб тайёрланган бадиий буюм бўлиб, хонани безатиш учун деворга илиб қўйилади. У сатин, бахмал, шойи ва бошқа матоларга кашта тикиб тайёрланади. У ўзига хос бадиий кўринишга эга.

Матонинг рангидан усталариАлиз кашта замини сифатида фойдаланадилар. Шунинг учун палакдан фарқ қилади.Сўзана ҳар бир хонадонда бўлган, чунки бир қиз турмушга чиқишидан олдин ўзи учун сўзана тайёрлаган. Сўзана келинларнинг сепи ҳисобланган. Камбағал оилада сўзанани малла, оқ бўздан, бадавлатроқларида эса шойидан, бахмалдан тикишган. Сўзана учун композицион жойлашган ўсимликсимон нақшлардан фойдаланилади. Сўзана ўртасида кўпинча доирасимон гул тикилиб атрофи гулдор ислимий нақшлар билан без тилади. Сўзана тикиш жуда қадимдан ривожланган бўлиб XIX асргача бўлган сўзаналар сақланмаган. Фақат XIX асрга оид Самарқанд, Нурота, Фарғона, Ўратепа, Шаҳрисабз, Тошкент, Фарғона ва бошқа жойлардаги сўзана турларидан намуналар бор. Санъатнинг бу тури айниқса Ўзбекистон ва Тожикистон территориясида қадимдан кенг тарқалган. Кейинги пайтларда сўзана машинада тикилиб келинмоқда.

Чойшаб — форсча-тожикча рўйжо — тун чодири деган маънони билдиради. Чойшаб асосан тахмонга тутиш, ётганда ёпиниш учун, тўшак устидан тўшалади. Тўшак устидан ёзиладиган чойшаб кам каштали оқ

суруп, тахмонга тути-ладиган сатин, шойи, бахмал ва бошқалардан тикилади. Ҳозирги вақтда чойшабдан сўзана каби бадиий буюм сифатида ҳам фойдаланиб келинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. С.Булатов «Узбек халк Амалий безак санъати»Тошкекнт «Мехнат»1991йил.

2. Г.В.Беда.Основы изобретательной грамоты. Москва. «Моладая гвардия», 1987г.

3. М.А.Бикажанова. Одежда узбечек Ташкента В.кн «Костюм народов средней Азии» М,1979г.

4. П.А.Гончаров Золотошвейное искусство Бухары.Изд.лит и искусства им.Г.Гуляма.1986й.

5. Н.С.Гражданкина. Архитектурно-строительные материалы Средней Азии.Т. Узбекистон, 1989г.

6. Б.П.Денике Искусство Средней Азии. Центриздат.1927г.

РАҚС САНЪАТИ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти

давлат музейи катта илмий ходими

Валиева Ҳадияхон.

Ўзбек халқининг миллий ифтихори бўлган рақс санъати неча-неча асрлар давомида шаклланди, ривож топди. Ўзбек рақсининг локал мактабида шу кунгача хотин-қизларнинг анъанавий турғун репертуар ва ижро услубига эга бўлган қадамий мусиқий рақс санъати яшаб келади. Ўзбекистонда рақс санъатининг ривожига муносиб ҳисса қўшган Уста Олим Комилов, Мукаррама Турғунбоева, Исохор Оқилова, Қундуз Миркаримованинг ижоди ва фаолияти миллий рақсларимизни дунё саҳналарига олиб чиқишга замин яратди.Айниқса, “Баҳор” Давлат рақс ансамблининг концерт дастурлари нафақат Ўзбекистонда балки, бутун дунёда, Европа, Америка, Австралия, Япония каби давлатларда намойиш этилди. Айниқса, “Танавор”, “Пилла”, “Катта ўйин”каби ижролар миллий ҳаракатларни ўзида намоён этганлиги билан алоҳида ажралиб туради. Наманган вилояти тарихи ва маданияти давлат музейида ҳам юртдошларимизни санъатининг бу тури билан яқиндан таништириш, ижрочилик мактаби анъаналарини етказиш мақсадида алоҳида кўргазмалар ташкил этилган ва бу санъатнинг тарихи хақида манбалар келтирилган.

Ҳар бир халқнинг рақс анъаналари, ижро услуби, плпатик тасвирий воситалар бўлиб, улар тарихий, ижтимоий ва географик шароитлар таъсирида таркиб топиб ривожланган . Рақс мусиқа билан узвий боғлиқ, мусиқа мазмунини образлар воситасида очиб беради. Халқ рақсларида ритм муҳим бўлиб, у мусиқада ўз ифодасини топади, оёқ, қўл, бош ва тана ҳаракатлари умумий ритмга бўйсунади, бир-бири билан боғланади. Ўзбек рақслари мазмунини ифодалашда ижрочилар тепки, қаркак, зангдан ҳам фойдаланади. Айрим рақслар рўмол, пиёла, қадаҳ каби буюм билан ижро этилади, баъзан ижрочи халқ чолғу асбобьлари (қайроқ, доира,

ноғора ва ҳ.к)да ўзига ўзи жўр бўлади. Ғарбий Европа халқлари рақсида, асосан оёқ ҳаракатлари муҳим бўлиб, қўл ва тана ҳаракатлари унга жўр бўлади. Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистон ҳудудида топилган қоя тош тасвирлари археологик топилмалар бу ерда рақс жуда қадимийлигидан гувоҳлик беради. Ўзбекистон ҳудудида топилган қоя тош тасвирлари археологик топилмалар бу ерда рақс жуда қадимийлигидан гувоҳлик беради. Ўзбек рақс санъатининг ўтмиши, шакл ва турларининг бойлиги аждодларимиз асосан деҳқончилик ва ҳунармандчилик билан боғлиқ бўлганидан келиб чиққан. Шу боис шаҳар ва қишлоқларда ўтказилган тўй, байрам ва маракалардаги “Бешқарсак” каби қадимий ўйинлар ҳам, “Катта ўйин”,”Лазги”,”Кема ўйин”, “Ашшадароз” сингари катта умумлашмага, рамзий тимсолларга эга. Рақсларни ҳам, жангавор ўйинларни ҳам учратиш мумкин бўлган.

Рақс санъати, айниқса, Амир Темур ва темурийлар салтанати равнақ топган. Унда хотин-қизларнинг ўрни катта бўлган. Ранг-баранглик, тарихий қатламлар рақсда яққол кўзга ташланган. Олов атрофидаги ўйинлар, Анахита ва Рустам тимсоларига бағишланган ўйинлар, мақом рақслари, “Арғуштак” каби рақслар шу жумладандир. “Муножот”, “Танавор”, “Лазги” рақслари ҳам айнан шу даврда малакали ижрочилар дастуридан мустаҳкам ўрин олган.

XX асрда рақс санъати Бухоро рақси, Хоразм рақси, Фарғона рақси йўналишида; замонавий саҳна талаблари асосида қайта ишланган саҳнавий халқ рақси сифатида: миллий рақс унсурларидан фойдаланган балет спектакллари тарзида ривожланиб келди. Мазкур йўналишларнинг ҳар бири аср давомида бир неча тарихий босқични босиб ўтиб, ўз шакли-шамойили, мазмунига эга бўлди. Бир қатор давлат вахалқ рақс жамоалари жаҳонга танилди. Бунда Ҳамдамхон, Юсуфхон қизиқ Шакаржонов, Уста Олим Комилов, Тамарахоним, Мукаррама Турғунбоева, Гавҳар Раҳимова, Розия Каримова, Қундуз Миркаримова,Карим Раҳимов, Қодир Мўминов, Маъмура Эргашева, Юлдуз Исматова, Шокир Аҳмедов, Гавҳар

Матёқубова, Равшана Султанова, Дилафрўз Жаббарова, Қизлархон Дўстмуҳамедова, Малика Аҳмедова кабирақс усталарининг хизмати катта.

Мустақиллик даврида рақс санъати янада тез суръатлар билан ривожланмоқда.1997 йилдан кейин М. Турғунбаева номидаги “Ўзбекрақс”ижодий бирлашмаси ташкил топди, бирлашма қошида махсус жамғарма тузилди. Хореография билим юрти негизида эса Тошкент давлат миллий рақс ва хореография олий мактаби барпо этилди. “Ўзбекрақс”, “Ўзбекнаво” ижодий бирлашмалари таркибидаги ансамбллар, халқ рақс меросини ўрганиш ва тиклаш асосида янги рақслар яратиш, анъанавий рақсларни асраб-авайлаш ва муносиб даражада намойиш этиш, ёш раққас ва раққосаларни тарбиялаб етиштириш бўйича олиб бораётган ҳаракатлари ижобий натижалар бермоқда Миллий рақс ижрочилиги бўйича олиб бораётган ҳаракатлари ижобий натижа бермоқда. Миллий рақс ижрочилиги бўйича М.Турғунбоева номидаги мукофот тасис этилган. Бир қатор давлат ва халқ рақс ансамбиллари рақс усталари жаҳоннинг турли мамлакатларида бўлиб, Ўзбек рақс санъатини намойиш этмоқдалар.

Миллий рақс санъатимизнинг маҳир намоёндаси, юртимизда санъатнинг барча йўналишлари каби миллий рақс санъатини изчил равнақ топтириш, бу борадаги бой анъана ва усулларни тиклаш, “Устоз-шогирд”анъаналарини янада ривожлантириш юзасидан жуда ҳам катта ишларни амалга оширган буюк санъаткор Мукаррама Турғунбоева 1913 йил 31 майда Фарғона туғилган. Фарғона билим юртини тамомлагач, 1929 йилда Муҳиддин Қориёқубов ёрдамида Самарқанд Давлат мусиқали театрининг ёрдамчи труппасига ишга кирди ва театрда саҳналаштирган мусиқали спектаклларда иштирок этди.

1932-1933 йилларда Уста Олим Комилов ва Тамарахонимлар устозлигида ўзбек рақслардан машқлар тайёрлаган бўлса, 1936 йилда ўзи мустақил равишда “Пахта” рақсни яратиб, 1937 йилда “Гулсара” мусиқали драмаси учун рақслар саҳналаштирди.

М.Турғунбоева 1939 йилдан А.Навоий номидаги Опера ва балет театрида ишлаб, балет санъати сирларини пухта эгаллаш, тинимсиз ижодий меҳнат санъаткорга шундай катта шуҳрат келтирдики, бу ҳақда унинг ўзи шундай деган эди: “Мени биринчи марта театрга олиб келган Уста Олим ака, Тамарахоним ва Қораёқубовлар бўлишган. Ёшлигимдан ота-она меҳрига тўймаган эдим, уни Уста Олим ака, Бегимхон аяларнинг қўлига келганда кўрдим . Уста Олим чалган усулларни доирачиларимиз эшитиб, ундан тарбия олишса яхши бўлар эди. Бу одам шундай санъаткор эдиларки, марварид доналаридек териб чалган усулларини эшитган киши роҳат қилар, раққосага эса завқ-шавқ бағишлаб, рақс ҳаракатларини янада ҳам гўзалроқ ижро этишга илҳомлантирар эди”.

Қувонарли яна бир янгилик, Наманган вилояти иқтисослаштирилган рақс мактабининг ташкил этилиши белгиланди.Унда ёш иқтидор эгалари тарбияланиши баробарида миллий рақс санъатига янги истеъдодлар кириб келишига замин яратилади. Тарихдан маълумки, Наманганда ҳам ажойиб рақс усталари ўтишган. Улардан Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими Турғунжон Сиддиқовнинг фаолиятини алоҳида эътироф этиш мумкин. Унинг раҳбарлигида Наманган вилоят маданият саройида ташкил этилган “Наманган гуллари” ансамбли,Наманган туманидаги “Олвализор гуллари” ансамбллари жамоаси Москвадаги концертларда иштирок этишган. Бугунги кунларда эса Наманган ихтисослаштирилган санъат мактабининг раққосалари вилоят ва мамлакатимиздаги тадбирларнинг фаол иштирокчиларидир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.

2. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .

3. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

АНЪАНАВИЙ МИЛЛИЙ ЛИБОСЛАР

Наманган вилоят тарихи ва маданияти
давлат Музейи илмий ходими
Валиева Ҳадияхон

Ўзбек халқи минг йиллар давомида шаклланиб, сайқалланиб келаётган бой маданиятга эга. Маданият ўзида моддий ва маънавий бойликларни мужассам этади. Моддий маданият инсон ҳаёт фаолиятининг барча жабҳаларини қамраб олган ҳолда, унинг қобилиятлари ва ижодкорлигининг натижаси сифатида инсон томонидан яратилган моддий неъматларни ўзида намоён этади. Маънавий маданият эса билим, эстетик қадриятлар, хулқ-атвор нормалари, дунёқараш, ахлоқ, диний эътиқодимиз, анъаналаримизни қамраб олади. Моддий ва маънавий маданиятнинг бир кўриниши сифатида миллий либослар шу қадар кўп қиррали ва ноёб ҳодиса бўлиб, у халқнинг этник тарихи ва маданиятини, ўзига хос эстетик қарашлари, диди ва анъаналарини ўзида акс эттиради. Тил маданияти, халқ оғзаки ижоди, анъана ва урф-одатлар билан бирга миллий либослар маълум бир миллатнинг муайян ҳаёт тарзи ҳақида эътиборли маълумотлар беради. Анъанавий миллий либослар ўзига хос белги, тимсол сифатида маълум бир маънога эга бўлиши мумкин. Булар амалий, утилитар, эстетик, ёш, ижтимоий-жинс (турмушга чиққан аёл либоси) ва у билан чамбарчас боғлиқ бўлган ахлоқий функция, шунингдек байрамона либос, маросимлар учун, касбига боғлиқ бўлган, диний либосларни ажратиб кўрсатади (Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. М.: Искусство, 1971. 544 с.). Либосларда инсон яшаган жой ва замон, унинг ҳаёти, турмушидаги қувончли ёхуд қайғули кунлари акс этади. Миллий либослар муайян маданиятнинг ўзига хос хусусиятларини ифодаловчи ижтимоий белги сифатида маданиятларнинг ўзаро таъсири ва мослашувчанлигини таъминлайди, ва шу билан бирга, турли даврларда турли этник гуруҳларнинг

маданиятлар мулоқотини амалга оширувида воситачи бўлиб, ушбу маданият учун муҳим бўлган муайян ахборот ассимиляциясини ташкил қилади.

Кийим ва либос тушунчалари мазмун-моҳияти жиҳатдан бир-бири билан муштарак кўринса-да, ушбу тушунчалар ўртасида бирмунча фарқлар ҳам мавжуд. Кийим деганда, аввало, инсон танасининг турли қисмларини беркитиш учун зарур бўлган, уни ташқи муҳитнинг турли таъсирларидан ҳимоялайдиган буюмлар тушунилади. Кийимнинг қатор турлари мавжуд. Булар: ички кийим, устки кийим, турли узунликдаги пайпоқлар, пойабзал, бош кийимлари. Мана шу предметлар турли вазифаларни бажарувчи аксессуарлар, безаклар, соч турмаги, пардоз билан бирга либосни ташкил этади. Либос яхлит композициядир. Айнан либос инсоннинг ижтимоий келиб чиқиши, унинг ўзига хос хусусиятлари, ёши, жинси, характери ва эстетик дидини намоён этади. Халқимизнинг ёрқин ва ўзига хос урф-одатлари асрлар давомида шаклланиб келган, шу билан бирга анъанавий либосларимиз ҳам узоқ даврлардан ривожланиш босқичини ўтаган. Либосларнинг таркиби ўзгарган, унга киритилган буюмлардан тортиб, уларнинг шакли, кесими, матолари ва ранглари, кийиниш услуби ўзгариб борган. Айтиш жоизки, қадимдан либослар учун матоларни асосан аёллар ишлаб чиқарганлар. Аввало жундан, кейинчалик эса бойлик рамзи ҳисобланган ипак, пахта, зиғир толаларидан матолар тўқилган.

Ўзбек миллий либосларининг биринчи ўзига хос хусусияти, ҳокимият ва бадавлатлик белгиси бўлмиш олтин каштачилигидир. Археологлар Тошкент вилоятидаги қазишмалар пайтида олтин кашта изларини топганлар: кийимнинг бундай безаги ипак пайдо бўлишидан олдин ҳам маълум бўлган деган фараз мавжуд. Асл матолар гулли, айрим ҳолларда геометрик безаклар билан безатилган. Бундай либослар ижтимоий мавқеънинг ёрқин белгиси бўлган. Масалан, ҳукмдор ва саройлардаги мулозимлар олтин нақшинкор либослар кийиши урф бўлган, ушбу қимматбаҳо қийимларни ҳукмдорлар ўз мулозимларига совға қилганлар. Лекин қадимдан оддий кишиларнинг кийими ҳам оддий бўлган. “Анъанавий ўзбек либоси асосан, устки кўйлак, иштон ва чопондан, бошга дўппи, оёққа маҳси-калиш

ёки этикдан иборат бўлган. Эркаклар, аёллар ва болалар кийимлари бичимининг деярли бир хиллиги уларнинг қадимийлигидан дарак беради. Бундай либослар оддий усулда, баъзан қайчисиз ва улгусиз, яхлит матодан йиртиб тикилган. Бир парча газламани иккига буклаб, елка томонга кўндалангига икки енг билан бир парча тўрт бурчак хиштак (қўлтиғига солинган) тикиб кийилаверган" ((J.S.Ergashev O.B. Mamadaliyeva M.A.Nazarova. Kostyum tarixi. O'quv qo'llanma. Namangan Muhandislik-texnologiya instituti, 2020). Эркакларнинг кўйлак-иштони, одатда, бир рангда, асосан, оқ рангда, аёлларники ранг-баранг матолардан тикилган. Аёлларнинг миллий либослари ички, устки ва кишилик кийимдан иборат бўлган. Устки кийимлар – камзул, енгил халат (мурсак, калтача), енгсиз нимчалардир. Аёлларнинг ўзига хос чопон шаклида бичиб тикилган уст кийими – мурсак илгари жуда кенг тарқалган. Улар Бухоро, Хоразм ва Қашқадарёда енги тирсаккача калта ва кенглиги билан, Самарқанд ва Тошкентда узун, енгсиз, билаккача енги бўлгани билан фарқланган. Мурсак астарли қавима қилиб тикилган, қишки мурсакка эса пахта солинган.

Бугунги кунда ҳам халқимиз катта байрамларда ва айниқса муҳим тадбирли кунларда миллий либосларни афзал кўрадилар. Масалан, киёв тўйда олтин нақшли чопонлар, аёллар эса атласу адраслар, тилла нақшли бахмал чопонларни хуш кўрадилар. Албатта, бундай ҳашамат учун бой матолар – ипак, бахмал ишлатилади. Кийим нафақат табиий эҳтиёжни таъминловчи бир восита, шу билан бирга у амалий санъат намунаси ҳамдир. У амалий санъатнинг барча намуналари сингари гўзаллик ҳамда маълум бир мақсадга йўналтирганлик билан ажралиб туради. Бугун замон шиддат билан ривожланмоқда. Буни нафақат кийинишда, юриш-туришимиздан тортиб муомаламизда, балки замонавий техникалардан фойдалана олиш, меҳнат самарадорлигини ошириш мақсадида энг сўнгги ускуналарни ишлатишга бўлган иштиёқда сезишимиз мумкин. Замонавий кийимларда миллий анъаналар билан Европа услуби қўшилиб кетган. Миллий матолардан замонавий руҳдаги турли бичимлардаги кўйлак ва костюмлар хотин-қизлар ўртасида урф

бўлган. Албатта, ўзбек аёлларини иффатли шарқ аёли тимсолида кўрсатадиган муҳим белгиларидан бири – уларнинг миллий кийимларидир. Азал-азалдан миллийлигимиз жозибасига айланган ўзбек аёлларининг кийиниш маданияти, бошларига рўмол ўрашлари шарқ халкларига хос юксак маънавият ифодаси десак асло муболаға бўлмайди. Бугунги кунда чет эллик сайёҳлар ҳам эгнида бизнинг миллий атлас ва адрасларни, бошларида ўзбекча дўппиларни кўриб, кўнгилларда ғурур туйғуси уйғонади. Атлас ва адрасдан тикилган замонавий либослар Европа подиумларида ҳам жилоланиб, кўзни қамаштирганча миллий либосларимиз бутун дунёга танилмоқда ва бу жуда қувочли ҳолат.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева Р. Г. Ҳунармандчилик тараққиётининг тарихий ва институционал асослари, Иқтисод ва молия, 2017, 147-б.

2. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.

3. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .

4. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

АЁЛ- БИР ҚЎЛИ БИЛАН БЕШИК ,БИР ҚЎЛИ БИЛАН ДУНЁ ТЕБРАТАР.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти

давлат музейи илмий ходими:

Г. Валиева.

Оилани ҳам, жамиятимизни ҳам бирлаштириб, унга файзу барокат киргизадиган,хонадонларимизни меҳр-муҳаббат, нафосат, эзгулик нури билан мунаввар қиладиган зотлар ҳам аслида мўътабар аёлларимиз, оналаримиз, опа-сенгилларимиздир. Аёл ҳурмату-икромга, эътирофу—эъзозга муносиб зот, уларни эъзозлаш, ҳурмат кўрсатиш, шарққа ўзбек ҳалқига хос олижаноб хусусиятларидан биридир.

Аёл ўзининг заҳматкашлиги,меҳрибонлиги боис дунёдаги энг нуфузли мақом оналик мартабасига эришган. У кўра кўпроқ фарзандини ўйлайдиган унинг учун ўз борлиғини бахшида этадиган мунис ва мухтарам шаҳслардир. Аёлларга тинчлик рамзи сифатида қаралиши ҳам бежизга эмас. Тарихий манбаларда аёллар гоҳо бутун салтанат тизигини қўлга олиб,жамиятнинг гултожига айланган вазиятни кўрсак,гоҳо зулм ва жабру-жафолар гирдобига ғарқ бўлганини кузатамиз. Массагетлар ҳукмдори Тўмарис жасур, мард фидоийлиги довруғи оламга ёйилган. Испан қироличаси Изабелла, арман маликаси Тамара ўз даврининг етук сиёсатдонлари бўлишган Шарқда бундай ҳукмдор, шоира, олима аёлларнинг тарихда ўрни беқиёсдир. Темур ва темурийлар сулоласига мансуб хотин-қизлар бунга мисол бўлади.Сароймулкхоним, Гавҳаршодбегим,Ҳадичабегим, Хонзодабегим, Гулбаданбегим, Зебинисолардир, Улар ўз даврида боболаримизга елкадош,маслаҳатгўй бўлишган.

Сароймулкхоним замонасининг юксак идрокли,фаросатли, тадбиркор ва ақл-заковат соҳибаси,ҳусн-латофат боғида ҳам беназир эди. У ватанни севгучи,

мамлакат иқтисодий-ижтимоий, сиёсий ва маданий ҳаётидан яхшигина хабардор бўлган, салтанат ишларида доно маслаҳатлари билан қатнашиб турган. Айниқса илм-маърифатга алоҳида эътибор билан қараган ва толиби илмларга хомийлик қилган. Ўта зийрак ва тадбиркор Сароймулкхони салтанатни бошқаришда ўз маслаҳатлари билан қатнашган. Амир Темур ошкора Сароймулкхонимга бўйсинмасада унинг оқилона маслаҳатларига эҳтиёж сезиб турган.

Гавҳаршодбегим юксак дид, фаросатли,оқила, қатъиятли, латофатли ва суҳандон аёл бўлган. Ҳиротни маданий, иқтисодий , ижтимоий ривожида ҳиссаси катта Унинг турмуш ўртоғи Шохрух мирзо табиатан динга эътиқодли кўп вақтини тоат-ибодат ва китоб мутола қилиш билан ўтказган. Салтанат девон ишларини ўктам ва тадбиркор Гавҳаршод бегим бошқарган. Қайнотаси Амир Темур вафотидан кейин аста-секин салтанат ишларини ўз қўлига олади. Вилоятларга хоким тайинлаш, қўшинларга саркарда белгилаш,хатто кимга қандай инъом бериш, кимга қандай жазо бериш каби масалалар ҳам унинг ихтиёрида эди. У жуда кўп қурилиш ишлари барпо этган. Масжид, мадраса, шифохона, кўприк, мақбаралар ёдгорлик бўлиб қолди.

Нуржахон бегим Жаҳонгиршох салтанатида доно маслаҳатчи эди У мамлакатнинг ижтимоий, маданий ҳаётига доир кўпгина эзгу тадбирларни бажарган. Нуржахон бегим ихтирочи ҳам эди, чунончи гулоб ва атри Жахонгирийни кашф этган,Шу билан бирга бир неча ҳил хуш таъм лазиз таомлару, хона безакларини яратди.Нуржахон бегим етим-есир,хотин-қизларга ҳомийлик қилган.Қайердаки ота-онасидан айрилган етим қиз бўлса савоб йўлида ўзи бош бўлиб куёвга узатар, ҳар бирига ўзига яраша сеп қилиб берар экан .У маликалик вақтида 500та қизга ана шундай мурувват кўрсатиб сепи билан узатган. У ўз замонасининг истеъдодли шоираси бўлган. Жахонгиршох суюкли хотини Нуржахон бегим шарафига “Нури Жахоним” деб аталган 12 грамли олтин танга зарб эттирган. Тарих мабаларидан англашимиз мумкинки, ўзбек аёли ҳар бир даврда

жамиятнинг ўзига хос рутубатли синовларида миллий ва аҳлоқий салоҳияти ила юксак ижтимоий нуфузга эга бўлган. Бугунги кунда ҳам аёлларимиз эл-юрт фаровонлиги йўлида кўрсатган фидоийликлари ворисийлик асосида давом этмоқда. Жумладан ҳозирги кунда давлат ва жамият бошқаруви соҳасида кўплаб аёлларимизнинг самарали меҳнатларини кўришимиз мумкин. Аёлларга шарқона ҳурмат ва эхтиром кўрсатиш, ота-боболаримиздан қолган ибратли меросдир. Шу ўринда юртбошимиз томонидан 1999 йил “Аёллар йили”, 2000 йил “Оналар ва болалар”, 2016 йил “Соғлом она ва бола йили”дейилишининг ўзи ҳам фикримиз далилидир

Аёл нафақат оилада фарзанд бешигини, балки у том маънода дунёни тебратишга қодир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.
2. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .
3. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

ЗАРГАРЛИК САНЪАТИ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи

хотира ва қадрлаш бўлими илмий ходими

Д. Юлдашева

Заргарлик санъатида безак буюмлари тайёрлашда метални эритиб қуйиш, зарб билан ясаш, ҳаллаш (олтин ва кумуш суви юритиш) бўртма ёки ўйилган ҳолда нақш тасвирлаш, босма қолипли каби усуллардан кенг фойдаланилади. Қимматбаҳо гавҳар, феруза, ёқут, дур каби тошларга ишлов берилиб, уларни янада бежирим ва кўркам қилиб, ишлов берилган кўзлар қадалади.

Заргарликда қадимдан «соф метал» деб номланган кумуш заҳар ва ёмон нарсалардан сақлайди, деб билинган. Одамлар марвариддан ясалган тақинчоқлардан кенг фойдаланишга ҳаракат қилишган, боиси, марварид кўплаб касалликларга шифо, дея қаралган.

Ватанимиз мустақилликка эришгандан сўнг ҳунармандчиликнинг барча соҳалари қатори заргарликка ҳам янада кенг йўл очилиб, заргарлик санъат даражасига кўтарилди, турли қийматликдаги металлардан фойдаланишга имкон яралди. Айни кунда уста заргарлар 2 хил: маҳаллий унутилиб борилаётган анъаналарни қайта тиклаш ҳамда замонавий услублар йўналишларида самарали меҳнат қилмоқдалар.

Ўзбекистоннинг заргарлик саноатида ишлатиладиган рангли металлар, қимматбаҳо ва ярим қимматбаҳо тошлар мамлакатимиз саноат корхоналарида ишлаб чиқарилади ҳамда конлардан қазиб олинади. Айни пайтда дунёнинг заргарлик саноати ривожланган мамлакатлари қаторига АҚШ, Италия, Буюк Британия, Германия, Франция, Россия, Украина, Ҳиндистон, Хитой каби давлатларни

киритиш мумкин. Мустақиллик йилларидан бошлаб Ўзбекистонда ҳам заргарлик кенг ривожланаётган соҳалардан бирига айланди.

халқ ҳунармандчилиги қадимдан бери ривожланиб тармоқланиб келаётган соҳалардан бўлиб ҳисобланади. Ҳуранмандчилик соҳаси кўп тармоқли соҳа бўлиб заргарлик санъати, дўппидўзлик, каштачилик, наққошлик ва бошқа кўплаб соҳалари бўлиб, бу соҳани ривожланиши учун уста ҳунармандлар, соҳа эгалари зўр маҳорат билан кўламли ишлар олиб боришмоқдалар. Халқ ҳунармандчилигини ўрганиш ва ўргатиш, бу соҳада янгиликлар яратиш, яна янги йўналишларни очиш, янгиликларни тарғиб этиш, ёш авлод учун керакли қўлланмалар қолдириш, ҳар бир йўналишдан қадимий ва антик даврга хос бўлган топилмаларни сақлаб қолиш, соҳа доирасида янгиликлар яратиш учун эски наъмуналардан андозалар яратиш ва янгилик сифатида тарғиб этиш лозим. Қадимдан шаклланиб ривож топиб келаётган бу касб ота боболаримиз даврида ўзига хос кўринишларга эга бўлган бўлса бугунги кунга келиб, замон ва фан тараққий топиш билан халқ ҳунармандчилигининг ҳам асл кўриниши ўзгариб янгича замон талабига кўра ўзгариб янгиланганлигини кўришимиз мумкин бўлади. Лекин қадимийликни йўқотмаган ҳолда янги замон билан уйғунлаштириб янада нафис ва чиройли бўлган наъмуналар яратишимиз жоиз. Қадимда кекса заргарларнинг айтишича: “Дунёда биттаю –битта аёл қолса ҳам, заргарларга олам жахонда иш топилади” – деган эдилар. Шундай экан оламдаги барча аёллар учун энг керакли бўлган атр, упа сингари зеб-зийнат буюмларининг ўрни беқиёсдир. Қадим замонлардан бери аёлларимизнинг энг севимли буюмларидан бири бу заргарлик буюмлари бўлиб келган. Қадимда зеб-зийнат буюмларининг кўринишига, шаклига, безакдорлигига, қимматбаҳо тошлар билан безатилганлигига қараб аёлларнинг нафис дидлигига, қайси қабила ёки уруғга мансублигини, инс-жинсларга ишонувчанлигини, бой ёки камбағаллигини тақиб юрган тақинчоқларига қараб туриб билиб олишган. Заргарлик буюмлари энг ёши катта аёллардан тортиб

бешикда ётган чақалоқ қизалоқлар учун ҳам нафис тақинчоқлар моҳир уста заргарлар томонидан маҳорат билан тайёрланган. Бу даврларда тақинчоқлар, зеб-зийнат буюмларини мис, темир, кумуш гардишли рангли тошлар, жонивор ва қушларнинг тиш ва тирноқларидан, кўзмунчоқлардан тақинчоқлар ясашган. Заргарлик сўзининг асил маъно мазмуни бадиий ҳунармандлик сохаси; олтин, кумуш, мис, қалай каби рангли металлардан зеб-зийнат буюмлари (тақинчоқлар), безак буюмлари ясаш касби. Ўз даврида Хива, Бухоро, Самарканд, Қўқон шахарлари X1X аср заргарлик санъатининг энг йирик марказлари ҳисобланган. Ўзбек заргарлиги жуда қадимий тарихга эга. Унга ибтидоий жамоа тузуми даврида асос солинган. Археологик топилмалардан маълумки, заргарлик санъати жуда қадимий ҳунар бўлган [1, Б.147]. Эрамизгача бўлган I асрдан бошлаб эрамизнинг қадимий қалъаларнинг чиройли ҳайкаллар, девор безаклари орқали заргарлик санъатини ривожланганлигини кўриш мумкин. Хоразамдаги Тупрок қалъа деворларидаги тасвирлардан ўша даврлардаги аёллар қулоқларига нафис зирак таққанлари маълум. Ўзбек заргарлик санъати тараққиёти Осиё ва Шарқ мамлакат халқларининг сиёсий ва этник тарихи унга қўшни мамлакатлар тарихи билан чамбарчас боғлиқ. Мил.ав. I –III асрлар мобайнида ҳукм сурган Ахмонийлар сулоласига мансуб Амударё хазинасидаги заргарлик буюмлари юқоридаги фикримизни тасдиқлайди. Ҳайвон тасвири тушурилган ва феруза кўзлар қадалган тилла билак узуклар юксак махорат билан ишланган асарлар хисобланади [2, В.89].Заргарларнинг қай даражада маҳоратли эканлигини уларнинг ясаган нафис тақинчоқларининг намуналаридан кўришимиз мумкин. Заргарлик санъати ўзбек миллий –бадиий маданият тарихининг ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади. Заргар усталар томонидан ясалган буюмлар, улар яшаган давр санъатининг услубий хусусиятларини ўзларида намоён этадилар. Заргарлик ибтидоий жамоа тузумидан буён ҳозирги кунгача сайқалланиб ривож топиб келаётган касб ва соҳа ҳисобланади.

|||Заргарлик касби буюк бобокалонларимиздан ота мерос бўлиб асрлар давомида янада ривожланиб ҳозирги кунда юксак даражага чиқиб бутун инсоният тарихини қамраб олган ҳунар сифатида сайқалланиб келинмоқда. Бугунги кунга келиб заргарлик буюмларига бўлган талаб янада ошиб заргарларга бўлган талаб ҳам шунга қараб янада кучайиб кетди. Заргарларнинг юксак маҳорати туфайли дунёга келган ҳар бир буюм натижада баъдий ишлов берилган пардоз буюми зеб –зийнат буюмига айланган. Заргарлар томонидан ясалган ғоят бежирим ишланган нақшинкор, баланд гардишларига ўрнатилган йирик феруза, кўзли узуклар кишилар орасида алоҳида қизиқиш уйғотган. Абу Райхон Берунийнинг ёзишича феруза ғалаба, бахт–саодат, тантана, омад, фаровонлик сифатини билдирувчи тош бўлган. Ҳозирги кунда ҳам бундай услубда ишланган тақинчоқлар узуклар нафисликни қадрловчилар томонидан ўзгача қизиқиш ва зўр ҳайрат билан қарши олишади [3, Б.104]. Заргарларнинг ҳозирги кундаги санъат наъмуналари ҳам хотин қизларимиз тамонидан қадрланади. Заргарларимиз томонидан яратилаётган нафис тақинчоқлар ҳар бир миллатда ўз қадр-қимматига эга. Масалан, мусулмонларда феруза, марварид, зумрад ва бошқа тошли заргарлик буюмлари ниҳоятда қадрланган. Улар инсон учун фақат безак буюмлари бўлиб қолмай, балки соғлик учун ижобий таъсир этган: марварид, инсон организмини мустаҳкамлайди, юракдаги тушкунлик ва истиробни хайдайди, кўз қобилиятини оширади, жинслардан сақлайди, оғиздаги қуланса хидларни юқотади, ошқозондаги тошларни майдалайди. Заргарларнинг маҳорати ҳам шунда қимматбаҳо тошларни маҳорат ила нақшлар билан ясаб турли хилдаги тақинчоқларга жойлашади. Заргарлар бундан ташқари тошларни жилолаш, сайқал бериш, ҳар бир тошнинг хусусиятлари билан ўрганиб нафис тақинчоқлар ясашади. Заргарлар ҳам ўз даврида турли миллатга қарабтурли хилдаги тақинчоқларни ясашган. Шундан маълум бўлганки, шарқ мамлакатлари ёки Европа давлатларининг зеб-зийнат буюмлари бир-биридан фарқ қилиб турган, бундан ташқари, нафис тошлар ҳам миллатлар кесимида фарқланган. Қадимда ёқут кўзли

рангли тошлардан ясалган узуклар эгасининг исми шарифи битиб ёзилган мухр узуклар махсус заргарлар томонидан тайёрланар эди. Бугунги кунда ҳам маҳоратли заргарлар томонидан ёқут кўзли узуклар ва тақинчоқлар тайёрланмоқда. XIX –XX асрларда тилла, кумуш, бринж, мис, қимматбахотошлар, шишадан зеб –зийнат буюмлари ясалган. Тилладан асосан буюмларга тилла суви юритишда фойдаланилган XX аср бошига келиб тиллани ўзидан заргарлик буюмлари ясаш янада ривожланди [4, Б.246]. Оʻзбекистон мустақилликка эришгандан соʻнг заргарлик сан'ати жонланди. Қимматбаҳо металл материаллардан фойдаланишга имкон яратилди. Ҳозирги кунда заргарлик соҳасининг ҳам турли тармоқлари йўналишлари мавжуд бўлиб ижод қилаётган усталар, асосан, икки йўналишда: маҳаллий заргарлар, унутилиб бораётган, ан'аналарни қайта тиклаш ва ан'анавий замонавий услубда заргарлар буюмлари яратиш устида ижод қилмоқдалар. Бу эса ўз даврида заргарлик санъатини янада ривожланиши заргарлик ан'аналарини оʻрганиш, ривожлантириш ва янги йўналишларни кашф этиш борасида қатор ишларни амалга оширди. Бугунги кунда заргарлик буюмларини ясовчи энг машҳур давлатларга Ҳиндистон, Тибет, Непал ва Туркияда ҳамда Ўзбекистонда ҳам заргарлик касби ривожланиб келмоқда. Ўзбекистонда заргарлик саноатлари ҳам ривожаланиб катта саноат зоналарига айналиб бормоқда. Бу эса ўз даврида заргарлик соҳаси билан бирга саноатимизни ҳам ривожланишига олиб келади. Заргарлик саноати –юксак бадиий ишлов бериш йўли билан нодир металлар ва қимматбаҳо тошлардан, шунингдек, бошқа металлардан буюмлар, тақинчоқлар ишлаб чиқарадиган саноат тармоги. Заргарлик саноатида хом - ашё сифатида қимматбаҳо ва рангли металлар (платина, олтин, кумуш ва б.), уларнинг қотишмалари, қимматбаҳо ва ярим қимматбаҳо тошлар (феруза, фионит, олмос, ақиқ, зумрад, ёқут), табиий тошлар, пластмасса, суяк, эмал, шиша ва б. ишлатилади. |||Заргарлар учун уларнинг асосий иш қуроллари турли металлар қимматбаҳо тошлар, сайқаллаш учун зарур асбоб ускуналар, пардозловчи буюмлар ва заргарнинг нозик қалби нафис тақинчоқнинг дунёга келишига сабаб бўлади. Хулоса

қилиб айтганда заргарларнинг юксак маҳоратлари нафис қалби маҳсули бўлган заргарлик буюмлари Ўзбекистонимизнинг моддий ва маънавий бойлигини ҳамда мамлакатлар ўртасидаги мавқеини белгилаб беради. Бундан кўриниб турибдики, халқ ҳунармандчилиги умуман олиб айтганда, ҳунармандчилик касби нафақат мамлакатимизни балки уста ҳунармандларнинг ҳам бойишига замин бўлади, десак муболаға бўлмайди. Шундай экан ҳунар ўрганиш ва соҳани ривожлантириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева Р. Г. Ҳунармандчилик тараққиётининг тарихий ва институционал асослари, Иқтисод ва молия, 2017, 147-б.

2. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.

3. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .

4. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

МИЛЛИЙ КИЙИМЛАР

Наманган Вилоят Тарихи Ва

Маданияти Давлат Музейи Хотира

Ва Қадрлаш Бўлими Катта Илмий Ходими

Д.Юлдашева

Ўзбек миллий либослари жуда ёркин, чиройли, қулай бўлиб, халқнинг бой маданий анъаналари ва турмуш тарзининг бир қисмидир. Шаҳарларда миллий либосдаги одамларни топиш камдан-кам учрайди, бугунги кунда у анъанавий байрам тадбирларида кийилади, аммо қишлоқда у ҳали ҳам кундалик ва дам олиш кунлари либосларининг бир қисми бўлиб хизмат қилади.

Ўзбек эркаклар кийимлари

Эркаклар миллий либосининг асосини чопон ташкил этади, у белга рўмол – кийикча билан боғланади. Анъанавий бош кийим - дўппи. Баданига кўйлак, иштон - пастки қисмига торайиб турадиган кенг шим кийилади. Оёқлари юпқа теридан тикилган этикларда. Тўлиқ либосдаги камарлар кўпинча жуда оқланган - бахмал ёки кашта тикилган, кумуш нақшли бляшка ва токалар билан. Кундалик кўйлак узун рўмолдек камар билан боғланган.

Ўзбек аёллар кийимлари

Анъанавий ўзбек аёллар либоси хон-атласдан тикилган кўйлакнинг туникага ўхшаш оддий қирқимларидан, шунингдек, гулдорлардан иборат. Байрамона кийимларда атлас мато ва бой олтин кашта ишлатилади. Аёллар бош кийими бир вақтнинг ўзида учта элементни ўз ичига олади: дўппи, шарф ва салла. Олтин ёки кумушдан ясалган заргарлик буюмлари ҳар доим барча ёшдаги ўзбек аёллари либосига ажралмас қўшимча бўлиб келган.

Каштадўзлик нақшлари тасодифан танланмаган. У ҳар доим сеҳрли ёки амалий аҳамиятга эга бўлган. Чизмадан ижтимоий мавқени тушуниш мумкин эди, баъзида унга бошқа маънолар ҳам киритилган. Масалан, ортиқча оро бермай такрорланадиган геометрик нақш ўзига хос тумордир. Тўқ кўк, қора рангдаги матолардан тикилган либослар Ўзбекистоннинг ҳеч бир ҳудудида кийилмаган. Сўғд нақшлари зардуштийлик таъсирини сақлаб қолган. Ушбу минтақадаги ранглар жамиятдаги мавқега қараб танланган. Мисол учун, аёлнинг либосида кўк ва бинафша рангларнинг кенг тарқалганлиги эрининг юқори мавқеи ҳақида гапиради ва яшил рангли нақшлар кўпинча деҳқонлар ва ҳунармандлар томонидан ишлатилган.

Оёқ кийими маҳси (ичиғи — орқаси йўқ, таглиги юмшоқ, тўпиғи йўқ чиройли этик) ва дағал чармдан ёки резинадан тикилган этиклардан иборат бўлган. Бу бугунги кунгача обрўга эга бўлган жуда қулай ва иссиқ пойабзал эди.

Аёллар ва эркаклар миллий бош кийими. Дўппилар.

Анъанавий ўзбек кийимидаги асосий деталлардан бири бу бош кийимдир. Марказий Осиёнинг кўпгина мамлакатларида, жумладан, Ўзбекистонда миллий бош кийими дўппи ҳисобланади. Дўппи номи туркий «тубе» дан келиб чиққан бўлиб, «юқори, тепа» деб таржима қилинади. Уни эркаклар, аёллар ва болалар кийишади. Фақат ёши катта аёллар дўппи киймайди.

Энди йирик шаҳарларда дўппи кийган одамни кўриш камдан-кам учрайди ва кўпинча бу оилавий ва диний байрамлар учун кийимнинг муҳим деталидир. Анъанавий дўппи тетраэдрал конуссимон шаклга эга бўлиб, у қора рангда, 4 та «қалампир» ва 16 та миниатюра камар шаклида оқ нақшли кашта тикилган. Кундалик дўппи «калампир» энг оддий ва энг кенг тарқалганларидан биридир, аммо

унинг аҳамиятини эътиборсиз қолдирмаслик керак. Ўзбекистоннинг ҳар бир вилоятида ўзига хос дўппи бўйи ва нақшлари бор.

Энг бой хилма-хиллиги билан Ўзбекистонда дўппи тикиш бўйича олтита асосий мактаб мавжуд: Фарғона, Тошкент, Қашқадарё-Сурхондарё, Самарқанд, Бухоро ва Хоразм-Қорақалпоқ. Махсус, тантанали тадбирлар учун нафис дўппилар мавжуд - улар ёрқин ва ранг-баранг кашта ва нақшларга, тилла кашталарга бой.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева Р. Г. Ҳунармандчилик тараққиётининг тарихий ва институционал асослари, Иқтисод ва молия, 2017, 147-б.

2. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.

3. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .

4. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

ЭЛНИНГ АСЛ ФАРЗАНДЛАРИ.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти
давлат музейи "Хотира ва қадрлаш" бўлими мудири:
Донохон Шайхитдинова

Бугунги кунда ёшларимизнинг ўзи тўғилиб ўсган, вояга етган қишлоғи, юрти тарихини билишга қизиқиши ортиб бормоқда. Ҳарқандай халқ,миллатўзи босиб ўтган йўлнингютуғи, йўқотишлари, қурбонлари,қувонч ва ташвишларини холис ва ҳаққоний билсагина , унинг онгу шуурида тарихий ҳақиқатга муносабат шаклланади ва инсонийлик сифатлари ортади,маънавий олами кенгаяди, бугунги кун қадри ва аҳамиятини теран ҳис қила бошлайди.

Ўзбекистон собиқ иттифоқ давридаги тарихнинг мислсиз аламли ва қайғули саҳифаларидан бири 1920-50 йиллардаги қатағон қурбонлари ва уларнинг қамоқхона ва лагерлардаги аянчли ҳаёти масаласидир.1937-53 йилларда биргина Ўзбекистон бўйича қариб 100минг нафар инсон қатағонга учраб,13минг нафари отиб ташланган.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейида ҳам қатағон қурбонлари хотирасига бағишлаб экспозитсия ташкил этилган бўлиб, ундаги Нуриддин Қориевга тегишли маълумотлар диққатга сазовордир.

Нуриддин Қориев 1893йилда Наманган шаҳрида туғилган. Унинг ёшлиги қийинчилик ва оғир меҳнат қилиш билан ўтди. Бошланғич таълимни 3 йил ўқиди, замон зайли билан оилага кўмаклашиш мақсадида Наманган шаҳридаги ёғ заводида юк ташувчи, бозорда аравакаш ва мардикорлик ишларига ёлланган.

1917 ЙИЛДАГИ ШУРО ИНҚИЛОБИДАН СЎНГ ПАРТИЯГА АЪЗО БЎЛИБ КИРДИ. 1917 – 20 ЙИЛЛАРДА мамлакатда ҳукм сурган истиқлол ҳаракатида фаол иштирок этади.1918 йил декабрида Наманган уездига қарашли Наманган туманида ташвиқот ва тарғибот ишларини олиб борди. Наманган ва Фарғона вилоятларида унга юклатилган вазифаларни масъулият билан бажарди.

1924 йилда мамлакатда ўтказилаётган ер – сув ислоҳоти вақтида унга шу ислоҳот бўйича тузилган Самарқанд вилояти комиссиясига раис этиб тайинланади. Нуриддин Қориев 1920 -30 йилларда уезд, шаҳар,ижроқуми бўлими мудири, масъул котиб, Сардоба даҳаси оқсоқоли, милитсия бошлиғи, ревком раиси, Ўзбекистон Марказий ижроқўми масъул котиби каби масъулиятли лавозимларда фаолият олиб борган.

Наманган шаҳрида бўлиб ўтган партиясизлар конференсиясида сўзлаган нутқида куйиниб шундай деган эди: “Мусулмон меҳнаткашлари энг оддий ҳуқуқлардан ҳам маҳрум бўлганлар. Турмушнинг қайси соҳасига кўз ташламайлик ҳамма жойда икки хил улчов бор: бири овруполиклар учун, бошқасимусулмон аҳоли учун. Ширкат ва озиқ – овқат идораларида егуликлар аксарият овруполик аҳолига берилган, мусулмонлар оммаси эса тўқ овруполик аҳоли кўз ўнгида очлик азобини тортиб ўлиб кетаверади. Мактаблар, театрлар ва бошқа маданий муассасаларнинг аксарияти овруполик аҳоли учун очилган ва ишлаб турибди. Хуш, бундай ахволдан қандай чиқиш мумкин.Маҳаллий мусулмон миллатлари вакиллари ҳар қадамда, ҳар қадамда, ҳар дақиқада великорус шовинистлари томонидан ўзларига нисбатан ишончсизликни, душманликни, аёвсизсизлик ва ёвузларча ваҳшийликни кўрдиларки, ҳатто чор ҳукумати даврида ҳам тушга кирмаган ҳолат юзага келди. Улар миллий озодлик кураши билангина ўз тақдирларини ўзлари ҳал қилишлари мумкинлигига қатъий ишона бордилар.

1924 йил Наманган уезд шаҳар кенгаши съездида Н.Қориевнинг самарали ва шавкатли меҳнати муносиб тақдирланиб, унга “Меҳнат қаҳрамони” унвони берилганлиги хужжати алоҳида аҳамиятга эга. 1925 йил феврал ойида бўлиб ўтган Туркистон ишчилари, деҳқонлари ва аскар депутатларининг 1- Бутун ўзбек съездига Н.Қориев Фарғона вилоятидан ҳал қилувчи овозга эга бўлган делегат этиб сайланган. Бу съездда май ойида Москва шаҳрида бўлиб ўтадиган Бутуниттифоқ 3 – съездида ҳал қилувчи овозга эга делегат этиб сайланди.

1930 – 34 йилларда олиб борган фаолиятига қораланиб , у “халқ душмани” деб топилди ва 1938 йил 13 ноябрда отиб ташланди.

У инқилоб ва миллий ҳаракатларда иштирок этганликда айбланган. 1956 йилги XX съездда кўтарилган масала, яъне истиқлол учун курашган, миллатни ҳуррият ва эркинликка чорлаган , халқимизнинг тинч ва осуда ҳаёти учун тинмай курашган ҳамюртларимиз қатори Нуриддин Қориев хужжатлари ўрганилди.

1958 йилда 28 июл Ўзбекистон Олий Суди қарори билан Нуритдин Қориевнинг номи оқланди.

Нуриддин Қориев ҳаёти бугунги ёшлар учун ибрат намунасидир.

Фойдаланилган адабиётлар.

1.Р.Шамсутдинов.Қатағон қурбонлари.Тошкент.2007 йил.

2.Ўзбекистон миллий энциклопедияси.7 том.

3.Л.Аҳмадалиева. Э.Қорабоев. Қатағонлик Наманганликлар тақдирида. Наманган-2014йил.

4.”Мураббий” газетаси.2019 йил.

БАДИИЙ МЕТАЛЛ ГЎЗАЛЛИГИ

Наманган вилояти тарихи ва маданияти

давлат музейи илмий ходими:

З. Мамадалиева

Металлга бадиий ишлов бериш саньати қадим замонлардан буён машҳур бўлиб, улар асосан қурол намуналари қилич ва ханжарлар, ўқ учлари, уй рўзғор буюмлари, зеб-зийнатлар, бронзадан тайёрланган от анжомлари ва шу каби буюмларда акс этади. XI асрдан бошлаб металл буюмларини безашда асосан ўсимликсимон ва геометрик нақшлар хамда эпиграфика-ислом санъати аньаналаридан фойдаланилган.

Амир Темур ва Темурийлар даврига оид буюмлар нафислиги, нозик дид билан ишланиши, безакларининг бой ва мураккаблиги, нафис ўймакорлиги, кумуш билан ишлов берилганлиги, кумуш ва олтин билан қадама нақш солингани кишини ҳайратга солади. Бу даврда шакланган шакллар, ижро усуллари ва нақш турлари бугунги кунгача етиб келган.

XIX-XX асрларда кандакорлик буюмлари асосан шаҳар аҳолисининг кундалик ҳаётида муҳим ўрин тутган. Бунда айниқса Тошкентлик усталарнинг номлари машхур бўлган. Уларнинг ўймакорлик услуби шаклланишига Қўқонлик ва Самарқандлик усталар таъсир кўрсатган. 1860 йилларнинг ўрталарида ҳунармандчилик ва савдо-сотиқ ҳолатини ўрганган А.Н.Тетеревников қолдирган маълумотларга кўра, Тошкент бозорида мис буюмлари сотиладиган 32 та дўкон бўлган. Шу даврда ҳунармандчилик саноати анча кенг тарқалган бўлиб, у айниқса Тошкентда ривожланган.

XIX аср охири-XX аср бошларида кумушдан ясалган ўйма нақшли ва рангли тошлар билан безатилган патнис ва қаламдонлар урфга киради. Мис ўймакорлиги ҳунармандчилигида кўплаб йўналишдаги усталар иштирок этишган. Мисгарлар қизил ёки сариқ мисдан идишнинг танасини ясашган, ички қатламини эса қалай билан оқартиришган. Рихтагарлар идишларини тутқичлари, қопқоқ дасталари, жўмрак учлари, ошиқ мошиқларини қўйишган. Кандагорлар буюмларга зарб ва ўймакорлик билан безак беришган. Узун, ичи бўш идишларга зарб билан нақш солиш пайтида уларнинг ички томони шиббаланган қум ёки латталар билан тўлдирилган. Зарб билан нақш солиш-нозик қўл меҳнати бўлиб, турли хилдаги қаламлар, болғача билан, шунингдек, нақш босилгандан сўнг унинг юза қисмини силлиқлашда ишлатиладиган махсус асбоблар-ранда ва маскол ёрдамида бажарилган.

Ўзбекистон буюмларида маҳаллий ўзига хослик асосан, безак бериш ва айрим деталларда шаклларнинг бир хиллигида намоён бўлади. Ўймакорлик усули бир хил бўлган, асосий фарқ фақат ўйма нақшнинг чуқурлигида ҳамда замин ва нақшлар юза қисмини безашда турли усуллардан фойдаланишда бўлган. Фарғона кандакорлиги у қадар чуқур бўлмаган, бироқ ўйма нақшларнинг аниқлиги, заминга ишлов бериш усуллари ва нақшлар сиртининг хилма-хиллиги билан ажралиб турган. Бухоро кандакорлиги кўплаб қадимий шакллар ва анъанавий нақшларни сақлаб қолган. Бошқа вилоятлар буюмлари орасида кам учрайдиган Самарқанд чой идишларининг ўзига хос шакли бугунги кунгача етиб келган. Гулли нақшда кўпинча тўртбарг мотивларини учратиш мумкин. Тошкент буюмлари элементларининг йириклиги, паргори ёғоч ўймакорлигига ўхшаш нақшларнинг кўплиги ва турли шаклдаги мадоҳил нақшлари билан ажралиб турган. Қарши ва Шаҳрисабз усталари ясаган буюмлар шакл ва безакларининг хилма-хиллиги билан фарқ қилган. Уларда қалпоқи қолиплаш усулида ишланган ҳамда феруза ва шиша билан безалган турли қопламалар ишлатилган. Айниқса, Хива кандакорлик анъанавий бадиий

мактабининг чуқур ўйма усули кенг тарқалган. Гулли нақшлардан ташқари мадоҳил нақшлар ва мураккаб тузилмали панжаралар ҳам қўлланилган.

Баьзан буюмларга безак беришда араб ёзувидан ҳам фойдаланилган. Бу борада XIX аср бошларига оид Бухоро коса (мискоса)си ўзига хосдир. Унинг сирти нимислимий гулли нақш ва шеър билан безалган. Яна бир Бухоро косасида араб ёзувида буюртмачининг исми ёзилган. XVIII аср-XIX аср бошларига оид чилкалит косаларининг ички ва ташқи томонлари Қуръон ёзувлари, даволашда ишлатиладиган дуолар билан тўла. Улар асосан гулли нақшлар, геометрик ва зооморф шакллари айниқса, чирмашиб ўсадиган гул бандлари, гуллар ва барглардан иборат ислимий нақшлар билан безатилган. Ислимий нақшларининг тури жуда кўп.

Наманган вилояти тарихи ва маданияти давлат музейининг тарих кўргазмалар залида металларга безак берилган нақшинкор кўзалар, офтоба, чой идишларни кўришимиз мумкин. Бугунги кунда музей экспозициялари ва кўргазмаларда мисдан ишланган буюмлар пухта ўрганилиб, каталогларга киритилиб келинмоқда. Улар замонавий усталар учун битмас-туганмас илҳом манбаи ва Марказий Осиё халқларининг қадимий ва бой маданиятини кўз-кўз қилувчи бой меросимиздир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева Р. Г. Ҳунармандчилик тараққиётининг тарихий ва институционал асослари, Иқтисод ва молия, 2017, 147-б.

2. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.

3. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .

4. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

БАЛИҚЛИКЎЛ ҲАҚИДА БИЛАСИЗМИ.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат

музейининг илмий ходими:

Зулфия Комилова

Балиқликўл Наманган вилоятининг атрофлари баланд тоғлар билан ўралган қишлоқларидан бири ва кўп бошқа қишлоқларидан ўзига ҳос тарихи ва табиати билан ажраб туради.Унинг мусаффо иқлими ва яна ўсимликлар дунёси,боғ-роғлари беғуборликни яратади.Серҳосил бўл-ган танасини аранг кўтариб турган турли қирмизи олмалари ва пушти ранг олхўрилари,ноклари бошқа жойнинг мевасининг мазаси билан рақобатлаша олади.Бир неча асрлик,қадимий дарахтлари тарихдан сўзлаётгандек тебраниб туради.Балиқликўл зиёратгоҳига кирар экансиз сиз дастлаб шишадай тиниқ,унга қараган одамни акси кўринадиган табиий булоқ ўзига жалб этади.Булоқдан ҳар дақиқада 140 литрга яқин сув отилиб чиқади ва бу чиқаётган зилол сув бир ҳавзага йиғилади.Бу табиий сув захираси атрофдаги қишлоқларнинг экирзорларини суғориш манбайидир. Наманганнинг “Кумуш косаси” номи билан машхур бўлган Чортоқ суви омборига ҳам қуйилади. Булоқ сувини кузатилса, балиқларнинг захираси кўпаймайдиҳам, озайиб ҳам қолмайди.Шу боисдан қишлоқ номи Балиқли кўл номи билан сақланиб қолган.Пайғамбаримизнинг замондошлари, ғойибона дўстлари Султон Увайс Қараний номи билан аталган бу зиёратгоҳ ўн тўрт аср юзини кўриган.Ўрта Осиё мусурмонларининг муқаддас қадамжойидир.Султон Увайс Қараний бобомизнинг волидалари Бибинаима она ҳам табаррук волидалардан бири эдилар.Тарихий манбааларга қараганда Султон Увайс Қаранийни оналари Бибинаима мелодий 626 йили Ямандаги Қаран қишлоғининг Муродий қабиласида дунёга келтирган эканлар.Бибинаима она икки кўзи ожиз бўлган ва ёлғиз фарзанди Увайсни ўстиради.Она-бола меҳри борасида турли хикоятлар ва ривоятлар

мавжуд.Хикоя қилишларича тушида пайғамбаримиз \с.а.в.\ ни кўган Увайс онасини онасини туяга миндириб Турон сари мусофирчиликка йўл олади. Кимсасиз сахрода Бибинаима вафот этадилар ва сахро ўртасида мужиза туфайли булақ отилиб чиқади.Увайс шу булоқ суви билан онани ювиб дафн этади.Онасига меҳр –оқибати кучли бўлган Увайс “ Завжам билиб-билмасдан онажонимни кўнгилларини ранжитиб қўяда” деган фикрда умриларини охиригача фоний дунёдан жуфти ҳалолсиз ўтган эканлар.Бу булоқ ҳозирги кунда ҳам мавжуд.Отаси эса Увайс тўққиз ёшга кирганда вафот этган экан.Мустақиллик шарофати билан ҳалқимизга иймон ва виждон эркинлигини шамоли ўлкамизга кириб келди. Илгари таъқиб этилган диний эътиқодлар эъзозланиш ҳуқуқига эришди.Юртбошимиз раҳнамолигида уламоларимизнинг хотиралари тикланди. Улар дафн этилган мақбаралар муқаддас зиёратгоҳларга айланди.Шу жумладан Сутлтбулоқ зиёратгоҳи ҳам ободонлаштирилди.Чортоқ тумани ҳокимлиги вилоятимиздагина эмас,балки Фарғона водийсидаги энг муқаддас қадамжойлардан биридир.Сутлибулоқ ва Увайс Қараний зиёратгоҳини обод этиш ва тарихини чуқурроқ ўрганиш ишларига ҳозирда жиддий эътибор қаратилган. Хокимлик ташаббуси билан маҳаллий аҳоли хашар йўли билан зиёратгоҳни ободонлаштириш ишларини бошлаб берди.Жумла-дан Бибинаима она қабри қайтадан тикланди. Тоғлардан тошлар келтирилиб,неча асрлардан бери қабр томон силжиб бораётган сув йўлини далаларга, экинзорларга,қир-адирларга йўналтирилди.Бунинг натижасида боғлар, узумзорлар барпо бўлди.Атрофда бинолар бунёд этилди ва расталар ҳам қуриш ишлари олиб борилди.Бибинаима она ва фарзандлари Султон Увайс Қараний ётган қабр тепасига мақбара ўрнатилди.Бунда республиканинг таниқли архитекторлари илмий-амалий ёрдам бедилар.Мақбара қурилишининг охиригача махаллий ахоли хашар кунлари ташкил этиб, ситқидилдан ёрдам бериб боришди.Мақбараларнинг безаклари учун Тошкент ва Қўқон шахридан машхур наққошлар сулолалари вакиллари жалб этилди.Жуда ҳам қисқа вақт мобайнида Сутлтбулоқ зиёратгоҳи қад кўтарди. Зиёратгоҳга 0,20 гектар ер майдони қўшилда ва атрф йўллари асфалланди.Яратилган

шарт-шароитлар натижасида зиёратчилар сони кун сайин ошиб бормоқда.Султон Увайс Қараний ҳоклари ётган қабрдан бир неча ўн клометр нарида тўрт юз эллик йиллик тарихга эга ҳиссобланган жоме масжид қад кўтариб турибди. Бу масжид ташқи кўриниши билангина эмас,балки жиҳозларининг бетакрорлиги билан ҳам мусулмон оламидаги бошқа масжидлардан ажралиб туради. Нуронийларнинг айтишларича,масжид масжид косонсойлик усталар томонидан қурилган экани айтилади.Қурилишга моҳир усталар меҳнат қилганликлари кўриниб туради. Масжид ичидаги қулоч етмас ўн тўққиз дона устун салобатли кўринади.Устунларнинг ташқи кўриниши шу қадар силлиқ ишланганки, қараган одамни акси кўриниб туради.Қирралари орасидаги ўлчамлари,безаклар, нақшлар ишлови такрорланмас кўриниш касб этган.Қурилиш пайтида асбоб-ускуналар кам бўлган дав эди, лекин усталарнинг қўл меҳнати мужиза ярата олган эди.Қаранки орадан тўрт ярим аср вақт ўтса ҳам устунлар асл ҳолатича сақланиб келмоқда.Шуниси диққатга сазоворки масжиддан бир неча ўн қадам нарида отилиб чиққан булақ ҳам таъсири унга ўтмаган.Шунча вақт давомидаги табиий офатлар ҳам масжидга хукмини ўтказа олмагани бу бир мужизадир.Шу ўринда тарихга бир назар ташлайдиган бўлсак, сиёсий ҳолатга кўра 1960 йили Балиқликўл номи олиб ташланади ва шунчаки “Дам олиш зонаси” деб юритилади.Шундай бўлса ҳам Султон Увайс Қаранийнинг қабрларини зиёрат этувчидар сафи узулмайди.1946 йили жуда қаттиқ қиш фасли келиши натижасида 10 сотихли майдонни ўз ичига олган томни қалин қор босади.Шу қишлоқлик Бувахон ака фарзандлари ва кўнгиллилар билан томни қорда ҳоли этиши натижасида нурашни олдини олган эди.1947 йили бўлган қаттиқ зилзила натижасида қишлоқнинг ўнлаб хонаданлани қулаб тушади ва кўпчилик уйсиз қолади.Масжид уларга бошпана бўлиб ҳизмат қилади.Ўтган асрнинг етмишинчи йилларида Ўзбекистоннинг рахбари бўлган Шароф Рашидов Балиқли кўлга келади ва бу ерни ободошлаштириш борасида маслаҳатлар беради.Шу баҳона масжид томини шифер билан таъмирланганди.Унинг бир бурчагида кичик музей ҳам ташкил этилганди.Ҳозирги

курда давлатимиз рахбари Ўзбекистон призиденти Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан зиёратгоҳларимиз янади чирой очмоқда.Жумладан “Бибинаима она” ва “Султон Увайс бобо” қабрларини зиёрат этувчилар сони кун сайин ошиб бориши ўзига ҳос тарихий аҳамиятга эга.Нафақат ўзбекистон фуқоролари балки Эрон,Афғонис- тон Эрон,Арабистон ва қўшни давлатлардан кўплаб зиёратчилар келишади.Ҳалқимиз қаторида бошқа ҳалқлар вакиллари ҳам Увайс Қараний бобомиз хотирасини эъзозлайдилар.Балқликўл қишлоғида ҳозирги кунда ўн саккиз мингдан зиёд аҳоли истиқомат қилади.Қишлоқда элликдан кўпроқ фирмер ҳўжалиги фаолият кўрсатади.Қишлоқ аҳолиси замонавий уйларга ўзларининг табаррук маконларини алиштирмайдилар. Зиёратгоҳни янада ободонлаштириш ишлари доимо давом этиб келмоқда.Тарихчиларимизнинг такидлаш –ларича Кушон даврида бу қишлоқдан савдо йўли ўтган экан. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзининг “Бобурнама” асарида Пешқўрғоннинг Оқ ертепа номи билан машхур қўналғасида тўхтаб,дам олиб кейин Хинд сари юришган экан.Бобурмирзо бобомиз шу ерда булоқ сувидан тўйиб ичиб, Султон Увайс бобомиз руҳидан мадад сўраб йўлга чиққан экан.Бир неча йил аввал археологлар томонидан Дўсттепа,Мозор тепа,Оқ тепадан топилган шиша ва сопол идишлар эрамиздан аввалги 3 ва 1 асрларга оидлиги,айрим тангалар Александр Македонский даврида муомулада бўлганлиги аниқланди.Бу зиёратгоҳнинг жуда қадимий даврларга оидлигидан даракдир. Охирги вақтлардаги зиёратгоҳдаги турли тартибсизликлар, одамларнинг шовқинлари, турли чиқиндиларни булоққа ташлаганликлари натижасида балиқлар камайиб боришига сабаб бўлганди.Бу ўринда булоқдаги балиқлар борасида сўз юритсак.Булоққа ташриф буюрган одам дастлаб сувидан ичиб ташналигини қондиради ва катта –кичик балиқларга кўзи тушади.Бу балиқлар сув тубида тўда-тўда бўлиб сузишлари ажойиб манзара касб этади.Инсонларга анча ўрганиб қолган балиқлар берилган емишни олиб сув ўтлари орасига ғойиб бўлишади.Айримларини кузатсангиз икки қулоқ томонида худди оқ зираклари борга ўхшайди.Балиқлар ҳафтанинг жума куни кундузи ғайритабиий равишда ғойиб бўлишади ва кечқурун пайдо

бўладилар.Бунинг сир-саъноатини ҳалигача олимлар аниқлай олмаганлар.Бир неча ўн йил олдин Балиқликўл ҳавзасидан бир гала балиқ ушланиб, Чуст туманидаги Қайнар булоқ зиёратгоҳи ҳавзасига ташланди.Орадан бир неча кун ўтиб,булоқ суви тўхтаб қолади.Кексалар бу холатдан ҳайрон бўлишади ва балиқларни ўз ҳавзаларига қайтаришга ахд қиладилар.Шундан сўнг Чуст Қайнар булоғи ўз ҳолига қайтади.Яна бир ҳақиқат борки, Балиқли кўл билан Бибинаима она зиёратгоҳидан чиқадиган сутли булоқни бир-бирига боғловчи сув ости йўли борлиги аниқланган.Балиқлар шу сув ости йўлидан икки зиёратгоҳга ўтиб юрар эканлар.Балиқликўл балиқлари жуда бир-бирига меҳрибон.Улар қиш кунлари оч қолсалар ҳам ўзларидан кичик балиқларни емайдилар.Аксинча уларга меҳрибонлик кўрсатадилар.Ўрта Осиё жумладан ўзбекистон ҳилма-хил моддий ва маданий бойликларга бой бўлиб, ер куррасидаги жаҳон цивилизациясининг энг қадимги маданият ўчоқларига бой ўлкадир.Тарих тараққиёти жараёнида ўзбек халқининг маданияти оғир ва мураккаб йўлларни босиб ўтгани сир эмас.Дарҳақиқат халқ томонидан яратилган моддий ва маданий бойликлар тарихий жараёнларда бўлган уруш туфонлари ҳамда қирғинлар боис кўплари харобаларга айланганди. Шундай бўлса ҳам айримлари қисман сақланиб қолди.Истиқлол йилларида юртбошимиз раҳномолигида барча маданий мерос объектлари ҳамда зиёратгоҳлар таъмирланиб,асл ҳолига келтирилди ва иккинчи умрини бошлади.Энг муҳими ҳалқимизнинг улуғ фарзандларининг табаррук номлари қайта тикланмоқда. Абадий ором топган маконлардаги мақбаралару-зиёратгоҳлар ободонлаштирилди. Шу билан бирга бу ерлар қутлуғ қадамжойлар қаторига қўшилди.Ватанган муҳаббат болаликдан,она тупроққа бўлган меҳрдан бошланади.Инсон боласи Ватан деб атарган табаррук заминнинг об-ҳовосидан, жамики моддий-маънавий неъматларидан баҳраманд бўлиб,умрининг охиригача содиқ эътиқод билан яшайди.Чунончи аждодларимиз яшаган табаррук замин барчамиз учун қадрлидир. Аждодларнинг яратган турли обидалари, масжидлар, зиёратгоҳлари минг йиллар,асрлар босқичларидан ўтиб бизгача етиб келган экан,биз ҳам бундай табаррук гўшаларимизни келажак авлодларимизга

етказиб беришимиз даркор.Тарихий обидаларнинг ҳар бир ғиштини асрашимиз,илмий тадқиқотлар орқали уларнинг очилмаган сирларини ўрганиб боришимиз,ўзбек тарихини янада илмий асослар билан очиб беришимиз жуда муҳимдир.Наманган вилоятининг кўхна Чортоқ туманидаги Балиқли кўл зиёратгоҳи каби манзиллар Ўзбекистоннинг барча манзилларида мавжуд.Масалан:Туркистондаги “Ахмад Яссавий” мақбараси,Тошкет вилоятидаги “Зангиота” мажмуаси, Тошкент шахридаги “Шайх Хованди Тоҳур”, ”Қалдирғочбека”, “Шайх Зайниддин”мақбаралари, ”Каффол Шоший имом ал-Бухорий” мажмуалари, Самарқанддаги “Шохи Зинда”,”Амир Темир”, “Хўжа Ахрор Валий”, “Чўлпонота” мақбаралари, Сурхондарёдаги Ҳаким ат-Термизий мажмуаси, Жиззахдаги “Авлиёота” мажмуаси, Наманган вилоятидаги Ҳўжам қабри,Мавлавий Номонгоний, Мулла Бозор Охунд,Фарғона вилояти- даги Даҳмаи Шоҳон гўрхонаси, “Пошшопирим”, “Етти булоқ”. “Мозорихон” мақбаралари ва бошқа шу каби тарихий масканларимиз Ўзбекистоннинг муқаддас манзилларидир.

Фойдаланилган адабиётлар;

1.”Наманган вилояти зиёратгоҳлари – Латифа Аҳмадалиева 2015йил.

2.”Балиқли кўл,Султон –Увайс Қараний зиёратгоҳи”-А.Инаятов ва И.Нишоноялар. 2008-йил.

3.”Мозийдан садо” – илмий-амалий,маънавий-маърифий журналлар 2022-2023-2024 йиллар сонлари.

ЧУСТ ЗИЁРАТГОҲЛАРИ ВА МАНЗИЛЛАРИ.

Наманган вилоят тарихи ва маданияти

давлат музейи илмий ходими

Зулфия Комилова

Фарғона Ўрта Осиёдаги тоғлар орасида жойлашган водий бўлиб, шимолда Тянь-Шань ва жанубда Ҳисор-Олой тоғ тизмалари билан ўралган. Водийнинг умумий узунлиги 300 км,энг кенг жойи 170 км ва майдони 22 минг кв.км ни ташкил этган.Жумладан манзилларидан Чустни анхорлари, ариқларини,ер ости сувларини шифобахшлиги билан сийлаган.Чустнинг сўлим қишлоқлари Олмос,Варзик, Ғова кабилари жаннатдек табиатга эгадир. Дарҳақиқат Чуст қадимий масканлардан ҳиссобланиб,“Тус”номи билан аталган ва Чуст-Олмос-Варзик тоғ олди текислигидаги сой яъни Чустсой атрофида бунёд этилган.Қадимда Буюк Ипак йўли бу маскандан кесиб ўтган бўлиб, Фарғона водийсининг шаҳар ва қишлоқлари магестрал автомабил йўллари орқали боғланган.Тарихий манбааларга кўра Чуст азалдан ҳунармандлар шаҳри бўлган ва бу ривожланишида муҳим рўл ўйнаган.Шунинг билан бирга бу заминда буюк дин арбоблари,алломалар ва жуда ҳам кўплаб буюк алломаларимиз яшаб, ижод этишган ва ўз номларини тарихда қолдиришган. Жумладан: Нақшбандия тариқатининг номоёндаси,дин арбоби,машхур мироб, табиб ва сиёсий арбоблари Мавлоно Лутфуллоҳ, биринчи халқ шоири бўлган Муҳаммадшариф Суфизода,Чустий ва бошқаларни мисол этиш мумкин.Шу жумладан Чуст фарзандлари генерал-летинант Файзулла Норҳўжаев, Мамашариф Фаёзов,фан докторлари Обид Жалилов,Турсунбой Файзуллае, профессор Султонмурод Солиев,профессор Рисқинбой Ибрагимов, адибимиз Ситим Улуғзода кабилар ҳалқимизнинг доимо эътиборидаги аждодларимиздир. Уларнинг ҳаёти жуда ҳам жуда ҳам кўп қийинчиликларга ва сиёсий тузум тақризларига учраб

келганлиги тарихий битикларда мавжуд.Чуст ўзининг барча таниқли ва тарихий авлодлари вакилларига аталган зиёратгоҳларига эга маскан ҳисобланади.Жумладан “Шайх Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий” зиёратгоҳи.Бу зиёратгоҳ борасида турли манбааларида мавжуд бўлиб,Мавлоно Лутфуллоҳ мажмуаси 19-аср охирларида меъмор Уста Мулла Қирғиз томонидан бунёд этган. Мажмуанинг минорасига уста ўзининг шогирдларини жалб этган эди. Мажмуанинг олд томони,яъни айвонининг узунлиги 28 метрни,эни эса 7,2 метрни ташкил этган.Устунлари,тўсинлари,васса жуфтлари халқ амалий санъатининг ажойиб наъмуналари усулида безак бериб чиқилган.Унинг қир-рали ёғоч устунларининг шакллари соддалаштирилгани ҳолда ёғоч шифтларига ўрнатилган.Хуш бу зиёратгоҳ Мавлоно Лутфуллоҳнинг қайси хизматлари ва тарихдаги ўрни нима экани борасида саволларни тўғилиши табиийдир.Кўпгина тарихий манбааларда қайд этилишича Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий асли Чодакликлардан бири бўлиб,1487 йили чорвадор Хўжа Фатҳуллоҳ оиласида дунёга келган экан.Манбааларга кўра у Муҳаммад саллалоҳу алай-ҳу ва саламнинг саҳобаларидан бири, чорёрларнинг улуғи Абу Бакр ас-Сиддиқ разияллоҳу авлодларидан бўлиб, ул зот бобаракотга 17-пушт вакили ҳисобланар экан.Яна бир манбааларда ёзилишича, яъни профессор А.А. Семёновнинг “Уникалний памятник 26-века” номли асарида ёзилишича Мавлоно Лутфуллоҳ Чодакдаги ихтилофлар туфайли дастлаб Забирконга яъни ҳозирги Чуст яқинидаги Зувутқанд қишлоғига, сўнг Карнонга кўчил келиб, у ерда ўн йил истиқомат қилади. Кейинчалик Чуст шахрига кўчиб ўтади. Унинг Чустда,ҳозирги истироҳат боғининг ўрнида хоноқолари мавжуд эди.Афсуслар бўлсинки бу хонақо собиқ шўралар тузими даврида бузиб ташланади.Хонақонинг айвон қисмигина бизгача етиб келган ҳолос.Мавлоно Лутфуллоҳ ҳаёти давомида Чустда кўплаб ариқлар қаздирган, ер ости сувлари учун қубурларни ўз хисобидан олиб сув йўлларини узайтирганди.Бундан ташқари 30 йил давомида муридлик қилиб, мадраса ва масжидлар қурдирган.84 ёшида мавлоно яъни 1571-йили Чуст шахрида вафот этган. Ушбу табаррук зиёратгоҳга ташриф буюрувчилар юқоридаги маълумотлардан

ташқари яна кўплаб турли манбааларни ўрганишлари мумкин ва Мавлоно Лутфуллоҳнинг ҳаётий тарихи билан танишишлари мумкин.Чустнинг яна бир қадимий зиёратгоҳларидан бири бу “Бибионамозор” зиёратгоҳидир. Маҳаллий ахоли ривоятларига кўра Бибиона юрт маликаси бўлган.Ҳукмдорнинг қароргоҳи тепалик устидаги мухташам саройда бўлиб,ахли мамлакат деҳқончилик ва ҳунармандчилик билан шуғулланишган.Малика Бибиона ҳам доимо ҳалқ билан тенг меҳнат қилган ва у дўппи тикиш ҳунармандчилиги билан шуғулланган. У хатто тахтни ўғлини вафотидан сўнг бошқариб, ҳалқ орасида адолатли аёл шоҳ эканини исбот этган эди.Бибиона учун қўшни мамлакат хукумдарларидан совчи келади,лекин у ўзини ҳалқи учун фидо этишини билдириб уларни таклифларини рад этади.Натижада орада низо чиқади ва Бибиона жангчи либосини кийим шанини химоя этади.Навкарлари билан қуршовда қолган малика ўзини сувга отади ва кўздан ғойиб бўлади.Бу масканда зиёрат қилсангиз албатта унинг булоқларини томоша қиласиз ва атрофда кўплаб булоқлар жилосига гувоҳ бўласиз.Қайнаб чиқаётган булоқларнинг зилол сувлари инсонда гўзал туйғуларни уйғотади.Бу ерда олиб борилган археологик тадқиқотлар қадимда бу маскан аҳоли ўтроқ ҳаёт кечирганлигини тасдиқлайди.Жуда ҳам қадимий даврга юзланадиган бўлсак,дастлаб Чуст маданиятига мансуб халқ ирқий жиҳатдан европаликлар типига мансуб бўлиб,диний эътиқодга кўра оташпараст бўлишган.Чуст шахридан 2 км шимолида Ғовасой соҳилидаги кўхна тепалик “Буонамозор”номи билан аталган.Уни 1950 йилда археолог Э.Воронеж томонидан кашф этилган.Ўзбекистонлик археологларимиз томонидан олиб борилган илмий тадқиқотлар натижаси-да 35 турдаги сопол идишлар наъмуналари топилади ва 196 та бутун сақланиб қолган турли сопол буюмлар,200,000 га яқин сопол парчалари топилган.Махаллий ахолини айтишига кўра, Бибиона Қосимшайхнинг сингиллари бўлган ва икковлари ҳам Мавлоно Лутфуллоҳ каби 16-асрда яшаб ўтишган. Навбатдаги берадиган маълумотимиз Чустнинг Тошқўрғон қишлоғидаги қадимий зиёратгоҳ “Абдураҳмон Ибн Авф”дир.Ушбу зиёратгоҳ Чуст тума-нинг Тошқўрғон

қишлоғи фуқоролар йиғини худудида жойлашган бўлиб, зиёратгоҳ Ўрта Осиё хусусан Фарғона водийсида ислом динини тарғиб этиш ва одамларни эзгулик,ўзоро меҳр оқибатли бўлишга чорлаган зот шарафи учун бунёд этилган.Абдурахмон ибн Авф Хуросон шахрида таваллуд топа-ди.Ривоятларга кўра пайғамбаримиз Муҳаммад /с.а в / нинг назарларига тушган ва пайғамбаримизнинг вафотларига қадар ул зотга фарзанд сифатида тарбияларини олган экан.Сўнг Абу Бакр Сиддиқ, Ҳазрати Умар Одил қўлларида 10 йил,Ҳазрати Усмон Зуннурайн халифалиги даврида 12 йил тарбиялавнадилар.Сиёсий тузум боис Хўжа Абдурахмон ибн Авф Самарқанднинг Каттақўрғон туманига келиб қолади ва бу ерда одамларни исломга тарғиб этади.Ҳаттоки ўз юртини соғиниб,подшохликни топшириб Мадинага сафарга отланади.Бу зотни Балх шахригача тўхтаган манзиллари хозирги кунда муқаддас ҳисобланади.Фарғона водийсига қайтиб келгач,Қува шохининг қўл остида элчи лавозимида фаолият кўрсатади шунингдек исломга давват этишни давом эттиради. Ахсикент ва Чиндовул манзилларида ислом динини тарғиб этаётган вақтда динга қарши бўлган душманлар Косон ҳокими Ихшид ва ўнғор ҳокими Карвон Баслар бошчилигидаги қўшин бостириб кириб,хозирги Сафид Булон қишлоғида 2700 кишини қиличдан ўтказадилар ва улар дин йўлида шахид бўладилар. Ҳўжа Абдураҳмон ибн Авфнинг қай тарзда вафот этганликлари борасида турли манбаа ва ривоят мавжуд.Ривоят этишларича у зот душман ўқидан 73 та жойидан тан жароҳати оладилар ва ҳозирги Сунбулбува деб аталувчи ғойиб бўлган эканлар.Бунга гувоҳ бўлган қизни тарихий битикларга кўра Қизларбуви номи билан улуғлашганлиги ёзилган.Яна бир Чустнинг қадирли масканларидан бири бу “Отчопар Эшонбува” хонақоси ҳиссобланиб,у Чуст шаҳрининг Пасанда махалласидадир.Маълумотларга кўра бу хонақо 1640 йилларда қурилган бўлиб,зиёратгоҳ асосан мақбара,масжид,чиллахона, хужралардан иборат бўлган 17 х 7 метрли ўлчамли обидадир.Зиёратгоҳни ҳовлисида Қуддус шаҳридан келиб ўрнашиб қолган азиз авлиё,эшонлардан Сўфи Қурбон боқи Эшон,Миррайимхон Эшон яъни Отчопар Эшон буваларнинг қабрлари мавжуд.Асрлар тасирида мақбара

ва хужралар бузилиб кетади ва фақат чиллахона қисми сақланиб қолади.Ушбу хонақоҳ борасида Мулло Мир Раҳим ҳожи мутавалли,мулло Саид Нишон томонидан ёзилган вақифнома ва бир қанча илмий-тарихий маълумотлар сақланиб қолганлигини ҳам эътироф этиш мумкин.Отчопар Эшон бува томонидан Макка шахрида Чуст такяси,яъни меҳмонхона қурдириб қолдирилган.Бу мехмонхона ҳақида уларнинг аждодлари томонидан сақланиб келаётган расмий хужжатларда ўз аксини топганлиги маълум.Кўхна Чустнинг бир четида Ахча қишлоғи мавжуд бўлиб,бу қишлоқ энг қадимги масканлардан экани билан вилоятда тарихий ахамиятга эга ва ўз манбаалари бор.Қишлоқда тарихий ахамиятга эга бўлган “Темир момо” зиёратгоҳи мавжуд бўлиб, қайси асрга оид экани ноъмалум.Бу жой ҳақида маҳаллий ахоли ривоят этишларича,асрлар мобайнида маҳаллий ва қўшни жойлардан зиёратчилар доимо ташриф буюриб келишган.Айтишларича кимгаки темиритка ва шунга ўхшаш тошмалар тошса шу жойга келиб зиёрат қиларкан.Зиёрат қилувчилар ош дамлаб халққа тарқатиб эхсон қилишаркан.Наманган вилояти тарихига назар ташлайдиган бўлинса бундай тарихи тўла ўрганилмаган қадимий зиёратгоҳларимиз анчагина.Дарҳақиқат, Ўрта Осиё,жумладан Ўзбекистон хилма хил моддий ва маданий ёдгорликларга бой заминдир.Ер куррасидаги жахон цивилизатциясининг энг қадимги маданият ўчоқларидан биридир.Халқи –миз томонидан яратилган моддий ва маданий бойликлар тарихий жараёнларда бўлган уруш тўфонлари ҳамда қирғинларда афсуски харобаларга айланганди.Шундай бўлсада, сақланиб қолганларини қайта таъмирлаш,асли ҳолини янгитдан яратиш,қўшимча мақбаралар ва обидалар бунёд этиш масалалари давлатимиз рахбарининг бугунгу кундаги асосий харакатларидан бири бўлмоқда.Аждодларимиз яшаган бу табаррук замин барчамиз учун жуда қадрли ва улар мангу қуним топган масканлар эса бу бизнинг зиёратгоҳларимиз,қадамжойларимиздир.Чунки ота-боболаримиз ва моҳир меъморларимиз томонидан яратилган бетакрор обидалар ичида зиёратгоҳлар ҳам алоҳида ўрин тутиб,эндиликда бу масканларимизни янада ободонлаштириш ишларини доимий равишда амалга ошириб бориш барчамизнинг

асл мақсадимизга айланиб бўлгани бежиз эмас. Хулоса ўрнида буюк саркарда Амир Темурнинг “Темур тузуклари”даги қуйдаги жумлаларни қайта-қайта эсга оламиз. “Азиз авлиё-лар,саҳобалар мақбараларини,қутлуғ қадамжоларини”зиёрат этмоқни ҳам фарз,ҳам қарз билур эдим.Қайда бўлмай зиёратгоҳлар олдида отдан тушиб,тахорат олгач, яланг оёқ билан бориб зиёратни ўринлатдим.Аркону давлат,барча мулозимларим ҳам зиёратгоҳларни ана шундай тавот этмоқ кераклигини одат билишди”.Ҳозирги кунда Наманган вилоятида жами 303 та руйхатга олинган маданий меърос объектлари бўлиб, уларнинг 136 таси археологик ёдгорликлар, 106 таси меъморий ёдгорликлар,60 таси зиёратгоҳлар, 2 таси мадраса ва 6 таси ҳайкалтарошликка оиб маҳоботли хайкаллардир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.”Ўзбекистон Республикаси Миллий Энциклопедияси” 11-12-боблари.

2.”Наманган вилояти зиёратгоҳлари” Ўзбекистон Республикаси Маданият вазиллиги. Муаллиф:Латифа Ахмадалиева. Наманган-2015 йил нашри.

3.”Наманган вилояти меъморий обидалари сирлари” Муаллифлар : И.Ю.Юсупов ва Э.Ю.Мирзаалиев.2008йил.

4.”Қадимги Фарғона сирлари” Й.Қ.Қосимов. 1992 йил-Наманган нашри.

.

БЕЗАШ САНЪАТИ УСЛУБЛАРИ

Наманган вилояти тарихи ва маданияти
давлат музейи кутубхонаси ходими
М Давранова

Наманган вилоят давлат музейида этнография кўргазмалар залида кандакорлик санъатига оид бўлган жуда кўп экспонатларни учратишингиз мумкин. Улар орасида мисдан ишланган кўзалар, офтоба, қумғон, сатил бўлиб, улар ўз аҳамиятига эга.

Халқ амалий санъатида кандакорлик, металдан ясалган бадиий буюмларга бўртма усулда ишлов бериш алохида ўрин эгаллайди. Бу санъат қадимийлиги жихатидан кулолчиликдан кейинги ўринда туради. Жуда қадим замонлардан бронзадан буюм ясаш урф бўлган.

Шарқда мисдан турли буюмлар ясаш милоддан аввалги 4минг йилликдан маълум бўлиб, эрамиздан аввалги VI аср охири VII аср бошларида Қадимги Лидия давлатида пайдо бўлган. Ўрта Осиёга милоддан аввалги IV асрдан бошлаб кириб келган. Ўзбек халқи оскўп асрлар давомида амалий безак санъатининг бой хамда ранг-баранг бадиий анъаналарини яратган. Улар авлоддан -авлодга, наслдан- наслга мерос бўлиб ўтиб, ўзидан бир қатор тарихий қатламларни мужассам этган. Ҳунармандчиликда мисгарлик жуда кенг тарқалган ҳунарлардан. Металларга ишлов беришда мохирликни қўлга киритган усталар бор махоратларини ишга солиб, турли-туман бадиий буюмлар ясаганлар. Ўзбек наққош мисгарлари яратан мис идишлардаги нақшлар ниҳоятда мураккаблиги, иавзу ва элэментларнинг ранг-баранглиги мазкур санъат сохасини узоқ тарихий тараққиётни босиб ўтганлигини кўрсатади.Ҳозирги даврда мисгарлик санъатига янгича мазмун ва услуб бошқа рамзий, тасвирли композитциалар киши диққатини ўзига жалб этади. Қадимги ва илк ўрта аср кандакорлиги асосан халланган кумуш буюмлардан XI асрдан бошлаб эса фақат мис ва мисс қотишмаларидан тайёрланган идишларда ўз ифодасини

топган. III- VII асрларда яратилган буюмларнинг ўзига хос жиҳати шундаки, бу даврда хукмдорлар ва аъёнлар учун буюмлар махсус буюртмалар асосида қимматбаҳо метеллар яъни, олтин ва кумушлардан ишланган.

IX-X асрлада Ўрта Осиёга ислом динининг кириб келиши билан, кандакорлик асарларида янги ғоявий услуб кириб келган. Шунингдек шаҳарлар сонининг кўпайиши, кундалик турмушда метал буюмларга эҳтиёжнинг ортиши натижасида ҳунармандчилик ривож топган. Хомашё сифатида қимматли металлар етишмай қолган. Асосан бир мунча арзон материаллар мис ва миснинг қалай, қўрғошин кумиш билан ҳосил қилинган турли қотишмалардан буюмлар ясалган. XI аср ўрталарига келиб металл буюмларга пардоз бериш натижасида кўп ўзгариш содир бўлиб, миллий нақшлар чизиш мухим ахамият касб этган. Буюмларга миллий нақш туширишнинг кенг тарқалган усулларидан бири гравировка яъни ўйиб ишлаш бўлиб, у гулларнинг жимжимадор, текис чиқиши каби декаратив таълабларга тўлиқ жавоб беради.

XI асрлардаги ўзгариш нафақат, миллий нақш усулини балки идишларнинг шакл-шамойили, сийрату қиёфасини тубдан ўзгартириб, илгариги беўхшов, қўпол шаклли идишлар ўрнида бежирим, ихчам буюмлар вужудга келган. Илк ўта аср (IX-XII) кандакорлигининг мухум хусусиятларидан яна бири, буюмларда ёзувли нақшларнинг кўп қўлланишидир. Қадаҳ ва идишларда «куфий» ва «насх» услубида битилган ёзувларда унинг номаълум сохибига омад, тани-сихатлик каби эзгу тилаклар баён қилинган.

XIII-XV асрларда уста кандакорлар идишларнинг ташқи кўриниши бежирим чиқиши учун безакларга кумуш ва олтин ипларини қадаб зар бериш усулини яратдилар. XVI-XVIII асрларда кандакорликда бу усул янада ривожланиб,идишлар шунингдек, қурол-аслаҳалар, дубулға, шамширлар ўйма нақшлар хамда қимматбаҳо металл ва ранг-баранг тошлар билан зийнатланган. XVIII-XX аср бошларига келиб, Хива, Бухоро, Самарқанд, Қарши, Шаҳрисабз, Тошкент, Қўқон, Чуст, Косонсой шаҳарлари кандакорлик буюмлари ишлаб

чиқарадиган энг сифатли кандакорлик буюмлари тайёрлайдиган ва ишлаб чиқарадиган марказга айланган.

Ҳунармандчиликнинг нафис соҳаси кандакорлик қўлда бажариладиган, кўп мехнат таълаб қиладиган ҳунар соҳаси бўлиб, у биргина асбоб- пўлат қаламнинг хар ҳил турларида ёрдамида амалга оширилган. Буюмнинг қандай бўлиши миллий нақш ва гулларга ҳамда уларнинг қай йўсинда туширишга боғлиқ.

Кандакорликни ривожланиш тарихига эътибор қаратар эканмиз,шаҳарлар ривож топиб, ҳунармандчилик кенг ёйилган, мис идишлар, қуроллар, эшик ва дарвозаларнинг занжир, зулфин тутқичларига ўйиб нақш тушириш санъати янада ривожланганлигини кузатамиз. Шу ерда таъкидлаш жоизки, Чуст азал -азалдан ҳунармандлар шаҳри бўлган ва ўз усталари ва улар ясаган буюмлари билан машҳур бўлган. Айниқса жездан буюм ясаш тараққий этганлиги учун хаттоки Бурчмулла жез конларидан эшак карвонларда руда келтириб Чустда қайта ишланиб, керакли жез, пўлат тахталар тайёрланган. Чустда 48та сандонда усталар 4-5 та шогирдлари билан ишлаган. Бибиона мозори атрофида усталарнинг анжумани ва сайллари яқин кунгача хам ўтказилиб турилган. Мустақилликка эришилгандан кейин миллий ҳунармандчиликка катта ахамият берилиши натижасида Чуст шахрида ҳам кандакорлик қадимий халқ ҳунармандчилиги сифатида қайта жонланди.

Ўзбекистонда 19-аср охрига келиб усулнинг ўзига ҳослиги, зарбнинг чуқур ёки саёзлиги, нақшлар юзаси ва замонини безашда қўлланиладиган усуллардан кўра , бир-биридан фарқланадиган кандакорликнинг бир неча (Фарғона , Тошкент, Бухоро, Қарши, Шахрисабз, Самарқанд, Хоразим) мактабкари шакилланди Фарғона кандакорлик мактаби усталари (Абдулфозил Отауллаев, Мулла Сиддиқ Отауллаев ва бошқалар) буюмларни безашда кўркам боғлар, чаманзорларни эслатувчи нафис нақшларни саёз, тор заминли қилиб ишлаганлар, ўзига ҳос тарзда пардозлаганлар, баъзан мужассамотга меёрий тасвирлар ҳам киритилган. Тошкент кандакорлик мактаби вакиллари йирик буйимларга анъанавий нақшларни йирикроқ

қилиб ишлаганлар, безакда сода нақшлар (мехроб занжира, зулук , олмагул ва бошқалар) ни қўллаганлар. Бухоро кандакорлик мактаби вакиллари (Ҳаким Бухорий, Дўстмуҳаммад Ризо ва бошқалар) буюмларни ўртача ҳажимда нафис, байтларни кўп қўллаган ҳолда безаганлар Қарши- Шахрисабз кандакорлик мактабига Бухоро кандакорлик мактабининг таъсири кучли бўлган, усталар буюмларни, шунингдек шиша, фериза кўзлар қадаб безаганлар, нақш замини рангли лаклар билан бўялган, баъзан буюм сирти қолипаки усулида ишланган безаклар билан қопланган. Самарқанд кандакорлик мактаби вакиллари буюмларни шабка усулида (панжарасимон) безаганлар, нақшда шобарг кенг қўлланилган, нақш замини чекма гуллар билан пардозланган. Хоразим кандакорлик мактаби усталари (Хўжаниёз Саидниёзов, Матёқуб Жонибеков , Б Ёқиббоев ва бошқалар) наққошлар тайёрлаган ахталар ёрдамида мураккаб буюмларни ҳандасий ва ислимий нақшлар билан тўлдириб безаганлар. Бу мактаблар ўзаро алоқада бўлган, айрим уста кандакорлар ўз ижодларида турли мактаб усулларини қўллаган. 19-арс охри 20-аср бошларида ясалган кандакорлик буюмлари шакли ҳилма-ҳил (чой идиш, мис кўза, коса, лаган лали, қашқул , офтоба, қумғон ва бошқалар) тайёрланган ҳамда ниҳиятда нозик ва бежирим нақшланган. 20-аср 20-йилларидан усталар артелларга уюштирилди кандакорлик сехларида ижод қила бошлаган усталар турли мактабларнинг анъаналари, усулларидан фойдаланиб бадиий буюмлар (чой идиш, мис кўза, мис лаган, сатил, офтоба, дастшўй, қумғон ва бошқалар) тайёрлади. 60-йиллар бошларида артеллар тугатилиб маҳаллий саноат корҳоналари, маҳаллий ҳизмат к-тларда (Қўқонда Л Фозилов , Бухорода С Ҳамидов, М. Мукаррамов А. Ҳамидов, Хивада Й. Бекжонов бошчилигида) кандакорлик буюмлари ишлаб чиқарилади. Тошкент, Бухоро Қўқон, Хива каби шахарларда Озбекистон БА кандакорлик устаҳоналарида кекса кандакорлар ёшларга (устоз- шогирт усулида) ўз ҳунарларини ўргатмоқда. Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, хазирги кунда ҳам кандакорлик санъатига бўлган эътибор янада ривожланиб бормоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдуллаева Р. Г. Ҳунармандчилик тараққиётининг тарихий ва институционал асослари, Иқтисод ва молия, 2017, 147-б.

2. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 2т-Т.; «Санъат» 2001, 89-б.

3. Қурбанова Й. Амалий санъат буюмларига бадиий ишлов беришда турли ранглардан фойдаланиш. БМИ. Тошкент – 2014, 104-б .

4. Б.Қурбонов, Г.Қурбанова Технология Ва Дизайн Тошкент -2020, 246-б

МУЗЕЙ ВА ЖАМИЯТ ТУШУНЧАСИ.

Namangan viloyati tarixi va
madaniyati davlat muzeyi ilmiy xodimi:
Muxamadiyv M

Мамлакатимиздаги музейлар фаолиятини қўллаб-қувватлаш, уларнинг маркетинг сиёсати ва хизматлар соҳасини комплекс ривожлантириш, музейларга инновацион технологияларни самарали қўллаш, шунингдек, музейларда ўзбек халқи ва давлатчилиги тарихи, Биринчи ва Иккинчи Ренессанс даврлари, буюк алломалар ҳаёти ва фаолиятига оид замонавий янги экспозицияларни яратиш, музей тўпламларидаги бой тарихий ва маданий меросимизни кенг тарғиб қилиш мақсадида.

Музейларнинг вазифасини аниқлаш учун “фаолият” деган сўзнинг луғавий маъносини тавсифлашга тўғри келади. Бу сўзнинг маъноси музейларнинг ижтимоий-маданий вазифасини тўлиқ очиб беради. Шундагина музейга маълум бир фаолият вазифасини бажарувчи муассаса сифатида қараш мумкин бўлади. Музейга шу тарзда ёндашиш унинг фаолиятида бошқа муассасалар фаолиятида мавжуд бўлмаган ўзига хос сифатларни яъни, фондларни тўплаш, йиғиш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, экспозиция-кўргазма уюштириш, таълимий-тарбиявий иш олиб бориш каби амалий жиҳатларини очиб беради.

Музейнинг ижтимоий-маданий вазифасини тарихий-маданий жиҳатдан таҳлил қиладиган бўлсак, унинг жамият олдидаги ўзига хос мажбурияти ва вазифаси қуйидагиларда намоён бўлади:

- музей ашёлари ва музей коллекцияларини ҳужжатлаштириш (яъни жамиятда юз берадиган факт, ҳодиса ва воқеаларни музейдаги ашёлар орқали асослаш);

- таълимий-тарбиявий вазифаси (яъни жамият аъзоларининг маданий ва билим олиш талабларини қондириш учун музейдаги ашёларнинг маълумот бериш ҳамда таъсурот қолдириш имкониятидан фойдаланиш).

Музейларнинг ижтимоий-маданий вазифасини ёритиш учун улар фаолиятига маданиятшунослик, социологик, фалсафий ҳамда музейшунослик нуқтаи назардан ёндашиш лозим бўлади.

Одатда турли мамлакатларнинг музейшунослари томонидан музей ашёлари ва музей коллекцияларини ҳужжатлаштириш ва таълим-тарбия вазифасига алоҳида урғу берилади. Олимлар “музей вазифаси” деган тушунчани ёки музей фаолиятига боғлиқ фанлар ёрдамида унинг асосий вазифасини кенгроқ ёритиш кераклигини таклиф этадилар. Мисол тариқасида айтганда, музей ашёларини ҳужжатлаштириш ҳамда таълимтарбия вазифасидан ташқари уларнинг фондларини сақлаш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, эстетик, гносеологик, аксиологик ва тарбиявий вазифаларини ҳам киритишмоқда

Шунинг билан бирга музейларнинг вазифасига нисбатан яна бошқа бир қараш бор. Баъзи олимлар буни турлича изоҳлайдилар: яъни асарларни тўплаш, инсоннинг халқпарварлик ва маданий тимсолини акс эттирган қимматбаҳо асарларни сақлаб қолиш, нашр қилиш, одамларни бадиий бойликни ҳис қила олишига ўргатиш, дунёқараши ва ва қадриятларга бўлган муносабатини шакллантириш, ижодий фаолиятини кучайтириш, англаш имкониятини кенгайтириш, миллий, маҳаллий ва касбий ўзлигини англашига кўмаклашиш, тарихий боғлиқликни таъминлаш каби вазифалар нақадар муҳим ва аҳамиятли эканлигини таъкидлашмоқда.

Музейларнинг ижтимой вазифасига нисбатан яна бир қараш бор. Бу музейларга четдан қараб, музей – бу илмий тадқиқот институти, музей – бу бир маданий маскан деган эскича қарашларга барҳам беришни талаб қилади. Чунки бу атамалар орасида музейга чинакам баҳо бериш учун “музей – бу музей” деган оддий ибора қолиб кетган. Музейларнинг кўп қиррали фаолиятига қараб эмас балки музей феноменини фалсафий нуқтаи назардан англашга интилиш керак.

Музейлар тўғрисидаги умумий тушунчани тўла англаш учун уларнинг ижтимоий-маданий вазифасини очиб беришга кўмаклашиши мумкин бўлган “маданият – жамият - шахс” деган ёндашиш тизими тўғри келади. “Маданият”

муаммосига оид ушбу тушунча доирасига музейдаги қадриятларни ҳужжатлаштириш, ҳисобга олиш, сақлаш ва ўрганиш кабилар киради. “Жамият” тушунчасига билим бериш, тарбиялаш ва зиё тарқатиш киради. “Шахс” эса музей фаолияти орқали ижодий иқтидорини ошириб, ҳордиқ чиқаради.

Ундан ташқари инсон музейнинг маданиятшунослик вазифаси доирасига кирувчи фаолияти натижасида маданий мерос билан мулоқотга кириш орқали ўзининг маънавий талабини ҳам қондиради.

Бу ҳолда музейлар вазифасининг маданиятга оид чизгиси қуйидагича намоён бўлади: умумий дунёқараш ва қадриятлар тизимини шакллантириш, жамиятнинг бирлашиши ва демократиклашувини ошириш, шахснинг ижтимоийлашуви ҳамда ижодий фаолиятини юксалтириш, тарихий боғликликни таъминлаш ва инсонни англаш имкониятини кенгайтириш.

Музейларнинг ижтимоий аҳамиятини акс эттирувчи тарихдан шаклланиб келган ижтимоий-маданий вазифаларининг кўп қиррали эканлиги ва турли нуқтаи назардан ўрганилиши натижасида унинг олдида қуйидагича мақсадлар туради:

- музей ашёлари ва музей коллекцияларини ҳужжатлаштириш вазифаси (музей ишининг асосий вазифаси), асослаш вазифаси, яъни жамият тараққиётининг маданияти ёки табиатини акс эттирувчи далиллар билан тасдиқлаш, чунки у жамиятнинг ривожланишини акс эттирувчи далилларни йиғиш ва сақлаш орқали унинг иқтисодий, илмий ва маданий талабларига жавоб беради;

- таълимий-тарбиявий вазифаси жамиятнинг музейга бўлган ахборот бериш, акс эттириш имконияти орқали ахборот олиш ва маданий талабларига жавоб беради. Бу эса ўз навбатида маданий-маърифий соҳаларини ҳам ўз ичига олади;

- жамият аъзоларининг бўш вақтларини тўғри ташкил этиш, уларнинг маданий, маънавий ва руҳий ҳордиқ чиқаришига бўлган талабини қондириш вазифаси ҳам шулар жумласига киради.

Бу вазифанинг муҳимлиги шундан иборатки, жамият аъзоларининг музейга ташриф буюришлари ортида уларнинг ҳам ахборот олиш, ҳам билим олиш, ҳам тарбиявий аҳамиятидан баҳраманд бўлиш истаги ётади.

Шуни ҳам кўзда тутиш лозимки ҳар қандай макон, замон ва вақтда музей билан жамиятнинг ўзаро ҳамкорлиги унинг ўз вазифасини адо этаётганлиги ва унинг амалда мавжудлигидан далолат беради. Ушбу жараён доимий тарзда ҳам музейнинг ички фаолиятида ҳам унинг ижтимоиймаданий муҳит билан узлуксиз алоқасида намоён бўлади.

Музейларнинг ижтимоий вазифалар билан узлуксиз алоқаси уларнинг барча фаолиятида яққол намоён бўлади. Унинг ижтимоий фаолияти ҳам шунда акс этади. Музейларнинг ҳужжатлаштириш, сақлаш, ўрганиш жараёни музей экспонатларини кўргазмага қўйиш ва намойиш этиш давомида ҳам тўхтамайди. Бундай пайтда экспонатларни намойиш этиш музей фаолияти давомида олиб борилган барча тадқиқот ва изланишлар ўзига хос илмий кўрик сифатида намоён бўлади. Экскурсия, маъруза ва маслаҳатлар сифатида амалга ошириладиган музейнинг аниқ амалиёти бунда гўёки музей экспонатлари тўғрисидаги маълумотни тўлароқ билишга кўмаклашади. Музейларнинг таълимий ва тарбиявий вазифаси музейдаги экспонатлар ҳақидаги маълумотни ташриф буюрувчи ва мухлисларга ҳар тарафлама тушунтиришнинг турли усулларини қўллаш орқали амалга оширилади. Музей экспонатларидан таълимий мақсадда фойдаланишда намойиш этилаётган жамланманинг йўналишини тўғри танлаш, уларни эҳтиёткорлик билан сақлаш, кўргазма қилиш ва экологик муҳитни ҳам таъминлаш лозимлигини унутмаслик керак бўлади.

Музейларнинг ижтимоий-маданий вазифаси серқирра бўлиб, улар музей ашёларини ҳужжатлаштириш, фондларни сақлаш ва бойитиб бориш, илмий тадқиқот ишларини амалга ошириш, эстетик, гносеологик, аксиологик вазифалари билан бирга умумий ва энг муҳими таълимий-тарбиявий вазифалар муҳим саналади. Мазкур вазифалар музей билан жамият ҳамкорлигида ижобий натижалар беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Альмеев Р. Музеи Узбекистана и социально-культурные перспективы их развития. – Ташкент: Издательско-полиграфический дом имени Гафура Гуляма. 2007.

2. Илалов И. Музееведение. – Ташкент: Мусиқа, 2006.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Аджеминова Эльвина Рифатовна

Ферганский государственный университет, преподаватель

Аннотация: В данной статье рассмотрены основные направления трансформации образования, в частности, раскрыта цифровизация образовательного процесса, показана персонализация образования, освещены такие понятия как гибкость и цифровое образование.

Ключевые слова: цифровое образование, цифровизация, трансформация. , цифровое неравенство, кибербезопасность, индивидуальные особенности, различных форматов обучения, искусственный интеллект, очные и онлайн-курсы, смешанное обучение, микрообучение, проектная деятельность.

Современный мир переживает стремительные изменения, затрагивающие все сферы жизни, включая образование. В условиях цифровизации, глобализации и меняющихся потребностей общества традиционные методы обучения уступают место инновационным подходам. Трансформация образования становится необходимостью, направленной на подготовку студентов к вызовам будущего.

Каковы же основные направления трансформации образования? Во - первых, это цифровизация образовательного процесса, которая является одним из ключевых направлений трансформации современного образования. Внедрение цифровых технологий позволяет повысить качество обучения, сделать его более доступным и интерактивным.Несмотря на очевидные преимущества, цифровизация сталкивается с рядом вызовов, таких как:

- цифровое неравенство (различия в доступе к технологиям между регионами и социальными группами);
- кибербезопасность (необходимость защиты данных учащихся и преподавателей);

- подготовка педагогов (обучение работе с новыми цифровыми инструментами).

В будущем цифровизация образования продолжит углубляться за счет интеграции технологий искусственного интеллекта, расширенной аналитики данных и адаптивного обучения. Современные образовательные системы будут становиться более гибкими, персонализированными и доступными для всех.

Во- вторых, это персонализация образования. Персонализация образования представляет собой концепцию, направленную на адаптацию учебного процесса под индивидуальные особенности, потребности и способности каждого учащегося. В отличие от традиционного подхода, предполагающего единообразное обучение для всех, персонализированное образование ориентировано на развитие уникального потенциала каждого студента.

Современные технологии позволяют формировать учебные программы, адаптированные под уровень знаний, интересы и темпы освоения материала каждым учащимся. Это способствует более эффективному усвоению знаний и мотивации к обучению. Искусственный интеллект (ИИ) анализирует данные о прогрессе студентов и предлагает персонализированные рекомендации, учебные материалы и задания, соответствующие их уровню подготовки.

Персонализированное образование предполагает использование различных форматов обучения: очные и онлайн-курсы, смешанное обучение, микрообучение, проектная деятельность. Это позволяет учитывать индивидуальные предпочтения и жизненные обстоятельства учащихся. Цифровые платформы и аналитические системы дают возможность отслеживать успехи студентов в реальном времени, оперативно выявлять пробелы в знаниях и корректировать учебный процесс. Подходы, основанные на решении реальных задач и самостоятельном поиске решений, помогают развивать критическое мышление, креативность и навыки командной работы. В чем же преимущества персонализированного образования? Это повышение мотивации студентов за счет учета их интересов,

улучшение качества знаний благодаря индивидуальному подходу, гибкость в выборе учебных программ и темпов обучения, развитие навыков самостоятельного обучения и самоорганизации.

Несмотря на очевидные преимущества, персонализация образования сталкивается с рядом трудностей, включая необходимость модернизации учебных программ, повышение цифровой грамотности педагогов и внедрение новых технологий. Однако в долгосрочной перспективе персонализированное обучение станет ключевым элементом образовательных систем, способствуя подготовке высококвалифицированных специалистов, готовых к вызовам будущего.

В-третьих, это гибкость и дистанционное обучение. Развитие онлайн-курсов и дистанционного образования позволило миллионам людей по всему миру получать знания без привязки к географическому положению. Это особенно актуально в условиях пандемий и кризисов, когда традиционные формы обучения могут быть недоступны.

В современных образовательных системах акцент смещается с передачи знаний на развитие практических навыков и компетенций. Критическое мышление, креативность, способность к сотрудничеству и решению сложных задач становятся важнейшими аспектами образовательного процесса. Важным аспектом трансформации образования является обеспечение равного доступа к знаниям для всех категорий населения. Использование цифровых технологий, специальных методик и инклюзивных программ способствует устранению барьеров в обучении.

Несмотря на очевидные преимущества, трансформация образования сопряжена с рядом вызовов. Среди них — цифровое неравенство, недостаточная подготовка педагогов к использованию новых технологий, а также необходимость модернизации учебных программ в соответствии с актуальными требованиями рынка труда. В эпоху цифровых технологий доступ к интернету и информационным ресурсам становится важнейшим фактором социально-экономического развития. Однако в разных странах и социальных группах сохраняются значительные

различия в уровне цифровой грамотности и доступности технологий. Цифровое неравенство остаётся одной из серьёзных проблем современного общества, оказывая влияние на социально-экономическое развитие. Для его преодоления необходимы совместные усилия государства, бизнеса и гражданского общества. Лишь комплексный подход к решению данной проблемы позволит решить ее.

Однако при грамотном внедрении инноваций образование становится более эффективным, доступным и ориентированным на будущее.

Современная трансформация образования представляет собой сложный и многогранный процесс, требующий комплексного подхода и активного взаимодействия всех участников образовательной среды. Только в условиях постоянного обновления и адаптации можно подготовить новое поколение специалистов, способных решать глобальные вызовы XXI века.

Список литературы:

1. Кастельс, М. (2000). Восхождение сетевого общества. Blackwell Publishers.
2. Варшауэр, М. (2003). Технологии и социальная инклюзия: Переосмысление цифрового разрыва. MIT Press.
3. ОЭСР (2019). Измерение цифровой трансформации: Дорожная карта на будущее. OECD Publishing.
4. Хелспер, Э. (2021). Цифровой разрыв: Социальные причины и последствия цифровых неравенств. SAGE Publications.

ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ В УЗБЕКИСТАНЕ: ВЫЗОВЫ И МЕРЫ ЗАЩИТЫ

Максудхужаева Дилшодахон Мансурхужа кизи

Ташкентский государственный

экономический университет

базовый докторант

+998 88 068 68 68, dilshodakhon.mks@mail.ru

Аннотация:Анализируются основные угрозы в сфере финансовых технологий: кибермошенничество, финансовые пирамиды, защита персональных данных.

Ключевые слова: финансовая безопасность, конфиденциальная информация, финансовые угрозы, киберпреступность, кибермошенничество

Annotatsiya:Tezisda moliyaviy texnologiyalar sohasidagi asosiy tahdidlar: kiberfiribgarlik, moliyaviy piramidalar, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy xavfsizlik, maxfiy ma'lumotlar, moliyaviy tahdidlar, kiberjinoyatchilik, kiberfiribgarlik.

Annotation:The thesis analyzes the main threats in the field of financial technologies: cyber fraud, financial pyramids, and personal data protection.

Keywords: financial security, confidential information, financial threats, cybercrime, cyber fraud.

В условиях стремительной цифровизации финансового сектора Узбекистан сталкивается с новыми угрозами, связанными с киберпреступностью. В 2023 году общий объем похищенных средств у граждан страны достиг 300,0 миллиардов сумов (около 24,0 миллионов долларов США)

Примеры угроз:

- **Утечка конфиденциальной информации:** недостаточная защита персональных данных и слабый мониторинг создают значительные риски для пользователей финансовых услуг.
- **Нарушение основной деятельности финансовых учреждений:** целевые атаки на банковские системы могут парализовать критически важные операции, приводя к финансовым потерям и снижению доверия клиентов.

Меры по обеспечению финансовой безопасности:

В ответ на возросшие угрозы Узбекистан предпринимает следующие шаги:

- **Усиление законодательства:** принято постановление президента "О мерах по усилению защиты прав потребителей цифровой продукции и борьбы с цифровыми правонарушениями". Документ направлен на повышение цифровой финансовой грамотности населения, обеспечение квалифицированных сотрудников правоохранительных органов и создание современной системы профилактики преступлений для банков и платежных организаций;
- **Передача платежной системы HUMO:** платежная система HUMO передана от Центрального банка в Агентство управления государственными активами для повышения эффективности и безопасности ее функционирования;
- **Введение биометрической идентификации:** планируется внедрение биометрической идентификации с использованием SIM-карты и IMEI-кода для повышения безопасности транзакций и предотвращения мошенничества.

Рекомендации для повышения финансовой безопасности:

1. **Повышение осведомленности населения:** проведение образовательных программ и кампаний по кибергигиене для пользователей финансовых услуг;

2. **Совершенствование технологий защиты:** внедрение современных систем обнаружения угроз, регулярное проведение тестов на проникновение и управление уязвимостями;
3. **Международное сотрудничество:** активное участие в глобальных инициативах по кибербезопасности для обмена опытом и информацией о новых угрозах.

Обеспечение финансовой безопасности в цифровую эпоху в Узбекистане требует комплексного подхода, включающего совершенствование законодательства, технологических решений и повышение осведомленности граждан о киберугрозах. Законодательство в Узбекистане требует значительных изменений. Многие современные технологии ограничены действующими законами, что затрудняет защиту данных. Важным шагом будет пересмотр законодательных норм, чтобы они соответствовали реалиям цифровой экономики.

Список использованной литературы:

1. Кадиров, А. (2024). Блокчейн-технология и информационная безопасность в цифровой экономике Узбекистана. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(4), С 607-610
2. Баймуратова, З. А. (2024). Угрозы и риски финансовой безопасности в эпоху цифровизации экономики. *ilmiyxabarlar.uz*, 4(5), с 323-328
3. Кодиров, Б. (2023). Цифровизация банков: риски и стратегии управления финансовыми активами в цифровую эпоху. YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT, 1(10), с 992-999
4. Куватова, О., & Хусенов, М. (2024). Обеспечение экономической стабильности: укрепление мер кибербезопасности в Узбекистане через практику развитых стран. *Economics and Innovative Technologies*, 12(2), с 273–280.

5. Доклад Всемирного Банка «Страновая финансовая кибер оценка для Узбекистана» от 2023 года

РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В ШКОЛАХ, КАК ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКИ УСТОЙЧИВОГО ОБЩЕСТВА

Максудхужаева Дилшодахон Мансурхужа кизи

Ташкентский государственный

экономический университет

базовый докторант

+998 88 068 68 68, dilshodakhon.mks@mail.ru

Аннотация: В тезисе рассматривается необходимость развития финансовой грамотности в школьном образовании, как ключевого фактора формирования экономически устойчивого общества.

Ключевые слова: национальная экономика, финансовая грамотность, экономические решения, предпринимательская активность, закредитованность.

Annotatsiya: Ushbu tezisda maktab ta’limida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishning iqtisodiy barqaror jamiyat shakllanishidagi asosiy omil sifatida ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: milliy iqtisodiyot, moliyaviy savodxonlik, iqtisodiy qarorlar, tadbirkorlik faolligi, kredit yuklamasi.

Annotation: This thesis examines the necessity of developing financial literacy in school education as a key factor in forming an economically sustainable society.

Keywords: national economy, financial literacy, economic decisions, entrepreneurial activity, debt burden.

Финансовая грамотность является важнейшим навыком для современных граждан, способствующим принятию обоснованных экономических решений, повышению уровня жизни и устойчивости национальной экономики. Введение финансового образования в школьную программу позволяет сформировать у учащихся базовые

знания о личных финансах, сбережениях, инвестициях и ответственности за финансовые решения.

Важность раннего финансового образования обусловлена несколькими ключевыми факторами:

1. **Формирование основ ответственного потребления** – учащиеся осваивают базовые концепции управления личным бюджетом, что снижает вероятность финансовых ошибок в будущем;
2. **Снижение уровня закредитованности населения** – понимание принципов кредитования и рисков, связанных с долгами, способствует развитию более осознанного отношения к займам в будущем;
3. **Повышение предпринимательской активности** – знание основ экономики и финансов мотивирует молодежь к созданию собственных проектов и инициатив;
4. **Укрепление национальной экономики** – грамотное финансовое поведение граждан способствует росту инвестиций, развитию малого и среднего бизнеса, а также снижению финансовых кризисов на уровне домохозяйств.

Таким образом, интеграция финансовой грамотности в школьное образование является стратегическим шагом, направленным на формирование экономически ответственного и финансово устойчивого общества в Новом Узбекистане. Интеграция финансовой грамотности в образовательную систему способствует развитию предпринимательского мышления среди молодежи, повышает уровень экономической осведомленности граждан и укрепляет национальную экономику

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «О рынке ценных бумаг».

2. «Национальная стратегия повышения доступности финансовых услуг на 2021-2023 годы».

3. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-5157 от 2021 года «О мерах по повышению финансовой грамотности населения».

4. Центральный банк Республики Узбекистан. Отчёт о финансовой грамотности населения за 2023 год.

5. Министерство финансов Республики Узбекистан. Доклад о состоянии финансового рынка (2023).

6. Atkinson A., Messy F. Measuring Financial Literacy: Results of the OECD / International Network on Financial Education (INFE) Pilot Study // OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. – 2012. – №15.- C. 32-37.

7. Xu L., Zia B. Financial Literacy Around the World: An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward // World Bank Policy Research Working Paper. – 2012. – №6107.- C. 69-74.

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ: АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Максудхужаева Дилшодахон Мансурхужа кизи

Ташкентский государственный

экономический университет

базовый докторант

+998 88 068 68 68, dilshodakhon.mks@mail.ru

Аннотация: Рассматриваются различия в уровне финансовой грамотности среди мужчин и женщин, а также влияние этих различий на экономическое поведение.

Ключевые слова: финансовая грамотность, цифровизация, финансово активные женщины, заработная плата

Annotatsiya:Erkaklar va ayollar orasida moliyaviy savodxonlik darajasidagi farqlar hamda ushbu farqlarning iqtisodiy xatti-harakatlarga ta’siri ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar:moliyaviy savodxonlik, raqamli texnologiyalar, moliyaviy jihatdan faol ayollar, ish haqi.

Annotation:The differences in financial literacy levels between men and women, as well as the impact of these differences on economic behavior, are examined.

Keywords:financial literacy, digitalization, financially active women, salary.

Финансовая грамотность является ключевым фактором экономической стабильности и благосостояния населения. В Узбекистане наблюдаются значительные гендерные различия в уровне финансовой грамотности, что оказывает влияние на экономическое положение женщин.

Текущая ситуация:

• **цифровые навыки:** согласно данным ПРООН, уровень цифровых навыков у женщин в Узбекистане на 24,0% ниже, чем у мужчин. Кроме того, на 14,0% меньше женщин, чем мужчин, имеют в своем распоряжении ноутбук или ПК;

• **заработная плата:** по данным Всемирного банка, женщины в Узбекистане зарабатывают на 34,0% меньше мужчин, что превышает среднемировой показатель в 20,0%.

Меры по повышению финансовой грамотности среди женщин:

• **Образовательные инициативы:** Центральный банк Республики Узбекистан проводит систематическую работу по повышению финансовой грамотности женщин в регионах. Например, в ноябре 2021 года были организованы круглые столы в Хорезмской области, охватившие более 200 женщин. Темы включали формирование сбережений, ответственное заимствование, цифровые банковские продукты и финансовую безопасность[16].

Рекомендации для улучшения ситуации:

1. **Расширение образовательных программ:** необходимо внедрять специализированные курсы по финансовой грамотности для женщин, учитывая их потребности и особенности;
2. **Доступ к цифровым технологиям:** обеспечение женщин необходимыми техническими средствами и обучением для повышения их цифровых навыков;

16 Данные были взяты из доклада Центрального банка по «Системная работа по повышению финансовой грамотности женщин в регионах» от 09.11.2021 года

3. **Стимулирование предпринимательства:** создание программ поддержки женского предпринимательства, включая льготное кредитование и менторство;

4. **Информационные кампании:** проведение массовых информационных кампаний о важности финансовой грамотности и доступных ресурсах для ее повышения.

В заключении, нужно отметить, что сокращение гендерного разрыва в финансовой грамотности в Узбекистане требует комплексного подхода, включающего образовательные инициативы, улучшение доступа к технологиям и поддержку экономической активности женщин.

Список использованной литературы:

1. Программа развития ООН. (2023). "Цифровые навыки женщин в Узбекистане на 24,0% отстают от мужчин — ПРООН". Spot. Доступно по ссылке: https://www.spot.uz/ru/2023/03/10/gender-inequality/?utm_source=chatgpt.com
2. Всемирный банк. (2024). "Страновая гендерная оценка для Узбекистана". Доступно по ссылке: https://www.vsemirnyjbank.org/ru/country/uzbekistan/publication/country-gender-assessment-2024?utm_source=chatgpt.com
3. Центральный банк Республики Узбекистан. (2021). "Повышение финансовой грамотности женщин в регионах". Доступно по ссылке: https://cbu.uz/ru/press_center/news/564277/

FINANCIAL LITERACY AS A TOOL FOR CRISIS PREVENTION

Maksudkhojaeva Dilshodakhon Mansurkhoja kizi
Tashkent State University of Economics
Basic PhD Student
+998 88 068 68 68, dilshodakhon.mks@mail.ru

Abstract: This paper examines the impact of financial literacy on a country's economic development and its relationship with GDP growth. Particular attention is paid to the consequences of the global financial and economic crisis of 2008.

Keywords: global crisis, mortgage bubble, financial literacy, investments, savings.

Introduction

Today, many countries are increasingly focusing on improving the financial literacy of their populations. This trend has not emerged by chance!

The main driving force behind this trend is the correlation between GDP growth and the level of financial literacy among the population. Although this relationship is not absolute, it raises concerns among many countries, prompting them to explore its implications. According to OECD data, the higher the financial literacy of the population, the greater the country's investment potential and the higher the level of savings, which in turn leads to improvements in GDP indicators.

Another key reason for the growing demand for financial literacy is the **global financial and economic crisis of 2008.** This crisis was triggered by the large-scale issuance of **subprime mortgage loans** in the United States. Banks granted mortgage loans to borrowers, many of whom had low incomes or poor credit histories, enabling them to buy homes. However, this practice led to the formation of what economists later called the **"mortgage bubble."** Additionally, banks and investment firms repackaged these mortgages into **mortgage-backed securities (MBS)** and sold them as highly secure assets. This created a **"domino effect,"** which culminated in the collapse of one of the

largest investment banks in the United States, **Lehman Brothers**, due to massive losses on mortgage-backed assets. **The key takeaway from this crisis is that both** ordinary citizens and highly educated financial professionals played a role in its emergence. **The primary cause was a** lack of financial literacy or insufficient understanding of fundamental financial principles**.**

Conclusion

Looking back at the recent past, it is evident that the development of financial literacy among the population can help prevent similar financial and economic crises in the future. Recognizing this, **President Shavkat Mirziyoyev has placed special emphasis on fostering financial literacy among the younger generation.**

References

1. **OECD (2016).** OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
2. **World Bank (2014).** Financial Literacy and Inclusion: International Experience and Recommendations. Washington: World Bank.
3. **Mishkin, F. S. (2011).** Over the Cliff: From the Subprime to the Global Financial Crisis. *Journal of Economic Perspectives*, *25*(1), 49-70.
4. **Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009).** This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly. Princeton University Press.
5. **Stiglitz, J. E. (2010).** Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy. W.W. Norton & Company.
6. **Kudrina, O. A. (2020).** Financial Literacy as a Factor of Sustainable Economic Development. *Economic Issues*, *3*, 15-28.
7. **Greenspan, A. (2013).** The Map and the Territory: Risk, Human Nature, and the Future of Forecasting. Penguin Books.
8. **Krugman, P. (2009).** The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. W.W. Norton & Company.

DEMOGRAFIK JARAYONLARNI BAHOLASHNING STATISTIK KO‘RSATKICHLARI TIZIMI

Yuldashev Sanjarbek Arslon o‘g‘li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Oliy va amaliy matematika kafedrasi katta o‘qituvchisi
sanjaryuldash2258@gmail.com

Aholi soni va tarkibi bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar:

Aholining umumiy soni – ma’lum hududda yashovchi shaxslar soni.Yoshi va jinsi bo‘yicha tarkibi – aholining yosh guruhlari va jinslarga ajratilgan holati.Oilaviy holati, milliy tarkib, ta’lim darajasi – aholining sotsiologik-demografik xususiyatlarini aks ettiradi.

Tug‘ilish ko‘rsatkichlari:

Umumiy tug‘ilish koeffitsienti (UTK):

$$\text{UTK} = \frac{\text{yil davomida tug'ilganlar soni}}{\text{o'rtacha yillik aholi soni}} \times 1000$$

Maxsus tug‘ilish koeffitsienti – ma’lum yosh guruhiga kiruvchi ayollar tomonidan tug‘ilgan farzandlar soni. Umumiy tug‘uvchanlik koeffitsienti – ayollar hayoti davomida o‘rtacha nechta bola tug‘ilishi mumkinligini ifodalaydi.

O‘lim ko‘rsatkichlari:

Umumiy o‘lim koeffitsienti (UOK):

$$\text{UOK} = \frac{\text{yil davomida vafot etganlar soni}}{\text{o'rtacha yillik aholi soni}} \times 1000$$

Yoshga xos o‘lim koeffitsientlari – har bir yosh guruhiga to‘g‘ri keladigan o‘lim darajasi. Go‘daklar o‘limi koeffitsienti – 1 yoshga yetmasdan vafot etgan bolalar soni, 1000 tirik tug‘ilishga nisbatan.

Tabiiy o‘sish:

Tabiiy o‘sish koeffitsienti:

TO = Tug′ilish koeffitsienti-O′lim koeffitsienti

Migratsiya ko‘rsatkichlari:

Imigratsiya va emigratsiya soni – kirib kelgan va chiqib ketgan aholining soni.

Migratsiya saldo –

Migratsiya saldo = Imigratsiya – Emigratsiya

Umumiy demografik yuklama koeffitsienti:

Mehnatga layoqatli aholiga nisbatan mehnatga layoqatsiz (bolalar va qarilar) aholining sonini ifodalaydi:

$$\text{UDYK} = \frac{\text{0-15 va 65+ yoshdagi aholi soni}}{\text{15-64 yoshdagi aholi soni}} \times 100$$

Demografik ko‘rsatkichlar dinamikasi:

Har yili yoki ma’lum vaqt oralig‘ida ko‘rsatkichlardagi o‘zgarishlar o‘rganiladi va tendensiyalar aniqlanadi.

Demografik statistik ko‘rsatkichlar asosan uchta yirik guruhga ajratiladi:

1. Aholining holati va tarkibiy ko‘rsatkichlari

Bu ko‘rsatkichlar aholining mavjud holatini tavsiflaydi:

Yosh tarkibi (0–14 yosh, 15–64 yosh, 65 yoshdan yuqori)

Jins tarkibi (erkak va ayollar nisbati)

Milliy tarkibi

Ta’lim darajasi

Oilaviy holati (turmush qurgan, beva, ajrashgan)

Ish bilan bandlik holati

Urbanizatsiya darajasi (shahar va qishloq aholisi nisbati)

2. Demografik harakat ko‘rsatkichlari

Demografik harakat deb aholining o‘sishi, kamayishi va tarkibidagi o‘zgarishlarga sabab bo‘ladigan jarayonlar nazarda tutiladi:

Tug‘ilish bilan bog‘liq:

Tug‘ilishlar soni

Ayollarning tug‘uvchanlik yoshi

Bola tug‘ish oralig‘i

Ayol boshiga to‘g‘ri keladigan farzandlar soni (TFR – total fertility rate)

O‘lim bilan bog‘liq:

Umr davomiyligi (hayot davomiyligi kutilmasi)

O‘lim sabablari (kasalliklar, baxtsiz hodisalar va b.)

Tabiiy o‘lim va zo‘ravonlik oqibatidagi o‘limlar

Migratsiya bilan bog‘liq:

Ichki va tashqi migratsiya ko‘rsatkichlari

Migratsiya oqimining yo‘nalishlari

Ijtimoiy-iqtisodiy sabablar (ish, ta’lim, urush, ekologiya)

Murakkab, integrallashgan ko‘rsatkichlar

Bu ko‘rsatkichlar bir nechta oddiy ko‘rsatkichlardan hosil bo‘lib, ijtimoiy rejalashtirishda keng qo‘llaniladi:

Tabiiy o‘sish sur’ati

Umumiy demografik yuklama koeffitsienti

Aholining yangilanish koeffitsienti (avlod almashinuvi darajasi)

Ijtimoiy-sog‘lomlik darajasi (ayollarning sog‘lom tug‘ishi, go‘daklar o‘limi)

DEMOGRAFIK KO‘RSATKICHLARNING AHAMIYATI

Demografik ko‘rsatkichlar: Davlat siyosatini rejalashtirishda: sog‘liqni saqlash, ta’lim, pensiya tizimi, infratuzilma uchun asos bo‘ladi. Ijtimoiy himoya dasturlarini ishlab chiqishda: kam ta’minlangan qatlamlarga yordam ko‘rsatish.Iqtisodiy prognozlar tuzishda: ishchi kuchi, mehnat bozoridagi o‘zgarishlar.

Shaharsozlik va uy-joy siyosatini belgilashda: demografik yuklama hisobga olinadi.

ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

So‘nggi yillarda demografik jarayonlarni tahlil qilishda GIS texnologiyalari, katta ma’lumotlar (big data), sun’iy intellekt va interaktiv vizualizatsiyalar keng qo‘llanilmoqda. Bu metodlar yordamida:

Aholi zichligi xaritalari tuziladi

Migratsion harakatlar vizuallashtiriladi

Real vaqt rejimida demografik tendensiyalar kuzatiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Жалалова Н.А., Азатова С.Н. К. Эффективные методики преподавания математики в средней школе // Вестник науки и образования. – 2020. №. 6-2 (84). С. 28-30.

2. Шарипов А.С., Кеунимжаев М. К. Об инвариантах поверхностей, изометричных по сечениям // Теория управления и математическое моделирование. 2022. С. 255-258.

3. Sotvoldiyev A.I., Yuldashev S.A. Matematik modellashtirish va matematik model qurish metodlari // Pedagog respublika ilmiy jurnali. – 2023. – 5-son. 44-50 betlar.

4. Sotvoldiyev A.I. Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi haqida. // Journal of New Century Innovations. Uzbekistan. 2023. Vol. 34, Issue 1. pp. 102-105.

5. Ostonaqulov. D.I. Aniqmas integral va uning ba’zi iqtisodiy tatbiqlari. // Journal of New Century Innovations, 34(1), 2023. 106-112.

6. Yuldashev Sanjarbek Arslon o‘g‘li. (2023). Moliyaviy ehtimollar nazariyasi. // Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 5(1), 66-68.

7. Gafurjan Ibragimov, Omongul Egamberganova, Idham Arif Alias and Shravan Luckraz. On some new results in a pursuit differential game with many pursuers and one evader. // AIMS Mathematics, 8(3): 6581-6589.

8. Azatova S.N Tenglamalarni yechishga o‘rgatishda o‘quvchilarda tartibga solish universial o‘quv harakatlarini shakllantirish haqida. // Муаллим ҳәм узликсиз билимлендириў jurnali Uzbekistan. 2023. 173-178 betlar.

9. Omonov Sherzod Shavkat o‘g‘li. (2023). Integration of kaup’s loaded border system in the class of periodic functions. // Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 21, 1-6.

10. Sharipov A., Keunimjaev M. Existence and Uniqueness of Polyhedra with Given Values of the Conditional Curvature //International Electronic Journal of Geometry. 2023. T. 16. №. 1. C. 160-170.

11. Sharipov A., Keunimjaev M. Existence and Uniqueness of Polyhedra with Given Values of the Conditional Curvature at the Vertices. 2023.

KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRIShDA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRIShNING IJTIMOIY-IQTISODIY TAHLILI

Xushvaqov Anvar Boqiyevich

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Kambag‘allikni qisqartirish, davlatning ijtimoiy siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Maqolada kambag‘allik tushunchasiga ta’rif berilgan, mintaqada kambag‘allikni qisqartirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini ahamiyatining shart-sharoitlari, tamoyillari, xorij tajribasi va undan samarali foydalanish yo‘llari bayon etilgan. Ushbu maqsadga erishish uchun xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish juda katta ahamiyatga ega. Xususiy tadbirkorlik nafaqat iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, balki yangi ish o‘rinlarini yaratish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Xususan, kambag‘allikni qisqartirishda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun bir qator shart-sharoitlar mavjud bo‘lib, ularning har biri iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: Kambag‘allik, kambag‘allik qisqartirish, kambag‘allik darajasi, ishsizlik, qashshoqlik.

KIRISH

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasida aholini ijtimoiy himoya qilish, ish haqi va boshqa pul daromadlarining bosqichma-bosqich oshib borishini ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. O‘z navbatida, aholi pul daromadlarining o‘sishi, uning xarid qobiliyatini oshirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va mamlakatdagi barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir sohada ishlab chiqarish jarayonining texnik va texnologik jihatdan yangilanishi u tomonidan yaratiladigan moddiy boyliklarning inson haqiqatan yashaydigan predmet dunyosining keskin sifat o‘zgarishiga va yangilanishiga, bu bilan esa uning butun hayot tarzining

o‘zgarishi va yangilanishiga olib keladiki, bu unda yangi ehtiyojlar yuzaga kelishi kuzatiladi. Ana shu ehtiyojlarni to‘liq qondirolmaslik, ayniqsa asosiy moddiy ehtiyojlargagina topganining 50 foizdan yuqorisini sarflash, jamg‘arma bo‘lmasligi kambag‘allik, qashshoqlik tushunchalarini ko‘rsatadi.

Muammoni qo‘yilishi

Mamlakatimizda kambag‘allik darajasi mezonlarini aniqlash va oldini olish bo‘yicha takomillashgan tizimning, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish tendensiyasini, amalga oshirish mexanizmlarining xususiyatlarini inobatga olgan holda yondashilgan keng ko’lamli jarayonlarini bajarishga erishish.

Adabiyotlar sharhi.

Aholi daromadi tengsizligi va kambag‘allik bilan iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik bo‘yicha D.Rikardo, R.Solou, A.Sen, A.Ditont kabi ko‘plab mumtoz neoklassik iqtisodchilar va Nobel mukofoti Lauretlari nazariy va empirik tadqiqotlar o‘tkazgan bo‘lib, ularda yalpi ichki iste’mol, texnologik rivojlanish, mehnat unumdorligi, aholi salomatligi, soliq bazasi va boshqa shu kabi omillar tahlili asosida, kambag‘allik kam bo‘lgan jamiyatlarda, iqtisodiy o‘sish sur’atlari yuqoriroq bo‘lishini nazariy isbotlashgan[2].

MDH mamlakatlaridan N.I.Baranets, I.V.Barbashin, O.I.Vitkovskaya, D.A.Volkov, T.A.Gurko, S.O.Kalendjyanlarning hamda o‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar va tadqiqotchilar qatorida Q.X.Abdurahmonov, Sh.R.Xolmo‘minov, R.F.Djumanova, N.M.Ibragimova, M.Z.Muxitdinova, B.Pardayeva, K.S.Saidov, P.Z.Xashimov va boshqalarning ilmiy izlanishlarida kambag‘allikka oid masalalar alohida muammo sifatida chuqur o‘rganishga harakat qilingan[3, 6, 7].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida monografik kuzatuv, tizimli yondashuv, analiz va sintez usullaridan foydalanilgan.

Masalani yechishning nazariy qismi

Rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega bo‘lgan mamlakatlarda oilaviy firmalar jamiyat farovonligi va rivojlanishining asosini tashkil kiladi, ishlab chiqariladigan tovarlar va ko‘rsatiladigan xizmatlarning kattagina qismi ularning zimmasiga to‘g‘ri keladi. Shu bilan

birga kichik oilaviy biznesni rivojlantirish mamlakat uchun nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va siyosiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Xattoki eng kichik bo‘lsada, o‘z biznesiga ega bo‘lgan oilada intilgani maqsad, farzandlarini o‘stirgani sabab, meros qilib qoldirgani narsa mavjud bo‘ladi. Shunday kilib mamlakatda asta-sekinlik bilan o‘zi uchun ishlay oluvchi va shu bilan bir vaqtda davlatga ham salmoqli daromad keltiruvchi mulkdorlarning o‘rta sinfi shakllanadi.

Xususan, kambag‘allikni qisqartirishda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun bir qator shart-sharoitlar mavjud bo‘lishi, ularning har biri iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Biznes muhiti va davlat siyosati-xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda eng muhim omillardan biri bu davlatning biznes muhitini yaxshilashga qaratilgan siyosati hisoblanadi. Hukumat tomonidan ishlab chiqilgan soliq va iqtisodiy islohotlar, qonunlarning soddalashtirilishi, byurokratik to‘siqlarning kamaytirilishi tadbirkorlarning faoliyatini yanada samarali qilishga yordam beradi. Ayniqsa, kichik va o‘rta biznesga soliq imtiyozlarini taqdim etish, ularning rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi.

Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash-xususiy tadbirkorlikning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash muhim shart-sharoitdir. Banklar va moliyaviy institutlar tomonidan kichik va o‘rta biznes uchun arzon foizli kreditlar, biznesni boshlash uchun grantlar va investitsiya dasturlari xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Moliyaviy qo‘llab-quvvatlash orqali tadbirkorlar o‘z biznesini kengaytirish va yangi loyihalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ta’lim va malaka oshirish-tadbirkorlikni rivojlantirishda ta’lim va malaka oshirishning o‘rni katta. Tadbirkorlar va ularning xodimlarini biznes boshqaruvi, moliya, marketing va boshqa sohalarda malakasini oshirish uchun ta’lim tizimini takomillashtirish zarur. Bu, o‘z navbatida, tadbirkorlarning yanada samarali ishlashiga, raqobatbardoshligini oshirishga, kambag‘allikni kamaytirishga yordam beradi.

Innovatsiyalarni joriy etish-innovatsion texnologiyalarni tadbirkorlik jarayonlariga kiritish orqali biznesni samarali boshqarish mumkin. Raqamli texnologiyalar, onlayn platformalar, elektron tijorat tadbirkorlikning rivojlanishiga yordam beradi. Yangi texnologiyalarni qo‘llash nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, balki yangi bozorlar yaratadi, shu bilan birga, iqtisodiy o‘sishga xizmat qiladi.

Huquqiy himoya va xavfsizlik-xususiy tadbirkorlarning huquqlarini himoya qilish va ularga xavfsiz muhit yaratish ham xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Hukumatning biznesni qo‘llab-quvvatlash uchun mustahkam huquqiy bazaga ega bo‘lishi, shuningdek, biznesni himoya qiluvchi qonunlarni ishlab chiqishi talab etiladi. Xususiy tadbirkorlar uchun huquqiy himoya muhim, chunki bu ularga o‘z biznesini xavfsiz va barqaror muhitda rivojlantirish imkonini beradi.

Yangi ish o‘rinlarini yaratish-xususiy tadbirkorlik yangi ish o‘rinlarini yaratish orqali kambag‘allikni qisqartirishda muhim ahamiyatga ega. Xususiy sektor o‘zining faoliyatini kengaytirgan sari, yangi ish o‘rinlari yaratadi va shu orqali ishsizlikni kamaytiradi. Ayniqsa, qishloq joylari va kambag‘al hududlarda ish o‘rinlari yaratish, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Kambag‘allikni qisqartirishda xususiy tadbirkorlik sohasida band tadbirkorlik subyektlari ko‘pincha yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni tashkil etishga urinishlari bilan tavsiflanadi. Ular faoliyatining strategiyasi asosan quyidagilardan tashkil topadi:

Aholi real daromadlari va xarid qobiliyatini oshirish, buning uchun ijtimoiy mehnat taqsimotini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish orqali jon boshiga to‘g‘ri keladigan tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hajmini, ya’ni mehnat unumdorligini keskin oshirish lozim.

Kambag‘allik holatida yoki chegarasida yashayotgan aholi qatlamini qashshoqlikdan chiqarish uchun ajratilayotgan imtiyozli kreditlar va aholi tomorqalaridan maqsadli foydalanishda mikroklaster tuzilmalarini yaratish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa.

Xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, kambag‘allikni qisqartirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Yuqorida ko‘rsatilgan shart-sharoitlar xususiy tadbirkorlikning muvaffaqiyatli rivojlanishiga yordam beradi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Davlatning ijtimoiy siyosati, biznes muhitining yaxshilanishi, moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, innovatsiyalarni joriy etish va boshqa shart-sharoitlar orqali xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish kambag‘allikni qisqartirishda muhim omil bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // 30.12.2020 10:00.10.3K. https://review.uz/oz/post/poslanie-prezidenta-uzbekistanashavkata- mirziyoyeva-oliy-majlisu

2. Deaton A. (2013) The Great Escape: Health, Wealth, and the Origins of Inequality, Princeton, N.J.: Princeton University Press 27

3. Q.X.Abdurahmonov, SH.R.Xolmo‘minov “Mehnat iqtisodiyoti va sotsiologiyasi”. - O‘quv qo‘llanma -T.: O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2004 y.

4. Ўзбекистон Республикаси Статистика Қўмитаси маълумотномаси

5. Ўзбекистон Республикасининг "Оилавий тадбиркорлик тўғрисида"ги Қонун 2012 йил 26 апрел. //Халқ сўзи, 2012 йил 27 апрел.

6. Ибрагимова Н.М. “Аҳоли истеъмолини макроиқтисодий такомиллаштириш” иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент –2019 й.

7. Raximov, A. N. (2023). Dehqon xo ‘jaliklari faoliyatining istiqbolli rivojlantirishga tasir etuvchi omillar. Экономика и социум, (3-2 (106)), 255-262.

8. Jo‘rayev, F. (2021). Qishloq xo‘jalik mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirishning istiqboldagi muammolari va ularni ekonometrik modellashtirish. Iqtisodiyot va ta’lim, (4), 377-385.

9. Maxmatqulov, G. O. X. (2023). “Kompyuter tizimlari va tarmoqlari” fanidan amaliy va laboratoriya mashg ‘ulotlarini o ‘qitishda virtual cisco packet tracer dasturidan foydalanish. Educational research in universal sciences, 2(15), 483-486.

10. Rahimov, A. (2023). Mehmonxona va umumiy ovqatlanish korxonalari faoliyatini ekonometrik modellashtirishda zamonaviy uslubiy yondashuvlar. Iqtisodiyot va ta’lim, 24(6), 245-250.

NOGIRONLIGI BÒLGAN SHAXSLARNI SOG'LOMLASHTIRISH VA PARA SPORTGA JALB QILISH

Samarqand Davlat Universiteti

Kattaqo'rg'on filiali Ijtimoiy ish yo'nalishi talabasi:

Ergasheva Durdona Kenjaboy qizi

ergashevadurdona443@gmail.com

lmiy raxbar: **Ibragimov Jahongir Toshniyozovich**

Annotatsiya: Ushbu maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarni sog'lomlashtirish va para sportga jalb qilishning ahamiyati yoritilgan. Unda sog'lomlashtirish mashg'ulotlarining jismoniy va ruhiy salomatlikni mustahkamlashdagi roli para sport turlarining imkoniyatlari va nogironlar uchun yaratilishi zarur bo'lgan shart-sharoitlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Nogironligi bo'lgan shaxslar, sog'lomlashtirish, para sport, reablitatsiya, jismoniy tarbiya, jamiyatga integratsiya, sport psixologiyasi, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy qo'llab- quvvatlash.

Nogironligi bo'lgan shaxslarni sog'lomlashtirish va para sportga jalb qilish — bu inson huquqlari, teng imkoniyatlar va ijtimoiy inklyuzivlikni ta'minlash yo'lida muhim qadamlardan biridir. Sport ularning jismoniy salomatligini tiklash, ruhiy bardamligini oshirish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Yurtimizda para sport sohasida katta yutuqlarga erishayotgan sportchilar barchamizga kuch, ilhom va motivatsiya manbai bo'lmoqda.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti inson salohiyatini to'liq ochib berishga asoslanmoqda. Shu nuqtayi nazardan nogironligi bo'lgan shaxslarning hayotda faol ishtirok etishi, ularning sog'lomlashtirilishi va para sportga keng jalb qilinishi —

zamonaviy, inklyuziv jamiyat qurishda asosiy ustunlardan biri sanaladi. Bu nafaqat ularning salomatligini tiklash, balki o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, ijtimoiy faollikni ta'minlash va hayot sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun sog‘lomlashtirish ishlari birinchi navbatda tibbiy, psixologik va ijtimoiy reabilitatsiyani o‘z ichiga oladi. Fizioterapiya, terapevtik jismoniy mashqlar, maxsus davolovchi muolajalar ularning harakat imkoniyatlarini kengaytirib, mustaqil hayot kechirishga ko‘mak beradi.

Bundan tashqari, psixologik qo‘llab-quvvatlash, motivatsion treninglar, guruh mashg‘ulotlari orqali inson o‘zini jamiyatning to‘laqonli a'zosi sifatida his qiladi. Bu esa salomatlik bilan bir qatorda ruhiy barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Para sport nafaqat jismoniy faollik vositasi, balki inson ruhiyatining kuchini namoyon etuvchi platformadir. Para sport turlari orqali minglab nogironligi bo‘lgan shaxslar o‘z iste'dodini kashf etmoqda, xalqaro musobaqalarda yurtimiz sha’nini himoya qilmoqda, g‘oliblik cho‘qqilarini zabt etmoqda.

Yengil atletika, suzish, stol tennisi, aravachada basketbol, para pauerlifting kabi sport turlari nafaqat sportchilarning sog‘lig‘ini mustahkamlab, balki ularga yangi hayot yo‘lini ochmoqda.

Sport orqali nogironligi bo‘lgan insonlar jamiyatda o‘z o‘rnini topadi. Ular faqatgina sport maydonida emas, balki ta'lim, ishbilarmonlik, madaniyat va boshqa sohalarda ham faol bo‘lishni boshlaydi. Bu esa jamiyatda inklyuzivlikni rivojlantirish, teng imkoniyatlar muhitini yaratishga olib keladi.

Nogironligi bo‘lgan shaxslarni sog‘lomlashtirish va para sportga jalb etishda davlatning roli beqiyos. Reabilitatsiya markazlarining sonini ko‘paytirish, sport inshootlarini moslashtirish, para sport bo‘yicha murabbiylar tayyorlash, moddiy rag‘batlantirish tizimini kuchaytirish — bularning barchasi tizimli yondashuvni talab qiladi.

Shu bilan birga, nodavlat tashkilotlar, ijtimoiy faollar va volontyorlar ham bu borada muhim rol o‘ynaydi. Har bir fuqaroning hissasi jamiyatdagi muhim o‘zgarishlarga zamin yaratadi.

Davlatimiz rahbarining 2024 yil 8 noyabrdagi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni sportga jalb etish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorida nogironligi bo‘lgan shaxslarning sport bilan muntazam shug‘ullanishini yo‘lga qo‘yish, sport inshootlarini nogironligi bo‘lgan shaxslarga moslashtirish va ularga zarur shart-sharoitlarni yaratish orqali jismoniy reabilitatsiya qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha bir qator chora-tadbirlar belgilab berilgan.

O‘tgan 2024 yil 15 dekabrdan boshlab, “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlariga murojaat qilgan nogironligi bo‘lgan shaxslarga davlat mulkidagi sport inshootlarida sport bilan bepul shug‘ullanish uchun yo‘llanmalar berish boshlandi. Yo‘llanmalardan respublikaning barcha hududlaridagi maxsus muassasalar, maktab, jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish va sport majmualarida foydalanish mumkin. Qo‘shimcha ma’lumot uchun mahalliy “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari yoki mahalladagi ijtimoiy xodimlarga murojaat qilish lozim.

Ma’lumot o‘rnida aytish kerakki, 2025 yil 15 yanvardan nogironligi bo‘lgan shaxslarning davlat mulkida bo‘lgan jismoniy tarbiya-sog‘lomlashtirish va sport inshootlarida tashkil etilgan sport to‘garaklaridagi ishtiroki “Inson” markazi tomonidan yo‘llanma berilgan kundan boshlab har olti oyda bir marotaba joyiga chiqqan holda yoki “ERP-sport” yagona elektron boshqaruv tizimi orqali monitoring qilib boriladi. Bundan tashqari nogironligi bo’lgan shaxslarni sportga bo’lgan qiziqishlarini ortirish va ularni doimiy sport bilan shug’ullanishlari uchun maxsus dasturlar tizimlari shakllantirildi.[17]

[17] O‘zbekiston Respublikasi “Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020 yil. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori: “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida” (2021-yil).

O‘zbekiston Respublikasida jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo‘lgan shaxslarning sport bilan shug‘ullanishlari uchun sharoitlar yaratish bo‘yicha chora-tadbirlari dasturi tuzilib tasdiqlanish uchun topshirildi.

Tuzilgan Dasturlarning asosiy yo‘nalishlari quyidagilar etib belgilandi:

jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo‘lgan shaxslarning sport bilan shug‘ullanishlari uchun shart-sharoitlar yaratish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni zamonaviy sport uskunalari va anjomlari bilan ta'minlash, davlat-xususiy sheriklik sub'yektlari faoliyatini rivojlantirish;

jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun mo‘ljallangan sport turlari bo‘yicha kadrlar salohiyatini yanada oshirish, yuqori malakali, chuqur kasbiy bilimlarga va axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan malakali trenerlarni tayyorlash, qayta tayyorlash, ularni ilmiy-uslubiy ta'minlash;

aholining keng qatlamlari o‘rtasida jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo‘lgan shaxslarning sport bilan shug‘ullanishlari bo‘yicha ommaviy-sog‘lomlashtirish ishlarini rivojlantirish, musobaqalarni o‘tkazish, iqtidorli sportchilarni aniqlash, ularni qo‘llab quvvatlash va maqsadli tayyorlash;

O‘zbekistonda jismoniy imkoniyati cheklangan va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun mo‘ljallangan sport turlarini yanada rivojlantirish maqsadida ushbu sport turlaridan yuqori natijalarga erishgan mamlakatlar tajribasini o‘rganish, zarur hollarda xorijiy trenerlar va mutaxassislarni jalb qilish;

hududlarda nogironlar futbol klublarini tashkil etish va ularni qo‘llab-quvvatlash;

ommaviy axborot vositalari, shu jumladan elektron va jahon internet tarmog‘i orqali aholi o‘rtasida nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun mo‘ljallangan sport turlarini sog‘lom turmush tarziga ijobiy ta'sir etuvchi vosita ekanligini targ‘ib qilish ishlarini tashkil etish.[18]

[18] Xalqaro Para Olimpiya qo‘mitasi rasmiy sayt ma’lumotlari (paralympic.org).
O‘zbekiston Milliy Paralimpiya qo‘mitasi statistik va analitik materiallari.

Nogironlik — bu to‘siq emas, balki yangi imkoniyatlar sari yo‘l bo‘lishi mumkin. Agar biz sog‘lomlashtirish va para sport orqali nogironligi bo‘lgan shaxslarning imkoniyatlarini yuzaga chiqarsak, ular hayotning har bir jabhasida porlaydigan yulduzlarga aylanishi mumkin. Jamiyatimiz esa yanada kuchli, bag‘rikeng va teng imkoniyatli bo‘ladi. Nogironligi bo‘lgan shaxslarni sog‘lomlashtirish va para sportga jalb qilishda turli usul va texnologiyalardan foydalanish mumkin. Bu texnologiyalar sportni osonlashtirish, jismoniy va psixologik holatni yaxshilash, shuningdek, nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun sportni yanada qiziqarli va samarali qilishda muhim rol o‘ynaydi. Nogironligi bo’lgan shaxslar uchun qulay sharoit yaratish maqsadida **yordamchi texnologiyalar va reabilitatsiya qurilmalari foydalanish ularning harakatlanishiga oson imkoniyat yaratadi.**[19]

Protezlar va ortopedik vositalar: Sportchilar uchun maxsus protetik qurilmalar va ortopedik vositalar ishlab chiqilishi kerak. Bu, masalan, maxsus sport oyoq-qo‘llari, g‘iloflar, qo‘ltiqdayoq tayanchlar va boshqa qurilmalar nogironligi bo‘lgan shaxslarning sportda muvaffaqiyatli ishtirok etishiga yordam beradi.

Elektron qurdlar va reabilitatsiya texnologiyalari: Misol uchun, elektrli mashqlar tizimlari (elektrostimulyatsiya), robototexnik yordamida oyoq yoki qo‘l mushaklarini rivojlantirishga yordam beradigan qurilmalar mavjud. Bu texnologiyalar sog‘lomlashtirish jarayonida jismoniy faoliyatni yaxshilashga yordam beradi. Bularning hammasi nogironligi bor iqtidorli yoshlarni kashf qilish va ularning jamiyatdagi faolligini yanada oshirishga yordam beriladi. Davlatimiz tomonidan ular uchun yaratilayotgan keng imkoniyatlar bu jarayonlarning yaqqol namunasi bo’la oladi.

Xulosa o’rnida shuni aytish kerakki nogironligi bo‘lgan shaxslarni sog‘lomlashtirish va para sportga jalb qilish bu faqatgina sport emas — bu imkoniyatlar, kuchli iroda va

[19] . O‘zbekiston Milliy Paralimpiya qo‘mitasi statistik va analitik materiallari.
“Sport va jamiyat: ijtimoiy integratsiya masalalari”, ilmiy maqolalar to‘plami – Toshkent, 2023.

inson qadrining yuksak namunasidir. Bugungi kunda yurtimizda yuzlab iqtidorli para sportchilar xalqaro musobaqalarda g‘olib chiqmoqda, Paralimpiya o‘yinlarida bayrog‘imizni baland ko‘tarmoqda. Ularning har biri — kuch, sabr, matonat va umid timsolidir. Shu sababli, har birimiz bu jarayonda faol bo‘lishimiz kerak. Ularni qo‘llab-quvvatlash, sportga jalb qilish, sog‘lomlashtirish imkoniyatlarini yaratish orqali biz yanada adolatli, teng huquqli va mehrli jamiyat quramiz. Unutmang — imkoniyat yaratish orqali biz hayotlarni o‘zgartiramiz! Para sport — bu faqat jismoniy harakat emas, bu — hayotni o‘zgartiruvchi kuchdir![20]

Foydalanilgan adabiyotlar

1 O‘zbekiston Respublikasi “Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020 yil

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori: “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida” (2021-yil).

3. “Adaptiv jismoniy tarbiya” – o‘quv qo‘llanma. Tibbiyot va sport oliygohlari uchun. Toshkent, 2022.

4. “Fizik reabilitatsiya asoslari”, G. Rasulova, B. Karimov – Toshkent, 2021.

5. Xalqaro Para Olimpiya qo‘mitasi rasmiy sayt ma’lumotlari (paralympic.org).

6. O‘zbekiston Milliy Paralimpiya qo‘mitasi statistik va analitik materiallari.

7. “Sport va jamiyat: ijtimoiy integratsiya masalalari”, ilmiy maqolalar to‘plami – Toshkent, 2023.

[20] “Adaptiv jismoniy tarbiya” – o‘quv qo‘llanma. Tibbiyot va sport oliygohlari uchun. Toshkent, 2022.

ISMOIL SOMONIY SOMONIYLAR SULOLASINING KELIB CHIQISH TARIXI.

Guliston davlat pedagogika instituti
Dotsenti Tarix fanlar bo'yicha
falsafa doktori (PHD) Mirzaliyev U
Tarix yo'nalishi 33/24 guruh talabasi
Noryigitova S.

Manbalarda ma'lumot berilishicha Somon-xudot Somon nomli bir qishloqning asoschisi bo'lib, bu qishloq Balx viloyati, Samarqand viloyati yoki Termiz viloyatida joylashgan. Somon (saman) ismining kelib chiqishi haqida ham turli fikrlar mavjud. Rivoyatga ko'ra bu so'z "farovonlik" ma'nosini bildirgan. O'rta fors(pahlaviy) tilida saman so'zi "chegara, mintaqa" yangi fors tilida esa "tartib, intizom, boylik" ma'nolariga ega.

Somon ismining kelib chiqishini Shaman so'zi bilan bog'lashga ham urinishlar bo'lgan. Beruniyga ko'ra O'rta Osiyoda al-Shamaniya nomli din vakillari bo'lib ular butlarga sig'inganlar, lekin braxmanlarga nafrat bilan qaraganlar. Hind mifologiyasida Saman so'zi "hukmdor" va Yima xudosining ismi sifatida ishlatiladi. Shamanizmdagi Shaman so'zi ham huddi shu so'zdan olingan bo'lib, o'rta asrlarda Hindistonda Saman nomli shahar ham qayd etilgan.[1:12] Somoniylar 865-999 yilda hukmronlik qilgan sulola. Manbalarda Somon-xudotning kelib chiqishi turklardan bo'lganiga ishora qiluvchi bir necha ma'lumotlar mavjud. Lekin ulardan ba'zilari ishonchli deb qabul qilinishi mumkin – Al-Muqaddasiy (X asr) Somon qishlog'i turklari haqidagi ma'lumot, al-Smoniy (XII) ning Balx yaqinidagi Jabbaxon qishlog'i haqidagi ma'lumot va shu ismli shaxsning X-XI asr manbalarida Somoniylarning ajdodi sifatida qayd etilgan.[1:15]

Somoniylarda buddaviylik dini alohida o'rin tutadi. Chunki bunga ishora qiluchi dalillardan biri bu Buxorodagi Somoniylar maqbarasining devorlariga tushurilgan ramzlardir. Bu ramzlar murakkab geometrik shakllardan iborat bo'lib, bir birini ichidagi kvadrat shakllar va ularning o'rtasida doira shaklidan tashkil topgan. Xuddi shunday

ramzlarni ilk o‘rta asrlarda Sharqiy Turkistonni eng yirik buddaviy markazlaridan biri bo‘lgan Dun Huan g‘or majmuasining devoriy suratlaridagi buddaviy rivoyatlarning tasvirlarida ham ko‘rish mumkin. Bu ma’lumotlar bizningcha somoniylarning asl kelib chiqishi masalasiga oydinlik kiritishda muhim ahamiyat kasb etishi mumkin. Undan shundey xulosa kelib chiqadiki Somon-xudot islom dinini qabul qilganiga qadar manbalarda ko‘rsatilgan zardushtiylik emas balki buddaviylik diniga e’tiqod qilgan. Bu esa islomgacha Somon-xudotning vatani bo‘lgan Balx shahrida buddaviylik dini hukmronlik qilgan, degan xulosalarga to‘la mos keladi.[1:13,25] Somoniylar davlati o‘z davrida Markaziy Osiyoning yirik va qudratli davlatlardan biri bo‘lgan. Bu davlar quyidagi hududlarni o‘z ichiga oladi.

Movorounnaxr (hozirgi O‘zbekiston, Tojikiston, qisman Qirg‘izistonning janubi), Xuroson (Eronni shimoliy sharqi, Afg‘onistonning shimoli, Turkmanistonning janubi), Xorazm (hozirgi O‘zbekistonning g‘arbi va Turkmanistonning shimoli) hamda Balx va Afg‘onistonning shimoliy hududlari. Bugungi kunda Somoniylar davlatining hududi asosan O‘zbekiston, Tojikiston, Afg‘oniston, Turkmaniston, Eron va Qozog‘istonning ayrim qisimlariga to‘g‘ri keladi.[2:202] Somoniylar ichki iqtisodiy va moliyaviy siyosatini yuritishda mustaqil bo‘lgan bo‘lsalarda ularning hukumronligi xalifalar tomonidan ularga berilgan ma’lum huquqlar bilan qa’tiy chegaralangan. Somoniylar har yili Abbosiylar xalifalariga barcha soliq va o‘lponlarni to‘lab belgilangan vaqtda muntazam ravishda Bag‘dodga jo‘natib turganlar.

Somoniylar hukmronligini boshidan oxirgacha o‘zlarini abbosiy xalifalarning sodiq fuqarolari deb hisoblaganlar va amir va mavlo degan kamtarona unvonlarga ega bo‘lganlar. Somoniylar hukmronligi davrida (IX-X) asrlar turklar Bag‘doddagi Abbosiylar saroyidagi kabi bu sulola hukmronligining boshidan oxxirgacha barcha darajadagi boshqaruv ishlarida humim o‘rin egallaganlar. Somoniylar davrida ukarning saroyida ham Xuroson va Movorounnaxrning ularga qarashli bo‘gan boshqa shahar va viloyatlarda ham deyarli barcha asosiy mansablarni turklar egallagan. Ularga qarashli viloyatlardagi ko‘plab turk hukundorlari hokimiyatga harbiy xizmat orqali kelgan. Ammo keyinchalik davlat yangi

musilmon-turk sulolasi Qoraxoniylar qo‘liga o‘tganda ularning ko‘pchiligi hech ikkilanmasdan yangi hukumdorlar xizmatiga o‘tgan.[1:6,7,8] Somoniylar hukmdorlari ichida nom qozongan Ahmad ibn Asad degan shaxs bo‘lgan va uning 7 ta o‘g‘li bo‘lgan: Nasr, Yaqub, Yahyo, Asad, Ismoil, Ishoq, Homid. Bularning ichida Ismoil ibn Ahmadga alohida to‘xtatlib o‘tamiz.[1:30] U 849-yilda may oyida Farg‘onada tug‘ilgan. Uning otasi Ahmad 865-yilda vafot etganda Ismoil 14 yosh edi. Ammo ba’zi sabablarga ko‘ra akasi Nasr bilan o‘rtasida nizo kelib chiqadi. Bunga sabab Nasr ukasini Ismoilni Buxoroga hokim etib tayinlaydi va har yili akasi Nasrga 500 ming dirham miqdorda xiroj to‘lovini yuborishi kerak edi. Lekin Ismoil Kelishilgan mablag‘ni vaqtida yubormadi. Shundan keyin Nasrni jaxli chiqadi va 888-yilda Buxoroga qo‘shin tortadi va ukasi bilan jang qiladi. Bu jangda Ismoil g‘olib keladi lekin Ismoil akasiga hurmar va iltefot ko‘rsatib uni Samarqandga qaytaradi. Shunday butun Movorounnaxrdagi hokimiyat amalda Ismoilning qo‘liga o‘tadi. Nasr esa Samarqandda hokim bo‘lib qoladi va 4 yildan so‘ng 893-yilda vafot etadi.[1:31,32] Ismoil ibn Ahmad Somoniylardan birinchi bo‘lib Movorounnaxrda markazlashgan davlat tamoyilida hukmronlik qila boshlaydi. Ismoil Somoniy joriy etgan boshqaruv tamoyillari undan keyin ham 100 yil davomida amal qildi. Ismoil Somoniy qiyosiy maqsadda mashhur Termiz sayyidlarining oilasiga mansub qizga uylangan edi. Natijada uning ajdodlarini tomirida payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) ning qoni oqa boshladi. Bu bilan musulmonlarning ko‘z o‘ngida Somoniylarning hokimiyati yana ham qonuniy ham sha’riy hisoblanar edi. Ismil ibn Ahmad 907-yil 25-noyabr kuni Buxoro yaqinidagi o‘ziga qarashli Zarmon qishlog‘ida vafot etdi. Ismoil Somoniyga vafotidan keyin al-Amir al-Moziy, ya’ni “o‘tmishdagi amir” degan laqabni berdilar. Ismoil ibn Ahmadning vafotidan keyin hokimiyat uning avlodlariga meros sifatida o‘tib ketdi.[1:34]

Tarixchi Nasafiyning yozishicha Ismoil ibn Ahmad fozil amir bo‘lgan, boshqaruv ishlarida adolatli, o‘zining qo‘l ostidagilarga mehribon va rahimdil bo‘lgan. Ismoil otasi Ahmadning so‘zlaridan hadislar rivoyat qilgan. Abbosiylar hukmronligi davrida keng tarqalgan g‘ulomlar yoki mamluklar tuzumlarining kelib chiqishi O‘rta Osiyo bilan bog‘liq bo‘lgan. Islomdan bu yerda “chokar” deb atalagan qo‘riqchi qo‘shinlar bo‘lgan

ularning asosiy vazifasi davlati xo‘jayiniga cheksiz sadoqat va vafodorlik bo‘lgan. Hatto xo‘jayin o‘lganda uning chokarlari ham o‘zlarini o‘ldirib u bilan birga dafin etilgan. Mamluklardan iborat professional qo‘shining ta’minoti katta xarajatlar sarflanishini talab qilgan. Chunki g‘ulomlarga urush bo‘lmasa ham muntazam ravishda maosh to‘lab turishi kerak edi.[3:15]

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida shunday yozilgan: Hukumdor qo‘shiniga nisbatan saxiy bo‘lishi yollangan ozod va erkin odamlarga qullarga nisbatan ko‘proq haq to‘lashi lozim. Chunki ular hukmdor xizmatiga kirib uning quliga aylanadilar. Ismoil Somoniy va uning avlodlari hukmronlik qilgan davrda (IX-X) asrlar rasmiy til arab tili bo‘lib barcha yozishmalar va hujjatlar faqat shu tilda olib borilgan. Somoniylar davrida zarb etilgan barcha tangalardagi yozuvlar arab tilida bo‘lgan. Somoniylar va boshqa turk hukmdorlari ularga tobe bo‘lgan. Mamlakat mamuriyatida turkiy tilni joriy qilishga harakat qilmaganlar.[1:38] Ular turkiy tilni mavqeyi va ahamiyatini oshirish maqsadida undan hatto saroy tili sifatida ham foydalanmaganlar aksincha saroyi ichida fors tili, shuningdek arab tilidan foydalanilgan. Oradan ko‘p vaqt o‘tib hukmdorlar o‘rtasidagi ixtiloflar, sulolviy nizolar va ichki kurashlar natijasida davlat zaiflasha boshlaydi va 999-yilda Buxoroning Nasr Eloqxon boshchiligida Qoraxoniylar tomonidan zabt etilishi bilan Somoniylar hukumronligi batamom barham topdi.[4:2,3]

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Shamsiddin Kamoliddin Temur Xojao‘g‘li – “O‘zbek davlatchiligi tarixidan”: Somoniylar sulolasi (IX-X) asrlar.
2. Bartold V.V – “Turkiston tarixi”
3. Muhammad Narshaxiy – “Buxoro tarixi”
4. Farux Eshboyev – “Somoniylar sulolasining kelib chiqishi”

YOSH AVLODNING ONGIGA MUMTOZ MUSIQA SAN'ATI DURDONALARINI SINGDIRISHDA "USTOZ-SHOGIRD" AN'ANALARINING QO'LLANISHINING AHAMIYATI.

Sultonov Abduraxim Abduraxmanovich

Guliston davlat universiteti, 120100.

Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: abdurahim167@gmail.com

Annotatsiya: Bugungi kunda bizning mumtoz musiqa san'atimizni, maqomlarimizni, an'anaviy ijrochiligimizni xalqimizning juda kam foizini tushunadi. Xattoki musiqa san'ati bilan shug'ullanib yurgan va shu sohada o'qigan xonanda va sozandalarda ham o'tgan XX asrda yashab ijod qilgan, o'zlarining betakror ijrolari bilan o'zbek milliy musiqa san'atida nom qozongan ustoz san'atkorlarimiz haqida ma'lumotga ega emas. Milliy cholg'u sozlarimiz tarixi va yaratilishi to'g'risida bilimlari yo'q. Yoshlarimiz milliy cholg'ularimizning nomlarini ham bilishmaydi. Rubobni "dutar" deydi. "Ting'ir – ting'iringni bas qil", - degan so'zlarni ko'p eshitamiz. Maktab o'quvchilari ham bizning milliy cholg'u sozlarimiz sanalgan: chang, ud, g'ijjak, doira, nay, tanbur, rubob, qonun va boshqa cholg'u sozlari va ularning mashxur ijrochilari haqida xech qanday ma'lumotga ega emas.Yoshlar bu milliy cholg'u sozlarimizdan ko'ra gitara, organ, klarnet, akkordeon cholg'u sozlarini yaxshi taniydi. Kim nimani yoki kimni yaxshi tanisagina, o'sha narsani yaxshi ko'radi. Milliy cholg'ularni yaxshi tanimasdan, ular haqida ma'lumotga ega bo'lmasdan, yoshlar ularni yaxshi ko'rib qolishmaydi.

Kalit so'zlar: mumtoz musiqa, an'anaviy ijrochilik, xonanda, cholg'u sozlar, milliy qadriyatlar.

Buning uchun ustoz hofiz san'atkorlarning, bastakorlarning, xonanda-yu sozandalarning va milliy cholg'u sozlarimizning suvratlarini televidenie va radio orqali reklama roliklarida targ'ibot qilish, hamda o'sha suvratlarni maktab o'quvchilarining kundalik daftarlari va boshqa fanlardan yozuv daftarlari muqovalariga joylashtirish kerak. Bu targ'ibotdan maqsad xalqimizga, ayniqsa yoshlarga o'zbek milliy cholg'u sozlarini yaqindan tanishtirish. Buning uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak.

Birinchidan: o'zbek xalq cholg'u sozlarining nomlarini aniq bilib olish;

Ikkinchidan: har bir cholg'u sozining ko'rinishi va shaklini bilish;

Uchinchidan: ushbu cholg'u sozi o'zbek milliy cholg'u sozlarining qaysi guruxiga mansubligini bilish;

To'rtinchidan ushbu cholg'u sozida ijrochilik borasida yurtimizda va dunyo miqyosida nom taratgan ustoz sozandalarning ismlari, hayoti va ijodi bo'yicha ma'lumotlarni bilishlari lozim bo'ladi.

O'zbek xalqining musiqa merosi juda boy va qadimiy tarixga ega. Uning ajoyib an'analari hozirgi kunda ham o'z badiiy va estetik qiymatini saqlab kelmoqda.Og'zaki professional muzikaning tarixi juda qadimiy va boy bo'lsa ham, hech qachon hozirgidek diqqatga sazovor bo'lgan emas.So'nggi paytlarda og'zaki an'anadagi professional musiqani oliy, o'rta va boshlang'ich o'quv muassasalarida amaliy va nazariy o'zlashtirish masalalari yo'lga qo'yilmoqda.Barchamizga ma'lumki, xalqimiz milliy, mumtoz musiqalarimizni chin dildan, e'zozlab, tushunib tinglashdan afsuski uzoq yillar uzoqlashtirildi.

Shashmaqomni, mumtoz ashulalarimizni, xalq qo'shiqlarini e'zozlab, qadriga etib, maza qilib tinglaydiganlar - jonajon yurtimizda istiqomat qilayotgan 38 milliondan ortiq aholimizga nisbatan qarab chiqadigan bo'lsak, juda ozchilikni tashkil etadi. Dunyodagi aksar xalqlar o'z milliy musiqasini, ota-bobolaridan meros bo'lib kelayotgan "asori atiqa"larini ko'z qarochig'idek asrab-avaylab, qadr-qimmatini bilib tinglashadi.Shu

o’rinda bir savol tug’iladi. Nima uchun biz milliy va mumtoz musiqa san’atimizning gultoji bo’lgan, maqomlarimizday “bebaho javohirot”i mizni qadriga etmasligimiz kerak?

Avvalo, tarbiya, milliy mentalitetni shakllantirish, an’ana bo’lib kelgan o’zbekona urf – odatlarni, allomalarimizning odob, axloq, insoniy fazilatlar, muomala madaniyati haqida bizga qoldirgan rivoyat, maqol, masal, ertak va shular singari hikmatlarini farzandlarimizga etkazish oiladan boshlanadi. Demak, birinchi navbatda tarbiyalovchi ota – onalarimiz ham ajdodlarimiz merosidan xabardor va o’z farzandlariga to’g’ri tarbiya bera oladigan darajada bilimdon bo’lishlari lozim.Farzandlariga to’g’ri tarbiya berish uchun ota-onalar albatta Kaykovusning “Qobusnoma”, Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulub”, Zahiriddin Boburning “Boburnoma” asarlarini o’qishlari va chuqur tahlil qilishlari lozim.

Har bir xalqning milliy qadriyatlarini uning tarixini, ma’naviyati, madaniyati, o’ziga xos urf-odatlari, an’analarisiz tasavvur qilish qiyin. “Qadriyat deyilganda , inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo’lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne’matlari, hodisalari majmuini tushunish zarur. Dunyoda o’ziga xos qadriyatlari bo’lmagan millat yo’q. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma’naviyati, madaniyati bilan uzviy bog’liq holda namoyon bo’ladi. Keyingi vaqtlarda O’zbekistonda milliy qadriyatlarga e’tibor kuchaydi. Bu Ona yurtga ehtirom, ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustuvorligi bilan tavsiflanadigan tabiat va jamiyat ne’matlari, hodisalari majmuini tushunmog’imiz lozim”.

Prezident Shavkat Mirziyoevning “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo’lib, dunyo miqyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”, – degan fikrlari yosh avlodni milliy qadriyatlar asosida etuk, barkamol etib tarbiyalashda barchamizga kuch-g’ayrat bag’ishlamoqda.

Ota-onalar o’z farzandlari bilan bevosita va bilvosita muloqotda bo’lib, ularni ma’nan oziqlantirar ekan, eng avvalo, o’zlari o’zaro muomala jarayonida namuna bo’lishlari hamda farzandlarini ko’proq tinglab, nutqiy layoqatini oshirishga harakat qilishlari, so’ngra o’z fikrlarini axloq me’yorlariga rioya qilgan holda suhbatga oid hikmatlar, maqollar, hayotiy misollardan keltirib tushuntirishlari juda muhimdir. Ta’kidlash joizki, diqqat va mahorat bilan eshitish odobi va malakasiga “mahorat bilan eshitish” bilimlarini mustahkamlash orqaligina ega bo’lish mumkin. Albatta, ijtimoiy hayot davomida oilada ota-ona va bola o’rtasida turli voqea va hodisalar, tushunmovchiliklar bo’ladi. Insonning eng sof tuyg’ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oilada ota-onaning qalb qo’ri, mehr-muhabbati, shirin so’zi orqali shakllanadi.Bolaning xarakteri, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma’naviy mezon va qarashlar – ezgulik, olijanoblik, mehr-oqibat va or-nomus kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila muhitida qaror topadi.

“Shashmaqom” – bu qat’iy va ma’lum bir lad asosiga mos keladigan, muayyan pardadan boshlanadigan kuy va ashula majmuasidir. Shashmaqom faqat zodagonlarning yig’inlarida, Amir va xonlar saroyidagi musiqiy majlislarda ijro etilgan.Ashulalarning so’zlari ohanglarga mazmunan mos bo’lgan. Bunday musiqiy majlislarni o’tkazish uchun saroylarda alohida sozandalar, xonandalar va ularga o’rgatuvchi maqom ustozlari uchun lavozimlar belgilangan. Yuqori darajadagi ijro mahoratiga erishish va buni nazorat qilishni – eng ulug’ Ustozlarga yuklatilgan.

Shashmaqom O’rta Osiyoda Islom dini kirib kelishidan avvalroq saroy musiqasi sifatida paydo bo’lgan. Buxoro shahrida yashovchi yahudiylar XI-X asrlarda bir necha maqom ijrochiligi maktablarini yaratgan. XVI asr oxirlarida Buxoro xonligi davrida maqom ijrochiligi rivojlangan. Shashmaqom ashulalari tojik va o’zbek tillarida ijro etilgan. Buxoro yahudiylari XX asrgacha Shashmaqom ijrochiligini etkazib kelishgan. Maqomlar O’zbekiston va Tojikistonda keng tarqalgan. Buxoro maqomlari tsikli haqida alohida gapirilishining sababi shuki, Buxoro bir qancha asrlar davomida siyosiy va

madaniy markaz , professional muzika taraqqiy etgan joy hisoblanar edi.Usta maqomchilardan Ota Jaloliddn Nosirov, Ota G'iyos Abdug'ani, Domulla Halim Ibodov, Levi Boboxonov kabilar Buxoroda yashab, o'z ijodlari bilan shuhrat qozonganliklari tasodifiy emas. Shashmaqomning ikkinchi hayoti uchun o'sha ustozlarning hizmatlari juda buyuk.

O'zbek xalq ashula san'atining boshqa janrlaridagi kabi maqomlarda ham ovoz yuqorilashi va sekin-asta pasayishi doim bir biri bilan aloqada va munosabatda bo'ladi. O'zbek xalq ashulalaridagi avj ularningxarakterli xususiyatlaridan biridir.Maqomlarda avj ayniqsa katta ahamiyatga ega.Shu sababli avj asosiga qurilgan melodik formulalar alohida –alohida nomlarga ega. Bular "Turk", "Zebo pari", "Muhayyar" kabi keng tarqalgan avjlardir.Avjlar maqomlarning turli qismlarida bir necha bor paydo bo'ladi.Lekin bu avjlar bir-biridan farq qiladi.Eng yuqori registrga chiquvchi faqat bitta avj bo'lib, uni "katta avj" deb ataladi.Qolganlari bo'lsa, yo'l-yo'lakay uchrovchi avjlar bo'lib, ular eng yuqori o'sishni tayyorlab beradi.

O'zbek mumtoz musiqa san'ati ijrochiligida azaldan ustozlarimizdan bizgacha etib kelgan "butun hofiz", "butun sozanda" degan unvonlar bo'lgan. Bu "unvon"ga mumtoz kuy yoki ashulani o'z ovozi bilan risoladagidek ijro eta olgan, xonandalikning barcha talablariga layoqatli bo'lgan, ovozda ham, ijroda ham yuksak mahorat ko'rsata olgan, hamda, albatta biron cholg'u sozida (tanbur, dutor, soz, rubob, tor kabilar) o'ziga jo'r bo'la oladigan hofizlargina sazovor bo'lgan.Shuning uchun har-bir xonanda albatta biron cholg'u sozini mukammal chala oladigan bo'lishi talab etiladi.

Ma'naviy merosimiz asoschilaridan biri buyuk alloma Abu Nasr Forobiy haqidagi bir rivoyatda "musiqa, ya'ni cholg'u sozi tinglovchini xursand qilib raqsga tushuradi, mungli ohanglar ijrosi yig'latadi va mayin, alla misoli sokin navolar esa uxlatadi", deb aytilgan. Mana shu rivoyatda ham ko'p hikmat bor. Allox-Taolo Odam Atoni yaratayotganda uning tanasini loydan yasab, tanaga "jon"ni, ya'ni "Ruh"ni "kir Odamning jismiga" deydi. Ruh Odam Atoning jismiga kirishga qo'rqadi.Ikkinchi bor

yana shu holat takrorlanadi.Shundan so'ng farishtalarga "ETTI OLAM"dan "ETTI OHANG"ni keltirish buyuriladi. "ETTI OHANG" keltirilgandan so'ng nay cholg'u sozining mayin ovozi bilan " jon", ya'ni "RUH" Odam Atoning jismiga kiradi.Bu rivoyatdan shu fikr kelib chiqadiki, musiqa Odam Atodan bizga meros bo'lib qonimizda oqmoqda.

Bundan bir yarim ming yil avval Alloh-Taolo dargohidan yuborilgan Qur'oni Karim oyatlari ham Jabroil Alayxissalom tomonidan payg'ambarimiz Muhammad Alayhissalom SAVga ohang, ya'ni qiroat bilan tushurilgan. Qur'oni Karim oyatlarining qiroat bilan o'qilishi barchani o'ziga tortgan. Ming yillik tarixga ega bo'lgan maqomlarimizning aynan bizning hududimizda yaratilganligi xalqimizning ming yillar oldin ham ma'naviyati, madaniyati yuksak darajada bo'lganligini, hamda yashash tilsimini topganligini bildiradi. Ana shu noyob musiqiy merosimizni bizning davrimizgacha etib kelayotganligi ota-bobolarimizning maqomlarimizdan, milliy musiqa ijrochiligidan juda yaxshi habardor bo'lganligidan dalolatdir.

Azaldan maqomlarimizni, mumtoz ashula va kuylarimizni o'rganish "Ustoz-shogird" an'analarining davomiyligi vositasida amalga oshirilgan. Ovoz yozish uskunalari yaratilmagan davrlardan beri nafaqat musiqa, san'at sohasida, balki barcha kasblarni mukammal egallashda, masalan: xunarmandchilik, dehqonchilik, chorvachilik, tijorat ishlarini o'rganishda "Ustoz-shogird" an'analari qo'llanilib kelingan. Musiqa sohasida ustoz biron ashula yoki kuyni ijro etgan, shogird o'sha asarni zukkolik bilan tinglab, qulog'iga olgan. Ijro qilish qiyinchiliklarini, mahorat sirlarini ustoz og'zaki ravishda tushuntirib bergan. Bu sohaga faqat Yaratgandan yuqtirgan, ya'ni musiqiy qobiliyati, musiqiy asarning ijrosini, ohanglarini yuksak did bilan tinglash va uni idrok qila olish xususiyatlariga ega bo'lgan shogirdlargina o'zlarini urishgan. Eng asosiysi shogirdlarga albatta ALLOH TAOLOdan musiqiy ohanglarni tinglab, his qila oladigan, eslab qaytadan ijro qilib bera oladigan va o'sha ohang usulini qat'iy yuragidan o'tkaza oladigan unsurlar berilgan bo'lishi shart bo'lgan.

“Ustoz-shogird” an’analarining eng muhim afzalliklaridan biri shuki, ustoz shogirdiga uning ijrosini tinglab, yutuq va kamchiliklarini to’g’rilab ta’lim beradi. Shogird ustozining ijrosini ko’p marotaba tinglaganidan so’nggina ustozi aytganidek , kamchiliklarni bartaraf qilib, ustozidan tinglab qabul qilganidek ijro qila oladi. Buning uchun shogirdlarga ko’p muddat ustozni tinglash, uning mashg’ulotlarini, ijro vaqtidagi uslublarini, sahnadagi mahoratlarini kuzatishlari lozim bo’ladi. Ustoz bergan vazifani to’liq o’zlashtirmagunga qadar shogird uzoq tayyorlanishi kerak. Demak, milliy va mumtoz ashulalarni o’rganishda nota yozuvidan tashqari, ustozlarning, yana takrorlayman, bir emas bir necha ustozlarning ijrolarini yaxshilab tinglash zarur. Kerakli “ozuqa”ni mukammal olganidan keyingina tayyorlagan asarini avval ustozga, so’ngra sahnaga, muxlislarga havola qilish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abu Ali Ibn Sino. Qonun-fit-tib. – T.: “Sharq” nashriyoti, 2020. – 233 b.
2. Karimova D. Oliy ta’limda musiqa ta’limi fanlarini o‘qitish metodikasi. – T.: O‘qituvchi, 2018 – 129 b.
3. Shavkat Mirziyoyev. “Milliy maqom san’atini rivojlantirish va yoshlar onggiga singdirish” to‘g‘risidagi 2017 – yil 17 noyabrdagi Qarori.
4. Yunus Rajabiy. O‘zbek xalq muzikasi. 1,3, 5,9-jildlar. – T
5. Konurova Leyla Ruslanovna MUSIC THERAPY AS A MEANS OF CORRECTING THE PSYCHOLOGICAL HEALTH OF CHILDREN SENIOR PRESCHOOL AGE Vol. 7 No. 2 (2024): PEDAGOG
6. Konurova , L. . (2023). MUSIC AS AN EFFECTIVE MEANS OF AESTHETIC EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(6), 34–37. извлечено от https://www.in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/11558

7. Tursunaliyev, A. ., & Kuychieva, Z. . (2025). LEVELS OF DEVELOPMENT OF PUPILS IN THE FINE ART AND TECHNOLOGY OF THE INDIVIDUAL APPROACH . Центральноазиатский журнал междисциплинарных исследований и исследований в области управления, 2(2), 139–145.

XURSHID DO' STMUHAMMADNING "JAJMAN" HIKOYASIDA RAMZIYLIK

Salimova Rayxona Burxon qizi

Guliston davlat universiteti Filologiya tillarini o‘qitish

(o‘zbek tili) yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

e-mail: salimovarayxona00@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ayrim majoziy va ramziy obrazlar haqida ma' lumotlar berildi, hikoya tahlillar bilan yoritildi.

Kalit so‘zlar: "Jajman" hikoyasi, ramziylik, majoziylik orqali ma' no ifodalash, bozor tasviri,nafs , Avesto, Zardusht.

Abstrakt: In this article, information about some figurative and symbolic images was provided, and the story was analyzed with interpretations.

Key words: The story "Jajman," expressing meaning through symbolism and figurativeness, the depiction of the market, Avesta, Zoroaster.

O' zbek hikoya janri tarqqiyotiga o'z hissasini qo' shib kelayotgan adiblardan biri Xurshid Do' stmuhammaddir. Yozuvchining "Jajman" hikoyasi tahliltalab bo'lib unda bir qadar ramziylik va majoziylik mavjud.

Ramz (arabcha-ishora qilmoq)- voqelikni badiiy aks ettirishning shartli usuli, badiiy shartlilik shakllaridir. Ramz majozdan farq qilib, mazmuni obrazlar qurilishi bilan bog' liq bo' ladi va ko'pma' noliligi bilan ajralib turadi.

Adib o'zi ta' kidlaganidek, "Jajman" asari polifonik xususiyatga ega bo' lib, har kim o' zicha idrok qilishi, o' zicha ma' no kashf etishi mumkin. Asar ekspozitsiyasi bozor tasviri bilan boshlanadi. Bu yerda bozor ramziy ma' noda dunyoga tenglashtirilmoqda. Bozorga tashrif buyuruvchi insonlar esa dunyoga kelib, vaqti soati yetganda uni tark etadigan bashardir.

Asarning bosh qahramoni Zardusht bobodir. Zardusht ismi ham ramziy ma' noda muallif badiiy niyati uchun xizmat qilgan. Ma' lumki, Zardusht- Zardushtiylik dinining asoschisi. Bu dinning muqaddas kitobi "Avesto" da ikki kuch: ezgulik xudosi

(Axuramazda) va yovzlik xudosi (Axriman) o' rtasida mislsiz jang boradi. Azaldan shunday ezgulik va yovuzlik doimiy kurashda. Alaloqibat ezgulik tantana qiladi.

"Jajman" hikoyasida yovuzlik deya nafs balosiga, ezgulik deb insonning nafs ustidan qozonadigan g'alabasiga nisbatan aytilmoqda.Jajman bir qarasa sichqonday, bir qarasa tulkiday tovlanuvchi mavjudot. U majoziy ma'noda nafsga ishora qilmoqda.

Majoz(alligoriya)-ramziy bir ko' rinish bo' lib, voqea-hodisa yoki narsa-buymning mavhum tushunchasi o' rnida aniq tasvirni ifodalovchi ramziy so' z(obraz)ni qo' llash, ya' ni adabiy asarda o' quvchiga noaniq bo' lga tushunchani ko'pchilikka ma' lum bo' lgan narsalarga xos belgilar bilan ifodalash usuli. Jajmanning bozor(ya'ni dunyo) ga oralashi esa insonlarni dastlab bezovta qilmaydi. Natijada, bu maxluq hech kim chaqirmasa ham paydo bo'lib, bemalol savdogarlar va xaridorlarning narsalarini paqqos tushiradigan, qo‘ynini kovlashtirib pulini oladigan bo' ldi. Uning xuddi kenguruning xaltasidek bir qapchig‘ i bo' lib unga qancha narsa solsa ham to' ldirib bo' lmaydi. Aynan mana shu baloyi nafsni ancha-munchaga qonmasligiga ishora qiladi.Bozor ahli Jajmanni tutib, ta' zirini berishga bel bog' lashadi.Lekin u har safar tutqich bermay qochar,qo'yilgan qopqonlar-u sepilgan badbo' y dorilar uni zig' ircha bezovta qilmas, uni tutish uchun shaylangan olamonni ham kalaka qilib tutqich bermas edi. Bu vaziyat nafsga qarshi kurashib, uni yengish mashaqqatli ekanligini ko' rsatadi.

"Jajman" so' zining izohini so' rashganida adib: " Muxlislar adabiy uchrashuvlarda, gurunglarda shu savolni ko' p berishadi, ammo men har gal javobsiz qoldiraman.Bu-mening sirim,hikoyaning jozibasi shunda. O 'quvchi o 'zi o 'ylab topsin",-deya javob beradi.

"Jajman" so 'zi "jajjiman" so' zidan qisqartirib olingan bo' lishi ehtimoldan yiroq emas. Chunki nafs jajji, hatto ko' z bilan ko' rib bo' lmasa ham ancha- muncha narsa bilan qoniqmaydi. Qo'yib bersang, butun bir boshli "bozorni" yeb quritaman deydi-ya. Qanday qilib bo' lmasin uni xaloyiq tutishadi, shundan keyin kutilmaganda u tilga kiradi va quyidagi so' zlarni aytadi:"Lo...kila!..Lokil...la!"Bu so' zlar aniq bir ma' no ifodalayotgani yo' q,ammo uni teskarisiga o' qisak"Alik ol" bo' ladi.Demak, Jajman: " Salom, men

nafsman. Alik ol, tanishib qo' y" degani anglashiladi. Xuddi shu o' rinda yozuvchi so' z o' yini qilish orqali nafsni tanishtirmoqda.

Bozor ahli ne ranj-u mashaqqatlar bilan Jajmanni tutib, o' ldirganlarida esa avvalgisidan ham ozgina kattaroq(ya' ni ikki qarich) boshqa biri paydo bo' ladi.Bu bilan muallif nafsga qarshi kurashish qiyinliginigina uqtirib qolmay, balki, inson bir nafsini qondirganidan keyin undan-da kattaroq,ko' proq narsalarni xohlay boshlaydi demoqchi.

Xulosa qilib aytish mukinki,adib Zardusht ismi orqali,birinchidan, nafs bilan kurashish qanchalik og' ir bo' lmasin baribir ezgulik g' alaba qozonishini ta' kidlasa,ikkinchidan, nafs balosi bashariyat uchun yangilik emas, uning ildizlari mana shu Zardusht kabi qadimiy demoqchi.

Dastlab ahli bozor Jajmanni to' ydirishga garov bo' g' lab, uning hech to' ymas ekanligini ko' rishib dog' da qoladilar.Har xil tusga kirib buqalamundek tovlanuvchi jonivor bozordagi narsalarni paqqos tushirib, yetmaganidek qapchig'iga ham soladi.Hatto pul o' maradi. Odamlar shundan keyin bu hayvonning qilig' i yaxshilikka olib kelmasligini anglab unga qarshi kurash boshladi.

Inson o' zidagi mana shunday illatlarga qarshi vaqtida taftish boshlamasa bu ko' pchilikning oshini, o' zining esa boshini yeydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. X.Do' stmuhammad. "O' zbekiston adabiyoti va san' ati" 2008-yil, 9-son.

2.Xurshid Davron kutubxonasi https//kh_davron.uz/

3.O' z.ME.Birinchi jild.Toshkent: 2000- yil.

4.Quronov D.Adabiyot nazariyasi asoslari.Noshir,Toshkent:2019.

UNDERSTANDING LEARNING STYLES: THEORIES, ANALYSIS, and EDUCATIONAL IMPACT

Davronova Marjona Sherzod qizi

English Philology Student, Uzbekistan

State World Languages University

marjonadavronova05@gmail.com

+998881716644

Introduction

Individuals' preferred methods of perceiving and processing information are indicated by their learning styles. Because they have a substantial impact on a person's academic performance, engagement, and overall educational achievements, these individual preferences and dispositions are vital to the learning process. In educational psychology, the idea of learning styles has a lengthy and developing history. Many ideas and models have been proposed in recent decades to classify and comprehend the various ways that people learn. The VARK (Visual, Auditory, Reading/Writing, Kinesthetic) mode is one of the most well-known learning style frameworks. It proposes that people can be generically categorized as visual, auditory, reading/writing, or kinesthetic learners depending on their preferred sensory modalities. In contrast, Gardner's Multiple Intelligences theory suggests that individuals have a variety of intelligences, including interpersonal, linguistic, logical-mathematical, and spatial, which might affect how they prefer to learn. Kolb's Experiential Learning model emphasizes how different styles of learning are shaped by concrete experience, abstract thought, analysis, and active experimentation. Regardless of the specific paradigm, the awareness and accommodation of varied learning styles have been universally recognized as crucial for developing effective and inclusive educational environments. Teachers can increase student engagement, boost academic performance, and create a positive learning environment for

everyone by comprehending and accommodating each student's individual learning preferences. Since learning styles have a big influence on how well students receive, retain, and apply knowledge, it is essential for educators to recognize and understand them. The purpose of this study is to examine various learning styles, their theoretical underpinnings, and how they affect academic achievement. Teachers can increase student engagement, boost academic performance, and create a more inclusive learning environment by comprehending and accommodating each student's distinct learning preferences.

Main Body

1. Methods for Learning

A review of previous studies on learning styles served as the foundation for this investigation. To find out how various teaching strategies impact student performance, a variety of scholarly materials were examined, including books, research papers, and peer-reviewed articles. The study employed a systematic review methodology, concentrating on research that examines the connection between academic success and learning styles. To find important patterns in the efficacy of learning styles, statistical techniques including data synthesis and comparative analysis were used. A comparison of the theoretical underpinnings and real-world applications of several models, including VARK, Gardner's Multiple Intelligences, and Kolb's Experiential Learning, was also part of the review.

Gardner's Multiple Intelligences Theory

According to developmental psychologist Howard Gardner, intelligence can take many different forms and is not just measured by conventional IQ tests. He presented eight categories of intelligence in his 1983 book Frames of Mind:

Visual-spatial – Strong in illustrating, interpreting maps, and recognizing patterns.

Linguistic-verbal – Good with words, text, and storytelling.

Logical-mathematical – Skilled in resolving issues numbers, and reasoning.

Bodily-kinesthetic – Learn best through movement and experiential learning.

Musical - Sensitive to noises, rhythms, and music.

Interpersonal - Strong in social connections and understanding others.

Intrapersonal: Capable of introspection and emotional intelligence.

Naturalistic: Concerned with the environment, wildlife, and nature.

Later, Gardner proposed existential intelligence, a potential ninth intelligence associated with profound philosophical thought.

Critics contend that these "intelligences" might be abilities rather than actual types of intelligence, despite the theory's continued popularity in education. Furthermore, there is little evidence to support the claim that studying based on one's intelligence type enhances academic performance. Nonetheless, being aware of multiple intelligences can assist people in determining their learning preferences and areas of strength.

Kolb's model of experiential learning

"The process whereby knowledge is created through the transformation of experience," according to Kolb's experiential learning theory. Understanding and altering experience come together to produce knowledge (Kolb 1984, p. 41). To evaluate individual learning styles, David Kolb created the Learning Style Inventory (LSI) in 1971. According to his research, there are four different learning styles:

1. Diverging Learners: These people are adept at considering issues from various angles. They are emotional, creative, and people-oriented. They flourish in group conversations, brainstorming sessions, and learning that is based on feedback.

2. Assimilation of Students These students prioritize theories over practical experience, favoring abstract ideas and logical reasoning. They are most suited for academic and scientific disciplines because they learn best through reading, lectures, and analytical models.

3. Converging Learners: These people are excellent at solving problems and putting theories to use in practical settings. They gain from real-world experiments, simulations, and hands-on applications and prefer working on technical projects over social ones.

4. Providing for Learners: They generally make decisions based on instinct rather than reasoning and learn best through practical experience and intuition. They are best suited for jobs in business, sales, and marketing because they value collaboration, goal-setting, and fieldwork.

5.

6. Kolb's model highlights the importance of modifying teaching methods to accommodate various learning styles and the diversity of learning preferences

Learning Styles Analysis

Researchers analyze and determine individual learning preferences using a variety of algorithms. The most commonly employed techniques among the 52 reviewed studies are as follows:

Statistical analysis (48%) – Preferred for its structured and standardized approach.

Fuzzy logic (10%) – Used for dealing with ambiguity in learning behaviors.

Neural networks (10%) – Applied to model complex learning processes.

K-nearest neighbor (KNN) and rule-based approaches (6%) Classification is done with this.

K-means clustering with decision trees (4%) - Used to classify students.

Predictive modeling uses Naïve Bayes (NB) (2%) and support vector machines (SVM).

Other techniques (10%): These include vaguely specified strategies.

Although these findings imply that tailoring educational approaches based on learning styles can significantly impact academic performance by improving engagement and knowledge retention, the efficacy of these methods varies depending on individual

differences and instructional settings. Statistical methods are widely used because they can clearly establish relationships between learning variables. Methods such as hypothesis testing, regression analysis, and variance analysis help researchers systematically understand how different factors influence learning styles..

The Use of Learning Styles in Practice

There are wide variations in how these theories are applied in the classroom. Particularly in settings where students have a variety of learning preferences, VARK-based approaches are helpful for customizing classroom instruction. Kolb's paradigm is frequently used in interactive learning settings like corporate simulations, medical education, and practical workshops. The development of alternative education programs that emphasize student strengths above standardized evaluation techniques has been made possible in large part by Gardner's thesis. Research shows that strict adherence to learning styles does not always result in better academic performance, despite their promise (Coffield et al., 2004). It can be more successful to use a hybrid approach that incorporates several learning techniques. For example: A more comprehensive educational experience may be obtained by combining Kolb's experiential learning cycle with VARK sensory learning. A wider range of learning possibilities can be guaranteed by including Gardner's many intelligences into instruction. This implies that teachers should use flexible and adaptive teaching strategies that accommodate a range of cognitive and sensory preferences rather than concentrating only on individual learning styles. This conversation emphasizes that although the theories of VARK, Kolb, and Gardner provide insightful information about learning styles, none of them is infallible on its own. Rather, the most successful model for contemporary education is probably an integrated one that incorporates sensory preferences, experience learning, and cognitive variety. Future studies must to go beyond classification and concentrate on flexible, student-centered teaching strategies that take into account the intricacies of human thought.

Conclusion

Improving educational results requires an understanding of learning styles. A number of models, including Gardner's Multiple Intelligences and VARK, shed light on how students take in and process information. Learning can be improved by adjusting teaching strategies to suit individual preferences, but the most successful strategy is a well-rounded one that takes into account a variety of learning styles. In order to maximize education for different learners, future research should concentrate on using technology-driven adaptive learning methodologies. Teachers may design more engaging and inclusive classrooms by recognizing the diversity of learning styles.

References:

1. Fleming, N. D., & Mills, C. (1992). "Not Another Inventory, Rather a Catalyst for Reflection." To Improve the Academy, 11(1), 137-15

URL: https://digitalcommons.unl.edu/podimproveacad/246/

2. Gardner, H. (1983). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. New York: Basic Books.

3. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

4. Cassidy, S. (2004). "Learning Styles: An Overview of Theories, Models, and Measures." Educational Psychology, 24(4), 419-444.

URL: https://doi.org/10.1080/0144341042000228834

5. Pashler, H., McDaniel, M., Rohrer, D., & Bjork, R. (2008). "Learning Styles: Concepts and Evidence." Psychological Science in the Public Interest, 9(3), 105-119.

URL: https://doi.org/10.1111/j.1539-6053.2009.01038.x

6. Dunn, R., & Dunn, K. (1993). Teaching Secondary Students Through Their Individual Learning Styles: Practical Approaches for Grades 7-12. Boston: Allyn & Bacon.

DIQQAT JARAYONLARINI EKSPERIMENTAL O'RGANISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Nigora Yo'ldasheva Sodiqjon qizi

ALFRAGANUS UNIVERSITETI Psixologiya

(faoliyat turlari bo'yicha) yo'nalishi 2-bosqich talabasi

O'qituvchi:

Nargiza Ahmadjonova

Alfraganus Universiteti Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada diqqat psixologik tahlil qilinib, uni eksperimental o'rganish usullari hamda natijalari yoritib berilgan. Shuningdek diqqat haqida ma'lumotlar uni baholashda ishlatiladigan metodlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Diqqat, Ixtiyoriy diqqat, Ixtiyorsiz diqqat, Eksperimental psixologiya, Shul'te jadvali, Munsterberg testi, Daniel Kahneman, Harold Pashler.

Insonni faoliyatida diqqatni o'rni benihoya katta hisoblanadi. Sababi xotira, nutq, idrok, tafakkur kabi psixik jarayonlarining barchasi diqqat bilan chambarchas bog'liq. Diqqat borasida eksperimentlar o'tkazish uning yanada rivojlantirish yangi strategiyalarni ishlab chiqishga katta yo'l ochadi.

Diqqat - bu ongni ma'lum obyektga yo'naltira olish va uni barqaror ushlab turish jarayonidir. Diqqatni quyidagi turlari mavjud:

Ixtiyoriy diqqat - ongli boshqariladi.

Ixtiyorsiz diqqat - ongdan tashqari holatda yuzaga keladi.

Ixtiyoriydan keyingi diqqat - insonni qiziqishi natijasida yuzaga keladi. Masalan: bir kitobni o‘qish uchun avval ixtiyoriy diqqatdan foydalangan holda boshlaymiz, agar u kitob o‘ziga qiziqtira olsa berilib o‘qishni boshlaymiz, atrof muhitni eshitmaymiz natijada ixtiyoriydan keyingi diqqat yuzaga keladi.

Diqqat inson faoliyati samaradorligini oshirishda katta rol o‘ynaydi.

Psixologik amaliyotlarda diqqat xususiyatlarini aniqlash orqali shaxsni ta’limga va hayotga yondashuvi qandayligi, uning mehnatga layoqati qay darajada ekanligi hattoki stressga qay darajada bardoshliligi borasida xulosa chiqarish mumkin.

Eksperimental psixologiyada diqqatni o‘rganish metodlariga misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin.

Shul'te jadvallari. Bunda raqamlarni ketma - ket topish asosida diqqatni tezligini aniqlash mumkin.

Tashqi chalg‘ituvchi eksperiment bunda diqqat barqarorligini tekshirish uchun chalg‘ituvchi omillar bilan hamohang holda topshiriqlar beriladi.

Munsterberg testi - chalkash harflar ichidan so‘z topish orqali diqqatni baholash mumkin.

Yana qo‘shimcha tarzda **reaksiya vaqti o‘lchovidan** ham foydalanish mumkin. Bunda tashqi stimullarga javob tezligini baholaydi.

Shu kabi turli xildagi metodlar yordamida diqqat xususiyatlarini aniqlab va uning o‘zgaruvchanligi tahlil qilinadi.

Diqqatni ixtiyoriy boshqara olish darajasi yuqori bo‘lgan insonlarda topshiriqlarni bajarish vaqti qisqa bo‘ladi hamda ularda xatolar qilish kam bo‘ladi.

Diqqatni turli sohalarda eksperimental o‘rgansa bo‘ladi.

Ta’limdan tashqari ishlab chiqarish sohasida diqqatni yaxshilash ish samaradorligini oshirishi mumkin va bundan tashqari tibbiyot hamda harbiy yo‘nalishlarda ham muhim ahamiyatga ega.

Diqqat borasida bir qancha olimlar eksperimentlar o‘tkazishgan.

Masalan:

Daniel Kahneman (1934) - fikricha " Insonning diqqat resurslari cheklangan bo‘lib ularni bir nechta vazifalar o‘rtasida taqsimlash mumkin" bo‘ladi.

Kahneman bir vaqtning o‘zida bir nechta topshiriq bajarish qiyinligini isbotlagan.

Harold Pashler (1956) - diqqatning bo‘linishi muayyan cheklovlarga ega ekanligini isbotlagan.

Pashler ishtirokchilarga 2xil topshiriq berib, ularning bajara olish qobiliyatini o‘rgangan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, diqqatning bo‘linishi samaradorlikni pasaytirib yubordi.

Shunday qilib diqqatni eksperimental psixologiya nuqtai nazaridan o‘rganish ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilib, turli nazariyalar ilgari surilgan.

Xulosa qilib aytganda diqqat kognitiv jarayonlarni boshqarishda muhim ahamiyatga ega.

Eksperimental psixologiyada diqqatni o‘rganish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar insonni qobiliyatlarini aniqlash va ularni tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Xaydarov F., Xalilova N. Umumiy psixologiya. – Toshkent: Fan, 2012.

2. G‘oziyev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.

3. Axmedov M. Psixologiya asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.

4. Nemov R.S. Psixologiya: Umumiy asoslar va eksperimental tadqiqotlar. – Moskva: VLADOS, 2003.

5. Xaydarov F. Diqqat jarayonlari va ularning xotira bilan bog‘liqligi // O‘zbekiston psixologiya jurnali, 2018,

6. Pashler, H. The Psychology of Attention. – Cambridge: MIT Press, 1998

7. Kahneman, D. Attention and Effort. – New Jersey: Prentice-Hall, 1973

8. ZiyoNet – O‘zbekiston ta’lim portali – Diqqat va bilish jarayonlari bo‘yicha ilmiy maqolalar.

9. Google Scholar – Diqqat jarayonlarini o‘rganish bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlar.

OMISSIONS AND ADDICTIONS DURING NOTE-TAKING AT SIMULTANEOUS INTERPRETING PROCESSES

Allambergenova Umida Muratbayevna
a 2nd year Master of UzSWLU
uallambergenova83@gmail.com
998913036563

Annotation. The article explores the common issues of omissions and additions in note-taking during simultaneous interpreting. It discusses the causes of these errors, including cognitive overload, speaker speed, and misinterpretation, as well as their consequences. The article also highlights strategies to balance accuracy and brevity in note-taking, such as training, active listening, memory enhancement techniques, and the use of technology.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы пропусков и добавлений в процессе ведения заметок при синхронном переводе. Описаны причины таких ошибок, включая когнитивную перегрузку, скорость речи говорящего и неверное понимание, а также их последствия. Также выделены стратегии для достижения баланса между точностью и краткостью, такие как тренировки, активное слушание, развитие памяти и использование технологий.

Annotatsiya. Maqolada sinxron tarjimada eslatma olish jarayonida yo‘qotishlar va qo‘shimchalar muammolari tahlil qilinadi. Bu xatolarning sabablari, jumladan, kognitiv yuklama, nutq tezligi va noto‘g‘ri tushunish, hamda ularning oqibatlari muhokama qilinadi. Maqolada aniq va qisqa yozuvlarni muvozanatlashtirish strategiyalari, jumladan, mashg‘ulotlar, faol tinglash, xotirani rivojlantirish texnikalari va texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Keywords: Simultaneous interpreting, note-taking, omissions, additions, cognitive overload, accuracy, memory techniques, interpreting strategies.

Ключевые слова: Синхронный перевод, заметки, пропуски, добавления, когнитивная перегрузка, точность, техники памяти, стратегии перевода.

Kalit so‘zlar: Sinxron tarjima, eslatma olish, yo‘qotishlar, qo‘shimchalar, kognitiv yuklama, aniqlik, xotira texnikalari, tarjima strategiyalari.

Simultaneous interpreting is one of the most complex tasks in the field of language services. It requires the interpreter to listen to the source language message, understand its meaning, and render it into the target language almost instantaneously. The process is often accompanied by note-taking, especially during conferences, meetings, or legal proceedings where accuracy is paramount. However, the challenge lies in balancing speed and precision, which can lead to two common pitfalls: omissions and additions during note-taking. [1:23]

The role of note-taking in simultaneous interpreting. Unlike consecutive interpreting, where interpreters have more time to take detailed notes, simultaneous interpreting demands brevity. Notes serve as cognitive anchors, aiding memory retention and ensuring accuracy in the rendition. These notes typically include key concepts, figures, abbreviations, and symbols rather than full sentences.

However, the high-pressure environment of simultaneous interpreting often leads to errors in the note-taking process. These errors can manifest as omissions, where critical information is left out, or additions, where extraneous or incorrect details are included.

Omissions: causes and consequences:

1. Cognitive overload. Simultaneous interpreters process multiple tasks simultaneously: listening, analyzing, translating, and speaking. Cognitive overload is a frequent cause of omissions. When the interpreter’s working memory is overwhelmed, non-essential or less prominent information may be unintentionally excluded. [4:113]

2. Speed of delivery. Speakers in high-stakes scenarios often deliver information at a rapid pace. Interpreters may struggle to keep up, leading to skipped details in their notes.

Technical jargon, complex numerical data, or long-winded sentences are particularly prone to omission.

3. Selective attention. To prioritize essential content, interpreters might consciously or unconsciously disregard minor details. This selective omission is often strategic, focusing on conveying the core message while sacrificing peripheral information. [2:16]

Impact of omissions. Omissions can have varying consequences depending on the context. In casual conversations, minor omissions might not significantly alter the meaning. However, in legal, medical, or diplomatic settings, even a small omission can lead to miscommunication, misinterpretation, or severe consequences for the parties involved.

Additions: causes and consequences:

1. Overcompensation. In an attempt to fill perceived gaps or make the message clearer, interpreters may add unnecessary details. This overcompensation often stems from a desire to enhance the coherence or fluency of the interpretation.

2. Misinterpretation of source material. If an interpreter misunderstands a part of the source speech, they might inadvertently include information that was never mentioned. This could result from ambiguous phrasing, cultural nuances, or unfamiliar terminology. [6:204]

3. Habitual note-taking practices. Some interpreters develop a habit of over-elaboration in their notes, believing that more detail equates to better accuracy. While this can occasionally help in complex scenarios, it often leads to redundant or superfluous content being included.

Impact of additions. Additions can distort the original message, potentially altering its intent. In legal or political interpreting, such distortions can lead to disputes or mistrust. Moreover, unnecessary elaboration can consume valuable processing time, making it harder for interpreters to keep up with the speaker.

Balancing accuracy and brevity in note-taking. Training and Practice Developing effective note-taking skills requires rigorous training. Interpreters should practice using abbreviations, symbols, and structured note layouts to minimize errors. Techniques such as the Rozan Method, which emphasizes clarity and organization in note-taking, can be invaluable. [2:43] Active Listening Interpreters must hone their active listening skills to identify and prioritize key information. By focusing on the speaker's intent and main ideas, they can reduce the likelihood of omissions or irrelevant additions.

Memory enhancement techniques. Strengthening memory through exercises like chunking (grouping information) or visualization can help interpreters retain more information without relying excessively on notes. [7:74] Advancements in technology, such as electronic note-taking tools or voice recognition software, can aid interpreters in capturing information more efficiently. However, reliance on technology should not compromise their fundamental skills.

Conclusion

Omissions and additions in note-taking during simultaneous interpreting are common challenges that arise from the intense cognitive demands of the profession. While omissions risk leaving out critical details, additions can distort the original message. Both can undermine the quality and accuracy of interpretation, highlighting the importance of balancing brevity and precision.

Interpreters must adopt strategic note-taking techniques, undergo continuous training, and enhance their cognitive and memory skills to mitigate these issues. By doing so, they can ensure that their interpretations faithfully convey the speaker's message while maintaining the trust and confidence of their audience.

References:

1. Gillies, A. (2019). Note-taking for consecutive interpreting: A short course. Routledge.

2. Rozan, J. F. (2002). Note-taking in consecutive interpreting. Multilingual matters.

3. Gile, D. (2009). Basic concepts and models for interpreter and translator training. John Benjamins Publishing.

4. Setton, R., & Dawrant, A. (2016). Conference interpreting – A trainer's guide. John Benjamins Publishing.

5. Pöchhacker, F. (2016). Introducing interpreting studies. Routledge.

6. Moser-Mercer, B. (2000). Simultaneous interpreting: Cognitive load, affective stress, and performance. Interpreting, 5(2), 83–106.

7. Nolan, J. (2012). Interpretation: Techniques and exercises. Multilingual matters.

JOQARÍ KLASLARDA QARAQALPAQ ÁDEBIYATIN OQITIWDA INNOVACIYALIQ-PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALARDI QOLLANIW MÁSELELERI

Islambek Yusupov

Berdaq atındağı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı

mámleketlik muzeyiniń jetekshi qánigesi

Ключевые слова: процесс урока, поэзия, поэма, образ, творчество, **с**тиль, метод, жанры, обучение, разбора лирического произведения.

Qqaraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqlarda texnologiyalardı qollanıw ózgesheliklerin, házirgi ádebiyat sabaqların oqıtıw barısında inovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalardıń teoriyalıq hám ámeliy tiykarların bir sistema dógereginde úyreniw zárúr. Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha metodikalıq qollanbalar, islenbeler, metodikalıq kórsetpeler kerekli metodikalıq ádebiyatlardı jaratıw zárúrligi payda bolmaqta.

10-11-klaslarda qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalardı qollanıw máseleleri az úyrenilgen hám izertlengen. Bul másele boyınsha J.Sagidullaeva hám J.Qaniyazovalar «Ádebiyat teoriyasın oqıtıwda innovaciyalıq texnologiyalar» degen qollanbasında “Assesment” texnikası, “Blic soraw” usılı, “Venn diagramması”, “Túsinikler analizi” texnologiyası, “Aqılıy húJim”, “BBB” texnikası, “Teksheme tekshe” texnologiyası, “Ryuzeme”, “Klaster” texnologiyalarınan paydalanıw metodikası haqqında pikirler bildirilgen. Bul metodikalıq qollanbada ádebiyattanıw páninen mısallar keltirilgen [1]. Bulardan basqa K.Palımbetov, I.Pirniyazov, R.Berdimuratovalar tárepinen shıǵarılǵan “Ádebiyattı oqıtıw metodikası” degen metodikalıq qollanbada 8-klaslarda ádebiyattı oqıtıw metodikası izertlenip, sabaq túrleri hám oqıtıw metodları boyınsha metodikalıq pikirleri bildirilgen[2].

O.Abdugudusov, H.Rashidovlardıń «Kásip óner pedagogikası» degen metodikalıq qollanbasında: «Kásip óner táliminde innovaciyalıq texnologiyalardıń qollanılıwı haqqında metodikalıq pikirleri bildirilgen. Bilimlendiriw sistemasında túp ózgerisler zárúrligi esapqa alınıp XX ásirdiń 80-jıllarınan baslap pedagogikalıq oqıw orınlarında «Innovaciya» termini qollana basladı. Bul pedagogika teoriyası hám ámeliyatında óz ornın, ahmiyetin taptı» dep atap kórsetedi [3].

2022-2023-oqıw jılında 10-klass ushın arnalǵan ádebiyat baǵdarlaması zamanagóy túrde dúzilgen. Usı baǵdarlama tiykarınan Q.Orazımbetov, B.Genjemuratov hám G.Begmuratovalar tárepinen 2022-jılı 10-klass oqıwshıları ushın “Qaraqalpaq ádebiyatı” sabaqlıǵı dúzilgen. Bul sabaqlıqtıń mazmunına berilgen ádebiy materiallar tórt bólimge ajıratılıp kirgizilgen.

I bólim “Xalıq awızeki dóretiwshiligi tuwralı bilimlerdi ulıwmalastırıw” dep atalıp, bul bólimge: “Edige” (dástanınan úzindi), “Qoblan” (dástanınan úzindi), áyyemgi dáwir ádebiyatınıń rawajlanıw basqıshları. Áyyemgi Shıǵıs ádebiyatı, Antik dáwir (áyyemgi Greciya hám Rim) ádebiyatı, Esxil: “Shınjırlanıp bánt etilgen Prometey”, teoriyalıq maǵlıwmatlar berilgen. Sabaqlıqta “Orta ásirlerdegi túrkiy xalıqlar ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları” dep atalǵan **II bólimine**: Yusup Has Hajibtıń “Baxıtqa baslawshı bilim” shıǵarması, Sulayman Baqırǵaniydiń dóretiwshiligi, Orta ásirler dúnya ádebiyatınıń rawajlanıw basqıshları, Migel de Servantestıń “Lamanchlı don Kixot” (romannan úzindi) hám teoriyalıq maǵlıwmatlar; “XVIII-XIX ásirlerde qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları” dep atalǵan **III bólimine**: Jiyen Amanlıq ulınıń “Posqan el” poeması, Kúnxojanıń “El menen”, Ájiniyazdıń “Bozataw” poeması, Berdaqtıń “Shejire”, “Ernazar biy”, Qaraqalpaq hám ózbek ádebiyatında hayallar dóretiwshiligi. Nadirabegim, Sápiwra Jayılbek qızı, XVIII-XIX ásirlerde jáhán ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları, A.S.Pushkinniń “Baxshasaray fontanı”, teoriyalıq maǵlıwmatlar, romantizm hám realizm temaları berilgen.

Sabaqlıqtıń “XX ásirlerde qaraqalpaq ádebiyatınıń rawajlanıw baǵdarları” dep atalǵan **IV bólimine**: Seyfulǵabit Májitovtıń “Iniyat bolısqa”, “Qız-kelinsheklerge” qosıqları, Máwdid Bekmuxammed ulınıń dóretiwshiligi, Q.Áwezovtıń “Tilek jolında” (dramadan úzindi), Abdurauf Fitrattıń “Abılfayzxan” (dramadan úzindi), teoriyalıq maǵlıwmatlar, ádebiy shıǵarma qaharmanı, Erix Mariya Remarktıń “Batıs frontta ózgeris joq” (romannan úzindi), qosımsha oqıw ushın Abdulla Qadiriydiń “Ótken kúnler” (romannan úzindi), S.Bahadırovanıń “Anama xat” gúrrińleri kirgizilgen [4].

10-klass ushın arnalǵan qaraqalpaq ádebiyatı baǵdarlaması tariyxıy-xronologiyalıq princip tiykarında dúzilgen. Bul pán baǵdarlamasın dúziwde tematikalıq-xronologiyalıq princip saqlanǵan. Sonlıqtan, baǵdarlamaǵa kirgizilgen ádebiy materiallar tiykarınan izbe-izlik penen orın alǵan. Bul baǵdarlamada ádebiyattıń xarakterli belgileri tuwralı maǵlıwmatlar berilgen.

2022-jılı dúzilgen sabaqlıqta shayır-jazıwshılardıń dóretiwshiligi sabaqlıqta tereń tallanǵan. Olardıń dóretpelerinen tekstler kóp kirgizilgen. Oqıwshılardıń jas ózgesheliklerin esapqa alıp tekstlerge tereń didakdikalıq tallaw jasalǵan. Bunday etip tekstlerdiń sabaqlıqqa kóbirek beriliwi oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵın arttıradı. Hárbir tema boyınsha oqıwshılar ushın tayarlanǵan sorawlar metodikalıq talaplarǵa juwap beredi.

K.Allambergenov, Q.Orazımbetov, Mariyam Bekbergenova hám Zıyada Bekbergenovalar tárepinen 2018-jılı 11-klass oqıwshıları ushın “Qaraqalpaq ádebiyatı” sabaqlıǵı dúzilgen. Bul sabaqlıqtıń mazmunına berilgen ádebiy materiallar tórt bólimge ajıratılıp kirgizilgen. “Ádebiyat tariyxı” dep atalǵan **I bólimge**: **Ádebiyatımız saǵaları**: Avesto, Maxmud Qashqariy, Sulayman Baqırǵaniy, Nasratdin Burhanaddin Rabǵuziy dóretpeleri; XIX ásirdiń aqırı hám XX ásir basındaǵı qaraqalpaq ádebiyatı: Omar Súyirbek ulınıń dóretpeleri berilgen. “XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı” dep atalǵan **II bólimine**: Qasım Áwezov, Sapar Xojaniyazov, Ismayıl Qurbanbaev, I.Yusupov, T.Qayıpbergenov, S.Bahadırovalardıń dóretpeleri berilgen. “Ǵárezsizlik dáwirdegi qaraqalpaq ádebiyatı” dep atalǵan **III bólimine**: poeziya, proza hám dramaturgiya;

“Tuwısqan xalıqlar ádebiyatı” dep atalǵan **IV bólimine**: Shayx Saadiy, Maqtımqulı dóretpeleri kirgizilgen [5].

Ádebiyat baǵdarlaması monografiyalıq hám sholıw materialların óz ishine aladı. 10-11-klaslarda ádebiyat páninen berilgen bilimlerdi ulıwmalastırıw, jazıwshınıń dóretiwshiligi, ádebiyattıń rawajlanıwında tutqan ornın, shıǵarmalardıń ótken hám házirgi kún ushın áhmiyetin bilip alıwın támiyinleydi. Hárbir monografiyalıq temalarda shayır hám jazıwshılardıń bir yamasa birneshe shıǵarması úyreniledi. Bul shıǵarmalardıń ayrımları keń jobada tolıq hám hár tárepleme, ayırımları oǵan qaraǵanda qısqa jobada, ayırımları ulıwma maǵlıwmat beriw arqalı úyreniledi. Biraq barlıǵında da kórkem shıǵarma oqıtıladı, kórkem tekstti tásirli qabıl etiwge áhmiyet beriledi. Monografiyalıq temalar jazıwshınıń ómiri hám dóretiwshiligi haqqındaǵı maǵlıwmatlardı da tolıǵı menen óz ishine aladı. Bunda tek kórkem shıǵarma tekstin ózlestiriw menen sheklenbey, shayır hám jazıwshılardıń dóretiwshilik jolı, estetikalıq ideyası da túsindiriledi.

Ádebiyat baǵdarlamasında berilgen sholıw temalarda oqıwshılarǵa ádebiyat tariyxınıń tiykarǵı rawajlanıw basqıshları, hárbir dáwirge tiyisli bolǵan ádebiy estelikler haqqında maǵlıwmat beriw názerde tutıladı. Sholıw temaların ótiwde ayırım jazıwshılar hám olardıń sol dáwir ushın xarakterli bolǵan shıǵarmaları haqqında maǵlıwmat gúrrińlesiw, pikirlesiw tiykarında beriledi, ayırım shıǵarmalar boyınsha oqıwshılar bayanatlar jasaydı. 10-11-klaslarda ádebiyat teoriyasınan beriletuǵın maǵlıwmatlar arnawlı túrde ótilmey, oqıtılatuǵın negizgi materiallardı tallaw dáwirinde sol ádebiy shıǵarmalardıń mazmunına, ádebiyat teoriyası pániniń máselelerińiń izbe-izligine baylanıslı úyretiledi. Solay etip, ádebiyat teoriyasınan túsinikler beriledi.

Oqıwshılarǵa ádebiyat teoriyasınan qısqasha túsinik beriw menen birge, onı ámeliy jumıs barısında qollana alıw kónlikpelerin ósiriwge de itibar beredi. Klaslar joqarılaǵan sayın ádebiyat teoriyasınan beriletuǵın materiallar keńeytiledi. 10-11-klaslarda ádebiyat sabaǵın oqıtıw boyınsha bilimdi bekkemlew hám tákirarlaw jumıslarında alıp barıw tiykargı wazıypa. Bul ushın baǵdarlamada tiyisli saat ajıratılǵan, bunı paydalanıw zárúr.

Tákirarlaw sabaǵı shıǵarmanı oqıw, úyreniwdiń barısında hám sol shıǵarmanıń ústinde jumıstı tamamlaw procesinde, múmkin bolǵanınsha jańa materialdı ótilgen materialga baylanıstırıw waqıtlarında da júrgizile beredi. Tákirarlaw sabaǵın muǵallim tek ulıwma sóz etiw tiykarında qurmastan, ótilgen materialdıń negizin tákirarlaw tiykarında ótiwi, sonıń menen qatar oqıwshılarǵa qosımsha jańa bilim beriw dárejesinde oqıtılıwı kerek boladı. Ádebiy shıǵarmanıń tiliniń kórkemligin tekserip úyreniw, onıń mánilik ózgesheliklerin hám baylanısların úyrenip barıw - ádebiyat sabaqlarınıń tiykarǵı wazıypalarınan sanaladı.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqlardı oqıtıw barısında interaktiv iskerliktiń tiykarǵı belgileri bolǵan óz ara baylanıs, jeke juwapkershilik, bir-birine járdem kórsetiw háreketi, jumıstı birge alıp barıw qábileti, topardaǵı jumıs nátiyjesi sáwleleniwi tiyis. Interaktiv texnologiyanıń áhmiyetli tárepi sonda, bunda bir shıǵıp sóylewshiniń, jeke bir pikirdiń ústemligin shekleydi. Nátiyjede oqıwshılar bilim alıw barısında óz pikirin sın kózqaras penen aytıwǵa hám tiyisli ádebiy materiallardı talqılaw tiykarında quramalı máselelerdi sheshiwge, qáte pikirlerdi saplastırıwǵa, tereń oylap kórilgen sheshimlerdi qabıl etiwge, bir-biri menen mádeniyatlı qarım-qatnas jasawǵa úyrenedi. Bul ushın ádebiyat sabaqlarında jeke, jup hám topar jumısları shólkemlestirilip barıladı. Ádebiyat boyınsha hárqıylı maǵlıwmatlar menen tanısıp, pikirlew qábileti, dóretiwshilik uqıbı jetilisedi. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv usıllar klasta sherikleslik jaǵdayında shólkemlestiriledi. Ádebiyat sabaǵında interaktiv texnologiyalardı qollanıw barısında oqıtıwshı dóretiwshi sheriklesler sıpatında islewge, turaqlı tayarlıqqa hám juwapkershilikli máselelerdi sheshiwge úyrenedi.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv usıllar tómendegi nátiyjelerge alıp keledi: Birinshiden, oqıwshılardıń ádebiyat sabaǵına, pánge qızıǵıwshılıǵı artadı hám oqıw materialların bekkem ózlestiredi. Ekinshiden, oqıwshılardıń tereńnen oylaw hám erkin pikirlew qábileti rawajlanadı sóylew mádeniyatı qáliplesedi. Úshinshiden, oqıwshılar sabaqqa belsendilik penen qatnasadı.

Qaraqalpaq ádebiyatı sabaqlarında interaktiv texnologiyalardan paydalanıw, jeke tájiriybe toplaw eń áhmiyetli metodikalıq máselelerden esaplanadı. Ádebiyat sabaqlarında interaktiv texnologiyalardı qollanıw haqqında jazılǵan metodikalıq ádebiyatlar menen tanısıw múmkin. Negizinde ádebiyatshı muǵallimniń ózi sabaqlarında interaktiv usıllardı nátiyjeli paydalanıw arqalı kóp tabıslarǵa erisedi.

XX ásirdiń aqırı XX1 ásirdiń basına kelip qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv texnologiyalardı qollanıwdıń jańa baǵdarı, oylaw qábiletin rawajlandırıw usılları jaratıldı. Ádebiyattı oqıtıwda oqıwshılardıń tıyanaqlı bilim alıwına múnkinshilik jaratıw, kórkem shıǵarmanıń mazmunın túsiniwge baǵdarlaw, sanalı oylaw hám oy juwmaǵın shıǵarıw máseleleri ámelge asadı. Sınlı oylawda jańa usıllar hám pikirlew mexanizmleri islep shıǵıladı hám qollanıladı. Solay etip, qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda interaktiv oqıtıw texnologiyası úlken ámeliy áhmiyetke iye. Nátiyjede bul texnologiyalardı ádebiyat sabaǵında qollanıwdıń metodikalıq talapların basshılıqqa alıw kerek. Interaktiv texnologiyalardı ádebiyat sabaǵında qollanıwda oqıtıwshıǵa tómendegi wazıypalar júklenedi:

Qaraqalpaq ádebiyatı sabaǵına barlıq oqıwshılar tolıq qatnasıwı kerek. Sabaq barısında olardı bir-biri menen almastırıwǵa múmkinshilik beretuǵın texnologiyanı qollanıw paydalı. Oqıwshı hesh bir kishi topardıń turaqlı aǵzalarına aylanıp qalmawı kerek. Jáne de ádebiyat sabaǵında oqıwshılardıń texnologiyalıq tayarlıǵın biliw kerek. Bunda qaraqalpaq ádebiyatı sabaǵına kelgenlerdiń barlıǵı sabaqtıń qálegen túrine tayar bolıwın esapqa alıw, soǵan baylanıslı sabaqta háreketsheń qatnasqan oqıwshılardı qollap-quwatlaw, olardıń bir-biri menen pikirlesiwine múmkinshilik jaratıw kerek.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha ótkeriletuǵın interaktiv texnologiyada oqıwshılar sanınıń kóp bolmaǵanı maqul. Bul pikirlesiw sabaǵında kishi toparlardaǵı oqıwshılar sanınıń artıp ketiwi nátiyjesinde pikir almasıwda jeke juwap beriwdiń waqtı sheklenedi. Sonlıqtan oqıwshı sanı az bolsa ǵana kishi topardaǵı jumıs ónimli boladı. Sebebi,

oqıwshınıń hárbiri sóylewi, úyrenilip atırǵan másele boyınsha hárbir topar pikir almasıwı, zárúrli bolǵanda bir-biri menen aralasıw múmkinshiligi artadı.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha sabaqtı shólkemlestiriwde oqıw xanasınıń tayarlıǵına itibar beriń. Oqıwshılardıń úlken hám kishi toparlarda otırıwı, jumıs islewi ushın qolaylı bolıwı kerek. Sol ushın otırǵıshlardı kishi dóńgelekler túrinde qoyıp, hárbir oqıwshınıń kishi topar menen qatnasıwına múmkinshilik jaratıw zárúr. Dóretiwshilik jumısı ushın kerekli materiallar aldın ala tayarlanıp qoyılıwı maqsetke muwapıq.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha ótkeriletuǵın sabaqta qollanatuǵın interaktiv texnologiyanıń barısında tártip hám reglament máselelerine turaqlı itibar beriliwi tiyis. Bunı aldın ala dodalap hám onı buzbawǵa háreket etiw talap etiledi. Mısalı, barlıq qatnasıwshılardı qızıl, jasıl, sarı reńli qaǵaz dóngeleksheleri menen tanıstırıw, qollanılıw maqsetin túsindiriw, shártli belgiler menen ajıratıp kórsetiw usaǵan máselelerdi aytıp ótiw zárúr. Sonday-aq hárbir topar aǵzasına sóz erkinligin beriw, bir-birin húrmet etiw, tártipti saqlaw kerekligi eskertilip ótiledi.

Qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha ótkeriletuǵın sabaqta oqıwshılardıń toparlarǵa bóliniwinde basta óz erki tiykarında bóliniw, keyin ala tosattan tańlaw principin qollanıw paydalı. Ótkerilgen interaktiv texnologiyalardıń nátiyjeleri muǵallim tárepinen juwmaqlanıp, topar aǵzalarına tiyisli bahalar qoyılıwı, sabaqtıń nátiyjeligi hám sapası arttırılıwı, oqıwshılardıń ádebiyat pánine qızıǵıwshılıǵı kúsheyiwi tiyis.

ÁDEBIYATLAR

1. Сагидуллаева Ж., Қаниязова Ж. Әдебият теориясын оқытыўда инновациялық технологиялар. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2016. – 48 б.

2. Палымбетов К., Пирниязов И., Бердимуратова Р. Әдебиятты оқытыў методикасы. – Нөкис: 2009. – 204 б.

3. Abduqudusov O., Rashidov H. Kásip óner pedagogikası. – Toshkent: 2009. – 236 б.

4. Orazımbetov Q., Genjemuratov B., Begmuratova G. Ádebiyat. 10-klass ushın sabaqlıq. – Tashkents: Bilim, 2022

5. Allambergenov K., Orazımbetov Q., Bekbergenova M., Bekbergenova Z. Ádebiyat. 11-klass ushın sabaqlıq. – Nókis: Bilim, 2018

6.Юсупов К.А. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.

5. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Монография. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. – 7 б.т. – 112 б.

6. Юсупов К.А. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.

JOQARI KLASLARDA QARAQALPAQ ÁDEBIYATIN OQITIWDA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARDI QOLLANIWDIŃ ÓZGESHELIKLERI

Islambek Yusupov

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı

mámleketlik muzeyiniń jetekshi qánigesi

Ключевые слова: процесс урока, поэзия, поэма, образ, творчество, **с**тиль, метод, жанры, обучение, разбора лирического произведения.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw barısında «metod», «usıl», «texnologiya» sıyaqlı sózlerdiń mánilerine itibar beriw oqıtıwshılardan talap etiledi. Bul másele boyınsha belgili pedagog alımlar P.V.Bespalko, Yu.O.Bogdanova, I.V.Bogolyubov, H.Ǵulomova, Q.U.Tolipov hám M.Usmonbaeva, T.Madumarov hám M.Kamoldinov hám basqalardıń miynetlerinde metodikalıq pikirler aytılǵan. Ayırım metodistler tárepinen «texnologiya» sózine tómendegishe anıqlama beredi**:** «Texnologiya» yunonsha «texnos» – "sheberlik", óner hám «logos» ilim, tálimat sózlerin payda etedi. Bul pikirlerdi B.Sultanov, A.Tilegenov, F.Baynazarovlarda qaytalaydı. Biraq S.X.Bayjanov hám Q.D.Daniyarovlardıń miynetinde: "«Texnologiya» grekshe «techne» – "sheberlik", dóretiwshilik, «logos» – túsinik, bilim sózlerinen payda etilgenin atap ótedi". Bul alımlardıń pikirleri hárqıylı bolǵanı menen mazmunı bir-birine jaqın. Demek, "texnologiya" sózi sabaqta oqıtıwshınıń dóretiwshilik sheberligin ańlatadı.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw barısında "Skarabiy", "Kaskad", "T-sxema", "Ne ushın", "Pinbord", "Aqılıy húјim", "Klaster", "Sinkveyn", "Insert", "Bumerang", "Bilemen. Biliwdi qáleymen. Bilip aldım" (BBB), **"**6x6x6" qusaǵan oqıtıw texnologiyaları sabaq barısında paydalanılıp, metodist oqıtıwshılar tárepinen birese metod, birese usıl, birese texnika, geyde strategiya, birese texnologiya sıyaqlı terminlerı menen atalıp júr. Bul terminlerdi "oqıtıw texnologiyası" dep atasaq maqsetke muwapıq boladı. Usı

texnologiyalardıń ádebiyat sabaqlarında, ámeliyatta qollanıw ózgesheliklerine toqtap ótemiz.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda "Skarabiy" texnologiyası az qollaniladı. Kópshilik ádebiyatshı oqıtıwshılar sabaq barısında bul usıldı qollanıwǵa dıqqat awdarmaydı. Negizinde usı texnologiyanı ádebiyat sabaqların oqıtıwda úyge tapsırmanı soraw, jańa temanı túsindiriw, sabaqtıń bekkemlew basqıshlarında paydalanıwǵa boladı. "Skarabiy" texnologiyasın qollanǵanda oqıwshılardıń qızıǵıwshılıǵı hám bilim kónikpeleri esapqa alınadı, reflektiv baqlawları arqalı ámelge asırıladı. Oqıwshılar ádebiy materiallardı ózlestiriwde, olardıń dóretiwshilik izleniwi, pikirlew qábilleti kórinedi. Bul texnologiya izbe-izlik tiykarında tómendegishe ámelge asırıladı. 1) Qaraqalpaq ádebiyatı páni boyınsha ótiletuǵın temanıń mánisi, mazmunı hám rejesi aqılıy húјim texnologiyası tiykarında beriledi. Ádebiyat boyınsha úyreniletuǵın temalar ortasındaǵı baylanıslar tiykarǵı túsinikler anıqlanaladı. Ádebiyat boyınsha berilgen temalardıń hárbir sorawı tereńnen úyreniledi. Berilgen tema boyınsha oqıwshılarda jańa idealar payda boladı. Ádebiyat oqıtıwshısı temanı juwmaqlap, oqıwshılardıń alǵan bilimlerin bekkemleydi.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda "Kaskad" texnologiyası oqıwshılardıń pikirlerin bir jerge toplawǵa járdem beredi. Texnologiyanıń tiykarǵı maqseti: oqıwshılardıń anıq hám erkin pikirlew qábiletin jetilıstirip baradı.

"Veer" texnologiyası – bul ádebiyat sabaǵın oqıtıwda keńnen qollanıladı. Ádebiyat sabaǵı barısında quramalı, mashqalalı temalardı úyreniwde óz nátiyjesin beredi. Bul texnologiyanı qollanıwda tema boyınsha dáslep tolıq hám qısqa maǵlıwmatlar beriledi. Bunnan keyin tema boyınsha tiykarǵı mashqalalı sorawlar toplap hám onı ajıratıp, oqıwshılardı kishi toparlarǵa bólip, bólingen toparlarda berilgen sorawlar boyınsha talqılaw ótkeriledi. Yaǵnıy mashqalanıń unamlı hám unamsız tárepleri, abzallıqları hám kemshilikleri anıqlanadı. Ádebiyat sabaqlarında bul texnologiya sın talıqlaw, anıq, erkin pikirlewdi jetilistirip, oqıwshılarǵa óz pikirlerin awızeki hám jazba bayan etiwge, qorǵawǵa sharayat jaratıladı. Veer texnologiyası tiykarında ádebiyat boyınsha temalardıń

sorawları boyınsha kishi toparlardağı hárbir oqıwshınıń háreketsheń qatnasıwı támiyınlenedi. Olardıń sorawları boyınsha bilimleri bahalanadı.

“Pinbord” texnologiyası – bul ádebiyat sabaqlarında keńnen qollanıp, onıń mánisi “pin” sózi “bekkemlew”, “board” sózi “taxta” sózinen alınǵan bolıp, ádebiyat boyınsha mashqalanı payda etiwge baylanıslı pikirlerdi sistemalastırıp, toparda ámelge asırıw, jámáát túrinde yamasa jekke túrde qarama-qarsı pikirlerdi tereńlestiriwge múmkinshilik jaratadı. Dáslep ádebiyatshı muǵallim mashqalalı sorawdı ortaǵa taslaydı hám oqıwshılardan óz pikirlerin bildiriwdi soraydı. Tuwrıdan tuwrı yamasa ulıwma aqılıy hújimnıń baslanǵanınday etip shólkemlestiredi. Háreketsheń oqıwshılar muǵallim tárepinen xoshametlenedi. Bunnan keyin oqıwshılardıń pikirleri tallanadı, dodalanadı, bahalanadı hám nátiyjeli pikirler talqılanadı. Usı juwmaqlawshı pikirler bólek qaǵazlarǵa hám taxtaǵa jazıladı. Bul texnologiyada mashqalalı sorawlar boyınsha pikirler jámlenip, topar aǵzaları taxtaǵa shıǵadı hám óz ara pikirlesedi. 1) Qáte yamasa takirarlanatuǵın pikirler alıp taslanadı. 2) Talaslı pikirlerlerge anıqlıq kiretiledi. 3) Pikirler mazmunı boyınsha ajıratılıp, topar aǵzaları arasında qayta talqılanadı. Olardıń óz ara qarım-qatnasları yamasa basqa belgiler járdeminde belgilenedi. Topar aǵzalarınıń jeke yamasa qarama-qarsı pikirleri kelip shıǵadı.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda “T-sxema” texnologiyası keńnen qollanıladı. Bul texnologiya quramalı, kóp tarmaqlı, mashaqalalı xarakterdegi temanı jańa temanıń juwmaǵında qollanıladı. Oqıwshılar arasında jańa temanı sıńa alıw, logikalıq pilirlerin rawajlandırıwǵa, óz ideaları hám pikirlerin jazba yaki awızeki bayan etiw, olardı qorǵawǵa imkaniyat jaratıladı. Dáslep X-XI klass oqıwshıları “T-sxema” texnologiyası qaǵıydaları menen tanıstırıladı. Oqıwshılar jekke tártipte jup-juptan yamasa kishi toparlarda T-sxemasın tolıqtıradı. Óz pikirlerin jazba túrde T-sxemasınıń oń hám shep táreplerine jazıp shıǵıladı. Pikirler qarama-qarsı bolıwı múmkin. Sxemadaǵıday pikirler tallanadı.

Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda “Delfi texnikası”qollanıp, sabaq barısında bul texnologiyanıń maqseti hám wazıypaları oqıtıwshı tárepinen túsindiriledi. Bul

texnologiyada mashqalalı sheshimnıń eń jaqsısı tańlanadı hám oǵan baha berıledi. Topardıń hárbir aǵzası berilgen variantlardıń mazmunı hám ahmiyeti jaǵınan toparlarǵa ajıratıladı (birinshi eń ahmiyetli, ekinshi onsha ahmiyetli emes hám nátiyjelerin vedomostqa jazıp qoyadı.). Hárbir variant nátiyjelik hám basqa kórsetkishler dárejesi tiykarında 10 ball menen bahalanladı. Nátiyjeler “B” qatarına jazıladı. “D” hám “B” qatarlarınıń nátiyjeleri ulıwmalastırıladı hám juwmaǵı “Q” qatarına jazıladı. Bahalaw qaǵazı islep shıǵarıladı hám nátiyjeler kórsetiledi. Joqarı klaslarda S.Majitovtıń “Inyat bolısqa”, “Qız kelinsheklerge” qosıqların “aqılıy húјim” metodı menen úyreniwge boladı. Bul usıldı qollanıw barısında “aqılıy húјim” texnologiyasınıń tarıyxı haqqında túsinik beriledi. Belgili pedagog F.Osboriy “aleks reklaması” arqalı Batter, Barten, Rastiyin, Osboriy formalarında bir neshe jıllar burın qollanǵan. Sońınan bul texnologiyanıń mazmunın tereńlesip, xalıq aralıq shólkemlerde paydalana baslaǵan. Házirgi kúnde kópshilik rawajlanǵan mámleketlerde “aqılıy húјim” texnologiyası juwapgershilik penen bilimlendiriw sistemasında keńnen qollana basladı. Respublikadaǵı oqıw orınları “aqılıy húјim” texnologiyasın 2000-jıllardan baslap paydalanıp kiyatır. Bul usıldıń mánisi ápiwayı. Oqıwshılar tema boyınsha mashqalalı soraw hám másele menen tanıstırıladı. Berilgen másele boyınsha oqıwshılardıń óz pikirlerin bildiriwine belgilengen waqıt ajıratıladı. Máselen, 10 minut beriliwi múmkin, oqıwshılar 10 minut ishinde barlıq pikirlerin jazıp baradı. Bildirilgen pikirler bahalanadı. Klasta shawqım bolıwǵa, ayrım oqıwshılar basqa oqıwshınıń pikiri ústinen kúliwge yamasa onı unamsız bahalawǵa ruxsat berilmeydi. Dáslepki basqıshta oqıwshılardıń ideaların jıynaw, ayrıqsha qatnasqan oqıwshılardıń pikirlerin xoshametlep ketiw, waqıt pitkennen keyin oqıwshılarǵa taxtaǵa jazılǵan barlıq pikirlerin oqıp beriwge waqıt beriledi. Keyin ádebiyatshı oqıtıwshı járdeminde barlıq idealar toparlarǵa bólinedi. Olar talıqlanıp eń jaqsı variantlar tańlap alınadı. Ádebiyat sabaqlarında qollanatuǵın “aqılıy húјim” texnologiyasınıń tiykarǵı qaǵıydaları bar. Ádebiyat boyınsha berilgen sorawǵa bildirilgen pikir hám idealardı sınǵa almaydı hám bahalanbaydı. Usınıs etilgen pikir hám idealar fantastikalıq bolsa da bahalanbaydı, sınǵa alınbaydı. Hámmeniń bildirgen pikirleri bir qıylı boladı. Pikir

bildiriwshiniń sózin bólmew kerek. Pikir hám idealar sanın kóbeytiw kerek. Jańasha pikir hám usınıslardı juwmaqlaw kerek.

X-XI klaslardıń ádebiyat baǵdarlamasında berilgen ádebiy temalar boyınsha túsinikke iye bolıw ushın, oqıwshılardıń jeke bilimlerine qatnasın anıqlaw maqsetinde bul usıldı qollanıwımız múmkin.

Hárbir sorawǵa oqıwshılar toparlarǵa bólinip juwap beredi**.** Olar klasterdi dúziwge qoyılatuǵın talaplar tiykarında berilgen temanıń mazmunına baylanıslı túsinikler haqqında oyına kelgen barlıq maǵlıwmattı jazadı. Topar aǵzaları maǵlıwmatlar arasında ilajı barınsha kóp pikirdi kórsetiwge háreket etiwi kerek.

Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq shayırlardıń lirikasın «Insert» texnologiyası menen oqıtıwda ózine tán ózgeshelikleri menen ajıralıp turadı. Sabaq barısında «Insert» texnologiyasın qollanıw arqalı túsindirilip atırǵan ádebiy materialdı oqıwshılar qansha dárejede ózlestirgenligin tiykarǵı belgilerden paydalanıw járdeminde anıqlaw múmkin. Bul texnologiyanı qollanıw oqıwshılarda tekst penen jumıs islewdiń effektivliligin, túsinip oqıwdı, ótilgen material menen jańa temanıń baylanısın kórsetiw uqıplılıǵın arttıradı. Máselen, bunı Kúnxoja, Ájiniyaz, Berdaq shayırlardıń lirikasın úyreniw maqsetinde paydalansa boladı.Birneshe kórkem tekstler yamasa qosıqlardan úzindiler beriliwi múmkin.

ÁDEBIYATLAR

1. 1. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.

2. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Монография. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. – 7 б.т. – 112 б.

3. Yusupov K.A. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.

4. Юсупов К.А. Qánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Oqıw qollanba.– Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 б.т. – 60 б.

5. Yusupov K.A. Arnawlı pánlerdi oqıtıw metodikası. sabaqlıq. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 19 б.т. – 304 б.

6. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları. Oqıw qollanba. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 9.3 б.т. – 144 б.

7. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda ádebiy materiallardı tallaw metodikası. Monografiya. – Tashkent: METODIST NASHRIYOTI, 2023. –120 b

8. Yusupov K.A., Yusupov I.K. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalar. Oqıw qollanba. – Tashkent: METODIST NASHRIYOTI, 2023. – 148 b

9. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwdıń ilimiy metodikalıq tiykarları. Monografiya. – Tashkent: NIF MSH, 2024. –154 b. UDK: 82 KBK: 83 Yu 91. ISBN: 978-9910-793-05-9.

10. Yusupov K.A. Jazıwshılardıń ómiri hám dóretiwshilgin úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: ILIM NUR, 2024. – 14 б.т. – 220 б.

11. Yusupov K.A. Kórkem shıǵarmalardıń tallawdıń ilimiy metodikalıq tiykarları. Monografiya. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2025. –148 b. UDK: 37.013 KBK: 74.0 K 87. ISBN: 978-9910-707-37-7.

BOSHLANGICH SINF O'QUVCHILARNING OTA-ONALARIGA PEDAGOGIK BILIM BERISH TEXNOLOGIYASI

Tursunova Shaxnoza Sobirjonovna.

Namangan shahar 85-maktabning Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ota-onalar bolalar tarbiyasida muhim rol o'ynaydi. Ularning bilim va ko'nikmalari, shuningdek, pedagogik yondashuvlari bolalarning o'qish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ota-onalariga pedagogik bilim berish, ularning tarbiyaviy va o'quv jarayonlariga faol ishtirok etishlariga yordam berishi lozim. Ushbu tezisda ota-onalarga pedagogik bilim berish texnologiyalari va ularning ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik yondashuvlar, bilim, metodlar, ko'nikmalar, texnologiyalar, ta'lim, seminarlar, treninglar.

Ota-onalarga pedagogik bilim berish jarayoni, avvalo, ularning o'z-o'zini rivojlantirish va o'qitish qobiliyatlarini oshirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu jarayonda ota-onalarga bolalar bilan to'g'ri muloqot qilish, ularning ehtiyojlarini tushunish, shuningdek, bolalar tarbiyasida zamonaviy pedagogik usullarni qo'llash bo'yicha bilimlar berish muhimdir. Ota-onalar, o'z navbatida, bolalarining o'qish jarayonida ko'proq ishtirok etishlari va ularni qo'llab-quvvatlashlari uchun zarur bo'lgan bilimlarni olishlari kerak. Pedagogik bilim berish texnologiyalari turli shakllarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, ota-onalar uchun seminarlar, treninglar va master-klasslar tashkil etish orqali ularning pedagogik bilimlarini oshirish mumkin. Bu tadbirlar davomida ota-onalarga bolalar tarbiyasida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, o'qitish usullari, shuningdek, bolalar psixologiyasi haqida ma'lumot berish lozim. Shuningdek, ota-onalarga bolalar bilan muloqot qilish va ularning o'z-o'zini anglashiga yordam berish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish ham foydali bo'ladi.[1]

Ota-onalarga pedagogik bilim berish jarayonida, ularning tajribalaridan foydalanish muhimdir. Ota-onalar o'z farzandlari bilan bo'lgan tajribalarini baham ko'rishlari, shuningdek, bir-biriga yordam berishlari orqali o'z bilimlarini yanada kengaytirishi mumkin. Bu jarayon, shuningdek, ota-onalarning o'zaro munosabatlarini mustahkamlashga ham yordam beradi. Ota-onalarga pedagogik bilim berishning yana bir muhim jihati, ularning bolalar bilan o'zaro munosabatlarini yaxshilashdir. Ota-onalar bolalari bilan muloqot qilishda, ularning fikrlarini tinglashda va ularni qo'llab-quvvatlashda o'z bilimlarini qo'llashlari kerak. Bu, o'z navbatida, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirishga va ularni o'qish jarayonida faol ishtirok etishga undaydi.[2]

Pedagogik bilim berish texnologiyalari, shuningdek, ota-onalarning bolalar tarbiyasida o'zaro hamkorligini rivojlantirishga ham qaratilgan bo'lishi kerak. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida samarali muloqot o'rnatish, ularning birgalikda ishlashiga yordam beradi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlikni rivojlantirish, bolalar tarbiyasida ijobiy natijalarga erishishga yordam beradi. Ota-onalarga pedagogik bilim berish jarayonida, ularning ehtiyojlarini va qiziqishlarini inobatga olish muhimdir. Har bir ota-ona o'z farzandining xususiyatlarini, qobiliyatlarini va qiziqishlarini bilishi va ularga mos ravishda pedagogik bilimlarni olishlari kerak. Shuning uchun, ota-onalarga individual yondashuvni amalga oshirish, ularning ehtiyojlariga mos ravishda dasturlar va tadbirlar ishlab chiqish zarur. Ota-onalarga pedagogik bilim berish jarayonida, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ham muhimdir. Internet, mobil ilovalar va onlayn platformalar orqali ota-onalarga pedagogik bilimlarni taqdim etish, ularning o'z-o'zini rivojlantirishlariga yordam beradi. Bu texnologiyalar, shuningdek, ota-onalarning bolalari bilan muloqot qilish va ularni tarbiyalash jarayonida yanada samarali bo'lishlariga imkon beradi.[3]

Zamonaviy texnologiyalar ota-onalarga pedagogik bilim berishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda texnologiyalar hayotimizning har bir jabhasiga kirib bormoqda va bu jarayon ta'lim sohasidan chetda qolmaydi. Ota-onalar uchun zamonaviy texnologiyalar, o'z

farzandlarining tarbiyasi va ta'limi bilan bog'liq bilimlarni olishda va ulardan foydalanishda katta imkoniyatlar yaratadi. Ota-onalar uchun pedagogik bilimlarni o'rganish, bolalar tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Ular bolalarining o'zaro munosabatlari, o'qish jarayoni va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy texnologiyalar esa ota-onalarga bu bilimlarni olish va amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Internet va onlayn resurslar orqali ota-onalar turli mavzularda bilimlarga ega bo'lishlari mumkin. Bu bilimlar ularga bolalarini qanday tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirish haqida ko'plab foydali ma'lumotlar beradi. Onlayn kurslar va seminarlar ota-onalarga o'z bilimlarini kengaytirish va yangilash imkonini beradi. Ular mutaxassislar tomonidan olib boriladigan onlayn ta'lim dasturlaridan foydalanib, pedagogik bilimlarni o'rganishlari mumkin. Bu jarayon ota-onalarning o'zaro fikr almashishiga, tajribalarini baham ko'rishiga va bir-biridan o'rganishiga yordam beradi. Ota-onalar onlayn kurslar orqali bolalar tarbiyasi, psixologiya, o'qitish usullari va boshqa muhim mavzular bo'yicha chuqur bilimlar olishlari mumkin. Mobil ilovalar ham ota-onalarga pedagogik bilimlarni olishda yordam beradi. Bolalar tarbiyasi va ta'limiga oid ko'plab mobil ilovalar mavjud bo'lib, ular ota-onalarga bolalar bilan muloqot qilish, o'qitish va o'yinlar orqali ta'lim berish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Bu ilovalar orqali ota-onalar bolalarining qiziqishlarini hisobga olib, ularni o'qitishga yordam beradigan interaktiv materiallar bilan tanishishlari mumkin. Vebinarlar va onlayn muloqot platformalari ota-onalarga mutaxassislar bilan bevosita muloqot qilish imkoniyatini yaratadi. Bu jarayon, ota-onalarga o'z savollarini berish, tajribalarini baham ko'rish va boshqa ota-onalar bilan fikr almashish imkonini beradi. Ota-onalar vebinarlar orqali pedagogik bilimlarni o'rganish jarayonida o'zaro fikr almashishlari va bir-biridan o'rganishlari mumkin. Internetda mavjud bo'lgan turli pedagogik resurslar, maqolalar, kitoblar va videolar ota-onalarga o'z bilimlarini kengaytirishga yordam beradi. Ular o'z farzandlari bilan qanday muloqot qilish, o'qitish va tarbiyalash haqida ko'plab foydali ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin. Bu resurslar ota-onalarga o'z farzandlarining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishga va ularga mos ravishda ta'lim berishga yordam beradi. Ijtimoiy tarmoqlar ota-onalar uchun

pedagogik bilimlarni baham ko'rish va bir-birlari bilan tajriba almashish imkoniyatlarini yaratadi. Ota-onalar ijtimoiy tarmoqlar orqali o'zaro aloqalarni mustahkamlash, bir-biridan o'rganish va o'z farzandlari tarbiyasida yangi g'oyalarni izlash imkoniyatiga ega. Bu platformalar ota-onalarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish va bir-birlariga yordam berish imkoniyatini beradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida yaratilgan interaktiv o'quv materiallari ota-onalarga bolalar bilan birga o'ynab o'rganish imkonini beradi. Bu materiallar bolalarning qiziqishini oshiradi va o'qish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Ota-onalar bolalari bilan birga o'ynab, ularning o'zaro munosabatlarini mustahkamlashi va ta'lim jarayonini yanada samarali qilishlari mumkin. Masofaviy ta'lim tizimlari ota-onalarga bolalarini qanday qilib ta'lim berish kerakligi haqida bilim olishlari mumkin. Bu tizimlar ota-onalarga bolalarining o'qish jarayonini kuzatish va ularga yordam berish imkoniyatini beradi. Ota-onalar masofaviy ta'lim orqali bolalarining o'qish jarayonini yaxshilash va ularni qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Ota-onalar uchun pedagogik bilimlarni olishda zamonaviy texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Ular ota-onalarning o'z-o'zini rivojlantirishlariga, bolalar bilan muloqot qilishlariga va tarbiyaviy jarayonlarni yanada samarali qilishlariga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar ota-onalarga bolalar tarbiyasida yangi g'oyalarni izlash, o'z bilimlarini kengaytirish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi. Zamonaviy texnologiyalar ota-onalarga pedagogik bilim berishda ko'plab imkoniyatlar yaratadi. Bu texnologiyalar ota-onalarning o'zaro hamkorligini rivojlantiradi va bolalar tarbiyasida ijobiy natijalarga erishishga yordam beradi. Ota-onalar zamonaviy texnologiyalarni to'g'ri va samarali foydalanish orqali bolalarining ta'lim va tarbiyasini yanada yaxshilashlari mumkin. Bu jarayon, ota-onalarning o'zaro fikr almashishi, tajribalarini baham ko'rishi va bir-biridan o'rganishiga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar ota-onalar uchun pedagogik bilimlarni olish va ulardan foydalanishda muhim vosita bo'lib qoladi.[4]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarning ota-onalariga pedagogik bilim berish texnologiyasi, ularning bolalar tarbiyasida faol ishtirok etishlari va o'qish jarayonida muvaffaqiyat qozonishlari uchun muhimdir. Ota-onalarga zamonaviy pedagogik yondashuvlar, muloqot usullari va bolalar psixologiyasi haqida bilim berish, ularning tarbiyaviy ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida samarali hamkorlik o'rnatish, bolalar tarbiyasida ijobiy natijalarga erishishga imkon yaratadi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, ota-onalarga pedagogik bilimlarni taqdim etishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Ota-onalarga pedagogik bilim berish jarayoni, bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ularni muvaffaqiyatli tarbiyalash uchun muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, D. (2022). "Ota-onalar uchun pedagogik bilimlar va ularni qo'llash usullari". Tashkent: O'qituvchi.

2. Isroilova, M. (2021). "Boshlang'ich ta'limda ota-onalar ishtirokining ahamiyati". Tashkent: Fan va texnologiya.

3. Karimova, N. (2023). "Pedagogik bilimlarni ota-onalarga yetkazish: amaliy yondashuvlar". Tashkent: Ma'naviyat.

4. Mamatqulov, R. (2020). "Ota-onalar va bolalar o'rtasida samarali muloqot". Tashkent: Oliy ta'lim.

5. Nurmatova, S. (2022). "Boshlang'ich ta'limda ota-onalar bilan hamkorlik". Tashkent: Yoshlar.

6. Qodirova, L. (2023). "Pedagogik texnologiyalar va ota-onalar: yangi yondashuvlar". Tashkent: O'zbekiston.

7. Tursunov, A. (2021). "Zamonaviy ta'limda ota-onalarning roli va vazifalari". Tashkent: Innovatsiya.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА ИСТОРИИ В УЗБЕКИСТАНЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Ризаева Нилуфар Облакуловна

Старший преподаватель кафедры "Общественные науки" Ташкентского государственного экономического университета

Рахматов Диёрбек Насритдин угли

студент 1-курса факультета экономики, Ташкентского государственного экономического университета

В последние годы в области исторической науки произошли важные изменения. 27 декабря 2017 года в Институте истории АН Республики Узбекистан состоялись «Историографические чтения» на тему «Историческая наука в Узбекистане: проблемы и перспективы развития». Эти мероприятия подчеркнули актуальность науки и необходимость её дальнейшего развития. 30 июня того же года Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев подписал Постановление «Об организации деятельности Общественного совета по новейшей истории Узбекистана при Академии наук Республики Узбекистан». Этот документ сыграл важную роль в исследовании и преподавании новейшей истории становления и развития узбекской национальной государственности, подготовке и издании научных, научно-популярных, учебно-методических и просветительских материалов, а также в укреплении механизмов интеграции науки с образованием и другими социальными сферами.

С 2020-2021 учебного года для всех студентов 1-го курса бакалавриата высших учебных заведений был введён предмет «Новейшая история Узбекистана». Это играет важную роль в формировании у молодых специалистов интереса к истории своей страны, любви и преданности Родине. 28 января 2022 года Указом Президента № 60 была утверждена «Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы». Цель № 77 данного документа названа «Дальнейшее изучение и

популяризация истории Узбекистана», в рамках которой предусмотрена реализация концепции развития исторической науки до 2030 года. Это свидетельствует о продолжающемся внимании к развитию исторической науки в стране.

Реформы в государственном и общественном устройстве, а также радикальные изменения в системе высшего образования в Узбекистане сегодня выдвигают на первый план необходимость решения ряда актуальных задач и проблем, связанных с преподаванием истории. В настоящее время перед нами, историками, в высших учебных заведениях стоят следующие проблемы, связанные с преподаванием истории:

– Во-первых, сохраняется традиционный метод преподавания истории. Это может быть связано с недостаточной материально-технической базой соответствующих вузов. Однако организация занятий в нетрадиционной форме не требует значительных затрат. Самое печальное заключается в том, что традиционный метод обучения делает аудиторию однообразной, а у студентов сужает кругозор и способность к рассуждению. Кроме того, у некоторых студентов постепенно угасает интерес к предмету, не раскрываются их таланты, и со временем они становятся пассивными в учебном процессе. Для решения этих проблем преподавателям следует разнообразить свой подход к обучению, прибегая к помощи современным интеллектуальным играм, таким как “kahoot” или “bamboozle”.

– Во-вторых, проблема квалификации преподавателей, участвующих в учебном процессе по историческим дисциплинам, и их оторванность от современных научных достижений. Одной из ключевых проблем в данной сфере является недостаточное сотрудничество между преподавателями местных вузов и зарубежными специалистами, слабая организация обмена опытом, проведения мастер-классов, подготовки грантовых проектов и взаимодействия в научной сфере. Современный преподаватель истории должен быть всесторонне образован, разбираться в современных науках и технологиях, а также организовывать занятия на основе интерактивных методов и оборудования. Однако до сих пор в этой сфере

встречаются кадры, которые не могут эффективно использовать современные технологии. В системе всё ещё имеются преподаватели, ответственные за предмет, которые заходят в аудиторию без достаточной подготовки к занятию и не могут предоставить студентам актуальную информацию о новейших изменениях и реформах по теме. Кроме того, проблемы, связанные с этикой преподавателя при входе в аудиторию, также оказывают влияние на качество обучения и взаимодействие между преподавателем и студентами.

– Преподавателями недостаточно налажена организация самостоятельных занятий по истории для студентов профильных специальностей; в процессе подготовки курсовых работ допускаются серьёзные ошибки: задания формулируются не в соответствии с современными требованиями, наблюдается повторение информации. Отсутствуют налаженные связи между вузами и соответствующими государственными учреждениями, что мешает студентам проходить практику с учётом их интересов и направленности обучения. Недостаточная прозрачность и нерегулярное проведение профессиональных практик приводят к нехватке у студентов необходимых знаний и навыков, которые должны формироваться в свободной образовательной среде.

– Вопрос качества материалов, создаваемых профессорами и преподавателями в рамках дисциплины; учебники и учебные пособия по истории разрабатываются в традиционной форме, без использования инновационных методов, побуждающих студентов к критическому мышлению. В отличие от инновационных учебников, существующих в образовательных системах Финляндии и Сингапура, в текущих учебных материалах отсутствуют задания и упражнения, способствующие развитию аналитического мышления у студентов. Это приводит к тому, что студенты теряют интерес к предмету, а из-за преобладания метода механического заучивания снижается их способность к логическому и критическому мышлению. – Для студентов профильных исторических дисциплин отсутствуют оснащённые

аудитории, оснащённые современными электронными устройствами, способствующими более комфортному освоению предмета;

– Аудитории не оборудованы в соответствии с историческими эпохами, а в некоторых факультетах истории недостаточно организованы «исторические уголки» на должном уровне.

– Недостаточное внимание со стороны руководства республики к развитию исторической науки и улучшению материально-технической базы исторических факультетов вузов приводит к замедлению научного прогресса и распространения исторического знания.

– Проблема привлечения студентов в музеи и низкий уровень музейной культуры, а также отсутствие некоторых специализированных музеев по направлениям исторической науки создают препятствия для развития знаний и навыков будущих историков.

Вышеуказанные проблемы, связанные с преподаванием истории в вузах, представляют собой самые серьёзные препятствия для её развития в современном Узбекистане.

Для устранения этих проблем правительство должно:

–вынести этот вопрос на первый план,

–наладить сотрудничество с организациями, ответственными за развитие науки,

– провести кардинальные реформы профильных факультетов вузов,

–обеспечить их материально-техническую базу,

– развивать сотрудничество с зарубежными образовательными и научными учреждениями,

– внедрять передовой опыт в отечественную систему высшего образования.

Решение указанных проблем позволит разработать эффективные теории развития исторической науки.

Использованная литература:

1. О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы – Указ Президента Республики Узбекистан № PF-60 от 28 января 2022 года https://lex.uz/uz/docs/-5841063

3. **Историческая наука в Узбекистане: достижения и проблемы развития. Материалы историографических чтений – 2004).** Часть II. [Ответственный редактор Д. Алимова]. Ташкент, 2006. 115 страниц.

MAKTABLARDA BOSHLANG'ICH SINF O’QUVCHILARIGA TALAFFUZNI O'RGATISHNING ASOSIY MASALALARI VA MUMKIN BO'LGAN YECHIMLARI (3-4 SINFLAR)

Umarova Zulfizar Xusniddin qizi

Namangan davlat unversiteti 1-bosqich doktaranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish darslarida talaffuz o’rgatishning asosiy masalalari va o’qituvchilar tomonidan sinalgan amaliyotga tadbiq qilinayotgan yechimlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik mahorat, to‘g‘ri talaffuz og‘zaki nutq, tovush va harf, ta’lim texnologiyasi.

Boshlang‘ich ta’limda talaffuzni o‘rgatish darslarining asosiy maqsadi o‘quvchilar nutqini rivojlantirish, til va tafakkur qobiliyatlarini shakllantirishdan iborat.

Shunday ekan boshlang‘ich sinfda talaffuz mashqlarini ishlab chiqish va uni amaliyotga joriy etish, o‘quvchilar og‘zaki nutqini rivojlantirish yoki unga to‘sqinlik qiluvchi kuchlarni aniqlash, ushbu jarayonda, aniq maqsadni ko‘zlagan holda pedagogik ta’sir ko‘rsatish asosiy mezon hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o`quvchilari uchun talaffuz mashqlarini ishlab chiqishda, talaffuz mashg‘ulotlari o‘quvchilarga faqatgina sayqallangan, ravon nutqni egallash yo‘llarini emas, balki undan foydalanish madaniyati va mahoratini ham o‘rgatib boradi.

Talaffuz o‘rganish tilni to‘g‘ri va samarali ishlatishning muhim jihatlaridan biridir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun talaffuzni to‘g‘ri o‘rgatish, nafaqat ularning yozma va og‘zaki nutqini rivojlantirishda, balki ularning umumiy til va muloqot ko‘nikmalarini shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega. Biroq, talaffuzni o‘rgatish jarayonida bir qancha qiyinchiliklar va masalalar yuzaga keladi. Quyida, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga

talaffuzni o‘rgatishda uchraydigan asosiy muammolar va ularni yechish uchun taklif etiladigan usullar keltirilgan.

1. Talaffuzdagi Xatolar

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘qish va yozishni o‘rganayotgan davrda talaffuzdagi xatolar ko‘p uchraydi. O‘zbek tilida ba'zi harflar va tovushlar aniq talaffuz qilinishini talab qiladi, ammo o‘quvchilar ko‘pincha tovushlarni noto‘g‘ri aytib yuborishlari mumkin. Masalan, ba'zi o‘quvchilar "o" va "u" tovushlarini, "s" va "sh" tovushlarini ajratib bera olmaydilar.

Yechimlar: Talaffuzni o‘rgatish uchun maxsus mashqlar: O‘quvchilarga maxsus talaffuz mashqlari, so‘zlarni ajratish va to‘g‘ri talaffuz qilish bo‘yicha o‘yinlar orqali amaliyot o‘tkazish.

Audio va video materiallardan foydalanish: O‘quvchilarga to‘g‘ri talaffuzni eshitishga yordam berish uchun audio va video materiallardan foydalanish. Bu, ular to‘g‘ri talaffuzni o‘rganishda va eshitish qobiliyatlarini rivojlantirishda yordam beradi.

2. Birinchi Marta Tovushlarni Anglashda Qiyinchiliklar

O‘quvchilarga yangi tilning tovushlari va harflarini o‘rgatishda ba'zi tovushlarni ajratish va eshitishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, o‘quvchilar rus yoki boshqa tillardan kelgan tovushlar bilan aralashib, ba'zi tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilishlari mumkin.

Yechimlar: Birinchi qadam sifatida oddiy va aniq tovushlarni o‘rgatish: Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga oddiy va aniq talaffuz qilish oson bo‘lgan tovushlar, masalan, “a”, “b”, “d” kabi tovushlarni o‘rgatishdan boshlash. Keyinchalik murakkabroq tovushlarga o‘tish.

Tovushlarni ko‘rsatish va ularni alohida ajratib o‘rgatish: Tovushlarni bir-biridan ajratib o‘rgatish va ular orasidagi farqlarni tushuntirish (masalan, “b” va “p” tovushlari).

O‘quvchilarni rag‘batlantirish: O‘quvchilarning talaffuzlarini to‘g‘ri o‘rgatish uchun ularni rag‘batlantirish va o‘zlarining so‘zlashuvlarini yaxshilashga undash.

3. Darslarda O‘yinga Aylantirish

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun talaffuzni o‘rgatish jarayonini qiziqarli va samarali qilish muhimdir. O‘quvchilarga talaffuzni o‘rgatishda o‘yinlar va faol mashqlarni ishlatish ularga motivatsiya beradi.

Yechimlar: Talaffuz o‘yinlari: So‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilish uchun o‘yinlar va viktorinalar o‘tkazish. Masalan, “kim tezroq to‘g‘ri talaffuz qiladi” kabi o‘yinlar.

To‘g‘ri talaffuzni o‘rgatish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining til o‘rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarga talaffuzni o‘rgatishda yuzaga keladigan asosiy muammolarni hal qilish uchun innovatsion usullar, o‘yinlar, multimedia vositalari va o‘qituvchilarning muntazam izlanishlari zarur. Talaffuzni o‘rgatish jarayonini qiziqarli va samarali qilish, o‘quvchilarning nutqini rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, savod o‘rgatish darslarida o‘quvchi nutqini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlashga o‘rgatish, bugungi globallashuv va jamiyat taraqqiyoti talabi darajasiga mos keladigan iste’dodli, iqtidorli, mulohazali, dunyo qarashi keng ijodiy fikrga ega bo‘lgan komil insonni tarbiyalashni taqozo etadi. Shunday ekan, maktablarda boshlang‘ich sinflarda savod o‘rgatish darslariga muvofiq keladigan samarali usullarni belgilash va ularni amalga oshirishda o‘quvchilarning individual va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkillashtirish o‘qituvchining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. K.Qosimova, S.Matjonov, X.G‘ulomova, Sh. Yo‘ldosheva, Sh.Sariyev. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent “Nosir”, 2009. 33- bet.

2. B.To‘xliyev, M.Shamsiyeva, T. Ziyodova. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi.Toshkent. “O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi”, 2006. 3-bet.

3.https://mehnat.uz

4.https://www.gazeta.uz

5.https//uz.m.wikipedia.org

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ: ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЙ

Ш.С.Алламбергенова

преподаватель-стажёр кафедры русского языка

и методики преподавания УзГУМЯ

Ташкент, Узбекистан

shahnoza777811@gmail.com

О.Т. Жаркинова

преподаватель-стажёр кафедры иностранных языков

Андижанского государственного педагогического института

Андижан, Узбекистан

oynurjarkinova@mail.ru

Аннотация: Статья посвящена изучению устойчивых высказываний, таких как пословицы и поговорки, которые являются элементами языковой системы и служат средствами передачи культурного сознания. Основное внимание уделяется проблеме определения понятий «пословица» и «поговорка», поскольку, несмотря на значительное количество исследований в области паремиологии, вопрос о четком и однозначном определении этих единиц вызывает споры как в лингвистическом, так и в лингвокультурологическом контексте. Автор проводит анализ свойств пословиц и поговорок, что способствует более глубокому пониманию их функциональной роли и культурной значимости в языке.

Ключевые слова: пословица, поговорка, паремиология, лингвистика, лингвокультурология.

Язык как социальное и культурное явление является основным средством развития культурного сознания. Социальные и культурные ценности формулируются, хранятся и воспроизводятся благодаря языку. Одним из способов

хранения культурно значимых сведений выступают создаваемые в языке устойчивые высказывания такие, как пословицы и поговорки.

Несмотря на то, что особенности пословичного фонда языков являются постоянным предметом исследований в области лингвистики и лингвокультурологии, вопрос определения этого понятия остается открытым. Паремиология продолжает вызывать типологические и терминологические споры.

Ж.-К. Анскомбр осуждает полную нечеткость терминологии в отношении пословиц [12, с. 18]. Во введении к книге о пословицах«Энциклопедии кратких форм» П. Гржибек утверждает, что не существует общепринятого определения, охватывающего все особенности жанра пословицы [13, с. 41]. Спустя почти тридцать лет его утверждение остается актуальным. Н. Норрик отмечает, что нет единого всеобъемлющего определения пословицы, добавляя, что попытка вывести само определение на основе определенных свойств — это бесполезная задача [14, с. 27]. Тем не менее, было предпринято бесчисленное множество попыток. В. Мидер иронизирует по этому поводу: «… можно констатировать, что попыток определения больше, чем пословиц» [15, с. 13].

В обобщенном виде причины, по которым нет единого мнения об определении понятия «пословица», можно представить следующим образом.

Во-первых, паремиологи и паремиографы ставят перед собой разные цели и задачи, применяют к изучению языкового материала разные методы и методики, и поэтому получают результаты, которые отличаются друг от друга.

Во-вторых, в паремиологии существует два противоположных взгляда: — определение пословицы сформулировать невозможно; определение пословицы можно сформулировать.

Часто эти две точки зрения называются, соответственно, «оптимистичной» и «пессимистической».

Некоторые ученые считают, что невозможно сформулировать точное определение пословицы. Самым известным из них является А. Тейлор, слова

которого цитируются так часто, что стали чем-то вроде пословицы среди паремиологов: «Вывести определение пословицы слишком сложно. Если бы мы чудом собрали в одном определении все существенные характеристики, элементы, и придали каждому из них то значение, которого они заслуживают, то тогда у нас не было бы даже начала зацепки. Следовательно, никакое определение не позволит нам положительно идентифицировать пословицу» (перевод наш — М. К.) [17, с. 62].

Ученые с «оптимистичными» взглядами, которые убеждены, что можно дать определение пословице, выделяют множество подходов: фольклористский, семантический, прагматический, стилистический, социологический и многие другие.

Р. Хонек перечисляет семь основных точек зрения на определение пословиц:

— субъективная точка зрения, основанная на личных чувствах или интуиции; — формальная точка зрения, основанная на лингвистических и семантикологических характеристиках;

— религиозная точка зрения, основанная на их моральном послании или источнике религиозных текстов;

— литературная точка зрения, основанная на их эмоциональной или эстетической ценности в прозе или поэзии;

— практическая точка зрения, основанная на применении в реальной жизни (психотерапия, реклама и т. д.);

— культурная точка зрения, основанная на социокультурных контекстах и ситуациях;

— когнитивный подход, отстаиваемый Р. Хонеком, основанный на психических процессах [14, с. 78].

Формальная, культурная и когнитивная точки зрения являются более научными по своему подходу и могут содержать множество подкатегорий, например, лингвистический подход. Учитывая большое количество охватываемых

областей, трудно представить, что лингвистический подход является единым, каким бы научным он ни был. Кроме того, специалисты по каждой дисциплине разрабатывают определения, чтобы применить их к своей области исследования, что не обходится без создания своего рода солипсизма.

Так, А. Н. Афанасьев утверждает, что «пословицы по самой форме своей не подвержены искажению и поэтому являются памятником издревле сформировавшихся убеждений. Пословицы — это главный источник мудрости предков, хранители памяти и орудие передачи человеческого опыта» [2, с. 113].

В. И. Даль приводит следующее определение пословицы: «Пословица — коротенькая притча. Это суждение, приговор, поучение, высказанное обиняком и пущенное в оборот, под чеканом народности» [3, с. 35].

Доктор педагогических наук М. А. Мещерякова понимает под пословицей законченное, краткое назидательное жизненное наблюдение, которое возможно применить к самым разнообразным ситуациям и случаям; малая жанровая форма фольклора [6, с. 33].

По мнению З. К. Тарланова, пословица — краткое изречение назидательного характера в форме предложения, обязательно имеющее переносное значение и обобщающую функцию [10, с. 66].

Известный паремиограф А. Н. Мартынова считает, что пословицы — это народные речения, в которых отражен многовековой социально-исторический опыт народа, имеющие устойчивую, лаконичную, ритмически организованную форму и поучительный смысл» [4, с. 6].

Для А. А. Потебня, пословица — это сочетание двух условий: изречение образное по форме и обобщающее по сути [7, с. 67].

Согласно И. М. Снегиреву: «Сии изречения людей, среди народа превосходных умом и долговременною опытностью, утверждаясь общимсогласием, составляют — мирской приговор, общее мнение, одно из тайных, но сильных,

искони сродных человечеству средств к образованию и соединению умов и сердец» [9, с. 3].

Таким образом, ученый И. М. Снегирев, а позже исследователи И. Е. Аничков [1, с. 69] и М. А. Рыбникова [8, с. 44] полагают, что основное значение пословиц состоит в назидательном характере, поскольку в каждой пословице заложен опыт и знания нескольких поколений. Пословицы отражают народную оценку и народный ум. Это короткие, содержательные высказывания, которые выражают общую истину или наблюдение о жизни. Они способны направлять человека в трудных ситуациях или заставлять его смотреть на обыденные вещи по-новому. Чаще всего они используются в речи в форме одного предложения для выражения какой-либо идеи.

Существует множество коротких высказываний, содержащих «рекомендации» общественного характера, которые отражают коллективную мудрость наших предков. Люди используют эти высказывания в повседневной речи и часто отождествляют термины «пословица» и «поговорка». Хотя между поговоркой и пословицей есть много общего, в современной лингвистике принято разграничивать данные понятия.

Исследователь А. Н. Тихонов приходит к выводу, что поговорки, в отличие от пословиц, примыкают к фразеологии, так как обладают устойчивостью, смысловым единством, синтаксической неделимостью, воспроизводимостью и функциональной близостью к слову [11, с. 32].

И. Е. Аничкова, в свою очередь замечает, что поговорка — это «неполное или короткое предложение, имеющее менее ясно выраженный, чем пословица, характер сознательной ссылки на опыт предшествующих поколений» [1, с. 40].

Важно отметить, что некоторые исследователи сходятся во мнении, что, если пословица понимается как предложение, выражающее законченную мысль или суждение, то поговорка может быть только словосочетанием, нередко с единственным значением. Следовательно, такие паремии можно отнести к

фразеологизмам в узком значении данного понятия. Так, Х. Ш. Махмутов называет их «поговорками-фразеологизмами» [5, с. 12].

Рассмотрев определения пословиц и поговорок разных авторов, мы пришли к выводу, что основными признаками пословиц являются: тождественность умозаключению, философская глубина, отражение социально-исторического опыта народа, образность.

Поговоркам свойственны краткость, незаконченность суждения, функциональная близость к слову, опыт предшествующих поколенийТаким образом, на основе вышеизложенного материала стало возможным выделение ряда общих признаков пословиц и поговорок: переосмысленный характер их семантики, устойчивость, воспроизводимость в готовом виде и назидательность. Пословицы отличают от поговорок следующие свойства: тождество с умозаключением, двучастность структуры. Поговорки характеризуются тождеством с суждением и одночастностью.

Литература:

1. Аничков, И. Е. Идиоматика идиом и фразеологизмов. Проблемы фразеологии: исследования и материалы. АН СССР, Институт русского языка. Под редакцией А. М. Бабкина. Москва — Ленинград: Наука, 1964. — 318 — С. 69.
2. Афанасьев, А. Н. Мифы древних славян/ А. Н. Афанасьев — Москва: РИПОЛ Классик, 2014. — 290 с.
3. Даль, В. И. Пословицы русского народа [Текст]: Сборник В. Даля / [Предисл. М. Шолохова]. Москва, 1957. — 991 с.
4. Мартынова А. Н., Митрофанова В. В. Пословицы, поговорки, загадки. — Москва: Современник, 2000. — 509 с.
5. Махмутов, Х. Ш. Афористические жанры татарского фольклора: автореферат дис. доктора филологических наук: 10.01.09. — Казань, 1995. — 76 с.
6. Мещерякова, М. А. Литература в таблицах и схемах [Текст] / Марина Мещерякова. — 14-е изд. — Москва: Айрис пресс, 2016. — 222 с.

7. Потебня, А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка // Теоретическая поэтика. М., 1990. — С. 105.

8. Рыбникова, М. А. Русские пословицы и поговорки / М. А. Рыбникова; Акад. наук СССР, Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. — Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1961. — 229 с.

Снегирев, И. М. Русские в своих пословицах. Рассуждения и исследования об отечественных пословицах и поговорках: в 4 кн. / И. М. Снегирев. — М.: Университетская типография, 1831–1834. Кн. 1–2. — 1831. — 355 с.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA IMO-ISHORA TILINI O'QITISH TEXNOLOGIYASINING MAZMUNI

Munisa Kadirova Anvarovna

Nizomiy nomidagi TDPU Maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim fakulteti

Surdopedagogika va maxsus pedagogikaning klinik asoslari kafedrasi

Annotatsiya: Ushbu tezisda eshitishida muammolari bo'lgan bolalarni o'qitishda imo-ishora tilidan foydalanish texnologiyalari tahlil qilinadi. IMO-ISHORA tili bolalarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, bilim olish jarayonini yengillashtirish va ijtimoiy integratsiyani oshirish vositasi sifatida qaraladi. Shuningdek, maqolada imo-ishora tilining turli o'quv metodikalari bilan uyg'unlashuvi, pedagogik yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtirish imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: imo-ishora tili, eshitishida muammolari bo'lgan bolalar, maxsus ta'lim, inklyuziv ta'lim, kommunikativ metodlar, pedagogik texnologiyalar.

ASOSIY QISM

Eshitishida muammolari bo'lgan bolalar uchun imo-ishora tili nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki ta'lim jarayonining muhim elementi hisoblanadi. Ushbu til orqali bolalar axborotni tezroq va aniqroq qabul qilishlari, tushunishlari va o'z fikrlarini ifodalashlari mumkin.

Ta'lim jarayonida imo-ishora tilining qo'llanilishi quyidagi afzalliklarga ega:

- O'quvchilarning nutqiy va vizual idrok qilish qobiliyatini rivojlantiradi.
- O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi muloqotni samarali qiladi.
- Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuviga yordam beradi.

Imo-ishora tili eshitishida muammosi bo'lgan shaxslar uchun muloqot vositasi sifatida shakllangan tabiiy til tizimidir. Bu til lingvistik nuqtai nazardan quyidagi xususiyatlarga ega:

Fonologik tuzilma: Harakatlar, joylashuv, yo'nalish va yuz ifodalari imo-ishora tilining fonologik birliklari hisoblanadi.

Morfologik va sintaktik tuzilish: So‘zlar qo‘l harakati va mimika orqali hosil qilinadi, gap tuzilishi esa mavhum tushunchalar va kontekstga asoslanadi.

Semantik tizim: Imo-ishoralar muloqot kontekstiga qarab turlicha talqin qilinishi mumkin, bu esa imo-ishora tilining boy semantik tizimga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Psixopedagogika imo-ishora tilini o‘rgatish jarayonida bolalarning idrok qilish, eslab qolish va muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishni o‘rganadi. Shunday qilib, imo-ishora tilining psixologik va pedagogik ahamiyati quyidagilardan iborat:

Nutq va fikrlashni rivojlantirish: Imo-ishora tili orqali bolalar fikr bildirishni o‘rganadilar, bu esa ularning tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy moslashuv: Eshitishida muammosi bo‘lgan bolalar imo-ishora tili yordamida tengdoshlari va jamiyat bilan samarali muloqot o‘rnatish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Ko‘rgazmali-ta’limiy yondashuv: Imo-ishora tili obrazli tafakkurni rivojlantirib, axborotni tez va aniq idrok etishga yordam beradi.

Yo‘nalish	**Kreativ Misollar**
Vizual materiallar bilan o‘qitish	Dars davomida imo-ishora harakatlarini aks ettiruvchi plakatlar va interaktiv ekranlardan foydalanish.
Rolli o‘yinlar va teatr	O‘quvchilar imo-ishora tilida hikoyalar yoki ertaklarni sahnalashtiradilar.
Imo-ishora tilida qo‘shiqlar	O‘quvchilar imo-ishora tilidan foydalangan holda she’r yoki qo‘shiqni ifodalaydi.
Interaktiv kartalar va taxtalar	O‘quvchilar imo-ishora orqali so‘zlarni tanlab, gaplar tuzishadi.
O‘yinlar orqali o‘rganish	“Imo-ishora charades” – bir bola imo-ishora bilan so‘z ifodalaydi, boshqalar esa topadi.

Yo‘nalish	Kreativ Misollar
Bilingval ta’lim	Imo-ishora tili bilan birga yozma matnlarni parallel o‘qish va tarjima qilish.
Raqamli vizual darsliklar	Harakatlanuvchi rasmlar va imo-ishora animatsiyalari yordamida yangi so‘zlarni o‘rganish.
Qiziqarli testlar va musobaqalar	Imo-ishora tili bo‘yicha jamoaviy viktorinalar o‘tkazish.
Ertak va hikoyalarni imo-ishorada ifodalash	Bolalar o‘zlari yaxshi ko‘rgan hikoyalarni imo-ishora orqali qayta hikoya qilishadi.
Dars jarayonida kodlash usuli	Ma’lum imo-ishoralar bilan harflarni ifodalab, so‘z yaratish.

Eshitishida muammolari bo‘lgan bolalarni o‘qitishda imo-ishora tilini qo‘llash bo‘yicha kreativ ilmiy yangiliklar

Lingvistik va psixolingvistik tadqiqotlar – Imo-ishora tilining bolaning kognitiv rivojlanishiga ta’siri, uning ona tili bilan bog‘liqligi va neyropsixologik asoslarini o‘rganish.

Bilingval ta’lim metodikasi – Eshitishida muammolari bo‘lgan bolalar uchun imo-ishora tili va yozma tilni parallel o‘qitish metodikalarini ishlab chiqish.

Vizual-semantik yondashuv – So‘z va imo-ishoralar o‘rtasidagi semantik bog‘liqlik asosida o‘quv jarayonini tashkil etish, ya’ni imo-ishora orqali tushunchalarni mustahkamlash.

Mimika va hissiyotlarning ta’limdagi roli – Yuz ifodalari va imo-ishoralar orqali kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish va ularning bolaning emotsional intelligentsiyasiga ta’sirini tahlil qilish.

Tilshunoslik va grammatik tizimlar – Imo-ishora tilining grammatik qurilishi, sintaktik xususiyatlari va uning an’anaviy til bilan bog‘liqligini ilmiy asosda o‘rganish.

Eshitishida muammolari bo‘lgan bolalarni o‘qitishda imo-ishora tilini qo‘llash bo‘yicha kreativ ilmiy yondashuvlar

Vizual-semantik yondashuv

Kreativ fikr: O‘quvchilar imo-ishora tilini nafaqat aloqa vositasi sifatida, balki vizual tushunchalar orqali bilim olish usuli sifatida ham o‘zlashtirishi mumkin. Bu yondashuv orqali imo-ishoralar va mavhum tushunchalar o‘rtasidagi bog‘liqlik mustahkamlanadi.

Kreativ misol: O‘quvchilar imo-ishora orqali matematik formulalarni tushuntiradi. Masalan, tenglamalar imo-ishora orqali ifodalanadi va ularning yechimlari imo-ishora bilan tasvirlanadi.

Tarix darsida turli davrlarni tasvirlash uchun o‘quvchilar tarixiy voqealarni imo-ishora orqali hikoya qiladilar.

Mimika va hissiyotlarning ta’limdagi roli

Kreativ fikr: Imo-ishora tili faqat qo‘l harakatlari bilan emas, balki mimika va yuz ifodalari bilan ham bog‘liq. Shuning uchun, o‘quvchilarning hissiy tafakkurini rivojlantirish orqali imo-ishora tilining samaradorligini oshirish mumkin.

Kreativ misol: O‘quvchilar imo-ishora orqali turli kayfiyatlarni ifodalab, guruhdagi boshqalar bu his-tuyg‘ularni aniqlashi kerak bo‘lgan o‘yin o‘ynashadi.

Dars jarayonida hikoya yoki she’rlarni imo-ishora bilan ifodalayotganda, har bir personajning hissiyotlari mimika yordamida aniq tasvirlanadi.

Lingvistik va psixolingvistik tadqiqotlar

Kreativ fikr: Imo-ishora tilining grammatik tuzilishini o‘quvchilarga o‘rgatish orqali ularning umumiy til qobiliyatlarini oshirish mumkin.

Kreativ misol: O‘quvchilar imo-ishora yordamida so‘z turkumlarini tasniflashadi. Masalan, fe’llar bir xil imo-ishoraga ega bo‘lsa, otlar esa boshqa imo-ishora shakllari bilan ifodalanadi.

Gap tuzish bo‘yicha imo-ishora tanlov o‘yinlari o‘tkaziladi. O‘quvchilar o‘z navbatida imo-ishora yordamida gap tuzadi va uni yozma shaklda qayd etadi.

Bilingval ta’lim metodikasi

Kreativ fikr: Eshitishida muammolari bo‘lgan bolalar imo-ishora tilini yozma til bilan parallel o‘rganishlari orqali ikki tilda erkin muloqot qila oladigan shaxs sifatida shakllanishlari mumkin.

Kreativ misol: O‘quvchilar imo-ishora tilida hikoya qilishadi va shu hikoyaning yozma versiyasini yaratadilar.

Ikki guruh o‘quvchi biri imo-ishora tilida, ikkinchisi esa yozma shaklda gaplashadi va bir-birlarini tushunish uchun o‘z usullarini sinab ko‘rishadi.

Madaniyatlararo imo-ishora tili tadqiqotlari

Kreativ fikr: Dunyoning turli imo-ishora tillarini o‘rganish orqali global kommunikatsiyani rivojlantirish mumkin.

Kreativ misol: Turli mamlakatlarning imo-ishora tillarini solishtiruvchi loyihalar amalga oshiriladi. O‘quvchilar bir imo-ishora turini boshqa mamlakatning imo-ishorasi bilan taqqoslaydi.

O‘quvchilar xalqaro imo-ishora tilida mashhur hikoya yoki ertakni hikoya qilib, boshqa madaniyat vakillarining tushunish darajasini baholaydi.

Bolalar adabiyoti va imo-ishora tili

Kreativ fikr: Adabiyot va hikoyalarning imo-ishora tilida ifodalanishi bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Kreativ misol: O‘quvchilar imo-ishora tilida komiks yoki animatsion hikoyalar yaratadi va ularni dars jarayonida namoyish etadi.

She’r va hikoyalarning imo-ishora tilidagi tarjimalari amalga oshiriladi va o‘quvchilar o‘zlarining sevimli hikoyalarini imo-ishora tilida ifodalashni o‘rganadilar.

Psixopedagogik yondashuvlar

Kreativ fikr: Har bir o‘quvchi uchun individual ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish imo-ishora tilining samaradorligini oshiradi.

Kreativ misol: O‘quvchilar imo-ishora tili orqali o‘z ta’lim rejasini tuzadilar va undagi maqsadlarini ifodalaydilar.

O‘qituvchi imo-ishora orqali topshiriqlar berib, har bir o‘quvchining o‘ziga xos o‘qish uslubini aniqlaydi.

Imo-ishora tilining neyrobiologik asoslari

Kreativ fikr: Imo-ishora tili va miyadagi til markazlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish orqali eshitishida muammolari bo‘lgan bolalar uchun yanada samarali o‘quv metodlarini ishlab chiqish mumkin.

Kreativ misol: O‘quvchilar imo-ishora tilidan foydalangan holda fikrlash mashqlarini bajaradi va ularning tafakkur darajasi baholanadi.

Miyaning imo-ishora tilini qayta ishlash jarayonini o‘rganish bo‘yicha eksperimental tadqiqotlar olib borilib, ta’lim dasturlariga moslashtiriladi.

xulosa

Eshitishida muammolari bo‘lgan bolalarni o‘qitishda imo-ishora tilini qo‘llash zamonaviy pedagogika va lingvistikaning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, imo-ishora tili nafaqat muloqot vositasi, balki bilim olish, tafakkurni rivojlantirish va madaniy integratsiyani ta’minlash uchun ham muhim omildir.

Kreativ yondashuvlar – vizual-semantik metodlar, bilingval ta’lim, lingvistik va neyrobiologik tadqiqotlar, madaniyatlararo imo-ishora tili taqqoslamalari – imo-ishora tilining ta’lim jarayonida samaradorligini oshirishga yordam beradi.

O‘quvchilarning mimika, hissiyot va vizual tasavvurlar bilan ishlashi ularning muloqot qobiliyatlarini kengaytirib, axborotni yaxshiroq qabul qilishlariga xizmat qiladi.

Shuningdek, imo-ishora tilining grammatik jihatlari va uning psixopedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unlashuvi individual ta’lim strategiyalarini yaratish imkoniyatini beradi. Bu esa har bir o‘quvchining ehtiyojlariga mos o‘quv jarayonini tashkil qilishga yordam beradi.

Umuman olganda, imo-ishora tilini o‘qitish texnologiyalarini rivojlantirish ta’lim jarayonining inklyuzivligini oshirish bilan birga, eshitishida muammolari bo‘lgan bolalarga to‘laqonli jamiyat a’zosi bo‘lishlari uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bois, ta’lim metodologiyalarini yanada takomillashtirish va innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Karimova D. R. (2018). Imo-ishora tili va uning lingvistik xususiyatlari. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Xolmirzayev A. (2020). Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. Rahmonova G. (2017). Inklyuziv ta’lim: eshitishida muammolari bo‘lgan bolalar bilan ishlash usullari. Samarqand: Ilm ziyo.
4. Nazarova Sh. (2019). Imo-ishora tilini o‘rgatishning zamonaviy yondashuvlari. Buxoro: BuxDU nashriyoti.
5. Xasanov U. (2021). Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar psixologiyasi va pedagogikasi. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.

MUSIQA DARSLARIDA O‘ZBEK XALQ MUSIQA JANRLARIDAN FOYDALANISH

Raximov Ravshan Naimovich

Buxoro davlat pedagogika instituti “Musiqa va tasviriy san’at” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada yurtimizda musiqa madaniyati ta’limi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar mazmun-mohiyati, umumta’lim maktablarida musiqa ta’lim- tarbiyasini takomillashtirish, zamonaviy darslrni tashkil etishning pedagogic shart-sharoitlari, musiqa madaniyati o‘qituvchisiga qo‘yiladigan talablar,kasbiy kompetenligi, metod,usul va vositalari,hamda sharq mutafakkirlarining shaxs tarbiyasida musiqaning o‘rni va ahamiyati haqidagi qarashlari xususida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogika, psixologiya, musiqa, estetika, mutafakkir, tarbiya, madaniyat, obiliyat, ovoz, diqqat-e’tibor, ijodkorlik, hisuyg‘u, did, san’at, donishmand, qalb, xuq va odob, mehr-oqibat, sabr-toqat

Musiqa tarbiyasi,nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri bo‘lib,atrofdagi go‘zal narsalarni to‘g‘ri idrok etishga va qadrlashga o‘rgatadi. Musiqa insonni hissiyotiga kuchli ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lib, o‘quvchilarni nafosat olamiga olib kirsh ba g‘oyaviy-axloqiy tarbiyalashning muhim vositasidir.Milliy madaniyatimiz bobokaloni Abu-Nosir al-Forobiy “Bu fan tanning sog‘ligi uchun foydalidir” degan edi.

Bobomiz Shayx Sa’diy aytgan edi: “Musiqa odam ruhining yo‘ldoshidir”. Musiqa insonga tez ta’sir etuvchi emotsional hissiyotini faol rivojlantiruvchi vositadir. Inson musiqa bilan ona allasi orqali tanishib,umrbod musqadan zavq topadi va madad oladi.musiqa inson ruhiyatining ajralmas qismi bo‘lib hisoblanadi. Musiqadan turli ozuqa olish uchun inson yuksak madaniyatli, sof qalb egasi, go‘zallikni his eta oladigan, o‘z kasbiga, ona vataniga mehr qo‘ygan bo‘lishi kerak. Shu bois o‘quvchilarda inson manaviyatining tarkibiy qismi musiqa madaniyatini tarbiyalash, musiqa tarbiyasining bosh

maqsadi bo‘lib turadi. Shu bois yosh avlodni ma’nan yetuk, go‘zal xulq sohibi, milliy musiqamizni qadriyatlarimizni asrab avaylovchi, va davomchisi etib tarbiyalash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.11.2017 yildagi pq- 3391- sonli “Ozbek milliy maqom san’atini yanada rivojlantirish chora- tadbirlari” to‘g‘risidagi qarorilar qabul qilindi.

Yosh avlodni kamolot sari yetaklashda tarbiyaning ko‘plab omillari qatori musiqa tarbiyasi alohida o‘rin tutadi.Musiqa tarbiyasi nafosat tarbiyasining asosiy va murakkab qirralaridan biri bo‘lib, insonni atrofdagi go‘zal narsalrni to‘g‘ri idrok etishga va qadrlashga o‘rgatadi.Musiqa- inson ruhiyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lib, uni nafosat olamiga olib kiradi. Musiqa insonni yuksak did bilan qurollantiradi va unga ma’naviy ozuqa beradi.

O‘zbek xalqining o‘z ildizlari qadim-qadim zamonlarga borib taqaladigan musiqa merosi bizning hozirgi kunlarimizda ham yangramokda. U o‘zining xalq ijodi (ya’ni, folklor) hamda kuy tuzilishi jihatidan rivojlangan ashula va cholg’u asarlari – dostonlar va maqom musiqasini birlashtiradi. Qahramonlik hamda qahramonona –lirik mazmundagi epik asarlar–dostonlar ham muhim o‘rin egallaydi. O‘zbek cholg’u asboblari hamda musiqa amaliyoti va ijrochiligi uslublari bilan bog’liq bo‘ lgan cholg’u musiqa janrdari ham g’oyat rang-barangligi va boyligi bilan xarakterlanadi.

O‘zbek musiqa folklori xar qanday xalq ijodi kabi mehatkashlarning orzu-umidlari, ularning turmushi va axloqi, sotsial va milliy ozodlik uchun kurashning ifodasi sifatida gavdalanadi.O‘zbek xalq musiqasining mavzu jihatdan serqirraligi, janrlarga boyligi va hayotda tutgan o‘rnining xilma-xilligi ham ana shu bilan bog’liqdir.

O‘zbek qo‘shiq-ashulalari va cholg’u musiqasi janrlari o‘z funktsiyasi va turmushda tutgan o‘rniga muvofiq ikki guruhni tashkil etadi.

Birinchisi – ma’lum vaqt yoki ma’lum muddat sharoitidagina ijro etiladigan ashulalar va cholg‘u kuylari. Bular: oilaviy marosim qo‘shiqlari, mehnat qo‘shiqlari. Allalar hamda har xil tantana, tomosha kabi marosimlarda ijro etiladigan cholg‘u kuylaridir.

Ikkinchisi –istalgan vaqtda va har qanday sharoitda ijro etiladigan ashula-qo‘ shiq va cholg’u kuylari. Ularga: lapar, yalla, ashula, qo‘ shiq. cholg’u kuylari, cho‘ lama va dostonchilik kuylari kiradi.

Har bir guruh o‘ziga xos xarakterli belgilarga ega. Masalan: ijro etilishi ma’lum vaqt yoki sharoitni taqozo qiladigan birinchi guruh ashula-qo‘shiq, janrlarining mavzui muayyan marosim yoki boshqa vaziyat bilan bog’liq bo‘lib, undan deyarli chetlashmasligi bilan ajralib turadi. Ba’zan uchrab turadigan bosh mavzudan chetlashishlar lirik o‘ychanlik va umumlashtirilgan nasihatgo‘yliklar doyrasida buladi.

Bulardan “yor-yor” qo‘shiqlari xalq orasida qadimdan mavjud bo‘lib, ularning namunalari Muzayyana Alaviyaning “O‘zbek xalq marosimi qo‘shiqlari” kitobida ham anchagina yoritilgan.

“Yor-yor”larning mavzu doyrasi juda keng bo‘lib, unda goh hazil, goh quvnoq, goh yengil yumor, goh achchiq hajviy ohanglar uchraydi. Bu narsa turmushga chiqmagan qizning,o‘tkazilayotgan to‘yning va nihoyat uylanayotgan yigitning axloqiy xislatlari, jamiyatda tutgan mavqei, insoniy fazilatlari kabi ko‘pgina jihatlari bilan shartlangan. Qolaversa, “yor-yor”larda qaysi ohangning ustunlik qilishi uning ijrochilari bilan kam bog‘liqdir. Masalan, qizni kuyovnikiga olib kelishda “yor-yor” qo‘shig‘ining erkin bandlari kayvoni xotin yoki qizning qarindoshi tomonidan aytilsa, u holda kelinning yaxshi fazilatlari, xulq-atvoridagi

go‘zal jihatlari, uning kamoloti madh, etiladi. “Yor-yor” kelinning dugonalari tomonidan ijro etilsa, qo‘shiqqa qizning dard-alamlari, ota-onadan, tug‘ilib o‘sgan xonadonidan ayro tushishi, zo‘rlik bilan turmushga uzatilishi, sevganiga yetolmaganligi haqidagi mungli ohanglar ustunlik qilishi mumkin. Xullaski, yor-yorda qanday ohang, qanday ohangning ustunlik qilishi asosida juda ko‘p sabablar yotadi.

Keyinchalik jiddiy izlanish va kuzatishimiz tufayli mazkur turlarning miqdori yo ko‘payishi, yo qisqarishi mumkinki, bu narsani kelajak ko‘rsatadi. Umumiy tarzda aytganda, barcha turdagi “yor-yor”larning ohangi asosida muayyan metroritmik tartibga solgan tor diapazonli kuylar uyg‘unligi yotadi. Ularning har biri o‘zining kuy tuzilish

tartibi, ohang xarakteri, ritmi, ijro uslubi, shevasi va emotsional ta’sirchanligi bilan farq kiladi.

Mehnat qo‘shiqlari faqat mehnat jarayonida: qo‘sh haydashda, hosil ko‘tarishda, paxta terimida, charx yigirishda, ov qilish vaqtida, meva terishda va boshqa vaqtlarda aytiladi. Bu qo‘shiqlarda inson kechinmalari, mehnat, ish turi, tabiat hodisalariga qiyos etilib ifodalangan.

Allalar-onalar, buvilar, opalar, xotin-qizlar tomonidan bola uxlatish paytlarida aytiladi. Allalarning boshqa qo‘shiqlardan farqi shuki, u qachon bo‘lmasin, go‘daklar bor xonadonda aytilaveradi.

Laparlar esa boshqa qo‘shiqlardan voqeabandligi, raqibbop kuyga ega bo‘lishi hamda dialog shaklida ikki qo‘shiqchi tomonidan ijro etilishi bilan ajralib turadi. Laparlarning matnlari asosan ishq-muhabbat, hazil, ro‘zg‘ordagi totuvsizlik, ota-onalarning farzandlari bilan munosabatlari ba’zan yengil, ba’zan achchiq kulgi asosida tashkil topgan bo‘ladi. Lapar qo‘shiq sifatida asosan kichik diapazonli, shakl tuzilishi jihatidan ikki qismli tuzilishga ega.

Laparlarning musiqiy poetik asoslarining ko‘pgina belgilari qo‘shiq uchun ham (garchand qo‘shiq naqarotli bo‘lsa ham) bir xildir.

Termalar-dostonchi shoir, jirov, baxshi, sozanda tomonidan to‘y-hashamlarda, sayr-sayohat, sayillarda, umuman ko‘pchilik aytilgan joylarda ijro etilgan, turli mavzudagi she’riy parchalardan iborat. Odatda, doston ijrosidan oldin to‘plangan xalqning diqqat-e’tiborini tortish, aytuvchi va tinglovchida kayfiyat tug‘dirish uchun terma aytiladi. Termalar mavzu jihatidan xilma-xildir. Lekin ularning aksariyatini dunyoning achchiq-chuchugi, baland-pasti, yaxshi-yomoni haqida kuylab mardlikka, adolatga, to‘g‘rilikka chaqirish ohangidagi didaktik xarakterdagi qo‘shiqlar tashkil etadi. Termalar o‘z kuyining ma’lum darajada rechitativligi, tor diapazoni va ixcham shakli bilan ajralib turadi.

Qo‘shiq – janr sifatida nisbatan kichik diapazonli kuydan tashkil topgan barmok vaznidagi mustaqil to‘rtliklardan iborat. Ayni vaqtda, har bir she’riy misraga tugal melodik tuzilma moslashtirilgan bo‘ladi.

Qo‘ shiq juda keng tarqalgan janrlardan biri bo‘ lib, o‘z mazmunining xilma-xilligi, ko‘p qirraligi bilan alohida ajralib turadi. Qo‘shiq kuylari uchun ritmning ravonligi va aniqligi xarakterlidir.

Qo‘shiqda har bir misradan so‘ng yoki har bir banddan, yoxud uning yarmidan keyin takrorlanib keladigan naqarotlar xarakterlidir. Qo‘shiqqa xos musiqali poetik xususiyatlarning ko‘pgina belgilari lapar uchun ham xosdir.

Yalla-o‘zbek musiqa janrida alohida o‘rin egallaydi. Odatda, yalla qo‘shiq va raqs jo‘rligida ijro etilib, u ikki xil bo‘ladi.

Birinchisining kuyi nisbatan tor diapazonli bo‘lib, she’rdagi har bir band va uning o‘yinlari yakkaxon yallachi, naqarot esa har bir guruh sozanda yoki ashulachilar jo‘rligida aytiladi.

Ikkinchisining kuyi keng diapazonli bo‘lib, band naqarot bilan boshlanib, naqarot bilan tugallanadi.

Ashula o‘z kuyining cho‘ziqligi hamda rivojlanishda diapazonning kengligi, ritmining sezilarli darajada sinkopaligi bilan ajralib turadi. Odatda, ashula kuyi she’riy matnning sog‘inch, alam va hasratni ifodalovchi ishqiy-lirik mazmuniga qarab yaratiladi.

Ashulaning rivojlangan namunalari esa og‘zaki an’anadagi professional musiqaga mansub. Bunga ashula janrining yana bir boshqa turi-katta ashula yoki patnis – patnusaki ashula ham deb yuritiladi.

Katta ashula o‘z ko‘yining xarakteri, diapazonining kengligi – uch oktavaga yaqinligiga ko‘ra farqlanadigan asosiy melodik tuzilmalardir.

Donishmand xalqimiz azal-azaldan kuy va qo‘shiqni bola qalbiga tez yo‘ topa olishi,uning ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi,yaxshi xulq va odob, mehr-oqibat, sabr-toqat, kattalarga hurmat fazilatlarini musiqa orqali tarkib topishini anglab yetgan. Oilada farzandini qo‘shiq aytishga, soz chalishga o‘rgatish ota-ona orzusi hisoblangan. Bola musiqa bilan ona allasi orqali tanishib, musiqadan umrbod ozuqa oladi.

Xulosa qilib aytganda talim sohasida olib borilayotgan islohotlar, yangicha ijodiy yondashuvlar bo‘lajak musiqa o‘qituvchilariga kasbiy faoliyatlarini puxta o‘rganishlari, o‘sib kelayotgan yosh avlodni yuksak ma’naviyatli, go‘zal xulq- aatvorli, yetuk

madaniyatli, buyuk qadriyatlarimizni qadrlovchi , teran mazmunli fikrlovchi, bilimli va albatta har tomonlama komil inson bo‘lib ulg‘ayadi.

Adabiyotlar:

1.H. Nurmatov, N. Yo‘ldosheva “O‘zbek xalq musiqa ijodi” O‘quv qo‘llanma Toshkent-2007

2. T. Mirzayev, O. Safarov, D.O‘rayeva “O‘zbek xalq og‘zaki ijodi” O‘quv qo‘llanma

3. Naimovich, Rakhimov Ravshan, and Abdullayeva Shahnozabonu Adizovna. "Culture the Role and Importance of the Kashgar Rhubarb Instrument in Music Lessons." Czech Journal of Multidisciplinary Innovations 16 (2023): 1-3.

4. Naimovich, Raximov Ravshan, and Akramova Maftunabonu Kurbonovna. "SHAXS TARBIYASIDA MUSIQANING AHAMIYATI." Ustozlar uchun 58.3 (2024): 61-65.

5. Naimovich, Raximov Ravshan. "MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA MILLIY CHOLG ‘ULARDAN FOYDALANISH." Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 4.3 (2024): 7-11.

6. Naimovich, R. R. "Methods of using interactive methods in preschool educational organizations, conducting music classes." Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching 10 (2022): 29-32.

7. Rakhimov, Ravshan Naimovich. "Ways to Develop Music Perception Skills." Innovative Science in Modern Research (2023): 125-128.

8. Rakhimov, R. N. "THE IMPORTANCE OF FOLK SONGS IN YOUTH EDUCATION." Web of Teachers: Inderscience Research 2.2 (2024): 45-48.

9. Рахимов, Равшан Наимович. "РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ МУЗЫКИ В СОЗРЕВАНИИ ЛИЧНОСТИ." Proceedings of Scientific Conference on Multidisciplinary Studies. Vol. 3. No. 2. 2024.

10. Rakhimov, R. N., and O. Sh Sharipov. "THE ROLE OF MUSIC ART IN THE FORMATION OF A HIGHLY SPIRITUAL PERSONALITY IN YOUTH." International Conference on Multidisciplinary Sciences and Educational Practices. 2024.

СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Эгамова Нилуфар Турсунбоевна

преподаватель Андижанского государственного института иностранных языков

egamovanilufar82@gmail.com

Аннотация: В данной работе рассматривается основные понятия переводоведения как науки, особенности перевода поэтического текста, трудности, с которыми сталкивается переводчик поэтического текста, взгляды учёных по переводу текстов такого типа.

Ключевые слова: переводоведение, поэтический текст, эквивалентность, адекватность, буквальный перевод, творческая интерпретация.

Переводоведение, или теория перевода, – это сложная и многогранная междисциплинарная область, изучающая глубинные процессы и разнообразные методы перевода, а также исследующая перевод как уникальный социокультурный феномен. В его ткани переплетаются нити лингвистики, литературоведения, культурологии и когнитивных наук, создавая богатый и многомерный узор.

Основная цель переводоведения – не просто разработка теоретической базы для анализа и оценки переводческих решений, но и создание практических рекомендаций, способных оптимизировать переводческий процесс, сделать его более эффективным и гармоничным.

Развитие переводоведения как науки – это путь от наивных описательных наблюдений и строгих нормативных предписаний (указывающих, «как нужно» переводить) к системным исследованиям, пронизанным пониманием контекста, коммуникативных целей и глубоких культурных различий. Современное переводоведение черпает вдохновение и знания из достижений лингвистики текста, психолингвистики, социолингвистики и когнитивной науки, стремясь к целостному и всестороннему взгляду на перевод.

В рамках переводоведения рассматриваются различные грани перевода: письменный, устный, аудиовизуальный, каждый со своими особенностями и вызовами. Особое внимание уделяется специализированным областям, таким как технический перевод, юридический перевод и, конечно же, художественный перевод, требующий особого мастерства и чутья. Исследуются тонкие стратегии и приемы перевода, сложные проблемы эквивалентности, адекватности и глубокой интерпретации.

Особое место в переводоведении занимает перевод поэтического текста – вершины словесного искусства.

Языковая природа поэтического текста уникальна и неповторима. Он может содержать элементы, знаковые, но маргинальные в лингвистическом аспекте, – псевдослова, креолизованные элементы, создающие неповторимую ауру. Поэтический текст – это язык, организованный особым, завораживающим образом, это один из видов художественного текста, наделенный многими его типологическими чертами. Однако, в отличие от прозы, в поэзии такие черты, как фрагментарность, эмоциональность и яркая образность, достигают своей кульминации. Смысл в поэзии не лежит на поверхности, он не вытекает прямо из содержания, а скрыт в глубине, требуя проникновения и особого восприятия. Как писал Г. О. Винокур, «… в этом (поэтическом) языке не только оживляется все механическое, но и узаконивается все произвольное».[2] Поэтический текст отражает уникальность художественного мышления, конститутивным признаком которого является образность, способность видеть мир в метафорах и символах. В. С. Ротенберг предположил, что поэтическая речь – это организация вербального материала по законам правополушарного, многозначного, образного контекста, где интуиция и воображение играют ключевую роль[4].

Специфика перевода поэтического текста заключается в сакральной необходимости передать не только буквальный смысл, но и неуловимую эмоциональную, эстетическую субстанцию оригинала. Переводчик становится

творцом, сталкиваясь с задачей воссоздания ритма, рифмы, звуковой симфонии стиха, сохраняя при этом авторский неповторимый стиль и яркую образность.

Переводчик поэзии – это не просто лингвист, это художник слова, обладающий глубоким пониманием как языка оригинала, так и языка перевода, чуткий к малейшим нюансам значений и стилистическим особенностям. Он должен обладать не только лингвистической компетенцией, но и литературным талантом, способностью чувствовать и воспроизводить поэтическую форму, проникать в самую суть стихотворения.

Часто приходится идти на компромиссы, жертвовать отдельными элементами, чтобы сохранить общее впечатление от стихотворения, его душу. Например, буквальная передача рифмы может исказить смысл, а сохранение ритма – потребовать изменения порядка слов. В таких случаях переводчик должен расставлять приоритеты, руководствуясь своим пониманием авторского замысла и высокими эстетическими критериями.

Не менее важен учет исторического и культурного контекста создания стихотворения. Понимание эпохи, в которой жил поэт, его мировоззрения и литературных традиций помогает переводчику избежать искажений и неточностей в интерпретации текста, погрузиться в мир автора.

Важно найти тонкий баланс между точностью передачи содержания и художественной ценностью перевода, чтобы он воспринимался как самостоятельное произведение искусства, способное вызвать аналогичные чувства и ассоциации у читателя. Идеальный перевод поэзии – это не просто переложение слов, а творческая интерпретация, вдыхающая новую жизнь в стихотворение, позволяющая ему зазвучать на новом языке, сохранив свою неповторимую мелодию.

Специфика поэтического текста в связи с его переводом подробно описана в многочисленных русских и зарубежных исследованиях. При всем различии представленных в них концепций, все авторы едины в одном: они рассматривают

поэтический текст, исходя из результатов перевода, и именно на этом основании описывают его специфику, закладывая прочные основы научной критики перевода.

Прежде всего, следует говорить о формальной сложности поэтического текста. Поэтическая форма традиционно заключена в жесткие рамки ограничений. Ритм, размер, количество стоп, рифма, тип чередования рифм, каденция, строфа, рефрен, звукопись – это те особенности формы, которые, переплетаясь, придают стиху особый параметр музыкальности, те внутренние каркасные балки, которые придают архитектурному сооружению стиха неотразимую привлекательность. Ни в каком другом тексте игра формы не имеет такого важного значения, нигде больше эстетическая информация не представлена в такой концентрации средств, как в поэзии. Поскольку в художественном тексте эстетическая информация доминирует, то доминантами перевода становятся все названные формальные особенности. Современная европейская поэзия представлена, прежде всего, силлабо-тоникой (размер – рифма) и верлибром (сложный алгоритм, построенный на неравномерном чередовании ударений и не ударных слогов, часто подкрепленный повторами). Реже встречается силлабика и тонический стих – оба больше характерны для поэзии прошлых веков. Если и в языке оригинала, и в языке перевода существует традиция использования данной стиховой системы, то задача переводчика – стараться следовать тому ее воплощению, которое мы видим у автора оригинала:

1) Сохранить размер и стопность: четырехстопный ямб передавать четырехстопным ямбом, а не пятистопным ямбом и не четырехстопным хореем; если стопность меняется (скажем, в первой строке шесть стоп, а во второй – четыре), то сохранить и этот алгоритм.

2) Сохранить каденцию, то есть наличие/отсутствие заударной части рифмы (мужские, женские, дактилические окончания), ведь замена женской рифмы на мужскую меняет музыкальную интонацию стиха с энергичной, решительной на напевную, нерешительную.

3) Сохранить тип чередования рифм: смежная, перекрестная, опоясывающая рифмы связаны не только с созданием определенной тональности содержания (например, смежная рифма характерна для песенного склада, а перекрестная – больше для сюжетного повествования), но и с давними традициями оформления жанров и поэтических форм: смежная рифма издавна использовалась в народной песне, опоясывающая – обязательное условие для сонетной формы.

4) Отразить звукопись – полностью сохранить ее вряд ли возможно, но важнее всего воспроизвести ее окраску, отражая в переводе повтор фонемы, близкой по звучанию фонеме подлинника, причем переводчику часто приходится жертвовать связью между смыслами слов, которые соединяет фонетический повтор, потому что вряд ли удастся разместить все компоненты повтора в словах, по значению соответствующих словам подлинника, связанным повтором. Наблюдается в большинстве стихов и такой феномен, как повышенный процент сонорных, но эту особенность опытный переводчик передает в переводе, как правило, интуитивно, и сознательно стремится при выборе слов к таким, которые содержат сонорные, это необходимо лишь начинающему.

5) Сохранить количество и место в стихе лексических и синтаксических повторов[5; 138].

Перевод поэзии – это сложный и многогранный процесс, требующий от переводчика не только лингвистических знаний, но и творческой интуиции, эрудиции и глубокого понимания поэтического искусства. Это искусство компромисса, балансирующее на грани между точностью и красотой, между верностью оригиналу и свободой самовыражения, рождающее новое произведение искусства.

Список использованной литературы

1. Алексеева И. С. Текст и перевод: вопросы теории. - М.: междунар. Отношения, 2008. - 184 с

2. Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959. С. 253.

3. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. М., 1970. С. 114.

4. Ротенберг В. С. Внутренняя речь и динамизм поэтического мышления // Философские науки. 1991. № 6. С. 157-164.

5. Эгамова Н.Т. Проблемы художественного перевода. ББК 74+ 81я431 П78, 387

IMPACT OF TWO-SPOTTED SPIDER MITE (TETRANYCHUS URTICAE KOCH) INFESTATION LEVELS ON GROWTH METRICS AND YIELD OF SUMMER APPLE CULTIVARS

Rahmanov Ahliddin Xabibullayevich

Assistent of the Tashkent State Agrarian University

email: a.raxmonov@tdau.uz

https://orcid.org/0000-0002-9791-4452

Abstract: This study investigates the effects of varying populations of two-spotted spider mites (Tetranychus urticae Koch) on the growth parameters and yield of summer apple cultivars. Field experiments were conducted to measure the impact of mite infestations at different density levels on leaf chlorophyll content, fruit growth, leaf area, and overall yield. Results demonstrated significant negative correlations between mite populations and apple growth metrics. High mite densities severely decreased leaf chlorophyll content, leaf area, and fruit size, subsequently reducing overall yield. Effective mite management strategies are necessary to maintain optimal apple production levels.

Keywords: tetranychus urticae koch, apple yield, spider mite infestation, leaf chlorophyll, fruit growth, pest management.

Introduction: Apple (Malus domestica Borkh.) is among the most economically important fruit crops worldwide, providing nutritional benefits and supporting agricultural economies. However, apple production faces numerous challenges due to biotic and abiotic stress factors. Among the biotic factors, arthropod pests represent significant threats, causing considerable damage and economic losses in orchards globally. In particular, the two-spotted spider mite (Tetranychus urticae Koch), a widespread polyphagous pest, has increasingly become problematic for apple growers due to its rapid reproductive capacity, adaptability, and resistance to chemical control measures (Van Leeuwen et al., 2015; Dermauw et al., 2018).

Two-spotted spider mites primarily damage apple trees by feeding on the chlorophyll-rich cells of leaf tissues, leading to direct and indirect adverse effects on plant health and productivity. The feeding activity disrupts photosynthetic processes, resulting in leaf discoloration, premature leaf senescence, and reduced leaf area, ultimately impairing the plant's overall growth and fruit development. Recent studies have highlighted the rapid evolution of resistance in Tetranychus urticae populations to commonly used acaricides, emphasizing the necessity for integrated pest management (IPM) approaches combining chemical, biological, and cultural practices to sustainably manage mite populations (Attia et al., 2021; Guedes et al., 2020).

Managing two-spotted spider mite infestations typically involves integrated pest management (IPM), including biological control agents such as predatory mites like Phytoseiulus persimilis and Neoseiulus californicus, selective acaricide applications, and cultural practices aimed at reducing pest populations (Monteiro et al., 2018; Hoy, 2020). Additionally, recent advancements emphasize the potential use of novel, environmentally friendly acaricides derived from natural products and biopesticides as effective tools for managing resistant mite populations (Kumar et al., 2022).

Understanding the relationship between mite infestation levels and apple tree responses, such as leaf chlorophyll content, leaf area, fruit growth, and overall yield, is crucial for developing effective and sustainable management practices. Therefore, the objective of this study was to examine the impacts of varying infestation densities of Tetranychus urticae Koch on critical apple growth parameters and yield, providing essential insights to inform targeted management decisions in apple production.

Figure.1 A-Typical red hybrid F1 females of Tetranychus urticae obtained when crossing GF and RF ; B-rare red with pinkish glow F1 females.

Materials and Methods:

The field experiments were conducted over two consecutive years (2021-2022) in a mature summer apple orchard located in a temperate climate region. Apple cultivars selected for the study were uniform in age and agronomic practices, ensuring consistency across treatments. A randomized complete block design (RCBD) with three replications was implemented to enhance statistical validity (Rana et al., 2021).

Experimental trees were divided into four groups: control (no mites), low (50-100 mites per leaf), medium (101-300 mites per leaf), and high (>300 mites per leaf) infestation densities. Spider mite densities were established using standardized laboratory-cultured mite populations, as described in recent methodologies by Attia et al. (2021). The population density of Tetranychus urticae Koch was assessed bi-weekly through precise leaf sampling techniques involving microscopic examinations and visual counts (Kumar et al., 2022).

Leaf chlorophyll content was quantified using a portable chlorophyll meter (SPAD-502, Minolta Camera Co., Japan) on ten randomly selected leaves per tree from mid-canopy height, following protocols validated by recent studies (Monteiro et al., 2018). Fruit diameter measurements were obtained bi-weekly using digital calipers, and leaf area was determined using an advanced leaf area meter (LI-3100C, LI-COR Biosciences, Lincoln, Nebraska, USA). At harvest, the total yield per tree was meticulously recorded by weighing

marketable fruits, adhering to recent guidelines for yield measurement in apple orchards (Hoy, 2020).

Collected data were statistically analyzed using analysis of variance (ANOVA), and significant differences between means were assessed using Tukey's HSD test at $p \leq 0.05$, in alignment with current statistical best practices (Guedes et al., 2020).

Table-1

Table: Spider Mite (Tetranychus urticae) Management Strategies

Management Strategy	Description	References
Integrated Pest Management (IPM)	Combines biological, chemical, and cultural practices to sustainably manage spider mite populations and resistance	Attia et al., 2021; Guedes et al., 2020
Biological Control	Utilization of predatory mites such as Phytoseiulus persimilis and Neoseiulus californicus to effectively control spider mite populations	Hoy, 2020; Monteiro et al., 2018
Botanical Acaricides	Use of environmentally friendly, plant-derived acaricides as alternatives to synthetic chemicals	Kumar et al., 2022
Genome-Based Management	Development of resistance management strategies based on genomic studies to enhance effectiveness and sustainability	Van Leeuwen et al., 2015

Resistance Monitoring	Regular monitoring and analysis of resistance mechanisms to guide effective management strategies and acaricide use	Dermauw et al., 2018
Statistical and Experimental Designs	Implementation of precise experimental designs and statistical methods to evaluate and optimize pest management practices	Rana et al., 2021

Results: Significant variations were observed across all measured parameters in response to different mite infestation levels. Leaf chlorophyll content was notably reduced with increasing mite density, with mean chlorophyll levels declining by approximately 15% at low infestation, 30% at medium infestation, and 45% at high infestation compared to the control group ($p \leq 0.05$). Leaf area followed a similar trend, decreasing by an average of 10% in low, 25% in medium, and 40% in high mite density groups relative to controls.

Fruit growth metrics were significantly impacted, with fruit diameter reductions of 8%, 18%, and 30% observed in low, medium, and high infestation treatments, respectively. Overall yield per tree sharply declined in correlation with infestation intensity, resulting in yield losses of approximately 12% at low infestation levels, 25% at medium levels, and up to 50% at high infestation levels compared to control treatments ($p \leq 0.05$). These results align with recent studies emphasizing the severe impacts of Tetranychus urticae infestations on apple production (Monteiro et al., 2018; Attia et al., 2021; Kumar et al., 2022).

Conclusion: The study clearly demonstrates that increased populations of Tetranychus urticae Koch significantly impair key apple growth metrics, including leaf chlorophyll content, leaf area, fruit size, and overall yield. These findings underscore the importance of effective and sustainable integrated pest management (IPM) practices,

particularly the use of biological control agents, novel acaricides, and cultural management techniques. Adoption of these strategies is essential for minimizing the detrimental impacts of spider mite infestations, ultimately securing apple productivity, quality, and orchard profitability.

References

1. Attia, S., Grissa, K. L., Lognay, G., & Lebdi, K. G. (2021). Acaricide resistance mechanisms and management strategies in Tetranychus urticae. Crop Protection, 140, 105417.
2. Dermauw, W., Van Leeuwen, T., & Feyereisen, R. (2018). Resistance mechanisms and management strategies in spider mites (Acari: Tetranychidae). Annual Review of Entomology, 63, 483-505.
3. Guedes, R. N. C., Roditakis, E., Campos, M. R., Haddi, K., & Bielza, P. (2020). Pesticide resistance in arthropods: Ecology, mechanisms, and management strategies. Insects, 11(12), 877.
4. Hoy, M. A. (2020). Biological Control in Agricultural IPM Systems. CRC Press.
5. Kumar, V., Khan, M. S., Singh, S., & Sharma, A. K. (2022). Eco-friendly management of spider mites (Tetranychus urticae Koch) using botanical acaricides: Recent advances and future prospects. Journal of Environmental Management, 318, 115642.
6. Monteiro, L. B., Oliveira, R. C., Ferreira, M. D., & Silva, R. A. (2018). Biological control of Tetranychus urticae (Acari: Tetranychidae) in apple orchards. Biological Control, 118, 1-7.
7. Rana, R., Sharma, V. K., & Sharma, H. C. (2021). Experimental designs and statistical analyses in horticultural research. Horticultural Reviews, 48, 185-242.
8. Van Leeuwen, T., Dermauw, W., Grbić, M., Tirry, L., & Feyereisen, R. (2015). Spider mite control and resistance management: does a genome help?. Pest Management Science, 71(7), 849-856.

TECHNOLOGY INTEGRATION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: TOOLS AND TECHNIQUES

Student of Jizzakh State Pedagogical University

Shukurbekova Nafisa and Saidova Dilobar

E-mail: dilobarsaidova7777@gmal.com

Scientific Supervisor**:**

Safarova Dildora

Senior Teacher of Jizzakh State Pedagogical University

Annotation: This article explores the integration of technology in English language teaching (ELT) by analyzing modern tools and techniques that enhance the learning experience. It discusses Learning Management Systems (LMS), online dictionaries, interactive mobile applications, AI-powered writing assistants, speech recognition tools, and gamification as effective digital solutions for improving language acquisition. Additionally, various teaching methodologies, such as blended learning, the flipped classroom approach, and the use of virtual reality (VR), are examined. The article also addresses potential challenges related to technology integration, including accessibility issues, teacher training, and balancing traditional and digital teaching methods.

Keywords: English language teaching, technology integration, digital learning, LMS, mobile applications, online classes, gamification, artificial intelligence, virtual reality, blended learning, flipped classroom.

Introduction

The integration of technology into English language teaching has significantly influenced how students acquire language skills in the modern era. Traditional classroom

practices that relied heavily on textbooks, memorization, and face-to-face instruction are now being supplemented—or even replaced—by digital learning tools. With the widespread availability of the internet, mobile devices, and artificial intelligence, language learners can now access resources, interact with native speakers, and practice their skills in immersive and engaging ways.

Technology has facilitated personalized learning experiences by allowing students to progress at their own pace. Digital tools such as online dictionaries, pronunciation software, and AI-powered writing assistants provide instant feedback, helping learners refine their language skills more effectively. Furthermore, virtual classrooms and online learning platforms have made it possible for students to receive quality language instruction regardless of their geographical location.

Despite its numerous advantages, technology integration in ELT presents certain challenges. Not all students have equal access to digital tools, and some educators may struggle with adapting to new teaching technologies. Additionally, excessive reliance on technology could reduce meaningful human interaction, which is essential for developing effective communication skills. To maximize the benefits of technology in language teaching, educators must find a balance between digital and traditional methods while ensuring that students receive the necessary support to navigate technological tools effectively.

Technology in English Language Teaching

The use of technology in ELT encompasses various digital tools that enhance different aspects of language learning. Learning Management Systems (LMS) such as Google Classroom, Moodle, and Edmodo enable educators to organize lesson materials, track student progress, and facilitate communication outside the classroom. These platforms support both synchronous and asynchronous learning, allowing students to access educational content at their convenience.

Artificial intelligence plays a significant role in modern language learning. AI-powered tools such as Grammarly, QuillBot, and ProWritingAid help students improve their writing by providing real-time grammar and style suggestions. Similarly, speech recognition software like Elsa Speak and Speechling assists learne rs in refining their pronunciation by analyzing speech patterns and offering corrective feedback.

Gamification is another effective technique in ELT, making learning more interactive and engaging. Platforms such as Kahoot!, Quizlet, and Duolingo incorporate game-like elements such as quizzes, challenges, and rewards to motivate students. By turning language learning into a fun and competitive experience, gamification enhances vocabulary retention, grammar understanding, and overall language proficiency.

Virtual classrooms and video conferencing tools, including Zoom, Microsoft Teams, and Google Meet, have expanded access to language instruction. These platforms allow teachers and students to interact in real-time, facilitating discussions, presentations, and collaborative activities. Online resources such as digital storytelling platforms, educational blogs, and discussion forums further encourage student participation and creativity.

Benefits and Challenges of Technology Integration

The benefits of technology integration in ELT are substantial. It enhances engagement by making lessons interactive and visually appealing. Students have access to a vast array of digital resources, including e-books, video tutorials, and podcasts, which cater to different learning styles. Additionally, technology promotes self-directed learning, allowing students to practice language skills at their own pace.

However, there are challenges associated with the use of technology in language teaching. The digital divide remains a significant issue, as not all students have reliable internet access or access to modern devices. Teacher training is another concern; educators must be adequately prepared to use digital tools effectively and integrate them into their

lesson plans. Additionally, while technology can enhance learning, over-reliance on digital tools may lead to reduced face-to-face interaction, which is critical for language development.

Conclusion

The integration of technology in English language teaching has reshaped traditional teaching methods, offering numerous advantages for both educators and students. Digital tools such as LMS platforms, AI-driven applications, gamification techniques, and virtual classrooms have made language learning more interactive, accessible, and effective. However, successful implementation requires addressing challenges such as digital inequality, teacher training, and maintaining a balance between technology and human interaction. By leveraging technology appropriately, educators can create dynamic and engaging learning environments that foster linguistic competence and overall student success.

References

1. Beatty, K. (2013). *Teaching & Researching: Computer-Assisted Language Learning*. Routledge.
2. Chapelle, C. A., & Sauro, S. (Eds.). (2017). *The Handbook of Technology and Second Language Teaching and Learning*. Wiley-Blackwell.
3. Dudeney, G., Hockly, N., & Pegrum, M. (2013). *Digital Literacies: Research and Resources in Language Teaching*. Pearson Education.
4. Godwin-Jones, R. (2018). "Second Language Pragmatics and Technology: Acquisitional and Pedagogical Issues." *Language Learning & Technology, 22*(3), 1–15.
5. Hubbard, P. (2009). "General Introduction." In P. Hubbard (Ed.), *Computer Assisted Language Learning: Critical Concepts in Linguistics*, pp. 1-20. Routledge.
6. Levy, M., & Stockwell, G. (2006). *CALL Dimensions: Options and Issues in Computer-Assisted Language Learning*. Routledge.

7. Prensky, M. (2001). "Digital Natives, Digital Immigrants." *On the Horizon*, *9*(5), 1-6.

8. Warschauer, M., & Meskill, C. (2000). "Technology and Second Language Teaching." In J. Rosenthal (Ed.), *Handbook of Undergraduate Second Language Education*, pp. 303-318. Lawrence Erlbaum Associates.

9. Wang, S., & Vasquez, C. (2012). "Web 2.0 and Second Language Learning: What Does the Research Tell Us?" *CALICO Journal*, *29*(3), 412–430.

10. Zhang, W., & Zou, D. (2021). "Gamification in Language Learning: A Systematic Review and Meta-analysis." *Educational Technology & Society*, *24*(3), 1–15.

MAKTAB O'QUVCHILARINI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH YUZASIDAN OLIB BORILAYOTGAN SAMARALI ISHLAR

Saidova Zebiniso Shavkatovna

Buxoro viloyati Buxoro shahar

37-umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya. Maqolada maktab o'quvchilari kasb-hunar tanlashlarida psixologik yondashish. O'quvchilarning kelajakda to'g'ri yo'l tanlashlari uchun to'g'ri yondashish metodikasi bayon etiladi.

Kalit so'zlar: o'quvchi, ta'lim-tarbiya, pedagog, amaliyotchi psixolog.

KIRISH

Kasbga yo'naltirish- shaxsning bo'lg'usi kasbiy faoliyat sub'ekti sifatida o'ziga nisbatan shakllanish jarayonini o'taydi, ya'ni kelajakda bozor iqtisodiyoti munosabatlariga moslashib boradi.

Kasbga yo'naltirishga yoshlarning kasbni erkin va mustaqil tanlashning ilmiy-amaliy tizimi sifatida qarash lozim. U har bir shaxsning ham shaxsiy xususiyatlarini, ham xalq xo'jaligi manfaatlari nuqtai nazaridan mehnat resurslarini to'laqonli taiminlash, bozor iqtisodiyoti munosabatlari zaruriyatini hisobga olish kerak.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilayotgan kasbga yo'naltirish ishlari o'quvchilarning jamiyatimizda o'z o'rnini topishlariga katta yordam beradi. Bu jarayonda mintaqaviy kasblarni targ'ib qilish bilan birgalikda, o'quvchilarga kasblar to'g'risida ma'lumot berish, konsultatsiyalar o'tkazishga yordam beradi. Shu bilan birgalikda kasbga yo'naltirish bo'yicha ta'lim muassasalarida psixologlarning, maktab pedagogik jamoasining vazifalarini, kasbga yo'naltirish tadbirlarini amalga oshirishda ham katta ahamiyat o'ynaydi.

Yoshlarga ta'lim –tarbiya beruvchi o'qituvchi, ustoz, murabbiy, ta'lim xodim, mutaxassis, rahbar nafaqat bilimdon, balki eng avvalo, yuksak insoniy sifatlar sohibi

bo’lishi lozim. Darhaqiqat o’quvchi yoshlarning fanga qiziqishi yoki kasb-hunar tanlashni, uni o’rnganish, malakali mutaxasis bo’lib yetishishiga talim- tarbiya beruvchilarning ma’lakali mutaxasis bo’lib yetishida ta’lim-tarbiya beruvchilarning ma’naviyasi axloqiy fazilati bilimda maxorati mehnat sevarligi fidoiyligi bir so’z bilan aytganda, ijtimoiy-madaniy kamoloti muhim ahamatga ega. Shuningdek ularning kasb madaniyati ham alohida o’rin tutadi. Zero mutaxassis xodimning maxorati yoki kasb madanyati qanchalik yuksak bo’lsa, uning faoliyati shunchalik samarali bo’ladi.

Pedagog kadrlarni kasb mahoratini oshirishni, kasb madaniyatini yuksaltirishni hayotning o’zi taqozo etmoqda. Buning uchun esa o’quv tarbiya muassasalarda o’qituvchining kasb mahorati va kasb madaniyati haqida tez-tez kengash va suhbatlar o’tkazib turish ma’ruzalar o’qish foydadan holi bo’lmaydi. O’qituvchilar zamon talablaridan kelib chiqqan holda o’z faoliyati va bilimlarini nazorat qilish va baholash, xatolarini tahlil qilish, o’ziga o’qituvchilik sifatlarini rivojlantirish, o’z-o’zini qayta tayyorlash va tarbiyalash imkoniyatlariga duch keladi. Hozirgi vaqtda ta’lim- tarbiya ishi nafaqat vatanimiz kelajagi bo’lishi yoshlar hayotida, balki har bir kishi faoliyatida, umuman jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy tizimda o’ta ahamiyatlidir. Ta’lim- tarbiyasiz kelajakda o’z samaralarini beruvchi islohot yo’q. Axloq va madaniyatni yuksaltiruvchi vosita ta’lim- tarbiyadir madaniyatsizlik esa illat. Ijtimoiy hayotni takomillashtirish uchun insonning o’zi axloqiy jihatdan kamol topishi lozim inson butun hayoti orqali butun umri mobaynida tarbiyalanadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Maktab o’quvchilarida kasb-hunar tanlashga ko’malashishning asosiy maqsadi — umumiy o’rta ta’lim muassasalarida kasb-hunarga yo’naltirish ishlarini tashkil etish, o’quvchilarda kasbiy bilimlarni va motivatsiyani, ijtimoiy hayotdagi kasbiy olamga moslashuv va jamoaviy hamkorlik ko’nikmalarni shakllantirish.

Bugungi kunda har bir insonning kasblar olamida o’z-o’zini topishi,kasbiy o’zligini anglashi, jamiyatda o’z o’rnini topishga intilishi va unga qiziqishlari kun sayin ortib bormoqda. Minglab kasblar ichida qaysi birini tanlash, unga shaxs moyilligi, layoqati va

qiziqishlarining mos kelishi yoki kelmasligini bilish shaxs istiqbolida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa o'quvchi- yoshlarni kasbga yo'naltirish umumta'lim maktabi ishining tarkibiy qismidir. Ma'lumki, agar kasb to'g'ri tanlangan bo'lsa, inson uchun mehnat quvonch, ijodiy ilhom manbaiga aylanadi, bu esa inson uchun ham, jamiyat uchun ham foydalidir. Shu o'rinda psixologlarimiz ta'kidlaganidek, insonning o'zi hohlagan kasbni erkin tanlashi nihoyatda katta ahamiyatga ega. Inson sevgan ishi bilan shug'ullansa, u bu ishdan xursand bo'lishi, qanoat hosil qilishi, ko'p tashabbus ko'rsatishi, charg'imay g'ayrat bilan ishlashi mumkin.

MUHOKAMA

Maktabda olib boriladigan faol o'quv faoliyati har bir o'quvchi o'z aqliy qobiliyati va eng avvalo tafakkur tiniqligini, mantiqan to'g'ri fikrlashni, tafakkurning mustaqil va original bo'lishini, topqirlikni, chuqur mulohaza qilishni, aqliy teranlik va o'ziga tanqidiy munosabatda bo'lishni rivojlantirish imkonini beradi.

Irodaviy sifatlarni, ya'ni: dadillik, qat'iyat, intizomlilik, o'ziga va o'z kuchiga ishonish, o'zini idora qila bilish, og'irvazmin bo'lish singari fazilatlarni rivojlantirishga ham harakat qilish kerak. Mana shu sifatlarning hammasi birga qo'shilib mehnatga bo'lgan qobiliyatni ta'minlaydi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, kasb tanlash katta hayot yo'lidagi eng muhim qadamdir. Inson hayotda o'zini baxtli his etishi uchun albatta, atrofida mehribon, sevimli insonlar bo'lishidan tashqari, o'z qiziqishi bilan amalga oshiradigan kasb-hunarga ham ega bo'lishi zarur. Ba'zi yoshlar ko'p yillar orzu qilib yurgan mutaxassislik uchun oliy ta'lim muassasasiga hujjat topshirish damlari yaqinlashganda, «Men kelajakda shu sohaning mutaxassisi bo'la olamanmi, bunga mening bilimim va iqtidorim yetadimi?» — deb o'ylanib qoladilar. Ayrimlar o'zlarining ko'p yillik orzularidan ham voz kechib, hozirgi kunda dolzarb ahamiyatli o'rin tutayotgan sohaga qiziqib, kutilmaganda o'z fikrlarini o'zgartiradilar. Asosiysi, yoshlar to'g'ri yo'lni tanlash o'z hayotlari oldida juda katta mas'uliyatli vazifa ekanligini yaxshi bilishlari va faqatgina qiziqishlari yuqori bo'lgan kasb sirlarini egallashga intilishlari zarur.

XULOSA

Kasbning faqat tashqi yoki xususiy bir jihatiga qiziqishi o'quvchini ko'p muammolarga olib keladi. Jumladan, kasb tanlash formulasiga ko'ra o'quvchida mavjud bo'lgan qobiliyat va salomatligi o'zaro mos kelmasligi mumkin. Kasb tanlashda hal qilinishi lozim bo'lgan har qanday masalaga kompleks yondashish, muammoning barcha qirralarini o'zaro mujassam holda tasavvur qilish hamda uning talablarini har tomonlama qondiradigan yechimni topish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quvchilar ba'zida o'zlari yoqtirgan, engli o'zlashtiradigan o'quv fanini kelajakda egallaydigan kasbi bilan uzviy davomiylikda tasavvur qiladilar. Biroq, yaxshi ma'lumki, o'quvchi har qanday kasbni egallash uchun o'zida ko'plab o'quv fanlarini mujassam etgan va bundan tashqari ta'lim jarayonining zaruriy komponenti sifatida talab etiladigan ko'plab boshqa mashg'ulotlarni o'z ichiga oluvchi kasbiy ta'lim jarayoni o'taganidan keyingina muayyan kasb egasi bo'lib etishadi. Bu borada o'quvchilarni kasbiy ta'lim jarayonining mohiyati bilan to'laroq tanishtirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boltaboyev S.A va boshqalar. "Kasb tanlashga yo'llash" ma'ruzalar matni. Toshkent. Nizomiy nomli TDPU 2003
2. Musilmanov N.A, Mullaxmedov R.G "Kasb tanlashga yo'llash" Toshkent 2007
3. O'zbekiston Respublikasida o'quvchi yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish tizimini rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent. O'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik Respublika tashxis markazi. 2010

ИССЛЕДОВАНИЕ СВОЙСТВ СМЕСИ ФИБРОБЕТОНА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЛЕКСНОЙ ХИМИЧЕСКОЙ ДОБАВКИ

Мажидов Самариддин Рашид угли
PhD, и.о. проф. (ТАСУ)
Тошпулатов Хамза Шароф угли
докторант (ТАСУ)
Ботиров Иномжон Шодиёр угли
докторант (ТАСУ)

Аннотация В статье рассмотрены основные свойства фибробетонной смеси, а также влияние комплексных химических добавок на их показатели. Проведены исследования, направленные на оптимизацию состава фибробетона с целью повышения его эксплуатационных характеристик. Приведены результаты экспериментальных испытаний, подтверждающие эффективность применения химических добавок в процессе производства фибробетона.

Ключевые слова: фибробетон, химические добавки, прочность, долговечность, технология производства, суперпластификаторы, микрокремнезём.

Введение Фибробетон – это современный строительный материал, содержащий дисперсно распределенные армирующие волокна, которые значительно улучшают его механические и эксплуатационные характеристики. Применение фибробетона в строительстве позволяет увеличивать долговечность конструкций, повышать их трещиностойкость и уменьшать риск возникновения усадочных деформаций. Однако для достижения наилучших эксплуатационных свойств требуется применение специальных химических добавок, таких как суперпластификаторы, модификаторы реологии и наполнители. В данной работе исследуется влияние комплексных добавок на параметры фибробетонной смеси, а

также разрабатываются рекомендации по совершенствованию технологии его производства.

Обзор литературы Современные исследования показывают, что использование химических добавок позволяет регулировать свойства бетонной смеси на разных стадиях ее формирования. В частности, суперпластификаторы обеспечивают повышение подвижности смеси без увеличения водоцементного отношения, что в свою очередь улучшает прочность и долговечность готового материала. Кроме того, добавки на основе микрокремнезёма и зольных остатков способствуют уплотнению структуры бетона, увеличивая его стойкость к агрессивным средам.

Методика исследования В ходе работы были проведены лабораторные испытания образцов фибробетона, содержащих различные виды химических добавок. Исследования проводились в несколько этапов:

1. Подбор состава бетонной смеси с учетом различных типов фибры (стальная, базальтовая, полипропиленовая).
2. Введение химических добавок и определение их влияния на реологические свойства смеси.
3. Формирование образцов и их твердение в стандартных условиях.
4. Оценка физико-механических свойств полученных образцов, включая:
    - Прочность на сжатие и изгиб;
    - Водонепроницаемость;
    - Морозостойкость;
    - Усадочные деформации;
    - Адгезию волокон к матрице.

Результаты и обсуждение Результаты испытаний показали, что применение комплексных химических добавок значительно улучшает свойства фибробетонной смеси. В частности:

- Увеличивается прочность на сжатие на 15-25% по сравнению с контрольными образцами без добавок;
- Повышается трещиностойкость благодаря более равномерному распределению волокон в смеси;
- Уменьшается водопоглощение, что повышает долговечность материала;
- Улучшается удобоукладываемость смеси, что снижает затраты на формование конструкций.

Дополнительно было установлено, что комбинация суперпластификаторов и микрокремнезёма позволяет существенно снизить расход цемента при сохранении высоких показателей прочности. Это делает производство фибробетона более экономически выгодным и экологически устойчивым.

Применение фибробетона. Фибробетон широко используется в различных сферах строительства, включая:

Сфера применения	**Описание**	**Преимущества**
Дорожное строительство	Используется в дорожных покрытиях и аэродромных плитах	Повышенная прочность, стойкость к нагрузкам, трещиностойкость
Гидротехнические сооружения	Применяется в дамбах, каналах и водоотводах	Высокая водонепроницаемость, долговечность
Промышленное и гражданское строительство	Используется в высотных зданиях и инфраструктурных объектах	Устойчивость к сейсмическим нагрузкам, повышение срока службы
Реконструкция и реставрация	Применяется для ремонта поврежденных конструкций	Высокая прочность, устойчивость к растрескиванию

Сфера применения	Описание	Преимущества
Производство тонкостенных изделий	Используется для архитектурных элементов, фасадных панелей, балюстрад	Легкость в обработке, декоративные возможности

Заключение Применение комплексных химических добавок при производстве фибробетона позволяет значительно улучшить его физико-механические свойства. Внедрение предложенной технологии способствует увеличению долговечности конструкций, снижению эксплуатационных затрат и расширению областей применения фибробетона в современном строительстве. Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение взаимодействия добавок с различными видами фибры и оптимизацию состава с учетом специфики конкретных объектов строительства.

9. **Перспективы дальнейших исследований.** Несмотря на достигнутые результаты, существует ряд направлений, требующих дальнейшего изучения:

- Разработка новых типов химических добавок, специально адаптированных для фибробетона;
- Исследование долговременного поведения фибробетонных конструкций в реальных эксплуатационных условиях;
- Оптимизация технологии производства для снижения энергозатрат и экологической нагрузки.

Список использованных литератур:

1. Кузнецов В. И., Смирнов А. П. Химические добавки в бетонах. – Москва: Стройиздат, 2019.

2. Тошпулатов Х.Ш., Мажидов С.Р. . Создание технологии применения высокоэффективных комплексных хим. добавок в производстве фибробетона на

базе местных материалов // Сборник научных трудов Международного научно-практического конференции . – ТАСУ.: -2024 г. - 417 стр. 15.10.2024 г. № 293–297.

3. Мажидов С.Р. Инновационная технология теплоизоляционных строительных материалов. Учебник. “FAN ZIYOSI” nashriyoti. – T.: -2022 йил. -290 bet. 25.12.2021 йил №538-528.

4. Строительные материалы и технологии. Научно-технический журнал. – Вып. 3, 2022.

PRAGMATICS OF SILENCE AND PAUSE IN ENGLISH AND RUSSIAN DISCOURSE

Maulenbergenova Biybiayim Baxadurovna

Teacher at the Faculty of English

Philology, Uzbekistan State World Languages University

Abstract: Communication is not solely about words and utterances; it also involves the strategic use of silence and pauses. These elements, though non-verbal, hold significant meaning and contribute to the flow of conversation in profound ways. Silence and pause can indicate a range of social functions, such as showing agreement or disagreement, signaling contemplation, or indicating power dynamics between speakers. However, the role of silence and pause can differ depending on cultural contexts and linguistic norms. The present article explores how silence and pause are used in communication, with a focus on English and Russian languages, which exhibit unique patterns in terms of these non-verbal communicative strategies.

Key words: silence, pause, pragmatics, non-verbal elements, non-verbal communication, social functions

The function of silence and pause can vary greatly between cultures and languages. In both English and Russian, silence carries important pragmatic functions, but it is interpreted and employed differently in specific contexts.

In English-speaking cultures, silence is often viewed with caution, especially in casual conversation. Long pauses can be perceived as awkward or uncomfortable, as they may be interpreted as a lack of interest, uncertainty, or an indication of an unresolved topic. In social interactions, English speakers may feel the need to "fill" silence with conversational fillers, such as "um," "uh," or "you know," to keep the interaction flowing smoothly and avoid uncomfortable pauses. Silence in English has the following common functions:

1. Hesitation or Uncertainty. Silence can indicate hesitation or uncertainty in conversations, especially when speakers are unsure of what to say next. A pause before

answering a question or offering an opinion might signal the speaker's need to think or process the information before responding. For instance, if someone asks, "What do you think of this proposal?" and there is a noticeable pause, it may suggest that the speaker is unsure or weighing the options.

2. Signaling Agreement or Understanding. English speakers often use silence to acknowledge that they are following the conversation or to show that they do not feel the need to provide additional commentary.

3. Dramatic Effect or Emphasis. Silence can also be used for emphasis in English. In public speaking, storytelling, or emotional expression, speakers may intentionally pause before delivering a critical piece of information or to build anticipation. For example, a speaker might say, "This is the moment we've been waiting for...," followed by a pause, to increase the impact of the upcoming announcement.

4. Emotional Signaling. Silence is often used to convey emotions, especially in difficult or sensitive discussions. For example, a speaker might remain silent after a tragic statement to give others time to process the information.

In Russian culture, silence is less likely to be interpreted as awkward or uncomfortable. Instead, it is often viewed as a sign of maturity, respect, and self-control. This contrasts sharply with the English preference for smooth, uninterrupted conversation. Prolonged silences in Russian discourse are not seen as socially awkward; rather, they are viewed as appropriate in certain contexts, particularly when dealing with heavy or serious subjects. While English speakers may rush to fill pauses, Russian speakers may embrace silence and allow it to convey certain meaning:

1. Respect and Deference. Silence in Russian often signifies respect for the speaker and the subject matter. In formal or hierarchical contexts, silence is a way of showing that the listener is attentively considering what has been said and is giving due regard to the speaker's authority or status.

2. Emotional Control. Silence is seen as a way of containing emotions rather than expressing them verbally. It can indicate sadness, anger, or disapproval without explicitly stating it. In this context,

3. Strategic Silence in Conversation. Silence is often used as a deliberate conversational tool in Russian discourse. Speakers may pause to assert control in a conversation, to provoke thought, or to create a sense of authority. Silence can be a way of allowing space for the listener to reflect on what has been said. In negotiations or discussions, a Russian speaker may use silence to let the other party speak first or to put pressure on them to fill the silence with some additional information.

4. Intellectual Reflection. Silence is often used as a means of intellectual reflection. In more serious conversations, pauses are often employed while speakers organize their thoughts or weigh their responses carefully. This type of silence is viewed as an important part of thoughtful discourse, particularly when discussing complex or sensitive topics.

To conclude. silence can be considered as a tool with profound pragmatic effects in conversation, whose role varies across cultures and languages, shaping the flow of discourse and influencing social relationships.

References:

1. Ephratt M. (2008). THE FUNCTIONS OF SILENCE. Journal of pragmatics, 40(11):1909-1938.

2. Mey J.L. (1979). PRAGMALINGUISTICS: THEORY AND PRACTICE. Vol.1, Mouton publishers

3.Носова Оксана Евгеньевна (2020). ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МОЛЧАНИЯ В АНГЛОЯЗЫЧНОМ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОМ ОБЩЕНИИ. Современные исследования социальных проблем, 12 (6), 183-196.

USING TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH WITH INTERACTIVE WHITEBOARDS AND ONLINE RESOURCES

A student of Chirchik state pedagogical university

Bobojonova Durdona Shavkat qizi

+998973470720

Scientific adviser

Gaziyeva Saida

Abstract: The study explores the integration of technology in English language teaching, focusing on the use of interactive whiteboards and online resources. Technology has revolutionized traditional teaching methods, offering educators innovative tools to enhance classroom instruction and foster student engagement. Interactive whiteboards enable dynamic, multimedia presentations, interactive lessons, and collaborative activities, catering to diverse learning styles. Additionally, online resources provide access to a vast array of educational content, including language learning platforms, digital exercises, and authentic materials. These resources support both in-class and independent learning, encouraging language practice beyond the classroom. While the effective use of technology can enhance language acquisition and learner motivation, challenges such as technical issues and the need for teacher training remain. This paper emphasizes the importance of a balanced approach, where technology complements traditional teaching strategies. By leveraging the benefits of interactive whiteboards and online resources, educators can create an enriched, inclusive, and effective English language learning environment.

Keywords: Interactive whiteboard, internet connectivity, learning styles;,classroom,students, online resources,classroom,technology in education, digital learning.

INTRODUCTION

In the rapidly changing educational scene of today, technology has become an vital instrument for improving the quality of teaching and learning. Online resources and interactive whiteboards are particularly effective tools for teaching English among the many technology innovations. Dynamic, captivating lessons are offered with interactive whiteboards, which promote student involvement and enhance language learning. Additionally, online resources offer a wealth of materials, including videos, movies, games and interactive exercises, which cater to diverse learning styles. Teachers may establish a more engaging and productive learning environment that promotes improved language competence and communication skills by using these tools into their English language instruction.This paper explores the advantages of using resources in English language teaching , highlighting their impact on student engagement ,motivation and learning outcomes.

Interactive whiteboards are utilized in classrooms, conference rooms, hospitals, and other places where presentations are necessary. Using an interactive smart board, also referred to as an electronic whiteboard Hamdi , a digital projector can be used to display images from a computer screen on a school board. The teacher or a student can engage with the visuals on the screen right away by using a tool or simply their finger. Using a computer connected to the internet or a local network, teachers can access resources from all over the world. They can look up a lesson they've already utilized with relative ease. Both teachers and students benefit from the classroom's interactive whiteboard. It invites the students to work together and engage more deeply in the lessons. The usage of multimedia materials in lectures can keep students interested. Using interactive whiteboards, different learning styles can be combined into a single

experience. Through touch, auditory, and visual interactions with the board, students can learn. As a result, teachers are given innovative, unique approaches to teaching the same subject material. As a result, students learn more efficiently and retain more information. Students can participate in the curriculum by using interactive whiteboards. They take part in the lecture and are even able to teach one another. One can demonstrate their understanding of the material by touching, sketching, or writing on the board. Educational games can be played by the entire class.

Additionally, they provide prompt feedback so that instructors and students can assess students development quickly. The interactive whiteboard is neat and easy to maintain. There is no requirement for chalk, markers, or any other writing implement. Data is annotated, written in, and highlighted using a socialized pen and therefore classroom instructions are presented without any clutter or cleanup. A variety of media formats can be shown on an interactive whiteboard. Teachers can create interesting lessons using a variety of tools at their disposal. Because of the internet connection built into the interactive whiteboard, a user has access to a wide range of online resources and data. To supplement and enhance their courses, teachers can use a wide range of resources, such as videos, articles, images, learning tools, and more.

Additionally, there are a ton of learning and research materials available to students. Thanks to interactive whiteboard technology, many new technologies can be integrated to enhance student learning.

CONCLUSIONS

According to the study, interactive whiteboardshelp students incorporate different learning methodsinto a single experience. They are also clean andextremely low maintenance, requiring no chalk,markers, or other writing implements.Teachers can supplement and complement theirclass with videos, articles, photos, learning tools,and more from a variety of sources. Students haveaccess to a wealth of resources for learning andresearch. The surface of an interactive whiteboard can getscratched, it can be much

more expensive thanregular whiteboards or projection screens, and it cantake up a lot of area in the classroom

REFERENCES

1. S. Hamid, 'The role of interactive whiteboard on classroom management', Journal of academicresearch in progressive education and development.4(4) (2014) 94-100.

2. Donnellon McCarhy Enterprise (2022). Thegrowing use of an interactive whiteboard in schools.https://www.dme.us.com/2018/06/12/the-growing-use-of-interactive-white-boards-in-schools/

3. Eztalk (2022). Benefits of interactivewhiteboards in the classroom.https://eztalks.com/whiteboard/5-best-online-whiteboard-software.html

4.M., Damian (2012). Learning in the primaryschool classroom using the interactive whiteboard.Educational Stages and Interactive Learning: FromKindergarten to Workplace Training, Doi:10.4018/978-1-4666-0137-6.ch010

5. Joseph Michael Schipper M.S., Joseph (2015)

QISQA MASOFAGA YUGURISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat o‘qituvchisi

Bozorov O'tkir Axatovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar fakuleti Jismoniy madaniyat xotin-qizlar sporti yo'nalishi 1-22 guruh 3-kurs talabalari

Abdusamadova Aziza Doniyor qizi

G‘afurova Sayyora Abdivoxid qizi

Annotatsiya: Qisqa masofaga yugurish texnikasini takomillashtirish - bu yengil atletikaning eng muhim va qiziqarli tarmoqlaridan biridir. Qisqa masofaga yugurish, asosan, 60, 100 va 200 metr masofalarga qaratilgan bo'lib, bu turdagi musobaqalarda sportchilar tezlik, kuch va texnikani birlashtirishlari kerak. Ushbu maqolada qisqa masofaga yugurish texnikasini takomillashtirishning asosiy jihatlari, usullari va tavsiyalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: qisqa masofaga yugurish texnikasi, sportchilar, start pozitsiyasi, harakat, kuch, texnika, finish.

Birinchidan, qisqa masofaga yugurish texnikasining asosiy elementlari haqida gapirish zarur. Bular orasida start pozitsiyasi, yugurish davomida tanani tutish, qo'llarni harakatlantirish, oyoqning harakati va finishga yetishish texnikasi mavjud. Har bir element o'ziga xos ahamiyatga ega va ularning to'g'ri bajarilishi sportchining muvaffaqiyatini belgilaydi. Start pozitsiyasi - bu yugurishning birinchi va eng muhim qadamidir. Sportchi start chizig'ida to'g'ri pozitsiyani egallashi kerak. Oyoqlarni kengroq ochish, bir oyoqni

orqaga surish va qo'llarni to'g'ri joylashtirish juda muhimdir. Start pozitsiyasida sportchi kuchli va tez chiqish uchun tayyor bo'lishi kerak. Bunday pozitsiyani egallashda, sportchi oyoqlarini kuchli va tez harakatlantirishga tayyor bo'lishi lozim. Bu jarayonni takomillashtirish uchun maxsus mashqlar bajarilishi kerak. Yugurish davomida tanani to'g'ri tutish ham muhimdir. Sportchi tanasini to'g'ri tutishi, boshini yuqorida ushlab turishi va ko'zlarini oldinga qarab tutishi lozim. Bu holat nafaqat tezlikni oshirishga, balki muvozanatni saqlashga ham yordam beradi. Tanani to'g'ri tutish sportchining harakatlarini soddalashtiradi va energiyani tejashga imkon beradi.[1]

Qo'llarni harakatlantirish - bu qisqa masofaga yugurishda muhim ahamiyatga ega. Qo'llar yugurish jarayonida muvozanatni saqlash va tezlikni oshirish uchun ishlatiladi. Sportchilar qo'llarini kuchli va tez harakatlantirishi kerak. Qo'llarning harakati oyoqlarning harakatiga mos kelishi zarur. Bu, o'z navbatida, yugurish tezligini oshirishga yordam beradi. Qo'llarni to'g'ri harakatlantirishni o'rganish uchun maxsus mashqlar va treninglar olib borilishi kerak. Oyoqlarning harakati ham qisqa masofaga yugurishda juda muhimdir. Oyoqlar tez va kuchli harakatlanishi kerak. Sportchi oyoqlarini yuqoriga ko'tarishi va tezda yerga qo'yishi lozim. Oyoqning harakati to'g'ri bajarilganda, sportchi energiyasini tejaydi va tezligini oshiradi. Oyoqlarning harakatini takomillashtirish uchun turli xil mashqlar va texnikalar mavjud. Misol uchun, oyoqni ko'tarish, tez yugurish va boshqa maxsus mashqlar bajarilishi mumkin. Finishga yetishish texnikasi ham muhim ahamiyatga ega. Sportchi finishga yaqinlashganda, tezligini oshirishi va oxirgi kuchini sarflashi kerak. Finishga yetishishda sportchi o'zini qanday tutishi, qaysi pozitsiyada bo'lishi va qanday harakatlar qilishi haqida o'ylashi lozim. Finishga yetishish jarayonini takomillashtirish uchun maxsus mashqlar va treninglar o'tkazilishi kerak.[2]

Qisqa masofaga yugurish texnikasini takomillashtirishda psixologik tayyorgarlik ham muhim rol o'ynaydi. Sportchilar musobaqalarga tayyorlanayotganda o'zlarini ruhiy jihatdan tayyorlashlari zarur. Bu, o'z navbatida, ularning muvaffaqiyatini oshiradi. Psixologik tayyorgarlik sportchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va musobaqalarda

eng yaxshi natijalarga erishishga yordam beradi. Yana bir muhim jihat - bu mashg'ulotlar va treninglar. Qisqa masofaga yugurish texnikasini takomillashtirish uchun muntazam ravishda mashg'ulotlar o'tkazish zarur. Mashg'ulotlar davomida sportchilar o'z texnikalarini takomillashtirish, kuch va chidamlilikni oshirish uchun maxsus mashqlar bajarishlari kerak. Treninglar davomida murabbiy sportchilarga individual tavsiyalar berishi va ularning texnikasini kuzatishi lozim. Bundan tashqari, qisqa masofaga yugurish texnikasini takomillashtirishda ozuqa va sog'lom turmush tarzi ham muhim ahamiyatga ega. Sportchilar to'g'ri ovqatlanishlari, yetarli miqdorda suv ichishlari va yaxshi uyqu olishlari zarur. To'g'ri ozuqa sportchilarni energiya bilan ta'minlaydi va ularning natijalarini yaxshilashga yordam beradi.[3]

Qisqa masofaga yugurish texnikasini takomillashtirishda, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va uskunalardan foydalanish ham muhimdir. Sportchilar o'z mashg'ulotlarini tahlil qilish va yaxshilash uchun video yozuvlar, sensorlar va boshqa texnologiyalarni qo'llashlari mumkin. Bu, o'z navbatida, sportchilarga o'z texnikalarini yaxshilash va musobaqalarda muvaffaqiyat qozonishga yordam beradi.[4]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, qisqa masofaga yugurish texnikasini takomillashtirish - bu ko'p jihatlarni o'z ichiga olgan jarayondir. Start pozitsiyasi, tanani tutish, qo'llarni harakatlantirish, oyoqlarning harakati va finishga yetishish texnikasi kabi elementlar bir-biri bilan bog'liqdir. Sportchilar o'z texnikalarini takomillashtirish uchun muntazam ravishda mashg'ulotlar o'tkazishlari, psixologik tayyorgarlikni amalga oshirishlari va to'g'ri ovqatlanishlari zarur. Barcha bu jihatlar birgalikda sportchining muvaffaqiyatini belgilaydi va qisqa masofaga yugurishda eng yaxshi natijalarga erishishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov, A. (2018). "Yengil atletika: nazariya va amaliyot". Tashkent: O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti.

2. Qodirov, M. (2020). "Sportda muvaffaqiyat va psixologiya". Tashkent: O'zbekiston milliy universiteti.

3. Murodov, S. (2019). "Yugurish texnikasi va taktikasi". Tashkent: O'zbekiston sport akademiyasi.

4. Rahmonov, D. (2021). "Yengil atletikada texnikani takomillashtirish usullari". Tashkent: O'zbekiston sport tibbiyoti va reabilitatsiya markazi.

5. Xolmirzaev, R. (2022). "Jismoniy tarbiya va sportda innovatsion yondashuvlar". Tashkent: O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti.

6. Yuldashev, E. (2017). "Yengil atletika: nazariy asoslar va amaliy mashg'ulotlar". Tashkent: O'zbekiston sport federatsiyasi.

7. Salomov, B. (2023). "Qisqa masofaga yugurishda muvaffaqiyatli texnikalar". Tashkent: O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport ilmiy-tadqiqot instituti.

YENGIL ATLETIKA MAXSUS MASHQLARINI TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Shahrisabz davlat pedagogika

instituti Jismoniy madaniyat o‘qituvchisi

Bozorov O'tkir Axatovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Ijtimoiy fanlar fakuleti Jismoniy madaniyat

xotin-qizlar sporti yo'nalishi 1-22 guruh 3-kurs talabalari

Xasanova Ro‘zigul Otabek qizi

Uralova Halima Saidali qizi

Annotatsiya: Yengil atletika – bu sportning eng qadimgi va ommabop turlaridan biri bo'lib, unda yugurish, sakrash va tashlash kabi harakatlar amalga oshiriladi. Yengil atletikada muvaffaqiyatga erishish uchun sportchilarning texnikasi, kuchi, chidamliligi va tezligi muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirish texnikasi haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: yengil atletika, maxsus mashqlar, texnika, mashg'ulotlar, sportchilar, stretching mashqlari, individual xususiyatlar.

Yengil atletika mashg'ulotlari sportchilarning barcha mushak guruhlarini rivojlantirishga qaratilgan. Mashg'ulotlar davomida sportchilar o'zlarining texnik ko'nikmalarini oshirishlari, shuningdek, harakatlarning to'g'riligini va samaradorligini ta'minlashlari kerak. Bu jarayonni to'g'ri tashkil etish va amalga oshirish sportchining natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Birinchidan, yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirishda har bir sportchining individual xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Har bir sportchi o'zining kuchli va zaif tomonlarini bilishi, shuningdek, o'z maqsadlariga erishish uchun aniq reja tuzishi kerak.[1]

Texnikani takomillashtirish jarayonida sportchilar o'zlarining harakatlarini tahlil qilishlari va ularni qanday qilib yaxshilash mumkinligini aniqlashlari zarur. Texnikani takomillashtirishning asosiy jihatlaridan biri – bu harakatlarning to'g'riligini ta'minlashdir. Masalan, yugurish texnikasini o'rganish jarayonida sportchilar to'g'ri pozitsiyani saqlashlari, qo'llarini va oyoqlarini to'g'ri harakatlantirishlari kerak. Buning uchun maxsus mashqlarni bajarish, masalan, oyoq harakatlarini takomillashtirish uchun turli xil drill mashg'ulotlarini o'tkazish muhimdir. Bu mashqlar sportchilarga to'g'ri harakatlarni rivojlantirishga yordam beradi va natijada tezlikni oshiradi. Shuningdek, yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirishda kuch va chidamlilikni oshirish ham muhim ahamiyatga ega. Kuchli mushaklar sportchining harakatlarini yanada samarali qilishga yordam beradi. Bu maqsadda sportchilar kuch mashqlarini bajarishlari, masalan, og'irlik ko'tarish yoki plyometrik mashqlarni amalga oshirishlari kerak. Plyometrik mashqlar, o'z navbatida, sportchilarning tezligini va kuchini oshirishga yordam beradi. Bundan tashqari, yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirishda moslashuvchanlikni rivojlantirish ham muhimdir. Moslashuvchanlik sportchilarning harakatlarini yanada erkin va samarali qilishga yordam beradi. Buning uchun sportchilar stretching mashqlarini muntazam ravishda bajarishlari zarur. Stretching mashqlari mushaklarni cho'zish va ularni yengil atletika harakatlariga tayyorlash uchun juda muhimdir.[2]

Yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirish jarayonida sportchilarning ruhiy holati ham muhim ahamiyatga ega. Sportchilarning motivatsiyasi, o'zlariga bo'lgan ishonchi va maqsadlariga erishish istagi natijalarga ta'sir qiladi. Shuning uchun sportchilar o'z ruhiy holatini yaxshilash uchun turli xil psixologik texnikalarni qo'llashlari kerak. Bu, masalan, vizualizatsiya, o'z-o'zini rag'batlantirish yoki stressni boshqarish usullaridir. Bundan tashqari, jamoaviy mashg'ulotlar va musobaqalar ham sportchilarning texnikasini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Jamoada ishlash sportchilarga bir-birlaridan

o'rganish, tajriba almashish va o'zaro rag'batlantirish imkonini beradi. Jamoaviy muhitda sportchilar o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini ko'rishlari, shuningdek, o'z maqsadlariga erishishda bir-birlaridan yordam olishlari mumkin. Yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirish jarayonida murabbiylarning roli ham juda muhimdir. Murabbiylar sportchilarning texnikasini tahlil qilish, ularni o'qitish va motivatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Murabbiylar sportchilarga o'z maqsadlariga erishish yo'lida yordam berishlari, shuningdek, ularning texnikasini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan mashqlarni tanlashlari kerak.[3]

Natijada, yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirish jarayoni sportchilarning individual xususiyatlarini, texnikani, kuchni, chidamlilikni, moslashuvchanlikni va ruhiy holatni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Har bir sportchi o'z maqsadlariga erishish uchun aniq reja tuzishi va o'z texnikasini doimiy ravishda takomillashtirishga intilishi zarur. Buning natijasida sportchilar o'z natijalarini yaxshilashlari va yengil atletika sohasida muvaffaqiyatga erishishlari mumkin. Yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirish jarayonida o'z-o'zini baholash va natijalarni tahlil qilish ham muhimdir. Sportchilar o'zlarining yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklari haqida fikr yuritishlari, shuningdek, kelajakda qanday qilib yaxshilanishlari mumkinligini aniqlashlari kerak. Bu jarayon sportchilarning o'z-o'zini rivojlantirishiga yordam beradi va ularni yanada ko'proq muvaffaqiyatga erishishga undaydi.[4]

Xulosa:

Umuman olganda, yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirish jarayoni ko'p jihatdan murakkab va ko'p qirrali. Bu jarayonda sportchilar, murabbiylar va jamoa o'rtasida o'zaro munosabatlar, motivatsiya va o'z-o'zini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Sportchilar o'zlarining texnikasini takomillashtirish uchun doimiy ravishda ishlashlari, yangi mashqlarni sinab ko'rishlari va o'zlarining natijalarini yaxshilashga intilishlari kerak. Shunday qilib, yengil atletika maxsus mashqlarini takomillashtirish jarayoni sportchilarning muvaffaqiyatiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov, A. (2021). "Yengil atletika: nazariya va amaliyot". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi.

2. Abdullayev, M. (2020). "Sport texnikasini rivojlantirish: yengil atletika misolida". Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashri.

3. Xudoyberdiyev, R. (2019). "Yugurish texnikasi va uning takomillashtirish usullari". Buxoro: Buxoro davlat universiteti.

4. Rahmonov, S. (2022). "O'zbek yengil atletikasi: tarix va taraqqiyot". Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti.

5. Yusupov, D. (2023). "Yengil atletikada kuch va chidamlilikni oshirish usullari". Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti.

6. Mamatqulov, E. (2021). "Sport mashg'ulotlarida psixologik tayyorgarlik". Andijon: Andijon davlat universiteti.

7. Karimov, T. (2020). "Yengil atletika: metodika va texnologiyalar". Namangan: Namangan davlat universiteti.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA INNAVATSION O‘QITISH TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASH

Gulchehra Saidova Erkinovna
Gulchehra Saidova Alisherovna
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
gulisaidova62@gmail.com
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
saidguli198927@gmail.com

Agar tasavvur qilsak, zerikarli sinfda o‘qituvchilarning ovozi quloqlaringizda aks-sadosi bilan, ular aytayotgan gaplarga e’tibor berish uchun qovoqlaringizni ko‘tarishga harakat qilasiz.

Oddiy qilib aytganda, bu turli xil o‘qitish usullari! Hozirgi kunda ko‘plab o‘qituvchilar o‘z darslarini imkon qadar ushbu stsenariydan uzoqroq tutishga harakat qilmoqdalar va o‘quvchilarni o‘qitishda turli xil yondashuvlarni topish orqali o‘qishga ko‘proq jalb qilishlariga imkon berishadi. Ta'lim sohasi shunchalik tez o‘zgarmoqdaki, siz doimo zamonaviy strategiyalarga moslashishingiz kerak. Aks holda, sizga moslashish qiyin bo‘lishi mumkin.

Innovatsion o‘qitish usullari nima? degan savol tug‘ladi:

Innovatsion o‘qitish usullari sinfda eng ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash yoki ta’limning eng so‘nggi tendensiyalaridan doimo xabardor bo‘lish emas, bular ta’lim-tarbiya usullaridir! Ularning barchasi o‘quvchilarga ko‘proq e’tibor qaratuvchi yangi o‘qitish strategiyalaridan foydalanish haqida. Ushbu innovatsionlar talabalarni faol ishtirok etishga va dars davomida sinfdoshlari va siz - o‘qituvchi bilan muloqot qilishga undaydi. Talabalar ko‘proq ishlashlari kerak, lekin ularning ehtiyojlarini yaxshiroq qondiradigan va tezroq o‘sishiga yordam beradigan tarzda. An'anaviy o‘qitishdan farqli o‘laroq, asosan siz talabalarga qanchalik bilim berishingiz mumkinligiga e'tibor

qaratadigan bo‘lsak, o‘qitishning innovatsion usullari ma'ruzalar davomida talabalar siz o‘rgatayotgan narsadan nimani olib tashlashni chuqur o‘rganadilar.

Nima uchun innovatsion o‘qitish usullari kerak?

Dunyo g‘ishtli sinflardan onlayn va gibrid o‘qitishga o‘tishni ko‘rdi. Biroq, noutbuk ekranlariga tikilish o‘quvchilarning yo‘qolib qolishlari va diqqatlarini jamlagandek ko‘rsatish mahoratidan boshqa hech narsaga ega bo‘lmay turib, boshqa biror ishni (ehtimol o‘z yotoqlarida shirin orzular ortidan quvish) qilishlari osonroq bo‘lishini anglatadi. Bularning barchasini o‘sha talabalarni qattiq o‘qimaganlikda ayblay olmaymiz; zerikarli va quruq darslarni o‘quvchilarni to‘ydirmaslik ham o‘qituvchining vazifasidir. Ko‘pgina maktablar, o‘qituvchilar va murabbiylar o‘quvchilarni qiziqtirish va ko‘proq jalb qilish uchun yangi normada innovatsion o‘qitish strategiyalarini sinab ko‘rishmoqda. Raqamli dasturlar esa ularga o‘quvchilarning ongiga kirishga yordam berdi va o‘quvchilarga darslarga yaxshi kirish imkonini berdi. Bundan shubhalanyapsizmi? 2021 yildagi statistikani ko‘rib chiqamiz, ya’ni:

- **57%** Barcha amerikalik talabalar o‘zlarining raqamli vositalariga ega edilar.
- **75%** AQSh maktablarining bir qismi butunlay virtualga o‘tishni rejalashtirgan.
- Ta'lim platformalari ishga tushdi **40%** talabalar qurilmasidan foydalanish.
- Ta'lim maqsadlarida masofaviy boshqaruv ilovalaridan foydalanish ko‘paydi **87%**.
- ga o‘sish bor **141%** hamkorlik ilovalaridan foydalanishda.
- **80%** AQShdagi maktab va universitetlarning bir qismi talabalar uchun qo‘shimcha texnologiya vositalarini sotib olgan yoki sotib olishga intilgan.

2020 yil oxiriga kelib:

- **98%** ko‘plab universitetlarda darslar onlayn o‘qitilgan.

Ushbu statistika odamlarning o‘qitish va o‘rganish usullarida katta o‘zgarishlarni ko‘rsatadi. Eng yaxshisi, ularga e'tibor berish kerak, o‘qitish uslublaringizdan orqada qolishni xohlamaysiz, to‘g‘rimi?

Demak, ta’limdagi o‘rganish usullarini qaytadan ko‘rib chiqish vaqti keldi!

Innovatsion o‘qitish usullarining afzalliklari

Quyida ushbu yangiliklardan 7 tasi talabalar uchun foydali bo‘lishi va nima uchun ularni sinab ko‘rishga arziydi.

1. **Tadqiqotni rag‘batlantirish** – Ta’limga innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarni o‘z fikr-mulohazalarini kengaytirish uchun yangi narsalar va vositalarni kashf qilish va kashf etishga undaydi.

2. **Muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini takomillashtirish** – Ijodiy o‘qitish usullari o‘quvchilarni o‘z tezligida o‘rganish imkonini beradi va ularni darsliklarda yozilgan javoblarni topish o‘rniga muammoni hal qilishning yangi usullarini aqliy hujumga chorlaydi.

3. **Bir vaqtning o‘zida ko‘p bilim olishdan saqlaning** - Yangi yondashuvlardan foydalanadigan o‘qituvchilar hali ham talabalarga ma'lumot berishadi, lekin ular uni kichikroq qismlarga bo‘lishga moyil. Ma’lumotni hazm qilish endi qulayroq bo‘lishi mumkin va narsalarni qisqa tutish o‘quvchilarga asoslarni tezroq olishga yordam beradi.

4. **Ko‘proq yumshoq ko‘nikmalarni qabul qiling** – O‘quvchilar o‘z ishlarini yakunlash uchun sinfda murakkabroq vositalardan foydalanishlari kerak, bu esa ularga yangi narsalarni o‘rganishga va ijodkorlikni faollashtirishga yordam beradi. Bundan tashqari, individual yoki guruh loyihalarini amalga oshirayotganda, talabalar o‘z vaqtlarini qanday boshqarishni, vazifalarni birinchi o‘ringa qo‘yishni, muloqot qilishni, boshqalar bilan yaxshiroq ishlashni va boshqa ko‘p narsalarni biladilar.

5. **Talabalarning tushunishini tekshirish** – Baholar va imtihonlar nimadir deyishi mumkin, lekin talabaning o‘rganish qobiliyati va bilimi haqida hamma narsa emas (ayniqsa, agar test sinovlari paytida yashirincha ko‘rinsa!). Innovatsion o‘qitish g‘oyalari o‘qituvchilarga darslarni kuzatish va o‘quvchilari eng mos echimlarni topish uchun nima bilan kurashayotganini yaxshiroq bilish imkonini beradi.

6. **O‘z-o‘zini baholashni takomillashtirish** – O‘qituvchilarning ajoyib usullari yordamida talabalar nimani o‘rganganlari va nima yetishmayotganini tushunishlari

mumkin. Hali ham bilishlari kerak bo‘lgan narsalarni kashf qilish orqali ular nima uchun muayyan narsalarni o‘rganish kerakligini tushunishlari va buni amalga oshirishga ko‘proq ishtiyoqlarini oshirishlari mumkin.

7. **Sinf xonalarini jonlantirish** - Sinf xonalaringiz sizning ovozingiz yoki noqulay sukunat bilan to‘la bo‘lishiga yo‘l qo‘ymang. Innovatsion o‘qitish usullari o‘quvchilarga hayajonlanish uchun turli xil narsalarni beradi, ularni gapirishga va ko‘proq muloqot qilishga undaydi.

Ba’zi raqamli vositalar tezroq va qulayroq rejalashtirishga yordam beradi;

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ergashev, A. S., & Raximjonov, Z. Q. (2022). Mutaxasisilik fanlarini oqitishda innovatsion texnologiyalarning qollanilishi. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(5), 31-34.

2. Muslimov, N. A., & Umarova, Z. A. (2021). The role of media resources in the process of self-education. International Journal Papier Public Review, 2(1), 49-53.

3. Muslimov, N. A., Usmonboeva, M. H., Sayfurov, D. M., & Turaev, A. B. (2015). Innovative educational technologies. Educational-methodical manual.-Tashkent.

4. Ulug’bek qizi Arzikulova, C., & qizi Latifjonova, M. L. (2022). ZAMONAVIY TA’LIM METODLARI–TA’LIM SAMARADORLIGI KAFOLATI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 2(17), 153-160.

5. Energy menegment and organization of the management system at the enterprise. International Scientific Journal “Engineering Mathematics”. Volume 4, Issue 2, 2022. ISSN:1687 – 6156. - P. 39-43 http://iejemta.com\. G.A. Saidova.

MUTTAXASSISLIK FANLARNING NAZARIY VA AMALIY MASHGULOTLARINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHKIL ETISH

Gulchehra Saidova Erkinovna

Gulchehra Saidova Alisherovna

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,

gulisaidova62@gmail.com

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,

saidguli198927@gmail.com

Ma'lumki, bugungi kunda mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy sohalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi to'g‘risida"gi PF-4947-son Farmoni bo'yicha 2017-2021 yillarga mo'jallangan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mexnat bozorining zamonaviy extiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" ustuvor vazifa etib belgilandi. Shuningdek 2017 yil 20 apreldagi "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2909-son, 2017 yil 29 noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'gisida"gi PF-5264-son, 2018 yil 5 iyundagi "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli isloxotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'grisida" PQ-3775-son Qarorlari xamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-xuquqiy xujjatlarda ta'lim tizimini xalqaro tendensiyalar orqali tubdan islox qilish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, xorijiy ilgor tajribalari asosida ta'lim mazmuni fan-texnika va texnologiya borasida erishilgan yangi yutuqlarini xisobga olgan xolda muntazam takomillashtirib borish, yangi an'anaviy va noan'anaviy o'quv adabiyotlarni

yaratish, ta'lim-tarbiya jarayonlarida o'qitishning eng ilgor pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish kabi vazifalar belgilangan. Globallashuv sari borayotgan hozirgi dunyoda davlatning xalqaro raqobat jarayoni shartlariga tez moslashuvi uning muvaffaqiyatli va barqaror rivojlanishining asosiy omili xisoblanadi. Davlatning bugungi va istiqboldagi barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlovchi omillar ta'lim soxasining rivojlanishiga xam bevosita bog'liq. Shu sababli mustaqillikning ilk yillaridanoq jamiyat va iqtisodiyotni tubdan isloh qilish jarayonida ta'lim soxasida jaxonda munosib o'rinni egallashga qaratilgan yangi uzluksiz ta'lim tizimini yaratish va rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilandi. Ta'limning ustuvor vazifalaridan biri, bu — ta'lim oluvchi ongi shururida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qaror toptirish, unda kelajakda jamiyatda o'zining munosib o'rnini topishi uchun amaliy hayotiy kunikmalarni shakllantirish ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarga faol kirishishi uchun shart- sharoitlarni yaratishdan iborat. Talim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, faolligi, munosabatlarining chuqurlashib xamda boyib borishi, xarakteri va dunyoqarashlarining barqarorligi, o'z-o'zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo'lgan extiyojlarining shakllanishi kabi xolatlar bilan tavsiflanadi. Bo'lajak kasb egalari uchun ta'lim muassasalarida ta'lim olish jarayoni — bu insonda mexnat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda axamiyatli sanalgan kasbiy bilim, kasbiy sifat, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish hamda o'z-o'zini takomillashtirishning eng maqbul davridir. Ta'lim oluvchilar ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, ularning mantiqiy tuzilmasini yaratish va istiqbolda kasbiy faoliyatini tashkil etishda ulardan samarali foydalashish kabi xolatlarni o'zida mujassam ettiradi. Bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetentligi rivojlanishi uning o'quv-pedagogik vaziyatlarda aqliy, predmetli-amaliy va motivatsion omillar bilan bogliq o'ziga xos xususiyatlarining ifodalanishida yorqin namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ushbu omillar ko'plab umumiy jihatlarga xam ega. Bu soxadagi maxsus izlanishlar natijalari shuni ko'rsatadiki, kasbiy faoliyatda kasbiy kompetentlik muxim o'rin tutadi. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisining kasbiy kompetentligi o'z mutaxassisligi bo'yicha egallashi kerak bo'lgan kompetensiyalari, muxim

shaxsiy sifatlari va idividual psixologik xususiyatlari majmui bo'lib, muntazam ravishda bilim olishga, o'z-o'zini takomillashtirishga, kasbiy bilimlarni bevosita amaliyotda qo'llay olishga, yangi innovatsion texnologiyalardan boxabar bo'lish bilan biriga ularni amaliyotga tadbiq eta olish, ishga ijodiy va mas'uliyatli yondashish, o'z faoliyatiga aloqador barcha muammolarni tizimli ravishda tushunish, vazifa qo'ya bilish va aniq muammolarga yechim topa olishi demakdir.

Oliy ta'lim muassasalarida nazariy va amaliy mashgulotlarni innovatsion texnologiyalari asosida tashkil etish va o 'tkazishni taqozo etadi. Xozirgi kunda ta'limning turli yo'nalishlarida umumkasbiy va maxsus fanlarni o‘qitish "Master klass"lar orqali tashkil etilib o'tkazilmoqda. Master klass mashgulotlarini bevosita oliy o'quv yurtlarida auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarda, shuningdek,uni internet tizimi orqali, masofaviy o'qitish orqali ham tashkil etish mumkin. "Master klass"- bu mashg'ulot shakli bo'lib, mashgulot ishining moxir ustalari tomonidan olib boriladi. Mashg'ulot ma'lum bir soxaning yetuk mutaxassisi, o'z ishining moxir ustalari (masterlar) tomonidan o'tkaziladi. Master klasslarni oddiy mashg'ulot turlardan farqi shundaki, "Master klass" larda bevosita o'z ishining ustalari faoliyati bilan yaqindan tanishish, o'rganish imkoniyatini beradi. Biz o'z makolamizda "Romli-osma tizimli avtoyo'l o'tkazgichlari qurish" mavzusidagi amaliy mashg'ulotini "Master klass" shaklida o'tkazish metodikasini yoritmoqchimiz. Mashg'ulotning asosiy maqsadi-yoshlarimiz ongida yuksak ma'naviy komillik, yurt ozodligi, obodligi va xalqimizning farovonlik yo'lida fidokorona mexnat qilish, o'ziga va atrofdagilarga nisbatan talabchan bo'lish, o'zida irodaviy sifatlarni tarbiyalay olish, intiluvchanlik, tashabbuskorlik, tashkilotchilik, ijodkorlik hamda mustaqil fikrlash layoqatiga ega bo'lish kabi xislatlarni uygotishdan iboratdir. Mashg'ulotni o'tkazish bosqichlari: tashkiliy qismda "Romli-osma tizimli avtoyo'l o'tkazgichlari qurish" mavzusining maqsadi va vazifasidan kelib chiqqan xolda tashrif buyuruvchi maxoratli mutaxassisni aniqlash va u bilan kelishish, talabalarni psixologik jixatdan uchrashuvga tayyorlash, kerakli o'quv vositalarini tayyorlash ishlari amalga oshiriladi.

Kirish qismida mashg'ulot maqsadi va kutilayotgan natijalarni elon qilish, mashg'ulotni amalga oshirish ketma-ketligini tushuntirish, tashrif buyurgan mexmon bilan tanishtirish- u xaqida qisqacha ma'lumot berish xamda jarayoni kuzatish moderatsya qilish fan o'qituvchisi tomonidan amalga oshiriladi. Mashgulotning asosiy qismida mexmon tomonidan suhbat olib borish va u tomonidan "Romli-osma tizimli avtoyo'l o'tkazgichlari qurish" masalalari yoritiladi. Talabalar nigoxida "Romli-osma tizimli avtoyo'l o'tkazgichlari qurish" ishlari qanday amalga oshiriladi va jarayondan uchrashi mumkin bo'lgan xato va kamchiliklar xamda ularni oldini olish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Mashg'ulotning yakuniy qismida talabalar o'rtasida "Kelajakga sayoxat" tarzida siz o'zingizni zamonaviy "Romli-osma tizimli avtoyo'l o'tkazgichlari"ni qanday tasvirlaysiz g'oya doirasida savol-javoblar o'tkaziladi. Shundan so'ng keyingi mashg'ulotlarda o'tkaziladigan tanlovda ishtirok etish uchun loyixa tayyorlash vazifasi beriladi [3].

Xulosa qilib aytish mumkinki, yoshlari ongida yuksak ma'naviy komillik, yurt ozodligi, obodligi va xalqimizning farovonlik yo'lida fidokorona mehnat qilish, o'ziga va atrofdagilarga nisbatan talabchan bo'lish, o'zida irodaviy sifatlarni tarbiyalay olish, intiluvchanlik, tashabbuskorlik, tashkilotchilik, ijodkorlik hamda mustaqil fikrlash layoqatiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ergashev, A. S., & Raximjonov, Z. Q. (2022). Mutaxasisilik fanlarini oqitishda innovatsion texnologiyalarning qollanilishi. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2(5), 31-34.

2. Muslimov, N. A., & Umarova, Z. A. (2021). The role of media resources in the process of self-education. International Journal Papier Public Review, 2(1), 49-53.

3. Muslimov, N. A., Usmonboeva, M. H., Sayfurov, D. M., & Turaev, A. B. (2015). Innovative educational technologies. Educational-methodical manual.-Tashkent.

4. Ulug’bek qizi Arzikulova, C., & qizi Latifjonova, M. L. (2022). ZAMONAVIY TA’LIM METODLARI–TA’LIM SAMARADORLIGI KAFOLATI. Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya: Nazariy va amaliy izlanishlar, 2(17), 153-160.

5. Energy menegment and organization of the management system at the enterprise. International Scientific Journal “Engineering Mathematics”. Volume 4, Issue 2, 2022. ISSN:1687 – 6156. - P. 39-43 http://iejemta.com\. G.A. Saidova.

ВИДЫ И ОСОБЕННОСТИ СИНТАГМАТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ

Кадирова Гулора Худайназаровна

Преподаватель Академического лицея КГТУ

Магистрант КГУ

Аннотация. В статье рассматривается понятие синтагматических инноваций как одного из наиболее продуктивных направлений в развитии современного языка. Синтагматические инновации, возникающие на уровне словосочетаний и устойчивых фраз, отражают как внутренние закономерности функционирования языка, так и внешние социально-культурные влияния. Особое внимание уделено классификации видов синтагматических новообразований, их стилистическим, коммуникативным и прагматическим особенностям. Приводятся примеры новейших синтагматических конструкций, активно функционирующих в публицистике, интернете и разговорной речи. Анализируется влияние медиа, сленга, профессиональной и молодежной субкультуры на образование синтагматических инноваций.

Ключевые слова: синтагматика, синтагматические инновации, словосочетание, неологизм, фразеологизм, языковая динамика.

ВВЕДЕНИЕ

Современный язык находится в постоянном развитии, и одной из форм его эволюции являются инновации на синтагматическом уровне. Если парадигматические инновации чаще касаются изменения форм слова и лексических систем, то синтагматические — это изменения в структуре сочетаний слов, построении речевых фрагментов и устойчивых выражений. Особый интерес представляет исследование того, как новые синтагмы отражают социокультурные процессы, особенности мышления и прагматические установки общества.

Цель данной статьи — рассмотреть виды синтагматических инноваций, охарактеризовать их функции, особенности употребления и языковую специфику в различных стилях и жанрах.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Синтагматические инновации — это новые сочетания слов, неологизмы синтагматического типа, либо трансформированные устойчивые выражения, возникающие в результате изменения норм сочетания слов в речи.

К ним относятся [1]:

Новые словосочетания (например: «цифровая усталость», «эмоциональное выгорание»)

Игровые комбинации слов («разморозить бюджет», «информационный шум»)

Новые фразеологические конструкции («не баг, а фича», «выйти за рамки пузыря»)

Такие инновации часто появляются в ответ на новые реалии, технологии, явления массовой культуры или изменившиеся коммуникативные практики.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

По происхождению:

Авторские — создаются индивидуально в художественном или публицистическом дискурсе (например, «ржавое солнце» — из поэзии).

Коллективно-речевые — возникают в массовом употреблении (например, «социальное дистанцирование», «дружить домами»).

По степени устойчивости:

Эпизодические — ситуативные, быстро исчезающие.

Закрепившиеся — переходят в активный словарь, становятся фразеологизмами.

По сфере употребления [2]:

Медийные: «информационный пузырь», «фейковая новость»

Научные: «когнитивный диссонанс», «языковая интерференция»

Молодёжные/сленговые: «кринge-момент», «флексить»

Профессиональные: «управлять рисками», «контент-стратегия»

Синтагматические инновации не только отражают новые реалии, но и выполняют коммуникативные функции:

Оценочность (например, «токсичная позитивность»)

Ирония («все пошло не по скрипту»)

Индивидуализация речи

Создание культурных кодов (особенно в молодежной среде и социальных сетях)

Важно отметить, что такие выражения часто стилистически окрашены, имеют яркую экспрессию и служат идентификатором речевого стиля говорящего.

Интернет и цифровые медиа стали основной платформой для появления и распространения синтагматических новообразований. Микроблогинг, мемы, комментарии, сленговые выражения создают среду, где формируются новые синтаксические и лексические связи.

Примеры [3]:

«отписаться от реальности»

«эмоциональное айкидо»

«залипать в прокрастинации»

«инфоцыгане» (ироничное обозначение псевдоэкспертов)

Инновации в интернете обладают высокой скоростью циркуляции, но и краткой жизнью — их судьба зависит от массового признания и закрепления в языке [4].

Несмотря на активное формирование синтагматических инноваций, их научное изучение сталкивается с рядом трудностей:

Быстрая сменяемость и исчезновение новых конструкций

Отсутствие фиксированной нормативности

Трудности в классификации из-за межжанровой природы

Тем не менее, синтагматические инновации — это богатый материал для лингвистического анализа, особенно в сфере медиалингвистики, прагматики и социолингвистики [5].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Синтагматические инновации отражают живое движение языка, его реакцию на культурные, социальные и технологические изменения. Они возникают на пересечении традиции и новаторства, нормативности и креативности. В них проявляется игра слов, стилистическое мышление, коммуникативная гибкость современного человека.

Изучение синтагматических инноваций важно не только для понимания языковой динамики, но и для анализа дискурса, социальных трендов, а также для формирования лингвистической компетенции у студентов, преподавателей и специалистов в сфере коммуникации.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. — М.: Флинта, 2005.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — М.: Наука, 2017.
3. Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедческий аспект. — М.: Международные отношения, 2015.
4. Новиков А.И. Функционально-коммуникативная лингвистика. — М.: Логос, 2001.
5. Стернин И.А. Когнитивные основы лингвистики. — Воронеж: Истоки, 2010.

O‘ZBEKISTON VA YUNESKO: ILM-FAN, TA’LIM, MADANIYAT VA TARIXIY MEROSNI SAQLASHDAGI HAMKORLIK

Xoliqov G‘olib Jahongirovich

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti,

Safarov Maqsud

Qarshi davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston va YuNESKO o‘rtasidagi hamkorlikning asosiy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Xususan, ta’lim, fan, madaniyat va tarixiy merosni muhofaza qilish sohalaridagi qo‘shma loyihalar, bu sohalarda erishilgan yutuqlar va istiqboldagi rejalar yoritiladi. O‘zbekistonning boy madaniy va tarixiy merosini saqlash, ta’lim sifatini oshirish hamda ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashda YuNESKO bilan hamkorlikning ahamiyati keng muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: BMT, YUNESKO, O‘zbekiston, ta’lim, fan, madaniyat, madaniy meros, xalqaro hamkorlik, Butunjahon merosi, madaniy yodgorliklar, ta’lim sifatini oshirish, ilmiy tadqiqotlar.

Abstract: This article analyzes the main directions of cooperation between Uzbekistan and UNESCO. In particular, joint projects in the fields of education, science, culture and historical heritage protection, achievements in these fields and future plans will be highlighted. The importance of cooperation with UNESCO in preserving the rich cultural and historical heritage of Uzbekistan, improving the quality of education and supporting scientific research is widely discussed.

Key words: UN, UNESCO, Uzbekistan, education, science, culture, cultural heritage, international cooperation, World Heritage, cultural monuments, improving the quality of education, scientific research.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng xalqaro tashkilotlar, jumladan, YUNESKO bilan hamkorlikni rivojlantirishga katta e’tibor qaratdi. YUNESKO

– BMTning ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha ixtisoslashgan tashkiloti bo‘lib, u madaniy merosni muhofaza qilish, ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan keng ko‘lamli loyihalarni amalga oshiradi. O‘zbekiston 1993 yilda YUNESKO a’zosi bo‘ldi va shu kundan boshlab ta’lim, fan, madaniyat hamda tarixiy merosni asrab-avaylash sohalarida keng ko‘lamli hamkorlikni yo‘lga qo‘ydi.

O‘zbekistonning jahon hamjamiyatida obro‘-e’tibori, nufuzining tobora oshib borishi istiqlol tufaylidir[21]. Tarixdan ma’lumki, hech qaysi davlat o‘z qobig‘iga o‘ralib, jahon hamjamiyatidan uzilib, mustaqil taraqqiyot yo‘lidan bormagan[22]. Aksincha, mustaqil rivojlanish yo‘lini tanlashi bilanoq, jahon hamjamiyatiga qo‘shilish orqali taqdirini belgilagan. Shu boisdan ham, O‘zbekiston mustaqil davlat maqomiga ega bo‘lishi bilanoq, xalqaro hamjamiyat bilan teng huquqli, suveren hamkorlik qilish yo‘lini tutdi[23].

Bugungi kunda O‘zbekiston jahon hamjamiyatida o‘z o‘rni va nufuziga ega bo‘lgan davlatga aylandi. Bu borada Respublika Prezidenti ta’kidlaganidek: "Mustaqillikka erishganimizdan beri o‘tgan qisqa tarixiy davr ichida mamlakatimiz dunyo hamjamiyatida munosib o‘rin egalladi”[24].

O‘zbekiston jahonning juda ko‘plab yirik xalqaro tashkilotlari, ilmiy va madaniy muassasalarining teng huquqli a’zosidir. Jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT), NATOning “Tinchlik yo‘lidagi hamkorlik dasturi", Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti, YUNESKO, Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti, Xalqaro Valyuta Fondi, Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar shular jumlasidandir.

O‘zbekiston 1993 yil 29 oktabrda YUNESKOning a’zosi bo‘ldi. Shu davrdan boshlab YUNESKO O‘zbekistonga juda katta e’tibor qaratib kelmoqda, chunki mamlakat juda boy

[21] Ўзбекистон Республикаси Президенти нутқлари ва маърузалари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023.
[22] ЮНЕСКО расмий веб-сайти: https://www.unesco.org
[23] А. Раҳимов. ЮНЕСКО ва Ўзбекистон: маданий меросни сақлаш ва ривожлантириш. – Тошкент: Мерос нашриёти, 2021.
[24] ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси рўйхати тўғрисидаги ҳужжатлар. – Париж: ЮНЕСКО нашриёти, 2022.

madaniy merosga ega[9]. Binobarin, YUNESKOning sobiq Bosh direktori Federiko Mayor fikricha, “O‘zbekiston YUNESKO uchun katta kashfiyot bo‘ldi”[25].

O‘zbekiston va YUNESKO hamkorligi doirasida tarixiy, madaniy merosni tiklash va o‘rganish, ta’lim, fan masalalari bo‘yicha yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Ahmad al-Farg‘oniy, Imom al-Buxoriy, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek kabi tarixiy shaxslarning yubileylari hamda Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz kabi shaharlarning tarixiy ahamiyatiga bag‘ishlangan tadbirlar YUNESKO homiyligida o‘tkazilgan.

Shuningdek, qadimiy shaharlar va me’moriy yodgorliklar – “Ichan Qala” majmuasi, Buxoro va Shahrisabz tarixiy markazlari, “Samarqand – madaniyatlar chorrahasi” YUNESKOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan.

YUNESKO ta’lim sohasida ham O‘zbekiston bilan keng hamkorlik olib bormoqda. Jumladan, oliy ta’lim tizimini isloh qilish, talabalar va olimlar akademik almashinuvini tashkil etish, milliy ta’lim loyihalarini qo‘llab-quvvatlash kabi ishlar amalga oshirilmoqda.

YUNESKOning nomoddiy merosni himoya qilish bo‘yicha Konvensiyasiga muvofiq, Boysun tumanidagi tarixiy joylar va o‘zbek shashmaqomi insoniyatning nomoddiy madaniy merosi durdonalari deb e’lon qilingan.

2010 yilda Xivada o‘tkazilgan ”Asrlar sadosi” an’anaviy madaniyat festivali YUNESKO va O‘zbekiston hamkorligining yorqin namunasidir. Yuksak umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib qilish va ilmiy-tarixiy merosni himoya qilishdagi xizmatlari uchun O‘zbekiston rahbari YUNESKOning ikki oliy nishoni – Abu Ali ibn Sino nomidagi hamda "Borobudur" oltin medallari bilan taqdirlangan.

Xulosa

Markaziy Osiyo mamlakatlarining BMT va uning ixtisoslashgan tashkilotlari bilan o‘zaro samarali hamkorligi mintaqa ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy islohotlarni

[25] Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги. ЮНЕСКО билан ҳамкорлик бўйича расмий ҳисоботлар (2019–2023).

muvaffaqiyatli amalga oshirishga, shuningdek, xalqaro hamjamiyatda munosib o‘rin egallashga xizmat qiladi. Zero, “o‘tmishsiz kelajak, hamkorliksiz taraqqiyot bo‘lmaydi”.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти нутқлари ва маърузалари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2023.
2. ЮНЕСКО расмий веб-сайти: https://www.unesco.org
3. Алимов С. Ўзбекистон ва халқаро ташкилотлар: ҳамкорлик истиқболлари. – Тошкент: Фан, 2019.
4. Раҳимов А. ЮНЕСКО ва Ўзбекистон: маданий меросни сақлаш ва ривожлантириш. – Тошкент: Мерос нашриёти, 2021.
5. ЮНЕСКОнинг Бутунжаҳон мероси рўйхати тўғрисидаги ҳужжатлар. – Париж: ЮНЕСКО нашриёти, 2022.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги ЮНЕСКО ишлари бўйича Миллий комиссиянинг расмий ҳисоботлари (2020–2023 йиллар).
7. Жўраев Х. Ўзбекистоннинг маданий мероси: ЮНЕСКО билан ҳамкорлик тажрибаси. – Тошкент: Sharq, 2020.
8. Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги. ЮНЕСКО билан ҳамкорлик бўйича расмий ҳисоботлар (2019–2023).
9. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *Development and innovations in science* 2.7 (2023): 8-14.
10. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *Farg'ona davlat universiteti,(3)* (2023): 67-67.
11. Номозов, Х. "ИНТЕРНЕТ-МАКОН ТАЪСИРИДА СОДИР БЎЛАЁТГАН НЕГАТИВ ИЖТИМОИЙЛАШУВ ШАКЛЛАРИ." *Философия и право* 26.3 (2023): 232-235.

12. Nomozov, Xurshid. "OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING IJTIMOIY FUNKSIYASI." *TAMADDUN NURI JURNALI* 1.64 (2025): 253-255.
13. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 48-51.
14. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "JAMIYAT IJTIMOIYLASHUVIDA INSTITUTLARI O'RNI VA INTERNET-MAKONNING UNDAGI O 'RNI." *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION* 1.2 (2024): 83-88.
15. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOIYLASHUV SHAKLLARI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 52-58.
16. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS* 1.2 (2024): 113-118.
17. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS* 1.2 (2024): 113-118.
18. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "AXBOROT XURUJINING O 'SMIRLAR HAYOTIGA TA'SIRI." *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* (2023): 1285-1287.
19. O'G'Li, Nomozov Xurshid Shavkat. "YUKSAK AXBOROT MADANIYATI–INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN RATSIONAL FOYDALANISH SHARTI." *Research Focus* 2.6 (2023): 105-110.
20. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "THREATS TO INFORMATION SECURITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS." *Gospodarka i Innowacje*. 22 (2022): 229-231.

AXBOROTNING JAMIYATDAGI TUTGAN O'RNI.

Hamroyeva Xadicha

Ijtimoiy fanlar fakulteti 1 bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborotning jamiyat hayotidagi o‘rni va uning asosiy funksiyalari tahlil qilingan. Axborotning ijtimoiy ong va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, uning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotga ta’siri yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalarining ahamiyati, axborot xavfsizligi muammolari va ijtimoiy tarmoqlarning roliga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada axborotdan oqilona foydalanish va axborot madaniyatini shakllantirishning dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Axborot, jamiyat, axborot madaniyati, axborot texnologiyalari, ijtimoiy ong, axborot xavfsizligi, ijtimoiy tarmoqlar, taraqqiyot, OAV, raqamli iqtisodiyot.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida axborot jamiyat hayotining ajralmas va markaziy unsurlaridan biriga aylangan. Axborot — bu nafaqat ma’lumot, balki harakat, o‘zgarish va rivojlanishning asosiy manbaidir. Jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiyotning o‘sishi, siyosiy barqarorlik va madaniy hayotning rivojlanishi uchun axborotning tutgan o‘rni beqiyosdir. Axborot to‘g‘ri va samarali boshqarilganda, u jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarni olib keladi, insonlarning ongini, dunyoqarashini va hayot tarzini shakllantiradi. Axborot tushunchasi va uning asosiy vazifalari. Axborot — bu atrof-muhit, ijtimoiy jarayonlar, insonlar faoliyati haqida aniq, ishonchli va foydali ma’lumotlar yig‘indisidir. Axborot odatda matn, rasm, ovoz, video va raqamli shaklda jamiyatga taqdim etiladi. Axborotning eng muhim vazifasi — bu odamlar o‘rtasida to‘g‘ri aloqa va muloqotni ta’minlash, bilish va o‘rganish ehtiyojlarini qondirish, qaror qabul qilishda asos bo‘lish va ijtimoiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatishdir. Jamiyatda har bir soha axborotga muhtoj. Davlat boshqaruvi, ta’lim, fan, sog‘liqni saqlash, madaniyat, iqtisodiyot va boshqa barcha tizimlar faoliyati bevosita axborot almashinuvi va axborotdan samarali foydalanishga asoslanadi. Axborot orqali davlat o‘z siyosatini, qonun va qarorlarini xalqqa yetkazadi, ta’lim tizimi bilimlarni tarqatadi, iqtisodiyot esa bozordagi o‘zgarish va talabni

bilib, moslashadi. Axborot va ijtimoiy ong Axborot jamiyatning ijtimoiy ongini shakllantiruvchi muhim omillardandir. Odamlar atrofidagi voqealar va hayot haqidagi tasavvurlarini aynan axborot orqali hosil qiladilar. Axborot inson tafakkuri va dunyoqarashiga ta’sir etib, ularni biror yo‘nalishga undaydi. Shu bois, axborot vositalarining yuksak mas’uliyat bilan ishlashi muhim ahamiyatga ega. Ommaviy axborot vositalari (OAV) orqali tarqatilayotgan axborot odatda millionlab insonlarning ongiga, ularning ijtimoiy-siyosiy pozitsiyasiga va hatto kunlik hayot tarziga ta’sir qiladi. Masalan, insonlar voqealarga munosabatini ko‘pincha televizor, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali olgan ma’lumotlar asosida shakllantiradi. Shu bois, to‘g‘ri va haqqoniy axborot tarqatilishi orqali jamiyatda sog‘lom ijtimoiy muhit, fikrlar xilma-xilligi va ijobiy o‘zgarishlarni ta’minlash mumkin. Aksincha, soxta yoki noto‘g‘ri axborot tarqatilishi esa jamiyatda adovat, tushunmovchilik va beqarorlikka sabab bo‘lishi mumkin. Axborot va taraqqiyot

Axborot bugungi kunda taraqqiyotning kalit omili hisoblanadi. Rivojlangan davlatlar va ilg‘or kompaniyalar axborotni to‘plash, tahlil qilish va undan samarali foydalanish orqali raqobatdosh ustunlikka ega bo‘lishmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi tufayli iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda inqilobiy o‘zgarishlar yuz bermoqda. Dunyodagi ko‘plab muvaffaqiyatli davlatlar va tashkilotlar axborot texnologiyalarini keng joriy qilib, raqamli iqtisodiyotga o‘tish orqali iqtisodiy yuksalishga erishmoqda. Elektron hukumat, elektron ta’lim, elektron sog‘liqni saqlash, internet savdo va elektron to‘lov tizimlari bunga yaqqol misoldir. Axborotdan samarali foydalangan jamiyat va davlatlar zamonaviy raqobatda doimo yutadi.

Axborotning xavfsizligi va ehtiyot choralar

Axborotning jamiyatdagi ahamiyati oshgani sari uning xavfsizligini ta’minlash masalasi ham muhimlashmoqda. Xavfsizlik nafaqat texnik jihatdan, balki axloqiy va huquqiy jihatdan ham muhim sanaladi. Bugungi kunda kibertahdidlar, soxta axborot (feyk), shaxsiy ma’lumotlarning noqonuniy tarqalishi kabi muammolar ko‘paymoqda. Shuning uchun ham davlatlar va tashkilotlar axborot xavfsizligini ta’minlash, axborot almashinuvida qonuniylik va halollikni saqlash bo‘yicha qat’iy choralar ko‘rmoqda. Har

bir inson ham o‘z axborot madaniyatini oshirishi, shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, faqat ishonchli va rasmiy manbalardan foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim.Axborot va ijtimoiy tarmoqlar. Oxirgi yillarda ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi axborotning jamiyatdagi o‘rnini yanada kuchaytirdi. Facebook, Instagram, Telegram, YouTube va boshqa tarmoqlar millionlab foydalanuvchilarga ega bo‘lib, axborot almashinuvi va tarqalishining asosiy vositalariga aylandi.

Ijtimoiy tarmoqlar orqali jamiyat a’zolari istalgan vaqtda, istalgan joydan o‘z fikrlarini bildirishi, yangiliklarni tezda tarqatishi va o‘zaro muloqot qilish imkoniga ega bo‘ldi. Bu esa demokratik qadriyatlar, so‘z erkinligi va axborot olish huquqlarining rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi.

Biroq, ijtimoiy tarmoqlarda soxta va yolg‘on axborot tarqalishi, kibershantaj, axloqiy buzilishlar va salbiy ta’sirlar ham mavjud. Shu sababli, foydalanuvchilar axborot madaniyatiga ega bo‘lishlari, tanqidiy fikrlash va axborot tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishlari lozim.

Xulosa Xulosa qilib aytganda, axborot jamiyat hayotining eng muhim va ajralmas qismiga aylangan. To‘g‘ri va ishonchli axborot — taraqqiyot va barqarorlik kafolati. Har bir inson, tashkilot va davlat axborotga nisbatan mas’uliyatli yondashib, undan oqilona va samarali foydalanishi zarur. Axborot madaniyati rivojlangan jamiyatlar har doim taraqqiyotda, ijtimoiy barqarorlikda va ma’naviy yuksalishda boshqalar uchun namuna bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *Development and innovations in science* 2.7 (2023): 8-14.

2. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *Farg'ona davlat universiteti,(3)* (2023): 67-67.

3. Номозов, Х. "ИНТЕРНЕТ-МАКОН ТАЪСИРИДА СОДИР БЎЛАЁТГАН НЕГАТИВ ИЖТИМОИЙЛАШУВ ШАКЛЛАРИ." *Философия и право* 26.3 (2023): 232-235.

4. Nomozov, Xurshid. "OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING IJTIMOIY FUNKSIYASI." *TAMADDUN NURI JURNALI* 1.64 (2025): 253-255.

5. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 48-51.

6. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). JAMIYAT IJTIMOIYLASHUVIDA INSTITUTLARI O'RNI VA INTERNET-MAKONNING UNDAGI O 'RNI. *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, *1*(2), 83-88.

7. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOIYLASHUV SHAKLLARI. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR*, *1*(2), 52-58.

8. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, *1*(2), 113-118.

9. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, *1*(2), 113-118.

10. Shavkat o'g'li, N. X. (2023). AXBOROT XURUJINING O 'SMIRLAR HAYOTIGA TA'SIRI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1285-1287.

11. Shavkat o'g'li, N. X. (2022). THREATS TO INFORMATION SECURITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *Gospodarka i Innowacje.*, *22*, 229-231.

AXBOROTNING ZAMONAVIY TARKIBI

Nomozov Xurshid Shavkat o'g'li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

f.f.f.d. (PhD)v.b. dotsent

nomozovnomozov2@gmail.com

+998914680710

Annotatsiya: Maqolada internet-makonning mohiyati va shakllanishi jarayoni ochib berilgan, undan joy olgan kontentlar tavsiflangan ham mazkur resurslar qo'llaniyotgan sohalar ifodalangan. Internet kommunikativ tarmoq sifatida rivoj topar ekan, turli resurslar evaziga muttasil boyib bordi. Buning ustiga, mazkur resurslardan maqsadga muvofiq foydalanish ko'lami ham kengaydi.

Kalit so'zlar: internet, internet-makonn, ommaviy kommunikatsiya, axborot, veb-sayt, elektron

KIRISH

Asrlar davomida fiziologik ehtiyojlarni qondirish zaruriyati, shaxsiy xavfsizlikni ta'minlash istagi, hatto o'z hohishlarini ro'yobga chiqarish ilinji o'zgalar bilan turli aloqalarni yo'lga qo'yishni taqozo qilib kelgan. Bu aloqalar muayyan axborotlarni yetkazish yoki qabul qilish, tushunish va tushuntirish,sa'y-harakatlarni uyg'unlashtirish, hamjihatlikda faoliyat olib borish va shu kabilar uchun xizmat qilgan. Ehtiyojlar ortgani, hayotiy xavfsizlik shartlari murakkablashgani, inson hohishlari doirasi kengaygani sayin bu aloqalar ham, ularni amalga oshirishga madad beradigan vositalar ham takomillashib boravergan. Sirasini aytganda, telegraf, telefon, gazeta, jurnal, radio, televideniye va shu kabilar ham insoniyat kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida ixtiro qilingan. XX asrning ik-kinchi yarmida internet tarmog'ining vujudga kelishi insoniyatning kommu-nikativ imkoniyatlarni kengaytirish borasidagi sa'y-harakatlari gultojisi bo'ldi.

XX asrning so‘nggi o‘n yilligi arafasida internet bugungi ko‘rinishga kira boshladi. Bunga Yevropa yadro tadqiqotlari laboratoriyasi xodimlari T. Berners-Li va R.Kayo izlanishlari zamin yaratdi. Olimlar Jenevada fao-liyat olib borgan mazkur laboratoriyada 1984-1989 yillarda yirik matnli hujjatlarni izlash, tizimlashtirish, saqlash va uzatish yo‘llarini topish bilan mashg‘ul bo‘ldilar. Izlanishlar natijasi o‘laroq ushbu vazifalarni bajarishga qodir bo‘lgan dastur yaratildi va taqdim qilindi. Qizig‘i shunda-ki, dastavval dasturdan laboratoriyaga dahldor bo‘lgan hujjatlarni topish va tizimlashtirish maqsadida foydalanish rejalashtirilgandi. Biroq “World Wide Web” (Umumjahon tarmog‘i) deb nom olgan ushbu dastur shiddat bilan ommalasha boshladi va tez orada butun Yevropaga mashhur bo‘lib ketdi. T. Berners-Li va R.Kayo 1991-1993 yillarda bildirilgan taklif va tavsiya-lar ustida ishlashga va dasturni takomiliga yetkazishga majbur bo‘ldilar[7].

Bugungi kunda internet imkoniyatlaridan foydalanuvchilar soni mis-li ko‘rilmagan darajaga yetdi. Milliardlab kishilar internetni kundalik aloqa vositasiga aylantirganlar. Ma’lumotlarga qaraganda, 2012 yilda jahondagi internet auditoriyasi 2,18 milliard kishidan iborat bo‘lgan bo‘lsa, 2022 yilga kelib bu ko‘rsatkich 4,95 milliardga yetgan. Boshqacha aytganda, bugun jahon aholisining 62,5 foizi internetdan foydalanmoqda[9]. Ayni paytda Yevropa aholisining 82,5 foizi, Shimoliy va Janubiy Amerika aho-lisining 77,2 foizi, Osiyo aholisining 48,4 foizi, Afrika aholisining 28,2 foizi internet xizmatlaridan foydalanmoqda.[10] Ko‘rinib turibdiki, internetdan foydalanish imkoniyatlari, bir tomondan, turmush farovonli-gi darajasiga, ikkinchi tomondan, energiya manbalari bilan ta’minlangan-lik darajasiga borib taqaladi. Turmush farovonligining oshishi inter-netdan foydalanish uchun moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirsa, energiya ta’minoti optimallashuvi zaruriy infrastrukturani yaratish uchun poydevor yaratadi. Turmush darajasining pastligi, energiya ta’minotidagi uzilishlar internetdan foydalanish imkoniyatlarini cheklab qo‘yadi.

Biroq tadqiqot maqsadi internet-makonning shaxs ijtimoiylashuviga ta’siri bilan bog‘liq bo‘lgani bois bizni masalaning texnik jihatlari qiziqtirmaydi. Internet-makon

mazmuniga diqqatni jamlaydigan bo‘lsak, uning asosiy tarkibiy komponentlari quyidagilardan iborat:

Xulosa qiladigan bo‘lsak, turli axborotlarni saqlash, qayta ishlash va uzatish imkonini beradigan kommunikativ tarmoq sifatida vujudga kelgan internet XX asr oxiri – XXI asr boshlariga kelib ijtimoiy voqelikning o‘ziga xos ko‘rinishiga, o‘z tavsifi va tarkibiga ega bo‘lgan internet-makonga aylandi. Internet-makon – bir-biri bilan aloqada bo‘lgan individlar, ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar tomonidan kompyuter va boshqa kommunikasion texnologiyalar yordamida yaratilgan va muayyan chek-chegaraga ega bo‘lmagan yaxlit tuzilmadir. Uning tarkibi domen nomlari tizimi, elektron pochta xizmati, retranslyatsiya xizmati, telekonferensiyalar xizmati, fayllarni uzatish va arxivlash xizmati, uzoqdagi kompyuterlarni boshqarish xizmati, umumjahon tarmog‘i xizmati kabi komponentlarni o‘z ichiga olmoqda. Maz-mundorlik va tarkiban murakkablik unga axborot berish, shaxslararo mulo-qotni ta’minlash, imkoniyatlarni birlashtirish, vorisiylikni ta’minlash, ijodiy faoliyatni takomillashtirish funksiyalarini bajarish imkonini bermoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

12. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *Development and innovations in science* 2.7 (2023): 8-14.
13. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *Farg'ona davlat universiteti,(3)* (2023): 67-67.
14. Номозов, Х. "ИНТЕРНЕТ-МАКОН ТАЪСИРИДА СОДИР БЎЛАЁТГАН НЕГАТИВ ИЖТИМОИЙЛАШУВ ШАКЛЛАРИ." *Философия и право* 26.3 (2023): 232-235.
15. Nomozov, Xurshid. "OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING IJTIMOIY FUNKSIYASI." *TAMADDUN NURI JURNALI* 1.64 (2025): 253-255.
16. Shavkat o’g’li, Nomozov Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR* 1.2 (2024): 48-51.

17. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYAT IJTIMOIYLASHUVIDA INSTITUTLARI O'RNI VA INTERNET-MAKONNING UNDAGI O 'RNI. *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, *1*(2), 83-88.
18. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOIYLASHUV SHAKLLARI. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR*, *1*(2), 52-58.
19. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, *1*(2), 113-118.
20. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, *1*(2), 113-118.
21. Shavkat o'g'li, N. X. (2023). AXBOROT XURUJINING O 'SMIRLAR HAYOTIGA TA'SIRI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1285-1287.
22. Nomozov, Xurshid (2022). THREATS TO INFORMATION SECURITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *Gospodarka i Innowacje.*, *22*, 229-231.

AXBOROT XURUJLARINING MANBALARI, ULARNING IJTIMOIY MUHITDA AMALGA OSHISH USULLARI

Nomozov Xurshid Shavkat o'g'li

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

f.f.f.d. (PhD)v.b. dotsent

nomozovnomozov2@gmail.com

+998914680710

Annotatsiya: Ushbu maqolada "internet" tushunchalarining mohiyati, axborot xurujlarining manbalari, ularni ijtimoiy muhitda amalga oshish usullari va ularga qarshi kurashish yo 'llari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: internet, internet huruji, siyosiy usul, harbiy usul, iqtisodiy usul.

Axborot bugungi kuning eng muhim va dolzarb masalardan beri bo'lib xizmat qilinadi. Internet ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik va madaniy taraqqiyotning muhim omilidir. Uning jamiyat hayotidagi ahamiyati kundan-kunga ortib, ma'lumotlar bilan ishlash usullari o'zgarishi va yangi axborot texnologiyalarni qo'llash sohalarining kengayishi kuzatilmoqda.

Axborot hajmining borgan sari ko'payishi XX asrning ikkinchi yarmidan yaqqol namoyon bo'la bordi. O'tgan asrning 70 yillarida axborot hajmi har 5-7 yilda ikki barobarga ortgan bo'lsa, 80-yillarda bunday o'sish har 20 oyda, 90-yillarda esa har yili kuzatilgan[1]. Axborot hajmining bu qadar ortib ketishi insonning axborotni butunligicha qabul qilish imkonini cheklab qo'yayotganini ta'kidlash lozim.

Amerikalik muhandis, matematik va birinchilardan bo'lib axborot nazariyasini yaratgan olim Shennon K. axborotni "oydinlashtirilgan mavhumlik", - deya ta'riflagan. Buning ma'nosi shundan iboratki, axborotni qabul qilib inson yangi bilimlar bilan tanishadi, ilgari mavhum bo'lgan narsalarni anglaydi, qo'ygan savollariga javob topadi. Bu tugamas va doimiy jarayondir.

O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonuniga muvofiq axborot axborotlashtirish jarayonida qo'llanuvchi axborot resursi[2] sanaladi.

" Axborot", "huruj" va "axborot huruji" tushunchalarining ta'rifini berish va ularni o'zaro bog'lash orqali qo'yilgan muammoni yanada chuqurroq tushunish, axborot xavfsizligini ta'minlash masalasining dolzarb ekanligini anglash mumkin.

Axborot so'zining kelib chiqish tarixiga nazar solsak, u arabcha "axbor", ya'ni xabar so'zidan olingan. Informatsiyaesa lotincha informatio so'zidan olingan bo'lib, «tushuntirish, xabar qilish, talqin etish» ma'nolarini anglatadi va namoyon bo'lish shakllaridan qat'iy nazar biror narsa haqidagi ma'lumotni o'zida namoyon etadi. Bugungi kunda axborot va informatsiya so'zlari ko'p hollarda yagona mazmunda ishlatilmoqda.

Bugun axborot hurujlari orqali o'z g'oyalarini singdirish va jamiyat a'zolarini, ayniqsa, yoshlarni o'z izmiga solish ko'p kuzatilayotgan holat bo'lib qolmoqda. Internet hurujlari bugungi kunda globallashuv jarayoniga qo'shilgan har bir davlat va jamiyat uchun potensial yoki real darajada xavf tug'diradi. Chunki axborot orqali o'sha mamlakat yoshlari ongini manipulyatsiya qilish, o'zlarining g'arazli maqsadlariga shu yo'l bilan erishmoqchi bo'layotgan kuchlar mavjudligi sir emas. Axborot xurujlarini bugungi kunda davlatlar (jumladan chet el davlatlari), turli ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy tashkilotlar, rasmiy va norasmiy sotsial guruhlar, alohida shaxslar uyushtirishi mumkin[5]. Shuning uchun axborot urushlari, axborot-psixologik xavfsizlik kabi mavzularda butun dunyo olimlari keng baxs va mushohadalar olib borishmoqda. Internet oqimining ortishi, internet urushlari va axborot terrorizmi kabi masalalarning ko'tarilishi, jamiyatda ommaviy axborot vositalari o'rnining ortishi, mehnat faoliyatini texnik axborotlashtirish usullarining keng qo'llanilishi tufayli ko'plab ilmiy va ilmiy-amaliy adabiyotlarda axborot xurujlarining amalga oshish usullari o'rganilmoqda. Internet ta'sirlari kimga ta'sir ko'rsatish kerakligi va axborot hurujining maqsadidan kelib chiqqan holda tegishli usullar orqali amalga oshiriladi. Bularga psixologik usullar (o'z fikrini singdirish, rag'bat, majburlash, jazolash, namuna ko'rsatish), harbiy usullar (jismoniy zarar yetkazish orqali o'z fikrini singdirish),iqtisodiy usullar (potensial raqibning iqtisodiy holatini yomonlovchi savdo

yoki moliyaviy sanksiyalar yaratish), siyosiy usullar (turli siyosiy o'yinlar) kiradi[6]. Mazkur usullarni mukammal bilgan holatdagina axborot hurujlariga qarshi kurash yo'llarini ishlab chiqish mumkin. Globallashuv sharotida dunyoning mafkuraviy manzarasi hozirda juda murakkablashib ketdi. Unda ta'sir kuchiga ega bo'lishni eng maqbul yo'li sifatida, mablag' qancha ketishidan qat'iy nazar yirik axborot tarqatuvchilik mavqeini egallash ekanligi hozirda sir bo'lmay qoldi. Jahonda informasion urush ketayotganini hatto oddiy insonlar ham sezishlari mumkin. Misol uchun biron mamlakat hududida ma'lum turmush tarzini, qadriyatlar tizimini ulug'lovchi risolalar, san'at asarlari, kinofilmlar, axborotlar va hokazolar tarqatilmoqda. Bunday informatsiyalar jamiyatda ma'lum ijtimoiy fikrning shakllanishiga ta'sir etmay qolmaydi. Shu munosabat bilan birinchi prezidentimiz I.A.Karimovning yoshlarni ochiq axborot olish davrida hukm suradigan umumbashariy axloqiy inqirozdan asrash muammosiga alohida e'tibor qaratgani diqqatga sazovor: — .keyingi yillarda ko'plab namoyish etilayotgan jangarilik filmlarini olaylik, - deydi U. - Bu filmlarni ko'pchilik, ayniqsa, yoshlar maroq bilan ko'radi, chunki odamzot tabiatan mana shunday to'polonlarni tomosha qilishga moyil... Afsus bilan ta'kidlashimiz lozim: tarix tajribasi shundan dalolat beradiki, inson tabiatidagi insoniylikdan ko'ra vahshiylik, ur-yiqit instinktlari, ya'ni xatti-harakatlarini qo'zg'atib yuborish osonroq. Ongi shakllanib ulgurmagan aksariyat yosh tomoshabinlar bunday filmlardan ko'pincha turli yovuzlik, yirtqichlik, shafqatsizliklarni o'rganadi, xolos. Natijada ularning diydasi qotadi, qalbidan toshbag'irlik, zo'ravonlik, axloqsizlik kabi illatlar joy olganini o'zi ham sezmay qoladi. Hatto shunday tomosha va filmlarning qahramonlariga ko'r-ko'rona taqlid qilishni istaydigan yigit-qizlar ham topiladi. Chunki ular bunday uydirma talqinlar ta'sirida qo'l urayotgan ishi qanday ayanchli oqibatlarga olib kelishini tushunib yetmaydi.[7]

Yuqorida keltirilgan holatlardan kelib chiqqan holda axborot hurujlarini bartaraf etish hamda ularga qarshi kurashishning asosiy yo'llari sifatida jamiyatdagi quyidagi omillarni ko'rsatish mumkin:

- Kuchli siyosiy boshqaruv va nazorat tizimining mavjudligi (siyosiy omil)
- Fuqarolar huquqlarining kafolati (huquqiy omil)

- Barqaror va farovon turmush (ijtimoiy - iqtisodiy omil)

- Ma'naviy yetuklikni ta'minlovchi ijtimoiy institutlarning shakllantirilishi (ma'naviy omil)

Umuman olganda axborot hurujlari istalgan jamiyatda kuzatilishi mumkin, ammo jamiyat hayotining siyosiy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda ma'naviy sohalarida biror salbiy jarayonlar mavjud bo'lganida ular o'ta faollashadi, o'z ta'sir doirasini kengaytiradi, ularning ta'sir darajasi ortadi. Shuning uchun ushbu muammoni keng ko'lamli sotsiologik tadqiqotlar asosida o'rganish orqali kerakli bo'lgan vaziyatni yaxshilovchi hamda mo'tadillashtiruvchi yechimlarni aniqlashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

23. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *Development and innovations in science* 2.7 (2023): 8-14.
24. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *Farg'ona davlat universiteti,(3)* (2023): 67-67.
25. Номозов, Х. "ИНТЕРНЕТ-МАКОН ТАЪСИРИДА СОДИР БЎЛАЁТГАН НЕГАТИВ ИЖТИМОИЙЛАШУВ ШАКЛЛАРИ." *Философия и право* 26.3 (2023): 232-235.
26. Nomozov, Xurshid. "OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING IJTIMOIY FUNKSIYASI." *TAMADDUN NURI JURNALI* 1.64 (2025): 253-255.
27. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 48-51.
28. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYAT IJTIMOIYLASHUVIDA INSTITUTLARI O'RNI VA INTERNET-MAKONNING UNDAGI O 'RNI. *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, *1*(2), 83-88.
29. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOIYLASHUV

SHAKLLARI. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G ‘OYALAR*, *1*(2), 52-58.

30. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, *1*(2), 113-118.
31. Nomozov, Xurshid (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURSLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, *1*(2), 113-118.
32. Shavkat o’g’li, N. X. (2023). AXBOROT XURUJINING O ‘SMIRLAR HAYOTIGA TA’SIRI. *QO ‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1285-1287.
33. Nomozov, Xurshid (2022). THREATS TO INFORMATION SECURITY IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *Gospodarka i Innowacje.*, *22*, 229-231.

XAMSACHILIK AN’ANASI VA ISHQIY DOSTONLARNING UNDAGI O‘RNI

Fariza Tohirova Rustamjon Qizi

Samarqand davlat universiteti

Tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda Xamsachilik an’anasi Sharq adabiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u turli davrlarda ijod qilgan shoirlarning beshlik asar yaratish an’anasini ifodalaydi. Ushbu an’ana, ayniqsa, isqiy dostonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular orqali muhabbat, axloqiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar va hayotiy haqiqatlar aks ettiriladi. Xamsachilikning asosiy vakillari Nizomiy Ganjaviy, Alisher Navoiy va boshqa ko‘plab shoirlarning ijodida isqiy dostonlar markaziy o‘rin tutgan bo‘lib, bu asarlar adabiy-estetik jihatdan yuksak darajada namoyon bo‘lgan. Ushbu maqolada xamsachilik an’anasining shakllanishi, rivojlanishi va undagi isqiy dostonlarning o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: xamsachilik, an’ana, ishqiy doston, Sharq adabiyoti, Nizomiy Ganjaviy, Alisher Navoiy, adabiy-estetik tahlil.

ASOSIY QISM

Xamsachilik an’anasining kelib chiqishi va rivojlanishi. Xamsachilik Sharq adabiyotida o‘ziga xos adabiy hodisa bo‘lib, u epik an’analarning chuqur ildizlariga ega. Ushbu an’ananing asoschisi sifatida Nizomiy Ganjaviy tilga olinadi, uning beshlik asarlari keyingi shoirlar uchun namuna bo‘lib xizmat qilgan. Xamsachilik an’anasining rivojlanishi jarayonida har bir shoir o‘ziga xos uslub va badiiy yondashuvni olib kirdi.

Ishqiy dostonlarning xamsachilikdagi o‘rni va mavqei. Ishqiy dostonlar xamsachilik tarkibida muhim o‘rin tutib, ular nafaqat muhabbat mavzusini yoritadi, balki insoniy qadriyatlar, axloqiy ideallar va falsafiy mushohadalarni ham aks ettiradi. Ushbu dostonlarda sevgi ramziy ma’noga ega bo‘lib, u ilohiy ishq va ma’rifiy haqiqat bilan uyg‘unlashtiriladi.

Alisher Navoiyning xamsachilikdagi hissasi va uslubi. Alisher Navoiy o‘zining “Xamsa” asari orqali bu an’anani yuksak darajaga olib chiqqan shoirlardan biri bo‘lib,

uning dostonlari insoniy muhabbatni, axloqiy yetuklikni va jamiyatdagi ma’naviy tamoyillarni yoritib beradi. Navoiy ijodida isqiy dostonlar nafaqat romantik tuyg‘ularni, balki ma’naviy kamolot sari intilishni ham ifodalaydi.

Ishqiy dostonlarning badiiy-estetik jihatlari. Xamsachilik doirasidagi isqiy dostonlar nafaqat mazmun, balki shakl va badiiy san’at vositalari jihatidan ham yuksak darajada namoyon bo‘ladi. Shoirlar she’riy san’atlar, ramz va tamsillar yordamida sevgi tushunchasini chuqur falsafiy tahlil qilishga harakat qilganlar. Bu asarlar obrazlilik, majoziy ifoda va musiqiy ohangdorlik bilan ajralib turadi.

Alisher Navoiyning “Xamsa” tarkibidagi **“Farhod va Shirin”** dostoni xamsachilik an’anasi va isqiy dostonlarning mohiyatini yorqin namoyon etuvchi misollardan biri sifatida qaralishi mumkin. Ushbu doston faqatgina ikki yosh o‘rtasidagi muhabbat hikoyasi emas, balki insoniy matonat, ma’rifat va komillik sari intilish timsoli sifatida talqin qilinadi.

1. Ramziy ma’nolar va ishq falsafasi

Farhod va Shirin o‘rtasidagi muhabbat oddiy dunyoviy sevgi emas, balki ilohiy haqiqat sari yo‘l sifatida aks ettiriladi. Farhodning Shirin uchun tosh kesib, suv chiqarishi ramziy ma’noga ega bo‘lib, u muhabbat yo‘lida insonning jismoniy va ma’naviy sinovlardan o‘tishini anglatadi.

Misol:

Farhod g‘am tortar, magar oshiq ani, Kim najot istar anga dard ichra oni.

Bu misralar orqali Navoiy muhabbatni insonni poklaydigan va uni yuqori martabaga ko‘taradigan kuch sifatida tasvirlaydi. Farhod muhabbat tufayli nafaqat fidoyi bo‘ladi, balki ma’naviy yetuklik sari yo‘l oladi.

2. Ijtimoiy va axloqiy tahlil

Farhod obrazi faqatgina oshiq qahramon sifatida emas, balki ijtimoiy o‘zgarishlarni amalga oshiruvchi, insoniyatga manfaat yetkazuvchi shaxs sifatida ham gavdalanadi.

Uning tog‘ni teshib suv chiqarishi – muhabbatning jamiyat uchun ham foydali

bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Bu yerda sevgi va fidokorlik shunchaki shaxsiy his-tuyg‘u emas, balki umumbashariy qadriyat sifatida talqin etiladi.

Misol:

Farhod erdi, senga shodlik tuhfa, Biroq dunyo ichra bo‘lmadi vafo.

Bu satrlarda Navoiyning dunyo va muhabbat haqidagi falsafiy qarashlari ko‘rinadi. Muhabbat fidokorlik va shijoat orqali insonni yuksaklikka olib chiqadi, biroq dunyoning bevafo ekani ham unutilmaydi.

3. Ishqiy dostonning badiiy-estetik uslubi

Dostonning badiiy jihatlari ham nihoyatda go‘zal. Navoiy tashbeh va tamsillardan mohirona foydalanadi. Shirin go‘zallik timsoli bo‘lsa, Farhod kuch-qudrat va matonat timsolidir. Lekin muhabbat faqat tashqi husn yoki jismoniy kuch emas, balki ruhiy kamolot bilan ham bog‘liq ekanini shoir ko‘rsatib o‘tadi.

Misol:

Guldek erur yor visolin umid, Ammo bahorning ham bor ayriliq qasidi.

Bu misralarda sevgi bahorga qiyoslanadi, lekin har qanday bahorning o‘z qish fasli borligi kabi, har bir muhabbat ham sinovlarga duch keladi. Bu esa inson hayotidagi real voqelikni aks ettiradi.

XULOSA

Bugungi kunda ham "Farhod va Shirin" dostoni insoniy fazilatlarni ulug‘lash, ishqning inson ruhiy olamidagi o‘rnini anglash nuqtayi nazaridan ahamiyatini yo‘qotmagan. Muhabbat faqat shaxsiy manfaat emas, balki insonni yetuklik sari yetaklovchi kuch sifatida qabul qilinadi. Farhod o‘z sevgisidan nafaqat o‘zi uchun, balki butun jamiyatga foyda chiqarishi bilan ajralib turadi.

Ushbu doston xamsachilik an’anasining nafaqat badiiy, balki falsafiy va axloqiy jihatdan ham yuksak namunasi bo‘lib, uning mohiyatini zamonaviy hayot bilan bog‘lash mumkin. Muhabbat va fidokorlik bugungi kun uchun ham dolzarb mavzuligicha qolmoqda.

Xamsachilik an’anasi Sharq adabiyotida yuksak badiiy va falsafiy qadriyatlarni aks ettiruvchi yo‘nalish bo‘lib, uning tarkibidagi isqiy dostonlar muhabbatni faqat romantik tuyg‘u sifatida emas, balki insoniy kamolot sari yetaklovchi kuch sifatida talqin qiladi.

Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostoni ushbu an’ananing yorqin namunasi bo‘lib, unda ishq insonni ruhiy yetuklik, fidokorlik va jamiyatga manfaat yetkazish sari undovchi omil sifatida gavdalanadi.

Dostonning ramziy va falsafiy ma’nolari muhabbatning inson hayotidagi o‘rnini keng qamrovda yoritadi. Farhodning fidokorligi, Shirin obrazi orqali ifodalangan go‘zallik va Navoiy yaratgan badiiy-estetik mukammallik bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Isqiy dostonlar bizni nafaqat sevgi, balki adolat, vafodorlik, irodali bo‘lish kabi umuminsoniy qadriyatlar haqida ham o‘ylashga undaydi.

Zamonaviy adabiyot va madaniyatda ham xamsachilik an’anasi turli shakllarda davom etmoqda. Sevgi va fidoyilik, go‘zallik va ma’naviyat, hayot va sinovlar kabi mavzular hozirgi davr ijodkorlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, xamsachilik faqat tarixiy adabiy meros emas, balki har bir davrda o‘z ma’naviy va axloqiy dolzarbligini saqlab qoladigan ulkan madaniy hodisadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

6. Navoiy, A. Xamsa. – Toshkent: Fan, 1991.
7. Hojiev, A. Alisher Navoiy poetikasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2001.
8. G‘afurov, A. Sharq adabiyoti va xamsachilik an’anasi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2010.
9. Jo‘rayev, N. Alisher Navoiy dostonlari tahlili. – Toshkent: Yozuvchi, 1985.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR UCHUN INTERAKTIV O‘QUV PLATFORMALARINING AFZALLIKLARI

Shaxlo Butayeva Samat Qizi

Toshkent XNU 723 guruh talabasi

Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on shahar 19-DMTT tarbiyachisi

Maktabgacha ta‘lim yo‘nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar uchun interaktiv o‘quv platformalarining afzalliklari tahlil qilinadi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etish, bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, interaktiv o‘quv platformalarining pedagogik ahamiyati va ularning ta’lim jarayoniga tatbiq etish usullari ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Interaktiv ta’lim, maktabgacha ta’lim, zamonaviy pedagogika, innovatsion texnologiyalar, o‘quv platformalari, bolalar rivojlanishi, multimediya, raqamli ta’lim, mustaqil o‘rganish.

KIRISH

Zamonaviy axborot texnologiyalari ta’lim jarayonini tubdan o‘zgartirib, uni yanada interaktiv va samarali qilishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o‘quv jarayonini qiziqarli va tushunarli qilish muhim sanaladi. Shu sababli, interaktiv o‘quv platformalarining ta’limdagi o‘rni tobora ortib bormoqda. Interaktiv o‘quv platformalari bolalarga nafaqat bilim olish, balki uni amaliyotda qo‘llash imkoniyatini ham yaratadi. Raqamli texnologiyalar yordamida bolaning individual qobiliyatlari va o‘rganish sur’ati hisobga olinib, moslashtirilgan ta’lim berish mumkin. Ushbu maqolada interaktiv o‘quv platformalarining afzalliklari, ularni joriy etish usullari va bolalar rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Interaktiv O‘quv Platformalarining Dars Jarayonida Joriy Etilishi **Zamonaviy maktabgacha ta’lim jarayonida interaktiv o‘quv platformalaridan foydalanish bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning faol ishtirokini ta’minlash va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Quyida Google Forms, Kahoot, Quizizz, ClassDojo, kabi mashhur interaktiv platformalarning dars jarayonida qanday qo‘llanilishi batafsil yoritiladi.**

1. Google Forms – Test va So‘rovnomalar Orqali Ta’lim

Google Forms – bu o‘qituvchilar uchun qulay bo‘lgan bepul platforma bo‘lib, u yordamida testlar, so‘rovnomalar, baholash va interaktiv mashg‘ulotlar yaratish mumkin.

Darsda qo‘llash usullari:

✓ Bilimni baholash – O‘quvchilar darsdan so‘ng Google Forms orqali berilgan savollarga javob berib, o‘z bilimlarini tekshirishi mumkin.

✓ Rivojlantiruvchi o‘yinlar – “To‘g‘ri va noto‘g‘ri” o‘yinini yaratib, bolalar to‘g‘ri javoblarni tanlash orqali mashg‘ulotni o‘rganadi.

✓ Interaktiv ertak tuzish – Bolalar uchun ertak yoki hikoya mazmunini davom ettirishga imkon beruvchi variantli testlar tuzish mumkin.

Misol: O‘yin: "Ranglarni tanib bilamiz"

– O‘qituvchi Google Forms orqali “Bu qanday rang?” nomli test yaratadi va unga qizil, yashil, ko‘k ranglarning rasmlarini joylaydi.

– Bolalar to‘g‘ri javobni tanlash orqali o‘z bilimlarini sinab ko‘radi.

– Natijalar avtomatik hisoblanib, qaysi bola qanday javob bergani ko‘rinadi.

2. Kahoot – O‘yinli Test va Viktorinalar

Kahoot – ta’limiy o‘yinlar va tezkor testlarni yaratish uchun mo‘ljallangan interaktiv platforma.

Darsda qo‘llash usullari:

✓ Jamoaviy test o‘yinlari – O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, viktorinalarda ishtirok etadi.

✓ Ertaklar bo‘yicha savollar – “Uch karra qo‘chqor” yoki “Zumrad va Qimmat” kabi ertaklar asosida savollar tuziladi.

✓ Matematik mashqlar – Sonlarni qo‘shish va ayirish bo‘yicha interaktiv topshiriqlar beriladi.

Misol:

O‘yin: "Hayvonlarni tanib bilamiz"

– O‘qituvchi Kahoot orqali hayvonlarning rasmlarini joylaydi va bolalar ularning nomini tanlashlari kerak.

– Har bir to‘g‘ri javob uchun bola ball yig‘adi.

– Eng ko‘p ball olgan bolalar rag‘batlantiriladi.

3. Quizizz – Gamifikatsiyalangan Testlar

Quizizz – o‘quvchilarga testlarni o‘yin shaklida o‘tish imkonini beruvchi platforma.

Darsda qo‘llash usullari:

✓ Individual test topshiriqlari – Bolalar o‘zlariga qulay vaqtda topshiriq bajarishlari mumkin.

✓ Ovozli topshiriqlar – Matnlarni ovozli shaklda eshittirish orqali eshitish qobiliyatini rivojlantirish.

✓ Ranglar va shakllar – **Rasmlar yordamida bolalar ranglarni va geometrik shakllarni ajratib olishadi.**

4. ClassDojo – Motivatsion Ta’lim Platformasi

ClassDojo – o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini baholash, ularni rag‘batlantirish va ota-onalar bilan bog‘lanish uchun yaratilgan platforma.

Darsda qo‘llash usullari:

✓ Ijobiy rag‘batlantirish – Bola har bir to‘g‘ri bajargan topshirig‘i uchun “yulduzcha” yoki “medal” oladi.

✓ Jamoaviy ishlash – Bolalar guruhlarga bo‘linib, umumiy maqsadlarga erishishga harakat qiladi.

✓ Ota-onalar bilan aloqada bo‘lish – Bola yutuqlari yoki ehtiyojlari haqida ota-onalar xabardor qilinadi.

Misol: O‘yin: "Yaxshi ishlar"

– Bolalar har bir yaxshi harakatlari uchun ClassDojo orqali ball yoki yulduzcha oladi.

– Haftaning oxirida eng ko‘p yulduzcha olgan bola maxsus sovg‘a bilan taqdirlanadi.

XULOSA

Interaktiv o‘quv platformalarining dars jarayoniga joriy etilishi bolalar uchun ta’limni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Google Forms, Kahoot, Quizizz, ClassDojo kabi platformalar orqali bolalarning bilim olish jarayoni o‘yin shaklida tashkil etiladi, bu esa ularning ta’limga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Ushbu texnologiyalar bolalarning individual yondashuv asosida ta’lim olishlariga, o‘z ijodiy qobiliyatlarini namoyon etishlariga va o‘qituvchilar bilan interaktiv aloqada bo‘lishlariga yordam beradi. Zamonaviy maktabgacha ta’limda bu kabi platformalardan unumli foydalanish natijasida bolalar bilim olishni oson va qiziqarli jarayonga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Hasanboyeva O., Jo‘rayev R. “Maktabgacha ta’lim metodikasi” – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
2. Axmedova G. “Interaktiv o‘qitish texnologiyalari va ularning amaliyoti” – Toshkent: Fan, 2019.
3. Mayer R. E. "Multimedia Learning" – Cambridge University Press, 2020.
4. Papert S. "Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas" – Basic Books, 1993.

МЕТАБОЛИК СИНДРОМ ВА ИНСУЛЬТНИНГ АЁЛЛАРДА КЕЧИШ ХУСУСИЯТИ

Тешаева Малика Қахрамоновна
Ахмедова Дилафруз Баҳодировна
Бухоро давлат тиббиёт институти

Аннотация: метаболик синдром фонида келиб чиққан ишемик инсульт беморларида метаболик бузилишларнинг назорати пасайиши ва бунинг натижасида оғир асоратларнинг эрта ривожланишини барвақт ташхислаш ва ногиронликка олиб келувчи сабаб сифатида унинг ўрнини баҳолаш, касалликнинг ривожланишида наслий мойилликнинг ўрни ва аҳамиятини аниқлаш, метаболик синдром фонида ривожланган ўткир цереброваскуляр бузилишларнинг ривожланишини иммунологик омилларни ҳисобга олган ҳолда эрта ташхислашни такомиллаштириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш долзарб муаммодир

Калит сўзлар: метаболик синдром, ишемик инсульт, қандли диабет, гормонал фон

ОСОБЕННОСТИ ТЕЧЕНИЯ МЕТАБОЛИЧЕСКОГО СИНДРОМА И ИНСУЛЬТА У ЖЕНЩИН

Тешаева Малика Кахрамоновна
Ахмедова Дилафруз Баходировна
Бухарский государственный медицинский институт

Аннотация: разработка мер по улучшению ранней диагностики с учетом иммунологических факторов, с учетом снижения контроля метаболических нарушений у пациентов с ишемическим инсультом, вызванных на фоне метаболического синдрома, и преждевременной диагностики раннего развития тяжелых осложнений как причины инвалидизации, определяющей роль и значение о наследственной предрасположенности к развитию

Ключевые слова: метаболический синдром, ишемический инсульт, сахарный диабет, гормональный фон

Дунёда цереброваскуляр касалликлар (инсульт) сони йилдан-йилга ортиб бормоқда ва жаҳон инсульт жамияти маълумотларига кўра «ўлим ва ногиронлик сабабларига кўра бугунги кунда инсульт етакчи ўринни эгаллайди. Ҳар 6 кишидан 1 таси ҳаёти давомида, ҳар йили эса 15 миллион аҳоли инсульт билан касалланади, улар орасидан 5,8 миллион ҳолатда ўлим ва 6,7 миллион кишида ногиронлик кузатилади. Инсульт ривожланишининг асосий омили метаболик синдром (МС) компонентлари бўлиб, улар инсульт ривожланишини бир неча баробарга оширади». Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти экспертлари маълумотларига кўра МС учраш даражаси «бугунги кунда жаҳон ҳамжамияти ривожланган давлатлар XXI аср пандемияси билан тўқнаш келмоқда. Бу улар учун демографик фалокат сабаби бўлиши мумкин. МС таркалиши қандли диабетдан 2 баробар кўп булиб, ва яқин 25 йилда унинг тезлиги 50% га ошиши кутилмокда». Шу билан бирга, инсультнинг асоратлари ижтимоий аҳамиятга эга муаммо ҳисобланади. Дунѐда ишемик инсульт, хусусан метаболик синдром фонида кечувчи цереброваскуляр касалликларини ташхислаш ва даволашнинг янги ёндашувлари ва усулларини ишлаб чиқиш бўйича бир қатор мақсадли илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бу борада беморларда касалликнинг оғир кечишининг асосий сабабларидан бири бўлган метаболик синдромни ташхислаш, ишемик инсульт (ИИ) билан оғриган беморларда метаболик бузилишларнинг назорати пасайиши ва бунинг натижасида оғир асоратларнинг эрта ривожланишини барвақт ташхислаш ва ногиронликка олиб келувчи сабаб сифатида унинг ўрнини баҳолаш, касалликнинг ривожланишида наслий мойилликнинг ўрни ва аҳамиятини аниқлаш, МС фонида ривожланган ўткир цереброваскуляр бузилишларнинг ривожланишини иммунологик омилларни ҳисобга олган ҳолда эрта ташхислашни такомиллаштириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, кейинги оғир асоратларни олдини олишга ва эрта реабилитациясига қаратилган даволаш тизимини яратиш илмий тадқиқотларнинг устувор йўналиши бўлиб

қолмоқда. Мамлакатимизда ўткир цереброваскуляр касалликларни эрта диагностика қилиш ва даволаш борасида қатор тадқиқотлар олиб борилмоқда, жумладан, метаболик бузилишлар билан бирга кечадиган ИИларни ўз вақтида аниқлаш ва тўғри ташхислаш, ушбу касаллик олиб келадиган оғир ногиронликни олдини олиш ва кайта тикланиш чора тадбирларини шакллантириш буйича қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Умуртқа артерияси синдроми фонида келиб чиққан вертебробазиляр тизим ишемияси даволашда касаллик патогенези, клиник-неврологик, иммунологик хусусиятларига эътибор бериш, самарали текширув ва даволаш услубларини кўриб чиқиш, беморларга тиббий ёрдам кўрсатиш сифатини ошириш, реабилитация самарадор усулларини топиш, мавжуд алгоритмни такомиллаштириш, беморларни олиб боришнинг ягона тамойилини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд. Метаболик синдром фонида менопаузадан олдин ва кейин аёлларда ишемик инсультнинг клиник- патогенетик хусусиятлари ўрганилиши, хавф омиллари баҳоланиши, ташхислаш ва даволашда комплекс тадбирлар ташкиллаштирилишини талаб этади. Метаболик синдром ва гормонал фонни ҳисобга олган ҳолда касаллик даволаниши лозим. Эрта ташхислаш мақсадида Купперман модификацияланган менопауза индекси натижалари ишемик инсульт нохуш асоратларини, шунингдек летальликни камайтириш имконини беради. Шундай қилиб, ишемик инсультда метаболик синдром оғир асоратлар билан якунланишини башоратлаш, юқори хавф омилларини башоратлаш ва бартараф этиш мақсадида махсус даволаш тактикаси ишлаб чиқилиши метаболик синдром фонида менопаузадан олдин ва кейин аёлларда ишемик инсультни даволашда фойдаланиш имконини беради.

Адабиётлар:

1. Ходжиева Д. Т., Ахмедова Д. Б. Турли генезли бош оғриқларида беморларни олиб боришга дифференциал ёндашув ва реабилитация усулларини такомиллаштириш //журнал неврологии и нейрохирургических исследований. – 2022. – Т. 3. – №. 4.

2. Bahodirovna A. D. Evaluation Of the Effect of Girudotherapy on Pain Intensity in Chronic Tension Headaches According to The Mcgigl Survey //Eurasian Medical Research Periodical. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 7-12.

3. Akhmedova D. B. Tension headache-treated with amitriptyline-A //International Multidisciplinary Scientific Conference on the Dialogue between sciences & arts, religion/march-april-91-92. – 2021.

4. Bakhodirovna A. D. Analysis of Side Effects of Drugs Used in the Treatment of Chronic Tension-Type Headache //international journal of inclusive and sustainable education. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 54-55.

5. Ахмедова Д. Бирламчи бош оғриқлари фармакотерапияси //Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения. – 2022. – Т. 1. – №. 27. – С. 9-13.

6. Ахмедова Д. Б. Сурункали зўриқишдаги бош оғриғи ва мигренда олий нерв фаолияти бузилиши //журнал неврологии и нейрохирургических исследований. – 2021. – №. SPECIAL 1.

7. Муратов Ф.Х., Шермухамедова Ф.К. Метаболик синдром жараѐнида ривожланган ишемик инсульт клиникаси ва кечув хусусиятлари // Неврология.– Ташкент, 2011. – №3 (51). – С.19-21. (14.00.00; №4).

8. Muratov F.H., Shermuhamedova F.K., Akbarkhodjaeva Z.A. Role of fibrate in treatment of dyslipidemia at ischemic stroke against metabolic syndrome // Неврология. –Ташкент, 2012. – №3-4 (55-56). – С.101-102.(14.00.00; №4)

9. Асадуллаев М.М., Саидвалиев Ф.С., Шермухамедова Ф.К., Ризванов Ж.К., Вахобова Н.М. Оценка мультимодального действия цитофлавина при остром мозговом инсульте, развившемся на фоне метаболического синдрома //Журнал неврологии и психиатрии им. С.С.Корсакова. – Москва, 2012. – Т. 112,№10. – С.24-27.(14.00.00; №50)

10. Муратов Ф.Х., Шермухамедова Ф.К. Метаболик синдромида цереброваскуляр асоратлар патогенезига замонавий қарашлар // Неврология. – Ташкент, 2015. – №4(64). – С. 29-31 (14.00.00; №4)

ЗЎРИҚИШДАГИ БОШ ОҒРИҒИ ВА ПСИХОВЕГЕТАТИВ БУЗИЛИШЛАР БОРАСИДА ЗАМОНАВИЙ ҚАРАШЛАР

Ахмедова Дилафрўз Баҳодировна

Хотамов Бекзоджон Хотамович

Бухоро давлат тиббиёт институти

Аннотация: жаҳон миқёсида бош оғриқлари бирламчи шаклларида психовегетив ўзгаришлар ва постурал бузилишларни олдини олиш ва даволашнинг самарали усулларини йўлга қўйиш бўйича бир қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Турли мамлакатларда олиб борилган кўп тармоқли изланишлар шуни кўрсатадики, зўриқишдаги бош оғриғида иммун тизим ва вегетатив тизимда ўзгаришлар динамикада турлича намоён бўлади, ҳамда ўзига хос симптомокомплекс билан намоён бўлади

Калит сўзлар: бош оғриғи, зўриқишдаги бош оғриғи, психовегетатив ўзгаришлар,нейропсихологик, хавотир

СОВРЕМЕННЫЕ ВЗГЛЯДЫ НА ГОЛОВНЫЕ БОЛИ НАПРЯЖЕНИЯ И ПСИХОВЕГЕТАТИВНЫЕ РАССТРОЙСТВА

Ахмедова Дилафроз Баходировна

Хотамов Бекзоджан Хотамович

Бухарский государственный медицинский институт

Аннотация: в настоящее время проводится ряд научных исследований, направленных на установление эффективных способов профилактики и лечения психовегетативных изменений и нарушений осанки при первичных формах головных болей в глобальном масштабе. Мультидисциплинарные

исследования в разных странах показывают, что изменения в иммунной и вегетативной системах при головных болях напряжения проявляются по-разному в динамике, а также при специфическом симптомокомплексе

Ключевые слова: головная боль, головная боль напряжения, психовегетативные изменения, нейропсихологические, тревога

Дунё миқёсида сўнгги 25 йил ичида неврологик касалликлар салмоғи аҳоли сони ошиши ва яшаш давомийлиги ошиши ҳисобига ўсди. Зўриқишдаги бош оғриғи энг кўп тарқалган неврологик бузилиш бўлиб, дунё бўйича 1,5 миллиард аҳоли азият чекади деб баҳоланади. Турли муаллифлар берган маълумотларга кўра зўриқишдаги бош оғриғи тарқалиши 20,6% дан 78% гача кўрсатгични ташкил қилади. Бош оғриғи сурункали шакли эпизодик шаклга нисбатан бемор дезадаптациясига олиб келувчи узоқ муддатли ҳолат деб баҳоланади. Сурункали зўриқишдаги бош оғриғи 0,5 % дан 4,8% гача кўрсатгични ташкил қилиб, асосан аёлларда кузатилади ва бу малакали тиббий ёрдамни талаб қилади. Бутун жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотига кўра, 18 ёшдан 65 ёшгача бўлган аҳолининг тўртдан уч қисмида сўнгги бир йил ичида камида бир марта бош оғриқ хуружи кузатилади, сурункали бош оғриқлари эса 2-3% аҳолида кузатилади. Эпизодик бош оғриқлари йирик тиббий ёки ижтимоий муаммо ҳисобланмайди, сурункали зўриқишдаги бош оғриқлари эса бемор кундалик ҳаёт фаолиятини ва сифатини яққол бузиб, депрессия, уйқунинг бузилиши, соматоформ бузилишлар каби коморбид бузилишлар билан бирга кечади, самарали муолажа танлаш қийинлиги сурункали зўриқишдаги бош оғриғи ва мигренни мураккаб ижтимоий-тиббий муаммо даражасига олиб чиқади. Исталган оғриқ синдроми психовегетатив бузилишлар билан кечиши маълум. Шу сабабли жаҳон миқёсида бош оғриқлари бирламчи шаклларида психовегетив ўзгаришлар ва постурал бузилишларни олдини олиш ва даволашнинг самарали усулларини йўлга қўйиш бўйича бир

қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Турли мамлакатларда олиб борилган кўп тармоқли изланишлар шуни кўрсатадики, зўриқишдаги бош оғриғида иммун тизим ва вегетатив тизимда ўзгаришлар динамикада турлича намоён бўлади, ҳамда ўзига хос симптомокомплекс билан намоён бўлади. Шуни ҳисобга олган ҳолда, зўриқишдаги бош оғриқлари тез- тез эпизодик ва сурункали турида беморлардаги клиник-неврологик, нейропсихологик, психовегетатив, постурал бузилишлар, нейрофизиологик ва нейровизуал ўзгаришларни солиштирма ташхиси, беморларни эрта ташхислаш, этиопатогенетик асосланган даволаш ва профилактика усулларини таклиф этиш, даволаш самарадорлигини баҳолаш усулларини ишлаб чиқишни такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этади. Мамлакатимизда соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш ва уни жаҳон талабларига тенглаштириш борасида мақсадли ва амалий тадбирлар амалга оширилмоқда, шу жумладан зўриқишдаги бош оғриғи мавжуд беморларда касалликни эрта ташхислаш ва комплекс даволашнинг самарадор усулларини ишлаб чиқиш, ҳар томонлама ва тўғри ёндашиш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бу борада «...тиббий ёрдамнинг самарадорлиги, сифати ва оммабоплигини ошириш, шунингдек, тиббий стандартлаштириш тизимини шакллантириш, ташхис қўйиш ва даволашнинг юқори технологик усулларини жорий этиш...» каби вазифалар белгиланган. Ушбу вазифалар беморларда зўриқишдаги бош оғриғини комплекс баҳолашда психовегетатив бузилишлар ва постурал бузилишларни ҳисобга олиш, даволашда ҳар томонлама ёндашиш долзарб илмий йўналишлардан бири бўлиб ҳисобланади. Йил давомида Европа катта ёшли ахолисининг 50% и, ҳамда камида 90%и умрида хеч бўлмаганда бир марта бош оғриғидан шикоят қилади. Касаллик ЖССТ томонидан ногиронликка олиб келадиган 10 та касалликдан бири деб тан олинган. Бош оғриқларида ногиронликнинг юқори кўрсатгичи беморларда қўшилиб келадиган бир қанча патологиялар билан боғланади. Уларга рухий бузилишлар, бўйинда оғриқ, вестибуляр симптомлар ва мувозанат бузилишларини, мигренда

мияча патологияларини келтиришимиз мумкин. Касаллик ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлиш, патологик жараён шаклланишининг механизмларини билиш мақбул даволаш имкониятини беради. Зўриқишдаги бош оғриқлари (ЗБО) патогенетик механизми, вегетатив бузилишлар ва постурал ўзгаришлар ҳанузгача ўрганилмоқда ва муҳокамаларга сабаб бўлмоқда. Сўнгги йилларда ўтказилган эпидемиологик тадқиқотлар аҳолининг 80% ида вегетатив дисфункция белгилари мавжуд [1,2].

Психовегетатив бузилишларга асосий сабаб сифатида психоижтимоий омиллар кўрсатиб ўтилади. Улардан узоқ давом этган эмоционал стресс, чарчаш, соматик касалликлар, узоқ давом этган очлик, кайфият пастлиги, таъсирчанликни кўрсатиб ўтиш мумкин [3,4].

Улар орасида эндокрин- гуморал бошқарув ўзгаришлар (пубертат, климакс), уйқу бузилишлари уҳим ўрин эгаллайди. Бу ҳолатда организм бош мия лимбик- ретикуляр тизими орқали бошқариладиган мослашув функциясини ишга туширади [5,6].

Мослашувчанлик организм ва атроф- мухит орасида ўзаро алоқа ўрната олиш жараёнидир. Турли патологик холатларда организмнинг мослашувчанлик қобилияти издан чиқади. Натижада эмоционал бузилишлар ривожланади [7,8]. Психовегетатив бузилишлар турли- туман бўлиб, таъсирчанлик, норозилик, қониқмаслик, зўриқиш, хавотирни келтиришимиз мумкин [9,10]. Вегетатив асаб тизими сегмент усти аппарати дисфункцияси соматик касалликлар, турли неврологик касалликлар, давомли стресс, гормонал бузилишларда кузатилиши муаллифлар томонидан келтирилган. ХКТ-10 да психовегетатив бузилишлар “Вегетатив асаб тизими соматоформ дисфункцияси” га киритилган. Одатда психовегетатив синдром иккиламчи бўлиб, динамик хусусиятга эга. У икки хил кечиши мумкин: перманент (узоқ), пароксизмал (эпизодик, хуружсимон).

Вегетатив бузилишлар турли- туман бўлиб, полисистем хусусиятга эгалиги келтирилган. Вегетатив дисфункция учун нефроэндокрин бузилишлар, уйқу бузилишлари, хавотир, астеник холатлар хослиги муаллифлар томонидан келтирилган. Вегетатив дисфункцияга кардиоваскуляр, гастроинтестинал, нафас бузилишлари хосдир. Психовегетатив дисфункция асосий белгиси ҳавотир бўлиб, ички таранглик, таъсирчанлик билан характерланади. Хавотир узоқ давом этган стрессга нисбатан организмнинг ҳимоя реакцияси сифатида намоён бўлади. Кўп сонли тадқиқотлар кўрсатишича, хавотир барча функционал патологияларнинг 30% ини ташкил қилади [8].

Стресс эса психовегетатив синдром ривожланишида мухим ўрин эгаллаши муаллифлар томонидан келтирилган [5].

Исталган соматик патология организм учун стресс ҳисобланиб, нейроэндокрин ва вегетатив дисбалансга олиб келади [5, 6].

Ҳавотирдан сўнг депрессия иккинчи ўринни эгаллайди. Муаллифлар томонидан ўтказилган кўп сонли тадқиқотлар депрессия хавотирнинг узоқ чўзилишига олиб келади. Организмда кечаётган гормонал, рухий, ҳамда ижтимоий омиллар депрессияни кучайтиради. Депрессия аёлларда эркакларга нисбатан 12-20% кўп учраши юқоридаги фикр тасдиғи сифатида келтирилган [7]. Муаллифлар фикрича депрессия ва ҳавотир коморбид холатлар бўлиб, бир-бирини кучайтиради [8]. Ҳавотирли-депрессив холатлар бемор рухий, ижтимоий, жисмоний холатига салбий таъсир қилиб, ҳаёт сифати пасайишига олиб келади [3].

Сўнгги йилларда беморлар орасида бош оғриқларининг кучайиши рухий ва соматик дисбалансга олиб келди, шу сабабли ҳам бош оғриғини асаб касалликлари ва рухий, хулқий бузилишлар бўлимида кўрилишига олиб келди [9,10].

Муаллифлар томонидан бош оғриғи ва эмоционал бузилишлар орасида узвий алоқа

мавжудлиги келтирилган [11]. 55% холатда беморларда вегетатив бузилишлар кузатилгани келтирилган, бунда шахс хавотири ва астеник холат устунлик қилган.

Адабиётлар:

11. Ходжиева Д. Т., Ахмедова Д. Б. Турли генезли бош оғриқларида беморларни олиб боришга дифференциал ёндашув ва реабилитация усулларини такомиллаштириш //журнал неврологии и нейрохирургических исследований. – 2022. – Т. 3. – №. 4.

12. Bakhodirovna A. D. Analysis of Side Effects of Drugs Used in the Treatment of Chronic Tension-Type Headache //international journal of inclusive and sustainable education. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 54-55.

13. Ахмедова Д. Бирламчи бош оғриқлари фармакотерапияси //Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения. – 2022. – Т. 1. – №. 27. – С. 9-13.

14. Ахмедова Д. Б. Сурункали зўриқишдаги бош оғриғи ва мигренда олий нерв фаолияти бузилиши //журнал неврологии и нейрохирургических исследований. – 2021. – №. SPECIAL 1.

15. Akhmedova D. B. Tension headache-treated with amitriptyline-A //International Multidisciplinary Scientific Conference on the Dialogue between sciences & arts, religion/march-april-91-92. – 2021.

16. Bahodirovna A. D. Evaluation Of the Effect of Girudotherapy on Pain Intensity in Chronic Tension Headaches According to The Mcgigl Survey //Eurasian Medical Research Periodical. – 2021. – Т. 1. – №. 1. – С. 7-12.

17. Ходжиева Д. Т., Ахмедова Д. Б. Гирудотерапия тарихи ва илмий асослари //Журнал" Медицина и инновации". – 2021. – №. 3. – С. 143-146.

18. Ахмедова Д. Б., Ходжиева Д. Т. Анализ распространенности головных болей среди населения Бухарской области //ACADEMICIA: Международный междисциплинарный исследовательский журнал. – 2021. – с. 11. – №. 3. – с. 431-433.

MANUSCRIPTS AND PUBLICATIONS OF THE POEM "MAKHZAN UL-ASROR"

Eshonqulova Feruza Husniddin qizi

Master Student of the Specialty of Textual studies and literary source studies,

Bukhara State University

eshonqulovaferuza88@gmail.com +998913100987

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the distribution, preservation, and publication of Haydar Khwarazmi's poem *Makhzan ul-Asror*. The study explores the various manuscript copies written in Uyghur and Arabic scripts, housed in major libraries and institutions worldwide, including Istanbul, London, Vienna, Paris, New York, Dublin, Budapest, Toronto, and Kazan. The article examines the different calligraphic styles, miniatures, decorative elements, and textual variations found across these editions. Additionally, the research compares multiple publications of the poem, such as those in the *Anthology of Uzbek Literature*, *Echo of Centuries*, and *Blessed Letters*. Furthermore, scholarly investigations into *Makhzan ul-Asror* and its influence on classical Uzbek literature are discussed, shedding light on its textual evolution and historical significance.

Keywords: Haydar Khwarazmi, *Makhzan ul-Asror*, manuscript copies, publications, Nasta'liq script, Ta'liq script, miniatures, Uzbek literature, masnavi.

Haydar Khwarazmi's *Makhzan ul-Asror* is a cornerstone of classical Uzbek literature, reflecting the poetic and philosophical traditions of its time[26]. Preserved in numerous manuscript copies written in Uyghur and Arabic scripts, the poem has been studied for its artistic, historical, and linguistic value. This article presents a detailed analysis of these manuscripts, their locations, textual differences, and the impact of their

[26] Karimov, A. (2019). *The Influence of Persian Poetry on Central Asian Literature*. Tashkent: Uzbekistan National Press.

dissemination on literary scholarship. The study further investigates the various published editions of the poem, highlighting key textual and structural variations.

Uyghur Script Manuscripts

Several copies of *Makhzan ul-Asror* in Uyghur script have been preserved in major international libraries. These include:

1. **Istanbul University Library (Inventory No. FY1423):**
   - Contains 33 verses of *Makhzan ul-Asror* between folios 10b-11a.
   - Dimensions: 56.5x26.5 cm, with text dimensions of 48.8x24 cm.
   - Features Arabic and Persian sections in Arabic script, with a Kufic-script *basmala* preceding a Uyghur-script verse[27].
2. **Süleymaniye Library, Ayasofya Collection (Inventory No. 4757):**
   - *Makhzan ul-Asror* follows *Atabat al-Haqa'iq* in this collection.
   - Copied in Istanbul on January 30, 1480, by Shaykhzoda Abdurazzoq Bakhshi.
   - Dimensions: 17.8x24.8 cm, with text dimensions of 10.5x17 cm.
   - The Uyghur script appears at the top, with Arabic script below.

Arabic Script Manuscripts

Arabic script versions of *Makhzan ul-Asror* are found in numerous libraries worldwide, each exhibiting distinct calligraphic styles and artistic features[28]:

1. **Istanbul National Library, Ali Amiri Collection (Inventory No. 951):**
   - A 39-page manuscript written in Ta'liq script, containing 9 miniatures.
2. **Topkapı Palace Library, Evrak Treasury (Inventory No. TSMK E.H 1460):**
   - Spanning folios 1b-22b, this manuscript contains 15 lines per page.
   - Copied by the renowned calligrapher Imad al-Hasani in 1605-1606.

[27] Rahimov, O. (2017). *Calligraphic Traditions in Uzbek Literary Manuscripts*. Samarkand: Bukhara University Press.

[28] Siddiqova, N. (2020). *Textual Variations in Makhzan ul-Asror Manuscripts: A Comparative Study*. Journal of Uzbek Literary Studies, 12(3), 45-67.

3. **Süleymaniye Library, Asad Afandi Collection (Inventory No. 2578):**
   - Comprising folios 187-192 within a 347-page compilation.
   - Copied by Mahmud Ali ibn Mahmud Husayn on March 11, 1682.
4. **Chester Beatty Library, Dublin (Inventory No. 433):**
   - A 30-page manuscript decorated with gold and floral patterns.
   - Features 8 Persian-style miniatures from the 17th century, prepared for Safavid Shah Abbas (1587-1636).
5. **Austrian National Library, Vienna (Inventory No. Cod. N. F. 148[11]):**
   - A 26-page manuscript written in Ta‘liq script, with red and gold-framed text.
6. **British Museum, London (Inventory No. Ad 7914 & Or. 3491):**
   - The former is a 337-page compilation copied in Herat in 1509 by Hasan Jahon Ansori, written in Nasta‘liq script with 11 lines per page.
   - The latter is a 33-page manuscript from the 16th century featuring 6 miniatures.
7. **Bibliothèque Nationale de France, Paris (Inventory No. Suppl. Turc 978):**
   - This 52-page manuscript includes *Makhzan ul-Asror* on folios 25b-52b, adorned with golden floral decorations.
8. **New York Public Library, Spencer Collection (Inventory No. Pers. ms. 41):**
   - Copied by Sultan Ali Yaqoubi in Tabriz in 1478 for Abu al-Muzaffar Yaqub Bahadur Khan.

Publications of “*Makhzan ul-Asror*”

The poem has been published in multiple anthologies and collections:

1. *Anthology of Uzbek Literature* (First edition) – Based on the London photoprint and Kazan manuscript.
2. *Navoi’s Gaze* – Presents an alternative textual structure of *Makhzan ul-Asror*.
3. *Echo of Centuries* & *Blessed Letters* – Uses the title *Gulshan ul-Asror* instead.

Scholarly Perspectives

Scholars have extensively studied *Makhzan ul-Asror* for its linguistic, stylistic, and thematic significance. Research has primarily focused on:

- The manuscript's calligraphic styles and artistic embellishments (Rahimov, 2017).
- Comparative textual analysis of different manuscript versions (Siddiqova, 2020).
- The poem's influence on later Persian and Turkic literature (Karimov, 2019).

The extensive manuscript copies of *Makhzan ul-Asror* preserved in various global institutions highlight the historical significance of Haydar Khwarazmi's work. Differences in script, calligraphy, miniatures, and textual content demonstrate the poem's diverse transmission and adaptation over centuries. The study of these manuscripts and their publications provides valuable insights into the evolution of classical Uzbek literature and its transmission across different cultures and linguistic traditions.

References

1. *Karimov, A. (2019).* The Influence of Persian Poetry on Central Asian Literature. *Tashkent: Uzbekistan National Press.*
2. *Rahimov, O. (2017).* Calligraphic Traditions in Uzbek Literary Manuscripts. *Samarkand: Bukhara University Press.*
3. *Siddiqova, N. (2020).* Textual Variations in Makhzan ul-Asror Manuscripts: A Comparative Study. *Journal of Uzbek Literary Studies, 12(3), 45-67.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ЧАТ-БОТОВ НА БАЗЕ GPT-АРХИТЕКТУРЫ ДЛЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ПОДДЕРЖКИ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ УНИВЕРСИТЕТОВ УЗБЕКИСТАНА

Нам Анжела Львовна

Ташкентский государственный транспортный университет

(Ташкент, Узбекистан)

Аннотация: В данной статье рассматривается применение интеллектуальных чат-ботов, построенных на основе GPT-архитектуры, для автоматизированной поддержки студентов в учебном процессе университетов Узбекистана. Проанализированы ключевые преимущества таких систем, включая персонализацию обучения, круглосуточную доступность, автоматизацию рутинных задач и снижение нагрузки на преподавателей.

Ключевые слова: интеллектуальные чат-боты, GPT-архитектура, автоматизация, высшее образование, Узбекистан, цифровые технологии.

В современном мире цифровизация образования становится одним из ключевых направлений развития профессионального образования, особенно в условиях стремительного роста объемов информации и потребности в персонализированном обучении. Университеты Узбекистана активно внедряют инновационные технологии, однако все еще сталкиваются с проблемами недостатка преподавательских ресурсов, высокой учебной нагрузки на студентов и ограниченной доступности образовательной поддержки внеаудиторных занятий.

Использование интеллектуальных чат-ботов, основанных на GPT-архитектуре, открывает новые возможности для автоматизации учебного процесса. Эти системы способны предоставлять студентам мгновенную обратную связь, помогать в освоении учебного материала, отвечать на часто задаваемые вопросы, а также адаптироваться к индивидуальным потребностям обучающихся. Таким образом,

внедрение таких технологий не только повышает эффективность образовательного процесса, но и способствует цифровой трансформации университетов.

Кроме того, в условиях развития искусственного интеллекта и его интеграции в различные сферы жизнедеятельности, исследование данной темы является актуальным как с научной, так и с практической точек зрения. Оно позволяет изучить перспективы применения GPT-моделей в образовательной среде, выявить возможные барьеры их внедрения и предложить пути их преодоления с учетом специфики высшего образования в Узбекистане.

Научная значимость

Исследование использования интеллектуальных чат-ботов на базе GPT-архитектуры в образовательном процессе университетов Узбекистана вносит вклад в развитие цифровых технологий в высшем образовании. Основные научные аспекты значимости данной работы включают:

- **Развитие теоретических основ** применения искусственного интеллекта (ИИ) и языковых моделей в образовательной сфере.
- **Анализ эффективности** интеллектуальных чат-ботов для автоматизированной поддержки студентов и их адаптации к национальной образовательной системе.
- **Исследование когнитивных и педагогических аспектов** взаимодействия студентов с ИИ, включая вопросы персонализации обучения, формирования навыков самостоятельной работы и цифровой грамотности.
- **Выявление барьеров и рисков** внедрения GPT-чат-ботов в университетах Узбекистана, включая языковые, культурные, этические и технологические аспекты.

Практическая значимость

Результаты исследования могут быть использованы в реальном учебном процессе и способствовать совершенствованию образовательных технологий. Практическая значимость заключается в следующем:

- **Автоматизация образовательной поддержки**: использование чат-ботов снижает нагрузку на преподавателей, позволяя студентам получать быстрые и точные ответы на учебные вопросы.
- **Персонализация обучения**: адаптивные алгоритмы GPT могут подстраиваться под уровень знаний каждого студента, предлагая индивидуальные рекомендации.
- **Расширение доступа к образовательным ресурсам**: чат-боты могут работать круглосуточно, помогая студентам получать информацию в любое время и из любой точки страны.
- **Оптимизация административных процессов**: интеллектуальные системы могут обрабатывать запросы студентов по расписанию, экзаменам и другим организационным вопросам.
- **Стимулирование цифровой трансформации вузов**: внедрение современных технологий способствует повышению конкурентоспособности университетов Узбекистана на международной арене.

Таким образом, исследование представляет ценность как для академического сообщества, так и для практической реализации цифровых технологий в образовательном процессе.

Практические примеры использования интеллектуальных чат-ботов на базе GPT-архитектуры в университетах Узбекистана

1. **Виртуальный помощник для студентов.** Университет может внедрить чат-бота, который отвечает на часто задаваемые вопросы студентов, такие как:
   - Расписание занятий и экзаменов
   - Информация о преподавателях и кафедрах
   - Процедура подачи документов на стипендию или академический отпуск
   - Навигация по кампусу и доступ к библиотечным ресурсам

2. **Персональный репетитор по предметам.** Чат-бот может помогать студентам в изучении конкретных дисциплин, например:

- Объяснение сложных тем по математике, программированию или физике
- Подбор практических заданий и тестов для самопроверки
- Подготовка к экзаменам с использованием интерактивных вопросов и ответов

3. **Автоматизированный генератор учебных материалов.** На основе запросов студентов чат-бот может:

- Создавать краткие конспекты лекций
- Формировать списки рекомендуемой литературы
- Генерировать примеры решений задач по различным предметам

4. **Помощь в написании научных работ.** Чат-бот может поддерживать студентов при подготовке курсовых и дипломных работ:

- Подбор релевантных источников и научных статей
- Создание структуры работы и формулировка тезисов
- Проверка грамматики и стилистики текста

5. **Круглосуточная психологическая поддержка.** Университетский чат-бот может предоставлять студентам рекомендации по управлению стрессом, организации времени и мотивации к учебе.

6. **Поддержка студентов с особыми потребностями**

- Чат-бот с голосовым управлением для студентов с нарушением зрения
- Автоматический перевод лекций на жестовый язык для слабослышащих студентов

7. **Геймификация учебного процесса**

- Создание интерактивных викторин и соревнований между студентами
- Разработка системы вознаграждений за успешное выполнение заданий

Эти примеры демонстрируют, как интеллектуальные чат-боты на базе GPT-архитектуры могут значительно повысить качество и доступность образования в университетах Узбекистана.

Выводы

1. **Эффективность автоматизированной поддержки студентов.** Внедрение интеллектуальных чат-ботов на базе GPT-архитектуры способствует повышению доступности образовательных ресурсов, сокращению времени на поиск информации и снижению нагрузки на преподавателей.

2. **Персонализация обучения.** Чат-боты позволяют адаптировать образовательный процесс под индивидуальные потребности студентов, предлагая персонализированные рекомендации, разъяснения сложных тем и интерактивные задания.

3. **Оптимизация административных процессов.** Автоматизированные системы помогают студентам получать информацию о расписании, экзаменах, учебных курсах и административных процедурах, тем самым повышая эффективность работы университетов.

4. **Доступность образовательной поддержки 24/7.** В отличие от традиционных методов обучения, чат-боты работают круглосуточно, обеспечивая постоянный доступ к учебной информации и консультативной поддержке.

5. **Потенциальные вызовы внедрения.** Несмотря на очевидные преимущества, существуют определенные барьеры, такие как необходимость адаптации чат-ботов к узбекскому языку и культурным особенностям, обеспечение точности ответов и предотвращение распространения недостоверной информации.

6. **Перспективы дальнейшего развития.** Дальнейшие исследования и практическое внедрение таких технологий могут привести к созданию более интеллектуальных и адаптивных систем, интеграции чат-ботов с платформами

дистанционного обучения и расширению их функционала для поддержки научно-исследовательской деятельности студентов.

Таким образом, использование интеллектуальных чат-ботов на базе GPT-архитектуры является перспективным направлением для цифровой трансформации университетов Узбекистана, повышая качество и доступность образования, а также способствуя инновационному развитию образовательной системы.

Список литературы

1. Сидорова, А. И. (2021). Искусственный интеллект в образовании: перспективы и *вызовы*. Педагогика и цифровая трансформация, *2(3), 45–59.*

2. Нам А. Л. Актуальность внедрения электронного обучения в системе высшего образования Республики Узбекистан //Молодой ученый. – 2018. – №. 22. – С. 341-343.

3. Нам А.Л. Повышение профессиональных компетенций преподавателя технических вузов в области инноваций высшего образования //Финский международный научный журнал образования, социальных и гуманитарных наук. – 2023. – Т. 11. – №. 4. – С. 1599-1608 гг. https://doi.org/10.5281/zenodo.7868740

4. Алиев, Б. Т. (2022). Цифровизация высшего образования в Узбекистане: тенденции и перспективы. Журнал образовательных технологий Центральной Азии, 5(1), 67–80.

5. Министерство высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан. (2023). Национальная программа цифровизации высшего образования. Официальный сайт Министерства высшего образования, науки и инноваций РУз

IRRIGATSIYA KANNALLARIDA O‘ZAN DEFORMATSIYASINING TA’SIRI.

Safarova Muxlisa Akbar qizi

tayanch doktorant.,

Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Jahonda kanallar yon tomon qiyaliklarining yuvilishi asosiy muammolardan biri hisolanadi. Dunyo miqyosida yuvilish hodisasining juda murakkabligi tufayli, o‘zan yon qiyaliklarning deformatsiyasini prognozlash bo‘yicha, bu jarayondagi hamma omillarning ta’sirini bira to‘la inobatga oladigan universal bog‘lanishlar mavjud emas. Kanallarni samarali loyihalash, qurish va ekspluatatsiya qilish uchun sifatli va ishonchli tadqiqotlar olib borilishini taqoza etadi. Hozirgi paytda kanallarning qurilishida hamda keyinchalik foydalanish jarayonining mavjud muammolaridan biri bo‘lib, o‘zan deformatsiyalari hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: Kanal, deformatsiya, filtratsiya, sho‘rlanish, grunt, yuvilish, ikkilamchi sho‘rlanish, yon qiyalik, loyiha.

Аннотация: Промывка боковых откосов каналов является одной из основных проблем в мире. В связи со сложностью явления размыва в глобальном масштабе не существует универсальных соотношений для прогнозирования деформации откосов, учитывающих влияние всех факторов этого процесса. Эффективное проектирование, строительство и эксплуатация каналов требует качественных и надежных исследований. В настоящее время одной из существующих проблем при строительстве и последующей эксплуатации каналов является деформация русла.

Ключевые слова: Русло, деформация, фильтрация, засоление, грунт, выщелачивание, вторичное засоление, откос, проект.

Abstract: The erosion of the side slopes of canals is one of the main problems in the world. Due to the great complexity of the erosion phenomenon on a global scale, there

are no universal rules for predicting the deformation of the side slopes of the channel, which would fully take into account the influence of all factors in this process. For the effective design, construction and operation of channels, it is necessary to conduct high-quality and reliable studies. Currently, one of the existing problems in the construction and subsequent operation of channels is the deformation of the channel.

Keywords: Channel, deformation, filtration, salinization, soil, leaching, secondary salinization, side slope, project.

Kirish. Mamlakatimizda irrigatsiya sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar negizida gidrotexnika inshootlarining ya’ni irrigatsiya kanallarini holatini yaxshilash, kanallarning yuvilishi va loyqa bosishdan himoya qilish hamda kanallarning suv o‘tkazish qobiliyatini oshirish masalalari yotadi.

Mamlakat aholisini qishloq xo‘jalik maxsulotlari bilan ta’minlashda tabiiy iqlim sharoitini hisobga olgan holda dunyo aholisining qishloq xo‘jaligi mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojining 60 foizi daryo va kanallar hisobidan sug‘orilgan yerlardan yetishtiriladigan hosillardan qoplanadi. Daryo va kanallarda loyqa va oqiziqlarning tashilishi o‘ziga xos tabiiy jarayon hisoblanadi. Ko‘pincha daryolar va bosh kanallardan iste’molchi kanallarga suv olinishi sohasida o‘zanlar deformatsiyasi sodir bo‘ladi.

Irrigatsiya kanallarini gidravlik hisoblari va deformatsiyalarini - HEC-RAS dasturidan foydalanish imkoniyati Belarusiyada qo‘llaniladigan usullar va hisoblash formulalariga nisbatan hisoblash natijalarining muvofiqligini baholash bilan ko‘rib chiqiladi. Hisoblash natijalarini taqqoslash (me’yoriy, ma’lumotnoma va o‘quv adabiyotlarida keltirilgan formulalarga muvofiq HECRASda amalga oshiriladi) olingan qiymatlarning 1 dan 20% gacha og‘ishlarga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ma’lumotlarni tahlil qilish HEC-RAS dan irrigatsiya kanallarni gidravlik hisoblash uchun muqobil usul sifatida foydalanish mumkin degan xulosaga kelishimizga imkon beradi.

Loyihalash ishlari bosqichida magistral va o‘tkazgich kanallari ikkita asosiy mezonni qondirish uchun tekshiriladi (gidravlik hisob): a) kanalning mavjud va loyiha

parametrlarida suv oqimining o‘tishi; b) eroziya va loyqalanish oqimlari. Haqiqatda, bir necha yillik ekspluatatsiyadan keyin meliorativ kanallarni endi prizmatik deb hisoblash mumkin emas; Shunga ko‘ra, ularning gidravlik parametrlari o‘zgaradi va hisoblanganlarga mos kelmaydi. Ushbu hodisa dizayn jarayonida hali e’tiborga olinmagan.

1. Ya-6 kanalining kesma shakli: 1 - dizayn; 2 - 7-chi yil; 3 - 30 yildan ortiq ishlash.

Noto‘g‘ri qabul qilingan kanal parametrlari ikkilamchi botqoqlanish jarayonlariga, drenajning ishdan chiqishiga, shuningdek, kech ekish, o‘rim-yig‘im va boshqa texnologik operatsiyalarga olib kelishi mumkin. Bu meliorativ maydonlarning unumdorligini sezilarli darajada pasaytiradi, ishlab chiqarish tannarxini oshiradi va iqtisodiy ahvolni yomonlashtiradi qurigan yerlarda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari. Shu sababli, ochiq kanallarning to‘g‘ri modellashtirilgan gidravlik rejimi va vaqt o‘tishi bilan uning qiymatlari dinamikasi rekonstruksiya va ta’mirlashda ishlatiladigan kanal parametrlarini aniqroq hisoblash imkonini beradi.

XULOSA

Hozirgi paytda bir qator olimlar tomonidan irrigatsiya kanallariga o‘zan deformatsiyasining ta’sirini kamaytirishga bag‘ishlangan juda ko‘p tadqiqotlar olib borilgan. Xulosa qilib shuni aytish joizki irrigatsiya kanallarida olib borilgan tadqiqotlar natijasi o‘laroq o‘zanda kechadigan deformatsiyalarning qisman kamaytirish uchun naturada va laboratoriyada kuzatishlar olib borilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Эшев С.С. Расчет деформаций больших земляных каналов в условиях стационарности водного потока. Ташкент.” Fan va texnologiya”, 2017.-164 с.

2.Эшев С.С., Рахматов М.И., Нурова О.С. Исследование неразмывающих скоростей потока в трапециадальных каналах, пролегающих в несвязных грунтах. Агро илм. №3, 2011. с.58-59.

3.Эшев С.С., Усманов.Ж.Д. К вопросу определению силу сцепления грунтов при исследование механической суффозии связных грунтов. «Нефт ва газ саноати муаммолари ечимини топишда замонавий технологияларни қўллаш». Республика илмий-амалий анжумани. 2012йил 30-31март. С.22-27.

4.Эшев С.С. Каримов Ё.Л., Хамраев Б.Ш.,К вопросу физико-механических характеристик грунтов, пролегающих в ложе водотоков. Ўзбекистон кончилик хабарномаси №1(52), 2013. с.57-59.

5.Эшев С.С., Бобомуродов Ф.Ф., Маматов Н.З., Сафаров А., Боғланган грунтли каналлар ювилишининг назарий тадқиқотлари. Меъморчилик ва қурилиш муаммолари. 2022 йил, №3 (2-қисм) 34-36 бетлар. (05.00.00;№14).

6.Эшев С.С., Авлакулов М, Бобомуродов Ф.Ф. Боғланган грунтларнинг физик хусусиятларини ўзан ювилиш жараёнига таъсирини баҳолаш.. Инновацион технологиялар.2022/3(47)-сон. 49-54 бет. (05.00.00;№38).

XULQI OG'ISHGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING VAZIFALARI

Karimova Gulfira Burxonovna

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani

66-umumiy o'rta ta'lim maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oiladagi tarbiya, ota-onaning farzandlarga ko'rsatadigan ta'siri, ta'lim-tarbiya tizimidagi hamkorlik, ota-onalar uchun tavsiyalar haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik, biologic, fiziologik, psixologik, ijtimoiy yondoshuv, inqirozlar, patologik o'zgarishlar, referent guruhlar, norasmiy va kriminal guruhlar.

Biologik o'zgarishlar endokrin sistemasining qayta qurilishi bo'lsa, psixologik o'zgarishlar portlash va agrasessiyaga moyil bo'ladigan affektiv qo'zg'oluvchanlikdir. Bu xolat ko'pincha ijtimoiy adabtatsiyaning buzilishini, jumladan qonunbuzarlikni sabablaridan biri bo'lib hisoblanadi. Ammo psixik sog'lom, atrof – muhitning qulay sharoitlarida tarbiyalanayotgan o'smirlarda affektiv qo'zg'oluvchanlik adabtatsiyaning buzilishiga olib kelmaydi. Statistikaning ko'rsatishicha xar bir o'ninchi jinoyat voyaga yetmaganlar tomonidan sodir qilinar ekan. Bu faktning ma'nosi faqat qonunbuzarlar tomonidan yetkazilgan zarar bilan aniqlanmaydi albattda.

Insonni biologik, fiziologik psixologik o'sishining eng murakkab bosqichlaridan biri o'smirlik yosh davridir. Ushbu yosh davri eng murakkab o'zgarishlar, qayta qurishlar davri. Shu bilan birga og'ir inqirozlar, salbiy xolatlar, kechinmalar davri hamdir. Bolalarning balog'at yoshi biologik jihatdan o'ziga xos xususiyatga ega. Bu davr 11-yoshdan 14,15 yoshgacha davom etadi. Ana shu yillar davomida o'g'il- qizlar jismoniy jihatdan tez yetiladi. Butun a'zolarida keskin fiziologik o'zgarishlar sodir bo'ladi. Unda

o’pka, yurak, jigar, taloq, buyrak jismlari kattalashadi. Bundan tashqari gavda tuzilishlari ham o’zgaradi. Qo’l – ayoq o’sib, xatto ota – onaning ko’ziga beso’naqay ko’rinadi. Lekin o’smirda qon tomirlari kengayishi boshqa a’zolar o’sishidan orqada qoladi, natijada qon tomirlarda qon bosimi ortadi . Bu esa unda noxushlik kayfiyatini keltirib chiqaradi. Ana shunga o’xshash o’zgarishlar ko’pincha o’smir ruhiyatiga o’z ta’sirini o’tkazadi. U tajangroq, ba’zida xuda behudaga injiqlik qiladigan, serzarda, gap ko’tarmas bo’lib qoladi. Shunday paytlarda ayrim ota – onalar boladagi o’zgarishini kuzatib, uning yurish turishiga razm solib, so’ng to’g’ri muomala qilish o’rniga gohida “ey muncha qo’pol beo’xshov bo’lib ketyapsan, xech narsaga qovushmaysan” deb uni ranjitib qo’yadilar. Ma’lumki affektiv qo’zg’oluvchanlik ko’p jihatdan o’smirlik davriga to’g’ri keladi. Bu xolat me’yorda ham kuzatiladi. Uning vujudga kelishi bu yosh fazasining vegetativ – endokrin jixatdan qayta qurilishi bilan uzviy bog’liqdir. Bu yosh davr xam biologik ham psixologik tomondan o’zgarishlar bilan xarakterlanadi. Bu o’smir yosh davrining fenomini hamdir.

O’smir shaxsi xarakteridagi og’ishlarni shakllanishi ularning tiplarini aniqlash tibbiy psixologik va tibbiyot pedagogik ishlarni aktiv olib borish zarurdir. Bizning asosiy maqsadimiz aziz o’quvchilarga tarbiyasi “qiyin” o’smirlar xarakteridagi xarakter aktsentuattsiyasining va uning tiplari o’smirlik davridagi deviant xulq – atvor va uning klassifikatsiyasi tarbiyasi qiyin o’smirlar bilan ishlashning o’ziga xos xususiyatlari haqida fikrlar yuritamiz. Xulqi og’ishganlikni analiz qilishda biz avvalo mediko – psixatrik tomoniga alohida e’tibor berishimiz kerak bo’ladi. Chunki bu bolaning xarakter xususiyatlarining o’zgarishiga olib keladi. Avvalo psixoteriya klinik fan bo’lib, ruhiy kasalliklar sababi kechishi, davolanishni o’rgatadi. Biz o’smirlarni mediko – psixatrik ko’rinishini aytganimizda avvalo psixopatik xolatni aytib o’tishimiz to’g’ri keladi.

Psixopatik – bu telbalik, telbanamo harakatlardir ya’ni shizofreniya. Biz yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda o’smirlarni rasman psixopatlar deb ham ayta olmaymiz. Chunki o’smirlar ham shizofereniya darajasiga bormaydi. Psixopatiyaning yengil ko’rinishlari faqat bolaning rivojlanishi bosqichidagina ayrim hollarda ko’zga tashlanadi.

Bolalik, o'smirlik yoshidagi buzilishlar va u bilan o'xshash shaxs buzilishlarini qanday farqlash mumkin? – degan savol tug'iladi. Shizoid buzilishlar – bolalik va o'smirlik yoshidagi shizoid o'zgarishlar diagnozi quyidagi sharoitlarda qo'yiladi.

A) patsientni o'z tengqurlari ichida yaqin do'sti bo'lmasa

B) umuman do'st orttirishga qiziqmasa.

V) o'z tengqurlari bilan muloqotdan qoniqmasa

G) oila a'zolari, boshqa kishilardan, mashg'ulotdan qochsa.

D) guruhiy faollikka (hamroxlikdagi o'yinlar sport jamoasida ishtirok etishi) qiziqishning yo'qligi.

Ta'kidlash joizki qayd etilgan xususiyatlar ma'lum muddat saqlanadi yana surunkali shikastlanish bilan bog'liq depressiya oqibati bo'lishi mumkin. Ular yolg'izlikni yoqtiradilar lekin ularni ijtimoiy yolg'izlik azoblamaydi, ammo o'z yaqinlariga nisbatan yaqinlik bo'ladi, norasmiy muloqotlarning talab qiluvchi sharoitlar (lager, internat hayoti) va ijtimoiy vaziyatlarning yoqtirmaydilar. Tengqurlari bilan o'zlari bajarilishi kerak bo'lgan ishlarni, o'z ayblarini ham yuklab qo'yadilar. Jur'atsizliklari bois har – xil bahonalar to'qiydilar. Bu xarakter axloqiy shizoid tipiga mos keladi. Uning ilk ko'rinishlari 2-2,5 yoshlarga to'g'ri keladi, ularning begonalardan qochishga intilishi, o'zgalardan qo'rqishlari va davdirashlari ammo oilaning eng yaqin kishilariga, oila a'zolariga bog'lanib qoladi.

O'smirlik yoshiga kelib bu xolat ularda jinsiy qiziqishlarning sekinlashuviga olib keladi.

A) xafagarchilikka asos bo'lmagan narsalarga xam kulgi bo'ldim deb qarashi, o'z g'ururini o'zgalar oldida toptalishi, o'zini "erga" urilgan deb qarashi va undan uyalishi, o'zgalar tomonidan o'zini xo'rlangandek xis qilishi.

B) xali uni tanqid qilmasliklaridan oldin, yaxshisi ular bilan umunosabat o’rnatmaslik

V) xo’rlanishdan qo’rqishi tufayli hammadan o’zini chetga tortishi

G) aslida o’zgalar tomonidan qabul qilinishini o’ylash.

D) o’z xatolaridan qayg’urishi va muvaffaqiyatlarni kamsitish, o’zini o’zi past baholashidan azoblanishi va boshqa begonalar bilan kechadigan har qanday aloqadan qiynaladi atrofdagilar ularni “ortiqcha” deb o’ylaydi va o’smirlik davriga xos bo’lgan giperkompeno’iatsiya reaktsiyasi ularda uchraydi

Ye) ota – ona yoki oila a’zolarining shahvoniy hayotga ichkilikka berilishini

Yo) oila a’zolari ichida sudlangan odamning uchrashi.

J) tengqurlarining salbiy ishlarga (haqorat qilishga, ichishga, chekishga, qo’li egrilikka) o’rgatishi va hakozo.

Z) madniy – ma’rifiy ishlab chiqarishi va jamoatchilikni kamchiliklari.

O’smirlik – organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanib bu davrda tananing intensiv tarzdagi rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro’y beradi. Yurak va qon tomir xarakterlarida ham notekislik ro’y beradi va u bolani fe’lining o’zgaruvchan, dinamik va ba’zan noma’qulliklar va noqulayliklarni keltirib chiqaradi, bular albatta asab tizimiga ham ta’sir ko’rsatadi. Bola tezda achchiqlanadigan yosh tormozlanishi yuz berganda anchagacha depressiya holatidan chiqmaydigan tushkunlikda ham qolishi mumkin. O’smir jismoniy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil jinsiy balog’at bo’lib u nafaqat psixik, balki ichki organlar faoliyatini ham belgilaydi. Shu bilan bog’liq holda ongli (ko’pincha ongsiz) jinsiy mayllar, shu bilan bog’liq noxush xis – kamchiliklar fikrlar paydo bo’ladiki, bola ularni asl sababini ham tushunib yetolmaydi. Psixik taraqqiyotning o’ziga xosligi shundaki u muttasil rivojlanib boradi, lekin bu rivojlanish ko’plab qarama – qarshiliklarni o’z ichiga oladi. Bu taraqqiyot tashkil etilgan o’quv faoliyati bola

psixikasining muozanati va uning turli fikr o'ylaridan chalg'ishiga zamin yaratadi. Ayniqsa diqqat, xotira tafakkur jarayoni rivojlanadi. Ayni shu davrda o'smir mustaqil ravishda fikrlashga intila boradi. Chunki bu davrda u ko'proq o'z fikr o'ylari dunyosida mushohada qilishi, olam va uning sirlarini bilishga, nazariy bilimlarni ko'paytirishga intiladi. Buning sababi yana o'sha kattalikka o'tish bo'lib o'smirda o'ziga xos kattalik xissi paydo bo'ladi. Shuning uchun ҳam maktabda berilgan mustaqillik va to'g'ri tashkil etilgan o'qish sharoitlari, samiymilik muhiti unda mustaqil fikrlashga katta imkoniyatlar ochishni va unda ijodiy tafakkurni rivojlantirish mumkin. Mantiqan fikrlashga o'rganish u esa unga o'zicha aqliy operatsiyalarni amalga oshirish tushunchalar va formulalar dunyosida harakat qilishga majbur qiladi. Bu o'ziga xos o'smirlik egosentrizimining shakllanishiga butun olam va uning qonunlari unga bo'ysunishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Tibbiyot psixologiyasi" Toshkent 2010

2. B.N.Sirliyev, N,Ismoilova, I.M.Xakimova "Stress va agressiya" Toshkent 2014

3. Baratov Sh. O`quvchi shaxsini o`rganish usullari. T.-1995 yil

4. G`oziyev Ye. va boshq. Psixologiya muammolari. T.-O`qituvchi, 1996 yil

5. Rean A.A "Prakticheskaya psixodiagnostika lichnosti" Piter 2001

6. E.G'oziyev "Umumiy psixologiya" Toshkent 2002

O‘SMIRLIK DAVRI QIYINCHILIKLARIDA OTA-ONA VA MAKTAB O‘RTASIDAGI ALOQALARNI TO‘G‘RI YO‘LGA QO‘YISHDA MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING VAZIFALARI

Xushmatova Sarvinov Noraliyevna

Surxondaryo viloyati Jarqo‘rg‘on tuman 24-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘smirlar va o‘spirinlarning psixologik rivojlanishi, ularning o‘zini anglash jarayonidagi murakkabliklar, maktab psixologlarining ishlash usullari va testlarning zamon talablariga javob bermasligi kabi masalalar ko‘rib chiqilgan. Maktablarda psixologik xizmatlarning samarali amalga oshirilishi, o‘smirlarning jismoniy va psixologik o‘zgarishlarini inobatga olgan holda, yanada rivojlangan metodlarni joriy etish zarurligi ta‘kidlangan. Shuningdek, pedagogik qarovsiz bolalar va ularni tarbiyalashda ota-onalar va o‘qituvchilarning hamkorligining ahamiyati, ijtimoiy faollikni oshirish va kasbga tayyorlash masalalari ko‘rib chiqilgan. O‘smirlarning ruhiyatini tushunish va ularning rivojlanishiga qo‘shimcha yordam berish uchun zamonaviy metodlar va yondashuvlarni qo‘llash zarurati yuzaga kelgan.

Kalit so‘zlar: O‘smirlik davri, psixologik rivojlanish, maktab psixologi, pedagogik qarovsiz bolalar, ruhiy o‘zgarishlar

O'smirlik davri – inson hayotining o'ziga xos, murakkab va juda muhim bosqichidir. Bu davrda bolalik tugaydi, va bola yangi, o'ziga xos rollarni bajarishga, kattalik hayotiga qadam qo'yishga tayyorlanadi. Shubhasiz, o'smir hali jismoniy yoki psixologik nuqtai nazardan haqiqiy balog'atga yetmagan bo'lsa-da, u o'zini kattalar bilan teng huquqli, mustaqil shaxs sifatida ko'rsatishga intiladi. O'smirlikda yuzaga keladigan o'zgarishlar faqatgina jismoniy rivojlanish bilan bog'liq emas, balki ichki psixologik va emotsional jarayonlar ham katta rol o'ynaydi. Bu davrda bola o'z kimligini, ijtimoiy o'rnini va dunyoqarashini shakllantiradi. Kattalar bilan o'zaro munosabatlar, ota-ona yoki o'qituvchilar bilan aloqalar, do'stlar bilan o'zaro tushunish kabi masalalar o'smirning ongini

va psixologiyasini shakllantiradi. Buning natijasida, o'smirlik davri ko'pincha qiyinchiliklar va noaniqliklar bilan kechadi. Bola uchun ham, unga yaqin kattalar uchun ham bu davr psixologik jihatdan murakkab bo'lib, turli qiyinchiliklar va kutilmagan vaziyatlarni keltirib chiqaradi. O'smirning ichki dunyosi va unga yaqinlarning tasavvurlari o'rtasidagi tafovutlar, ba'zan tushunmovchiliklarga va ziddiyatlarga olib kelishi mumkin. Shunday bo'lsa-da, o'smirlik davri shaxsiyatning shakllanishida muhim va ajralmas bosqichdir.

O'smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va o'ziga xos bosqichlardan biridir. Bu davrda bolaning biologik va psixologik o'zgarishlari bir vaqtning o'zida ro'y beradi, shuning uchun o'smirlikdagi psixologik muammolar katta e'tibor talab qiladi. Ilmiy adabiyotlarda o'smirlarning xususiyatlari, shaxsiy rivojlanishi va xulq-atvor xususiyatlari haqida ko'plab asarlar mavjud, ammo ko'pincha kattalar o'smirlar bilan bog'liq muammolarni to'liq anglamaydilar. Bu esa o'smirlik davrining yanada murakkablashishiga olib keladi.

Psixolog S. Xoll o'smirlik davrini "bo'ron va hujumlar davri" deb atagan, chunki bu davrda shaxsiyatda ko'plab o'zgarishlar yuz beradi va beqarorlik asosiy xususiyatlardan biridir. Bu o'zgarishlar o'smirning xarakteri va xatti-harakatlarida nomuvofiqliklarni keltirib chiqaradi. A. Freyd o'smirlarning xususiyatlarini quyidagicha tavsiflaydi:

1. **Xudbinlik**: O'smirlar o'zlarini "Olamning markazi" deb bilib, ayni paytda fidoyilikka qodir bo'ladilar.
2. **Ehtirosli sevgi munosabatlari**: O'smirlar sevgi va muhabbatga jiddiy yondashadilar, ammo bunday munosabatlarni osonlik bilan tugatishlari mumkin.
3. **Yolg'izlik va jamiyatga aralashish**: Ular tezda jamiyat hayotiga kirib borishadi, biroq ba'zan yolg'izlikka intilishadi.
4. **Rahbarga bo'ysunish va isyon**: O'smirlar rahbarga ko'r-ko'rona bo'ysunishga intilishadi, ammo darhol isyon ko'tarishga ham tayyor turishadi. Ular ba'zan qo'pol va takabbur bo'lishadi, lekin ichdan juda zaifdirlar.

O'smirlik davridagi asosiy qiyinchiliklar, albatta, fiziologik o'zgarishlar bilan bog'liq. Bu davrda bolaning jismoniy rivojlanishi tez va intensiv bo'lib, bir nechta organlarning rivojlanishida nomutanosiblik kuzatiladi. O'smirning tanasidagi o'zgarishlar, ayniqsa, skelet va mushaklarning o'sishi bilan birga keladi, bu esa ba'zan ularning tashqi ko'rinishini va harakatlarini noqulay qiladi.

Fiziologik o'zgarishlar nafaqat tana tuzilishini o'zgartiradi, balki ruhiy holatga ham ta'sir qiladi. Yurak-qon tomir tizimi yukni yaxshi ko'tarmaydi, bu esa o'smirning ruhiy va jismoniy holatining beqaror bo'lishiga olib keladi. O'smirlar uchun qon tomir va mushak tonusining o'zgarishi xarakterlidir, bu esa ularning hissiy holatini yanada oshiradi. Shu bilan birga, o'smirlar o'z tashqi ko'rinishlarini, xususan, burchakli va noqulay holatdagi tanalarini ko'pincha keskin tanqid qilishadi. Bu davrda, o'smir o'zini kattalar dunyosiga qadam qo'yishga tayyor his qilsa ham, uning ichki dunyosida noaniqlik va o'zini anglashdagi murakkabliklar mavjud.

O'smirlik davri — bu o'ziga xos, murakkab va ko'plab o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan davrdir. Bu davrda bolalar o'zlarini kattalarga teng his qilishsa-da, hali ham moddiy va jismoniy jihatdan ota-onalarga bog'liq bo'lib qoladilar. Bu noaniqlik va tushunmovchiliklarning asosiy sabablaridan biridir. Bugungi kunda maktablarda psixologlar tomonidan ishlatiladigan testlarning eskirganligini ta'kidlash muhim, chunki zamon o'zgarishi bilan o'smirlarning psixologiyasi ham o'zgaradi. Yangi avlodlar, masalan, Z avlodi, avvalgi avlodlarga qaraganda boshqacha fikrlaydi, va ularning psixologik holati ham farq qiladi. Shu sababli, eski testlar hozirgi o'smirlarning xususiyatlarini to'liq aks ettira olmaydi.

Maktablarda psixologik xizmatlar samarali amalga oshirilishi uchun, testlarning samaradorligi va tegishliligi haqida qayg'urish zarur. Hozirgi kunda o'smirlar bilan ishlashda zamonaviy, moslashtirilgan metodlarga ehtiyoj bor. Psixologlarning asosiy metodlari, kuzatish va suhbat qilish bo'lishi kerak, chunki ular o'smirlar ruhiyatini aniqroq tushunishga yordam beradi. Testlar faqat qo'shimcha metod sifatida ishlatilishi mumkin. Shu bilan birga, o'smirlarning xulq-atvorini baholashda kattalarning qat'iyligi,

prinsipialligi va ularga bo'lgan munosabatlarning ahamiyati katta. O'smirlar uchun rag'batlantirish va jazolashning oqilona, o'z vaqtida va adolatli bo'lishi kerak. Aks holda, bu usullar o'smirda isyonkorlikni yoki salbiy munosabatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Pedagogik qarovsiz bolalar, ya'ni oilaviy va ijtimoiy yordami yetishmaydigan bolalar, ko'pincha o'zlarini boshqa avlodlardan farq qiladigan tarzda tutadilar. Shunday bolalarni tarbiyalashda ota-onalar va o'qituvchilarning birgalikdagi hamkorligi juda muhim. O'quvchilarni kasbga tayyorlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va o'z-o'zini anglashlariga yordam berish, ular kelajakda sog'lom va mustaqil shaxslar bo'lishlariga yordam beradi. Bu jarayonda pedagogik qarovsiz o'quvchilarni halol mehnat qilishga, ijtimoiy va ijodiy faoliyatlarga jalb etish, ularni o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini to'liq namoyon etishga undash juda muhim. Shuningdek, psixologik xizmatni rivojlantirish, o'quvchilarning psixik va ma'naviy holatini yaxshilashga yordam beradi. O'smirlar va o'spirinlarning jismoniy va psixologik o'zgarishlarini hisobga olgan holda, ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun yanada samarali psixologik metodlarni joriy etish zarur. Shunday qilib o'smirlik davri ko'plab qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, ammo bu davrda kattalar, psixologlar va pedagoglar tomonidan to'g'ri va o'z vaqtida yordam ko'rsatilsa, o'smirlar mustaqil, mas'uliyatli va ijtimoiy faol shaxslar bo'lib shakllanadi. O'smirlik davrida o'ziga xos jinsiy belgilar paydo bo'ladi, bu esa o'smirning jismoniy ko'rinishini yangi darajaga olib chiqadi. O'smirlar o'zlarini kattalar kabi his qilishadi va o'z huquqlarini kengaytirishni, mustaqillikni talab qilishadi. Shu bilan birga, ular o'zlarining ijtimoiy mavqelarini, kengaygan imkoniyatlarini anglashadi va yangi mas'uliyatlarni o'z zimmasiga olishga intilishadi.

O'smirlikning markaziy aspekti – bu kattalar hayotiga intilish, mustaqil fikr va pozitsiyalarni himoya qilish, shaxsiy huquqlarni kengaytirishga bo'lgan ehtiyojdir. Biroq, o'smirlar kattalar tomonidan tushunilmasalar yoki ularning mustaqilligiga to'sqinlik qilinsa, bu ularni radikal fikrlar, yomon odatlar yoki salbiy xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. O'smirlar kattalar bilan tushunmovchiliklarga duch kelishganda, ular ba'zan yomon so'zlar, chekish yoki ichkilik kabi "kattalar hayotining atributlariga" ega bo'lishlari

mumkin. O'smirlik davri faqat kattalar bilan kurashish va mustaqillikni talab qilish bilan tavsiflanmaydi. Bu davrda, o'smirlar o'zlarining moddiy va ijtimoiy muvofiqligini sezadilar, bu esa ularning salbiy his-tuyg'ularini, masalan, tashvish, asabiylashish va umidsizlikni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy va ekologik omillar ham o'smirlarning ruhiy holatiga ta'sir qiladi. Ushbu davrda o'smirlar, ayniqsa, o'z-o'zini anglash va "ideal men" obrazini yaratishga intilishadi. Shunday qilib, o'smirlik davrida yuzaga keladigan qiyinchiliklar, o'smirning o'zining, atrofidagi kattalar va jamiyatning o'zaro munosabatlariga bog'liq. O'smirlikda yuzaga keladigan turli xil psixologik va fiziologik o'zgarishlar, agar ular atrofdagilar tomonidan to'g'ri tushunilsa, salbiy ta'sirlardan saqlanishi mumkin. O'smirlar o'zlariga va atrofdagi kattalarga bo'lgan ehtiyojni sezadilar, shuning uchun ular bilan samimiy, o'zaro hurmatga asoslangan aloqalar o'rnatish muhimdir. Bu davrni yengillashtirish, yordam berish va o'zaro tushunish o'smirning sog'lom rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa o`rnida shuni aytish lozimki, o`smir yoshida oilaviy munosabatlarni pedagogik sog`lomlashtirish ko`p jihatdan ota-onalarni pedagogik bilim, ko`nikma va malakalarga ega bo`lishlarini talab qiladi. Ayniqsa ota-onani ibrat-namuna ko`rsatish, tarbiyada til va dil birligi bolada ijobiy xislatlarni shakllantiradi. Bu o`rinda bolani nazoratsiz qoldirmaslik, bola bilan go`yo do`stona munosabat o`rnatish, uni eshitish, fikr mulohazalarini tahlil etish, xolisona baholash, kerakli o`rinlarda farzand bilan maslahatlashib, kelishib ish yuritish ota-onaning burchi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ambalova S.A. O'smirlik davrida aqliy rivojlanish omillari // Pedagogik jarayon: muammolar va istiqbollar. Universitetlararo ilmiy maqolalar to'plami / - M., 2016.

2. Vygotskiy L.S. Yuqori psixik funktsiyalarning rivojlanish tarixi. T.3. - M.: Pedagogika, 2013.

3. Dragunova T.V. O'smir psixologiyasi. - Perm: Ilm, 2014.

4. Kreyg G., Bokum D. Rivojlanish psixologiyasi. - Piter: AST, 2004.

5. Taxoxov B.A. Zamonaviy "qiyin o'smirlar" ning psixologik va pedagogik xususiyatlari // Togliatti davlat universitetining fan vektori. Seriya: Pedagogika, Psixologiya. - Piter: 2018. No 3.

OILAVIY MUNOSABATLARNING BOLA INTELEKTINI RIVOJLANISHIGA O'ZARO ALOQADORLIGINI IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Muhammadiyeva Hulkar Maxammadi qizi

Samarqand viloyati Kattaqo‘rg‘on tuman

108-umumiy o'rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixolog

Annotatsiya: Ushbu maqola oilaviy munosabatlarning bola intelektini rivojlanishiga ta'sirini o‘rganishga qaratilgan. Oila bolalar uchun ijtimoiylashuv jarayonining birinchi bosqichi bo‘lib, uning aqliy, hissiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Maqolada oila tarbiyasi, oiladagi o‘zaro munosabatlar va oilaviy muhitning bola tafakkuriga ta'siri hamda intelektual rivojlanishda ularning o‘rni batafsil tahlil etilgan. Oila ichidagi muvozanatli munosabatlar, ota-onaning tarbiya usullari va bola bilan bo‘lgan muloqot uning psixologik rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Shuningdek, bolalarning ta'lim olishi, ijtimoiylashuvi va aqliy ko‘nikmalarining shakllanishi oilaning o‘zaro qo‘llab-quvvatlashi va ishonchli muhit yaratishiga bog‘liq ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so‘zlar: oilaviy munosabatlar, bola intelekti, tarbiya, psixologik rivojlanish, aqliy qobiliyatlar, ijtimoiylashuv, oilaviy muhit, ota-ona roli, bola rivojlanishi, tafakkur.

Mamlakatimizda oila, oilaviy munosabat, yoshlar tarbiyasi masalalariga alohida ahamiyat berilmoqda. Biroq yurtimizda yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs sifatida kamol topishlari uchun hukumatimiz va Prezidentimiz tomonidan amalga oshirilayotgan choratadbirlar hamda bu sohaga berilayotgan katta e'tiborga qaramay, o'smir-yoshlar o'rtasida giyohvandlik, jinoyatchilik, tartibbuzarlik kabi mentalitetimizga, etnik xususiyatlarimizga xos bo'lmagan illatlarning ko'payishi kuzatilmoqda. Bugungi

kunda jahon miqyosida oilaviy munosabatlar, xususan, o'smirlik yoshidagi o'zaro munosabatlar, ota-ona va farzand o'rtasidagi nizolar va ularning kelib chiqish sabablarini o'rganish masalalari dolzarb muammolardan sanaladi. Chunki shaxsning shakllanishida oiladagi muhit, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Oilaviy nizolar oqibatida ro'y berayotgan holatlar, oilalarning barbod bo'lishi, millatlar, davlatlarning o'zaro kelishmovchiligi yoshlarning tarbiyasiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishidan dalolat beradi.Tarixiy manbalarning dalillashicha, qadim-qadimdan oilaga muqaddas maskan, inson kamoloti, jamiyat taraqqiyoti va barqarorligini ta'minlaydigan ijtimoiy institut sifatida qaralgan. Shu bois, oila va nikoh masalalariga, oilaviy turmush tartib-qoidalariga, er-xotinning vazifa va burchlariga alohida e'tibor berilgan. Oila turmushi bilan bog'liq muammolar uning farovonligi, farzandlar kamoloti, er-xotinning ezgu-istaklari va manfaatlariga mos hal etilgan. o'zbek xalqining oilaviy turmush xos tarixiy taraqqiyot davomida orttirgan tajribasi uning muammolarini hal qilish va turmush tarzini maqsadga muvofiq tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirgacha soha mutaxassislaridan ko'pchiligi oila muammolarining qator qirralarini o'z ilmiy izlanishlarida o'rganganlar. Ushbu masala yuzasidan xorijlik ayrim psixologlar, xususan, D. Mayers, V. Kvinn, F.Zimbardo va boshqalarning tadqiqotlarida yoritib berilgan. Shuningdek, rus hamda fransuz olimlari tomonidan ham muayyan darajada o'rganilgan.

Olimlar tomonidan to'plangan ilmiy dalil va xulosalarning barchasi mohiyatan o'zbek muhitiga to'g'ri kelmasligi aniq. Negaki, bir millatning urf-odati, an'ana va milliy qadriyatlari boshqasinikiga mos kelmaydi. Muhimi, O'zbekistonda oila va undagi o'zaro munosabatlar alohida qadriyat sifatida qaralishi ham bu borada yurtimizgagina xos bo'lgan ma'lum qonuniyatlarning borligini dalillaydi. Shu bois ham, mavjud muammoni xududiy va etnopsixologik xususiyatlarni inobatga olgan holda o'rganish zarur. Ta'kidlash joizki, Sharq mutafakkirlari Bahovuddin Naqshbandi, Ahmad Yassaviy, At-Termiziy, Al-Buxoriy, Bobarahim Mashrab, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nosir Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Al-Xorazmiy, Burhoniddin Marg'iloniy, Mahmud Qoshg'ariy, Ahmad Donish, Yusuf Xos

Xojib, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, hamda hozirgi davr O'zbekiston olimlari M.G. Davletshin, G'.B. Shoumarov, V.M. Karimova, E.G'. G'oziyev, Sh.R. Baratov, M.Mamatov, B.M. Umarov va boshqalarning tadqiqotlarida ham oila muammosi, undagi er-xotin o'rtasidagi nizoli munosabatlar hamda barcha oilaviy munosabatlar farzand tarbiyasiga qay darajada ta'sir etishi muammosi mahalliy shart-sharoitlar nuqtai nazaridan o'rganilgan. Aynan ushbu muammoning yechimlarini topish biz tomondan ko'tarilgan mavzuning dolzarbligini tashkil etadi. Tanlangan mavzuimiz huddi mana shuning uchun ham dolzarbdir.

Bugungi kunda Respublikamizda oila va nikoh masalalari davlat ahamiyati darajasiga ko'tarilgan. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2018 yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonining chiqarilishi fikrimizning yana bir masalasi barcha zamonlarda dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Yosh oilalar sohiblari o'z munosabatlarini qanday yo'lga qo'yishlari kerakligini tushunishlari uchun ma'lum bir vaqt va kerakli psixologik shart-sharoit zarurdir. Er-xotin nafaqat bir-birini sevishi kerak, balki oilaviy munosabatlarni qurish asosida barkamol oilani barpo etishlari talab etiladi. Oilaviy hayot psixologiyasi, oila-nikoh munosabatlari, oiladagi o'zaro munosabatlar, undagi ziddiyatlar, ajralishlar va uning oqibatlari keyingi yillarda psixologiya fanining keng tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Bu sohada psixolog olimlardan G'.B.Shoumarov, M.G.Davletshin ,E.G'oziyev. V.M.Karimova, N.A.Sog'inov, X.Karimov, F.R.Ro'ziqulov va boshqalar olib borgan ilmiy tadqiqot ishlari diqqatga sazovordir. Respublikamizning yetakchi psixolog olimlaridan G'.B.Shoumarov o'z tadqiqotlari natijalariga tayanib, oilaning mustahkam bo'lishi, er-xotinning baxtiyor hayot kechirishlari va tinch-totuv yashashlarida ularning o'zaro qovushishi muhim rol o'ynaydi deb ko'rsatib beradi. U o'zaro qovushuvlarni shartli ravishda 3 tarkibiy qismga bo'linishni e'tirof etadi :

Biologik psixologik sotsial qovushuv

E.G'oziyevning oilaviy hayot muammolari sohasida olib borgan tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, oilaviy munosabatlar turli negiz: iqtisodiy, mafkuraviy, hissiy-irodaviy, ahloqiy-aqliy, qarindosh-urug'chilik, yaqinlik va do'stlik- birodarlik asosida quriladi. Ana shu negizlar baquvvat oilada er-xotin totuvligi, oila barqarorligi, oilaning baxti va farovonligi ta'minlanadi. Oila inson hayotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aynan oilaviy munosabatlar va muloqotda inson ehtiyojlari amalga oshiriladi, ya'ni: ma'lum bir guruhga mansublik tuyg'usini beruvchi insoniy aloqalarga bo'lgan ehtiyoj; o'zini-o'zi tasdiqlash zarurati, bu his-tuyg'ular va uning boshqa odamlar uchun ahamiyati haqida haqiqiy dalillar; mehrga bo'lgan ehtiyoj, bu o'zaro iliqlikni his qilish imkonini beradi; shaxsning o'ziga xosligi, individualligi hissini shakllantiradigan o'z-o'zini anglash zarurati; namuna bo'ladigan orientatsiyaga bo'lgan ehtiyoj. Qadim zamonlardan beri odamlar oiladagi munosabatlar, bolalarni tarbiyalash tajribasini to'plashdi va kristallashtirdilar. Ushbu maqolaning maqsadi oilada bola va ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar masalasiga asosiy falsafiy va psixologik-pedagogik yondashuvlarni yoritib berishdir. Falsafiy va psixologik adabiyotlarda bola-ota-ona munosabatlarining mazmuni va mazmunini tushunishning bir qator nazariy yondashuvlari shakllangan. Z.Freydning klassik psixoanalizida ota-onalarning bolaning aqliy rivojlanishiga ta'siri markaziy o'rinni egallaydi. Ota-onalar (ayniqsa, ona) - bu bola eng erta va eng muhim erta tajribaga ega bo'lgan odamlardir. Ota-onalarning bolaga g'amxo'rlik qilish haqidagi odatiy kundalik tashvishlari sezilarli psixologik ta'sir ko'rsatadi. Chaqaloqning hayotiy ehtiyojlarini qondirishning to'liqligi va yo'li bog'lanish, ishonch, hayot uchun faollik asosiga aylanadi. Psixoanalitik yondashuvning vakili E.Erikson hayot davomida shaxsning shakllanish jarayonini tahlil qilib, har bir shaxs uchun psixoseksual emas, balki psixososyal ziddiyatlarni hal qilish zarur degan xulosaga keldi. Sog'lom shaxsni shakllantirishning asosi - avtonomiya (o'zini tuta bilish, mustaqillik hissi), dunyoga asosiy ishonch hissi (ichki ishonch), tashabbus (o'z faoliyatini saqlab qolish uchun muammolarni hal qilish qobiliyati). ijtimoiy va motorli) - ota-onaning tegishli mavqei (ishonchlilik, ishonch, mustaqillikni rag'batlantirish), bola tomonidan boshqariladigan makonning ko'payishi sharoitida yotqiziladi.Oilaviy

munosabatlarnig eng xarakterli jihati bu oilaviy nizolardir.Oilaviy nizolar va uning kuchayishi "mevasi" bo'lgan ajralish muammosi hozirgi zamon insoniyat jamiyatining eng muhim ijtimoiy muammolaridan hisoblanadi. Shuning uchun chet ellarda ham,O'zbekistonda ham oilaviy nizolar hamda ajralish muammosini o'rganishga keng ilmiy jamoatchilik e'tibori jalb qilinib kelinmoqda. Bu kabi muammoni turli soha mutaxassislari: yuristlar, demograflar, iqtisodchilar, sotsiologlar, psixologlar va boshqa fan sohalari mutaxasssislari o'rganib kelmoqdalar. Oilaviy nizolar haqida so'z borar ekan, tabiiy bir savol tug'iladi. Inson esini taniganidan ota-onaga,atrofdagilarga,tabiatga mehr qo'yib,ulg'ayganda sevib-sevilib,ezgu niyatlar bilan oila quradi-yu, nega oila qurgandan keyin o'zaro munosabatlarda nizo-janjallar ro'y berishi tabiiydir. Oila muhitidagi o'zaro munosabatlarning asosini tashkil etgan oilaviy rollarga oid tasavvurlar va ularning differensiatsiyasi o'zining yosh, hududiy va jinsiy xususiyatlariga ega bo'lib, ular avvalo har bir oilaning ruhiy ma'naviy muhiti, u yerdagi milliy qadriyatlar, an'analar, rasm-rusumlar qanchalik saqlanib qolganligiga ham bog'liqligi asoslab berilgan. Oilaviy nizolarning shakllanishi va ularning buzilib ketishida er-xotin fe'l- atvorining mos kelmasligi, farzandsizlik, sevgi va mehr-muhabbatning yetarli emasligi, uning byudjetini oqilona boshqara olmaslik asosiy omillar bo'lib, ro'zg'or ishlarining saranjom-sarishta va orasta emasligi, iqtisodiy ta'minotdagi kamchiliklar, rashk va ishonchsizlik, ota-onalarning er-xotin munosabatlariga aralashuvi, dunyoqarash va maslaklarning nomuvofiqligi, jinsiy nomoslik kabi omillar ham oilaviy munosabatlarda ziddiyatlarni kelib chiqarishda muhim o'rin tutadi.

Ko'pchilik muvaffaqiyatli oilada tarbiya topgan yoshlar,o'zlarining bo'lajak oilaviy hayotlari uchun o'z ota-onasi oilasini ideal qilib oladilar. Shunday ideal oila qurishni istagan yoshlarning esa turmushlari kutganlaridek kechmasa, moslashish jarayonlarida yuzaga keladigan muammolar oldida esankirab, oila qurishda adashganliklaridan noliy boshlaydilar. Shu sababdan ham er-xotin munosabatlarini faqat yaxshi tomondan ko'rsataverish emas, balki, bu munosabatlarda uchraydigan, real hayotda mavjud psixologik holatlarni ko'rsatish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shundagina yoshlarimizda

oilaviy hayot haqida nisbatan adekvat tasavvur shakllanadi. Yosh oila yuzaga kelganidan so'ng unda er-xotin munosabatlarining rivojlanishiga xalaqit qiladigan ko'plab ijtimoiy-psixologik, etnik, hududiy, jinsiy omillar ham mavjud bo'ladi. Yoshlarga bu psixologik omillar haqida aniq va asoslangan tushunchalar berish lozim bo'ladi. Bu kabi oilaviy nizolarning oldini olishga asos bo'ladi. Yana bir jihat esa, oilada oila a'zolari o'rtasida bir-birini tushunishning yetishmasligi, hamda ko'pincha muloqot jarayonida bir-birini tinglashni, anglashni bilmaslikdan nizolar kelib chiqadi. Alohida ta'kidlash joizki, er-xotin, qaynona-qaynota, kelin-kuyov munosabatlarida, fikrlar va qarashlardagi paydo bo'ladigan ayrim kelishmovchiliklar, qarama-qarshiliklar, ziddiyatlarni uni tashkil etuvchi shaxslar o'zaro kelishib, muammoni konstruktiv tarzda yechishga qodir bo'lsalar, oiladagi ijtimoiy-psixologik hamda ma'naviy muhit yosh avlod ongida insoniy munosabatlar to'g'risida teran va ijobiy tasavvurlar shakllanishiga imkon beradi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, oilaviy turmush masalalari, oila-nikoh muammolari, undagi o'zaro munosabatlar bo'yicha tadqiqot ishlari qanchalik keng miqyosda olib borilmasin, hali ham ularning yetarli darajadagi yechimi masalasi mavjud emas. Oilaviy munosabatlar va uning muhim jihatlari, uning asoschilari bo'lmish er-xotin va unda voyaga yetayotgan farzandlar kamoloti, oiladagi shaxslararo munosabatlar va unda yuzaga keladigan nizolar shakllanish jarayonini ijtimoiy psixologik xususiyatlarini tashkil etadi. Hozirgi sharoitda oilaviy munosabatlarni muvofiqlashtirishda oilaviy psixoterapiya vositalari va usullaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lib, ular oilaning me'yorli faoliyat ko'rsatishiga, undagi ziddiyatlarning turlari va ularning shakllanish sabablarini o'rganishga, profilaktikasini tashkil etishga hamda shaxslararo munosabatlar muvofiqligini ta'minlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. G'.B.SHoumarov, I.O.Haydarov "Oila psixologiyasi" o'quv qo'l. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun. 2008 y. "SHarq" nashriyoti.

2. E.G'oziyev, M. Xolmuhammedov, X. Ibrohimov. Psixologiya metodologiyasi.- T.: "Sharq",2002.-123 b

3.T..Sodiqova "Kuyov bo'lish ilmi". T.:-2005.

5. T. Malik "Kelinlar daftariga"T.:"Davr-press,2009

6. Tursun Oy"Nozik savol".T.:"Yangi nashr"-2007

ALOHIDA TA`LIM EHTIYOJI BO‘LGAN BOLALARGA TALIM - TARBIYA BERISHDA IJODIY YONDASHUV

Yuldasheva Feruza Elamasovna

Toshkent viloyati Ohangaron shahar 7-alohida ta’lim

ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab logopedi

Nazarova Muxlisa Kuchqar qizi

Toshkent viloyati Ohangaron shahar 7-alohida ta’lim

ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab defektologi

Toshpo‘latova Komila Saidahmad qizi

Toshkent viloyati Ohangaron shahar 7-alohida ta’lim

ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab defektologi

Annotasiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda joriy qilinayotgan yangi ta'lim tizimi ya'ni inklyuziv ta'lim tizimining takomillashuvi, va bu ta'lim tizimini barcha ta'lim tashkilotlarida joriy qilinganligi, respublikamizda joylashgan ta'lim tizimlaridagi imkoniyati cheklangan bolalarga o‘z tengdoshlari qatorida ta'lim berish va shu bilan bir vaqtda ularning ehtiyoji hamda qobiliyatlariga qarab individual yondoshish, inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadi va vazifalari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: ta'lim, tarbiya, inklyuziv, rivojlanish, takomillashuv, harakat, inklyuziya,maxsus ta'lim, uyg‘unlashish, nogiron, imkoniyati cheklangan bola.

Ma’lumki, bola ongiga aloqador nogironlik mavjudligi ta’lim borasida sog‘lom bolalar bilan bir xil qobiliyatga ega bo‘lishga yo‘l qo‘ymaydi. Yuqorida tasniflangan metodlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Bizga ma’lumki, inklyuziv ta’limda nogironligi bo‘lgan bolalarga teng huquq va imkoniyatlar tengligini berishdir. Masalan, maktabga sog‘lom bolalarning barchasi borsa, nogiron bolalarning ham imkoniyati borlari to‘la borishi kerak. Chunki inklyuziv ta’limning oiladan, maktabgacha ta’lim muassasalaridan boshlab yo‘lga qo‘yilayotganligi muhim ahamiyatga ega. Bu esa bolaning keyinchalik atrofdagilar bilan muloqotda bo‘lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko‘nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, ta’lim muassasalarda tengdoshlari qatori darslarni o‘z vaqtida o‘zlashtirishiga, topshiriqlarga mas’uliyat bilan yondashish ko‘nikmasini egallashlariga ko‘maklashadi. Biroq inklyuziv ta’limni nafaqat nogiron yoshlar o‘rtasida, balki sog‘lom turmush tarzi mavjud bo‘lgan oiladagi bolalar o‘rtasida, maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktablarda, akademik litsey va kasb-hunar kollejlarida, oliy o‘quv yurtlarda fanlarni o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lgan yoshlar orasida ham joriy etish mumkin. Nogironlikni o‘zini uch guruhga ajratish mumkin va 1-2 guruh nogironlarini iloji boricha sog‘lom bolalar bilan yaqinlashtirib, tarbiya jarayonini uyushtirish jamiyatni sog‘lomlashtiradi, degan xulosaga olib keladi. Bu o‘rinda hozirgi tarbiya jarayoni ayni shu yo‘nalishda borayotganini ko‘ramiz.

Inklyuziv ta'lim bu o‘zi nima? INKLYUZIV - (inklyuziya - inglizcha [inclusion] - uyg‘unlashish) Hamkorlikdagi ta'lim bo‘lib, butun dunyo hamjamiyati tomonidan eng samarali, eng insonparvar ta'lim sifatida tan olingan. Imkoniyati cheklangan bolalarni maktabgacha ta'lim tashkilotlariga sog‘lom tengdoshlari bilan birga ta'lim olishidir. Inklyuziv ta'lim pedagog xodimlar va ota-onalar tomonida ta'lim jarayoniga ijodiy yondashuvni o‘zida aks ettiradigan tabiiy jarayon hisoblanadi.

Inklyuziv ta'lim rasmiy ta'lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta'limda ko‘proq o‘qishda, o‘rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv bog‘chada tarbiyachi qanday sifatlarga ega bo‘lish kerak? Inklyuziv ta'limda o‘qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo, o‘qituvchi inklyuziv taffakkurga ega bo‘lishi va ta'lim sifati ma'suliyatini o‘z zimmasiga olishi shart.

Inklyuziv ta’limni oiladan maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarida, kasb-hunar kollejlari va oliy o‘quv muassasalarida joriy etish natijasida alohida ehtiyoji bor insonlarga nisbatan umumiy munosabat o‘zgarayotgani ma’lum bo‘ldi. Bu esa ularning hayotda muvaffaqiyat qozonishi uchun omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Inklyuziv ta’lim imkoniyati cheklangan bolalarga umumta’lim jarayonidagi barcha tadbirlarda faol va muntazam ishtirok etish imkonini beradi. Buning natijasida stereotiplar shakllanishining oldi olinib, ko‘rsatiladigan individual yordam imkoniyati cheklangan bolalarni jamiyatdan ajratib qo‘ymaydi. Ular olgan ko‘nikmalarini umumlashtirish imkoniga ega bo‘lishadi. Imkoniyati cheklangan insonlar uchun ishlab chiqilgan va

jamiyatga rejali asosda joriy etilayotgan inklyuziv ta’lim strategiyasi o‘qishning uzluksiz va muttasilligini ta’minlaydi. Oila – bolalar bog‘chasi – maktab – kasb-hunar kolleji – ish bilan ta’minlash – ushbu tizim kelajakda ota-onalarga imkoniyati cheklangan bolalarini umumta’lim muassasalari va oliy o‘quv yurtlariga bemalol, xavfsiramasdan olib kelishlari uchun zamin yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida"gi farmoniga muvofiq O‘zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko‘rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020-2025-yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqildi.

Bu konsepsiyada alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ko‘rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo‘yicha quyidagi vazifalar belgilandi:

- ✓ alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ta'lim oladigan ta'lim muassasalari binolariga qo‘yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;
- ✓ alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar o‘qitiladigan ta'lim muassasalarini zarur adabiyotlar, metodik qo‘llanmalar, turli kasblarga o‘qitish

uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

✓ alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, umumta'lim muassasalarini maxsus moslamalar (ko‘tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), shuningdek tegishli kadrlar (maxsus pedagog, bolalarni ruhiy-pedagogik kuzatish bo‘yicha mutaxassislar) bilan ta'minlash;

✓ alohida ta'lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning moslashishi va integratsiyasi uchun maktab-internatlarni bosqichma-bosqich maxsus jihozlar bilan ta'minlash va boshqalar.

Inklyuziv ta'lim berish o‘qituvchilar ishi sifatining asosiy mezonlari - o‘qituvchi o‘quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi Yana bir sifat - hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. Chunki o‘qituvchilar uchun hamkorlik va o‘zaro fikr almashish muhimdir. O‘qituvchi o‘z faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida ta'lim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalararo guruhlar bilan samarali ishlashi uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo‘llash, muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamroqli maktab hamkorligini yo‘lga qo‘yish kabi xislatlarga ega bo‘lish kerak.

Inklyuziv ta'limda imkoniyati cheklangan bolalarga nima beradi?

- o‘z imkoniyatini o‘zi uchun kashf etish imkonini beradi
- mustaqil harakatlanish birgalikda, hamkorlikda ishlash imkoniyati orqali yuzaga keladi;
- dunyoqarashi kengayadi, hayotiy tajribasi oshadi;
- o‘qishga bo‘lgan ehtieji va qiziqishlari ortadi;
- o‘zini barcha bilan bir xil his qila boshlaydi;
- ilgari sezilmagan imkoniyatlari ochiladi;
- yotsirash, yakkalanish kabi xususiyatlari yo‘qoladi.

Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Ma'lumki inklyuziv ta'limda maxsus ta'lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga ma'lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta'lim aqliy, jismoniy tashqi ko‘rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta'lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra belgilanadi. Maxsus ta'lim o‘qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o‘qitilsa, inklyuziv ta'lim bolaga yo‘naltirilgan va moslashtirilgan, yo‘riqnomali, barchaga mo‘ljallangan o‘quv dasturi asosida o‘qitiladi. Inklyuziv ta'limning o‘ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o‘qituvchi bir -birlaridan o‘rganishadi hamda muammolarni birgalikda xal etishadi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, ta'lim tizimida inklyuziv ta'limning ahamiyati shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarni ilk yoshlaridanoq sog‘lom bolalar qatoriga qo‘shib sifatli ta'lim olishini ta'minlagan holda bolada ruhiy va jismoniy hissiyotlarini va haraktlarini rivojlantirishdir. Nuqsoni bor bolalarni har tomonlama tarbiyash orqali ularni ona-Vatanga, tabiatga nisbatan go‘zallikni his etishga, tafakkurini rivojlantirishga, bolalarning talab-ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni O'RQ-637-сон 23.09.2020.

3. Muzaffarova, X. (2021). INKLYUZIV TA’LIMNI AMALIYOTGA JORIY QILISH MASALALARI. Scienceweb academic papers collection.

4. Muzaffarova, X. (2021). MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARGA TA’LIM-TARBIYA BERISHDA KORREKSION METODLARINING MOHIYATI. Scienceweb academic papers collection.

5. Muzaffarova, X. (2021). BOLALAR PSIXIKANING RIVOJLANISHINI BELGILAYDIGAN OMILLAR. Scienceweb academic papers collection.

6. Muzaffarova, X. (2020). MAXSUS YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI TA’LIMGA JALB ETISHDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR. Scienceweb academic papers collection.

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ГЛАГОЛОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ И СИНТАКСИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ

Камолиддинова Дилноза Шухрат кизи
студентка группы K.RF-23-04 направления:
Филология ва тилларни укитиш рус тили ЧВУЗ
UNIVERSITY OF BUSINESS AND SCIENCE

Аннотация: В статье рассматривается функциональная роль глаголов в русском и узбекском языках, с акцентом на их контекстуальное и синтаксическое разнообразие. Особое внимание уделено анализу грамматических категорий, лексико-семантических особенностей и модальных характеристик глаголов. Работа направлена на выявление универсальных и уникальных черт глагольных систем двух языков, а также их практическое значение для двуязычного обучения и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: глаголы, грамматические категории, контекстуальное разнообразие, синтаксическая роль, модальные характеристики, русский язык, узбекский язык, двуязычное обучение, межкультурная коммуникация.

Annotation: The article examines the functional role of verbs in Russian and Uzbek languages, emphasizing their contextual and syntactic diversity. Particular attention is paid to the analysis of grammatical categories, lexico-semantic features, and modal characteristics of verbs. The study aims to identify universal and unique traits of the verb systems in both languages and their practical significance for bilingual education and intercultural communication.

Keywords: verbs, grammatical categories, contextual diversity, syntactic role, modal characteristics, Russian language, Uzbek language, bilingual education, intercultural communication.

Annotatsiya: Maqola rus va o‘zbek tillarida fe’llarning funksional rolini ko‘rib chiqadi, ularning kontekstual va sintaktik xilma-xilligiga urg'u beradi. Fe’llarning

grammatik kategoriyalari, leksik-semantik xususiyatlari va modal xususiyatlarini tahlil qilishga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqot ikki tilning fe’l tizimlaridagi universal va noyob xususiyatlarni aniqlash hamda ikki tillik ta’lim va madaniyatlararo muloqotdagi amaliy ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: fe’llar, grammatik kategoriyalar, kontekstual xilma-xillik, sintaktik rol, modal xususiyatlar, rus tili, o‘zbek tili, ikki tilli ta'lim, madaniyatlararo muloqot.

Введение

Глаголы играют центральную роль в любой языковой системе, поскольку они являются неотъемлемым компонентом, определяющим структуру и смысл предложения. Их синтаксические функции и лексико-грамматические особенности позволяют передавать сложные идеи, описывать действия, состояния или процессы, а также выражать временные, модальные и видовые характеристики. В контексте русского и узбекского языков глаголы проявляют значительное разнообразие в своих функциях и структурах, что делает их анализ особенно интересным и важным для современной лингвистики.

Русский и узбекский языки принадлежат к разным языковым семьям — славянской группе индоевропейской языковой семьи и тюркской семье соответственно, — что обуславливает фундаментальные различия в их грамматических системах. Эти различия наиболее заметны в использовании глаголов, где каждая из систем отражает уникальные культурные и когнитивные особенности своих носителей. Однако, несмотря на эти различия, глаголы в обоих языках выполняют сходные коммуникативные функции, что позволяет рассматривать их с позиций как универсальности, так и уникальности.

Статья посвящена исследованию функциональной роли глаголов в русском и узбекском языках, акцентируя внимание на контекстуальном и синтаксическом разнообразии их употребления. Это позволяет глубже понять, как глаголы функционируют в различных языковых контекстах и как они могут быть

интегрированы в образовательные подходы, направленные на обучение русскому и узбекскому языкам.

Сравнительный анализ функционирования глаголов предоставляет важную теоретическую базу для двуязычного обучения, способствуя более эффективному и осознанному изучению языка. Кроме того, такое исследование важно для укрепления межкультурного взаимодействия, так как позволяет лучше понять, каким образом особенности языка отражают мировоззрение и культурные ценности его носителей. Введение в данную тему закладывает основу для дальнейшего обсуждения ключевых аспектов грамматических систем двух языков, их сходств и различий, а также их значения для современной лингвистики и педагогики.

Методы

Основу исследования составили фундаментальные работы, описывающие глагольную систему обоих языков. Например, грамматические трактаты на русском языке (например, труд Виноградова по глаголам) и узбекские работы (например, грамматика Кононова) стали базовыми источниками данных. Двуязычные и толковые словари русского и узбекского языков предоставили примеры глагольного употребления в различных контекстах, что способствовало глубокому пониманию их синтаксической и семантической роли. Использованы статьи и монографии, посвященные теории и практике сопоставительной грамматики. Эти источники помогли проанализировать уже существующие исследования и подтвердить сделанные выводы. Литературные и публицистические тексты на русском и узбекском языках послужили материалом для анализа употребления глаголов в реальных коммуникативных ситуациях. Это позволило выявить их синтаксическую и контекстуальную роль.

Исследование проходило в несколько этапов. На первом этапе был проведён обзор литературы и выбор ключевых источников, которые легли в основу анализа. На втором этапе осуществлялся разбор глагольных категорий с учетом их

грамматических и лексических особенностей. Третий этап включал сопоставительный анализ, целью которого было выделение универсальных черт и уникальных характеристик. Наконец, на заключительном этапе проведена систематизация данных и сформулированы выводы.

Результаты

В результате проведённого теоретического анализа выявлены значительные особенности функционирования глаголов в русском и узбекском языках, которые отражают как универсальные черты, так и уникальные различия их грамматических систем.

Категория вида является одной из ключевых особенностей русского языка, где различия между совершенным и несовершенным видом чётко выражены с помощью приставок и суффиксов, например, "читать" и "прочитать". В узбекском языке видовая категория представлена менее явно и чаще всего зависит от контекста, чем от морфологии. Эти различия говорят о том, что русский язык ориентирован на высокую детализацию действия, в то время как узбекский делает акцент на общую коммуникативную ясность.

Модальные характеристики глаголов в русском языке передаются как морфологическими, так и синтаксическими средствами, например через наклонения (изъявительное, повелительное, условное). В узбекском языке модальность часто выражается аналитически, через дополнительные слова, такие как "kerak" (нужно) или "mümkin" (возможно). Это различие указывает на типологическую особенность узбекского языка как аналитического, по сравнению с синтетической природой русского. Русские глаголы благодаря приставочной системе имеют возможность изменять своё значение в зависимости от лексического контекста, что делает их полисемантичными. Узбекские глаголы, напротив, остаются лексически более однозначными, но приобретают множество дополнительных значений в рамках

синтаксических конструкций. Это различие подчеркивает разный подход к организации семантики в двух языках.

Глаголы в русском языке обладают высокой степенью согласования с другими членами предложения, что проявляется в использовании падежных форм и согласованных временных форм. Узбекский язык чаще прибегает к использованию постпозитивов и фиксированного порядка слов для выражения синтаксических отношений. Это различие указывает на различные подходы к организации синтаксической структуры в зависимости от языкового типа. Данное исследование подтвердило, что сопоставительный анализ глаголов двух языков предоставляет ценную информацию о когнитивных и культурных различиях их носителей, а также способствует развитию эффективных методов обучения.

Обсуждение результатов

Обнаруженные универсальные черты глагольных систем, такие как необходимость выражения действия, временных рамок и модальности, подчёркивают функциональную природу глаголов как основного инструмента передачи смысла. Временные категории, хотя и реализованы различными способами, играют сходную роль в обоих языках, обеспечивая возможность описания действий в их временной последовательности. Аналогичным образом категории модальности и наклонения отражают общечеловеческую потребность в передаче эмоционального, условного и повелительного значения. Эти универсальные черты являются основой для разработки методик преподавания русского и узбекского языков, которые учитывают когнитивную природу языковых структур. Например, акцент на универсальных аспектах может помочь студентам адаптировать свои знания об одном языке к изучению другого, создавая мост между их родным и иностранным языком.

Одним из ключевых выводов исследования являются различия в подходах к грамматическим категориям двух языков. Русская система вида выделяется своей

структурной сложностью и чётким разграничением между совершенным и несовершенным видом. Это позволяет русским глаголам точно передавать завершенность действия, что играет важную роль в построении русского предложения и смысла.

Узбекская система видовой категории, напротив, имеет более контекстуальный характер, где завершенность действия часто определяется через лексическое значение глагола или синтаксические конструкции. Этот подход делает узбекскую систему более гибкой, ориентированной на практическую коммуникацию. Также интересно различие в выражении временных категорий: в русском языке временные формы имеют фиксированную морфологическую структуру, тогда как в узбекском они часто создаются аналитически. Эти различия отражают типологические особенности языков — синтетическую природу русского и аналитический характер узбекского языка.

Особенности глагольных систем двух языков демонстрируют влияние культурных и когнитивных факторов на их развитие. Например, внимание к завершенности и нюансам действия в русском языке может быть связано с предпочтением детализации в русской культуре. Узбекский язык, напротив, акцентирует ясность и простоту выражения, что отражает его ориентацию на практическую и коллективную коммуникацию. Эти когнитивные различия важны не только для лингвистики, но и для межкультурного взаимодействия, так как они позволяют лучше понять мировоззрение носителей каждого языка.

Практическое значение полученных результатов заключается в их использовании для разработки образовательных программ. Сравнительный анализ может быть полезен для преподавателей, работающих с двуязычными студентами, которые изучают русский или узбекский язык как иностранный. Например, представление видовой категории русского языка через сопоставление с её узбекскими аналогами может облегчить освоение сложных грамматических

аспектов. Кроме того, результаты могут способствовать созданию новых учебных материалов, которые учитывают уникальные и универсальные черты глагольных систем. Это важно для эффективного обучения языку, которое учитывает когнитивные модели студентов и их родной язык.

Результаты данного исследования открывают широкие перспективы для дальнейших эмпирических исследований, которые могут включать эксперименты по изучению восприятия грамматических категорий студентами. Также перспективным направлением является исследование синтаксических конструкций, связанных с употреблением глаголов, что поможет углубить понимание их роли в языке.

Обсуждение результатов показывает, насколько ценным является сопоставительный анализ для понимания языковых систем. Он позволяет выявлять не только формальные различия, но и когнитивные и культурные особенности, которые формируют язык. Эти данные могут быть полезны не только для теоретической лингвистики, но и для практических целей, таких как обучение языкам и развитие межкультурной коммуникации.

Заключение

В ходе данного исследования были рассмотрены особенности функционирования глаголов в русском и узбекском языках через их грамматические категории, лексико-семантические характеристики и синтаксические роли. Основное внимание было уделено сравнительному анализу, который позволил выявить как универсальные черты двух языков, так и их уникальные особенности. Эти результаты имеют важное значение как для теоретической лингвистики, так и для практической области преподавания.

Одной из ключевых находок исследования стало подтверждение универсальной функции глаголов как основного средства выражения действия,

времени, вида и модальности. В обоих языках глаголы играют центральную роль в грамматической системе, что свидетельствует об их критической важности для построения предложений и передачи смысла. Универсальные аспекты, такие как необходимость передачи временных характеристик и модальности, подчеркивают схожесть когнитивных моделей носителей русского и узбекского языков.

Различия между системами глаголов двух языков отражают их типологические особенности. Сложная система видовых форм русского языка предоставляет носителям средства для тонкой детализации и уточнения действий. В то же время узбекский язык, благодаря своей аналитичности, делает акцент на простоте и ясности выражения. Эти различия демонстрируют влияние исторических, культурных и когнитивных факторов на формирование грамматических систем.

Таким образом, исследование глаголов в русском и узбекском языках подтверждает как универсальность, так и уникальность их грамматических систем. Эти данные важны не только для лингвистической теории, но и для образовательной практики, поскольку они способствуют развитию эффективных методов обучения и укреплению межкультурного взаимодействия. Анализ глаголов позволяет лучше понять не только структуру языка, но и мироощущение его носителей, что делает данное исследование значимым и актуальным для современной лингвистики и педагогики.

Список использованной литературы

1. Виноградов, В.В. Глагол в русском языке: грамматическое и лексико-семантическое значение. — Москва: Наука, 1972.

2. Кононов, А.Н. Грамматика узбекского языка. — Ташкент: Академия наук Узбекистана, 1960.

3. Чишков, Е.И. Сравнительная грамматика русского и тюркских языков. — Казань: Казанский университет, 2001.

4. Маслов, Ю.С. Вид и временные формы в русском языке. — Ленинград: Просвещение, 1976.

5. Абдухаликов, Ш.Р. Узбекская грамматика: морфология и синтаксис. — Ташкент: Фан, 1985.

PSIXOLOGLARNING JAMIYATDAGI IJTIMOIY O‘RNI VA AHAMIYATI

Rahimova Shohsanamxon Dilmurodjon qizi

Andijon viloyati Shahrixon tumani MMTB

ga qarashli 39-umumiy o‘rta ta'lim maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada amaliyotchi psixologlarning shaxs sifatida egallashi lozim bo‘lgan xususiyatlari va muataxassis sifatida jamiyat hayotidagi o‘rni muhokama qilingan. Shuningdek, amaliyotchi psixologlarning axloqiy va kasbiy tamoyillari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: psixolog, amaliyot, jamiyat, kasb, professional, etika, estetika, psixologik xizmat, korreksiya.

KIRISH

XX asr bo`sag`asida psixologiya fani va uning ilg`or vakillari o`zlarining navbatdagi jahonshumul ilmiy maqsadlari - insonga, ayni paytda, jamiyatga psixologik xizmat ko`rsatish tizimining muqarrarligini nazariy-ilmiy jihatdan asoslab berishga muvaffaq bo`ldilar. Shaxs va uning faoliyatini har tomonlama rivojlantirish muammosiga psixologiyaning amaliy tatbiqiy yo`nalishlari asosida yondashish zarurligi haqida ko`pgina olimlar o`z fikrmulohazalarini bildirganlar va bildirib kelmoqdalar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Psixologik hizmatning asosiy mazmuni – sog`lom shaxsning o`sishini ta`minlash shaxs rivojlanishidagi turli qiyinchiliklarni korreksiya qilish va kasb tanlash muammosidir. Birinchi bo`lib 1975 yilda Estoniyada psixologik xizmat atshkil etildi. Uning rahbari X.I.Liymets, Yu.L.Serd bo`lib tarbiyasi qiyin o`smirlar uchun ish olib bordilar. Rossiyada I.V.Dubrovina psixologik xizmatning rivojalanishiga juda katta hissa qo`shgan. Har bir davlatning ijtimoiy taraqqiyoti o`sha davlat hududida yashovchi fuqarolarning ijodiy o`sishi va axloqiy potensialiga bog`liq bo`ladi. Jumladan, bu kasb AQShda o`tgan XX asrning 1960 yillarida paydo bo`lib hozirgi zamon psixologiyasidagi asosiy tarmoq

hisoblanadi. AQShda 1980 yillarda maktab psixologlarining Milliy assotsiyasi tuzilgan edi. AQShda maktab psixologining markaziy vazifalarida biri o`quvchilarning aqliy rivojlnish sifatini test savollari orqali baholash hisoblanadi. Psixolog B.L.Vulfson Fransiyaning hozirgi vaqtdagi pedogogik muammolarini taxlil qilib yaqin vaqtlargacha test uslubi AQSH va Agiliyadagidek keng tarqalmagan degan fikrni aytadi . Fransiya maktablarida bolaning aqliy faoliyatlari va qobilyatlarini testlar orqali aniqlash o`tgan asrning 70-yillari boshidan boshlaganligi ma`lum. Lekin hozirgi vaqtda odamning faqatgina aqliy faoliyati bilan emas balki shaxs bo`lib shakllanishi jarayonida uni har tamonlama baholashga to`g`ri keladi.

O`zbekistonda psixologik xizmatning tadbiq etilishi. 1989-yilda O`zbekistonda amaliyotchi psixologlarning yetishmasligi sabab Nizomiy nomli TDPUda amaliyotchi psixologloglar tayyorlash fakulteti ochildi. O`zbekistonda psixologik xizmatning rivojlanishida E.G`oziyev, M.G.Davletshen, G.B.Shoumarov, V. M. Karimova, Sh. R.Baratov, E.H.Sattarov, F.S.Ismagilova, Z.T.Nizamova, H.S.Safo yev, F,L.Xaydarov, B.R.Qodirov, S.X.Jalilova, va boshqalar fan rivojida o`z hissasini qo`shgan va hozirga qadar o`z izlanishlarini davom ettirmoqda.

NATIJALAR

Bugungi kunda ko’pchilik umumiy o’rta ta’lim maktablari o’zining psixologlariga ega. Biroq shunga qaramay direktor va o’qituvchilar ko’pincha psixologning qo’lidan nima kelishi mumkinligini yaxshi tasavvur etolmaydilar. Ularga psixolog hamma muammolarini bir zumda hal qilib beradigandek tuyuladi. Ammo psixologning maktabda ish boshlaganidan keyin maktabda tashqi jihatdan hech narsa o’zgarmaganini ko’rishgach, ularda «Maktab psixologining o’zi nima keragi bor?» degan tipdagi savollar tug’iladi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, maktabdagi amaliy ish uchun psixolog o’rgangan nazariy bilimlar yetmay qoladi. Maktabga kelib qolgach, psixologlar ko’pincha amaliyotning ular oldiga qo’ygan muammolaridan dovdirab qoladilar. Shunday ahvolga tushib qolmasligi

uchun psixolog avvalo maktabga nima maqsadda borayotganligini aniqlashtirib olishi kerak.

MUHOKAMA

Psixologik xizmatning umumiy maqsadlaridan kelib chiqib, psixolog umumiy o'rta ta'lim maktabida quyidagi vazifalarni bajarishi talab etiladi:

1.Bolalarning har-bir yosh bosqichida shaxs sifatida va intellektual jihatdan to'laqonli rivojlanishini ta'minlash, ularda o'z-o'zini tarbiyalash va rivojlantirish qobiliyatini shakllantirish:

2.Har bir bolaga indivudual yondashuvni va uning psixologik- pedagogik o'rganilishini taminlash:

3.Bolaning intellektual jihatdan va shaxs sifatida rivojlanish jarayonida yuz berishi mumkin bo'lgan chetga chiqishlarni profilaktika qilish.

Shunday qilib, psixolog maktabga avvalo bolalar uchun keladi. Lekin bu psixolog o'qituvchilar bilan ishlamaydi, degani emas. Psixolog maktabda yengib o'tishi kerak bo'lgan birinchi to'siq - bu maktabning pedagogik jamoasiga qo'shila olishdir. Bordi-yu psixolog bu murakkab organizmga qo'shilib keta olmasa, o'z ishida muvaffaqiyatga erishishi dargumondir.

Dastlabki qadamlarni qo'yishda ota - onalar bilan aloqa o'rnatish juda muhim. Dastlabki aloqa ixtiyoriy xarakterda bo'lishi va o'zi murojaat qilgan ota-onalar bilan amalga oshirilishi kerak. Buning uchun psixolog alohida kun va soatlarni ajratishi lozim. Demak, umumiy o'rta ta'lim maktabida ishni boshlashdan avval psixolog:

1.O'zining pedagoglar jamoasi va maktab ma'muriyati bilan bo'lgan munosabatlarni to'g'ri yo'lga qo'yishi.

2.O'z ishining asosiy maqsadi - bu bolaning optimal rivojlanishini ta'minlash ekanini doim yodda saqlashi.

3.O’zining faoliyatida profilaktik ishga u bilan bevosita bog’liq bo’lgan diagnostik va rivojlantiruvchi ishga alohida e’tibor bilan qarashi (axir kasalni tuzatgandan uning oldini olgan ma’qulroq- da) lozim bo’ladi. O’qituvchi psixologning mijozi va yaqin hamkori sifatida O’qituvchilar ham alohida e’tibor talab qiladigan ob’ektdir. Amaliyot shuni ko’rsatadiki, odatda o’qituvchilar psixolog bilan hamkorlik qilishga tayyor bo’ladilar. Hamma gap psixolog o’zini qanday tutishiga borib taqaladi. Bunda psixologning o’qituvchilarga nisbatan egallaydigan pozitsiyasi juda muhim rol o’ynaydi.

Psixolog pozitsiyasining asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

a) pedagog bilan bo’lgan munosabatga ustanovka;

b) pedagoglarni qanday bo’lsa shundayligicha qabul qilishga ustanovka.

v) sub’ekt - sub’ekt munosabatlaridan iborat tenglik va hamkorlik xarakteridagi munosabatlarga ustanovka.

Mana shunday pozitsiya pedagoglar bilan bo’lgan konstruktiv hamkorlikni ta’minlay oladi. Dastlabki kezlarda psixolog o’qituvchilarga o’z yordamini haddan tashqari faollik bilan tiqishtirmasligi zarur. Kamtarona ravishda, agar zarur bo’lsa, yordam berishga tayyorligini ma’lum qilsa, shuning o’zi kifoya. Kimdir darrov hamkorlikka shoshiladi kimdir birozdan so’ng kimgadir umuman psixolog yordami kerak bo’lmaydi. O’qituvchilar bilan ishlashda bolada ro’y berayotgan ijobiy o’zgarishlarga asosan o’qituvchi sababchi bo’layotganini ta’kidlab turishi kerak. Psixologning ishi «soyada» qolishi kerak. SHunda u pedagoglar orasida tan olinadi.

O’qituvchilar bilan olib boriladigan individual ishlardan tashqari ular bilan seminarlar shaklida psixologik targ’ibot ishlarini olib borish maqsadga muvoviqdir. Bundan ko’zlangan asosiy maqsad kimgadir o’z bilimlarini ko’z-ko’z qilish emas, balki pedagoglarning psixologik madaniyatini oshirishdir.

Ushbu mashg’ulotlarni shunday tashkillashtirish kerakki, o’qituvchilar passiv tinglovchi bo’lib qolmasinlar. Buning uchun har bir psixologik ma’lumotga ularni o’z tajribalaridan misollar keltirishga undash kerak. Oxirida esa biror bir hazil aralash testni

bajarish hammaga yaxshi kayfiyat baxsh etadi. Har qaysi maktab psixologi oldidagi savol shuki «O'zim yordamimni taklif qilaymi yoki o'qituvchilar murojaat qilishini kutaymi?» Mayli bu savolga har kim o'z vaziyatidan kelib chiqib javob bera qolsin. Lekin psixolog bir narsani unutmasinki, o'qituvchilarning unga murojat qilishi ularning pedagogik staji va tajribasiga bog'liq emas. Bu ko'proq ularning shaxsiy fazilatlariga: muloqatga kirishuvchanlik darajasi, xavotirlanuvchanlik, qiziquvchanligi yangilikka ochiqligi va boshqalarga bog'liq.

XULOSA

Psixolog o`quvchilar xarakterida mavjud bo`lgan yutuqlarni rivojlantirish va kamchiliklarni tuzatish, o`z xatti-harakatlarini kuzatish, tahlil qilish, baholash, o`zining kayfiyat va xulq atvorini boshqarish, ko`nikma va malakalarni rivojlantirish haqida tavsiyalar beradi. Umum o`rta ta`lim maktablarida ish olib borayotgan amaliyotchi psixologlar o`z faoliyati davomida ta`lim muassasining ijtimoiy muhitini muvofiqlashtirishni ta`minlaydi, va ijtimoiy moslashmaslik ularning zo`riqishlarini yuz berishini oldini olish uchun psixologik xizmatning o`rni beqiyos. Psixologik xizmat faoliyati o`quvchilar aqliy faoliyat taraqqiyoti va shaxsiy xususiyatlarini diagnostika qilishga, ta`lim-tarbiyasidagi buzilishlarning psixologik sabablarni aniqlashgagina qaratilmasdan, balki bunday buzilishlarni yo`qotish va oldini olishga qaratiladi. Bunday psixologning aniqlagan va to`plagan ma`lumotlari o`quvchilarni korreksiya qilishda faol ishtirok etish zarurligi kelib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Boymurodov, N. (2008). *Amaliy psixologiya*. Yangi asr avlodi.
2. Davletshin, M. (2002). Umumiy psixologiya. TDPU.
3. Suyarov, A. (2017). The present condition of tourism in Samarkand, the results of research survey from tourists in region. SCOPE Acad. HOUSE BM Publ. 103, 41–46.
4. Samarova Shoxista Rabidjanovna, Rakhmonova Muqaddas Qahramanovna,

Mirzarahimova Gulnora, Ikromovna, Maratov Temur Gayrat ugli, Kamilov Bobir Sultanovich. (2020). Psychological aspects of developing creative personality and the concept of reduction of creativity to intellect. JCR. 7(17): 498-505. doi: 10.31838/jcr.07.17.69

5. Jabbor Usarov. (2019, June). Using Teaching Methods for Development Pupil Competencies. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 15(1), 272274.

6. Jabbor Eshbekovich Usarov. (2017). Formation Competence at Pupils as the Factor of

Increase of Education's Efficiency. Theoretical & Applied Science, 53(9), 79-82.

7. Mukhamedov Gafurdjan Isroilovich, & Usarov Djabbar Eshbekovich. (2020). Technologies for the Development of Competencies in Physics in General Secondary Education using Multimedia Resources. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, 9(3), 2677-2684.

PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING IJTIMOIY – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ashuraliyeva Munojatxon Abduraximovna

Farg'ona viloyati Uchko'prik tumani 41-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya : Ushbu maqola bugungi kunda va kelgusida ekstremal vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat ko'rsatishning ijtimoiy - psixologik xususiyatlari to'g'risida fikr yuritiladi. Favqulotda vaziyatlar yuzaga kelganda, xavotirlanish va stress holatlarida to'g'ri psixologik xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish, shaxsdagi keragidan ortiq asabiylashish, bezovtalik, qo'rquv kabi ruhiy kechinmalarni oldindan bartaraf etish to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. Ekstremal psixologiya insonning muhit o'zgargan shart- sharoitlarda psixik faoliyatning kechishi qonuniyatlarini o'rganadi hamda ekstremal sharoitlarda insonga bir qancha ta'sir ko'rsatadigan omillar masala; monotoniya, makon o'zgarishi, xavf omilar o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ekstremal, monotoniya, xavf, izolatsiya, ruhiy stress, ruhiy reaksiya, aqliy reaptaptatsiya, ontogenez, analizator, kompensator, psixogen omillar, streotip, alkaloz.

KIRISH

Ma'lumki, yangi jamiyatni qurish jarayonida uning barcha tashkil qiluvchi tomonlarini birdek o'rganib , yagona maqsad sari harakat qilishimiz mamlakatimizga nisbatan yuksak e'tirofimizni namoyon qiladi. Bugungi tez o'zgaruvchan ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy hayotda inson turli vaziyatlarga duch keladi. Umrimiz davomida qiyinchliklar , tashqi va ichki to'siqlar va zo'riqish, og'ir ruhiy zarbalar kabi dolzarb muammolarga ko'p duch kelamiz. Bunday vaziyatlarda insonlar tushkunlikka tushishi, asabiylashishi, stress, depressiya holatlariga tushib qolish ehtimoli yuqori. Ekstremal vaziyatlarni o'rganish va ularga yechim izlashning muhimlilik darajasi juda yuqori. Bu holat ayniqsa, yoshlar orasida avjli pallaga aylanib bormoqda. Mana shunday holatlaning oldini olish, aholiga ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat ko'rsatishning ahamiyati

salmoqlidir. Sababi ruhiyati sog'lom bo'lgan inson ham jismonan ham ma'nan barkamol inson bo'lib yetishadi.

Ekstremal psixologiya - bu insonning muhit o'zgargan shart- sharoitlarda psixik faoliyatning kechishi qonuniyatlarini o'rganadi. Ekstremal sharoitlarda insonga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatadi. Masalan, monotoniya, makon o'zgarishi, xavf omilari , vaqt , shaxsiy ahamiyatga molik axborotning o'zgarishi, yolg'izlik, guruhiy izolatsiya va hayotiy xavf. Bunday ekstremal sharoitga inson moslashuvining biologik vazifasi, ekstermal sharoitda *kuzatiladi (kosmos, arktika, yong'in sharoitlar uchun va hokazo)*.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

"Muvaffaqiyatli psixologik himoya shaxsdagi keragidan ortiq asabiylik , hissiy zo'riqish va bezovtalik bilan bog'liq barcha kechinmalarni oldindan bartaraf etishga erishishi tushunilsa, muvaffaqiyatsiz psixologik himoyada esa mazkur kechinmalarning shaxs faoliyatiga ya'ni faolligiga mudom salbiy ta'siri tugallanmaganligi" (Sh.r.barotov) Ilm fan tarqqiy etib borayotgan bir davrda insonlar ongining rivojlanish ko'lami ham ortib bormoqda. Lekin bu bilan aholi o'rtasida muammoli vaziyatlar uchramayapti degani emas. Aksincha, davrning zamonaviylashishi, inson turmush tarzining yangilanishi ruhiy holatlarda ham keskin ijobiy va salbiy o'zgarishlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi . Shu sababli bugungi kunda zamonaviy psixologiyaning bir bo'lagi bo'lmish ekstremal psixologiya sohasi va uning ahamiyati to'g'risida mulohaza chiqarish muhim hisoblanadi. Ekstremal vaziyatlarni o'rganish va bunda aholiga to'g'ri psixologik xizmat ko'rsatishda bir qancha ilmiy izlanishlar va amaliy ko'nikmalar amalga oshirilmoqda.Ekstremal psixologiya sohasida Drujinin "eksperimantalnaya psixologiya" asarida , Zigmon Freyd ham o'z asarlarida eskperimental psixologiyasi sohasini o'rganib , ilmiy nuqtai nazardan tadqiq qilganlar. Ularning asarlasi bugungi kunda ham bu sohani o'rganishda asosiy poydevor hisoblanadi. . Taniqli psixolog olim Zigmund Freyd quyifagicha fikr bildirgan: "Insoniyat mavjudligi turli vaziyatlarda vujudga kelgan qo'rquv va xavotirlar bilan kurashishi orqali xarakterlanadi". Ekstremal vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat

ko’rsatishda bir qancha metodikalardan foydalanilmoqda. Bulardan Agressiya shakllari va ularning ko’rsatkichlarini diagnostika qilish metodikasi (A.Bass va I. Dark), Agressiyani diagnostika qilish (A.Asinger) metodikasi, Bezovtalikni aniqlash darajasi (Teylor , T.A.Nemchinov) metodikasi, Depressiv holatlarni differensial diagnostika qilish (V.Zunga) metodikasi, Reaktiv va shaxsiy xavotirlik shkalasini o’rganuvchi (CH.D.Spilberg va Yu. L. Xanin) metodikalari bugungi kunda ham ahamiyatini yo’qotmagan.

Ekstremal vaziyatlarda yordam ko’rsatishda va ularning darajalarini aniqlashda bu metodikalar samaralidir.

MUHOKAMA

Ushbu tadqiqotlarni o’rganish natijasida shaxslarning emotsional-motivatsion sohasi va funksional holatlari psixodinamikasi o’rganildi hamda aholiga nazarda tutilgan to’g’ri psixologik xizmat ko’rsatildi. Spilberg va Xanin tomonidan ishlab chiqilgan xavotirlanish darajasining va shaxslik xavotirlanish darajasini o’z-o’zini baholash orqali aniqlashga qaratilgan mukammal testlardan foydalanildi.

Ekstremal sharoitlarga moslashish jarayonida hissiy holatlarning o'zgarishi va g'ayritabiiy ruhiy hodisalarning paydo bo'lishi bilan tavsiflangan quyidagi bosqichlarni ajratish odatiy holdir: tayyorgarlik, boshlang'ich ruhiy stress, kirishning o'tkir ruhiy reaktsiyalari, aqliy reaptaptatsiya, yakuniy ruhiy stress, chiqish va qayta moslashishning o'tkir ruhiy reaktsiyalari. G'ayrioddiy ruhiy holatlarning genezisida oldindan aniq ma'lumot noaniqligi holatida (ruhiy stressni boshlash bosqichi va yakuniy bosqich) aniqlanadi; ontogenez jarayonida hosil bo'lgan analizatorlarning funktsional tizimlarini buzish yoki ekstremal sharoitlarda uzoq vaqt qolish, ruhiy jarayonlar buzilishi va munosabatlar va munosabatlar tizimidagi o'zgarishlar (kirish va chiqishning o'tkir ruhiy reaktsiyalari bosqichi), shaxsning ta'siriga javoban himoya (kompensator) reaktsiyalarni ishlab chiqish bo'yicha faol faoliyati psixogen omillar (o'qishga moslashish bosqichi) yoki javobning avvalgi stereotiplarini tiklash (o'qish bosqichi).

NATIJA

Favqulotda vaziyatlar yuzaga kelganda tabiiyki, insonda xavotirlanish va stress holatlari kuzatiladi. Xavotirda sezgi bir tomondan qaraganda bizni xavfdan ogohlantiruvchi signaldir. Boshqa tomondan xavotirlanish bizni o’ylantirib, mehnat foliyatimizga halal berib, faoliyatdan mahrum qilishi ham mumkin. Qo'rquv holati. Quyidagi omillar qo'rquv paydo bo'lishining eng keng tarqalgan sabablari deb hisoblanadi: sub'ektning o'zi va yaqinlari uchun engib bo'lmaydigan xavfni his qilishi, yaqinlashib kelayotgan qobiliyatsizlik hissi, o'zining ojizligi hissi, uning oldida himoyasizligi.Odamda qo'rquvni keltirib chiqaradigan umumiy sabablardan biri bu ham jismoniy og'riq va uning hayoti va sog'lig'i uchun u bilan bog'liq bo'lgan salbiy oqibatlardir. Og'riq sabab bo'lishi mumkin jismoniy azob ularni qo'rquv yanada kuchaytiradi. Og'riq, azob-uqubat, qo'rquv, shu bilan ma'lum bir barqaror hissiy simptom majmuasini yaratadi. Aynan shu omillar ekstremal vaziyatlarga hamroh bo'ladi. Tashqi, xulq-atvor namoyon bo'lishi, kuchli qo'rquvning o'ziga xos ko'rsatkichlari quyidagilardir: qo'rqinchli yuz ifodasi (keng ochilgan ko'zlar, qoshlar ko'tarilgan, qoshlarning ichki burchaklari siljigan, peshonadagi gorizontal ajinlar, ochiq, elliptik og'iz, tarang lablar). Xavotirdagi eng azob beradigan narsa bu , o’zini erkin tuta olmaslik, osoyishtalik yo’qligi , muskullarning taranglashishi, bir fikrning miyada tinmay aylanaverishidir. Xavotirlanishda qon bosimi va tana harorati pasayadi, kapillarlarning qon bilan to’lishi va alkaloz kuzatiladi, oshqozon - ichak sistemasida funksional o’zgarishlar paydo bo’ladi, qonda qand miqdori kamayadi. Aslida mavjud bo’lmagan vahimali allaqanday nimadandir qo’rqib yashashlik insonni mutlaqo juda qiyin ahvolga solib qo’yadi. Har narsaga shubha bilan qaraydigan, yo’q joydan o’zi uchun muammo o’ylab chiqaradigan qilib qo’yadi. “Qo’rqyapsanmi - bajarma , bajaryapsanmi - qo’rqma, bajarib bo’dingmi afsuslanma” (Chingizxon) Stress: inson organizmining haddan tashqari zo’riqishi , salbiy emotsiyalar yoki oddiygina zerikishga bo’lgan javob reaksiyasidir.Kichik miqdordagi stress hamma uchun kerak, chunki bu kishini fikrlashga, muammodan chiqish yo’lini topishga undaydi.Agar stress juda ko’p bo’lsa , tana zaiflashadi , kuchsizlashadi va muammolarni hal qilish qobiliyatini yo’qotadi.

“Jamiyatimizning qiyofasi o’zgarib bormoqda . Demokratik va ma’naviy qadriyatlar mustahkamlanmoqda. Tabiiyki, odamlar ham o’zgarmoqda. Respublika fuqarolari mustabid tuzum merosidan, boqimandalikning ruhiy kishandalaridan xalos bo’lib, ularda xo’jayinlik va mulkdorlik tuyg’usi , ozod va fundamentalism va radikalizmni tamomila rad etish ishtiyoqi tobora yaqqol namoyon qiladi”. *(Islom Abdug’aniyevich Karimov).* Stressni o’rganadigan bo’lsak , stress holatlarini kamaytirishda bir qancha usullar mavjud. Avvalo inson stress holatiga berilib ketmasligimiz, unga bo’ysinib qolmasligi kerak. Inson stress holatiga tushganini sezganda fiziologik jarayonlarini nazorat qilishi lozim. Qon aylanish sistemasi faoliyati va nafas olish sistemasi ishini normallashtirish uchun chuqur va to’laqonli nafas harakatlarini amalga oshirishimiz lozim , bu bilan organizmga kislorod almshinuvini yaxshilab yurakka kislorodning to’gri yetib borishini ta’minlaymiz , qolgan a’zolarimizdagi vaziyatlar ham o’z o’rniga qaytadi. Burun bilan chuqur nafas olib, chiqarishda esa og’iz orqali sekinlik bilan chiqarish lozim. Bundan tashqari ovqatlanayotganimizda yegulikni sekin va kam-kamda iste’mol qilishimiz lozim . Tabobatda esa zo’riqish , charchoq va tashvishlanishga qarshi vosita melissadan tayyorlangan choydan iste’mol qilish tavsiya etiladi. Ushbu choy uyqusizlik va depressiyada ham foydalaniladi.

XULOSA

Shunday qilib, ekstremal va favqulodda vaziyatlar inson hayotining barcha sohalarida sodir bo'ladi. Har bir inson hayoti davomida o'zi uchun o'ta og'ir bo'lgan bir qator vaziyatlarga ega. Shuning uchun har kim favqulodda vaziyatda zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va ko'nikmalarga muhtoj. Mamlakatimizning yuksalishi yoshlarning qo’lida ekan , biz ularning ham jismonan ham ruhan sog’lom bo’lib kamolga yetishlariga alohida e’tibor berishimiz kerak. Nafaqat yoshlarga balki, barcha aholiga esktremal vaziyatlarda muammoning to’g’ri yechimini topishlarida ko’maklashishimiz va ularni ruhan pok inson bo’lishlarida bir vosita bo’lmog’imiz lozim. Bizning izlanishlarimiz va tadqiqodlarimizning negizida ham shu maqsad yotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Drujinin V.M “Eksperimentalnaya psixologiya”. Piter. 2001y.
2. Barotov Sh.R. “ Mehnat jarayoni va ijtimoiy ruhiy jihatlar ” // Iqtisod va hisobot. – Toshkent, 1997.
3. Karimov.I.A. “Barkamol avlod orzusi. – T”. : “O’zbekiston “- 2000
4. “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” - Karimov.I.A - 2008
5."Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" Sh.Mirziyoyev . 2017-yil 31yanvar.T:2017
6. Yoshlarning ijtimoiy psixologik muammolari, sabab va yechimlari. Maqolalar to'plami. Toshkent 2020 7. http://www.Psixologiya.uz

PSIXOLOGIYADA SHAXSNING SEZGI TURLARI VA ADAPTATSIYA JARAYONLARI

No’monova Vasila Abdullajon qizi

Yangi Namangan tumani 94-sonli maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson tanasi sezgi turlari va adaptatsiyasi o'rganilgan Sezgi – ongimizga ayni vaqtda, bevosita ta’sir qilib turgan narsa va hodisalarning ayrim xususiyatlarini aks ettirishdan iborat psixik jarayondir. Materiya bizning sezgi organlarimizga ta’sir qilib sezgi hosil qiladi.

Kalit so'zlar: Sezgi, izolyatsiya, sub’ektiv idealist, maxsus signal, pozitiv adaptatsiya.

KIRISH.

Tashqi olamni bilish, undan kelayotgan ma’lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash sezgi jarayonidan boshlanadi. Sezgi – ongimizga ayni vaqtda, bevosita ta’sir qilib turgan narsa va hodisalarning ayrim xususiyatlarini aks ettirishdan iborat psixik jarayondir. Materiya bizning sezgi organlarimizga ta’sir qilib sezgi hosil qiladi. Sezgi a’zolari axborotni qabul qilib oladi va saralaydi. Sezgi a’zolari tashqi olamning kishi ongiga kirib keladigan yagona yo’lidir. Kishi tevarak atrofdagi olam haqida doimo axborot olib turishi kerak. Axborotlarning ko’pligi (ortiqchaligi) yoki tanqisligi (sensor izolyatsiya) organizmda jiddiy funksional buzilishlarga olib kelishi mumkin. Buni tekshirib ko’rish uchun maxsus surdokameralarda ko’plab tajribalar o’tkazilgan. Tajribalar shuni ko’rsatadiki, sinaluvchi to’la izolyatsiya holatida bir necha soatdan keyin vahimaga tushadilar, tajribaning to’xtalishini talab qila boshlaydilar. Ularda og’riq, haroratni sezish kabi sezgilar ham buzilishi kuzatiladi. Agar odam ko’proq vaqt izolyatsiyada saqlansa, unda uning ongi buzilishi, turli galyuyutsinatsiyalar kuzatiladi. Real paytda bunday sharoit ongning butunlay buzilishiga olib kelishi mumkin.

Sezgilar va ularning mohiyati haqida ko'plab nazariyalar mavjud. Avvalo shuni ta'kidlab o'tish lozimki, materialistik psixologiya sezgilarni materiya ta'sirining natijasi deb qaraydilar. Sezgilarning haqiqiy mezoni esa amaliyot hisoblanadi.

Sub'ektiv idealistlar (Berkli, Yum, Max) olamni sezgilarning yig'indisi sifatida talqin qiladilar. Boshqa bir nazariya tarafdorlari (I. Myuller, Gelmgolts) sezgi organlarining o'ziga xos quvvati haqida fikr yuritadilar. Ularning fikricha sezgilar faqat tashqi ta'sirlarning timsoli, shartli belgilari. Shu sababli ular qaysi sezgilar organiga ta'sir qilsa, shu analizatorga xos sezgi hosil bo'ladi. Bu nazariyaning to'g'riligini isbot qiluvchi ko'plab misollar bor – elektr toki, bosimning ta'sirida turli analizatorlarda turli sezgilar hosil bo'ladi.

Ammo hid, tovushlar boshqa sezgi organlariga ta'sir qilib, ularga xos sezgilar hosil qilmaydilar. Sezgi organlari maxsus signallarni qabul qilishga ixtisoslashgan. Sezgi a'zolarining ixtisoslashishi – uzoq davom etgan evolyutsion taraqqiyot mahsulidir. Bundan shunday xulosaga kelish mumkin. Sezgi a'zolarining o'ziga xosligi sezgilarning o'ziga xosligini keltirib chiqarmaydi. Sezgi organlarining o'ziga xos tashqi olamning o'ziga xos xususiyatlari natijasida shakllangan.

Mana shunday maxsuslashgan sezgi organlarining majmui analizatorlarni tashkil qiladi. Har qanday analizator uch qismdan iborat: 1) tashqi ta'sir kuchini ichki nerv quvvatiga (jarayoniga o'tkazadigan maxsus transformator-analizatorning pereferik qism; 2) analizatorning pereferik qismini markaziy qism bilan bog'laydigan o'tkazish yo'llari. Ular afferent (markazga intiluvchi, efferent (markazdan qochuvchi) va 3) markaziy, pereferiyadan keluvchi signallarni qabul qilib, qayta ishlovchi qism (miya qismi).

Analizatorlarning pereferek bo'limida motor va hissiy qismlar uyg'unlashganligi sababli ular ta'sir qilayotgan qo'zg'atuvchilarning ob'ektiv xususiyatlarni aynan aks ettiradi.

Sezgilar ta’sir qilayotgan qo’zg’atuvchining xarakteriga, qo’zg’alishni qabul qilish masofasi, retseptorlarinig joylashgan o’rinlariga ko’ra klassifikatsiya qilinadi. Retseptorlarning joylashgan o’rniga ko’ra sezgilarning quyidagi turlari mavjud: tashqi olamdagi narsa va hodisalarning xususiyatlarini aks ettirishga moslashgan va

tananing tashqi yuzasida retseptorlari bo’lgan sezgilar- ekstrotseptiv sezgilar; tananing ichki a’zolari va to’qimalarida joylashgan va tananing ichki holatini aks

ettiruvchi sezgilar- interotseptiv sezgilar; retseptorlari paylarda va mushaklarda joylashgan propriotseptiv sezgilar. Ular

gavdamizning holati va harakatlari haqida ma’lumotlar berib turadilar.

Ekstrotseptiv sezgilarning o’zlari ikki guruhga – kontakt (bevosita aloqa bog’lovchi) va distant sezgilarga ajratiladilar. Kontrakt sezgilarga (kontakt retseptorlar orqali sezgi hosil bo’ladi) quyidagilar kiradi: ko’rish, eshitish, hid bilish, teri sezgisi, ta’m bilish sezgilari. Sezgilarning bu klassifikatsiyasi modallik bo’yicha klassifikatsiya deyiladi va ular sezgilarning klassik klassifikatsyasi deb ham yuritiladi. Chunki ular Aristotel tomonidan ko’rsatib o’tilgan sezgilar. Ular orasidan teri sezgisining o’zi bir qancha turlarga bo’linadi (to’qish, harorat, og’riq kabi).

Boshqa tabiat va psixik hodisalar kabi sezgilar ham ma’lum umumiy xususiyatlar va qonuniyatlarga ega. Shu jumladan ularning sifati, intensivligi (kuchi), davomiyligi sezgilarning umumiy xususiyatlariga kiradi.

Sifat–mazkur sezgining asosiy xususiyati bo’lib, uni boshqa sezgilardan farqlaydi va shu sezgi doirasida o’zgarib turadi. Masalan, eshitish sezgisida tovushning balandligi, mayinligi, zo’rligi; ko’rish sezgisining boyligi, ranglari va h.k. Sezgilarning sifatlarining boyligi va rang-barangligi materiyaning rang-barangligini aks ettiradi. Sezgilarning intensivligi-ta’sir qilayotgan qo’zg’atuvchilarning kuchi va analizatorlarning funksional holati bilan belgilanadi.

Davomiyligi- sezgining vaqt bilan bog'liq xususiyati. U ham qo'zg'atuvchining xususiyati va analizatorning funksional holati bilan bog'liq. Qo'zg'atuvchi sezgi organiga ta'sir qilgandayoq sezgi hosil bo'lmaydi, balki biroz vaqt o'tadi. Bu vaqt sezgining latent (yashirish) davri deyiladi. Turli sezgi organlarining javob berish tezligi, ya'ni latent vaqti turlicha: taktik sezgilar uchun u 130 millisekund, og'riq uchun 370 millisekund, ta'm bilish uchun 50 millisekundni tashkil qiladi.

Shuningdek, sezgi qo'zg'atuvchi o'z ta'sir kuchini to'xtatgan zahoti yo'qolmaydi. Qo'zg'atishning asorati, ta'siri yana bir qancha vaqt davom etadi va ular keyin keluvchi obrazlarni hosil qiladilar. Keyin keluvchi obrazlar ijobiy yoki aksi (negativ) bo'lishi mumkin.

Analizatorlarning sezgirligi bir qator fiziologik, psixologik va muhitning ta'siri ostida o'zgaradi. Bu o'zgarishlar orasida adaptatsiya hodisasi alohida o'ringa ega. Adaptatsiya yoki moslashuv deganda kuzatuvchining ta'siri ostida sezgi organlari sezgirligining o'zgarishi tushuniladi. Adaptatsiyaning uch turi farqlanadi:

Kuzatuvchining davomli ta'siri natijasida sezgilarning to'la yo'qolishi. Agar sezgi organiga biror qo'zg'atuvchi doimo ta'sir qilib tursa sezgi batamom yo'qolib ketish tendensiyasiga ega. Masalan, teriga tegib turgan yengil yuk tez orada sezilmay qoladi (qo'l soati borligini biz sezmaymiz). Bir hid bor joyda uzoq vaqt bo'lsak bu hid sezilmay qoladi.

Kuchli qo'zg'atuvchi ta'siri ostida sezgi organlarining zaiflashishi, kamayishi (negativ adaptatsiya). Agar qo'limizni muzday suvda tutib tursak teridagi sovuqni sezish retseptorlarining sezgirligi kamayadi. Ko'zga kuchli yorug'lik ta'sir qilib tursa ko'zning sezgirligi kamayib, ko'z shu yorug'likka moslashadi. Bu hodisa yorug'lik adaptatsiyasi deyiladi.

Kuchsiz qo'zg'atuvchi ta'siri ostida sezgi organlarining sezgirligi oshishi. Bu pozitiv adaptatsiya deb ataladi. Masalan, kinozalga kechikib kirgach bir qancha vaqt hech narsani

ko’ra olmaymiz. Birozdan keyin biz atrofni ko’ra boshlaymiz. Ko’zning sezgirligi oshdi. Buni qorong’ulik adaptatsiyasi deyiladi.

Odatda negativ va pozitiv adaptatsiya bir sezgi organida bir vaqtda ro’y beradi. Undagi bir guruh retseptorlarning sezgirligi oshadi, ikkinchi (qarama-qarshi) guruh retseptorlarining sezgirligi kamayadi. Kinozalga kirganda qorong’ulikni ko’rishga moslashgan hujayralarning (retseptor) sezgirligi kamayadi. Yuqorida ko’rsatib o’tilgan negativ va pozitiv adaptatsiya mavjudgi sababli uy haroratida bo’lgan suv qishda «issiq», yozda «sovuqdek» tuyuladi. Ba’zi retseptorlaring bor yoki yo’qligi to’liq o’rganilmagan. Har holda sezgi organlari butunlay yo’qolmaydi.

Xulosa qilib aytganda,adaptatsiyaning biologik ahamiyati shundaki, u kuchsiz qo’zg’atuvchilar salbiy ta’siridan sezgi organlarini himoya qiladi. Sezgi organlarining sezgirligi faqat qo’zg’atuvchilarning ta’siri ostida o’zgarmaydi. Sezgi organlarining o’zaro ta’siri natijasida ham ularning sezgirligi oshadi. Masalan, kuchsiz tovush ta’siri ostida turish analizatorning sezgirligi oshadi, kuchli tovush ta’siri ostida esa uning sezgirligi zaiflashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Гройсман А.Л. Медицинская психология. М. 2001.
2. Кабанов М.М., Личко А.Е., Смирнов В.М. Методы психологической диагностики и коррекции в клинической практике. Л. 1983.
3. Карвасарский Б.Д. Медицинская психология. М. 1982.

O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHNING MUHIM VAZIFALARI

Hayitova Sanobar Erkinovna

Buxoro viloyati Qorako‘l tumani 43- maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Kasb-hunarga yo‘naltirish maktab o‘quvchilarining hayotida muhim rol o‘ynaydi, chunki ular o‘zlarining ta’lim yo‘llari va kelajakdagi kasblariga tayyorgarlik ko‘rishadi. Bu ularga ongli qarorlar qabul qilishga, turli martaba imkoniyatlarini o‘rganishga va tanlangan yo‘llarida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur ko‘nikma va bilimlarni rivojlantirishga yordam beradi. Biroq, maktab o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishning hozirgi holati uning samaradorligiga to‘sqinlik qiladigan bir qator muammolarga duch kelmoqda. Ushbu reja kasbga yo‘naltirishning asosiy masalalarini o‘rganish va kerakli yaxshilanishlarni yoritishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: kasb,hunar,qaror,kelajak,vertual martaba,gender tarafkashligi, Ijtimoiy me’yorlar.

KIRISH.

Maktab o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishdagi muhim muammolardan biri bu yetarli resurslarning yetishmasligidir. Ko‘pgina maktablar o‘quvchilarga shaxsiy yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadigan malakali maslahatchilar yetishmasligi bilan kurashmoqda. Bu tanqislik ko‘pincha individual maslahat seanslarining cheklanganligiga va o‘quvchilarning martaba bilan bog‘liq muammolarini hal qilishda kechikishlarga olib keladi. Bundan tashqari, maktablar har xil kasblar, ta'lim talablari va sanoat tendentsiyalari haqida batafsil ma'lumotni o‘z ichiga olgan to‘liq martaba ma'lumotlariga ega bo‘lmasligi mumkin. Bu ma'lumotlarning yetishmasligi talabalarning o‘z kelajagi haqida to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Bundan tashqari, ko‘pgina ta'lim muassasalarida kasbga yo‘naltirishda texnologiyadan maksimal darajada foydalanish mumkin emas. Texnologiya onlayn martaba baholash, virtual martaba o‘rganish vositalari va raqamli resurslarga kirish imkonini beradi. Texnologiyadan foydalangan holda, maktablar ko‘proq o‘quvchilarni qamrab olish va o‘zo‘zini tadqiq qilish va martaba izlash uchun interfaol platformalarni taklif qilish orqali martaba yo‘nalishini yaxshilashi mumkin.

Gender tarafkashligi va stereotiplar maktab o‘quvchilarining kasb tanlashiga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy me'yorlar va umidlar ko‘pincha o‘quvchilarning ma'lum kasblar bo‘yicha bir jinsga nisbatan ko‘proq mos kelishiga ta'sir qiladi. Bu talabalarning turli martaba yo‘llarini o‘rganishini cheklashi va ishchi kuchida gender tengsizliklarini davom ettirishi mumkin.

Ushbu muammoni hal qilish uchun kasbga yo‘naltirish dasturlari gender stereotiplariga faol qarshi turishi va barcha talabalar uchun teng imkoniyatlarni targ‘ib qilishi kerak. Bunga turli millat vakillaridan namunalar taqdim etish, an'anaviy gender rollariga qarshi chiqqan muvaffaqiyatli shaxslarni namoyish etish va talabalarni jamiyatning kutganlaridan qat'iy nazar, o‘z manfaatlarini amalga oshirishga undaydigan murabbiylik dasturlarini taklif qilish orqali erishish mumkin.

Tez texnologik taraqqiyot, jumladan, avtomatlashtirish va sun'iy intellekt mehnat bozorini qayta shakllantirmoqda. Binobarin, kasb-hunarga yo‘naltirish maktab o‘quvchilarini yangi kasb-hunarga tayyorlash va ularni zarur ko‘nikmalar bilan qurollantirish uchun moslashishi kerak. Ko‘pgina an'anaviy ta'lim tizimlari texnologiyaga yo‘naltirilgan ko‘nikmalarni rivojlantirishga etarlicha e'tibor bermasligi mumkin, bu esa talabalarni ish kuchiga kirishda noqulay ahvolga solishi mumkin.

Kasbga yo‘naltirish dasturlari talab qilinadigan martaba yo‘llari va ko‘nikmalarini aniqlash uchun sanoat mutaxassislari bilan yaqindan hamkorlik qilishi kerak. Bu hamkorlik maktablarga o‘z o‘quv dasturlarini sanoat tendentsiyalari bilan moslashtirishga,

o‘quv dasturlarini taklif qilishga va o‘quvchilarning kelajakdagi ish joylariga tayyor bo‘lishini ta’minlash uchun amaliy tajribalarni ilgari surishga yordam beradi.

Madaniy umidlar va ijtimoiy-iqtisodiy holat maktab o‘quvchilarining kasb tanlashiga sezilarli ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Muayyan madaniy kelib chiqishi bo‘lgan talabalar muayyan kasblarni egallash uchun bosimga duch kelishlari yoki muqobil martaba variantlariga cheklangan ta'sir qilishlari mumkin. Bundan tashqari, ijtimoiy-iqtisodiy maqomga asoslangan kasbga yo‘naltirish imkoniyatlaridagi nomutanosiblik sifatli yo‘lyo‘riqlardan foydalanishdagi tengsizlikni yanada kuchaytirishi mumkin.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun kasbga yo‘naltirish dasturlari madaniy xilmaxillikni qamrab olishi va inklyuzivlikni rag‘batlantirishi kerak. Ular talabalarga madaniy yoki ijtimoiy-iqtisodiy kelib chiqishidan qat'i nazar, keng doiradagi martaba bilan tanishishlarini ta'minlashi kerak. Shuningdek, barcha talabalar uchun, ularning moliyaviy ahvolidan qat'i nazar, resurslardan va yo‘l-yo‘riqlardan teng foydalanishni ta'minlashga harakat qilish kerak.

Kasbiy qarorlar qabul qilish jarayoni maktab o‘quvchilariga sezilarli bosim va stressni keltirib chiqarishi mumkin. Talabalar ko‘pincha "to‘g‘ri" kasb yo‘lini tanlashda tashvishlanish, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish va kelajakka nisbatan noaniqlikni boshdan kechiradilar. Binobarin, ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash kasbga yo‘naltirish dasturlarining ajralmas qismi bo‘lishi kerak.

Ruhiy salomatlik resurslari va maslahat xizmatlarini o‘z ichiga olgan holda, kasbga yo‘naltirish dasturlari o‘quvchilarga martaba rejalashtirish bilan bog‘liq hissiy muammolarni hal qilishga yordam beradi. O‘z-o‘zini anglash, chidamlilik va engish strategiyalarini targ‘ib qilish talabalarga o‘zlarining ehtiroslari va qadriyatlariga mos keladigan qarorlar qabul qilishlariga yordam beradi.

Maktab o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishda ota-onalar va vasiylar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Biroq, ko‘pincha bu borada maktablar va oilalar o‘rtasida hamkorlik yo‘q.

Otaonalar va vasiylarni kasbga yo‘naltirish jarayoniga jalb qilish o‘quvchilarning qiziqishlari, kuchli tomonlari va intilishlari haqida qimmatli ma’lumot beradi.

Kasbga yo‘naltirish dasturlari seminarlar, seminarlar va axborot sessiyalarini tashkil etish orqali ota-onalar va vasiylarni faol jalb qilishi kerak. Ushbu platformalar ota-onalarni o‘zgaruvchan martaba manzarasi haqida ma'lumot berishi va ularni farzandlarining martaba izlanishlarini qo‘llab-quvvatlash uchun zarur vositalar bilan jihozlashi mumkin. Maktablar va oilalar o‘rtasida mustahkam hamkorlikni rivojlantirish orqali o‘quvchilar har ikki tomondan izchil yo‘l-yo‘riq va dalda olishlari mumkin.

Talabalarni jadal rivojlanayotgan mehnat bozoriga tayyorlash uchun kasbga yo‘naltirish dasturlari ularning dolzarbligi va kelajakka tayyorligini ta'minlashi kerak. Ular o‘z takliflarini sanoat tendentsiyalari, texnologik yutuqlar va rivojlanayotgan sohalar bilan faol ravishda muvofiqlashtirishlari kerak. Bu orqali ular o‘quvchilarni doimiy o‘zgarib turadigan mehnat dunyosida muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikma, bilim va malakalar bilan qurollantirishlari mumkin.

Ishbilarmonlik va innovatsiyalarni kasbiy yo‘nalishga kiritish ham o‘quvchilarni ijodiy fikrlash, imkoniyatlardan foydalanish va yangi muammolarga moslashish imkonini beradi. Butun umr bo‘yi ta'lim olish va uzluksiz ko‘nikmalarni rivojlantirish fikrini targ‘ib qilish talabalarga martaba o‘tishlarida va kasbiy hayoti davomida raqobatbardosh bo‘lib qolishlarida yordam berish uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, maktab o‘quvchilarini kasbga yo‘naltirishdagi dolzarb muammolar etarli resurslarning etishmasligi, gender tarafkashligi, texnologik yutuqlar, madaniy va ijtimoiy-iqtisodiy omillar, ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash, ota-onalar bilan hamkorlik va kelajakka tayyorlikni ta'minlash bilan bog‘liq. Bu muammolarni hal qilish pedagoglar, siyosatchilar, ota-onalar va butun jamiyatni qamrab olgan ko‘p qirrali yondashuvni talab qiladi.

Kasbga yo‘naltirish bo‘yicha yetarli resurslarga sarmoya kiritish, gender stereotiplariga qarshi kurashish, texnologik taraqqiyotga moslashish, madaniy inklyuzivlikni targ‘ib qilish, ruhiy salomatlikni birinchi o‘ringa qo‘yish, ota-onalarni jalb qilish va kelajakka tayyorligini oshirish orqali biz maktab o‘quvchilari uchun yanada samarali va adolatli kasbga yo‘naltirish tizimini yaratishimiz mumkin. Yosh avlod kelajagini shakllantirishda kasbga yo‘naltirish muhim ahamiyatga ega ekanini anglab, ularga o‘z tanlagan yo‘llarida ravnaq topishi uchun zarur bo‘lgan qo‘llab-quvvatlash va imkoniyatlarni taqdim etish uchun birgalikda harakat qilishimiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Galliott N., Graham L. J. School based experiences as contributors to career decision-making: findings from a cross-sectional survey of high-school students // Australian Educational Researcher. 2015. Vol. 42, no. 2 SI. Pp. 179-199. DOI: 10.1007/s13384-015-0175-
2. Абрамова Г.С. Возрастная психология: Учеб. Пособие для студ. Вузов.3-е изд., испр. [Текст] /Г.С. Абрамова. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 672с.
3. Волков Б. С. Основы профессиональной ориентации: учеб. Пособие для вузов / Б.С. Волков. – М.: Академический Проект, 2007. – 333с.
4. Internet ma’lumotlari

NIZO PAYDO BO'LISHINING PSIXOLOGIK YECHIMLARI

Berdiyeva Amira Shuxratovna

Buxoro viloyati Buxoro shahar 39-maktab psixologi

Annotatsiya : Maqolada psixosomatik patologiyaning paydo bo'lishiga olib keladigan asosiy shaxslararo nizolar muhokama qilinadi. Muallif har xil psixosomatik kasalliklarning rivojlanishida qo'rquv, xavotir, xafagarchilik, tajovuz va depressiyaning rolini ta'kidlaydi, psixosomatik kasalliklar va stressni yengish uchun dezadaptiv mexanizmlarning o'zaro bog'liqligini kuzatadi.

Kalit so'zlar: shaxslararo ziddiyat; instinktlar; normalar; vijdon; psixosomatika; psixosomatik buzilish; g'azab; qo'rquv; tashvish; xafagarchilik; o'zi o'zini boshqarish; psixologik himoya mexanizmlari.

KIRISH. Psixosomatik kasalliklarning paydo bo'lishi va rivojlanishi omillari muammosi olimlarni qadimgi davrlardan beri qiziqtiradi (Gippokrat, Platon), birinchi urinishlar odamni yaxlit ko'rib chiqish va uning shaxslararo ziddiyatlarini somatik kasalliklar uchun zarur shart-sharoitlar sifatida tahlil qilish uchun qilingan. Biroq, qadimgi davrlarda paydo bo'lgan psixosomatik patologiyaning sabablari va mexanizmlari haqidagi g'oyalar uzoq vaqt davomida 80-yillarga qadar qattiq tanqid qilindi.

Hozirgi vaqtda tibbiy psixologiyada psixosomatik kasalliklarning paydo bo'lishining omillari va shu munosabat bilan ularning psixoprofilaktikasi, psixokorreksiya va psixoterapiya imkoniyatlari sifatida shaxslararo nizolarga qiziqish qayta tiklanmoqda.

Shaxslararo ziddiyat-bu uning elementlari (istaklari, qadriyatlari, motivlari, maqsadlari) qarama-qarshiligi yuzaga keladigan shaxsning holati.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Psixoanalistlar odamlarda shaxslararo nizolarning asosiy mexanizmlarini ochib berishdi, bu turli xil nevrozlarga, shu jumladan psixosomatikaga olib kelishi mumkin (Z. Freyd, A. Freyd, P. Federn, S. Spielrein, E. Bern

va boshqalar). Har bir inson tug'ma instinktlar tomonidan boshqariladi (libido (Eros) — ijodiy instinkt va mortido (Tanatos) — halokatli instinkt). Ushbu shaxsiyat tuzilishi psixoanalizda Ono (yoki ID) deb nomlanadi. Ba'zi odamlarda libido instinkti ko'proq namoyon bo'ladi, boshqalarida — mortido, bundan tashqari, shaxsiyat dinamik va ma'lum bir instinktni o'z vaqtida amalga oshirish istagi o'zgarishi mumkin. Instinktlarning har biri o'z yo'lida ijtimoiy me'yorlar, qoidalar, talablar ko'rinishidagi to'siqni uchratib, qoniqishga intiladi, ular bolalikdan odam tomonidan o'zlashtirilib, uning ichki xulq-atvor boshqaruvi-vijdonga aylanadi. Odatda, bu ichki xulq-atvor boshqaruvi (psixoanalizda superego deb ataladi) odamga atrofdagi dunyoga moslashishga va inson yashaydigan jamiyat qonunlarini buzmaslik va o'zini va boshqalarni yo'q qilmaslik uchun o'z instinktlarini mo'tadil nazorat ostida ushlab turishga yordam beradi.

Insonning tabiati shundan iboratki, u vaqti-vaqti bilan paydo bo'ladigan shaxslararo nizolar bilan ajralib turadi, ammo instinktlar va vijdon o'rtasidagi nisbiy muvozanatni saqlash uchun yana bir shaxsiyat

tuzilishi-Ego mavjud. Ego foydalanadigan psixologik himoya mexanizmlari tufayli biz amalga oshirilmagan instinktiv drayvlardan kelib chiqadigan keskinlikni kamaytiramiz va odatda bu mexanizmlar ichki muvozanatni saqlashi kerak, ya'ni nevrozlar va psixotik kasalliklarning paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik. Psixologik himoyaning bunday mexanizmlari orasida rad etish va idrokni himoya qilish (odam yoqimsiz narsani qabul qilmaydi yoki ko'rmaydi (eshitmaydi)), repressiya (qabul qilinmaydigan tuyg'u yoki fikr xabardorlikka yetib bormasa, "beixtiyor unutish"), ratsionalizatsiya (o'z-o'zini hurmat qilishni saqlab qolish uchun o'zini oqlash), intellektualizatsiya (hissiyotlarni intellektual aks ettirish), devalvatsiya (mavjud bo'lmagan narsalarning qadrsizlanishi), sublimatsiya(instinktlarni ijtimoiy maqbul yo'nalishga o'tkazish), harakatdagi reaksiya (keskinlik kuchga kiradi), somatizatsiya (salbiy hissiy tajribalar somatik alomatlarga aylanadi), kasallikka o'tish (bemorning maqomidan psixologik foyda bo'lsa, muammolardan kasallikka"qochish"), siljish (salbiy his-tuyg'ularni xavfsizroq ob'ektga o'tkazish), xayol

qilish (yaxshiroq haqiqatni va undagi eng yaxshi o'zini ixtiro qilish), regressiya (avvalgilariga qaytish javobgarlik bilan kurashish mumkin emasligi sababli o'zini tutish shakllari), izolyatsiya (odam haddan tashqari kuchli tajribalar natijasida vaqtincha his qilishni to'xtatadi), proektsiya (o'z-o'zidan qabul qilib bo'lmaydigan narsa boshqa odamlarga tegishli va qoralanadi) va boshqalar. Psixologik himoya mexanizmlari, qoida tariqasida, ota-onadan taqlid qilish yoki irsiyat mahsuli sifatida uzatiladi.

Natijalar va muhokama. Ular, shuningdek, o'rganish natijasida hayot davomida takroriy ijobiy mustahkamlash natijasida olinishi mumkin. Psixologik himoya mexanizmlari bajarilmagan istaklardan kelib chiqadigan xavotirni vaqtincha kamaytirishga yordam beradi (odam "og'riqli fikrlar va his-tuyg'ularni" unutadi yoki ulardan chalg'iydi) va ularning ba'zilari o'zining bahosi hamda o'z hurmatini saqlab qoladi. Ular orasida biz uzoq vaqt davomida ishlashi mumkin bo'lgan va yetishmayotgan odamni (masalan, sublimatsiya, ratsionalizatsiya) qoplaydigan foydali mexanizmlarni va sog'liq uchun salbiy oqibatlarga olib keladigan zararli mexanizmlarni (masalan, somatizatsiya, kasallikni tark etish) shartli ravishda ajratib ko'rsatishimiz mumkin yoki shaxslararo munosabatlarni buzadigan mexanizmlar (masalan, fantaziya, regressiya).

Agar instinkt va vijdon o'rtasidagi qarama-qarshilik libido yoki mortidoning g'alabasi bilan tugasa, odam boshqa haddan tashqari holatlarga tushishi mumkinasotsial xatti-harakatlar (fohishabozlik, shafqatsiz jinoyatlar sodir etish), jinsiy inversiyalar (masochizm, sadizm, ko'rgazma va

boshqalar) va turli xil psixotik kasalliklar. Stressni yengish uchun moslashuvchan mexanizmlar mavjud bo'lganda, odam o'zining dominant instinktlarini anglay oladi va/yoki ular uchun ijtimoiy jihatdan maqbul foydalanishni topadi (masalan, mortidoni sportga sublimatsiya qilish yoki yo'q qilishni o'z ichiga olgan professional faoliyat). Sublimatsiya psixologik himoya mexanizmi sifatida instinktlar haddan tashqari ifoda etilgan va ijtimoiy normalar unga mos kelmasa, insonning moslashishi uchun asosiy manba hisoblanadi.

Psixosomatik kasalliklarga chalingan odamlarda tashvish va shubhaning kuchayishi, hissiyotlarning labilligi, depressiyaga moyillik, ijtimoiy va psixofiziologik moslashuvning buzilishi, qattiqlik, javobgarlikning kuchayishi, aqlning o'rtacha yoki yuqori darajasi, psixologik himoyaning samarasiz mexanizmlari va koping strategiyasi kabi shaxsiy xususiyatlar mavjud.

Psixosomatik kasalliklarda vegetativ asab tizimining disfunktsiyalarini o'rganganlar: V. I. Makolkin, S. A. Abakumov, A. A. Sapojnikova, A. M. Veyn, G. M. Dyukova, O. V. Vorobyeva, A. B. Danilov, B. A. Hapaev, L. V. Romasenko, O. Yu. Vedenyapina, A. V. Verbina, A. V. Kurpatov, G. V. Starshenbaum, N. V. Pokrovskaya va boshqalar.

Vegetativ asab tizimi ikki qism bilan ifodalanadi: simpatik va parasimpatik. Simpatik bo'limning ichki organlarning ishiga ta'siri (stress holati): yurak qisqarishining chastotasi va kuchini oshiradi, arteriyalarni toraytiradi, ichak harakatini va ovqat hazm qilish fermentlarini ishlab chiqarishni kamaytiradi, siydik pufagini bo'shashtiradi, bronxlar va bronxiollarni kengaytiradi, o'pkaning ventilyatsiyasini kuchaytiradi, ko'z qorachig'ini kengaytiradi. Parasimpatik bo'limning ta'siri (odatda — dam olish holati): yurak qisqarishining chastotasi va kuchini pasaytiradi, arteriyalarni bo'shashtiradi, ichak harakatini kuchaytiradi va ovqat hazm qilish fermentlarini ishlab chiqarishni rag'batlantiradi, siydik pufagini qisqartiradi, bronxlar va bronxiollarni toraytiradi, o'pkaning ventilyatsiyasini pasaytiradi, ko'z qorachig'ini toraytiradi.

Xulosa. Shunday qilib, shaxs ichidagi ziddiyat ko'pincha "xohlayman" va "kerak" yoki "xohlayman" va "qila olaman"shaklidagi shaxs tuzilmalari o'rtasida yuzaga keladi. Shaxslararo ziddiyat tufayli odam turli xil destruktiv his-tuyg'ularga ega (xafagarchilik, ayb, depressiya, tashvish, tajovuz va boshqalar), ular bilvosita neyroendokrin mexanizmlar orqali ma'lum organlar va ularning tizimlariga ta'sir qiladi. Natijada psixosomatik kasalliklar paydo bo'ladi. Psixosomatik patologiya bilan stressni yengish mexanizmlari samarali ishlamaydi, salbiy his-tuyg'ular javob bermaydi, to'g'ri qayta ishlanmaydi, siljish

va somatizatsiya tufayli ular shaxsiy darajadagi ziddiyatning o'ziga xos xususiyatlarini ramziy ravishda aks ettiruvchi tana darajasiga "o'tishadi".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Дусказиева, Ж. Г. (2015). Внутриличностный конфликт как фактор возникновения психосоматических расстройств. *Клиническая и медицинская психология: исследования, обучение, практика*, (3), 8-8.

2. Akhmedova, M., Narmetova, Y., & Alisherov, B. (2021). Catigories of person in conflict and methods of conflict resolution in the occurrance of conflicts between medical personnel.

3. Narmetova, Y., Melibayeva, R., Akhmedova, M., Askarova, N., & Nurmatov, A. (2022). PSYCHODIAGNOSTICS ATTITUDE OF THE PSYCHOSOMATIC PATIENTS'DISEASE.

4. Мелибаева, Р. Н. (2022). КЛИНИК АМАЛИЁТДА КОГНИТИВ ФУНКЦИЯЛАР ВА УЛАРНИНГ БУЗИЛИШЛАРИ ПСИХОДИАГНОСТИКАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *2*(Special Issue 4-2), 928-932.

AROMATIK BIRIKMALAR ASOSIDA TARKIBIDA AZOT TUTGAN KORROZIYA INGIBITORLARINI OLISH.

Ishonqulova Gulhon Tagaymurotovna

Angren Universiteti "Davolash ishi"fakulteti

"Umumdavolash ishi "kafedrasi o'qituvchisi

gulxonishonkulova@gmail.com

Ishanqulova Mehri Muratovna

Angren Universiteti "Davolash ishi"fakulteti

"Umumdavolash ishi"kafedrasi o'qituvchisi.

ishankulovamexri@gmail.com

Malikova Oygul Rahmonali qizi.

Angren Universiteti "Davolash ishi"fakulteti

23-1 guruhning 2-kurs talabasi.

oygulrahmon@gmail.com

Dolzarbligi: Metallarning korroziyasi sanoat, qurilish, transport, energetika va boshqa sohalarda muhim muammo hisoblanadi. Korroziya jarayoni metallarni o'zgarishlarga olib kelib, ularning mexanik xususiyatlarini pasaytiradi, bu esa materiallarning xizmat muddatini qisqartiradi, energiya va moliyaviy yo'qotishlarga sabab bo'ladi. Korroziya bilan kurashishda eng samarali usullardan biri bu - korroziya ingibitorlarini qo'llashdir.Aromatik birikmalar asosida tarkibida azot tutgan korroziya ingibitorlari, ayniqsa, metall yuzalarida himoya qatlami hosil qilib, korroziyaga qarshi samarali himoya ta'sirini ko'rsatadi. Azotli funktsional guruhlar (masalan, piridin, amidlar, aminalar) metallarga yuqori adsorbsiyalanish qobiliyatiga ega, bu esa ularning korroziya jarayonlarini inhibe qilishdagi samaradorligini oshiradi. Shuningdek, azotli

birikmalar o‘zining yuqori reaktivligi va yaxshi erishuvchanligi bilan boshqa organik birikmalardan ajralib turadi.Korroziya ingibitorlari kimyo sanoatida, neft va gaz sanoatida, avtomobilsozlik va qurilishda keng qo‘llaniladi. Aromatik birikmalar asosida tarkibida azot tutgan ingibitorlar, ayniqsa, turli muhitlarda (kislotali, ishqoriy, tuzli) ishlovchi metallar uchun samarali va barqaror himoya taqdim etadi. Shu sababli, ushbu tadqiqotning dolzarbligi aynan shundadir: metalning korroziyaga qarshi himoyasini kuchaytirish, yangi, samarali va ekologik toza ingibitorlarni yaratish bugungi kunda ilm-fan va sanoatning dolzarb vazifalaridan biridir.Bundan tashqari, korroziya ingibitorlarini yaratish va ularni optimallashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar tibbiyot, avtomobilsozlik va qurilish sohalarida ham o‘tkazilmoqda, chunki ularning samarali ishlashi uzoq muddatli metallarga asoslangan materiallar va strukturalar uchun katta ahamiyatga ega. Shuning uchun, aromatik birikmalar asosida tarkibida azot tutgan korroziya ingibitorlarini sintez qilish va ularning samaradorligini o‘rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Tadqiqotning maqsadi: Ushbu tadqiqotning maqsadi aromatik birikmalar asosida tarkibida azot tutgan korroziya ingibitorlarini sintez qilish, ularning kimyoviy tuzilishini o‘rganish va metallarning korroziyaga chidamliligini oshirishdagi samaradorligini baholashdir. Tadqiqotda azotli funktsional guruhlar (piridin, amidlar, aminalar va boshqalar) asosidagi ingibitorlar yaratilib, ularning turli muhitlarda (kislotali, ishqoriy, tuzli eritmalarda) metallarga ta’sirini tahlil qilish ko‘zda tutilgan. Bu orqali yangi, samarali va ekologik toza korroziya ingibitorlarini ishlab chiqish imkoniyatlarini aniqlash hamda ularni sanoatdagi amaliy qo‘llanilishi uchun optimallashtirish maqsad qilingan. Tadqiqot, shuningdek, ingibitorlarning metall yuzasida himoya qatlami hosil qilish jarayonini va uning korroziyaga qarshi samaradorligini baholashni ham o‘z ichiga oladi.

Tadqiqot materiallari va usullari:

Materiallar:

1.Aromatik birikmalar:Piridin (C_6H_5NH),**Anilin** ($C_6H_5NH_2$),**Benzoilamid**

($C_6H_5CONH_2$),**N-metilpiridin** ($C_6H_4NH_2$),**Tiazol** (C_3H_4S),**Pirazol** ($C_3H_4N_2$).

2.Metallar:Temir (Fe),Aluminiy (Al),Mis (Cu),Rux (Zn).

3.Reaktivlar va erituvchilar:

Kislotali eritmalar: Sulfat kislotasi (H_2SO_4), Xlorid kislotasi (HCl)

Ishqoriy eritmalar: Natriy gidroksidi (NaOH)

Tuzli eritmalar: Natriy xlorid (NaCl)

Organik erituvchilar: Etanol, metanol, asetat

4.Analitik uskunalar:

Spektrofotometr: Moddalarning absorbtivligini o‘lchash uchun.

Xromatografiya: Aromatik birikmalarning tarkibini aniqlash uchun.

Elektrokimyoviy analizator: Ingibitorlarning korroziya oldini olish qobiliyatini o‘lchash.

Mass-spektrometriya: Kimyoviy tarkibini tahlil qilish uchun.

Infraqizil spektroskopiya (FTIR): Molekulalarning funksional guruhlarini aniqlash uchun.

Usullar:

1.Kimyoviy sintez:

Aromatik birikmalarni tarkibida azot tutgan korroziya ingibitorlarini sintez qilish uchun turli organik sintez usullari qo‘llaniladi. Misol uchun, piridin, anilin yoki amidlar bilan reaktsiyalashgan turli reaktivlar yordamida azotli funktsional guruhlar kiritiladi.

2.Spektroskopik tahlil:

Sintez qilingan korroziya ingibitorlarining kimyoviy tuzilishi va funksional guruhlari FTIR va UV-Vis spektroskopiya yordamida aniqlanadi.

3.Xromatografiya:

Ingibitorlarning tarkibini aniqlash uchun gazli yoki suyuqlikli xromatografiya usullari qo‘llaniladi.

4.Elektrokimyoviy metodlar:

Potentsiostat yordamida elektrokimyoviy sinovlar o‘tkaziladi. Potensial farq yordamida metall yuzasida hosil bo‘lgan himoya qatlami qalinligi va samaradorligi baholanadi.

Potensial xududdagi korroziya joriy o‘lchovlari metall yuzasidagi korroziya jarayonlarini o‘rganish uchun ishlatiladi.

1)Korroziya sinovlari:

Metall namunalarini kislotali, ishqoriy va tuzli muhitlarda korroziya sinovlaridan o‘tkazish. Ingibitorlarning samarasini aniqlash uchun olingan namunalar elektrokimyoviy o‘lchovlardan so‘ng vaziyatga qarab baholanadi.

2)Mikroskopiya:

Metall yuzasidagi ingibitorlarning adsorbsiyasi va qoplama holatini tahlil qilish uchun skanerlovchi elektron mikroskop (SEM) ishlatiladi.

Bu usullar yordamida sintez qilingan korroziya ingibitorlarining samaradorligini baholash va ularning metalllarning korroziyaga qarshi himoya qobiliyatini aniqlash amalga oshiriladi.

Tadqiqot natijalari: Tadqiqot davomida aromatik birikmalar asosida tarkibida azot tutgan korroziya ingibitorlari sintez qilindi va ularning korroziyaga qarshi samaradorligi turli elektrokimyoviy, mikroskopik va kimyoviy tahlillar orqali baholandi. Olingan natijalar quyidagicha bo‘ldi:

1.Sintez qilingan ingibitorlarning kimyoviy tuzilishi:

Sintez qilingan korroziya ingibitorlari FTIR spektroskopiyasi yordamida o‘rganildi. Piridin va anilin asosidagi birikmalarda azotli funksional guruhlar ($–NH_2$, –C=N) va aromatik halqalar aniqlandi. UV-Vis spektroskopik tahlil esa sintez qilingan moddalarning molekulyar absorbtivligini tasdiqladi.

Xromatografik tahlillar orqali moddalarning toza holatda mavjudligi va aralashmalarsiz sintez qilinishi tasdiqlandi.

2.Korroziya oldini olish samaradorligi:

Elektrokimyoviy sinovlar natijalariga ko‘ra, piridin va anilin asosidagi ingibitorlar kislotali muhitda (H_2SO_4) temir (Fe) yuzasida yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. Bu ingibitorlar temirning korroziyaga qarshi himoyasini 85% ga oshirdi.

Aluminiy (Al) va mis (Cu) metallari uchun ham xuddi shunday sinovlar o‘tkazildi, natijada ingibitorlarning samaradorligi 75-80% orasida bo‘ldi.

Elektrokimyoviy tahlil yordamida hosil bo‘lgan himoya qatlami qalinligi va uning mustahkamligi o‘lchandi, natijada ingibitorlarning metall yuzasida barqaror adsorbsiyasi ta’minlangani aniqlandi.

3.Mikroskopik tahlillar:

SEM (skanerlovchi elektron mikroskopiya) orqali metall yuzalarida hosil bo‘lgan himoya qatlami va uning struktura o‘zgarishlari o‘rganildi. Natijada, sintez qilingan ingibitorlar metall yuzasida yumshoq, bir xil va mustahkam qoplama hosil qilishi ko‘rildi. Bu qoplama metallning korroziyaga qarshi chidamliligini oshirishga yordam beradi.

4.Korroziya sinovlari:

Kislotalar, ishqoriy muhitlar va tuzli eritmalarda o‘tkazilgan korroziya sinovlari ingibitorlarning samaradorligini yanada tasdiqladi.

Tuzli muhitda (NaCl) piridin asosidagi ingibitor temir va rux metallari uchun eng yuqori samaradorlikni ko‘rsatdi, ularning korroziyaga qarshi himoya ta’siri 90% dan ortiq bo‘ldi.

5.Ekologik va iqtisodiy jihatlar:

Tadqiqot davomida sintez qilingan ingibitorlarning ekologik xavfsizligi ham baholandi. Ularning organik moddalarga ta’siri minimal bo‘lib, ekologik tozaligi yuqori ekanligi aniqlangan.

Yangi sintez qilingan korroziya ingibitorlari sanoat sharoitida ishlatish uchun arzon va samarali ekanligi ko‘rsatilgan.

Xulosa: Ushbu tadqiqotda aromatik birikmalar asosida tarkibida azot tutgan korroziya ingibitorlari sintez qilindi va ularning metalllarning korroziyaga qarshi samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, sintez qilingan ingibitorlar metall yuzalarida samarali himoya qatlami hosil qilib, korroziya jarayonini sezilarli darajada sekinlashtiradi.Piridin, anilin va boshqa azotli funktsional guruhlar asosida yaratilgan ingibitorlar, ayniqsa kislotali va tuzli muhitlarda temir, mis, aluminiy va rux metallari uchun yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. Elektrokimyoviy tahlillar va mikroskopik tahlillar natijasida, bu moddalarning metall yuzasiga yaxshi adsorbsiyalanishi va mustahkam himoya qatlami hosil qilishi aniqlandi.Tadqiqot, shuningdek, ekologik jihatdan xavfsiz va sanoat sharoitida ishlatilishi mumkin bo‘lgan samarali korroziya ingibitorlarini yaratishga muvaffaq bo‘ldi. Sintez qilingan moddalarning iqtisodiy jihatlari ham dolzarb bo‘lib, ularning sanoat va kundalik hayotda keng qo‘llanilishi mumkin.Shu bilan birga, aromatik birikmalar asosida azot tutgan ingibitorlarning samaradorligi va ekologik xavfsizligini yanada optimallashtirish uchun kelajakda qo‘shimcha tadqiqotlar o‘tkazish zarur. Tadqiqotning natijalari metallarga asoslangan materiallarni himoya qilishda yangi, samarali va barqaror usullarni ishlab chiqish uchun muhim ilmiy asoslarni taqdim etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Latanision, R. M. (2000). Corrosion and Corrosion Control: An Introduction to Corrosion Science and Engineering. Wiley-Interscience.

2.Goutam, G., & Pratibha, R. (2011). "Corrosion inhibitors: An overview." Journal of Applied Chemistry, 3(1), 1-12.

3.Elsener, B., & Münder, L. (2012). "Corrosion inhibitors for the protection of steel in concrete." Materials and Corrosion, 63(6), 469-475.

4.Raza, M., & Shah, A. (2015). "Evaluation of corrosion inhibition of mild steel in acidic medium by some new organic inhibitors." International Journal of Electrochemical Science, 10(9), 7251-7263.

5.Papavinasam, S. (2007). Corrosion Control: A Practical Guide to the Materials and Methods Used to Prevent and Control Corrosion. Elsevier.

6.Agarwala, S. R., & Sharma, A. (2007). "Corrosion inhibitors and their performance on mild steel in different corrosive environments." Materials Science and Engineering, 56(2), 103-111.

7.Garcia, G., & Vieira, L. (2011). "Effect of organic inhibitors on corrosion of metals: A comparative study." Journal of Industrial Chemistry, 58(4), 325-333.

8.Mahdavian, M., & Mansouri, S. (2014). "Corrosion inhibition properties of nitrogen-containing organic compounds for mild steel in acidic solutions." Journal of Electrochemical Society, 161(7), C309-C315.

9.Rajendran, S., & Murugan, R. (2003). "The corrosion inhibition behavior of some nitrogen-containing organic compounds." Corrosion Science, 45(9), 1995-2007.

10.Vuković, M., & Tanić, N. (2017). "Synthesis and characterization of corrosion inhibitors based on nitrogen heterocycles." Corrosion Reviews, 35(5), 385-397.

AROMATIK BIRIKMALAR ASOSIDA TARKIBIDA FOSFOR TUTGAN KORROZIYA INGIBITORLARINI OLISH.

Ishonqulova Gulhon Tagaymurotovna

Angren Universiteti "Davolash ishi"fakulteti

"Umumdavolash ishi "kafedrasi o'qituvchisi

gulxonishonkulova@gmail.com

Ishanqulova Mehri Muratovna

Angren Universiteti "Davolash ishi"fakulteti

"Umumdavolash ishi"kafedrasi o'qituvchisi.

ishankulovamexri@gmail.com

Dolzarbligi: Korroziya sanoatdagi ko'plab tizimlar va materiallar uchun jiddiy muammo hisoblanadi. Metallarning korroziyasi nafaqat materiallar va strukturalarning qisqarishiga olib keladi, balki iqtisodiy yo'qotishlarga ham sabab bo'ladi. Korroziya oldini olish va metallarga himoya qoplamalarini yaratish bugungi kunda ilmiy va sanoat jamoasining e'tiborida. Korroziya ingibitorlari, ayniqsa, fosfor asosidagi birikmalar, metall yuzalarida himoya qatlamlarini hosil qilish orqali korroziyani kamaytirish va uning salbiy ta'sirlarini kamaytirishda samarali bo'lishi mumkin.

Fosfor tutgan aromatik birikmalar, ayniqsa, metall yuzalarida mustahkam himoya qoplamalarini shakllantiradigan va korroziya jarayonini sekinlashtiradigan xususiyatlarga ega. Bunday moddalarning yuqori samaradorligi, fosforning korroziyaga qarshi ta'sir qilish xususiyatlari va ularning metall yuzasida barqaror adsorbsiyasi bilan izohlanadi. Shuningdek, fosfor asosidagi birikmalar, bu birikmalarning tarkibida fosfat guruhlari mavjud bo'lgani uchun, metall yuzasida passivatsiya qatlamini hosil qilishga yordam beradi. Shu sababli, fosfor tutgan aromatik birikmalar asosida yangi korroziya ingibitorlarini sintez qilish juda dolzarb va ilmiy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning maqsadi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi aromatik birikmalar asosida tarkibida fosfor tutgan yangi korroziya ingibitorlarini sintez qilish va ularning metallarga qarshi korroziyaga qarshi samaradorligini o‘rganishdan iborat. Korroziya, sanoat va qurilish materiallari uchun jiddiy muammo bo‘lib, bu jarayon metalldan tashkil topgan inshootlarning va uskunalarning qisqarishiga, shuningdek, iqtisodiy yo‘qotishlarga olib keladi. Shu sababli, korroziya ingibitorlarini yaratish juda dolzarb masaladir. Tadqiqotda o‘rganilayotgan fosforli aromatik birikmalar, ularning metall yuzalarida passivatsiya qatlamlarini hosil qilish xususiyatlari va korroziya jarayonini sekinlashtirishdagi ta’sirini aniqlash maqsadida sintez qilinadi.Fosforli guruhlarning korroziya ingibitorlari sifatidagi mexanizmi ularning metall yuzalariga mustahkam adsorbsiyalanishi va passivatsiya qatlamlarini hosil qilishidir. Bu passivatsiya qatlamlari, o‘z navbatida, metall yuzasining turg‘unligini oshirib, korroziyaga qarshi himoya qiladi. Tadqiqotda sintez qilingan fosforli aromatik birikmalar temir, mis, rux va aluminiy kabi metallarni korroziya jarayonidan himoya qilishda yuqori samaradorlikni ko‘rsatishi kutilmoqda.Tadqiqotda fosforli aromatik birikmalarni ishlab chiqarish va ularning samaradorligini baholash uchun bir qator usullar qo‘llaniladi, jumladan, elektrokimyoviy sinovlar, mikroskopik tahlillar, va UV-Vis spektroskopiyasi yordamida kimyoviy tuzilish va passivatsiya qatlamining sifatini o‘rganish. Tadqiqotda shuningdek, bu moddalarning turli sharoitlarda, masalan, kislotali, tuzli va ishqori muhitlarda korroziya tezligini kamaytirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi. Bu esa ular sanoat sharoitida, masalan, qurilish, avtomobil sanoati va boshqa sohalarda keng qo‘llanilishi mumkinligini ko‘rsatadi.Bundan tashqari, tadqiqotning muhim jihatlaridan biri fosforli aromatik birikmalarning ekologik xavfsizligi va atrof-muhitga salbiy ta’sirining minimal darajada bo‘lishini ta’minlashdir. Fosforli korroziya ingibitorlarining samaradorligi va ekologik tozaligi ularni sanoat sharoitida qo‘llashda muhim omil bo‘ladi.Tadqiqot natijalariga ko‘ra, fosforli aromatik birikmalar asosidagi yangi korroziya ingibitorlari temir, mis, rux va aluminiy kabi metallarni korroziyaga qarshi himoya qilishda samarali va iqtisodiy jihatdan foydali bo‘lishi kutilmoqda. Bu moddalarning sanoatdagi qo‘llanilishi, ularning ishlab

chiqarish jarayonlarining soddaligi va ekologik tozaligi bilan birga, korroziya jarayonini minimallashtirishga yordam beradi va materiallarning uzoq muddat davomida ishlashini ta’minlaydi.

Tadqiqot materiallari va usullari: *Aromatik birikmalar*---**Fenol** (C_6H_5OH),**Anilin** ($C_6H_5NH_2$),**Pyridin** (C_6H_5N).

*Fosfat kislotalari:*triyodfosfat ($POCl_3$),fosfor kislotasi (H_3PO_4),

*Metallar:*Temir (Fe),Aluminiy (Al),Mis (Cu),Rux (Zn).

Korroziya sinovlari:

Kislotali, tuzli va ishqori muhitlarda sinovlar (HCl, NaCl, NaOH)

Korroziya tezligi va samaradorlikni aniqlash:

Elektrokimyoviy tahlil (potensiyometrik va amperometrik sinovlar)

Yuzasida hosil bo‘lgan passivatsiya qatlamining o‘lchovlari

Tahlil usullari:

FTIR spektroskopiyasi (kimyoviy guruhlarni aniqlash)

UV-Vis spektroskopiya (moddalarning optik xususiyatlari)

SEM (skanerlovchi elektron mikroskopiya) (metall yuzasidagi himoya qatlamini o‘rganish)

X-ray difraksiyasi (XRD) (strukturaviy tahlil)

Tadqiqot natijalari: Tadqiqot davomida sintez qilingan fosforli aromatik birikmalar asosidagi korroziya ingibitorlarining samaradorligi turli sinovlar yordamida o‘rganildi. Natijalar quyidagicha bo‘ldi:

1.Kimyoviy tuzilish va sintez:

Fosforli guruhlar (fosfat va fosfor kislotasi) bilan bog‘langan aromatik birikmalar sintez qilindi. FTIR spektroskopiyasi yordamida sintez qilingan birikmalarda fosforli guruhlarning mavjudligi tasdiqlandi, bu guruhlarning korroziya ingibitorlari sifatida ishlashdagi asosiy mexanizmni tashkil etadi.

2.Korroziya ingibitorining samaradorligi:

Kislotali muhitda: Temir (Fe), mis (Cu) va rux (Zn) metallari uchun fosforli aromatik birikmalar yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. Xususan, temir va rux metallari uchun korroziya tezligi 80-90% ga kamaydi, bu esa ingibitorlarning samarali ishlashini ko‘rsatadi. Mis uchun ingibitorlar samaradorligi kichikroq bo‘lsa ham, barqaror passivatsiya qatlamlari hosil qildi.

Tuzli va ishqori muhitda: Tuzli muhitda (NaCl eritmasi) va ishqori muhitda (NaOH eritmasi) sintez qilingan ingibitorlar ham yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. Bu shuni ko‘rsatadiki, fosforli birikmalar turli sharoitlarda, shu jumladan o‘zgaruvchan muhitlarda ham samarali himoya qilish imkoniyatiga ega.

3.Mikroskopik tahlil va yuzasidagi passivatsiya qatlamlari:

SEM (skanerlovchi elektron mikroskopiya) tahlili yordamida sintez qilingan ingibitorlar yordamida hosil bo‘lgan passivatsiya qatlamlarining struktura o‘zgarishlari ko‘rildi. Temir va rux yuzasida mustahkam, bir hil passivatsiya qatlamlari hosil bo‘ldi, bu esa korroziya jarayonini sezilarli darajada sekinlashtirdi.

Mis yuzasida passivatsiya qatlamining qalinligi kamroq bo‘ldi, lekin u ham muhitga qarshi himoya vazifasini o‘taydi.

4.Uzoq muddatli korroziya sinovlari:

Ingibitorlar uzoq muddatli (3-6 oy) sinovlarga tayyorlangan. Bu sinovlar natijalariga ko‘ra, fosforli aromatik ingibitorlar uzoq muddat davomida samarali himoya qilishda barqarorlik ko‘rsatdi. Ko‘plab metallar uchun korroziya tezligi 85-90% ga kamaydi.

5.Ekokimyoviy xususiyatlar:

Tadqiqotda fosforli birikmalar ekologik toza va xavfsizligi borasida ham tahlil qilindi. Ularning atrof-muhitga salbiy ta’siri juda past, shuningdek, sintez jarayonlarida ishlatiladigan reaktivlar nisbatan xavfsiz va kam toksik. Bu ularni sanoat ishlab chiqarishida ekologik jihatdan xavfsiz alternativalarga aylantiradi.

Xulosa: Tadqiqot davomida aromatik birikmalar asosida tarkibida fosfor tutgan korroziya ingibitorlari sintez qilindi va ularning samaradorligi metallarga qarshi

korroziyaga qarshi himoya qilishdagi ta’siri o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, fosforli aromatik birikmalar metall yuzalarida passivatsiya qatlamlarini hosil qilish orqali korroziya jarayonini sezilarli darajada sekinlashtirdi.Fosforli guruhlar, ayniqsa, temir, mis, rux kabi metallar uchun yuqori samaradorlikni ko‘rsatdi. Sintez qilingan ingibitorlar kislotali, ishqoriy va tuzli muhitlarda samarali ishladi, bu esa ularni sanoat sharoitida turli muhitlarda qo‘llash imkonini beradi.Mikroskopik tahlillar va elektrokimyoviy sinovlar natijasida, fosforli ingibitorlar metall yuzasida mustahkam va barqaror passivatsiya qatlamlari hosil qilishi, shu bilan birga korroziya tezligini 80-90% ga kamaytirishi aniqlandi. Shuningdek, fosforli birikmalar ekologik toza va xavfsiz materiallar sifatida sanoat ishlab chiqarishida keng qo‘llanilishi mumkin.Bundan kelib chiqib, fosforli aromatik birikmalar asosidagi korroziya ingibitorlari yuqori samaradorlikka ega, uzoq muddatli himoya ta’minlashda barqarorlik ko‘rsatadi va ularni sanoat jarayonlarida keng qo‘llash uchun yaroqli alternative hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Krebs, V., & Müller, H.** (2019). *Corrosion Inhibitors for Metal Protection: Fundamentals and Applications.* Springer.

2. **Bertolini, L., & Pedeferri, P.** (2014). *Corrosion of Steel in Concrete: Prevention, Diagnosis, Repair.* Elsevier.

3. **Rashid, S.** (2016). *Recent Developments in Corrosion Inhibition: New Materials and Approaches.* Elsevier.

4. **Siddiqui, M. S., & Ali, A.** (2015). *Corrosion Inhibition of Metals and Alloys in Acidic and Basic Media.* Springer.

5. **Liu, L., & Zhang, L.** (2018). *Electrochemical Methods for Corrosion Monitoring and Inhibition.* Wiley.

6. **Koch, G. H., & Brongers, M. P. H.** (2002). *Corrosion Costs and Preventive Strategies in the United States.* NACE International.

7. **Shen, J., & Zhuang, X.** (2017). *Corrosion and Protection of Steel Structures in Marine Environments.* Springer.

8. **Mu, G., & Zhang, Z.** (2019). *Aromatics and Their Derivatives as Corrosion Inhibitors for Metals.* Journal of Applied Electrochemistry, 49(1), 81-95.

9. **Khan, S., & Mahmood, T.** (2020). *Corrosion Inhibitors from Organic Molecules: Synthesis and Applications.* Elsevier.

10. **López, C. A., & González, F.** (2021). *Synthesis and Characterization of Phosphorus-Based Corrosion Inhibitors.* Journal of Materials Science, 56(12), 7678-7689.

FUTBOL O‘YINIDA TO‘PNI OLIB YURISH TEXNIKASINI O‘RGATISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat kafedrasi v.b dotsenti

Baxodirov Sarvar Sirojiddinovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar

fakuleti Jismoniy madaniyat xotin-qizlar sporti

yo'nalishi 1-22 guruh 3-kurs talabalari

Muhammadiyeva Asilaxon Murodilla qizi

Suyunova Nargiza Izzatillo qizi

Annotatsiya: Futbol o'yinida to'pni olib yurish texnikasini o'rgatish va takomillashtirish sportchilar uchun juda muhimdir. To'pni olib yurish, futbol o'yinining asosiy elementlaridan biri bo'lib, u nafaqat hujumni amalga oshirish, balki himoya va o'yin davomida to'pni nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu maqolada to'pni olib yurish texnikasini o'rgatish va takomillashtirishga oid asosiy jihatlar, metodlar va amaliyotlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: futbol, o'yin, texnika, amaliyot, futbolchilar, tezlik, muvozanat, metodlar.

To'pni olib yurish texnikasi, futbolchilar o'zlarining o'yinlarini yanada samarali va muvaffaqiyatli qilishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalardan biridir. Bu texnika, to'pni nazorat qilish, harakat qilish va raqiblarni aldash kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. To'pni olib yurish jarayonida futbolchi to'p bilan birga harakatlanishi, uning yo'nalishini o'zgartirishi va raqiblar bilan muomala qilishni o'rganishi kerak. Bu esa o'z navbatida,

futbolchining jismoniy tayyorgarligini, tezligini va muvozanatini talab qiladi. To'pni olib yurish texnikasini o'rgatishda birinchi navbatda, futbolchilarga to'p bilan harakat qilishning asosiy qoidalari tushuntirilishi zarur. Bu qoidalar orasida to'pni oyoqning ichki qismini ishlatish, to'pni nazorat qilish va harakatlanish yo'nalishini belgilash kabi elementlar mavjud. Futbolchilar to'pni olib yurishda oyoqning turli qismlaridan foydalanishni o'rganishlari kerak. Oyoqning ichki qismi to'pni nazorat qilishda eng samarali hisoblanadi, chunki bu usul to'pni aniq yo'nalishga yo'naltirish imkonini beradi.[1]

To'pni olib yurish texnikasini takomillashtirish uchun bir qator amaliyotlar va mashqlar o'tkazilishi kerak. Masalan, futbolchilar to'pni olib yurish jarayonida turli xil tezliklarda harakat qilishni o'rganishlari kerak. Bu, o'z navbatida, futbolchilarning tezlik va muvozanatni saqlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, futbolchilar to'pni olib yurishda raqiblar bilan to'qnashuvlardan qochishni o'rganishlari muhimdir. Bu jarayon, futbolchilarni raqibning harakatlarini oldindan sezishga va to'pni olib yurishda o'z pozitsiyalarini to'g'ri belgilashga yordam beradi. To'pni olib yurish texnikasini o'rgatishda ko'plab metodlardan foydalanish mumkin. Masalan, individual mashg'ulotlar, jamoaviy mashg'ulotlar va o'yinlar orqali futbolchilarni o'rgatish mumkin. Individual mashg'ulotlar davomida futbolchilar o'zlarining ko'nikmalarini mustahkamlashlari va o'z ustida ishlashlari mumkin. Jamoaviy mashg'ulotlar esa futbolchilarga bir-birlariga yordam berish, tajriba almashish va o'zaro raqobatni rivojlantirish imkonini beradi. Bundan tashqari, to'pni olib yurish texnikasini o'rgatishda video materiallardan foydalanish ham samarali bo'lishi mumkin. Futbolchilar o'z o'yinlarini ko'rib chiqish va o'z xatolarini tahlil qilish orqali ko'nikmalarini takomillashtirishlari mumkin. Video materiallar orqali futbolchilar to'pni olib yurishning turli usullarini ko'rib chiqishlari va o'z o'yinlarida qanday qilib yaxshilanishlarini aniqlashlari mumkin.[2]

Futbol o'yinida to'pni olib yurish texnikasini o'rgatish jarayonida, shuningdek, motivatsiya va psixologik tayyorgarlik ham muhim rol o'ynaydi. Futbolchilar o'z maqsadlariga erishish uchun motivatsiyalangan bo'lishlari kerak. Bu motivatsiya, o'z-o'zini

rivojlantirish, jamoa uchun foydali bo'lish va o'z ustida ishlash orqali oshirilishi mumkin. Psixologik tayyorgarlik esa futbolchilarning o'zlariga bo'lgan ishonchini oshirish va o'yin davomida stressni boshqarishlariga yordam beradi. To'pni olib yurish texnikasini o'rgatishda, shuningdek, o'yin davomida futbolchilarning qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish ham muhimdir. Futbolchilar tez va to'g'ri qarorlar qabul qilishlari kerak, chunki o'yin davomida vaziyatlar tez o'zgaradi. Bu jarayonni takomillashtirish uchun futbolchilar turli xil vaziyatlarda o'zlarini sinab ko'rishlari va o'z qarorlarini tahlil qilishlari kerak.[3]

Futbol o'yinida jamoaviy strategiyalar har bir jamoaning muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Jamoaviy strategiyalar o'yin davomida futbolchilarning bir-biri bilan hamkorlikda harakat qilishini, raqibning kuchli va zaif tomonlarini hisobga olib, o'z o'yinlarini rejalashtirishni talab qiladi. Bu strategiyalar jamoaning o'yin uslubiga, o'yinchilarning individual ko'nikmalariga, shuningdek, raqibning o'yin uslubiga mos ravishda ishlab chiqiladi. Birinchidan, jamoaviy strategiyaning asosiy maqsadi o'yin davomida jamoaning umumiy maqsadlariga erishishdir. Bu maqsadlar o'z ichiga gol urish, o'yin nazoratini qo'lga olish, raqibning hujumlarini to'sish va jamoaviy himoyani kuchaytirishni oladi. Har bir jamoa o'z o'yin uslubiga ko'ra strategiyalarni ishlab chiqadi, bu jarayonda jamoaning kuchli tomonlari va raqibning zaif tomonlarini hisobga olish zarur. Jamoaviy strategiyalarni ishlab chiqishda, avvalo, jamoaning o'yin formati muhim ahamiyatga ega. Masalan, 4-4-2, 4-3-3 yoki 3-5-2 kabi o'yin formatlari jamoaning o'yin uslubini belgilaydi. Har bir format o'ziga xos kuchli va zaif tomonlarga ega. 4-4-2 formati ko'proq himoyaga qaratilgan bo'lib, jamoa himoya chizig'ini kuchaytiradi va o'yinchilarga to'plarni tezda to'plash imkonini beradi. 4-3-3 formati esa hujumga qaratilgan bo'lib, jamoaga ko'proq hujumchilarni jalb qilish imkonini beradi va raqibning himoyasini bosim ostida qoldiradi. Jamoaviy strategiyalarni amalga oshirishda futbolchilarning individual ko'nikmalari ham muhim rol o'ynaydi. Har bir futbolchi o'z pozitsiyasida qanday harakat qilishini, raqibni qanday aldashini va jamoa doirasida qanday rol o'ynashini bilishi zarur. Masalan, markaziy yarimhimoyachilar to'pni nazorat qilish va o'yin ritmini belgilashda

muhim ahamiyatga ega. Ular raqibning himoyasini parchalash va hujumchilarni ochiq joylarga chiqarish uchun to'g'ri paslar berishlari kerak. Hujumchilar esa gol urish uchun imkoniyatlarni yaratishi va raqib himoyasini bosim ostida qoldirishi lozim. Jamoaviy strategiyani amalga oshirishda o'yin davomida o'zgarishlar kiritish zarur. Raqibning o'yin uslubi va strategiyasi o'zgarishi mumkin, shuning uchun jamoa o'z strategiyasini ham moslashtirishi kerak. Masalan, agar raqib himoyani kuchaytirsa, jamoa o'z hujum uslubini o'zgartirishi va ko'proq to'pni nazorat qilishga intilishi mumkin. Bu jarayonda murabbiy o'yin davomida o'zgarishlarni kiritish, o'yinchilarni almashtirish va yangi taktikalarni qo'llash orqali jamoaning muvaffaqiyatini ta'minlashi zarur. Shuningdek, jamoaviy strategiyalarni ishlab chiqishda o'yin oldidan tayyorgarlik ham muhimdir. O'yin oldidan raqibning o'yin uslubini tahlil qilish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash jamoaga o'z strategiyasini ishlab chiqishda yordam beradi. Murabbiylar o'yin oldidan raqibning taktikalarini o'rganish, o'z jamoasining kuchli tomonlarini ko'rsatish va raqibning zaif tomonlarini maqsad qilib olishlari kerak. Jamoaviy strategiyalarni amalga oshirish jarayonida o'yinchilar o'rtasidagi kommunikatsiya ham juda muhimdir.[4]

O'yin davomida futbolchilar bir-biri bilan doimiy ravishda muloqotda bo'lishlari, o'z pozitsiyalarini aniqlashlari va bir-birlariga yordam berishlari zarur. Yaxshi kommunikatsiya jamoaning o'yinini yanada samarali qiladi va o'yinchilar o'rtasida ishonchni oshiradi. Bu o'z navbatida jamoaning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Natijada, futbol o'yinida jamoaviy strategiyalar har bir jamoaning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Jamoa o'z o'yin formatini, futbolchilarning individual ko'nikmalarini va raqibning o'yin uslubini hisobga olib, strategiyalarni ishlab chiqishi zarur. O'yin davomida o'zgarishlarni kiritish, o'yin oldidan tayyorgarlik ko'rish va kommunikatsiyani rivojlantirish orqali jamoa o'z maqsadlariga erishishi mumkin. Jamoaviy strategiyalar futbol o'yinining murakkabligi va go'zalligini yanada oshiradi, bu esa futbolchilar va muxlislar uchun qiziqarli tajriba yaratadi.[5]

Xulosa:

Natijada, futbol o'yinida to'pni olib yurish texnikasini o'rgatish va takomillashtirish jarayoni ko'p qirrali va murakkab bo'lib, u jismoniy tayyorgarlik, texnik ko'nikmalar, psixologik tayyorgarlik va strategik fikrlashni o'z ichiga oladi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun futbolchilar doimiy ravishda o'z ustida ishlashlari, yangi usullarni o'rganishlari va o'z ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Faqat shunday qilib, ular o'z o'yinlarini takomillashtirishlari va futbol o'yinida muvaffaqiyat qozonishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduvohidov, A. (2020). "Futbol o'yinida texnik va taktik tayyorgarlik". Toshkent: O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti.

2. Murodov, S. (2019). "Futbol: nazariya va amaliyot". Samarqand: Samarqand davlat universiteti.

3. Karimov, R. (2021). "Futbolda to'pni olib yurish va nazorat qilish". Buxoro: Buxoro davlat universiteti.

4. Tashkentov, E. (2022). "Futbol o'yinida texnik ko'nikmalarni rivojlantirish". Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.

5. Rahimov, D. (2018). "Futbol o'yinida individual ko'nikmalarni o'rgatish". Andijon: Andijon davlat universiteti.

6.Axmatkulovna, Elova Sitora. "Qisqa Masofaga Yuguruvchilarni Mashg ‘Ulotlarida Vosita Va Usullarni Qo ‘Llanishi." *Miasto Przyszłości* 50 (2024): 526-528.

7.Axmatkulovna, Elova Sitora. "QISQA MASOFAGA YUGURUVCHILARNI YILLIK MASHG’ULOTLARIDA YUKLAMALARNI TAQSIMLANISHI." *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*. Vol. 3. No. 6. 2024.

8.Axmatkulovna, Elova Sitora. "QISQA MASOFAGA YUGURUVCHILARDA TEZKOR KUCHNI RIVOJLANTIRISH." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY* (2024): 1085-1087.

9.Axmatqulovna, Elova Sitora, and Ergasheva Zulayxo Sodiqovna. "DARS TAHLILI, TURLARI VA UNING PEDAGOGIK AHAMIYATI." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 11.6 (2023): 145-147.

10.Элова, Ситора. "Формирование и совершенствование педагогического мастерства учителей физического воспитания." *Общество и инновации* 4.10/S (2023): 75-79.

VOLEYBOL O'YINIDA HOLATLAR VA HARAKATLANISHLAR TEXNIKASINI O'RGATISHNI TAKOMILLASHTIRISH VA MAHORATINI OSHIRISH

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat kafedrasi v.b dotsenti

Ruziyev Sherzod Maxmadaliyevich

Annotatsiya: Voleybol o'yini, jamoaviy sport turlari orasida o'ziga xos o'rin egallaydi. Bu o'yin nafaqat jismoniy kuchni, balki taktik fikrlashni, tezkor harakatlarni va jamoaviy hamkorlikni ham talab qiladi. Voleybol o'yinida muvaffaqiyatga erishish uchun o'yinchilarning texnik ko'nikmalari, holatlarni to'g'ri baholash qobiliyati va harakatlanish texnikasini mukammal egallashi zarur. Ushbu maqolada voleybol o'yinida holatlar va harakatlanishlar texnikasini o'rgatishni takomillashtirish va mahoratini oshirish masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: voleybol, harakatlanish, texnika, takomillashtirish, texnik ko'nikmalar, harakatlanish, mashqlar. Voleybol o'yinining asosiy maqsadi to'pni raqib maydoniga tushirish va raqibning to'pni qaytarishiga yo'l qo'ymaslikdir. Bu maqsadga erishish uchun o'yinchilar turli harakatlarni amalga oshiradilar, jumladan, to'pni qabul qilish, pas berish, zarba berish va himoya qilish. Har bir harakat o'ziga xos texnikani talab qiladi. Shuning uchun, voleybol o'yinida harakatlanish texnikasini o'rgatish juda muhimdir.O'yinchilarni harakatlanish texnikasiga o'rgatishda avvalo, ularning jismoniy tayyorgarligini oshirish zarur. Jismoniy tayyorgarlik, o'yinchilarning kuch, chidamlilik, tezlik va moslashuvchanligini rivojlantirishga yordam beradi. O'yinchilarni tayyorlash jarayonida turli xil jismoniy mashqlarni amalga oshirish kerak. Bu mashqlar, masalan, sprintlar, sakrashlar, burilishlar va boshqa harakatlarni o'z ichiga olishi mumkin. Jismoniy

tayyorgarlikni oshirish, o'yinchilarning o'yin davomida tezkor va samarali harakatlanishiga yordam beradi.[1]

O'yin davomida yuzaga keladigan holatlarni to'g'ri baholash o'yinchilarning muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Har bir o'yinchi o'yin davomida raqiblarning harakatlarini kuzatishi va to'pning harakat yo'nalishini oldindan taxmin qilishi kerak. Bu esa o'yinchilarga to'pni to'g'ri qabul qilish va zarba berish imkoniyatini yaratadi. O'yinchilarni holatlarni baholashga o'rgatishda, ularning diqqatini jamlash va tezkor qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Buning uchun turli xil o'yin vaziyatlarini simulyatsiya qilish va o'yinchilarning tezkor fikrlash qobiliyatini oshirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazish mumkin.Voleybol o'yinida harakatlanish texnikasini o'rgatishda, o'yinchilarning to'g'ri pozitsiyani egallashi va harakatlarni aniq bajarishi muhimdir. Har bir harakat uchun to'g'ri pozitsiya va tayyorgarlik holati zarur. O'yinchilar to'pni qabul qilishdan oldin, ularning oyoqlari va tanasi to'g'ri holatda bo'lishi kerak. Bu o'yinchilarga to'pni samarali qabul qilish va zarba berish imkonini beradi. O'yinchilarni pozitsiya egallashga o'rgatishda, ularga turli xil mashqlarni bajarish orqali to'g'ri holatni egallashni o'rgatish mumkin.[2] Voleybol o'yinida harakatlanish texnikasini o'rgatish jarayonida, o'yinchilarning individual ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhimdir. Har bir o'yinchi o'zining kuchli va zaif tomonlarini bilishi va ularni rivojlantirishga harakat qilishi kerak. O'yinchilarni individual ko'nikmalarini rivojlantirish uchun, ularning harakatlarini kuzatish va tahlil qilish zarur. Bu o'yinchilarga o'z xatolarini aniqlash va ularni tuzatish imkonini beradi. O'yinchilarni individual ravishda tayyorlash jarayonida, ularga o'z maqsadlariga erishish uchun kerakli strategiyalarni ishlab chiqishga yordam berish muhimdir. Bundan tashqari, voleybol o'yinida jamoaviy hamkorlik ham juda muhimdir. O'yinchilar o'zaro muloqot qilishlari va bir-birlariga yordam berishlari kerak. Jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish uchun, o'yinchilarni jamoa sifatida ishlashga o'rgatish zarur. Buning uchun turli xil jamoaviy mashg'ulotlar o'tkazish mumkin. O'yinchilarni jamoa sifatida ishlashga o'rgatishda, ularga o'zaro ishonch va qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish muhimdir.[3]

Voleybol o’yinida harakatlanish texnikasini o’rgatish jarayonida, o’yinchilarning psixologik tayyorgarligini ham hisobga olish zarur. O’yinchilar o’yin davomida stress va bosimga duch kelishlari mumkin. Shuning uchun, ularni psixologik jihatdan tayyorlash va o’yin davomida o’z hissiyotlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Psixologik tayyorgarlikni oshirish uchun, o’yinchilar bilan turli xil psixologik mashqlar o’tkazish mumkin. Bu mashqlar o’yinchilarga o’z hissiyotlarini boshqarish va o’yin davomida to’g’ri qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Voleybol o’yinida hamkorlikni rivojlantirish, jamoaning muvaffaqiyati uchun juda muhimdir. Ushbu sport turi, o’yinchilar o’rtasida kuchli muloqot, ishonch va bir-biriga yordam berishni talab qiladi. Voleybol o’yinida muvaffaqiyatga erishish uchun jamoa a'zolari o’rtasida samarali hamkorlik o’rnatish zarur. Voleybolda o’yin jarayoni davomida o’yinchilar bir-birini yaxshi tushunishlari va harakatlarini muvofiqlashtirishlari kerak. Har bir o’yinchi o’z vazifasini aniq bilishi va jamoaning umumiy maqsadlariga erishish uchun qanday harakat qilishini tushunishi muhimdir. Bu jarayonda jamoaviy strategiyalarni ishlab chiqish va o’yin davomida o’zaro fikr almashish juda foydali bo’ladi. O’yin davomida muloqotning o’rni juda katta. O’yinchilar o’rtasida doimiy va aniq muloqot o’yin natijalarini yaxshilaydi. Masalan, bir o’yinchi to'pni qabul qilganda, boshqa o’yinchilar uni yo’naltirish yoki harakat qilishga undashlari kerak. Bu, o’z navbatida, o’yinchilar o’rtasida ishonchni oshiradi va jamoaviy ruhni kuchaytiradi. Voleybolda jamoaviy strategiyalarni ishlab chiqish ham muhim ahamiyatga ega. O’yinchilar birgalikda o’yin strategiyasini muhokama qilishlari va har bir o’yinchining kuchli tomonlarini hisobga olgan holda taktikalarni belgilashlari kerak. Misol uchun, bir o’yinchi kuchli zarba beruvchi bo’lsa, u holda jamoa uning zarbalaridan maksimal foyda olish uchun strategiyalarni ishlab chiqishi lozim. Bu jarayon o’yinchilarning o’zaro fikr almashishini va birgalikda qaror qabul qilishini talab qiladi. O’zaro yordam va qo’llab-quvvatlash voleybolda hamkorlikni rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi. O’yinchilar bir-birining kuchli tomonlarini aniqlab, ularni rivojlantirishga yordam berishlari kerak. Masalan, agar bir o’yinchi qabul qilishda muammoga duch kelsa, boshqa o’yinchilar uni qo’llab-quvvatlash va tajribalarini baham

ko’rish orqali yordam berishlari lozim. Bu jarayon o’yinchilar o’rtasida ishonchni oshiradi va jamoaning birligini mustahkamlaydi. Voleybol o’yinida qiyinchiliklarga duch kelish ham jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishga yordam beradi. O’yinchilar birgalikda qiyinchiliklarni yengib o’tish uchun harakat qilishlari kerak. Masalan, agar jamoa o’yin davomida muammoga duch kelsa, barchasi birgalikda strategiyalarni o’zgartirish va yangi taktikalarni ishlab chiqishlari zarur. Bu jarayon o’yinchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va ularni bir-biriga yaqinlashtiradi. O’yinlardan so’ng, o’yinchilar o’zaro fikr almashish va tajribalarini baham ko’rish uchun vaqt ajratishlari muhimdir. Bu jarayon o’yinchilarning o’zaro ishonchini oshiradi va bir-birini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. O’yinchilar o’zaro fikr almashish orqali o’z kamchiliklarini aniqlashlari va kelajakda yaxshilanish uchun qanday harakat qilishlari kerakligini bilishlari mumkin. Voleybol o’yinida hamkorlikni rivojlantirish, jamoaning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Jamoa ichidagi hamkorlik va ishonchni rivojlantirish, o’yinchilarning o’zaro aloqalarini mustahkamlaydi va o’yin natijalarini yaxshilaydi. Shuning uchun, o’yinchilar o’rtasida samarali hamkorlikni o’rnatish va rivojlantirishga doimo e'tibor berish zarur. Voleybol o’yini, nafaqat jismoniy kuchni, balki jamoaviy ruhni, ishonchni va o’zaro yordamni ham talab qiladi. Bu jihatlar, o’yinchilarning muvaffaqiyatli o’yin o’tkazishlari uchun asosiy omillardir.[4]

Xulosa:

Natijada, voleybol o’yinida holatlar va harakatlanishlar texnikasini o’rgatishni takomillashtirish va mahoratini oshirish jarayoni murakkab va ko’p qirralidir. O’yinchilarning jismoniy tayyorgarligi, holatlarni baholash qobiliyati, harakatlanish texnikasi, individual ko’nikmalar va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun murabbiylar o’yinchilarni to’g’ri tayyorlash, ularni motivatsiyalash va psixologik jihatdan tayyorlashga e’tibor berishlari zarur. Bularning barchasi voleybol o’yinida muvaffaqiyatga erishish va o’yinchilarning mahoratini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov, A. (2019). "Voleybol: Nazariy va amaliy asoslar". Toshkent: Sport nashrlari.

2. Saidov, R. (2020). "Voleybol o'yinida texnikalar va taktikalar". Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashri.

3. Xolmatov, M. (2018). "Voleybol o'yinida harakatlanish texnikasi". Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashri.

4. Tursunov, D. (2021). "Voleybol: O'qitish metodikasi". Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti nashri.

5. Raxmonov, A. (2022). "Voleybol o'yinida mahoratni oshirish". Toshkent: O'zbekiston Respublikasi sport vazirligi nashri.

6.Axmatkulovna, Elova Sitora. "Qisqa Masofaga Yuguruvchilarni Mashg 'Ulotlarida Vosita Va Usullarni Qo 'Llanishi." *Miasto Przyszłości* 50 (2024): 526-528.

7.Axmatkulovna, Elova Sitora. "QISQA MASOFAGA YUGURUVCHILARNI YILLIK MASHG'ULOTLARIDA YUKLAMALARNI TAQSIMLANISHI." *Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences*. Vol. 3. No. 6. 2024.

8.Axmatkulovna, Elova Sitora. "QISQA MASOFAGA YUGURUVCHILARDA TEZKOR KUCHNI RIVOJLANTIRISH." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY* (2024): 1085-1087.

9.Axmatqulovna, Elova Sitora, and Ergasheva Zulayxo Sodiqovna. "DARS TAHLILI, TURLARI VA UNING PEDAGOGIK AHAMIYATI." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 11.6 (2023): 145-147.

10.Элова, Ситора. "Формирование и совершенствование педагогического мастерства учителей физического воспитания." *Общество и инновации* 4.10/S (2023): 75-79.

THE EFFECTIVENESS OF SCANNING AND SKIMMING STRATEGIES ACROSS DIFFERENT READING MATERIALS AND PURPOSES.

Galiulina Ozoda Kayumovna

University of World Languages of Uzbekistan

Teacher at the Department of Applied Disciplines N3

Boltaboyev Farxodjon Shavkatjon o'g'li

English State University of World Languages of Uzbekistan

Teacher at the Department of Applied Disciplines N3

Annotation: This article explores the effectiveness of scanning and skimming strategies in various reading contexts. It examines how these strategies are applied to different reading materials and purposes, drawing from literature analysis, empirical methods, and discussion of results. Recommendations for effective use of these strategies in diverse contexts are also provided.

Keywords: Scanning, skimming, reading strategies, reading comprehension, reading purposes, text types, efficiency.

In the rapidly evolving landscape of education and information acquisition, effective reading strategies are essential for navigating diverse texts. Among these strategies, scanning and skimming have been widely acknowledged for their efficiency in extracting relevant information from texts. Scanning involves searching for specific details or keywords, while skimming focuses on grasping the general idea or essence of the material. This article investigates the effectiveness of these strategies when applied to different reading materials and purposes, seeking to establish best practices for their utilization.

The methodology of this study includes a comparative analysis of scanning and skimming strategies applied to various reading materials, including academic articles, instructional guides, fiction, and technical documents. Data was collected through a series of reading comprehension tests administered to participants with varying reading purposes, such as information retrieval, comprehension, and synthesis.

The participants were divided into two groups: one group employing scanning techniques, and the other using skimming strategies. Their performance was measured based on accuracy, speed, and comprehension scores for different text types. A combination of qualitative and quantitative analysis was used to evaluate the data.

Reading effectively is a critical skill required for academic success, professional efficiency, and personal growth. Two commonly used reading techniques are scanning and skimming. These techniques are particularly effective when used appropriately according to the type of reading material and the intended purpose. This paper will explore the effectiveness of scanning and skimming strategies across various reading materials and purposes.

Scanning Definition

Scanning is a rapid reading technique used to locate specific information within a text. The reader's focus is directed toward finding particular keywords, phrases, or data points without comprehensively reading the entire passage.

When Scanning Is Effective

– Research Papers and Reports: Useful for locating specific data, references, names, or statistical figures.

– Textbooks and Academic Articles: Effective for finding definitions, formulas, or key terms.

– Web Pages and News Articles: Helpful for quickly identifying relevant information such as dates, names, or facts.

– Dictionaries, Indexes, and Glossaries: Highly effective for finding precise information quickly.

Purposes Served By Scanning

- Answering targeted questions.
- Gathering specific information for research purposes.
- Reviewing key points for exams.

Limitations of Scanning

- Ineffective for understanding the overall meaning or argument of the text.
- Can result in missing important contextual information.

Skimming

Definition

Skimming is a reading strategy aimed at gaining a general understanding of the text by reading quickly through sections to grasp the main idea without delving into details.

When Skimming Is Effective

- Textbooks and Essays: Helpful for understanding the structure, main argument, and key points of a text.
- Magazines and Blogs: Useful for quickly determining the relevance or interest level of the material.
- Books and Long Articles: Effective for previewing content to decide whether thorough reading is necessary.

Purposes Served By Skimming

- Previewing text before in-depth reading.
- Gathering main ideas and overall themes.
- Determining the relevance of a document for further reading.

Limitations of Skimming

- Limited understanding of finer details.
- Risk of missing important information.

Comparative Analysis

Strategy	Best Suited For	Most Effective When	Least Effective When
Scanning	Data-heavy materials, research	Searching for specific details	Understanding overall concepts
Skimming	General reading, articles	Grasping main ideas quickly	Finding detailed information

The effectiveness of scanning and skimming strategies largely depends on the reader's purpose and the nature of the material. Scanning is highly efficient when searching for specific pieces of information within dense texts, while skimming is ideal for acquiring general ideas quickly. However, these strategies are less effective when deeper comprehension and detailed analysis are required.

The findings suggest that the application of scanning and skimming strategies should be tailored to the nature of the text and the intended reading purpose. While scanning provides precision in locating specific details, skimming offers a broader perspective that aids comprehension and synthesis.

Educators and professionals should consider the suitability of these strategies when teaching reading techniques or designing reading tasks. Moreover, combining scanning and skimming effectively can lead to improved reading efficiency and comprehension, particularly in academic and professional settings.

Conclusions

In conclusion, scanning and skimming are valuable strategies for enhancing reading efficiency. Their effectiveness depends on the text type and the reader's purpose. For optimal results, readers should be trained to recognize when to apply each strategy and how to combine them effectively. Future research could further explore the integration of these strategies in digital reading environments and their potential to enhance comprehension in various disciplines.

References.

5. Bam ford, Julian and Richard R. Day. (2004). "Extensive Reading Activities for Teaching Language". Cambridge Handbooks for Language Teachers. Cambridge, England.

6. Barnhart, Cynthia A. (2008). The Facts on File Student's Dictionary of American English. Facts on File, Inc

7. Brown, H. Douglas. (2001). Principles of Languages Learning and Teaching. New York: Pearson.

8. Djuwarsih, (2006). Learning and Teaching Strategies. Penerbit Wijaya Saputra. Jakarta.

9. Fatmawati, Yuli. (2014). The Impact of Using Skimming and Scanning Strategies of Descriptive Text towards Students' Reading Comprehension at Grade Eight of SMPN 22 Bandar Lampung. Digital Library Universitas http://digilib.unila.ac.id.

10. Iwahori, Y. (2008). Developing Reading Fluency: A study of extensive reading in EFL. Reading in a Foreign Language. 20, 70-91.

11. Macleod, M. (2013). Types of Reading. Retrieved from fis.ucalgary.ca/Brian/611/ reading type.Html #references.

ARXITEKTURA VA QURILISH SOHASI TA’LIM YO‘NALISHLARIDA UMUMKASBIY, MAXSUS HAMDA TANLOV FANLARNING O‘ZARO INTEGRATSIYASI

Xudoykulov Rustam Quchqorovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiya universiteti o’qituvchisi

email: rustam85terdu@mail.ru

Annotasiya: Arxitektura-qurilish sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishda umumkasbiy va ixtisolik fanlari orasidagi integratsiyani ta’minlagan holda ta’lim berish natijasida innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatga tayyorlash amalga oshiriladi.

Kalit so’z: Bino, inshootlar, konstruktsiyalar, mustahkamlik, bikrlik, ustuvorlik, davlat standartlashtirish tizimi, konstruktorlik, qurilish muhandislik, fasad, reja, deformatsiya, innovatsion muhandislik, umumkasbiy, ixtisolik, integratsiya, innovatsion muhandislik

ВЗАИМНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ ОБЩИХ, СПЕЦИАЛЬНЫХ И ЭЛЕКТИВНЫХ ПРЕДМЕТОВ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ АРХИТЕКТУРЫ И СТРОИТЕЛЬСТВА

Худойкулов Рустам Кучкарович

Преподаватель Термезского государственного

университета инженерии и агротехнологий

email: *rustam85terdu@mail.ru*

Аннотация: При совершенствовании системы подготовки кадров в области архитектуры и строительства подготовка к инновационной инженерной

профессиональной деятельности осуществляется в результате образования, обеспечивающего интеграцию общеобразовательных и профильных дисциплин.

Ключевое слова: Здание, сооружения, сооружения, прочность, единство, приоритет, система госстандарта, проектирование, строительная техника, фасад, план, деформация, инновационная инженерия, общепрофессиональная, специализация, интеграция, инновационная инженерия

MUTUAL INTEGRATION OF GENERAL, SPECIAL AND ELECTIVE SUBJECTS IN THE FIELD OF EDUCATION OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION

Khudoykulov Rustam Kuchkarovich

Teacher at Termez State University of Engineering and Agrotechnology

email: *rustam85terdu@mail.ru*

Abstract: When improving the system of training in the field of architecture and construction, preparation for innovative engineering professional activities is carried out as a result of education that ensures the integration of general education and profile disciplines.

Keyword: Building, structures, structures, strength, unity, priority, state standard system, design, construction equipment, facade, plan, deformation, innovative engineering, general professional, specialization, integration, innovative engineering

Arxitektura-qurilish sohasida kadrlar tayyorlash tizimini ilg‘or xorijiy tajriba hamda xalqaro standartlar asosida transformatsiya qilish, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish hamda ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarishning o‘zaro integratsiyasini mustahkamlash maqsadida [2] Arxitektura va qurilish sohasida muhandislarni tayyorlovchi yo‘nalishlarning fan dasturlari va ishchi dastur sillabuslarini tadqiqotimiz aspektida tahlil qilib chiqdik. Jumladan,

60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ixtisosligi o‘quv reja fan dasturi va ishchi dastur sillabusi mazmunini tahlil qilib, mazkur yo‘nalish uchun quyidagi fanlar umumkasbiy, ixtisoslik va tanlov fanlarini asosiy ahamiyat kasb etadi degan xulosaga keldik:

1. Matematik va tabiiy-ilmiy fanlar bilan ixtisoslik fanlarini ilmiy hamda nazariy jihatdan bog‘liqligini ta’minlovchi umumkasbiy fanlar:

- Chizma geometriya va muhandislik grafikasi;
- Qurilish mexanikasi;
- Injenerlik geodeziyasi;
- Injenerlik geologiyasi;
- Qurilish materiallari va buyumlari
- Umumiy elektorotexnika;
- Qurilish ekalogiyasi;
- Qurilishda axborat texnologiyalari;

Talabalarni quyidagi umumkasbiy fanlarni o‘zlashtirishi arxitektura va qurilish muhandisligida amalga oshayotgan real jarayonlarni tabiatning umumiy qonunlari pozitsiyasidan turib tahlil qila olish qobiliyatini paydo qiladi. [6]

2. Maxsus bilimlar, kasbiy faoliyatdagi bilim va ko‘nikmalarni, arxitektura va qurilish sohasida ishlab chiqarishning o‘zaro integratsiyasini mustahkamlashga oid fan texnika yutuqlari, muammolari va ularning rivojlanish istiqbollari haqidagi tasavvurlarini hosil qiluvchi ixtisoslik fanlari:

- Sanoat va fuqaro binolari arxitekturasi;
- Binolar energiya samaradorlik injiniringi;
- Qurilish jarayonlari texnologiyasi. Qurilish mashinalari.
- Bino va inshootlarning texnik holatini baholash
- Qurilish konstruksiyalarini loyihalashda komp’yuter texnologiyalari;
- Gruntlar mexanikasi, zamin va poydevorlar;

- Bino va inshootlarni barpo etish texnologiyasi;
- Yog‘och konstruksiyalari;
- Metall konstruksiyalari;
- Temirbeton va tosh konstruksiyalari;
- Bino va inshootlar zilzilabardoshligi;

Mazkur guruh fanlarini o‘rgatishdan asosiy maqsad arxitektura va qurilish sohasida talabalarda tabiatning umumiy qonuniyatlarini amalga oshishi haqidagi tasavvurlarni rivojlantirishdan iborat. Natijada talabalar kasbiy masalalarning asosiy variantlari bo‘yicha muhandislik hisob-kitoblari metodikalariga, ko‘p maqsadli qurilish jarayonlarini loyihalashtirish va konstruksiyalash asoslariga ega bo‘ladilar [6].

3. 60730300- “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ta’lim yo‘nalishidagi ixtisoslik tanlov fanlar bloki;

“Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisoslik tanlov fanlariga oliy ta’lim muassasasi Ilmiy Kengashi qaroriga asosan “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” nomli fan kiritiladi, fan dasturi ishlab chiqilib va shu fan dasturi asosida ta’lim berish amalga oshiriladi.

Nazariy jihatdan qaralganda umumkasbiy fanlarning fanlararo integratsiyasini ta’minlagan holda o‘qitish, shundan so‘ng “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisoslik tanlov fanini o‘quv rejasiga “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” nomli maxsus fan kiritish orqali umumkasbiy va ixtisolik fanlari orasidagi integratsiyani ta’minlagan holda ta’lim berish natijasida innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash amalga oshiriladi. [5]

Oliy ta’lim muassasasi ta’lim jarayonining vazifasi faqatgina o‘quv va ilmiy ma’lumotlarni taqdim etishdan iborat emas. Balki, zamonaviy qurilish muhandislarni tayyorlashda kasbiy sifatlarni shakllantirish va aqliy qobiliyalarini rivojlantirish katta ahamiyat kasb etadi. Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash jarayoni quyidagi 4 ta yo‘nalish bo‘yicha bilim olishni o‘z

ichiga oladi: a) gumanitar va ijtimoiy–iqtisodiy; b) matematik va tabiiy-ilmiy; v) umumkasbiy; g) ixtisoslik. Talabalarga bunday asosda ta’lim berishda ularning kasbiy tayyorgarligini oshirish, kasbiy tayyorgarlikni ta’minlovchi fanlarini o‘qitish orqali amalga oshiriladi.

Oliy ta’lim muassasalarining ko‘pchilik ixtisosliklarida “Qurilish mexanikasi” fani asosiy hisob- konstruktorlik kursi hisoblanadi, uni o‘zlashtirish davomida talabalarda bo‘lg‘usi kasbiy faoliyatlarida mahsuldor ishlashlari uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar shakllanadi. Davlat ta’lim standartlarida aniqlangan barcha fanlar hozirgi vaqtda malaka talablariga egadir. Shu sababdan ham “Qurilish mexanikasi” fanining o‘ziga xos vazifalaridan biri – talabalarda kasbiy sifatlarni shakllantirishdir. Kasbiy sifatlar – ta’lim-tarbiya va amaliy faoliyat jarayonida shakllanadigan, xizmat vazifalarini samarali bajara oladigan shaxsda rivojlanadigan sifatlardir va ular quyidagilar:

- ixtisoslik fanlarini o‘rganish va chuqur egallash uchun zarur bo‘lgan fundamental umumkasbiy bilimlarni, amaliy ko‘nikma va o‘quvlarni shakllantirishi;
- umumkasbiy vazifalarni hal etishda fan va ta’limning zamonaviy muammolariga doir bilimlardan foydalanishga tayyorlash;
- talabalarni berilgan shartlarga ko‘ra inshootlar va konstruktsiyalarning mustahkamligi, bikrligi va ustuvorligini loyihalashtirishga o‘rgatish; [1]
- Davlat standartlashtirish tizimi va konstruktorlik hujjatlarining yagona tizimi talablari asosida qurilish muhandislik chizmalarini tuzish tartibi va qoidalarini; qurilish chizmalarini o‘qish va fasad, reja, qirqim chizmalarini bajarish talablarini bilishi va ulardan foydalana olishi;
- bino, inshootlar va konstruksiyalar elementlarida xosil bo‘ladigan kuchlanganlik xolatini va deformatsiyalanishni muxandisona taxlil qilish; [1]
- quruvchi muhandislarga inshoot va uning elementlarini tejamli, mustahkam, chidamli va muqobil shakllarini topib loyihalash va qurishni o‘rgatish [1]

Talabalardan talab etiladigan bilim va ko‘nikmalarning mazmuni o‘quv dasturida ko‘rsatilgan 60730300- “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisosligi bo‘lib, unda ixtisoslik uchun “Qurilish mexanikasi” faniga ajratilgan soatlar 1- jadvalda keltirilgan. Kelajakda har bir ta’lim yo‘nalishlarida talaba tanlov fanlarini ulushini oshirish ta’lim-fan-ishlab chiqarish tamoyillariga asoslangan holda mutaxasislar tayyorlash

malakasini qo‘llanilishi innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga qo‘llashni takomillashtirishga qaratilgan isloxot hisoblanadi.

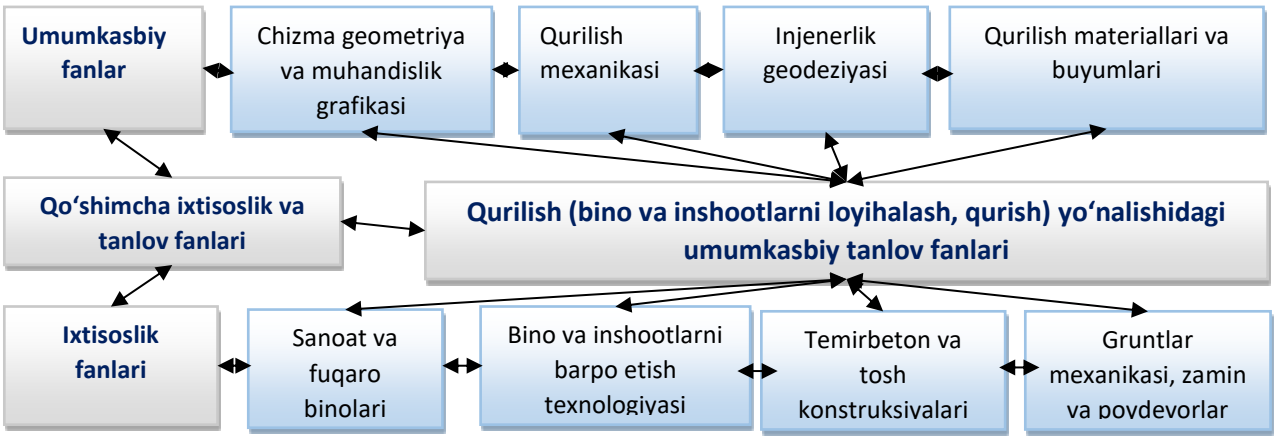
60730300- “Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish)” ixtisosligi uchun “Qurilish mexanikasi” faniga ajratilgan soatlar

1- jadval

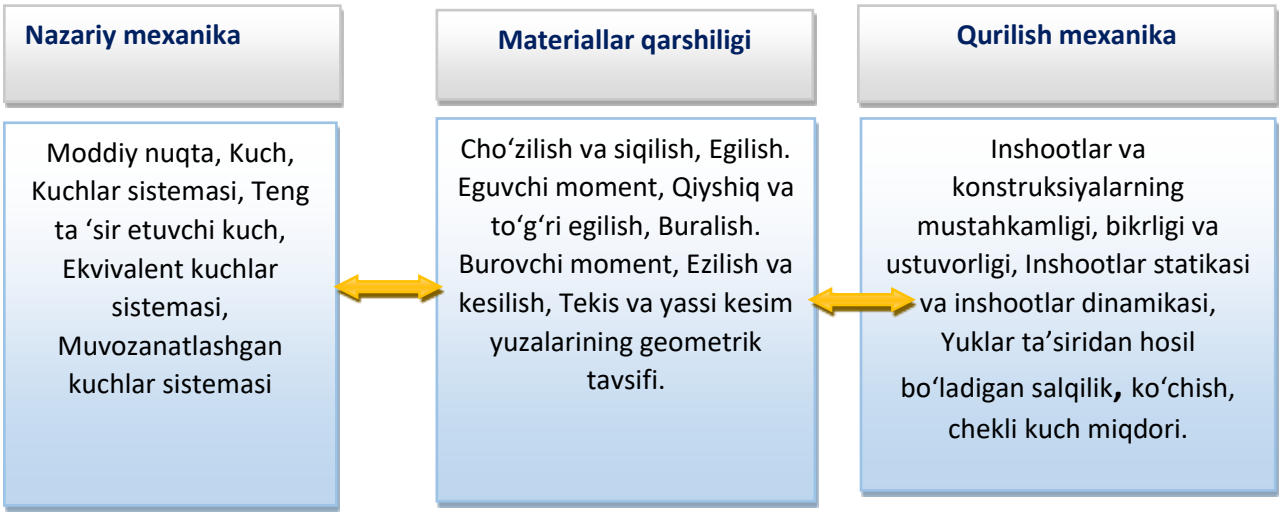
O‘quv fani nomi	Jami soat	**Ma’ruza**	**Amaliy mashg‘ulot**	**Laboratoriya mashg‘uloti**	**Mustaqil ta’lim**
Qurilish mexanikasi	540	120	104	16	300
III, IV, V, VI – semestrlar					

Qurilish mexanikasi fani 3,4,5 va 6-semestrlarda o‘qitiladi. Fan uchun o‘quv vaqti shunday taqsimlanganki, har bir ma’ruza mashg‘ulotiga bittadan amaliy va laboratoriya mashg‘uloti to‘g‘ri keladi. Fanni o‘zlashtirish uchun ma’ruza, amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari navbatma-navbat amalga oshiriladi. Mashg‘ulotlarning bunday ketma-ketligi taqdim etilayotgan materialni o‘zlashtirilish jarayonini nazorat qilib borish imkoniyatini berib, zarur bo‘lganda bu jarayonni muvofiqlashtirib boshqarish imkoniyatini beradi. “Qurilish mexanikasi” fani oldida turgan vazifalar: ilgari o‘zlashtirilgan fanlardan nazariy bilimlarni tizimlashtirish va muhandisda kasbiy sifatlarni shakllantirish maqsadida ularga kasbiy yo‘naltirishni berish; fizika va mexanikaviy qonunlarni bilish asosida talabalarni turli mexanik jarayonlarni tushuntirishga; masala yechimini har tomonlama tahlil asosida optimal yechimini topishga hamda o‘z nuqtai nazarida tahliliy asoslagan holda turishga o‘rgatish. [6]

Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ta’lim yo‘nalishi fan bloklaridan tadqiqotimizda foydalaniladigan fanlarni nazariy jihatdan ikkita, tashqi va ichki integratsiyalarini hosil qilamiz (1-rasmlar).

1-rasm. Fanlar bloklarining o‘zaro bog‘liqligi

2-rasm.Nazariy mexanika, Materiallar qarshiligi va Qurilish mexanikasi fanlarining o‘zaro bog‘liqligi

Birinchi va ikkinchi semestrlarda o‘zlashtirilgan barcha fanlar umumkasbiy bo‘lgan “Qurilish mexanikasi” fani uchun fundament bo‘lib hisoblanadi, o‘z navbatida mazkur fan tabiiy-ilmiy fanlar bilan maxsus fanlarni bog‘lovchi qism hisoblanadi.

“Qurilish mexanikasi” fani umumtexnik fanlarning mantiqiy yakunlovchi fan hisoblanadi. “Qurilish mexanikasi” fanini o‘zlashtirish uchun umumkasbiy fanlardan “Nazariy mexanika”, “Materiallar qarshiligi”, “Qurilish materiallari va buyumlari”,

“Gruntlar mexanikasi zamin va poydevorlar” va ayniqsa “Chizma geometriya va muhandislik grafikasi” fanlarini puxta o‘rgangan bo‘lishlari shart. Yuqoridagi 2-rasmda “Nazariy mexanika” va “Materiallar qarshiligi” fanlarini “Qurilish mexanikasi” faniga bog‘liqligi aynan qaysi mavzularda ko‘rinishi keltirilgan. Bundan ko‘rinib turibdiki bo‘lg‘usi arxitektura va qurilish sohasidagi muhandislar umumkasbiy fanlarni qanchalik puxta o‘rganishi ularning ixtisoslik fanlarini, bitiruv oldi amaliyotlarini, bitiruv malakaviy ishlarini bajarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Umumkasbiy fanlarni o‘rganish mobaynida talabalarda kasbiy kompetensiyalari shakllansa, ixtisoslik va tanlov fanlari orqali ularning kasbiy kompetentligi hosil bo‘ladi.

Talabalarni kelgusi muhandislik kasbiy faoliyatlarida innovatsion muhitda ish olib borishi, tempaintellektual o‘zgarishlarga ya’ni hozirgi texnika va texnologiyalarni tez sur’atda jadal rivojlanish jarayonida raqobatbardosh kadrlar bo‘lib shakllanishi, yangiliklarga tezkor moslashuvchan bo‘lishlari talab etiladi. Termiz muhandislik-texnologiya instituti “Surxon Sanoat Qurilish“ kompaniyasi bilan tuzilgan hamkorlik shartnomasiga ko‘ra 60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ta’lim yo‘nalishi talabalari ishlab chiqarish amaliyotlarini mazkur kompaniyada o‘zkazadi. “Surxon Sanoat Qurilish“ kompaniyasining ishlab chiqarish hamda zamonaviy bino va inshootlar qurilishlari zamon talabiga mos holda takomillashtirilib, ishlab chiqarish va qurilish salohiyati ortib bormoqda. Kompaniyaga yosh mutaxasislarni o’qish davomida ishga qabul qilgandan so‘ng ular amaliyotni aynan shu kompaniya tassarufidagi qurilish korxonalarida o‘taganliklariga qaramay yosh muhandislarni yetakchi mutaxasislar tomonidan 3 oydan – 6 oygacha qayta tayyorlanadi. Kompaniyadagi tajribali mutaxasislar bilan fikrlashganimizda ularning fikricha talabalar aynan quriliish korxonalaridagi yangi zamonaviy qurilish texnologiyalarni ishlash prinsiplari, qurilish jarayonlarini yangi avlodlarini, yangi ma’lumot sifatida qabulishlari lozim. Tabalar oliy ta’limdan ishlab chiqarishga tayyor kompetentli kadr sifatida borib, tezda ishlab chiqarish jarayonlariga moslashib ketishlari zarur.

“Surxon Sanoat Qurilish“ kompaniyasi va oliy ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlik shartnomasiga ko‘ra korxonadagi mutaxasislar bilan oliy ta’lim muassasasi o‘qituvchilari birgalikda ta’lim berish sharoitini yaratish bo‘yicha kelishuvga erishildi. Ishlab chiqarish korxonasining muhandislarga qo‘yilgan talablari ya’ni paradigmalariga ko‘ra talabalarni o‘qitish maqsadida ishlab chiqarish korxonasi tomonidan “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” deb nomlangan yangi fan kiritish, uni dasturini ishlab chiqish va ishlab chiqarish korxonasi-oliy ta’lim muassasasi tizimida yetakchi mutaxasislar bilan tajribali o‘qituvchilar hamkorlikda ixtisoslik fani sifatida o‘qitilishi yo‘lga qo‘yildi. “Innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash asoslari” fanini o‘qitish orqali bo‘lg‘usi muhandislarning innovatsion muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlash, ularni kasbiy kompetentli muhandis darajasida tayyorlash nazarda tutilgan. [4]

Oliy ta’lim muassasalari ko‘pchilik ixtisosliklarida “Qurilish mexanikasi” fani asosiy hisob-konstruktorlik kursi hisoblanadi, uni o‘zlashtirish davomida talabalarda bo‘lg‘usi kasbiy faoliyatlarida mahsuldor ishlashlari uchun zarur bo‘lgan kompetentlik shakllanadi. [3] Davlat ta’lim standartlarida aniqlangan barcha fanlar hozirgi vaqtda malaka talablariga egadir. Shu sababdan ham “Qurilish mexanikasi” fanining o‘ziga xos vazifalaridan biri bo‘lgan ya’ni talabalarda umumkasbiy sifatlar shakllantirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. “Qurilish mexnikasi” fan dasturi. 60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) ta’lim yo‘nalishi malaka talablari. Toshkent. 2021 y.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.11.2022 yildagi PQ-416-son

3. R.Mavlonova, O.To‘raeva, K.Xoliqberdiev. Pedagogika. Darslik. Toshkent. “O‘qituvchi” 2001.

4. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi “Adabiyot jamg‘armasi” nashriyoti. Toshkent, 2006.-160 b

5. Avlaev O.U., Jo‘raeva S.N., Mirzaeva S.P. “Ta’lim metodlari” o‘quv-uslubiy qo‘llanma, “Navro‘z” nashriyoti, Toshkent, 2017.-226 b.

6. 60730300-Qurilish (bino va inshootlarni loyihalash, qurish) bakalavriyat ta’lim yo’nalishi “Malaka talabi” 2022 yil

INTERYERLARDA “JONLI DEVOR” KOMPOZITSIYALARIDAN FOYDALANISHNING USTUVOR TAMOYILLARI

Xudoykulov Rustam Quchqorovich

Termiz davlat muhandislik va agratexnologiyalar universiteti

katta o’qituvchisi, pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: *rustam85terdu@mail.ru*

Annotatsi. Maqolada gulchilikning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lgan bino va inshootlarning ichki qismlarini vertikal bog'lash usullari, xususan, "Tirik devor" dan foydalanishning kompozitsiyalari, turlari va ustuvor tamoyillari ko'rib chiqiladi.

Tayanch so‘z va tushunchalar: Fitokompozitsiya, trend, gidroponika, fitomodul, fitovall, fitopatiya, ekzotik, iz, subtropik, ampel, sukkulent, epifit.

Аннотация. В тезисе исследуются приемы вертикального озеленения интерьеров зданий и сооружений, которые входят в число основных направлений флористики, в частности, композиции, виды и приоритетные принципы использования «Живая стена».

Ключевые слова. Фитокомпозиция, тренд, гидропоника, фитомодуль, фитостена, фитокартина, экзотика, тропок, субтропик, ампель, суккулент, эпифит.

Annotation.The scientific thesis explores the methods of vertical landscaping in the interiors of buildings and structures, which are among the main directions of floristics, in particular, the compositions, types and priority principles of use "Living Wall".

Keywords. Phytocomposition, trend, hydroponic, phytomodule, phytodevor, phytocart, exotic, tropical, subtropical, ampel, succulent, epiphytic.

1988 yilda Fransuz dizayneri Patrik Blank landshaft dizayni uchun vertikal ko'kalamzorlashtirishdan foydalangan, buning uchun u kigiz (namat) asos (poydevor)ini qo'llagan. Ushbu asos ozuqaviy eritmada namlangan. Blanka tizimi vertikal bog'larni yaratish uchun gilam texnologiyasini keltirib chiqardi. Keyinchalik takrorlanuvchi modulli elementlardan fitokompozitsiyalarni yig'ish imkonini beradigan “Modulli texnologiya” paydo bo'ldi.

Bugungi kunda vertikal ko'kalamzorlashtirish - bu turar joy va jamoat binolari xususan, ofis binolarini loyihalashda tan olingan va ommabop tendentsiya (an'ana)dir, agar bog'-park yoki xiyobon uchun yetarli joy bo'lmasa, tabiatning bir qismini shahar peyzajiga olib kirish usulidir.Interyerlarda “Jonli devor”li vertikal ko'kalamzor kompozitsiyalari turli o'lchamlarda bo'lishi mumkin. Odatda, ularni yaratish uchun gidroponik (tuproqsiz, ozuqa moddalari eritmasida o'simlik o'stirish) tizimlardan foydalaniladi, bu yerda o'simliklarning oziqlanishi tuproqdan foydalanmasdan amalga oshiriladi. Bu xonadagi chang-tuzon va yoqimsiz hidlarning oldini olishga yordam beradi.

Zamonaviy gidroponik qurilmalar dasturli tizimlar, elektronika bilan jihozlangan bo'lib, insonlarning “Jonli devor”larni parvarishlashini(ortiqcha mehnatni) minimal darajada kamaytiradi. Gidroponik qurilmadagi eritmaga ozuqa moddalarini etkazib berish avtomatik ravishda amalga oshiriladi va agar uning zahirasi tugasa, tizim uni to'ldirish kerakligini xabar qiladi. Ular gidroponik tizimlardan, elektr uzilishlari, suv yoki elektr toki bilan bog'liq muammolardan qo'rqmaydi - buning uchun maxsus ish rejimlari ta'minlanadi.

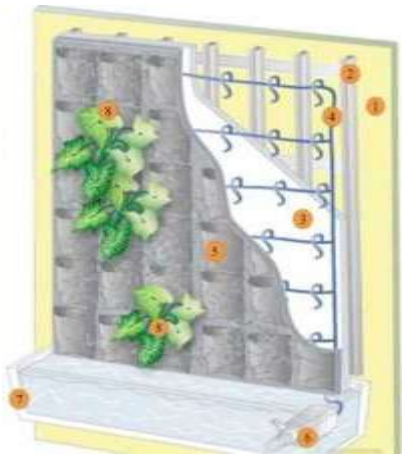
“Jonli devor”lar ko'pincha ofis binolarida ishlatiladi. Ofis binosining qabulxona

devorlaridan biri shu tarzda bezatilishi mumkin. Kichikroq vertikal kompozitsiya, masalan: “Fitokartina” ishchi xonaning interyeriga tabiiylik baxshida etadi va ko'zga dam beradi. Shuningdek, turar joy binolari interyerlarini bezatish uchun jonli rasmlar va hatto butun yashil devorlarni yaratish mumkin. Odatda, xonadon(kvartira), jamoat binolari xususan, ofis binosi interyerlarida “Fitomodul” va “Fitodevor” uslubida “Jonli devor” kompozitsiyalarini yaratishda ekzotik(mahalliy iqlim sharoitiga xos bo'lmagan, o'zga iqlim mintaqalaridan keltirilgan, tropik, subtropik) o'simliklardan foydalaniladi.

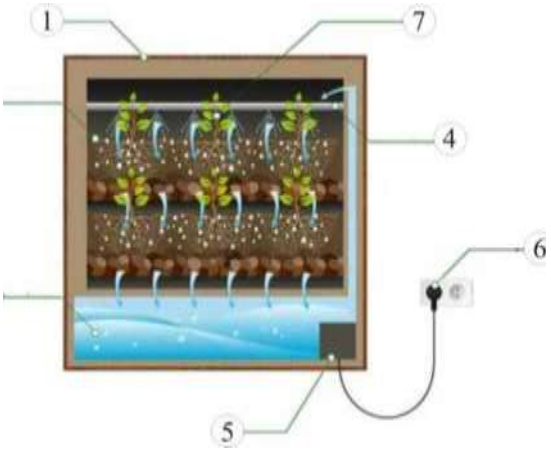
Turar joy va jamoat binolari interyer va eksteryerlarida “Jonli devor” texnologiyasi devorlar yuzasida o'simliklarni o'rnatishni o'z ichiga oladi. Bunda bino va inshootlar tashqi hamda ichki devorlarini ko'kalamzorlashtirishning quyidagi ikkita usulidan foydalanish mumkin:

Fitomodul (fito- o'simlik, modul-asos bo'lgan biror shakl, ob'yekt takrorlanishi) -bu o'simliklar(ampelli va chirmashib o'suvchi lianalar, gullar, maysalar va h.k.) joylashtiriladigan bir yoki bir necha qavat(pog'ona)lardan iborat bo'lgan germetik (havo kirmaydigan-chiqmaydigan) plastik panel. Fitomodul sug'orish tizimining barcha elementlari ishonchli tarzda yashiringan bo'lib, bino tashqarisida yoki bino ichida o'rnatilishi mumkin (1-rasm)

Fitodevor - bu kompozitsiya hajm jihatidan kattaroq va aniq estetik ta'sirga ega. 1m^2 ga turli xil o'simliklarni(gullaydigan, gullamaydigan, sukkulent, ampelli va h.k.) kompozitsion rejalashtirish mumkin. Fitodevor bir necha fitomodullardan tayyorlanadi(2-rasm)[1].

1-rasm

2-rasm

1-rasm. **Fitomodul konstruktiv sxemasi**: 1) Bino-inshoot devori; 2) Fitomodul karkasi (po'lat, alyuminiy); 3) Suv o'tkazmaydigan material; 4) Quvur tizimi (o'simliklarni sug'orish uchun polietilenli quvur naychalari); 5) Matoli cho'ntakchalar (suvga chidamli sintetik mato); 6) Suv osti nasosi (suv quvur tizimida o'simliklarni sug'orgich); 7) Taglik (Suv saqlovchi qurilma); 8) O' simliklar (dekorativ bargli Alokaziya).

2-rasm. **Fitodevor konstruktiv sxemasi**:1) Yengil konstruksiya(po'lat, alyuminiy); 2) O'simliklar uchun tokcha(taxmon); 3) Germetik ximoyalangan suv saqlagich; 4) Suvni taqsimlovchi sug'orish tokchasi(quvurli naycha); 5)O'simliklarni dasturli muntazam sug'orish qurilmasi; 6) Sug'orish qurilmasi va nasosni harakatlantiruvchi(elektor toki-rozetka); 7) O'simliklar (bog' va xonaki (ekzotik)).

Shunday qilib, “Jonli devor” kompozitsiyalarini yaratish uchun bir necha omillar muhimdir:

Birinchidan, bu fazo, muhit(masalan: binoning interyer va eksteryer muhiti). Odatda, xonaning maydoni yashil maydonga umumiy maydonning 10 m^2ga 1 m^2ni hisoblashda ajratiladi.

Ikkinchidan, quvur(suv quvuri) liniyasi borligi, chunki o'simliklar doimo suvga muhtoj.

Uchinchidan, bu gidroponik tizim ulanadigan elektr rozetkasi.

To 'rtinchidan, tabiiy yorug'lik (yoki uni sun'iy yorug'lik bilan almashtirish qobiliyati).

Beshinchidan, devorlar mustahkam bo'lishi kerak, chunki ular fitomodulalarning nisbatan katta vazniga dosh berishiga to'g'ri keladi. Qoidaga ko'ra, yuqoridagi bir yoki bir necha talablarning bajarilmasligi juda fojiali emas- har doim kommunikatsiya(suv quvurlari va h.k.) qurulmalarini o'tkazish yoki devorga parallel ravishda maxsus tayanch devor qurish(qo'shish) mumkin. Darhaqiqat, bino-inshootning chiroyli ichki yoki tashqi me'moriy dizaynidan tashqari, vertikal yashil dekor(umumiy ko'rinish, manzara, bezak) tufayli interyerda tabiiy konditsioner va ajoyib tabiiy ovoz izolyatsiyasini yaratish mumkin. Albatta, “Jonli devor” kompozitsiyalari standart dekordan ko'ra ko'proq e'tiborni talab qiladi, ammo “Fitomodul” va “Fitodevor” kompozitsiyalarini smart(ingliz tilidan. self-monitoring, analysis and reporting technology - o'z-o'zini nazorat qilish, tahlil qilish va hisobot berish texnologiyasi) texnologiyalaridan foydalangan holda qo'llanilishi “ekstensiv (ortiqcha mehnat talab etmaydigan, miqdori va ko'lamini oshirish)” usuldan foydalanish mazkur muammoli masalaning yechimi hisoblanadi. Bundan tashqari, kompozitsiyalar modulli tizimga asoslanganligi bois kompozitsiyani qismlarga ajratish, holatlarini o'zgartirish(turli komponovkada ijodiy o'zgartirish), kamaytirish mumkin[2].

Ichki va tashqi makonda yam-yashil, chiroyli va xushbo'y o' simliklarning qo'llanilishi barchani mamnun qiladi. Bunday eko tabiatning xushmanzara burchagi(muhiti)ni eslatuvchi juda ko'p miqdordagi tirik o'simliklarga ega xonadon(kvartira)lar yoki ofislar o'ziga xos jannatnamo ko'rinadi.

Interyerlardagi “Jonli devor” kompozitsiyalari - turli xil ekzotik(tropik va subtropik) dekorativ o'simliklarning (dekorativ bargli, chiroyli gullovchi, chirmashib o'suvchi, ampelli, sukkulent va h.k.) vertikal ko'kalamzorlarni tashkil etishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu texnologiyaning ahamiyatli jihati- o'simliklarning ildiz tizimining ko'p miqdordagi tuproq yoki boshqa substratsiz tik holatda qulay o'sish qobiliyatiga egaligidadir. “Jonli devor” har xil o'lchamda va modifikatsiya(turlanish, shaklan o'zgaruvchanlik)da bo'lishi mumkin, o'simliklarni tanlash modul hajmi va o'simliklarning shakl-shamoyili, dekorativligi, biologik xususiyatlarini e'tiborga olgan holda tanlash lozim. Bu tekis tuzilishni uzoq muddatli saqlab turadigan sirt bo'lishi mumkin (masalan, mox, sukkulentlar(aloe, aixrizon, kalanxoe, sedum, ochitok, kaktus, sanseveriya va h.k.)dan yasalgan devorlar) va serhosil o'rmon hosil qiladigan tez o'sadigan (vrieziya, bromeliya, peo pestroe, xlorofitum, exmeya va h.k) o'simliklardan foydalanish samaralidir.

“Jonli devor” minimal vaqt va kuch talab qiladi. Bunda o'simliklar smart texnologiyalarda dasturlashtirilgan tomchilatib sug'orish tizimda oziqlantiriladi, sug'oriladi va noyob izolyatsion materiallarning mavjudligi interyerlar va devorlarga suv tushishini butunlay bartaraf qiladi. Odatda, bunday tizim drenajga va ortiqcha namlikning kanalizatsiyaga oqib chiqishiga ega. Tegishli yoritish darajasi bo'lmasa, qo'shimcha yorug'lik manbalari o'rnatiladi, bu ham qorong'ilikda “Fitomodul” , “Fitodevor” va “Fitokartina” kompozitsiyalarini ajoyib ko'rinishga olib keladi. Bunday kompozitsiyalardan faqat vaqti-vaqti bilan sug'orish idishiga suv qo'yib turishi talab

qilinadi.

Foydali xususiyatlari. Noyob “Jonli devor” kompozitsiyalari nafaqat dekorativ rol o'ynaydi, balki interyerning mikroiqlimiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan bir qator xususiyatlarga ega. Xonadonda yoki idorada tashkil etilgan “Jonli devor” kompozitsiyalari deyarli barcha ifloslantiruvchi moddalar(chang va boshqa mikro zarralar)ni o'ziga singdirib, zamonaviy tosh o'rmonlarda (beton, temirbeton va h.k. konstruksiyali inshootlar interyer va eksteryeri) yetishmayotgan toza va nam havo beradi.

“Jonli devor” kompozitsiyalarining yana bir muhim afzalligi - bu issiq kunlarda salqinlik berish va salqin mavsumda iliqlikni saqlash qobiliyatidir, bu xonani konditsionerlashda energiyani tejashga yordam beradi. Shu bois, interyerlardagi xushmanzara va xushbo'y iforlarga boy o'simliklarning bunday jonli tabiat manzaralari asabiylik(stress)ni yengillashtirishi, kayfiyatni ko'tarishi hamda salomatlikni tiklovchi fitodoktor vazifasini ham bajarish xususiyatiga egadir.

“Jonli devor” kompozitsiyalarini har qanday joyga joylashtirilish mumkin va nafaqat vegetativ(tabiiy o'simliklardan), balki dekorativ(sun'iy o'simliklardan) ham yaratilgan bo'lishi mumkin. Shunday qilib, xonani qismlarga ajratish uchun tirik devor ishlatilishi mumkin, bunday bo'linish nihoyatda uyg'un ko'rinadi. Ko'chib yuruvchi yashil devorlar(“Fitokartina”)dan noyob, o'ziga xos tabiiy ekran sifatida foydalanish mumkin.

Devordagi yashil kompozitsiyalar katta maydonni egallashi, mehmonxona misolida eng ta'sirchan, ekolandshaft qiyofasida ko'rinadi. Ammo u hammomda tropik o'rmon tuyg'usini uyg'otadigan va yotoqxonada tinch uxlash uchun toza havo berib, uyg'unroq ko'rinishi mumkin. Oshxonadagi “Jonli devor”da, yangi iste'mol qilish mumkin bo'lgan o'simliklar, ko'katlarning jamlanmasi sifatida ishlatilishi mumkin, bu oilani organik oziq-

ovqat bilan ta'minlash imkoniyatini yaratadi.

Fitokartina. “Jonli devor”larning yanada ixcham turi - bu “Fitokartina” hisoblanadi. U jonli devorlardan oddiyroq, o'lchamlari va turli xil dekorativ ramkalari bilan farq qiladi. Interyerlar devoridagi bunday jonli rasmlar ko'p yillar davomida ko'zni quvontiradigan eksklyuziv(o'ziga xos, noyob) qiyofani kashf etadi. “Fitokartina” dekorativ bargli, chiroyli gullovchi, chirmashuvchi, ampelli, sukkulent va h.k. o'simliklardan kompozitsion garmonik(uyg'un) tuzilishi mumkin, bunday kompozitsiyalar interyer muhitini doimo o'zgaruvchan vizual ko'rinish bilan ta'minlaydi. Ko'pincha “Fitokartina” uchun doimo yashil epifit (o’ziga hos o’simlik tanasida o'suvchi, masalan: vrieziya, exmeya, sindapsus, xlorofitum, guzmaniya va h.k.) o'simliklar ishlatiladi, shuning uchun kompozitsiya uzoq vaqt davomida badiiy estetik ko'rinishini yo'qotmasdan interyerlarda tropik va subtropik floristik muhitni yaratish imkoniyatini beradi(3-rasm)[3].

Xulosa va tavsiyalar. Bugungi urbanizatsiyalashgan(shaharlar kengayishi, rivojlanishi) jamiyatda arxitektura, shaharsozlik va landshaft dizayni sohalarida bir qator izchil o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Zero mamlakatimiz hamda butun dunyoda arxitektura va landshaft dizayni sohasidagi bunyodkorlik ishlari bunga yaqqol misoldir. Rivojlangan mamlakatlardagi singari respublikamizda arxitektura xususan, landshaft dizayni sohasida mustaqillikning dastlabki yillaridanoq o'lkan obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish ishlari amalga oshirilib kelinmoqda. Shu boisdan landshaft dizaynida bir qator uslublar shakllanib rivojlanib kelmoqda. “Interyerda floristika” shular jumlasidandir. Mazkur yunalishda interyerda floristik muhit yaratish bo'yicha yangi uslublardan “Fitomodul”, “Fitodevor” va “Fitokartina” kompozitsiyalari butun dunyoda qo'llanilib, “Floristika” sohasida turar joy va jamoat binolari interyerlarida vertikal ko'kalamzorlashtirish bo'yicha “Jonli devor” kompozitsiyalari sifatida muhim ahamiyatga egadir.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ulkan bunyodkorlik ishlanmalarida yuqoridagi

singari floristik uslublarning joriy etilishi va rivojlantirilishi tabiat ne'matlaridan oqilona hamda samarali foydalana olish imkoniyatlarini yaratadi.

3-rasm. Dekorativbargli, chiroyli gullovchi va ampelli ekzotik o'simliklardan “Fitokartina” kompozitsiyalari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. http://sadnakrishe.com blog > ustrojstvo_fitosten
2. https://www.promgidroponica.ru/V ertikozelenenie_intererov
3. https://www.promgidroponica.ru/jivaja_stena

CRITERIA FOR THE FORMATION OF CREATIVE COMPETENCE OF STUDENTS

Eshquvvatov Ulug'bek Abdulla o'g'li

Termez State University of engineering and agrotechnologies

Teacher of the Department "Road engineering"

*E-mail:*eshkuvvatov.ulugbek@mail.ru

Annotation: This article covers the ways and stages of developing creative abilities in students in the educational process.

Keywords: creativity, creative competence, creativity, will, attention, thinking.

It is known that creativity is a complex psychological process associated with the creation, discovery of socially significant innovations in science, technology, production, culture and other areas, in which human thinking, memory, imagination, attention, will are actively involved, knowledge, experience, talent are manifested in creativity. Great thinkers describe that " creativity is such a great quality in the process of cognition that a person must exercise all his other qualities in order to master it." Indeed, in the process of creativity, a person is sought, observed, carried out research, analyzed the results and made logical conclusions. Whether the conclusion is correct or incorrect is tested in the experiment.

Creative competence is the most basic and active form of manifestation of independent thinking qualities in a person. Despite the fact that all tariffs differ sharply from each other, some of its general aspects can be indicated. Firstly, the fact that a product obtained as a result of creative competence has a qualitative novelty; secondly, these aspects do not exist in the initial foundations of creative competence; thirdly, any creative competence activity is determined by the need for intellectual search[1].

Creative competence activity in students can be classified according to their signs as follows:

- ❖ type of creativity (technical, technological, organizational, economic, social, spiritual, pedagogical, didactic, in students, mixed);
- ❖ degree of creativity (mono creativity, multi creativity, mega creativity);
- ❖ scope of creativity (field of knowledge, inter-sectoral, national, regional, inter-regional, international);
- ❖ duration of creativity (short-term, medium-term, long-term);
- ❖ form of creativity (innovative, educational, investment, mixed);
- ❖ in general terms (bringing new ideas to life; promoting new solutions in principle; practical application of innovation);

according to the meaning and complexity of the created product of creativity (rationalization proposal; invention; discovery).

The analyzes showed that the student's creativity is manifested in his independent thinking in problematic situations associated with solving issues, writing essays, experimental work, performing educational tasks.

In our opinion, the student's creativity is the ability to relate the acquired knowledge to facts and phenomena in practice, correctly evaluate and analyze the results obtained, summarize them with the previous acquired ones.

Creative activity is complicated by the fact that teachers and students are not psychologically sufficiently prepared for this process. Regularly relying on certain methods, forms, tools – the inability to adapt to new situations leads to the inability to work in unforeseen situations. It can manifest itself in various forms as a psychological state, including: non-acceptance of other people's opinions and opinions at all; strict protection from a generally accepted point of view; application of old methods in relation to new content and Means; preservation of old methods in new ways; vs. the application of traditional methods in solving a new issue in general[2].

When organizing creative competence activities of students, two interrelated tasks should be considered. The first of them is the development of independent thinking in the activities of students of creative competence, with the formation of their aspiration in the acquisition of knowledge, their scientific worldview; the second is determined by teaching them to independently apply the acquired knowledge in education and practical activities.

The following indicators were proposed as criteria for the formation of creative competence in students: independent decision-making; confidence in one's capabilities; active searchability; speed of thinking; flexibility of thinking; originality of an idea; perfection of an idea; positive orientation of an idea; ability to process information and apply it purposefully; breadth of imagination; ability to correlate distant thoughts from each other; When assessing these quality indicators, test testing, problematic assignment and experimental methodsdlan are used.

One of the most important aspects of pedagogical Technologies is aimed at the formation of a stable orientation of the entire group in the activities of future students. These classes were carried out mainly in the form of trainings, and the organization of practical classes on this basis confirmed the experience and testing of the formation of students ' skills to be able to solve problem situations related to activities[3].

-Our goal was determined to substantiate the effectiveness of pedagogical technologies developed on the basis of the study of creative competence in students and the methods of its assessment, as well as the determination and application of criteria for the formation of creative competence. As a result, the following tasks were solved positively:

--based on the analysis of the content of the system of continuing education, theoretical information on the formation of creative competence of students in the educational process was studied and summarized;

-- methods for the study of creative competence, as well as criteria for the formation of creativity, were determined;

-- through questionnaires, the degree of mastery of the basic concepts of creative competence in students was determined;

-- in the research work, the recommendations developed to develop the qualities of creative competence in students were tested;

--the necessary didactic conditions for the formation of creative competence of students of general secondary educational institutions, as well as the effectiveness of the didactic model of the system for the formation of significant qualities of a creative person in students were assessed.

In the formation of the level of formation of the creative competence of students, monand criteria and methods for creative, educational and problem-situation tasks developed on the basis of the educational content were selected. The procedure for assessing and monitoring the development indicators of the process of formation of creative competence in students was determined and tested.

The analysis of the results obtained showed that in the process of forming significant qualities in students, training sessions based on pedagogical technologies have achieved a high effect in the formation of creative competence in students. The use of the method of formation of significant qualities of students on the basis of creative competence in strengthening knowledge, skills that serve to form significant qualities in students in the implementation of theoretical and practical classes, tasks with problem situations ensured a high level of training performance in students.

Creative competence is a type of activity that serves to ensure the strength and perfection of the knowledge acquired by students, to form in them the qualities of an active and independent thinking person, to develop their mental abilities. This situation becomes especially important in the assimilation of the basics of science by future specialists, and later in the implementation of direct leadership in this process, in the introduction of approaches based on creative competence in students.

We have clarified the concepts of creative competence knowledge, skills and competencies inherent in the student's personality from the point of view of research. Including: knowledge of creative competence – a systematized perception of the human mind as a product of cognitive activity of concepts and imaginations required for the development of a new solution; creative competence skills-it is determined that a person expresses the degree of rapid and full implementation of the stages of the mental process in goal-oriented creative activity. Creative competence skills, on the other hand, mean the degree to which an individual is able to carry out creative activity in a partially automated way, realizing only the initial set of stages of the mental process.

Factors for the development of creative competence of students should be the basis of educational activity in each subject, in each lesson. Since creative competence activities cover all aspects of the activities of the teacher and student, we believe that its effective organization serves to ensure the quality of the entire educational process.

An important place in the development of creative competence is occupied by familiarization with scientific and technical data. Providing students with information about newsletters, information on scientific terms, materials of ingenuity and patent studies serves as an important resource. Close cooperation with specialists in the field of Information Technology and patent studies, regular acquaintance with periodicals related to these areas will give its positive results.

In addition to training creative specialist personnel in qualified students, it requires the formation of an important source of innovative ideas and technologies. In this work, the concept of creative competence was considered as a process of activity aimed at creating the product of creative competence as intellectual property based on scientific and technical knowledge and educational-science-production integration of students ' knowledge, skills and abilities.

In our opinion, the students of the general secondary school have the opportunity to prepare for innovative activities on the basis of creative competence, master the

mechanisms for updating production and industry technologies, visualize the dynamics of their future activities, realize the importance of mastering applied knowledge, clarify the direction of its further activities, gain experience in conducting active practical work and In the process of interaction with pedagogical students, one should definitely take into account the system of their values, the level of self-desire for creative development and awareness in students. Since a person is not based on high values and ideas, he does not realize the importance of personal qualities and processes of development of creativity skills in students, as a result of which the interaction creativity of the educator and student may not be fully realized.

One of the most important factors in the individual development of a person is his age-related characteristics. Because, each age stage of development has its own development factors, patterns and changes, which have a direct impact on the character, temperament, ability and cognitive processes of the individual. Within the age periods of an individual, adolescence is the most complex and at the same time an important stage of development[1]. The student has its influence on the formation of the personality of the future specialist in the life and new conditions of activity of boys and girls, their active educational social and labor activities. Limiting oneself to paying attention to only one, the most basic characteristic in the organization of creative competence does not allow achieving the set goals. Therefore, the main attention should be paid to increasing the salinity of the required characteristics, looking at the indicators of the activity of a teenager's personality in all areas as a general complex.

Based on the analysis of the psychological studies carried out, it was found that the problem of creativity is studied mainly in four directions, namely: creativity as a process; creativity as a result; creativity as an ability; creativity as a property of the individual. Systematicity and consistency in obtaining knowledge is ensured by the unity of theory and practice, the gradual introduction of State educational standards into the educational process.

According to taxlil, it can be considered that the strategy of preparing students for creative competence activities takes place in the following areas:

- ❖ to draw the attention of students to the totality, wide coverage of the method used in solving the issue;
- ❖ the fact that teaching students to creative competence methods is considered not as a lesson goal, but as a new path, an opportunity aimed at solving the task set in the lesson more effectively;
- ❖ the fact that new ideas, in which students themselves draw independent conclusions, are considered as the main product of creative competence classes;
- ❖ view the collection, analysis and interpretation of information as an important aspect of establishing creative competence;
- ❖ the fact that the person considers the education of the qualities of creative competence as an issue that goes beyond both lesson and extracurricular activities in terms of the essential, coverage of their training in educational institutions.

It is advisable to design and standardize the content of education in the formation of the qualities of creative competence of students, the didactic conditions for the development of creative competence of students, creative pedagogical technologies for the organization and development of creative competence of students, the development of intellectual training systems for the organization and intensification of creative competence activities of students[3].

The modern stage of the development of pedagogical foundations in the formation of creative competence indicates the need to develop teaching technologies based on a new approach to determining the methodological requirements and didactic conditions for ensuring the competence of students of a comprehensive school. At the same time, the didactic conditions for the development of creative competence of students are based on the following: the priority of theoretical knowledge on the transition to practical skills and abilities; the unity of the educational, educational and developing environment; stimulation

of positive motivation for obtaining education and creative activity; problematicity; combination of individual and differential approaches; orientation of education to ensuring personality activity; focus on the development of the student's personality of educational content and educational and didactic materials.

1. The peculiarities of the proposed creative pedagogical technology are explained by:

2. Not only the entire pedagogical system, but also each of its components: purpose, content, organizational forms, methods and means of Education, pedagogical personnel and the orientation of the internal educational environment to the development of individual creativity.

3. The fact that creative pedagogical technology has a systematic description both in the holistic educational process and at the local pedagogical stage.

4. Independent determination of the trajectory and content of the development of a solution in the performance of creative educational tasks by students.

5. By focusing on creative competence in students, flexibility, mobility in students is aimed at content the qualities of the aspiration to develop an innovative solution.

Modeling the processes of ensuring the continuity of the creative competence of students makes it possible to develop scientifically based recommendations for optimizing the organization and management of these processes. Accordingly, a didactic model of the system of formation of significant qualities of a creative person in students has been developed. It defined the goals and objectives of the system for the formation of significant qualities in students. The model also reflects the motivational, meaningful-informational, operational-activity and control-assessment levels of the process of formation of significant qualities in creative students.

The existing adjectives were divided into the following groups, depending on which particular students are directly related to aspects and the scope of their influence on the student's personality: individual-typological adjectives; sensory and perceptual properties;

attentitious properties; psychomotor properties; mnemic properties; imaginative properties; thinking properties; volitional features. Creative pedagogical technologies developed within the framework of the study are aimed at the formation of their significant qualities in students on the basis of the development of creative competence of students[4].

The theory of the "intellectual limit" proposed by Perkins is widely popular, which, as a result of numerous correlational studies carried out, emphasizes that a necessary and sufficient intellectual level is required to master any type of activity[5]. If the level of intelligence of an individual is below the required level, he will not be able to fully engage in this type of activity, however, the presence of intelligence above the required level will not give an additional effect. Differences in the productivity of the activity of individuals whose level of intelligence is higher than the "limit"are explained by motivation, personality traits and other similar factors, however, this difference does not represent differences in the level of intelligence.

Scientists consider creativity as a general ability of an individual, a factor that has a great influence on creative productivity, regardless of the field of activity.

When introducing intelligence, creativity and learning into the structure of general abilities, we were based on a three-component model of cognitive processes. According to this, any cognitive process should embody the assimilation, application and transformation of cognitive experience. The ability to carry out the mastery of experience can be explained by learning, the effectiveness of the application of experience with general intelligence, and its transformation with creativity.

In the study of the effectiveness of pedagogical technology, attention was paid to the introduction of elements of pedagogical observation into the structure of the pedagogical system, that is, the implementation of this educational technology is aimed at the formation of aspects in important students. Because pedagogical technology based on pedagogical observation sets the limit of possibilities that should be achieved on the basis of its correct implementation. More effective organization of the formation of significant qualities in

students necessitated the introduction of new exercises and trainings in the educational process. In addition, pedagogical observation made it possible to eliminate some of the existing defects in educational technology.

In the implementation of pedagogical observation in the process of applying pedagogical technologies, attention was paid to the following aspects: determination of pedagogical observation technologies; determination of the effectiveness of the proposed pedagogical technologies; development of recommendations for educational institutions in order to optimize the implementation of pedagogical observation; development of a program for the development of significant qualities in students.

REFERENCES

1. Eshkuvvatov Ulugbek Abdullo O'g'li Development of professional competence of future teachers'' (10–13) *"International Conference Of Scientific And Pedagogical Management Fundamental" (San Fransisco USA)*

2. Eshkuvvatov Ulugbek. "DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS." *Next Scientists Conferences*. 2022.

3. Liu, Z., & Schonwetter, D. J. (2004). Teaching creativity in engineering. *International Journal of Engineering Education*, *20*(5), 801-808.

4. Cropley, D. H. (2016). Creativity in engineering. In *Multidisciplinary contributions to the science of creative thinking* (pp. 155-173). Springer, Singapore.

5. Perkins, J. (2013). Professor John Perkins' review of engineering skills. *London, Department for Business Innovation and Skills*.

6. Zhou, C. (2012). Fostering creative engineers: a key to face the complexity of engineering practice. *European Journal of Engineering Education*, *37*(4), 343-353.

TALABALARNI MUHANDISLIK KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI

Eshquvvatov Ulug'bek Abdulla o'g'li

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti

"Yo'l muhandisligi" kafedrasi o'qituvchisi

E-mail:eshkuvvatov.ulugbek@mail.ru.

Annotasiya: Maqolada texnik oliy ta'lim muassasalarida talabalarni muhandislik kasbiy faoliyatiga tayyorlashda kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning tashkiliy metodik modeli ishlab chiqilgan va uning asosiy qoidalari mazmun – mohiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar va tushunchalar: talaba, ta'lim, tarbiya, muhandis, ijod, qobiliyat, model, o'quv jarayoni, qiziqish, ko'nikma, malaka, kasb, samaradolik.

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ КРЕАТИВНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ К ИНЖЕНЕРНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Эшкувватов Улугбек Абдулло угли

Термезский Инженерно-Технологический институт

Преподаватель кафедры " Транспортные сооружения и автомобильные дороги"

Резюме. В статье разработана организационно – методическая модель развития творческих способностей студентов технических высших учебных заведений при подготовке их к инженерной профессиональной деятельности и освещены содержание и суть ее основных положений.

Ключевые слова и понятия:: ученик, образование, воспитание, инженер, творчество, способности, модель, процесс обучения, интерес, умение, квалификация, профессия, продуктивность.

TECHNOLOGY OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES IN THE PREPARATION OF STUDENTS FOR ENGINEERING PROFESSIONAL ACTIVITY

Eshkuvvatov Ulugbek Abdullo o'g'li

Termez engineering and Technology Institute Teacher

of the department" Transport facilities and automatic roads"

Summary. In the article, the organizational methodological model of development of creative abilities in the preparation of students for engineering professional activity in technical higher educational institutions was developed,and its main provisions were highlighted.

Key words and concepts: Student, Education, Training, Engineer, creativity, ability, model, learning process, interest, skills, qualification, profession, efficiency.

Fan va texnika yutuqlari, ishlab chiqarish va xizmati ko'rsatish soxalarida kognitiv va nomoddiy omillar roli oshishi texnik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak kadrlarni tayyorlashga yangicha yondashuv bo'lishini talab etadi. Tadqiqotlarga ko'ra [1] shaxsiy qobiliyatni rivojlantirishning extiyoj katta sifati bu – ijodiy rivojlanish va ijodiy echim qabul qilishga tayyorlik qobiliyati ekan. Shuning uchun talabalarning faqatgina intellektual rivojlanishigina emas balki ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantirish talab qilinadi.

Rivojlangan davlatlar tajribasi ko'rsatishicha jamiyatni rivojlantirishga an'anaviy o'qitish usullarida erishib bo'lmas ekan. Ta'lim jarayonini tashkil etishda o'qitishning fundamental asoslarini qaytadan ko'rib chiqish, samarali o'qitish usullarini ishlab chiqish talab qilinadi. Hozirgi kunda ko'pchilik texnika oliy ta'lim muassasalari an'anaviy

usullaridan foydalanishni afzal ko'rayotganda muhandislarni tayyorlash jarayonida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning tashkiliy-metodik modelini ishlab chiqish dolzarb muammo hisoblanadi.

An'anaviy didaktik o'qitish metodikasidan farqli ravishda interfaol ta'limda asosiy etibor dialog kontsepsiyasi asosida qurilib, tushunish va o'zaro tushunishga asoslangan. Boshqacha aytganda interfaol metodikada ta'lim olayotgan muhandis talaba o'zaro hamkorlik jarayonida yoki suxbatda bo'ladi, bu esa ta'lim oluvchining intellektual va ijodiy qobiliyatlarini ochilishini, o'z ustida ishlashini ta'minlab, ixtiro va kashfiyot qilishga yo'naltirilgan kreativ qobiliyatini rivojlantirishiga olib keladi.

Ta'lim jarayoninini o'rganish shuni ko'rsatdiki, o'quv darslari ko'pincha akademik rejimda olib boriladi. Muxandis talaba kreativ qobiliyatini ochuvchi interfaol metodikadan foydalanilmaydi yoki juda oz miqdorda foydalaniladi.

Ushbu ish oldiga qo'yilgan muammo va maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar shakllantirildi:

1. Texnik oliy ta'lim muassasalarida talabalar kreativ qobiliyatini rivojlantirish mohiyati, tuzilishi va mezonlari.
2. Texnik oliy ta'lim muassasalarida muhandis talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda interfaol usullarni joriy etishning asosiy qoidalarini ishlab chiqish.
3. Texnik oliy ta'lim muassasalarida talabalari kreativlik qobiliyati rivojlanish pedagogik – psixologik sharoitlarini o'rganish.
4. Muhandislarni tayyorlash jarayonida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning tashkiliy-metodik modelini ishlab chiqish.

Texnik oliy ta'lim muassasalarida talabalar kreativ qobiliyatini rivojlantirish mohiyati, tuzilishi va mezonlari

Birinchi navbatda kreativ qobiliyat moxiyatini aniqlab olishimiz kerak. Falsafiy nuqtai nazardan qarasak, kreativlik – (lotincha: creo – ijod qilish, yaratish) – ijodiy

qobiliyat, muammo yoki holatni boshqacha o'rganish ma'nosini bildiradi. Boshqacha aytgandi, kreativ qobiliyat – turli holatlarni nostandart dunyqarashda qabul qilish va ijodiy yaratuvchanlikka moyillikdir. Kreativ qobiliyat strukturasi bo'yicha olimlar tomonidan turli fikrlar bildirilgan. Masalan, F.Djakson, S.Messika va boshqa olimlar fikriga ko'ra kreativlik qobiliyat, yuqori motivasiya, hamda boshqa omillar: bilimdonlik, fikrlash uslubi, shaxsning o'ziga xosligi, kognitiv va xissiy sifatlaridan aniqlanadi. T.B. Shiloning takidlashiga ko'ra, kreativlik – fikrlashning kognitiv-intellektual ijodiy omili (tezkorlik, egiluvchanlik, originallik, ishlab chiqilganlik) va shaxsning individual omili (tavakkalchilik, murakkablik, qiziquvchanlik, tasavvurga egalik) tashkil etadi. Umumiy qilib kreativlik strukturasi motivasion, samarador, intellektual, estetik, ekzistentsial, kirishuvchanlik, kompetentlik kabi kreativ sifatlarning o'ziga xos va noyob birlashmasidir [3].

Texnik oliy ta'lim muassasalarida talabalar kreativ qobiliyatini rivojlantirish mohiyati, tuzilishi, mezonlari va kreativ qobiliyati rivojlanish darajasini aniqlash va yaratiladigan tashkiliy model ustida ishlashda bir qator qoidalarga rioya qilishga to'g'ri keladi.

1. Ishni joriy qilishga barcha qatnashuvchilar ishtirok etishi lozim. Maqsadga erishish uchun muxokama jarayoniga barcha qatnashuvchilarni jalb qiluvchi texnologiyadan foydalanish maqsadga muvofiq.

2. Qatnashuvchilar psixologik tayyorligini hisobga olish kerak. Bu erda gap mashg'ulotga qatnashishga kelgan xamma xam u yoki bu shaklda ishga jalb qilinishga tayyor emas. Shu sababli ishda faol qatnashganlarni doimiy rag'batlantirish, turli mashg'ulotlar o'tkazish, o'zini ko'rsatishga imkon berish foydalidir.

3. Interfaol usulda ta'lim oluvchilar soni ko'p bo'lmasligi lozim. Talim oluvchilar soni va ta'lim sifati bir biriga to'g'ridan to'g'ri proportsionaldir. Qatnashuvchilarning optimal soni 25 nafargacha bo'lishi taklif etiladi.

4. Auditoriyalar shunday tashkil etilishi lozimki, unda qatnashuvchilar katta va kichik guruxlarga ajratilganda bemalol joyini o'zgartirish imkoni bo'lsin.

5. Tartib va qoidalar aniq belgilangan bo'lishi kerak. Dars boshida bu haqda kelishib olish va unga rioya qilish lozim. Masalan, barcha qatnashuvchilar so'zga chiqqanlarning bildirgan fikrlarini hurmat qiladi, bunda so'z erkinligi bo'g'ilishiga yo'l qo'yilmaydi.

6. Qatnashuvchilarning kichik guruxlarga bo'linishiga e'tibor qilish kerak. Avval ixtiyoriy ravishda, keyin esa tasodifiy bo'linishlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Talabalarni kreativ qobiliyatini rivojlantirishga motivasiyalash bosqichi oliy ta'lim muassasida o'qishining birinchi o'quv yiliga mos keladi. Ta'limning birinchi kunidanoq talabalar quyidagi adaptasiyaviy qiyinchiliklarga duch keladi: umumta'lim tayyorgarlikning past darajasi, ma'lum bir fandan bilimi kamligi, mustaqil ishlash ko'nikmasi yo'qligi va kreativlik qobiliyatini rivojlantirishga motivasiya darajasi pastligi. Shu sababli talabalarning yangi o'quv jarayoniga adaptasiyasiga yordam berish kerak. Ushbu davrda o'qishning asosiy maqsadi bo'lib muhandis talabaning keyingi o'qish jarayonida kerak bo'ladigan ba'zi fanlar (matematika, fizika, ximiya, muhandislik grafikasi va boshqa) dan bilim darajasini oshirish lozim.

Asosiy vazifalar: bir kurs davomida o'rta umumta'lim maktablarida olingan bilimlarni mustaxkamlash; ta'lim oluvchilarda motivasiya muxitini rivojlantirish; guruxlarda umumiy ijobiy psixologik iqlim yaratish; gurux talabalari hamda pedagog va talaba o'rtasida erkin fikrini bildirish muhitini yaratish.

Ushbu bosqich maqsad va vazifalari fanlardan ma'lum bir materialni tanlab olish bilan izohlanadi. Asosan o'rta maktabda olingan bilimni korrektsiyalash va kamchiliklarni bartaraf etishga va bilim olishga motivasiyalashga yo'naltirilib, o'rta maktabda olingan bilimdan foydalanishga o'rgatiladi.

Bazaviy bilimlarning muxandis talaba uchun etarli bo'lmaganligi, motivasiya zaifligini dars uchun ajratilgan soatlar kamligini e'tiborga olib o'qitishda interfaol

metodikadan foydalanish, hamda bir qator shaprtlarga rioya qilish talab qilinadi. Masalan, ijtimoiy psixologik shart sifatida o'quv-tarbiyaviy va kommunikativ vazifalarni xal qilishga qodir pedagogik jamoa tuzish; o'qituvchilar tomonidan shaxsga yo'naltirilgan mavzu va holatlarni tanlashni keltirish mumkin. Ijtimoiy – psixologik shartlardan tashqari motivasiya uyg'otish orqali muxandislik fanlariga qiziqtiruvchi shaxsiy reja asosida ishlash omilini xam e'tiborga olish lozim.

Psixologik va texnologik jixatdan ushbu bosqich muxim hisoblanib o'qituvchidan jiddiy tayyorgarlik ko'rishni talaba qiladi. Talaba o'quv o'yinlarida erkin muloqatga kirisha olishi uchun guruxda ijobiy muxit yaratish lozim. Agar talaba erkin muloqatga kirisha olmasa, uyalish xissini tuysa, o'qituvchidan qo'rqsa bunday holatda talabaning bilim olishga ijodiy yondashishi va kreativ faoliyatga yo'naltirilishi xaqida gapirish mumkin emas. Shuning uchun birinchi bosqich aynan darslarda do'stona muxit yaratish, talabalarga ijobiy xislatlarini ochishga yordam berish, kreativ fikrlashdagi qo'rquvni engishga yordamlashishdan iborat. Asta-sekin talabalar do'stona muxitga ko'nikadi, o'z fikrlarini erkin bayon qilishga o'rganadi.

Talabalarni tayyorlashning ikkinchi bosqichiga o'tishda guruxdagi psixologik qulaylikka erishish, erkin fikrlash, qo'yilgan vazifalarni bajarishda jamoa bilan ishlashga tayyorlik darajasidan aniqlanadi[6].

Nusxa olish bosqichi. Ushbu bosqichda kommunikativlik kompetentsiyani takomillashtirish, tipik vazifalarni bajarishda tayyor echimlardan foydalanishga o'rgatishdan iborat. Talabalar bilimida asosiy kamchilik bazaviy bilimidan ishlab chiqarish sharoitida foydalana olmaslik hisoblanadi. Shuning uchun talabalarda oddiy muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashishni, oddiy va tayyor echimlarni boshqa holatlarda qo'llash ko'nikmasini rivojlantirish muxim hisoblanadi.

Ushbu bosqich bo'yicha xulosa chiqaradigan bo'lsak, muxandis talabalarda oddiy vaziyatlarda analogik tayyor echimlardan foydalanish ko'nikmasini rivojlantirish lozim.

Buning uchun amaliy darslarda muammoli vaziyatlar hosil qilish va echimini izlash metodikasi qo'l keladi.

Reproduktiv-ijodiy faoliyat bosqichi. Ushbu bosqichdan kasbiy tayyorgarlik boshlanadi. Shuning uchun ushbu bosqichda talaba har bir qo'yilgan vazifaga professional yondashishi talab qilinadi. Qo'yilgan vazifaga ma'lum usulni qo'llashga va ijodiy yondashishga ko'nikma xosil qilinishi lozim. Reproduktiv-ijodiy faoliyat bosqichda talaba ilmiy-texnikaviy adabiyotlardan foydalanishni o'rganishi lozim. Ushbu bosqichda qo'llaniladigan metodlarga bir qator talablar qo'yiladi. Ushbu metodlar talabalarni ijodiy fikrlashga yo'naltirishi, qo'yilgan vazifalarning unikal echimini topishdan talaba zavqlanishi lozim.

Talabaning konstruktiv-ijodiy faoliyat bosqichi. Ushbu bosqichning maqsadi talabalarda kasbiga doir bilimlarni yuqori darajada egallashni maqsad qiladi; talabalarda kommunikativ kompetentsiyani professional darajada egallashida motivasiya uyg'otiladi.

Muhandislarni tayyorlash jarayonida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning tashkiliy metodik modeli bir necha bloklardan tashkil topadi(rasm):

I-blok. **O'quv maqsadi**-o'quv jarayonida talabalarning ijodiy va kreativlik qobiliyatini rivojlantirish maqsadida quyidagilarni amalga oshirish lozim: mavzu, maqsad va mashg'ulot savollarini muammoli shakllantirish; o'quv joyini tayyorlash, ya'ni maxsus auditoriya, o'quv laboratoriyasi, texnopark va boshqalarni tayyorlash orqali talabalarni suxbatga kirishi va faol ishlashga undash.:”

II-blok. **Vazifa** – o'quv maqsadiga ko'ra talabalar ijodiy fikrlashini shakllantirish, bilim, ko'nikmalar tizimini berish: bilim olish jarayonida talaba va o'qituvchi o'zaro xamkorlik qilishiga motivasion tayyorligini shakllantirish; qo'yilgan vazifa echimini topish uchun harakatni integrasiyalovchi maxsus holat yaratish; talaba va o'qituvchi teng xuquqli xamkorligi qoidalarini ishlab chiqish.

III-blok. **Pedagogik sharoit yaratish** – muhandis talabalar kreativlik qobiliyatini rivojlantirish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish samaradorligini oshirish: muloqotni ushlab turuvchi usullar (shirin so'zlilik, konstruktiv savollar berish qobiliyati va boshqalar) dan foydalanish; bilim olish va o'zaro hamkorlik faoliyat natijalarini baxolash tizimini optimallashtirish; jamoada ishlash va shaxslararo muloqotni rivojlanishini tahlil va sintez qilish ko'nikmalariga ega bo'lish.

1-rasm. Muhandislarni tayyorlash jarayonida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning tashkiliy metodik modeli

Tadqiqotlarimiz natijasida biz oliy ta'lim muassasalaridagi talabalarda kreativ qobiliyatni rivojlantirishni tashkiliy metodik modelini ishlab chiqdik. Ushbu taklif etilayotgan modelning afzalliklari quyidagicha aniqlandi:

1. Talabaning ta'lim olish jarayonini faollashtiradi, chunki ta'lim berishning interfaol metodlari ta'lim oluvchilar o'quv faoliyatini motivasiyalaydi;

2. Do'stona pedagogik mikroiqlimini yaratadi, bu o'z navbatida erkin bo'lish, intuisiya va tasavvurdan foydalanish sharoitini hosil qiladi;

3. Shaxslararo munosabatni yaratadi, kasbiy faoliyatda yoki xayotda duch kelishi mumkin bo'lgan muammoli holatlarni modellashtirish orqali jamoaviy qaror qabul qilishga o'rgatadi;

4. O'quv materialini muammodorligi, qiyinchiligi va murakkabligini keng doirada rostlash imkonini beradi;

5. Ta'lim olish va o'qitish usullari va metodlarini egiluvchan birlashtirish imkonini beradi;

6. Muhandislik kasbiy faoliyatni modellashtiradi;

7. O'qitishning interfaol metodlari talabalar ijodiy madaniyatini rivojlantirish fenomeni sifatida qo'llaniladi, chunki talabalarda kreativ qobiliyatini rivojlantirishni kengaytiruvchi va chuqurlashtiruvchi vazifani bajaradi.

Xulosa qilib aytganimizda, talaba o'quv jarayonining to'la huquqli qatnashuvchisiga aylanadi, uning muhandislik tayyorgarlik jarayonida kasbiy faoliyatiga bo’lgan tajribasi bilim olish asosiy manbasiga aylanadi. Yuqorida biz ishlab chiqgan modeldan korinadiki pedagog tayyor bilim bermaydi, lekin qatnashuvchilarni mustaqil izlanishga undaydi va topshiriqni bajarishda yordamchi funktsiyasini bajaradi. Modeldan foydalanishning afzalliklari:

-ta'lim oluvchilarda qiziqish uyg'otadi;

-har bir qatnashchini ta'lim olish jarayoniga faol qatnashishga undaydi;

-har bir ta'lim oluvchi tuyg'usini uyg'otadi;

-o'quv materialini samarali qabul qilishiga sababchi bo'ladi;

-ta'lim oluvchiga keng ta'sir qiladi; -teskari aloqa (auditoriya javob reaktsiyasi) ni amalga oshiradi;

-ta'lim oluvchilarda o'z fikri va munosabati bo'lishiga olib keladi;

-xayotiy ko'nikmalar shakllantiradi.

Adabiyotlar

1. Musurmanova O. Kreativlik – pedagog kadrlar kompetentligini belgilovchi muhim indikator sifatida. Oliy ta'lim: muammo va echimlar respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi ilmiy maqola va tezislar to'plami (2020 yil 25 may) 27-32 betlar.

2. Avazboyev A. I., Pardaboyev J. E. talabalar ijodkor sifatlarini rivojlantirishning samarali yo'llari. Oliy ta'lim / oliy ta'lim jurnali. 20-25 betlar.

3. Шило Т.Б. Структура креативности: современные взгляды на проблему. Тенденции развития психологии, педагогики и образования/Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. Казань, 2014.

4. Махмутов, М. И., Ибрагимов, Г. И., & Чошанов, М. А. Педагогические технологии развития мышления учащихся. *Казань: ТГЖИ*,- (1993). С.*88*.

5. Шарипов Ш.С. Талабалар ихтирочилигини шаклланти-ришнинг педагогик шароитлари: Дисс. ... пед. фан. номз. – Т.,2001. – Б.140

6. Eshquvvatov U.A., Talabalarning muhandislik kasbiga oid ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning didaktik talablari va shartlari. Ta’lim va innovatsion taqiqotlar jurnali 377-380 betlar.

7. Маматқулов, А. Н. Касбий таълимда талабалар ижодкорлигини ривожлантириш. *Современное образование (Узбекистан)*, - (2019). С.(12 (85))

8. Махмутов, М. И., Ибрагимов, Г. И., & Чошанов, М. А. Педагогические технологии развития мышления учащихся. *Казань: ТГЖИ*,- (1993). С.*88*.

9. Рубинштейн, С. Л. Принцип творческой самодеятельности. *Вопросы философии*, - (1989). С. *3*.

MUNDARIJA

№	Maqola mavzusi	Sahifasi
1	ФЛАВОНОИДЫ И ФЕНОЛЫ	3-11
2	ПЕТРУШКА КУДРЯВАЯ– RETROSLLINUM CRISRUM (MILL.)	12-22
3	КРАПИВА ДВУДОМНАЯ– URTICA DIOICA L	23-32
4	UMUMTA’LIM MUASSASALARI O‘QITUVCHILARINING INKLYUZIV TAYYORGARLIGINI SHAKLLANTIRISH OMILLARI	33-38
5	TA’LIM SOHASIDA INNOVATSION MENEJMENTNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI	39-49
6	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMI: HOLATI, MUAMMOLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	50-54
7	INGLIZ TILI DARSLARIDA KBIT TEXNOLOGIYASI ORQALI NOFILOLOGIK TALABALARNING KREATIVLIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI	55-60
8	BUXORO MEHMONXONALARI NOMLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	61-66
9	OLMALIQ KMK”AJNING YASHIL IQTISODIY FAOLIYATINI BAHOLASH	67-74
10	UYUSHMAGAN YOSHLAR BILAN ISHLASH.	75-78
11	MAQSUD SHAYXZODANING ADABIY-ESTETIK QARASHLARI	79-82

12	**ВНЕДРЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ КОРПУСНОЙ ЛИНГВИСТИКИ.**	83-93
13	**MAQSUD SHAYXZODA IJODINING O‘ZBEK ADABIYOTIDA TUTGAN O‘RNI**	94-97
14	**JODKOR O‘QITUVCHI JAXBOROT TEXNOLOGIYALARINI O_QITISHNING ZAMONAVIY**	98-103
15	**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА.**	104-107
16	**ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МАСАЛАСИ**	108-111
17	**BOZOR MUVOZANATI VA UNGA TASIR KO'RSATUVCHI OMILLAR**	112-118
18	**RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA’LIM SIFATI BOSHQARUV VOSITASI SIFATIDA**	119-124
19	**DAVLAT ULUSHIGA EGA BO‘LGAN YIRIK SOLIQ TO‘LOVCHILARNING NAZORAT ETISHDA SOLIQ ORGANLARINI AHAMIYATI**	125-131
20	**JISMONIY TARBIYA DARSLARI VA DARSDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARDA O'QUVCHILARNI AXLOQIY TARBIYALASH**	132-136
21	**BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING KASBIY RIVOJLANISHIDA PEDAGOGIK REFLEKSIYA VA INTUITSIYANING AHAMIYATI**	137-142
22	**SUKUTNING FIZIOLOGIK TABIATI VA OG'ZAKI SPONTAN NUTQDA "SUKUT" TADQIQI**	143-145

23	**OILAVIY ZO‘RAVONLIK SHAROITIDA JABRLANGAN AYOLLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK MOSLASHUVI VA SHAXSIY REINTEGRATSIYA JARAYONLARI**	146-151
24	**ADDEKTIV XULQNING OLDINI OLISHDA PSIXOLOGIK TRENINGLARNING SAMARADORLIGI VA INNOVATSION USULLAR**	152-159
25	**O‘SMIRLARNING SPORTGA BO‘LGAN QIZIQISHI VA PSIXOLOGIK YONDOSHUVLAR**	160-165
26	**STRESSNING METAKOGNITIV NAZORATI VA UNING TA'LIM-TARBIYA JARAYONLARIGA TA'SIRI**	166-169
27	**TIBBIYOT HAMSHIRALARIDA O’Z- O'ZINI ANGLASH VA UNING PSIXOLOGIK AHAMIYATI**	170-175
28	**TALABALARNING TEXNIK TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI**	176-182
29	**KASBIY O'ZINI – O’ZI ANGLASH VA MOTIVATSIYA PSIXOLOGIK XUSUSSIYATLARI**	183-186
30	**O‘SMIRLARDA IRODAVIY SIFATLARNI RIVOJLANISHIDA IJTIMOIY MUHITNING ROLI**	187-193
31	**MEHNAT STAJINING PENSIYAGA TA'SIRI. XORIJ TAJRIBASI.**	194-198
32	**O‘ZBEK VA TURK ERTAKLARI TIPOLOGIK TAHLILI**	199-203
33	**ELEKTRON-O`QUV MAJMUALARNINING TA’LIM TIZIMIDAGI O’RNI**	204-207
34	**ПИРИМКУЛ КАДЫРОВ: ВЗАИМОСВЯЗЬ ИСТОРИИ И ЛИТЕРАТУРЫ В ЕГО РОМАНАХ**	208-212

35	**USING AI IN THE CLASSROOM: ENHANCING EDUCATION IN THE DIGITAL AGE**	213-218
36	**YANGI O'ZBEKISTON IMIDJINI RIVOJLANTIRISHDA OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING RO`LI**	219-223
37	**QIYOSIY PEDAGOGIKA FANIDAN O'ZLASHTIRILGAN BILIMLAR ASOSIDA DARSLIKLARNI TAKOMILLASHTIRISH BO'YICHA XORIJIY TAJRIBA TAHLILI**	224-231
38	**FUQAROLIK KOMPETENSIYASINING IJTIMOIY FAOLLIKKA YO'NALTIRILGAN NAZARIY VA USLUBIY ASOSLARI**	232-237
39	**РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ СТРАТЕГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ ГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ В УЗБЕКИСТАНЕ**	238-345
40	**КРЕДИТНАЯ ИСТОРИЯ - КАК ОДНА ИЗ ОСНОВНЫХ ФАКТОРОВ ПРИ КРЕДИТОВАНИИ**	246-251
41	**INGLIZ TILI FANINI O'QITISHDA UCHRAYDIGAN TURLI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.**	252-259
42	**TA'LIMNI RAQAMLASHTIRISHNING PEDAGOGIK MUAMMOLARI**	260-263
43	**THE IMPORTANCE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES**	264-267
44	**ABDULLA AVLONIY FAOLIYATIDA PEDAGOGIKA**	268-275
45	**QISHLOQ YOSHLARINING MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISH,UNGA MILLIY VA DINIY QADRIYATLARNING TA'SIRI**	276-281

46	**MAKTAB YOSHIDAGI BOLALARDA RUHIY MUVOZATNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI**	282-288
47	**OILAVIY KUTUBXONA – MA'NAVIY BOYLIK MANBAI**	289-292
48	**ZAMONAVIY HIKOYACHILIKDA SYUJET YARATISH MAHORATI *(Xayriddin Sulton hikoyalari asosida)***	293-299
49	**DARS JARAYONINI TASHKIL ETISHDA AUTENTIK IBORALARDAN FOYDALANISH ASOSLARI**	300-304
50	**IMPLEMENTATION OF GRAPHIC ORGANIZERS AND INTERACTIVE WAY, «TRIAL» IN THE TEACHING PROCESS**	305-314
51	**AGROKLASTERLARNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARINI BAHOLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH**	315-323
52	**MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH GRAMMAR FOR YOUNG LEARNERS**	324-326
53	**DEHQON XO'JALIGINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB AXBOROT BAZASINI SHAKLLANTIRISH.**	327-334
54	**AGROKLASTER TIZIMINI BOZOR SEGMENTIDA RIVOJLANTIRISH MEZONLARI**	335-344
55	**INGLIZ VA RUS BAYNALMINAL SO`ZLARNING TARJIMA MUAMMOLARI**	345-349
56	**BOLALAR IJODIY RIVOJLANISHIDA PAPE MASHE TEXNOLOGIYALARINI TA'LIM JARAYONIDAGI AXAMIYATI**	350-357

57	**KEYT DIKAMILLONING *“UIN-DIKSI TUFAYLI” ASARIDA* “HIKOYA QILISH VA TINGLASH” MAVZUSINI TAHLIL QILISH**	358-360
58	**NOANIQLIK VA RISK SHAROITIDA MOLIYAVIY MENEJMENT SAMARADORLIGINI BAHOLASH.**	361-365
59	**O`ZBEKISTON CHINNI-FAYANS SANOATI TARIHI**	366-369
60	**БОБУРИЙЛАР МОЛИЯ ТИЗИМИ.**	370-372
61	**BAG’RIKENGLIK- TINCHLIK POYDEVORI**	373-376
62	**КУЛОЛЧИЛИК САНЪАТИ**	377-380
63	**KO’PKARI**	381-383
64	**ПИЧОҚЧИЛИК САНЪАТИ**	384-387
65	**CHAKMON - POLVONLAR LIBOSI**	388-390
66	**ЖАҲОН АДАБИЁТИНИНГ БУЮК ДАҲОСИ**	391-395
67	**КАШТАЧИЛИК САНЪАТИ**	396-401
68	**РАҚС САНЪАТИ**	402-406
69	**АНЪАНАВИЙ МИЛЛИЙ ЛИБОСЛАР**	407-410
70	**АЁЛ- БИР ҚЎЛИ БИЛАН БЕШИК ,БИР ҚЎЛИ БИЛАН ДУНЁ ТЕБРАТАР**	411-413
71	**ЗАРГАРЛИК САНЪАТИ**	414-419
72	**МИЛЛИЙ КИЙИМЛАР**	420-424
73	**ЭЛНИНГ АСЛ ФАРЗАНДЛАРИ**	425-427
74	**БАДИИЙ МЕТАЛЛ ГЎЗАЛЛИГИ**	428-431

75	**БАЛИҚЛИКЎЛ ҲАҚИДА БИЛАСИЗМИ.**	432-437
76	**ЧУСТ ЗИЁРАТГОҲЛАРИ ВА МАНЗИЛЛАРИ.**	438-443
77	**БЕЗАШ САНЪАТИ УСЛУБЛАРИ**	444-448
78	**МУЗЕЙ ВА ЖАМИЯТ ТУШУНЧАСИ.**	449-453
79	**ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ**	454-457
80	**ФИНАНСОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ В УЗБЕКИСТАНЕ: ВЫЗОВЫ И МЕРЫ ЗАЩИТЫ**	458-461
81	**РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В ШКОЛАХ, КАК ОСНОВА ЭКОНОМИЧЕСКИ УСТОЙЧИВОГО ОБЩЕСТВА**	462-464
82	**ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ: АНАЛИЗ ТЕКУЩЕЙ СИТУАЦИИ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**	465-467
83	**FINANCIAL LITERACY AS A TOOL FOR CRISIS PREVENTION**	468-469
84	**DEMOGRAFIK JARAYONLARNI BAHOLASHNING STATISTIK KO‘RSATKICHLARI TIZIMI**	470-474
85	**KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRIShDA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRIShNING IJTIMOIY-IQTISODIY TAHLILI**	475-480
86	**NOGIRONLIGI BÒLGAN SHAXSLARNI SOG’LOMLASHTIRISH VA PARA SPORTGA JALB QILISH**	481-486
87	**ISMOIL SOMONIY SOMONIYLAR SULOLASINING KELIB CHIQISH TARIXI.**	487-490

88	**YOSH AVLODNING ONGIGA MUMTOZ MUSIQA SAN'ATI DURDONALARINI SINGDIRISHDA "USTOZ-SHOGIRD" AN'ANALARINING QO'LLANISHINING AHAMIYATI.**	491-498
89	**XURSHID DO' STMUHAMMADNING "JAJMAN" HIKOYASIDA RAMZIYLIK**	499-501
90	**UNDERSTANDING LEARNING STYLES: THEORIES, ANALYSIS, and EDUCATIONAL IMPACT**	502-507
91	**DIQQAT JARAYONLARINI EKSPERIMENTAL O'RGANISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI**	508-511
92	**OMISSIONS AND ADDICTIONS DURING NOTE-TAKING AT SIMULTANEOUS INTERPRETING PROCESSES**	512-516
93	**JOQARÍ KLASLARDA QARAQALPAQ ÁDEBIYATIN OQITIWDA INNOVACIYALIQ-PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALARDI QOLLANIW MÁSELELERI**	517-524
94	**JOQARI KLASLARDA QARAQALPAQ ÁDEBIYATIN OQITIWDA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARDI QOLLANIWDIŃ ÓZGESHELIKLERI**	525-530
95	**BOSHLANGICH SINF O'QUVCHILARNING OTA-ONALARIGA PEDAGOGIK BILIM BERISH TEXNOLOGIYASI**	531-535
96	**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА ИСТОРИИ В УЗБЕКИСТАНЕ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**	536-540
97	**MAKTABLARDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIGA TALAFFUZNI O'RGATISHNING ASOSIY MASALALARI VA MUMKIN BO'LGAN YECHIMLARI (3-4 SINFLAR)**	541-544

98	**ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ: ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЙ**	545-551
99	**BOSHLANG'ICH SINFLARDA IMO-ISHORA TILINI O'QITISH TEXNOLOGIYASINING MAZMUNI**	552-558
100	**MUSIQA DARSLARIDA O'ZBEK XALQ MUSIQA JANRLARIDAN FOYDALANISH**	559-564
101	**СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА**	565-570
102	**IMPACT OF TWO-SPOTTED SPIDER MITE (TETRANYCHUS URTICAE KOCH) INFESTATION LEVELS ON GROWTH METRICS AND YIELD OF SUMMER APPLE CULTIVARS**	571-576
103	**TECHNOLOGY INTEGRATION IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING: TOOLS AND TECHNIQUES**	577-581
104	**MAKTAB O'QUVCHILARINI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH YUZASIDAN OLIB BORILAYOTGAN SAMARALI ISHLAR**	582-585
105	**ИССЛЕДОВАНИЕ СВОЙСТВ СМЕСИ ФИБРОБЕТОНА И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПЛЕКСНОЙ ХИМИЧЕСКОЙ ДОБАВКИ**	586-590
106	**PRAGMATICS OF SILENCE AND PAUSE IN ENGLISH AND RUSSIAN DISCOURSE**	591-593
107	**USING TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH WITH INTERACTIVE WHITEBOARDS AND ONLINE RESOURCES**	594-597
108	**QISQA MASOFAGA YUGURISH TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**	598-601

109	**YENGIL ATLETIKA MAXSUS MASHQLARINI TEXNIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**	602-605
110	**OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INNAVATSION O'QITISH TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH**	606-609
111	**PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING IJTIMOIY – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**	610-615
112	**ВИДЫ И ОСОБЕННОСТИ СИНТАГМАТИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ**	616-618
113	**O'ZBEKISTON VA YUNESKO: ILM-FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA TARIXIY MEROSNI SAQLASHDAGI HAMKORLIK**	619-623
114	**AXBOROTNING JAMIYATDAGI TUTGAN O'RNI.**	624-627
115	**AXBOROTNING ZAMONAVIY TARKIBI**	628-631
116	**AXBOROT XURUJLARINING MANBALARI, ULARNING IJTIMOIY MUHITDA AMALGA OSHISH USULLARI**	632-636
117	**XAMSACHILIK AN'ANASI VA ISHQIY DOSTONLARNING UNDAGI O'RNI**	637-640
118	**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR UCHUN INTERAKTIV O'QUV PLATFORMALARINING AFZALLIKLARI**	641-644
119	**МЕТАБОЛИК СИНДРОМ ВА ИНСУЛЬТНИНГ АЁЛЛАРДА КЕЧИШ ХУСУСИЯТИ**	645-648
120	**ЗЎРИҚИШДАГИ БОШ ОҒРИҒИ ВА ПСИХОВЕГЕТАТИВ БУЗИЛИШЛАР БОРАСИДА ЗАМОНАВИЙ ҚАРАШЛАР**	649-654
121	**MANUSCRIPTS AND PUBLICATIONS OF THE POEM "MAKHZAN UL-ASROR"**	655-658

122	**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ЧАТ-БОТОВ НА БАЗЕ GPT-АРХИТЕКТУРЫ ДЛЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ПОДДЕРЖКИ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ УНИВЕРСИТЕТОВ УЗБЕКИСТАНА**	659-664
123	**IRRIGATSIYA KANNALLARIDA O‘ZAN DEFORMATSIYASINING TA’SIRI.**	665-668
124	**XULQI OG’ISHGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING VAZIFALARI**	669-673
125	**O‘SMIRLIK DAVRI QIYINCHILIKLARIDA OTA-ONA VA MAKTAB O‘RTASIDAGI ALOQALARNI TO‘G‘RI YO‘LGA QO‘YISHDA MAKTAB AMALIYOTCHI PSIXOLOGINING VAZIFALARI**	674-679
126	**OILAVIY MUNOSABATLARNING BOLA INTELEKTINI RIVOJLANISHIGA O'ZARO ALOQADORLIGINI IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**	680-686
127	**ALOHIDA TA`LIM EHTIYOJI BO‘LGAN BOLALARGA TALIM - TARBIYA BERISHDA IJODIY YONDASHUV**	687-694
128	**ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ГЛАГОЛОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ И СИНТАКСИЧЕСКОЕ РАЗНООБРАЗИЕ**	695-703
129	**PSIXOLOGLARNING JAMIYATDAGI IJTIMOIY O‘RNI VA AHAMIYATI**	704-709
130	**PSIXOLOGIK XIZMAT KO’RSATISHNING IJTIMOIY – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**	710-715

131	**PSIXOLOGIYADA SHAXSNING SEZGI TURLARI VA ADAPTATSIYA JARAYONLARI**	716-720
132	**O‘QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISHNING MUHIM VAZIFALARI**	721-725
133	**NIZO PAYDO BO'LISHINING PSIXOLOGIK YECHIMLARI**	726-730
134	**AROMATIK BIRIKMALAR ASOSIDA TARKIBIDA AZOT TUTGAN KORROZIYA INGIBITORLARINI OLISH.**	731-737
135	**AROMATIK BIRIKMALAR ASOSIDA TARKIBIDA FOSFOR TUTGAN KORROZIYA INGIBITORLARINI OLISH.**	738-743
136	**FUTBOL O‘YINIDA TO‘PNI OLIB YURISH TEXNIKASINI O‘RGATISH VA TAKOMILLASHTIRISH**	744-749
137	**VOLEYBOL O’YINIDA HOLATLAR VA HARAKATLANISHLAR TEXNIKASINI O’RGATISHNI TAKOMILLASHTIRISH VA MAHORATINI OSHIRISH**	750-754
138	**THE EFFECTIVENESS OF SCANNING AND SKIMMING STRATEGIES ACROSS DIFFERENT READING MATERIALS AND PURPOSES.**	155-159
139	**ARXITEKTURA VA QURILISH SOHASI TA’LIM YO‘NALISHLARIDA UMUMKASBIY, MAXSUS HAMDA TANLOV FANLARNING O‘ZARO INTEGRATSIYASI**	760-769
140	**INTERYERLARDA “JONLI DEVOR” KOMPOZITSIYALARIDAN FOYDALANISHNING USTUVOR TAMOYILLARI**	770-778
141	**CRITERIA FOR THE FORMATION OF CREATIVE COMPETENCE OF STUDENTS**	779-788

142	**TALABALARNI MUHANDISLIK KASBIY FAOLIYATIGA TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI**	789-798